

พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย
: ศึกษาเฉพาะกรณี ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง

BUDDHISM AND THAI LITERATURE IN SUKHOTHAI PERIOD : A CASE STUDY OF THE RAMKHAMHAENG INSCRIPTION AND SUPHASIT PRARUANG

พระมหาสนิท อนุจารี (สุ่มหิรัมย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๖

ISBN 974-399-500-5

พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย
: ศึกษาเฉพาะกรณี ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง

พระมหาสนิท อนุจารี (สุมหิรัมย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๖

ISBN 974-399-500-5

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

BUDDHISM AND THAI LITERATURE IN SUKHOTHAI PERIOD : A CASE STUDY OF THE RAMKHAMGAENG INSCRIPTION AND SUPHASIT PRARUANG

PHRAMAHA SANIT ANUCĀRĪ (SUMHIRAM)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

....

(พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .... ประธานกรรมการ

(พระสุธีวรญาณ)

.... กรรมการ

(พระมหาสุริยา วรเมธี)

.... กรรมการ

(ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร)

.... กรรมการ

(รศ. สิริวัฒน์ คำวันสา)

.... กรรมการ

(ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาสุริยา	วรเมธี	ประธานกรรมการ
	รศ.สิริวัฒน์	คำวันสา	กรรมการ
	ผศ.ดร.เสาวณิต	วิงวอน	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย : ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง

ผู้วิจัย : พระมหาสนิท อนุจารี (สุมหิรัมย์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุริยา วรเมธี ป.ธ. ๓, พธ.บ., M.A., M.P.A., Ph.D.

: รศ. สิริวัฒน์ คำวันสา ป.ธ. ๖, พธ.บ., M.A.

: ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน อ.บ., อ.ม., อ.ด. (ภาษาไทย)

สำเร็จการศึกษา : ๒๘ มีนาคม ๒๕๔๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์พระพุทธศาสนาในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย : ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง

วิธีการศึกษาค้นคว้า รวบรวมหลักฐานและความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย ทั้งจากพระไตรปิฎก ตำราทางพระพุทธศาสนา หลักศิลาจารึก ตำราทางวิชาการและเอกสารต่างๆ แล้วนำมาวิเคราะห์และสรุปตามหลักฐานที่ปรากฏ

ผลของการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่สามเป็นต้นมา ได้แผ่ขยายประดิษฐานมั่นคงและเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย จากกรณีศึกษาศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วงแสดงให้เห็นชัดว่า พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมาก พระสงฆ์มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและมีข้อวัตรปฏิบัติเป็นที่น่าศรัทธาเลื่อมใส พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยทรงอุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ทรงเป็นครูอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีความรู้คู่คุณธรรม ให้รู้จักบาป-บุญ คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ ธรรม-อธรรม เป็นต้น และทรงเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ประชาชน ส่วนชาวสุโขทัยก็เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีความเลื่อมใสศรัทธาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น มีการทำบุญให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรมเป็นนิจ ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาจะสมาทานรักษาศีลกันทุกคน และยังสามารถประยุกต์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างดียิ่ง ดังปรากฏคำสอนเหล่านั้นในสุภาษิตพระร่วง ซึ่งเป็นคำสอนที่ส่งเสริมศีลธรรม ปลูกฝังคุณธรรมและและจริยธรรมแก่ทุกคน ด้วยเหตุที่วิถีชีวิตของชาวสุโขทัยเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา จึงทำให้มีวัฒนธรรมประเพณีและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหลายอย่างได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

Thesis Title : BUDDHISM AND THAI LITERATURE IN SUKHOTHAI PERIOD : A CASE STUDY OF THE RAMKHAMHAENG INSCRIPTION AND SUPHASIT PRARUANG

Researcher : PHRAMAHA SANIT ANUCĀRĪ (SUMHIRAM)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Suriya Waramedhī, Pali III, B.A., M.A., M.P.A., Ph.D.

: Associate Professor Sirivat Khamvansa, Pali VI, B.A., M.A.

: Assistant Professor Sauvanit Vingvorn, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : MARCH 28, 2003

ABSTRACT

The purpose of this research is to analytical study about Buddhism in Thai literature of Sukhothai period, in particular to the Ramkhamhaeng Inscription and Suphasit Phraruang .

The method of study : to collect the data from Tipitaka, Buddhist Texts, Inscription and others; then analysis and conclusion.

The result of study can be summarized that the Theravada Buddhism come to Thailand in the 3rd Buddhist Century, was rich and influent into Thai Literature of Sukhothai period. The Ramkhamhaeng inscription and Suphasit Phraruang shows that Buddhism in Sukhothai was prosperous, Buddhist monks experted in Tipitaka, strenuously practiced the disciplines that were believed by people. H.M. Kings of Sukhothai supported Buddhism and administrated under the way of Buddhism. They taught people to know everything like virtue, sins and merit, good and bad, truth an unfair etc.; they were good model men, Sukhothai people were good Buddhists, they respected to the doctrine, in doing merit by giving, morality practicing, Dhamma hearing. They all were moral in the time of Buddhist lent, applied the principle of Buddhism to the way of daily life as found in Suphasit Phraruang which cultivated morality, virtue and ethics to people depending upon Buddhism which gave us to the Buddhist culture, tradition and belief continued in Thailand until now.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ โดยได้รับความกรุณาช่วยเหลือ และสนับสนุน จากผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกล่าวนามเพื่อเป็นการขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

พระมหาสุริยา วรเมธี, รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, ผศ.ดร.เสาวณิต วิงวอน คณะอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาสละเวลาให้คำปรึกษา แนะนำข้อคิดเห็นที่มีคุณค่าตลอดจนเอาใจใส่ช่วยเหลือ ตรวจแก้ไขข้อบกพร่องอย่างละเอียดลออ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งงานวิจัยได้สำเร็จลุล่วงลงเรียบร้อยอย่างดียิ่ง

ครอบครัวของคุณอบ คุณประเทือง แตงเนียม, คุณบัญญัติ คุณลิลา พานิชอัตรา ที่ได้อุปถัมภ์ผู้วิจัยตั้งแต่เป็นสามเณร และให้ทุนการศึกษาตั้งแต่ปริญญาตรี จนถึงจบการศึกษาปริญญาโท

พระมหาอุธร ฐานิสฺสโร เจ้าอาวาสวัดสุนทรธรรมิการาม นนทบุรี ที่ได้อนุเคราะห์ให้ที่พักอาศัย ทุนการศึกษาวิจัย และทุกสิ่งทุกอย่าง

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคุณอุษา โลหะจรูญ ที่ได้มอบทุนให้ในการศึกษาวิจัย

เจ้าหน้าที่ของห้องสมุดต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลาง มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้กรุณาให้สืบค้นเอกสาร และตำราทางวิชาการต่าง ๆ

อาจารย์รังษี สุทนต์ ที่ได้กรุณาช่วยสอบค้นข้อมูลเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ และคุณนภาพร สุทนต์ ที่ได้จัดรูปเล่มวิทยานิพนธ์ ให้ถูกต้องตามรูปแบบของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เจ้าของวิทยานิพนธ์ งานวิจัย ตำราทางวิชาการและเอกสารต่าง ๆ ทุกเล่ม ที่ผู้วิจัยได้นำมาประกอบในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

และสุดท้าย ขอมอบคุณงามความดีทั้งหมด อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย พร้อมด้วยคุณบิดามารดา ผู้ให้กำเนิดและให้การเลี้ยงดู คุณพระอุปัชฌาย์ ครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทุกสาขาวิชา ตลอดถึงผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

พระมหาสนิท อนุจารี (สุมหิรัมย์)

๒๘ มีนาคม ๒๕๔๖

สารบัญ

เรื่อง **หน้า**

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้คำย่อ

คำย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกา-ปกรณวิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และธมฺมปทฏฺจกถา ภาษาบาลี ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฏก มหาวิภงฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.ภิกฺขุนี.	(บาลี)	=	วินยปิฏก ภิกฺขุนีวิภงฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฏก มหาวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.จู.	(บาลี)	=	วินยปิฏก จูฬวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินยปิฏก ปริวารวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสกปาลิ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ทุก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ติก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกฺก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ฉกฺก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.สตฺตก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)

องฺ.อฏฺฐก.	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย อปทานปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสปาลิ (ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปกรณปาลิ (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(บาลี)	=	วินยปิฏก สมนฺตปาสาทิกาอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี ปาฏิกวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี สคาถวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อิติวุตฺตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ปกรณวิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ (ภาษาบาลี)
มิลินฺท.	(บาลี)	=	มิลินฺทปญฺหาปกรณ (ภาษาบาลี)
สงฺคห	(บาลี)	=	อภิธมฺมตฺถสงฺคห (ภาษาบาลี)
มหาวํส	(บาลี)	=	มหาวํส (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตฺถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตฺถทีปนี วินยฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.มูลฎีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺคปกรณมูลฎีกา (ภาษาบาลี)

อื่น ๆ

ว.ว.	=	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ส.ฉ.	=	สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม)
ส.ม.	=	สวดมนต์ฉบับหลวง
ส.ส.	=	สมเด็จพระสังฆราช (สา)

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ เช่น **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๕๕/๑๒๙. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสปาลิ เล่มที่ ๒๙ ข้อที่ ๕๕ หน้า ๑๒๙ ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา-ฎีกา ภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งเฉพาะหน้า เช่น **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๔/๔๐๔. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา เล่ม ๔ หน้า ๔๐๔ ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา

สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๖๓. หมายถึง สารตฺถทีปนี วินยฎีกา เล่ม ๑ หน้า ๒๖๓ ฉบับมหาจุฬาฎีกา

ปกรณวิเสส เช่น **มิลินฺท.** (บาลี) ๓๖๖. หมายถึง มิลินฺทปญฺหาปกรณ หน้า ๓๖๖ (ฉบับมหาจุฬาฯ) **มหาวํส** (บาลี) ๑๒/๑–๑๑/๘๑–๘๒. หมายถึง มหาวํส ปริจเฉทที่ ๑๒ คาถาที่ ๑–๑๑ หน้า ๘๑–๘๒ (ฉบับมหาจุฬาฯ)

ส่วน **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๑/๖๘๖. หมายถึง ธมฺมปทฏฺจกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ หน้า ๖๘๖ เฉพาะ ธมฺมปทฏฺจกถา ภาษาบาลี ใช้ฉบับมหามกุฏฯ พิมพ์เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งจัดพิมพ์รวมเป็น ๒ เล่ม

การใช้หมายเลขอ้างอิงศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงจะแจ้งหลักที่ ด้าน แถวที่ ตามลำดับ เช่น ๑/๑/๑-๒ หมายถึง ศิลจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๑ แถวที่ ๑-๒ เป็นต้น

การอ้างอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนารองรับข้อธรรมที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและในสุภาษิตพระร่วง ในงานวิจัยนี้ บางตอนจะอ้างอิงหลักธรรมซ้ำกัน ทั้งนี้ก็เนื่องจากจำต้องยกเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาอ้างไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้เห็นว่า ข้อธรรมที่เป็นคำสอนในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง ตรงกับหลักธรรม หรือมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนารองรับ เป็นส่วนมาก และแม้จะอ้างหลักธรรมซ้ำกัน แต่บริบทในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง มีสาระต่างกัน

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาย่อมเกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์ เป็นเครื่องกล่อมเกลาจิตใจมนุษย์ และทำให้มนุษย์อยู่รวมกันเป็นเหล่าเป็นสังคมพึ่งพาอาศัยกัน มีความสงบร่มเย็น ไม่เบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบ หรือข่มเหงรังแกรบราฆ่าฟันกัน "มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐเมื่อเปรียบเทียบกับสัตว์ดิรัจฉาน สังคมมนุษย์สูงกว่าสังคมสัตว์ แต่ทั้ง ๆ ที่สูงกว่า ประเสริฐกว่าสังคมของสัตว์นั่นเอง สังคมของมนุษย์ก็ยังมีแบ่งแยกออกไปตามความสูงต่ำแห่งความเป็นอยู่ในระหว่างกันและกันอีก เราเรียกคนลางหมู่ลางถิ่นว่า คนป่า (Savages) เราเรียกคนลางพวกว่าคนเถื่อน (Barbarians) และเรียกคนลางหมู่ว่าคนเมือง (Civilized) คือพวกที่มีความเจริญ คนทั้งสามพวกนี้ แม้จะมีความเป็นอยู่ผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร จะดีเลวสูงต่ำกว่ากันอย่างไร ทุกหมู่ทุกคณะจำเป็นต้องมีเครื่องผูกพันสังคมของตน เครื่องผูกพันที่กล่าวนี้คือศาสนา ได้แก่ศีลและธรรม"[๑] ศาสนาเป็นเรื่องทางจิตใจ ในคำสอนของศาสนานั้น เน้นการยกระดับจิตใจของคนขึ้นสู่ที่สูง เมื่อศาสนาเกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์ "ศาสนาจึงเป็นศาสตร์ที่วางแบบฉบับชีวิตให้มนุษย์ เป็นหลักพำนักยึดของมนุษย์และเป็นประทีปให้ความสว่างแก่มนุษย์ในการดำเนินชีวิตด้วย"[๒]

ศาสนาย่อมสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ฉะนั้นศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ดังที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวว่า "ศาสนานอกจากเชื่อมความสามัคคีในหมู่คณะ ยังทำให้ความเชื่อถือของเดิมซึ่งดูแห้งแล้งกลับเป็นมีความสุขสดชื่น มีชีวิตจิตใจขึ้น เพราะด้วยเรื่องศิลปะ สถาปัตยกรรมอันเกี่ยวกับการสร้างโบสถ์วิหาร และปูชนียสถานในศาสนา ประติมากรรมอันเกี่ยวด้วยการสร้างรูปเคารพ จิตรกรรมอันเกี่ยวด้วยการแสดงภาพของศาสนา ดุริยางค์ดนตรีอันเกี่ยวด้วยการบรรเลงเป็นทำนองเพลงในพิธี **วรรณคดี** อันเกี่ยวด้วยถ้อยคำสำหรับสวดสดุดีและนาฏกรรมอันเกี่ยวกับการแสดงเรื่องราวบูชาเทพเจ้า ในงานอันเป็นเทศกาลเหล่านี้ เป็นอันกล่าวได้ว่า ศิลปะแต่เดิมมามีกำเนิดมาจากศาสนาทั้งสิ้น"[๓] จะเห็นได้ว่า

---

[๑] เสฐียร พันธรังษี, **ศาสนาเปรียบเทียบ,** (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๔-๕.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๘.

[๓] เสฐียรโกเศศ, **ศาสนาเปรียบเทียบ,** (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๒), หน้า ๘๕.

ศิลปะส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนา รวมทั้งวรรณคดีด้วย ในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป ย่อมมีแนวความคิดทางศาสนาสอดแทรกอยู่ด้วยเสมอในรูปต่าง ๆ[๔]

ความคิดทางพระพุทธศาสนาในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้เน้นเรื่องคำสอนของพระพุทธศาสนา จากหลักฐานทางวรรณคดี ทำให้เห็นว่า คนไทยในยุคนั้นล้วนเป็นผู้มีวัฒนธรรมทางจิตใจสูง มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตาปรานี รักสงบ ต่างยึดมั่นในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของตนโดยสม่ำเสมอ เมืองสุโขทัยจึงเป็นสังคมที่มีความสงบร่มเย็น[๕]

ในสุภาษิตพระร่วง ได้มีการนำพระพุทธศาสนสุภาษิตมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ยกตัวอย่างเช่น ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคม เพราะฉะนั้น วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่จึงอยู่ในกรอบแห่งศาสนา พระพุทธศาสนาจึงมีความผูกพันกับวิถีชีวิตและมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างมาก เสมือนว่าเป็นเครื่องควบคุมและประทีปให้แสงสว่างในการดำเนินชีวิตแก่สังคมไทยตลอดมา สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมที่นับถือพระพุทธศาสนา ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลในสังคมจึงดำเนินไปภายใต้ระเบียบข้อบังคับที่ถูกกำหนดขึ้นโดยจารีตประเพณี ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา จึงทำให้คนไทยมีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับความศรัทธาในพระพุทธศาสนา[๖]

ด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงเป็นสถาบันที่สำคัญของสังคมไทย มีอิทธิพลต่อสังคมไทยทุก ๆ ด้าน เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ภาษา การเมืองการปกครอง และวรรณกรรม[๗]

ในสมัยสุโขทัยถือว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาและวรรณคดีไทย จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดี ทำให้เราทราบว่า ประชาชนในเมืองสุโขทัยได้นำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้ประชาชนพบความสุขภายใน และทำให้เมืองสุโขทัยมีแต่สันติสุข สงบร่มเย็น สาเหตุที่เป็นแบบนี้ เพราะพ่อเมืองสุโขทัยเป็นตัวอย่าง (แบบอย่าง) ที่ดีให้แก่ประชาชนนั่นเอง พระสงฆ์ในยุคนี้ก็มีการศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามธรรมวินัยอย่าง

---

[๔] รศ.ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, **รายงานการวิจัย การวิเคราะห์แนวความคิดทางพุทธศาสนาในวรรณของสุนทรภู่**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙), หน้า ๒.

[๕] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย", **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑), หน้า ๕๙.

[๖] ภารดี มหาขันธ์, **พื้นฐานอารยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๓.

[๗] สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๘๓-๘๔.

เคร่งครัด และได้นำธรรมวินัยเหล่านั้นมาอบรมสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติตาม ทำให้ชาวเมืองสุโขทัยมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา ด้วยสาเหตุต่าง ๆ เหล่านี้จึงทำให้เมืองสุโขทัยสงบร่มเย็น และเจริญรุ่งเรือง พระพุทธศาสนาก็พลอยเจริญรุ่งเรืองไปด้วย

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนไทยทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะได้ศึกษาวิจัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัยให้ละเอียดลึกซึ้ง สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และ สุภาษิตพระร่วง

๒. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวสุโขทัย ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสุภาษิตพระร่วง

๓. เพื่อศึกษาอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยสุโขทัย

๓. คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

วรรณคดีไทย หมายถึง หนังสือภาษาไทยที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี[๔]

วรรณคดีสมัยสุโขทัย หมายถึง หนังสือภาษาไทยที่ได้รับการยอมรับว่าแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย และมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับสมัยสุโขทัย

วิถีชีวิต หมายถึง แนวทางในการดำเนินชีวิต หรือแนวทางในการเป็นอยู่ ได้แก่ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๔. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์เรื่อง **"พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย"** ของสุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้ศึกษาและรวบรวมความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในเอกสารต่าง ๆ และศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นที่ยังไม่มีผู้กล่าวถึง เช่น หนังสือทางพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษาบาลี (คัมภีร์โลกทีปกสาร) และยังสรุปผลของการวิจัยว่า พระภิกษุสงฆ์มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัด และแตกฉานใน

---

[๔] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๕๔.

พระไตรปิฎก ได้เดินทางไปศึกษา บวชเรียนในประเทศศรีลังกา ส่วนชาวสุโขทัยเป็นพุทธมามกะ มีความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง ได้สมาทานศีล และรักษาอุโบสถเป็นปกติ นอกจากนั้นยังได้ฟังธรรม ฟังสวดพระปริตร สวดมหาชาติ ฯลฯ พิธีกรรมในพุทธศาสนาหลายพิธีในสมัยสุโขทัยได้ตกทอดมาถึงปัจจุบันคือ พิธีเข้าพรรษา พิธีออกพรรษา พิธีกรานกฐิน และพิธีวิสาขบูชา[๙]

สนิท ตั้งทวี สรุปไว้ในหนังสือ **"วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา"** ว่า อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีไทยเกือบทุกเรื่องมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งนี้เพราะศาสนาเป็นสถาบันทางจิตใจของคนไทยมาแต่อดีตกาล กวีไทยที่มีความคิดฝังใจเกี่ยวกับความเชื่อและความศรัทธาในคำสอนของศาสนาลงสู่วรรณคดี ซึ่งเป็นงานทางด้านวรรณศิลป์ ศาสนากับวรรณคดีมีลักษณะที่เหมือนกันก็คือ ทั้งพระพุทธศาสนาและวรรณคดีต่างก็มีจุดประสงค์ตรงกันคือต้องการกล่อมเกลาจิตใจของบุคคลให้ดีขึ้น ให้งามขึ้นและให้ประณีตขึ้น ศาสนามีส่วนช่วยทำให้เกิดวรรณคดี และขณะเดียวกันวรรณคดีก็มีส่วนช่วยจรรโลงศาสนาด้วยวิธีการแห่งศิลปะ คือทำให้ผู้อ่านเข้าถึงธรรมะโดยที่ไม่รู้สึกตัว[๑๐]

วิทยานิพนธ์เรื่อง **"ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย"** ของ วารี สามารถ ได้ศึกษาวิเคราะห์ความคิดของคนไทยสมัยสุโขทัยจากวรรณกรรม ๔ เรื่องคือ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง สุภาษิตพระร่วง และไตรภูมิพระร่วง พบว่า ความคิดทางสังคมของชาวสุโขทัยมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับคำสอนในพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด และมีผลต่อความคิดทางสังคมทุกด้าน กล่าวคือ ด้านจริยธรรมแบ่งเป็นหลักปฏิบัติทางโลกและหลักปฏิบัติทางธรรม หลักปฏิบัติทางโลกเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมอย่างเป็นปกติสุข หลักปฏิบัติทางธรรมเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานหลุดพ้นจากกรรม ความคิดด้านปกครองใช้หลักปกครองโดยธรรม ชักจูงประชาชนให้เป็นพลเมืองดี เพื่อความเป็นสังคมในอุดมคติ ด้านเศรษฐกิจให้เสรีภาพแก่ประชาชนในแนวเสรีนิยม ด้านวัฒนธรรมได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในรูปแบบของวัฒนธรรมทางจิตใจ ด้านความสำนึกในปัจเจกบุคคลที่มีต่อสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสุขความเจริญ และความคิดทางสังคมจากวรรณกรรมสุโขทัย เป็นความคิดที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตทุกด้าน ความคิดทางสังคมบางประการ เช่น หลักทศพิธราชธรรม

---

๙ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๑๔๘–๑๔๙.

๑๐ สนิท ตั้งทวี, **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๐,๘๔.

และความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดยังมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน[๑๑]

พรพรรณ ธารานุมาศ กล่าวสรุปไว้ในหนังสือ **"วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา"** ว่าหนังสือที่นับว่าเป็นวรรณคดีในสมัยสุโขทัย ล้วนแต่เป็นวรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นภาพความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในยุคสุโขทัยทั้งสิ้น เพราะวรรณคดีเปรียบเสมือนกระจกวิเศษที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของความเป็นอยู่ของประชาชนในสมัยนั้น ๆ ถ้าจะถือว่าศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นสภาพจิตใจและสังคมของกรุงสุโขทัย ก็ควรจะกล่าวได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นกระจกเงาอีกบานหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการอบรมจิตใจชาวเมืองด้วยกุศโลบายอันชาญฉลาดยิ่งนักของพ่อเมืองสุโขทัย และสุภาษิตพระร่วงก็เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่นำคำสอนของพระพุทธองค์มาปรับเข้ากับชีวิตประจำวันได้อย่างดียิ่ง เพื่อสอนประชาชนสามัญให้มีจริยาวัตรงดงามตามคติของพระพุทธศาสนา[๑๒]

งานวิจัยเรื่อง **"พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง"** ของรศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ผลของการวิจัยพบว่า รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมีการวางรากฐานพุทธธรรมตามพระไตรปิฎกบาลีให้เป็นรากฐานของสังคมที่มั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยการนิมนต์ "มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรย์" จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาเป็นศาสนบุคคลหลักของสังคม ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย พุทธธรรมตามบริบทของสังคมไทยได้ก่อสานเป็นระบบ ๓ ประสาน คือ

๑. ระบบความรู้ ที่เน้นเรื่องกระแสชีวิตสุขทุกข์ตามกรรมในแนวสาระความสำคัญของการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นตามลำดับจนพ้นทุกข์และคุณค่าแห่งพระรัตนตรัยที่มีต่อการพัฒนาชีวิต

๒. ระบบค่านิยมพฤติกรรม บุญที่เน้นการมีสัมมาทิฏฐิ ทานศีล ความกตัญญู ความเคารพผู้ใหญ่ ความเมตตา

๓. ระบบคติความเชื่อ เช่น คติพุทธกาล ๕,๐๐๐ ปี คติพระพุทธบาท คติพระธาตุ คติพระศรีอาริยเมตไตรย์

พุทธธรรมระบบ ๓ ประการนี้ได้เป็นรากฐานสังคมไทยมาจนถึงรัตนโกสินทร์[๑๓]

---

[๑๑] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย", บทคัดย่อ.

[๑๒] พรพรรณ ธารานุมาศ, **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖-๕๐.

[๑๓] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), บทคัดย่อ.

วิทยานิพนธ์เรื่อง **"คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย"** ของสถาพร อรุณวิลาศ จากการศึกษาพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัยชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกามีบทบาทอย่างมากในสยามประเทศ แนวความคิดพุทธศาสนาแบบลังกาเริ่มต้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ได้รับการเผยแพร่เข้าสู่เมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย และหยั่งลึกลงไปในชุมชนเมืองทั้งสอง ก่อนที่จะแพร่หลายไปสู่เมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรสุโขทัยอย่างกว้างขวาง ลักษณะของพุทธศาสนาได้ปรากฏอย่างชัดเจน ทั้งแนวความคิดและพฤติกรรมของคนในสังคม ที่ยึดถือคติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกาเป็นหลัก อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาในสมัยนั้นก็มิได้มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมของลังกา แต่เกิดเป็นการผสมผสานแนวความคิดความเชื่อพื้นบ้านในท้องถิ่นกับคติความเชื่อพุทธศาสนาตามในชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย[๑๔]

วิทยานิพนธ์เรื่อง **"วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง"** ของ เดชา ซาภักดี จากการศึกษาพบว่า สุภาษิตพระร่วงเป็นวรรณคดีประเภทคำสอนที่แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย ได้สอนหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิต และได้ถือเป็นแม่บทในการปลูกฝังจริยธรรมในสังคมสืบมา วรรณคดีสุภาษิตพระร่วงได้มีการปรับแนวการแต่งให้เหมาะสมกับยุคสมัยมาตลอด เช่น ในสมัยอยุธยาตอนปลายได้นำมาแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้นำมาแต่งเป็นร่ายสุภาพ และนำมาแต่งเป็นโคลงอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์

สุภาษิตพระร่วง ได้สอนหลักจริยธรรม เพื่อการปฏิบัติให้ถูกต้องของฆราวาสผู้ครองเรือนในด้านต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพ ความรับผิดชอบ และการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นในบริบทต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิตในสังคม ตลอดจนการปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น ๆ สุภาษิตพระร่วงได้มีหลักคำสอนที่กล่าวได้ว่าเป็นการนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาผสมผสานกับคตินิยมความเชื่อและวิถีชีวิตของคนในสังคม หลักคำสอนในสุภาษิตพระร่วงได้ถูกนำมาใช้สอนให้คนไทยมีจริยธรรมในการดำเนินชีวิต มีความภาคภูมิใจในวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของตน[๑๕]

ในหนังสือ "ประชุมสุภาษิตพระร่วง" ของสถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ ได้ทำการรวบรวมสุภาษิตพระร่วง ๖ สำนวน ที่มีเนื้อหาคำสอนตรงกันเป็นส่วนใหญ่ หากแต่มีการใช้ถ้อยคำภาษาที่ตรงกันบ้างผิดแผกกันไปบ้าง อันเนื่องมาจากการเรียบเรียงเป็นลายลักษณ์อักษรในต่างยุคต่างสมัย และต่างถิ่นกัน สุภาษิตแต่ละสำนวนอาจมีชื่อเรียกเฉพาะแตกต่างกันออกไป แต่ข้อคิดคำสอนในสุภาษิตเหล่านี้ส่วนใหญ่มีรากฐานที่มาร่วมกัน และเป็นความคิดที่ตกทอดสืบต่อกันทางมุขปาฐะ คืออาศัยปากต่อปากเล่าสู่กันฟัง ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๑๘๐๐ มาถึงสมัยที่พระร่วงขึ้นเป็น

---

[๑๔] สถาพร อรุณวิลาศ, "คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย", **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๕.

[๑๕] เดชา ซาภักดี, "วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง", **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ง.

กษัตริย์กรุงสุโขทัย ข้อคิดสำนวนดังกล่าวก็แพร่หลายทั่วไปแล้ว คนทั้งหลายก็เชื่อว่าเป็นข้อคิดคำสอนที่พระร่วงทรงใช้อบรมสั่งสอนพลเมืองของพระองค์ ให้ประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง[๑๖]

๕. ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ มุ่งศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และการนำหลักพุทธธรรมไปใช้จากวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ๒ เรื่อง คือ

๑. หลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (ฉบับกรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖)

๒. สุภาษิตพระร่วง (ฉบับวรรณกรรมสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๙)

๖. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบหลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย

๒. ได้ทราบวิถีชีวิตของชาวสุโขทัย ที่ได้ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม

๓. ได้ทราบถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยสุโขทัย

๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยข้อมูลด้านเอกสาร (Documentary Research) มีหลักในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. รวบรวมข้อมูล หลักฐานจากแหล่งข้อมูลสำคัญคือ จากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสุภาษิตพระร่วง ฉบับกรมศิลปากร

๒. ศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และตำราต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๓. วิเคราะห์ข้อมูล มุ่งวิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรมเป็นหลัก โดยอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎก และตำราทางพุทธศาสนา มาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง

๔. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

---

[๑๖] กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมสุภาษิตพระร่วง,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), คำนำ.

บทที่ ๒

ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย

๒.๑ พระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ

พระพุทธศาสนาแผ่ขยายออกไปจากดินแดนของชมพูทวีปมาเป็นเวลาช้านานแล้ว นับตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระสมณทูตออกไปสู่ดินแดนของนานาประเทศ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นต้นมา

หลังจากทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จสิ้นแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชทรงปรึกษากับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระถึงการส่งสมณทูต เพื่อเผยแผ่พระศาสนาไปยังต่างแดน ในหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกา มีชื่อประเทศและพระอรหันต์ ที่แยกย้ายกันไปสอนพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น[๑] มี ๙ สาย คือ

๑. **คณะพระมัชฌันติกเถระ** ไปกัศมิร คันธารราษฐ์ ปัจจุบันนี้คือ แคชเมียร์ (Kashmir) และคันธาระดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียติดต่อกับปากีสถาน และติดต่อกับชายแดนบางส่วนของอาฟฆานิสถานด้วย

๒. **คณะพระมหาเทวเถระ** ไปมหิสมณฑล ปัจจุบันได้แก่ รัฐไมซอร์ (Mysore) ทางอินเดียใต้ ลุ่มน้ำโคธาวารี

๓. **คณะพระรักขิตเถระ** ไปวนวาสีประเทศ ได้แก่บริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดียแถบป่าใต้ภูเขาวินธัย ในคัมภีร์มหาวงศ์บันทึกว่า มีวัดเกิดขึ้นในประเทศนี้จำนวน ๕๐๐ วัด

๔. **คณะพระโยนกธรรมรักขิตเถระ** ไปอปรันตกชนบท อาจจะเป็นเมืองชายทะเลตอนเหนือของบอมเบย์ (พระโยนกธรรมรักขิต นัยว่าเป็นกรีก ท่านจึงอาจเป็นพระฝรั่งรูปแรกที่บวชในพระพุทธศาสนา)

๕. **คณะพระมหาธรรมรักขิตเถระ** ไปมหารัฏฐ์ประเทศ เวลานี้เรียกแคว้นมหาราษฎร์ทางตะวันออกของบอมเบย์ ใต้ภูเขาวินธัย (คือเดกกันตอนเหนือ)

---

[๑] **มหาวํส** (บาลี) ๑๒/๑-๑๑/๘๑-๘๒., พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร), **วิชาศาสนา,** (พระนคร : โรงพิมพ์อาศรมอักษร, ๒๕๐๒), หน้า ๑๒๗.

๖. **คณะพระมหารักขิตเถระ** ไปโยนกโลก ได้แก่ประเทศกรีก ในเอเชียกลางเหนืออิหร่าน คำว่า โยนก หมายถึง กรีก บ้างก็เรียกว่า เยาวนะ หรือ โยนะ พวกกรีกมีการติดต่อเกี่ยวข้องกับมคธมาตั้งแต่สมัยนันทะแล้ว

๗. **คณะพระมัชฌิมเถระ** ไปทางเหนือคือเชิงเขาหิมาลัย (หิมวันตประเทศ) อาจเป็นประเทศเนปาลในปัจจุบันนี้

๘. **คณะพระมหินทเถระ** ไปลังกาทวีป พระเถระไปถึงในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะครองประเทศลังกา พระองค์ทรงเลื่อมใสยอมรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำประเทศและเป็นผู้อุปถัมภ์เป็นอย่างดี

๙. **คณะพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ** ไปสุวรรณภูมิ[๒]

คณะของพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ได้เดินทางมาประกาศพระศาสนาที่ดินแดนสุวรรณภูมิ "สุวรรณภูมิ" คือดินแดนแถบใด ? บริเวณใด ? ตั้งอยู่ที่ใด ? เป็นประเด็นที่ถกเถียงกันในวงวิชาการมานานแล้ว และก็ยังไม่มีข้อยุติที่แน่ชัดลงไปทีเดียว เพราะต่างฝ่ายต่างก็อ้างหลักฐานยืนยันว่า สุวรรณภูมิน่าจะตั้งอยู่ในประเทศของตน

แม้เราจะไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนลงไปว่า สุวรรณภูมิ ตั้งอยู่ที่ไหน แต่เราก็ได้เค้าเงื่อนจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น (สีหลวัตถุปกรณ์) ในคัมภีร์มหานิทเทส[๓] สุโยนันทีชาดก[๔] สังขพราหมณ์ชาดก[๕] มหาชนกชาดก[๖] สมันตปาสาทิกา[๗] มหาวงศ์[๘] ใน Mahavamsa มิลินทปัญหา[๙] และในชินกาลมาลีปกรณ์[๑๐]

---

[๒] **วิ.อ.** (บาลี) ๑/๖๒-๖๓., รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑–๑๒.

[๓] ดูรายละเอียดใน **ขุ.ม.** ๒๙/๕๕/๑๒๙.

[๔] ดูรายละเอียดใน **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๔/๔๐๔.

[๕] ดูรายละเอียดใน **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๕/๓๘๕.

[๖] ดูรายละเอียดใน **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๙/๕๔.

[๗] ดูรายละเอียดใน **วิ.อ.** (บาลี) ๑/๖๓.

[๘] ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **"คัมภีร์มหาวงศ์"**, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑,** (กรุงเทพมหานคร : ไทยพรีเมียร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๓.

Mahānāma, **The Mahavamsa,** ed.by Wilhelm Geiger, (London : The Pali Text Society, 1958), pp. 79.

[๙] ดูรายละเอียดใน **มิลินฺท.** (บาลี) ๓๖๖., **มิลินฺท.** (ไทย) ๔๕๓, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

[๑๐] ดูรายละเอียดใน พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์,** แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๗.

และยังปรากฏในเอกสารอื่นของทางตะวันตก เช่น กรีก และ โรมัน เรียกดินแดนสุวรรณภูมิว่า ไครเส (Chryse) ส่วนจีนก็เรียกดินแดนนี้ว่า กิมหลิน หรือ จินหลิน ส่วนจีนบางสำเนียงก็เรียกว่า จิ้นเฉิน ซึ่งกล่าวถึง ดินแดนทอง หรือ ประเทศทองคำ[๑๑]

๒.๑.๑ ทัศนะเกี่ยวกับที่ตั้งของ "สุวรรณภูมิ"

จากเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ สามารถสรุปความคิดเห็นของนักวิชาการต่าง ๆ เกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิ แบ่งออกได้เป็น กลุ่มใหญ่ คือ

๑. กลุ่มของพม่า ในศิลาจารึก "กัลยาณี" จารึกว่า สุวรรณภูมิอยู่ในแคว้นรามัญ[๑๒] และในหนังสือ "ศาสนวงศ์" กล่าวว่า สุวรรณภูมิในปัจจุบัน คือ เมืองสะทิม (สุธรรมนคร)[๑๓]

๒. กลุ่มของไทยที่เห็นว่า สุวรรณภูมิอยู่ในเมืองไทย ได้แก่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (เมืองอู่ทองและนครปฐม),[๑๔] ธรรมทาส พานิช (เมืองอู่ทยงสุพรรณบุรี),[๑๕] พระธรรมปิฎก(นครปฐม),[๑๖] พระราชธรรมนิเทศ(นครปฐม),[๑๗] วศิน อินทสระ(นครปฐม – สุพรรณบุรี – กาญจนบุรี – ราชบุรี),[๑๘] เสถียร โพธินันทะ (นครปฐมและบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา),[๑๙] พร้อม สุทัศน์ (บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี),[๒๐] รศ.ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง (เมืองตะกั่วป่า – ไชยา –

---

๑๑ รศ.ลิวิวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย**, หน้า ๑๕.

๑๒ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **จารึกกัลยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้,** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘), หน้า ๒.

๑๓ ดูรายละเอียดใน พระปัญญาสามี, **ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสนา,** (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕–๑๖.

๑๔ ดูรายละเอียดใน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา,** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๒), หน้า ๕๗.

๑๕ ดูรายละเอียดใน ธรรมทาส พานิช, **นิพพานธรรมในประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิ,** (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ม.ป.ป.), หน้า ๕.

๑๖ ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในอาเซีย,** (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๓.

๑๗ ดูรายละเอียดใน พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๒–๑๖๓.

๑๘ ดูรายละเอียดใน วศิน อินทสระ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๒–๑๐๔.

๑๙ ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒,** (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕., เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๖๑๙.

๒๐ ดูรายละเอียดใน พร้อม สุทัศน์, **การฝังรากฐานพระพุทธศาสนา ลงที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะจาก พ.ศ. ๒๗๓–๗๐๓,** (พระนคร : แพร่พิทยา, ม.ป.ป.), หน้า ๗–๕๓.

นครศรีธรรมราช),[๒๑] ดร.ธิดา สาระยา (เมืองอู่ทอง - นครปฐม - คูบัว),[๒๒] รศ.ดร.ผาสุข อินทราวุธ (บ้านดอนตาเพชร เขตติดต่อจังหวัดกาญจนบุรี และอำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี)[๒๓]

และที่เห็นว่า สุวรรณภูมิ คือ ดินแดนแหลมอินโดจีน หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ จำนงค์ ทองประเสริฐ,[๒๔] รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา[๒๕] กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ[๒๖] และราชบัณฑิตยสถาน[๒๗]

๓. กลุ่มของนักวิชาการอินเดียส่วนมาก ๙๐ เปอร์เซ็นต์เชื่อว่า สุวรรณภูมิ คือ แหลมมลายู หรือดินแดนตอนใต้ของไทยลงไปสุมาตรา และยังมีนักวิชาการอินเดียส่วนน้อยเชื่อว่า สุวรรณภูมิ ได้แก่ริมทะเลด้านตะวันออกของอินเดียใต้ คือ รัฐโอริสสา (Orissa) ในปัจจุบัน[๒๘]

๔. กลุ่มของนักวิชาการชาวตะวันตกส่วนมากเชื่อว่า สุวรรณภูมิอยู่ในดินแดนพม่า ได้แก่

- ยอรช์ เซเดส์ เชื่อว่า สุวรรณภูมิ ได้แก่บริเวณอันเป็นที่ตั้งเก่าของเมืองแปร หรือมะละแหม่ง และอาจจะรวมทั้งชายฝั่งทะเลจากร่างกุ้งถึงสิงคโปร์[๒๙]

---

[๒๑] ดูรายละเอียดใน รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖.

[๒๒] ดูรายละเอียดใน ดร.ธิดา สาระยา, "ทวารวดีประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ", ใน**ศิลปวัฒนธรรม,** ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑๑ (ประจำเดือนกันยายน ๒๕๔๒), (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมเณศพริ้นท์ติ้ง, ๒๕๔๒), : ๘๙-๙๐.

[๒๓] ดูรายละเอียดใน ผศ.ดร.ผาสุข อินทราวุธ, **ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๙-๑๕๐.

[๒๔] ดูรายละเอียดใน จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์,** (พระนคร : อภิธรรมมูลนิธิมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๘๗.

[๒๕] ดูรายละเอียดใน รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย,** หน้า ๑๒.

[๒๖] ดูรายละเอียดใน กรมการศาสนา, **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๒.

[๒๗] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๘๔๗.

[๒๘] ดูรายละเอียดใน รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, **พุทธศาสนาในอินเดีย,** (กรุงเทพมหานคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

[๒๙] Coedès George, **The Indianized States of Southeast Asia,** (Kuala Lumper : University of Malaya Press, 1968), p. 17.

– S.G. Malalasekera เชื่อว่า สุวรรณภูมิโดยทั่วไป หมายถึงพม่าทางตอนใต้ อาจจะเป็นมณฑลพะโค เมืองสำคัญในสุวรรณภูมิ คือ เมืองสะเทิม (สุธรรมนคร) ตั้งอยู่ปากแม่น้ำสโดง[๓๐]

– J.S. Scott เชื่อว่า สุวรรณภูมิ คือ เมืองสะเทิม และได้กล่าวว่า ในพม่ามีคณะสงฆ์มอญชื่อว่า "ปุริมภิกขุสังฆะ" ได้ประกาศคณะของตนว่า เป็นผู้สืบทอดมาจากพระโสณเถระและอุตตรเถระ[๓๑]

แต่ D.G.E. Hall ได้แสดงความเห็นว่า ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำบริเวณพระปฐมมีร่องรอยของอิทธิพลอินเดีย ฐานสิ่งก่อสร้างและฐานพระพุทธรูปมีลักษณะคุปตะ นอกจากนั้น พระพุทธรูปสัมฤทธิ์มีลักษณะแบบอมราวดี ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอินเดียระหว่างศตวรรษที่ ๒-๔ ก่อนคริสตกาล แต่เมืองสะเทิมในอาณาจักรมอญมีความเกี่ยวข้องกับตำนานและตรงกับพงศาวดารพม่าว่า ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ ทรงส่งสมณทูต คือพระโสณเถระและพระอุตตรเถระมายังสุวรรณภูมิ แต่ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้เลย[๓๒]

๕. กลุ่มชาวจีน ได้แก่ พระภิกษุชื่อ I-Tsing เรียกเกาะสุมาตราว่า "Chin - chou" แปลว่า เกาะทอง หรือ สุวรรณทวีป[๓๓]

จากหลักฐานและเอกสารต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอมา ทำให้ทราบว่า ดินแดนสุวรรณภูมินั้น ยังเป็นปัญหาในวงวิชาการ ว่าอยู่ที่ใดกันแน่ เพราะนักวิชาการแต่ละท่าน ก็ได้พยายามนำเสนอหลักฐานและเหตุผล พร้อมทั้งสันนิษฐานว่า สุวรรณภูมิควรจะอยู่ ณ ที่แห่งนั้น ๆ เป็นต้น ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาค้นคว้า และนำเสนอต่อไป จนกว่าจะได้บทสรุป และเป็นที่ยอมรับของวงวิชาการต่อไป

---

[๓๐] S.G. Malalasekera, **A Dictionary of Pali Proper Names,** (London : Luzac and Company L.T.D., 1938), II, p. 1263.

[๓๑] J.S. Scott, **Burma from the Earliest Burma Times to the Present Day,** (London : T. Fisher Unwin LTD., 1924), p. 44.

[๓๒] D.G.E. Hall, **A History of South-East Asia,** (New York : St. Martin's Press, 1966), pp. 14-15. (อ้างถึงในสุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย", หน้า ๒๐-๒๑)

[๓๓] I-Tsing, **A Record of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago (A.D. 671-695),** Tr.by J. Takakusu, (Delli : Munshiram Manohirical, 1968), p. XII, 45,49. (อ้างถึงในสุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย", หน้า ๒๘)

๒.๑.๒ การเดินทางสู่สุวรรณภูมิ (เส้นทางสู่สุวรรณภูมิ)

การที่พระสมณทูต คือ พระโสณเถระกับพระอุตตรเถระและคณะได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมินั้น ตามเส้นทางของชาวอินเดีย ซึ่งเข้าสู่สุวรรณภูมิมีหลายทางด้วยกัน ทางใดทางหนึ่ง คือ

๑. มาทางบก โดยผ่านเบงกอล ข้ามเทือกเขาปาดไก่เข้าสู่พม่าตอนบน

๒. ลงเรือข้ามอ่าวเบงกอลขึ้นที่อ่าวเมาะตะมะ หรือมาขึ้นฝั่งที่มะริด ทวาย ตะนาวศรี แล้วเดินทางบกเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยผ่านจังหวัดกาญจนบุรี

๓. ลงเรือข้ามมหาสมุทรเข้าช่องแคบมะละกา มาขึ้นบกบนแหลมมลายู หรืออาจจะอ้อมไปเลยเข้าอ่าวญวนไปกัมพูชาและจามปา[๓๔]

๔. ลงเรือข้ามมหาสมุทรมาขึ้นฝั่งที่บริเวณทางตอนใต้ของไทย แถบเมืองตะกั่วป่า เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช[๓๕]

๒.๒ พระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๓–๑๑

เมื่อพระโสณเถระและพระอุตตรเถระพร้อมคณะ ได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาประกาศเผยแผ่ประดิษฐานในดินแดนแหลมทอง พระเถระทั้งสองได้เทศนาสั่งสอนประชาชนในสุวรรณภูมิด้วยพรหมชาลสูตร เป็นกัณฑ์แรก ทำให้มีผู้ศรัทธา เลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก[๓๖]

หลังจากพระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้ประกาศพระศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว พระพุทธศาสนาก็ตั้งมั่นในดินแดนนี้ แล้วก็แพร่หลายขยายไปในดินแดนต่าง ๆ ดังปรากฏให้เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น โบราณวัตถุ และจารึกต่าง ๆ เป็นต้น

---

[๓๔] กรมการศาสนา, **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒,** หน้า ๒๐๓.

[๓๕] รศ.ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง,** หน้า ๑๖.

[๓๖] – **มหาวํส** (บาลี) ๑๒/๔๔-๕๑/๘๕-๘๖., Mahānāma, **Ibid.**, pp. 98–99.

– พระปัญญาสามี, **ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสนา,** หน้า ๕๖.

– เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา,** หน้า ๖๒๐.

– พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **วิปัสสนาวงศ์,** (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยวัดยานนาวา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕.

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนาคงจะมาประดิษฐานในประเทศไทย ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๕๐๐ และนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งนั้น มีโบราณวัตถุบางอย่างปรากฏอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ เช่น ศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร เหมือนอย่างเช่นที่ชาวอินเดียสร้างกันในสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป และภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ กับทั้งยังมีคติที่ถือกันเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป เช่น ทำพระแท่นพุทธอาสน์และรอยพระพุทธบาทเป็นที่สักการบูชา[๓๗]

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๑ หลังจากสมัยสุวรรณภูมิแล้ว ได้ค้นพบพระพุทธรูปแบบอมราวดี ที่อำเภอสุไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส นับเป็นโบราณวัตถุเก่าที่สุดในประเทศไทยเท่าที่ปรากฏพบในปัจจุบัน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๐[๓๘]

พบศิลาจารึกเก่าที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบัน คือ จารึก "เย ธมฺมา" ภาษาบาลี ๒ หลัก พบที่ไทรบุรี นักโบราณคดีสันนิษฐานจากลักษณะตัวอักษรว่า มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘-๑๑[๓๙]

พบพระพุทธรูปแบบอมราวดีที่ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ และพระพุทธรูปแบบคุปตะที่จังหวัดกาญจนบุรี องค์หนึ่ง และที่จังหวัดนครปฐมองค์หนึ่ง มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐[๔๐]

ที่ตำบลเวียงสระ อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ค้นพบพระพุทธรูปศิลปะแบบคุปตะ นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑[๔๑]

---

๓๗ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์,** (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๙๘.

๓๘ ศ. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปในประเทศไทย,** (พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๕-๖.

๓๙ H.S. Quaritch Wales, "Archaeological Researches on Ancient Indian Colonization," **Journal of the Malayan Research Branch of the Royal Asiatic Society,** (Singapore : Printers Limited, 1940), XVIII, p. 7. อ้างถึงในสุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสุโขทัย", หน้า ๓๐.

๔๐ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสุโขทัย", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๓๑.

๔๑ ศ. หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปในประเทศไทย,** หน้า ๕-๖.

๒.๓ พระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔

๒.๓.๑ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรทวาราวดี ในดินแดนภาคกลาง

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ขยายตัวรุ่งเรืองมาเป็นเวลานาน ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แถบเมืองนครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น[๔๒] ได้พบศิลาจารึกหลายหลัก โดยพบในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย จากศิลาจารึกเหล่านั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า อาณาจักรทวารวดีนั้น พุทธศาสนาแบบเถรวาทได้ประดิษฐานมั่นคงและแพร่หลายอย่างกว้างขวาง[๔๓] ได้แก่

จารึกคาถา เย ธมฺมา ภาษาบาลีที่พบในปัจจุบันมี ๑๒ หลัก[๔๔] (ส่วนมากพบที่นครปฐม ราชบุรี และ สุพรรณบุริ)

จารึกภาษาบาลีบนธรรมจักร พบในบริเวณเมืองโบราณนครปฐม ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีข้อความว่า **"จักรคือพระธรรมของพระ(สัมมาสัมพุทธเจ้า) ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงแสดงไว้ ๔ อย่าง (คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ทั้ง ๔ อย่าง หมุนวนครบ ๓ รอบ เป็นสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ ..."**[๔๕]

ธรรมจักรศิลา พบบริเวณเมืองโบราณนครปฐม มีคำจารึกกล่าวถึง ธรรมจักรว่าเป็นเครื่องหมายแห่งหลักธรรมของพระพุทธองค์[๔๖] นอกจากนี้ยังได้พบจารึกต่าง ๆ อีกมาก เช่น

จารึกบนฐานธรรมจักร พบบริเวณเมืองโบราณกำแพงแสน[๔๗] จารึกภาษามอญ ที่วัดโพธิ์ร้าง จังหวัดนครปฐม[๔๘] จารึกภาษามอญ บนฐานพระพุทธรูปยืนที่วัดข่อย จังหวัดลพบุรี[๔๙]

---

[๔๒] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง,** หน้า ๑๙.

[๔๓] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาสมัยสุโขทัย", หน้า ๓๑-๓๓.

[๔๔] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑,** อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๖๗,๗๔,๗๗,๘๐,๘๕,๘๘,๙๑,๙๔,๑๐๒,๑๐๘,๑๓๔,๒๔๖.

[๔๕] กรมศิลปากร, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์,** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนพับ ลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๔๔.

[๔๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

[๔๗] อ้างแล้ว.

[๔๘] ศ.ยอร์ช เซเดส์ (ชำระและแปล), **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒ จารึกทวาราวดีศรีวิชัย ละโว้,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๔), หน้า ๕๗.

[๔๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗.

จารึกภาษามอญ บนเสาแปดเหลี่ยมที่ศาลสูง จังหวัดลพบุรี[๕๐] จารึกภาษาสันสกฤตที่จังหวัดลพบุรี[๕๑] จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาขอม พบที่หินขอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ๒ หลัก[๕๒] จารึกภาษาสันสกฤตและภาษาขอม พบที่อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี[๕๓] จารึกภาษาบาลีและภาษาขอม ที่ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี[๕๔] จารึกถ้ำฤาษีเขางู เมืองราชบุรี[๕๕] จากจารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยทวาราวดีมีการปฏิบัติธรรมเจริญสมาธิ และเน้นกระบวนการสร้างปัญญาจากจารึกภาษาบาลีบนธรรมจักร และจารึกคาถาเย ธมฺมา เป็นต้น ส่วนจารึกหลักอื่น ๆ ก็ได้กล่าวถึง การทำบุญและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นต้น

ส่วนศิลปวัตถุในสมัยนี้ มีลักษณะเป็นของในพุทธศาสนาแบบเถรวาท ได้แก่

พระปฐมเจดีย์[๕๖] พระประโทณเจดีย์[๕๗] เจดีย์จุลประโทน[๕๘] พระพุทธรูปและเศียรพระพุทธรูปดินเผาที่วัดพระงาม[๕๙] ธรรมจักรศิลา พร้อมกับเสาและกวางหมอบอันเป็นสัญลักษณ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พบในเมืองโบราณนครปฐม[๖๐] ที่วัดพระเมรุ พบหลักฐานที่สำคัญ คือ ชิ้นส่วนพนักพุทธบัลลังก์[๖๑] และพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทปางประทานธรรม ทำจากหินสีขาว และหินสีเทา[๖๒] และสถูปที่ตำบลพงตึก กาญจนบุรี ที่เมืองอู่ทอง และที่หมู่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี[๖๓] เป็นต้น

---

[๕๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙–๑๑.

[๕๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖.

[๕๒] สำนักนายกรัฐมนตรี (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์), **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๒๔๓–๒๔๘.

[๕๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๖.

[๕๔] สำนักนายกรัฐมนตรี (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี), **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๑๑๑–๑๑๓.

[๕๕] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑**, หน้า ๗๐.

[๕๖] กรมศิลปากร, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์**, หน้า ๒๙.

[๕๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

[๕๘] อ้างแล้ว.

[๕๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

[๖๐] อ้างแล้ว.

[๖๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๔.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

[๖๓] ศ.หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปในประเทศไทย**, หน้า ๑๐–๑๕.

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏนั้น สามารถกล่าวได้ว่า ชาวทวารวดีเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัดมาก ดังปรากฏหลักฐานด้านศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาที่กระจายตัวอยู่อย่างหนาแน่น ทั้งในพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของรัฐทวารวดี (บริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย) และพื้นที่ที่วัฒนธรรมทวารวดีแผ่ไปถึง โดยชาวทวารวดีได้รับเอาวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรือง อยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศอินเดียเข้ามาผสมผสานกับคติความเชื่อของชาวพื้นเมือง และหล่อหลอมกันจนเป็นรูปแบบเฉพาะของชุมชน

อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานว่า ประชากรชาวทวารวดีส่วนหนึ่ง ได้นับถือศาสนาพราหมณ์ (ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกาย)ด้วย ซึ่งส่วนใหญ่คงเป็นชุมชนพราหมณ์ที่มีทั้งพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขายและนักบวช ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย เป็นต้นว่าที่เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ดังได้พบทั้งประติมากรรมรูปพระวิษณุ (ไวษณพ-นิกาย) และประติมากรรมรูปศิวลึงค์ (ไศวนิกาย) เป็นจำนวนมาก[๖๔]

๒.๓.๒ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีวิชัย ในดินแดนภาคใต้

จากหลักฐานทางศิลาจารึกและโบราณวัตถุทำให้เราทราบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทแพร่หลายในดินแดนนี้ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗–๑๑ เช่น ที่ไทรบุรีพบจารึกคาถา เย ธมฺมา ภาษาบาลี ๒ หลัก[๖๕] ที่อำเภอสุไหงโก–ลก จังหวัดนราธิวาส พบพระพุทธรูปแบบอมราวดี นักโบราณคดีประมาณว่ามีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๗–๑๑ และที่ตำบลเวียงสระ อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้พบพระพุทธรูปแบบคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐–๑๑[๖๖] และภาพสถูปในศิลาจารึกของมหานาวิกะพุทธคุปตะ พบที่รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑[๖๗]

หลักจากพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เข้าสู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา พระพุทธศาสนาในดินแดนตอนใต้ ได้เปลี่ยนจากการถือคำสอนตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท ที่ถือมาตลอดเปลี่ยนมารับอิทธิพลแนวคิดความเชื่อตามคติพุทธศาสนามหายานมากขึ้น เนื่องจากอิทธิพลทางการเมืองของราชวงศ์ไศเลนทร์ แห่งอาณาจักรศรีวิชัย ที่แผ่ขยายอำนาจเข้ามา ได้มีอำนาจปกครองตั้งแต่ภาคใต้ของไทยจนถึงสุมาตรา และพระพุทธศาสนาจากอาณาจักรทวารวดีก็แพร่หลายลงสู่ภาคใต้เช่นเดียวกัน

---

[๖๔] รศ.ดร.ผาสุข อินทราวุธ, **ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี**, หน้า ๒๐๖–๒๐๗.

[๖๕] H.S. Quaritch Wales, **Ibid.**, p. 7.

[๖๖] ศ.หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิสกุล, **ศิลปในประเทศไทย**, หน้า ๕–๖.

[๖๗] กรมศิลปากร, **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์**, หน้า ๙๐–๙๑.

ในระยะ พ.ศ. ๑๒๐๐–๑๒๕๐ ได้เกิดมีนครขึ้นที่เมืองไชยาโบราณ ในระยะเริ่มแรก นครนี้เป็นนครของลูกหลานของอาณาจักรทวารวดี โดยมีเจ้าชายจากทวารวดี นำเอาศิลปและวัฒนธรรมพุทธศาสนาจากลุ่มน้ำเจ้าพระยามาเผยแผ่ที่ไชยา และยังได้เผยแผ่ไปยังดินแดนเกาะชวาอีกด้วย[๖๘]

และที่เมืองไชยาโบราณ ได้รับวัฒนธรรมและศิลปะทางพระพุทธศาสนาจากอาณาจักรทวารวดี ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีพระพุทธรูปศิลปะสมัยทวารวดี ที่พบที่ไชยาหลายองค์เป็นเครื่องยืนยัน[๖๙]

หลักฐานทางพระพุทธศาสนาในยุคนี้ ได้แก่

จารึกสันสกฤตที่วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๑๓๑๘[๗๐] จารึกวัดมเหยงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช[๗๑] พระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช (องค์เดิม)[๗๒] พระบรมธาตุไชยา (สร้างประมาณ พ.ศ. ๑๒๕๐)[๗๓] ปราสาทอิฐวัดแก้ว[๗๔] ปราสาทอิฐวัดเวียง และเจดีย์วัดหลง[๗๕]

ทางด้านศิลปวัตถุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถึง ๑๘ ซึ่งนักโบราณคดีเรียกว่าศิลปะแบบศรีวิชัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นของพุทธศาสนา ที่เก่าที่สุด คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบที่อำเภอไชยา[๗๖] เป็นต้น

---

[๖๘] ดูรายละเอียดใน ธรรมทาส พานิช, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนามัชศรีวิชัย,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๓.

– ม.จ.จันทร์จิราย รัชนี, **อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๓๙).

– ธรรมทาส พานิช, **ไทยศรีวิชัย แพร่พุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๑).

– ธรรมทาส พานิช, **ไชยาที่ตั้งนครหลวงของอาณาจักรศรีวิชัย,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๒).

[๖๙] ดูรายละเอียดใน ธรรมทาส พานิช, **พนม ทวารวดี ศรีวิชัย,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๑), หน้า ๗๐.

[๗๐] ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑,** หน้า ๑๙๖.

[๗๑] ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗.

[๗๒] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์,** หน้า ๑๐๐.

[๗๓] ธรรมทาส พานิช, **พนม ทวาราวดี ศรีวิชัย,** ภาพประกอบลำดับที่ ๒๒.

[๗๔] ธรรมทาส พานิช, **ไชยา ที่ตั้งนครหลวงของอาณาจักรศรีวิชัย,** หน้า ๔๙.

[๗๕] อ้างแล้ว.

[๗๖] ศ.มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปในประเทศไทย,** หน้า ๒๓.

๒.๓.๓ พระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนล้านนา (พ.ศ. ๑๒๐๔-๑๘๒๔)

พระพุทธศาสนาเมื่อตั้งมั่นในดินแดนทวาราวดี แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ก็ได้ขยายตัวขึ้นไปแพร่หลายในเขตล้านนาไทย โดยเข้าสู่เมืองหริภุญไชย หรือลำพูนก่อน **ในตำนานมูลศาสนา**[๗๗] **ชินกาลมาลีปกรณ์**[๗๘] และ **จามเทวีวงศ์**[๗๙] กล่าวตรงกันถึงเรื่องพุทธศาสนาแบบเถรวาทจากบริเวณภาคกลางของไทย ไปแผ่ขยายไปเจริญรุ่งเรืองในหริภุญไชย[๘๐] ว่า

เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๔ พระนางจามเทวี พระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินเมืองละโว้ (ลพบุรี) ได้เสด็จไปครองเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ รูป เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาในเมืองหริภุญไชย ในจามเทวีวงศ์ กล่าวถึงการบำรุงพระพุทธศาสนาของพระนางจามเทวี โดยละเอียด[๘๑]

ต่อจากสมัยพระนางจามเทวี เมืองหริภุญไชยมีพระเจ้าแผ่นดินต่อกันมา ๔๙ พระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๐๔-๑๘๒๔[๘๒] ต่อมาจึงได้ตกเป็นเมืองประเทศราชของเมืองเชียงใหม่ ตลอดระยะเวลา ๖๒๐ ปีนั้น พระเจ้าแผ่นดินแห่งหริภุญไชย แทบทุกพระองค์ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าอาทิจจราช ผู้ครองราชสมบัติ ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๘๖ ถึง พ.ศ. ๑๕๙๑ พระองค์ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นธรรมิกราชา[๘๓] ในปี พ.ศ. ๑๕๙๐ พระองค์ทรงสร้างพระสถูปครอบพระธาตุหริภุญชัย สูง ๑๒ ศอก มี ๔ เสา ๔ ประตู[๘๔]

จารึกพระเจ้าสววาธิสิทธิ (พระเจ้าสรรพสิทธิ) พบที่วัดดอนแก้วหรือวัดเชตวัน อ.เมือง จ.ลำพูน อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กล่าวถึง "พระเจ้าสววาธิสิทธิ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น สถาปนาวัดเชตวัน ทรงสร้างกุฎิและเสนาสนะ ทรงให้จารคัมภีร์พระไตรปิฎก และได้ผนวชเป็นพระภิกษุในวัดเชตวันพร้อมด้วยพระโอรส ๒ พระองค์ เมื่อพระชนมายุได้ ๓๒

---

๗๗ ตำนานมูลศาสนา พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ เป็นผู้รจนา เมื่อใดไม่ปรากฏ เข้าใจกันว่าแต่งก่อนชินกาลมาลี และจามเทวีวงศ์

๗๘ ชินกาลมาลีปกรณ์ พระรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงใหม่ เป็นผู้รจนา เมื่อพ.ศ. ๒๐๕๙.

๗๙ จามเทวีวงศ์ พระโพธิรังสีเถระ ชาวเชียงใหม่ เป็นผู้รจนา ในปีใดไม่ปรากฏ

๘๐ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย", หน้า ๓๓.

๘๑ ดูรายละเอียดใน พระยาปริยัติธรรมธาดา พระญาณวิจิตร (ผู้แปล), **คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย,** (พระนคร : โรงพิมพ์พิฆเนศ, ๒๕๑๕), หน้า ๔๘-๔๙.

๘๒ พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค), **พงศาวดารโยนก,** (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๑๗-๕๒๑.

๘๓ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย", หน้า ๓๕.

๘๔ กรมศิลปากร, **พระบรมสารีริกธาตุ,** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๗๕.

พรรษา โดยมีพระมหาเถระ ราชคุรุ เป็นประธาน มีพระสงฆ์ ๘๐ รูป และสามเณร ๑๐๒ รูป ได้พำนักอยู่ที่วัดเชตวันนี้”[๘๕]

จากจารึกนี้ แสดงให้เห็นขัตติยราชประเพณี การผนวชของกษัตริย์ในคติพุทธศาสนาเถรวาท ดุจเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งประเทศอินเดีย เมื่อก่อนนั้นในประเทศไทยเคยยุติว่า “พระเจ้าลิไทย” กษัตริย์สุโขทัย นับเป็นพระองค์แรกที่สืบคติการผนวชชั่วคราว แต่จากจารึกหลักนี้มีหลักฐานว่า พระเจ้าสววาธิสิทธิ ก็เคยผนวชมาก่อนพระเจ้าลิไทย ดังนั้น จึงควรกล่าวได้ว่า พระเจ้าสววาธิสิทธิพระมหากษัตราธิราช แต่ครั้งโบราณแห่งหริภุญไชยนคร ได้ผนวชมาก่อนแล้วในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ บนผืนแผ่นดินไทยบัดนี้ อันเป็นการสืบคติพระพุทธศาสนาเถรวาท[๘๖] และทรงอุปถัมภ์การสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก

ด้วยสาเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ คือ พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภก และยกย่องพระพุทธศาสนา มีการโปรดให้จารคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นต้น พระสงฆ์ศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจนมีความแตกฉานเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา และประกาศเผยแผ่พระศาสนา ส่วนประชาชนก็ปฏิบัติธรรมตามหลักพระศาสนา มีการให้ทาน สมาทานศีล และฟังธรรม เป็นต้น จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง

๒.๓.๔ พระพุทธศาสนาในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๖

พระพุทธศาสนาแพร่หลายจากทวารวดี สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๖ ได้พบหลักฐานต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองในภาคอีสานกับอาณาจักรทวารวดีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏในหลักฐานในโบราณวัตถุและจารึกต่างๆ เช่น

ศิลาจารึกที่หินขอน จังหวัดนครราชสีมา[๘๗] ที่บ้านเมืองฝ้าย อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ พบพระพุทธรูปหินทรายแบบทวาราวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๓ พบพระพุทธรูปยืนสำริด แบบทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓–๑๔[๘๘]

---

[๘๕] กรมศิลปากร, **วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย,** (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๑–๑๓.

[๘๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

[๘๗] รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๔.

[๘๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗–๑๓๘.

ที่บริเวณบ้านโนนเมือง และวัดป่าพระนอน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ได้พบเสมาหินเป็นจำนวนมาก มีรอยสลักเป็นรูปกลีบบัว พบพระนอนหินสีน้ำตาล ศิลปะแบบทวารวดี[๘๙] ที่อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา มีโคกเนินที่เป็นซากพระสถูปเจดีย์หลายแห่ง มีฐานพระพุทธรูปและเศษชิ้นส่วนของพระพุทธรูปทวารวดีหลายแห่ง พระพุทธรูปนอนหินทรายมีขนาดใหญ่ และเสมาหินศิลปกรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ลงมา[๙๐] เป็นต้น

๒.๔ พระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

พระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ มีลักษณะแตกต่างกันไปตามพื้นที่ภายใต้การปกครองของแต่ละถิ่น ดังนี้ คือ

๒.๔.๑ พระพุทธศาสนาภายใต้การปกครองของอาณาจักรกัมพูชา ในดินแดนภาคกลาง ภาคตะวันออกและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อิทธิพลของอาณาจักรกัมพูชา ได้เริ่มแผ่ขยายมาสู่ดินแดนไทย ครอบคลุมดินแดนส่วนใหญ่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลาง ตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ พระพุทธศาสนาในช่วงนี้ จึงมีลักษณะผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนามหายาน และศาสนาพราหมณ์[๙๑] ดังปรากฏในจารึกต่าง ๆ ได้แก่

จารึกหินขอน ๒ จังหวัดนครราชสีมา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จารึกว่า "ขอให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ... จงเป็นพระพุทธองค์ ... (และบรรลุถึง) พุทธภูมิ"[๙๒]

จารึกศาสสูงภาษาเขมร (หลักที่ ๑) หรือในประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๒ กำหนดเป็นหลักที่ ๑๙ เป็นจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๖๕-๑๕๖๘) มี **"พระนิยม"** ห้ามมารบกวน "สถานที่อยู่ของดาบสทั้งหลาย (พวกพราหมณ์) หรือของผู้ซึ่งบวชเป็นพระภิกษุมหายานก็ดี บวชเป็นสถวิระก็ดี (เถรวาท) ให้ท่านทั้งหลายที่ได้บวชโดยจริงใจถวาย "ตบะ" แก่พระบาทกัมรเดงกำตวนอัญศรีสุริยวรรมเทวะ"[๙๓]

---

[๘๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

[๙๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๒.

[๙๑] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง,** หน้า ๒๐-๒๑.

[๙๒] ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑,** หน้า ๒๖๖.

[๙๓] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓,** อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๓.

จารึกปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๕๘๙ มีข้อความด้านที่ ๑ ว่า "พระองค์ใดทรงอุบัติขึ้นมาทำโลกให้สม่ำเสมอ ตั้งแต่โลกนี้ถึงโลกุตตระ มีพระพักตร์ ๔ ทิศ ..." และด้านที่ ๒ ว่า "พระองค์ใดผู้ประกอบด้วยดอกบัว คือ พระบาทสม่ำเสมอ อันตั้งอยู่บนดอกบัว แม้จะมีภาวะหลายอย่าง แต่ประกอบด้วยภาวะทั้งหมด เป็นภาวะเดียว คือ ภาวะแห่งความศูนย์ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เพื่อความเจริญ"[๙๔]

จารึกเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีข้อความว่า "ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้า ผู้มีนิรมานกาย ธรรมกายและสัมโภคกาย ผู้ล่วงพ้นภาวะและอภาวะทั้งสอง ผู้หาอาตมันมิได้, ข้าพเจ้าขอนมัสการพระชินะ ผู้เป็นราชาแห่งรัศมี คือ พระไภษัชยคุรุไวทูรยะ เพราะพระองค์จึงเกิดความเกษม และความไม่มีโรคแก่ประชาชนผู้ฟังอยู่แม้เพียงชื่อ, พระศรีสูรยไวโรจนจันทโรจิและพระศรีจันทรไวโรจนโรหิณีศะ ผู้ขจัดความมืด คือ โรคของประชาชน พระผู้ชนะ คือ พระพุทธเจ้า"[๙๕]

จารึกใบเสมาวัดโนนศิลา จังหวัดขอนแก่น (พุทธศตวรรษที่ ๑๔) จารึกว่า "ขอบุญนี้ (จง) นำส่งให้ไปทันต่อพระศรีอารยเมตไตรย์ เทอญ"[๙๖]

รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า ชาวอีสานโบราณนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทมาตั้งแต่สมัยทวารวดี แม้อิทธิพลจากกัมพูชาแพร่เข้ามา ก็ยังมั่นคงในพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมเดิม เมื่ออำนาจของกัมพูชาเสื่อมไป ก็หันกลับมานับถือศาสนาและวัฒนธรรมเดิม เมื่อพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์แพร่หลายเข้ามา ก็ปรับตัวเข้ากันได้[๙๗]

รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวว่า พระพุทธศาสนามหายาน และศาสนาพราหมณ์เข้ามาในช่วงยุคอาณาจักรกัมพูชาทางภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครอบคลุมความคิดและการแสดงออกในระดับผู้ปกครองเป็นสำคัญ ถึงแม้ว่า จะมีอิทธิพลสู่ประชาชนทั่วไปบ้าง ก็ไม่ถึงกับทำลายรากฐานของพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นศาสนาพื้นฐานของชนพื้นเมืองได้โดยสิ้นเชิง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามาสร้างความรู้ และแนวทางชีวิตแก่ประชาชนตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ และได้รับการนับถือสืบเนื่องมาโดยตลอด ตั้งแต่

---

[๙๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๐.

[๙๕] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔**, อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๒๐๙.

[๙๖] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒**, อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๒๑, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๗๑.

[๙๗] รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน**, หน้า ๓๖๔.

ได้แผ่ขยายสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้ดำรงอยู่ในชีวิตของประชาชนส่วนล่างอย่างสืบเนื่องมั่นคงมาโดยตลอดระยะกาล ไม่ว่าจะมีการแปรเปลี่ยนรูปแบบการนับถือศาสนาตามอำนาจการเมืองในสังคมส่วนบนอย่างไร ปรากฏหลักฐานทางศิลปกรรมว่า ลักษณะการสร้างศิลปกรรม แม้ในยุคที่ขอมมีอำนาจอย่างมาก ศิลปวัตถุทางศาสนาที่พบในหลายจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังคงลักษณะศิลปกรรมแบบทวารวดี ตัวอย่าง เช่น

เสมาหินที่อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีภาพสลักเรื่องวิฑูรชาดก

เสมาหินที่พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีภาพสลักรูปพุทธประวัติ[๙๘]

เสมาหินที่มีภาพสลักพุทธประวัติและชาดกต่าง ๆ เป็นของที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗[๙๙]

จากจารึกต่างๆ เหล่านี้ ทำให้ทราบว่า กษัตริย์ผู้ปกครองทรงสนับสนุนทั้งพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท แบบมหายาน และศาสนาพราหมณ์ กษัตริย์ส่วนมากทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนามหายาน และศาสนาพราหมณ์ จึงทำให้ทั้ง ๒ ศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก แต่ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังคงมีผู้นับถืออยู่อย่างแพร่หลาย ดังปรากฏในจารึกใบเสมาวัดโนนศิลา จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

๒.๔.๒ พระพุทธศาสนาภายใต้การปกครองของราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราชในดินแดนภาคใต้

ในดินแดนภาคใต้ พระพุทธศาสนามหายานซึ่งเข้ามาด้วยอิทธิพลทางการเมืองของราชวงศ์ไศเลนทร์ แห่งอาณาจักรศรีวิชัย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้รับการนับถือสืบต่อกันมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ต่อมาเมื่อมหาศักราช ๑๐๙๘ (พ.ศ. ๑๗๑๙) พระยาศรีธรรมาโศกราช แห่งราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช ได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้น ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช และได้เปลี่ยนไปรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาเข้ามาตั้งมั่นแทน[๑๐๐] ดังปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า

---

๙๘ รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**, หน้า ๒๙.

๙๙ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน**, หน้า ๓๕๕.

๑๐๐ รศ.ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**, หน้า ๒๗.

"... พระยาศรีธรรมาโศกราชให้แต่งสำเภาไปยังเมืองลังกา เพื่อนิมนต์ "พระพุทธคำเพียร" มาประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา (แบบลังกาวงศ์) ในเมืองนครศรีธรรมราช"[๑๐๑]

ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ตุ้ยเขียว ได้ปริวรรตคัมภีร์ใบลานเรื่อง "ตำนานมูลศาสนา" ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า

"... พระมหาสุรินทเถระให้พระญาณคัมภีร์ไปโรหณชนบทรับพระศาสนา พระพุทธรูป ต้นโพธิ พระไตรปิฎก พร้อมอักขระที่ใช้เขียนภาษาบาลีกลับมา ..."[๑๐๒]

พระญาณคัมภีรเถระ นำพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่เข้ามาเมื่อพ.ศ. ๑๙๗๓[๑๐๓]

จากข้อความในตำนานนี้ สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์เข้ามาสู่เมืองไทยเป็นครั้งแรก ที่เมืองนครศรีธรรมราชในรัชสมัยของพระยาศรีธรรมาโศกราชที่ ๑ โดยมีพระพุทธคำเพียร เป็นผู้นำเข้ามาประกาศเผยแผ่

ในเมืองนครศรีธรรมราชได้พบศิลาจารึกหลักหนึ่ง จารึกเมื่อพ.ศ. ๑๗๗๓ ได้กล่าวสรรเสริญพระเจ้าจันทรภานุที่ ๒ ว่า "พระเจ้าผู้ครองเมืองตามพรลิงค์ ทรงประพฤติประโยชน์เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสืบพระวงศ์มาจากพระวงศ์อันรุ่งเรือง คือ ปทุมวงศ์ ... ทรงพระนามจันทรภานุศรีธรรมราช"[๑๐๔]

นอกจากนี้ ยังมีจารึกที่กล่าวถึงการประพฤติตามคำสั่งสอน และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น

จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหัวเวียง (พ.ศ. ๑๗๒๖) พบที่วิหารวัดเวียง อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี จารึกว่า "(พระพุทธรูป)ปฏิมากรนี้ สำริดมีน้ำหนัก ๑ ภาระ ๒ ตุละ ทองคำ (ที่ปิด) มีราคา ๑๐ ตำลึง สถาปนา (พระพุทธรูปนี้) ให้มหาชนทั้งปวง ผู้มีศรัทธาอนุโมทนาแลบูชานมัสการอยู่ที่นี่ เพื่อจะได้ถึงสรรเพ็ชญาณ ..."[๑๐๕]

---

[๑๐๑] ตรี อมาตยกุล, **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕), หน้า ๒๗.

[๑๐๒] ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ตุ้ยเขียว, **ตำนานมูลศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมประวัติศาสตร์จัดพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

[๑๐๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

[๑๐๔] ยอร์ช เซเดส์, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๒ จารึกทวารวดี ศรีวิชัยละโว้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๔), หน้า ๓๐-๓๑. และกรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔**, หน้า ๑๔๖.

[๑๐๕] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔**, หน้า ๑๒๐.

จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา ๒ (พุทธศตวรรษที่ ๑๘) จารึกว่า "ผู้มีบุญแม้ทำทานทั้งปวงด้วยความเอื้อเฟื้อ ย่อมกล่าวถึงความน่าเคารพของพระศาสดา ผู้เป็นธรรมราชา"[๑๐๖]

จากหลักฐานในจารึกเหล่านี้ ทำให้ทราบว่า ประชาชนในดินแดนภาคใต้ยังคงยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท มิเสื่อมคลาย ถึงแม้ว่าในบางยุคพระพุทธศาสนามหายาน หรือ ศาสนาพราหมณ์จะรุ่งเรือง แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังคงอยู่ มิได้สูญหายไป

๒.๕ พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย (ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘)

นักประวัติศาสตร์ทั้งหลายต่างยอมรับว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นกษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์พระร่วง แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า พระองค์ทรงครองราชสมบัติเมื่อใด และสวรรคตเมื่อใด

ในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งโดยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ เมื่อพ.ศ. ๒๐๕๙ กล่าวว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงปกครองเมืองสุโขทัยในปี ๑๘๐๐[๑๐๗]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า พ.ศ. ๑๗๘๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงตั้งเมืองสุโขทัยเป็นอิสระจากขอม แล้วขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์สุโขทัย ด้วยเหตุผลว่า พ.ศ. ๑๗๘๑ เป็นปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งขอมสิ้นพระชนม์ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงเป็นกษัตริย์ขอมผู้ทรงอำนาจ เข้าใจว่าสุโขทัยจะสามารถตั้งเป็นอิสระได้ เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สิ้นพระชนม์แล้ว[๑๐๘]

ในศิลาจารึกวัดศรีชุม (ประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๔–๑๙๑๐) จารึกว่า พระนาม ศรีอินทรบดินทราทิตย์ เดิมเป็นพระนามซึ่งกษัตริย์ขอมเจ้าเมืองศรีโสธรปุระพระราชทานแก่พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด พร้อมด้วยพระราชธิดาพระนามว่า พระนางสุขรมหาเทวีกับพระขรรค์ชัยศรี พ่อขุนผาเมืองได้ช่วยพ่อขุนบางกลางหาว รบชนะขอมสบาดโขลญลำพง ตีเอาเมืองสุโขทัยได้ พ่อขุนผาเมืองจึงยกเมืองสุโขทัยให้แก่พระสหาย และได้อภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวเป็นกษัตริย์เมืองสุโขทัย พร้อมทั้งให้ชื่อ "ศรีอินทรบดินทราทิตย์" ของตนแก่พ่อขุนบางกลางหาวอีกด้วย[๑๐๙] แต่พ่อขุนบางกลางหาวทรงใช้พระนามว่า "พ่อขุนศรีอินทราทิตย์"[๑๑๐]

---

๑๐๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๑.

๑๐๗ รัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร, หน้า ๒๙๓.

๑๐๘ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา,** (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕), หน้า ๗๓–๗๔.

๑๐๙ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๖๓–๖๔.

๑๑๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๔.

การที่กษัตริย์ขอมทรงยกพระราชธิดา และพระราชทานนามแก่พ่อขุนผาเมืองนั้น เป็นหลักฐานว่า ในสมัยนั้น ไทยมิได้อยู่ใต้การปกครองของขอมทั้งหมด แต่ก็มีความสำคัญกับขอม กษัตริย์ขอมจึงได้ยกพระราชธิดาให้ ในศิลาจารึกวัดศรีชุมนั้น เรียกพ่อขุนผาเมืองว่า "กมรแดงอัญผาเมือง"[๑๑๑] คำว่า กมรแดงอัญ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ หรือ เป็นเจ้า แสดงถึงอำนาจและความเป็นอิสระฝ่ายไทย[๑๑๒]

ในศิลาจารึกปู่ขุนจิดขุนจอด (จารึกปู่สบถหลาน) ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ เรียกจารึกหลักนี้ว่า จารึกวัดพระมหาธาตุ (หลักที่ ๘ ข.) ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ เรียกจารึกหลักนี้ว่า หลักที่ ๔๕ จารึกเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๓๕ ได้เรียงลำดับพระมหากษัตริย์สุโขทัย ไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

๑. ปู่พระยาศรีอินทราทิตย์ ๒. ปู่พระยาบาน
๓. ปู่พระยารามราช ๔. ปู่พระยาเลอไทย
๕. ปู่พระยางัวนำถม ๖. ปู่พระยามหาธรรมราชา[๑๑๓]

เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ สวรรคตแล้ว พระมหากษัตริย์องค์ต่อมา คือ ปู่พระยาบาน[๑๑๔] หรือ พ่อขุนบานเมือง มีกล่าวในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และเป็นพระเชษฐาของพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกที่ ๑ ว่า "พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง"[๑๑๕]

เหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนาไม่มีปรากฏในยุคของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์มากนัก แต่มีปรากฏในชินกาลบาลีปกรณ์ว่า "พระเจ้าโรจ (พ่อขุนศรีอินทราทิตย์) เสด็จไปสิริธรรมนคร (นครศรีธรรมราช) แล้วอัญเชิญพระสีหลปฏิมา (พระพุทธสิหิงค์) มาเมืองสุโขทัย ทรงสักการบูชา พระองค์โปรดให้สร้างพระปรางค์ขึ้นองค์หนึ่ง ในเมืองสัชชนาลัย ล้วนแล้วด้วยศิลา (แลง) และอิฐ โบกปูนขาว หุ้มแผ่นทองแดงแน่นหนาปิดทองไม่ใช่แลเห็นเป็นหินงามดังรูปทิพยพิมาน (คงหมายถึง พระศรีรัตนมหาธาตุ หรือพระปรางค์เมืองเชลียง อ.ศรีสัชชนาลัย จ.สุโขทัย) ครั้นสร้างเสร็จแล้ว โปรดให้ฉลองมหาวิหารเป็นการใหญ่ พร้อมกับมหาชนที่มา

---

๑๑๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๔.

๑๑๒ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, "พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย", หน้า ๔๙.

๑๑๓ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒๐. (ตามทัศนะของ ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร อีก ๓ พระองค์ คือ ปู่ไสสสงคราม พ่องำเมืองและพ่อเลอไทย ไม่มี "พระยา" นำหน้า จึงไม่ได้เป็นกษัตริย์ แต่อาจเป็นเจ้าเมือง)

๑๑๔ อ้างแล้ว.

๑๑๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘ (ศิลาจารึกหลักที่ ๑/๑/๑).

ประชุมกันจากนครต่าง ๆ มีสัชชนาลัย กำแพงเพชร สุโขทัย และชัยนาท เป็นต้น และพระเจ้าโรจทรงสะสมบุญเป็นอเนกแล้วสวรรคต"[๑๑๖]

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงปกครองอาณาจักรสุโขทัย โดยทรงอาศัยวัดมหาธาตุใจกลางชุมชนเมืองสุโขทัย เป็นศูนย์รวมคติความเชื่อพุทธศาสนาเถรวาท เช่นเดียวกับบ้านเมืองอาณาจักรใกล้เคียงของชาวสยามกลุ่มอื่น ยุคแรกในการสร้างอาณาจักรสุโขทัยจึงมีความพยายามที่จะสร้างศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาควบคู่กับการขยายอำนาจทางการเมือง ต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลพ่อขุนบานเมือง พระราชโอรสที่ครองราชย์สมบัติสืบทอดแบบแผนการปกครองบ้านเมืองควบคู่ไปกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนา[๑๑๗]

จากหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาช่วยทำให้เกิดความมั่นคงแน่นแฟ้น มีมาก่อนรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง จนนำไปสู่การประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบลังกาขึ้นในอาณาจักรสุโขทัย และเป็นสื่อหล่อหลอมประชาชนให้มีความเลื่อมใสและปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาควบคู่กับการปกครองและพัฒนาบ้านเมือง

๒.๕.๑ พระพุทธศาสนาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

เมื่อพ่อขุนบานเมืองสวรรคตแล้ว พระมหากษัตริย์องค์ต่อมา คือ พ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า "พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม"[๑๑๘]

พ่อขุนรามคำแหงทรงครองราชย์ในปีใด ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประมาณว่า "พ่อขุนรามคำแหงเสวยราชสมบัติในราวปีพ.ศ. ๑๘๒๐–๑๘๖๐ คือก่อนมะกะโทได้เป็นใหญ่ในเมืองเมาะตะมะ ๔ ปี เป็นอย่างต่ำ เพราะมะกะโทรับราชการอยู่ที่กรุงสุโขทัย ในปีพ.ศ. ๒๘๒๔"[๑๑๙]

ตรี อมาตยกุล ได้เสนอความคิดเห็นว่า "พ่อขุนรามคำแหงขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ เพราะในศิลาจารึกหลักที่ ๑ มีข้อความว่า "๑๒๑๔ ศกปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง

---

๑๑๖ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์,** หน้า ๒๙๔–๒๙๕.

๑๑๗ สถาพร อรุณวิลาศ, "คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชชนาลัย", **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒.

๑๑๘ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๗–๑๘).

๑๑๙ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา,** หน้า ๗๖–๗๗.

... ปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า" พ่อขุนรามคำแหงคงจะปลูกไม้ตาลเมื่อแรกขึ้นครองราชสมบัติ เพราะเท่ากับเป็นนิมิตว่า พระองค์จะครองราชสมบัติได้ยั่งยืนเหมือนอายุของต้นตาล"[๑๒๐]

ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นด้วยกับตรี อมาตยกุล คือ พ.ศ. ๑๘๒๒ โดยให้เหตุผลว่า เป็นปีที่พระองค์ทรงปลูกต้นตาลอันเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของสุโขทัย และกษัตริย์ไทยอาหม ในยุคเดียวกันนี้ ก็มีประเพณีปลูกต้นไม้ในวันครองราชย์อยู่เหมือนกัน[๑๒๑]

แต่เหตุการณ์ของพระพุทธศาสนามีปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หรือ ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ดังนี้

๒.๕.๑.๑ พ่อขุนรามคำแหงกับพระพุทธศาสนา

พ่อขุนรามคำแหงทรงศรัทธาเลื่อมใส และได้อาราธนา "มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร" มาเป็นศาสนบุคคลหลัก เพื่อประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองสุโขทัย ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า

"พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคน ลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา"[๑๒๒]

การตัดสินพระทัยของพ่อขุนรามคำแหงในการนำพระ "มหาเถรสังฆราช ..." ซึ่งเป็นพระภิกษุที่สืบสายพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกาขึ้นมาอยู่ที่สุโขทัยนั้น นอกจากจะเกิดจากลักษณะพื้นฐานของชาวสุโขทัย ที่น่าจะเป็นกลุ่มชนที่รับนับถือพุทธศาสนาเถรวาทสืบเนื่องมาแต่เดิมแล้ว ยังน่าจะเกิดจากพระปรีชาญาณของพ่อขุนรามคำแหง ในการแสวงหาธรรมบริสุทธิ์มาเป็นหลักของสังคมไทย เพราะเป็นที่ชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาภายใต้อิทธิพลของขอมได้มีการปะปนแนวความคิดกับพุทธศาสนามหายานและศาสนาพราหมณ์ ส่วนพระพุทธศาสนาในดินแดนตอนเหนือก็ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนามหายาน และมีลักษณะเน้นคติความเชื่อสูง การนำพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อันมีความหมายถึงพุทธศาสนาเถรวาทที่มีพระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง จึงมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างมาก ทำให้พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักของสังคมไทยอย่างมั่นคงต่อแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน เป็นพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีการศึกษาและปฏิบัติตาม

---

๑๒๐ ตรี อมาตยกุล, "ประวัติศาสตร์สุโขทัย", **คำบรรยายสัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓,** (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๗), หน้า ๑๗๖.

๑๒๑ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย", **ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย และเรื่องของเกลือ(ไม่เค็ม),** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๔), หน้า ๖๘.

๑๒๒ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓-๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๘-๓๑).

สาระพุทธธรรมในพระไตรปิฎกบาลี ซึ่งประมวลแก่นธรรมตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[๑๒๓]

พ่อขุนรามคำแหงทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า

"พ่อขุนรามคำแหงนั้น หาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลาย ให้รู้บุญรู้ธรรมแท้"[๑๒๔]

"... ปลูกเลี้ยงฝูงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน"[๑๒๕]

"... ๑๒๐๗ ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระธาตุออกทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุ ... ก่อพระเจดีย์ ... ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุ"[๑๒๖]

ในศิลาจารึกวัดศรีชุม ด้านที่ ๑ แถวที่ ๓๖-๓๗ จารึกว่า "ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่ง ชื่อพ่อขุนรามราชปรา(ซ)ญ์รู้ธรรม ก่อพระศรีรัตนธาตุอันหนึ่ง ในศรีสัชชนาลัย"[๑๒๗]

ตามหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึก ทำให้ทราบว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงพัฒนาบ้านเมือง พร้อมกับทรงยกย่องอุปถัมภ์ค้ำชูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพระองค์ก็ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงรอบรู้แตกฉานในธรรม และทรงประพฤติธรรม คือ ทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม จึงทรงเป็นผู้นำที่ดี และทรงเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับชาวเมืองสุโขทัย

๒.๕.๑.๒ บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ในเมืองสุโขทัยนี้ มีบุคคลากรทางศาสนา (ศาสนบุคคล) ที่ช่วยกันสั่งสอนประกาศเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน คือ "มีปู่ครู นิสัยมุตก์ มีเถร มีมหาเถร"[๑๒๘]

ในวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ก็ช่วยกันเทศน์สั่งสอนประชาชน "วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้าง แปดวันฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล"[๑๒๙] เพื่อให้ประชาชนเป็นคนดี มีศีลธรรม มีความเข้าใจในหลักธรรมและปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา จนสามารถประยุกต์หลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

---

๑๒๓ รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง,** หน้า ๓๒.

๑๒๔ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๑๑-๑๔).

๑๒๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐. (ศิลาจารึก ๑/๔/๒๖-๒๗).

๑๒๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๔-๘).

๑๒๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๔.

๑๒๘ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๖-๒๗).

๑๒๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖-๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๓-๑๖).

๒.๕.๑.๓ ชาวสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงกับพระพุทธศาสนา

ประชาชนชาวเมืองสุโขทัย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ชอบให้ทาน รักษาศีล และฟังธรรม โดยเฉพาะช่วงเทศกาลในระหว่างพรรษาจะสมาทานรักษาศีลกันทุกคน ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า

"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน"[๑๓๐]

"ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสน ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน"[๑๓๑]

เมื่อออกพรรษาแล้ว ก็มีการถวายผ้ากฐินพร้อมบริวารแด่พระสงฆ์ ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า

"เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี้ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่ง หมอนโนน บริพารกฐิน"[๑๓๒]

ชาวสุโขทัยเป็นคนมีศีลธรรม มีความยินดีพอใจในของของตน ไม่ยินดีอยากได้ของผู้อื่น ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล เมื่อได้เชลยศึกก็ไม่ทำร้าย ไม่ตีไม่ฆ่า ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า

"เห็นข้าวท่านบใคร่พีน เห็นสินท่านบใคร่เดือด"[๑๓๓]

"คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ช่อยเหนือเฟื้อกู้ ..."[๑๓๔]

"ได้ข้าเสือก ข้าเสือ หัวพุ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี"[๑๓๕]

ชาวสุโขทัยนอกจากนับถือพระพุทธศาสนา ยังมีความเชื่อหรือนับถือผีหรือเทวดาอีกด้วย ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า "เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ ... มีพระขพุงผีเทพดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ ไหว้ดี พลีถูก เมืองนี้เที่ยงเมืองนี้ดี ผิไหว้บ่ดีพลีบ่ถูก ผีในเขาอั้นบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย"[๑๓๖]

---

[๑๓๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘-๙).

[๑๓๑] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๒-๑๓).

[๑๓๒] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๔-๑๕).

[๑๓๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙-๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๗-๒๘).

[๑๓๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๘-๒๙).

[๑๓๕] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๑).

[๑๓๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๔-๑๐).

๒.๕.๒ พระพุทธศาสนาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย[๑๓๗]

ก่อนที่พระมหาธรรมราชาลิไทจะขึ้นครองราชสมบัตินั้น ยังปรากฏว่ามีพระภิกษุชาวสุโขทัย ๒ รูป คือ พระอโนมทัสสี และ พระสุมนะ ได้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เมืองพันและบวชแปลงใหม่

"... เจ้าไททั้ง ๒ พี่น้อง ก็เรียนเอาธรรมปิฎกที่ ๓ กับทั้งอุปเท่ห์ใหม่ได้ ๕ วัสสา แล้วก็อำลามหาสวามีเข้ามาสู่เมืองสุโขทัยนั้นแล ..."[๑๓๘]

ภายหลังการบวชใหม่เพื่อศึกษาธรรมวินัย และบำเพ็ญสมณกิจที่เมืองพันได้ ๕ พรรษาแล้ว ในตำนานมูลศาสนาได้กล่าวถึงผู้นำแห่งสำนักอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้า กล่าวต่อพระภิกษุสุโขทัยว่า "... ท่านทั้งหลายศาสนาอันตูนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น จะไม่มั่นคงในเมืองเมงนี้นา จักไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองสุโขทัยโพ้น ต่อเท่า ๕,๐๐๐ ปี เหตุดังนั้น สูท่านทั้งหลายรีบเอาศาสนากลับไปตั้งมั่นในเมืองสุโขทัยโพ้นเถิด"[๑๓๙]

พระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงขึ้นครองราชย์ในราวปี พ.ศ. ๑๘๙๐–๑๙๒๗ เป็นช่วงที่พระอโนมทัสสีและพระสุมนะเดินทางกลับมายังอาณาจักรสุโขทัย ก่อนเหตุการณ์ปราบดาภิเษกพระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงสร้างวัดป่าแดง หรือ วัดกัลยาวนาวาส[๑๔๐] ในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ ที่บริเวณเชิงเขาพระศรี เมืองศรีสัชนาลัย เป็นที่ประทับของพระมหากัลยาณเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชในขณะนั้น

พระอโนมทัสสีและพระสุมน จึงเป็นพระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาพุทธศาสนาตามแบบอย่างลังกา ที่มีการนำคติความเชื่อพุทธศาสนาจากเมืองพัน เข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนาในชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัยอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะพระอโนมทัสสีมีชื่อปรากฏในบานแผนกเดิมของคัมภีร์เตภูมิกถา[๑๔๑] นิพนธ์โดยพระมหาธรรมราชาลิไทย ในขณะที่ทรงเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย บทบาทของคณะสงฆ์ชุดนี้ยังคงดำเนินต่อเนื่องสัมพันธ์กับฝ่ายอาณาจักร การส่งเสริมบทบาทของพระมหากษัตริย์ เพื่อเสริมแนวความคิดการเป็นจักรพรรดิราชที่ทรงคุณธรรม "... สมเด็จ

---

[๑๓๗] สถาพร อรุณวิลาศ, "คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย", หน้า ๕๑–๕๒.

[๑๓๘] พระพุทธพุกาม พระพุทธญาณเจ้า, **ตำนานมูลศาสนา,** (เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๙๓.

[๑๓๙] อ้างแล้ว.

[๑๔๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๕๑. (จารึกวัดป่าแดง).

[๑๔๑] พญาลิไทย, **ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๒.

มหาจักรพรรดิราชนี้นั้น ธ รู้บุญรู้ธรรม รู้สั่งสอนคนทั้งหลายให้รู้ในธรรม เพียงดังพระพุทธิเจ้าเกิดมา และสั่งสอนโลกทั้งหลายให้รู้ในธรรมไส้ ... ธ ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระยาทั้งหลาย ... จงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย ๑๐ ประการ อย่าให้ขาด ..."[๑๔๒]

ต่อมาพระอโนมทัสสีและพระสุมนะได้เดินทางไปยังเมืองพันอีกครั้งหนึ่ง พร้อมด้วยพระอีก ๘ รูป ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนาว่า

> "... เจ้าไททั้ง ๒ มาอยู่เมืองสุโขทัยได้ ๕ วัสสาแล้ว เมื่อจักไปสู่สำนักแห่งอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้าเล่า จึงเอาชาวเจ้าทั้ง ๘ ตน ... ไปสู่สำนักแห่งอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้า แล้วขอบวชใหม่ทุกตนนั่นแล"[๑๔๓]

พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูปนั้น คือ พระอานนท์ พระพุทธสาคร พระสุชาตะ พระเขมะ พระปิยทัสสี พระสุวัณคีรี พระเวสสภู และพระสัทธาติสสะ พระภิกษุทั้ง ๘ รูปนี้ ได้บวชแปลงใหม่ในสำนักอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้าเมืองพัน โดยพระอโนมทัสสีและพระสุมนะ ได้รับมอบหมายจากพระอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้า ให้เป็นพระอุปัชฌาย์แก่ภิกษุทั้ง ๘ รูป และสามารถทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้กับกุลบุตรในฝ่ายอรัญญวาสี นอกจากนี้ พระอโนมทัสสีเถระและพระสุมนเถระได้ทำหน้าที่สมณทูตนิมนต์พระอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้า ให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการเสด็จออกผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไทย ในปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ที่วัดป่ามะม่วง[๑๔๔] ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย

๒.๕.๒.๑ พระมหาธรรมราชาลิไทยกับพระพุทธศาสนา

ในศิลาจารึกนครชุม (จารึกเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐) ได้กล่าวถึง "พระยามหาธรรมราชาธิราช (ลิไทย) ได้ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ ในเมืองนครชุม (วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร) และได้ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งได้มาจากลังกาทวีป"[๑๔๕]

"พระยาธรรมราชนั้น คงปัญจศีลทุกเมื่อ"[๑๔๖] และในวันธรรมสวนะก็ทรง "อัษฎางคิกศีลทุกเมื่อ"[๑๔๗]

---

[๑๔๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

[๑๔๓] พระพุทธพุกาม พระพุทธญาณเจ้า, **ตำนานมูลศาสนา**, หน้า ๑๙๓.

[๑๔๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๕๔,๒๓๗,๒๔๑.

[๑๔๕] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๒๙.

[๑๔๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

[๑๔๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ ๑ จารึกในปี พ.ศ. ๑๙๐๔ กล่าวถึง "พระมหาธรรมราชา (ลิไทย) ทรงรู้พระไตรปิฎก เสวยราชย์ชอบด้วยทิศพิธราชธรรม รู้ปรานีแก่ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย"[๑๔๘]

และยังกล่าวถึง พระราชปณิธานของพระองค์ว่า "เพื่อจัก ... จุ่งเป็นพระพุทธ จุ่งจักเอาฝูงสัตว์ทั้งหลายข้ามสงสารทุกข์นี้"[๑๔๙]

"กระทำบุญธรรมก่อพิหาร ... ก่อสถูปเจดีย์ ปลูกพระศรีมหาโพธิ ... กุฎี ... มากแก่กมนับก็แลมิถ้วน"[๑๕๐]

"ถึง ๑๒๘๓ ปีฉลู (พ.ศ. ๑๙๐๔) สมเด็จบพิตร ทรงใช้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช ผู้มีศีลเรียนจบพระไตรปิฎก ... มีศีลาจาร คล้ายพระขีณาสพทั้งหลายในโบราณ จากนครพัน"[๑๕๑]

"เมื่อออกพรรษา จึงกระทำมหาทาน ฉลองพระสำริด"[๑๕๒]

"ฉลองสดับธรรมทุกวัน ถ้วนร้อยวัน แล้วกระยาทานคาบนั้น ทองหมื่นหนึ่ง เงินหมื่นหนึ่ง เบี้ยสิบล้าน หมากสิบล้าน ผ้าจีวรสี่ร้อย บาตรสี่ร้อย ... กระทำบูชามหาสังฆราชจักนับก็แลมิถ้วน"[๑๕๓]

"เมื่อออกพรรษาแล้ว ... วันพุธ ... ปี ๑๙๐๕ (นับแบบลังกา) (พ.ศ. ๑๙๐๔ นับอย่างไทย) พระมหาธรรมราชาธิราชสมาทานทศศีลเป็นดาบส ... หน้าพระพุทธรูปทองอันประดิษฐานไว้เหนือราชมนเทียร ... องจึงบวชเป็นสามเณรที่นั้น เมื่อจัก ... ศีลนั้น พระมหาธรรมราชาธิราช จึงจักยืนยอมือนบพระพุทธทอง นบทั้งพระไตรปิฎก ... ไว้ที่นั้น นบทั้งมหาสามีสังฆราช จึงจักอธิษฐานว่าดังนี้ด้วย"[๑๕๔]

ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร (พ.ศ. ๑๙๐๔) จารึกว่า "ผลบุญที่อาตมาบวชในศาสนาของพระพุทธ พระผู้เป็นเจ้าครั้งนี้ อาตมาไม่อยากได้จักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ อาตมาอยากขอมอบอาตมา ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้าม

---

[๑๔๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

[๑๔๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๔.

[๑๕๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖.

[๑๕๑] อ้างแล้ว.

[๑๕๒] กรมศิลปากร. **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๔๙.

[๑๕๓] อ้างแล้ว.

[๑๕๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๙-๕๐.

ไตรภพนี้ ครั้นอธิษฐานอย่างนี้แล้ว จึงรับเอาไตรสรณาคมน์"[๑๕๕] และ "พระองค์ทรงเพ่งหวังถึงจริยาวัตรที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายประพฤติมาทุกเมื่อ"[๑๕๖]

ในจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ ๒ ได้กล่าวถึง "พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในวัดป่ามะม่วง และทรงพระผนวช ในขณะที่ผนวชนั้น แผ่นดินป่ามะม่วงนี้ไหว"[๑๕๗]

ในศิลาจารึกเขาสุมนกูฏ ที่พระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงให้ประดิษฐานไว้บนยอดเขาสุมนกูฏ ที่เขาพระบาทใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒–๑๙๑๒ จารึกว่า "เขาอันนี้ชื่อสุมนกูฏบรรพต ... เรียกชื่อดังอั้น เพื่อไปพิมพ์เอารอยตีน พระพุทธเจ้าเราอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมนกูฏบรรพต ... ในลังกาทวีปพู้น ..."[๑๕๘]

จากหลักฐานที่ปรากฏศิลาจารึกเหล่านี้ ทำให้ทราบว่า พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ หลายประการ เช่น สร้างพระศรีรัตนมหาธาตุ ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ สร้างวิหาร สถูปเจดีย์ กุฏี และทรงสร้างพระพุทธรูปและครอบพระพุทธบาท เป็นต้น นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงรักษาศีลและสดับพระธรรมเทศนาเป็นนิจทรงปกครองบ้านเมืองโดยทศพิธราชธรรม ทรงรอบรู้ในพระไตรปิฎก ทรงมีพระราชศรัทธาในพระศาสนา เสด็จออกผนวชชั่วคราว ทรงกระทำมหาทานเป็นนิจ และทรงมีพระราชปณิธานแน่วแน่ปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อสั่งสอนสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์

นอกจากนี้ พระมหาธรรมราชาลิไทย ยังทรงแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนประกอบแต่คุณงามความดี ดังปรากฏในศิลาจารึกต่าง ๆ เช่น

"ให้ไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุ และพระศรีมหาโพธิ"[๑๕๙]

"ได้เกิดมาทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซร้ จุ่งทั้งหลายหมั่นกระทำบูชาพระสถูป เจดีย์พระศรีมหาโพธิ อันเสมอดังตนพระเจ้าเรา ผิผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาดังอั้นซือ จักปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า ... ตรอด พระศรีอารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทธ"[๑๖๐]

---

[๑๕๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓๗.

[๑๕๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔๕.

[๑๕๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๓–๕๔.

[๑๕๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๔.

[๑๕๙] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๙. (จารึกนครชุม).

[๑๖๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓. (จารึกนครชุม).

"... จุ่งให้รู้บุญรู้ธรรม ให้ยำปู่ครู น้องยำผู้เฒ่าผู้แก่ ..."[๑๖๑]

นอกจากนี้ พระมหาธรรมราชาลิไทยยังทรงพระนิพนธ์ "ไตรภูมิกถา" "เพื่อมีอรรถพระอภิธรรม เพื่อเทศนาแก่พระมารดา และเพื่อจำเริญพระธรรม"[๑๖๒] และ "ผู้ใดจะปรารถนาเถิงทิพยสมบัติปัตถโมกขนิพพาน ให้สดับนี้ฟังพระไตรภูมิกถานี้ ด้วยทำนุกอำรุงด้วยใจศรัทธาอย่าได้ประมาทสักอันไส้ จะได้พบได้ไหว้ได้ฟังธรรมพระศรีอาริยเจ้า อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนั้นเพื่อลงมาตรัสรู้สัพพัญญุตญาณในโลกนี้แล"[๑๖๓]

เนื้อความในไตรภูมิกถา กล่าวถึงภูมิ ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ โดยแสดงให้เห็นว่า "ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้นว่ามียศศักดิ์สมบัติก็ดี คือดังว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ดั่งพระอินทร์เจ้าไตรตรึงษ์พิภพก็ดี ดั่งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่ห่อนยืนอยู่หมั้นคงในยศศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบหาย รู้ตายจากรู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล ... ฝูงสัตว์อันเกิดในภูมิ ๓๑ ชั้น ย่อมเวียนไปเวียนมาแลเอาปฏิสนธิจุติหายอันหายอันเกิดอันบ่มีเที่ยงบ่มีแท้ ให้โลกทั้งหลายรู้ด้วยประการดั่งกล่าวมานี้แล"[๑๖๔] ดังนั้น "ผู้มีปัญญาควรรำพึงจิงแท้ หากรู้นิพพานอันประเสริฐดั่งนั้น"[๑๖๕]

นอกจากจะสอนเรื่องภูมิทั้ง ๓ และการพ้นจากภูมิทั้ง ๓ คือ การปฏิบัติตนสู่นิพพานแล้ว ไตรภูมิกถายังสอนให้ประชาชนยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม และคุณงามความดีตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นการสอนประชาชนให้รู้จักกรรมและผลของกรรม ให้มีจิตสำนึกละอายชั่วกลัวบาป และประพฤติปฏิบัติแต่คุณงามความดี เป็นต้น

ในยุครัตนโกสินทร์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกวรรณคดีเรื่องไตรภูมิกถา นี้ว่า "ไตรภูมิพระร่วง" ต่อมาภายหลังจึงเรียกตามสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสืบมา[๑๖๖]

ด้วยหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในศิลาจารึก และคำสอนในไตรภูมิกถา ทำให้ทราบว่าพระมหาธรรมราชาลิไทย ได้ทรงอาศัยแนวคำสอนของพุทธศาสนา ประสานกับบทบาทของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงดำรงอยู่ในธรรมราชา ให้กลายเป็นอุดมการณ์ที่แสดงออกถึงคติความเชื่อ

---

๑๖๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๘. (จารึกนครชุม).

๑๖๒ พญาลิไท, **ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง**, หน้า ๒ และ ๑๕๖.

๑๖๓ อ้างแล้ว.

๑๖๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๔–๑๒๖.

๑๖๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๕.

๑๖๖ รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**, หน้า ๓๒.

พุทธศาสนาแบบลังกา ช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมทางการเมือง ขณะที่พุทธศาสนาในสุโขทัย–ศรีสัชนาลัยที่มีกลุ่มคณะพระสงฆ์ที่ได้รับแนวความคิดจากเมืองพัน ได้ช่วยประสานระหว่างแนวความคิดของพุทธศาสนาแบบลังกากับความเชื่อดั้งเดิม อันเป็นความกลมกลืนระหว่างธรรมะเข้ากับชีวิตและชุมชน โดยมีธรรมะเป็นหลักเกณฑ์ทางด้านศีลธรรม เพราะเชื่อว่า ถ้าประชาชนประพฤติอย่างถูกต้อง ฝนฟ้าและฤดูกาลที่เป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตก็จะเป็นไปด้วยดี และเทพารักษ์ผู้มีอำนาจก็จะดลบันดาลให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังเป็นความกลมกลืนระหว่างสถาบันในสังคม โดยอาศัยธรรมะเป็นสิ่งกำหนด ธรรมะจึงเป็นหลักเกณฑ์ทางศีลธรรมและจริยธรรมของสังคม[๑๖๗]

พระมหาธรรมราชาลิไทย นอกจากพระองค์จะมีพระราชศรัทธาเสด็จออกผนวชชั่วคราว ทรงประพฤติธรรมและทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ซึ่งเป็นการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ยังคงให้การอุปถัมภ์แก่ศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร (พ.ศ. ๑๙๐๔) จารึกว่า "พระมหาธรรมราชาธิราช ... รูปพระอิศวร ... เวลารุ่งเช้า เมื่อเสด็จประดิษฐานรูปพระมเหศวร รูปพระวิษณุ ในหอเทวาลัยมหาเกษตรในป่ามะม่วงนี้ ... ดาบสพราหมณ์ทั้งหลาย บูชาเป็นนิตย์"[๑๖๘]

๒.๕.๒.๒ บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย

พระสงฆ์ในยุคนี้ นอกจากศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด จนทำให้พระเจ้าแผ่นดินทรงศรัทธา และประชาชนก็เลื่อมใส ทำให้การประกาศเผยแผ่พระศาสนาเป็นไปอย่างแพร่หลาย และมีประสิทธิภาพ

พระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงนิมนต์ให้พระอุทุมพรบุปผามหาสวามีเจ้าไปประทับอยู่ที่วัดศรีโทน ด้านทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย ประกาศพระศาสนาและจำพรรษาอยู่ระยะหนึ่งจึงเดินทางกลับ พระอโนมทัสสีเถระได้รับโปรดเกล้า ฯ สถาปนาเป็นพระครูติโลกติลก เป็นเจ้าอาวาสวัดป่าแดง เมืองศรีสัชนาลัย ส่วนพระสุมนเถระเป็นเจ้าอาวาสวัดป่ามะม่วง การผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไทย จึงเป็นการเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกา ที่มีศูนย์กลางอยู่เมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย[๑๖๙]

---

๑๖๗ ปริญญา กายสิทธิ์, "ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๑๐๑", **วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต,** (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๘), หน้า ๖๘.

๑๖๘ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๓๒.

๑๖๙ สถาพร อรุณวิลาศ, "คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย", หน้า ๕๓.

ในยุคนี้ ได้มีการส่งพระสงฆ์ไปเพื่อประกาศเผยแผ่พระศาสนายังต่างเมือง ได้แก่

ส่งพระปิยทัสสี ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่เมืองอโยธยา

พระสุวรรณคีรี ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่เมืองชวา (หลวงพระบาง)

พระเวสสภู ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่เมืองน่าน

พระพุทธสาคร พระสุชาตะ พระเขมะ และพระสัทธาติสสะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่เมืองสองแคว[๑๗๐]

ในปี พ.ศ. ๑๙๑๒ พญากือนากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนาส่งทูตมายังอาณาจักรสุโขทัย เพื่ออาราธนาพระสุมนเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยมีความเชื่อว่า พระภิกษุอรัญญวาสีของเมืองสุโขทัย มีวัตรปฏิบัติที่ดีงาม มีความรู้ลึกซึ้งในพระพุทธศาสนา ยึดถือตามคติจากครูในลังกาทวีปเป็นพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ มีการทำสังฆกรรมถูกต้อง พญากือนาจึงอาราธนาพระนิกายเดิม ที่สืบทอดมาแต่สมัยพระนางจามเทวี ปกครองอาณาจักรหริภุญชัย ที่มีคติความเชื่อพุทธศาสนาปะปนกับความเชื่อแบบมหายาน มีพระสงฆ์บวชแปลงใหม่ ๘,๔๐๐ รูป[๑๗๑] ในปี พ.ศ. ๑๙๑๔ พญากือนาทรงสร้างวัดบุปผาราม เพื่อเป็นที่จำพรรษาให้กับพระสุมนเถระ และในปี พ.ศ. ๑๙๑๖ พญากือนาโปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นที่วัดบุปผาราม และวัดพระธาตุดอยสุเทพ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่นำมาจากเมืองสุโขทัย วัดบุปผารามได้กลายเป็นศูนย์กลางในการศึกษาเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบลังกาในอาณาจักรล้านนา[๑๗๒]

๒.๕.๒.๓ คัมภีร์พระไตรปิฎกและการฟังเทศน์มหาชาติในสมัยสุโขทัย

ชาวสุโขทัยในยุคนี้ นอกจากหมั่นทำบุญกุศล สร้างถาวรวัตถุ และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีการฟังสวดมหาชาติ ทศชาติ รวมทั้งสร้างคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น ดังปรากฏในศิลาจารึกต่อไปนี้ คือ

ในศิลาจารึกนครชุม (จารึกประมาณ พ.ศ.๑๙๐๐) จารึกว่า "ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า พระมหาชาติ หาคนสวดแลมิได้เลย"[๑๗๓]

---

๑๗๐ พระพุทธพุกาม พระพุทธญาณเจ้า, **ตำนานมูลศาสนา,** หน้า ๑๙๔.

๑๗๑ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะสังคมศาสตร์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา, **ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต,** (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙), หน้า ๙–๑๐.

๑๗๒ สถาพร อรุณวิลาศ, "คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย–ศรีสัชนาลัย", หน้า ๕๓.

๑๗๓ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๓๑.

ในศิลาจารึกวัดหินตั้ง (ประมาณ พ.ศ.๑๙๐๑-๒๐๐๐) จารึกว่า “สดับพระมหาชาติแล้ว ผู้เป็นผัวจึงจักตายจากแล้ว”[๑๗๔]

ในศิลาจารึกป้านางคำเยีย (พุทธศักราช ๑๙๒๒) จารึกว่า “สดับ พระธรรมทั้งทศชาติอันไพเราะหนักหนา”[๑๗๕]

จารึกเหล่านี้ ทำให้ทราบได้ว่า การฟังเทศน์มหาชาติและทศชาตินั้นมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.๑๘๓๕) จารึกว่า “สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร”[๑๗๖]

ในศิลาจารึกนครชุม (จารึกประมาณ พ.ศ.๑๙๐๐) จารึกว่า “อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหายแล หาคนจักรู้แท้แลมิได้เลย”[๑๗๗]

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร (พ.ศ.๑๙๐๔) จารึกว่า “พระศรีสุริยพงศ์-รามมหาธรรมราชาธิราช (พระยาลิไทย) ทรงพระไตรปิฎก อาจเรียนพร่ำสอนพระวินัยพระอภิธรรม”[๑๗๘]

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย (พ.ศ. ๑๙๐๔) จารึกว่า “จึงจักยืนยอมือนบพระพุทธทอง นบทั้งพระไตรปิฎก ... ไว้ที่นั้น”[๑๗๙]

จารึกเหล่านี้ทำให้ทราบว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงอาราธนาพระสังฆราชปราชญ์ผู้เรียนจบพระไตรปิฎก แต่ในศิลาจารึกไม่ได้จารึกว่า องค์พระสังฆราชได้นำพระไตรปิฎกมาด้วยหรือไม่ ในศิลาจารึกนครชุม เริ่มมีความเชื่อว่า พระไตรปิฎกจักสูญหายไม่มีผู้เรียนรู้ และในจารึกวัดป่ามะม่วง ทำให้ทราบว่า พระมหาธรรมราชาลิไทย ทรงเรียนรู้พระไตรปิฎก และก่อนผนวชพระองค์ก็ทรงไหว้เคารพ พระไตรปิฎก ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระไตรปิฎกมีครบบริบูรณ์ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย

ศิลาจารึกวัดช้างล้อม (พ.ศ. ๑๙๒๗) จารึกว่า “พนม(ไสดำ) เข้ามาบวชในสำนักมหาเถรอนุราธ ... แล้วจึงมาตั้งกระทำหอปิฎกธรรม สังวรใจบูชาพระอภิธรรม”[๑๘๐]

---

[๑๗๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙๒.

[๑๗๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๓.

[๑๗๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓.

[๑๗๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

[๑๗๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓๒-๒๓๔.

[๑๗๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๐.

[๑๘๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

ศิลาจารึกวัดอโสการาม (พ.ศ. ๑๙๔๒) กล่าวถึง สมเด็จพระราชเทพีศรีจุฬาลักษณ์ พระอัครมเหสีในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชลิไทย ทรงมีพระราชศรัทธาประดิษฐานพระสถูป และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และจารึกว่า "ท่านจึงลำดับปิฎกไตรถ้วนสำหรับกับธรรมกถึกสององค์ องค์หนึ่งชื่อเจ้าญาณวังสราชบัณฑิต องค์หนึ่งชื่อเจ้าศรีวัง"[๑๘๑]

จากจารึกวัดอโสการามนี้ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า มีพระไตรปิฎกครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว และยังมีการสร้างหอคัมภีร์ เพื่อเป็นที่เก็บคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในจารึกวัดช้างล้อม

๒.๕.๒.๔ ชาวสุโขทัยในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยกับพระพุทธศาสนา

ชาวสุโขทัยล้วนมีศรัทธาเลื่อมใส ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ชอบทำบุญกุศล ขวนขวายในคุณงามความดี ดังปรากฏในศิลาจารึกต่างๆ ได้แก่

ศิลาจารึกป้านางคำเยีย (พ.ศ. ๑๙๒๒) จารึกว่า "ป้านางคำเยียมีใจศรัทธา ... จักใคร่กระทำพระพิหารสถานพระพุทธรูป ... สถูป เจดีย์ ทั้งพระพิหาร ... แต่งคนกวาดวัด ... ทุกเช้าให้คนแต่งส่งข้าวพระ ... อังคาสจังหันฉลองโอยทานไตรจีวร แลองค์บริขารถ้วนสรรพ สดับพระธรรมทั้งทศชาติอันไพเราะหนักหนา"[๑๘๒]

ศิลาจารึกวัดช้างล้อม (พ.ศ. ๑๙๒๗) จารึกว่า "พนมเข้าบวชในสำนักมหาเถรอนุราธอันลุกแต่สิงหลมา ... จุงอย่ามีใจหลงในสงสาราพระพุทธนี้ พนมพิจารณาเนื้อใจในตนแล้วจึงแผลงที่เรือนตน เป็นพระพิหาร ... จึงประดิษฐ์สถาพุทธปฏิมา ... แต่งทั้งกุฎีชีบวช แล้วจึงมาตั้งกระทำหอพระปิฎกธรรม สังวรใจบูชาพระอภิธรรม ... ได้ปลูกทั้งพระศรีมหาโพธิ ... บวชเมียบวชลูก บวชหลาน บวชข้า ... แต่อวยทานทองสิบตำลึง เงินสามพัน จีพรสิบสามผืน สลกบาตรยี่สิบ บาตรสองร้อย ... กระทำพระสัมริดอันนึ่ง"[๑๘๓] เป็นต้น

๒.๖ ประเพณีและคติความเชื่อในสมัยสุโขทัย

จากการศึกษาพบว่า ชาวสุโขทัยมีประเพณีและคติความเชื่อ ดังต่อไปนี้

– การบริจาคทาน และชอบช่วยเหลือผู้อื่น

– การรักษาศีล โดยในระหว่างพรรษาจะมีการรักษาศีลกันทุกคน

– การฟังธรรม

---

[๑๘๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒๒–๓๒๓.

[๑๘๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๒–๓๑๓.

[๑๘๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๑–๑๑๖.

– การทอดกฐิน

– การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์

– การบูชาพระธาตุ สถูป เจดีย์

– การบูชารอยพระพุทธบาท

– การออกบวช

– การบวชลูก บวชหลาน บวชข้า ฯลฯ

– การสร้างพระพุทธรูป และ การฉลองพระพุทธรูป

– การฟังเทศน์มหาชาติ และทศชาติ

– คติพระพุทธศาสนายุกาล ๕,๐๐๐ ปี

– หวังเกิดในยุคพระศรีอารยเมตไตรย์

– คติบำเพ็ญตนแบบพระโพธิสัตว์

– ปรารถนาพุทธภูมิ

– การให้ความเคารพต่อครูอาจารย์

– การที่ผู้น้อยมีความยำเกรงต่อผู้เฒ่าผู้แก่ (ผู้สูงอายุ)

– การรวบรวมและสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก และมีการสร้างหอเก็บคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (หอไตร) เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๓-๑๑ หลักฐานในทางโบราณวัตถุ และจารึกในยุคนี้ มีพบน้อยมาก แต่สันนิษฐานว่า ในยุคนี้มีการนับถือทั้งผี ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ พบทั้งจารึกและโบราณวัตถุของพระพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนามหายาน และศาสนาพราหมณ์ แสดงให้เห็นว่า ในยุคนี้ มีการนับถือทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทในยุคนี้เจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏจารึกคาถา “เย ธมฺมา” แพร่หลายในหลายที่

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ ก็พบทั้งจารึกและโบราณวัตถุของพระพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนามหายาน และศาสนาพราหมณ์ แสดงให้เห็นว่า ในยุคนี้ มีการนับถือทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาท มหายาน และศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น พระพุทธศาสนาในยุคนี้จึงค่อนข้างผสมผสานกัน จึงไม่ใคร่จะบริสุทธิ์นัก

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘–๒๐ ในยุคสุโขทัย ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเถรวาท และทรงอุปถัมภ์พระศาสนาด้วยประการต่าง ๆ ส่วนในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย พระองค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เสด็จออกผนวชชั่วคราว พระองค์ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก แต่ในขณะเดียวกัน ก่อนเสด็จออกผนวช พระองค์ก็หล่อเทวรูปของศาสนาพราหมณ์ เป็นการอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ กล่าวโดยสรุป ชาวสุโขทัยนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเคร่งครัด แต่ในขณะเดียวกันก็นับถือศาสนาพราหมณ์ และนับถือผีไปด้วย แต่จุดเด่นในยุคนี้คือ การรวบรวมพระไตรปิฎกครบชุด การสร้างหอเก็บคัมภีร์ และการฟังเทศน์มหาชาติ พระพุทธศาสนาเถรวาทในยุคนี้จึงเจริญรุ่งเรืองมาก

บทที่ ๓

พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย

พระธรรมวินัย คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นที่สนใจของชาวโลก โดยเฉพาะผู้ที่มีความรู้ชั้นสูง พากันมาศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เพราะได้พบว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ศาสตร์หนึ่ง เป็นสัจธรรมที่สามารถพิสูจน์และทดลองปฏิบัติให้เห็นผลได้ด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้ตำราที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนา หรือศาสนาเปรียบเทียบมักจัดพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของโลก[๑]

ส่วน **วรรณคดี** เป็นคำที่บัญญัติขึ้นใช้แปลคำว่า Literature ปรากฏเป็นหลักฐานทางราชการเป็นครั้งแรกในพระราชกฤษฎีกาวรรณคดีสโมสร เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๕๗ มาตราที่ ๗ กำหนดไว้ว่า หนังสือที่เป็นวรรณคดีได้มีอยู่ ๕ ชนิด คือ

๑. **กวีนิพนธ์** คือ เรื่องที่กวีเป็นผู้แต่งขึ้น เช่น ลิลิตพระลอ

๒. **บทละครไทย** ที่เป็นบทละครรำ แต่งเป็นกลอน มีกำหนดหน้าพาทย์ อันได้แก่เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยาอาการเคลื่อนไหวของบุคคล และธรรมชาติ เช่น ตอนยกทัพใช้เพลงกราว บทโศกใช้เพลงโศก เป็นต้น

๓. **นิทาน** ในสมัยนั้นใช้แทนความหมายของ Fiction ซึ่งหมายถึงเรื่องที่คิดแต่งขึ้นไม่ใช่เรื่องจริงแท้ เช่น ผู้ชนะสิบทิศ ของยาขอบ เป็นต้น ในปัจจุบันนี้เราขยายความหมายของนิทานออกเป็นนวนิยาย และเรื่องสั้นอีกด้วย

๔. **ละครปัจจุบัน** คือละครที่ไทยเอาแบบอย่างมาจากยุโรป ตัวละครแต่งตัวตามชีวิตจริง

๕. **อธิบาย** (Essay) บางทีเป็นรูปบทความต่าง ๆ (Article) เช่น บทความในหนังสือพิมพ์ หรือเป็นหนังสือขนาดเล็กที่เรียกว่า Pamphet

หนังสือทั้ง ๕ ประเภทนี้ ถ้าเป็นหนังสือดีหรือหนังสือที่แต่งดีก็ให้ถือว่าเป็นวรรณคดีได้

---

[๑] พรพรรณ วัชราภัย, **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประชาชน, ๒๕๑๑), หน้า ๒๒-๒๓.

ในมาตราที่ ๘ ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของวรรณคดี ไว้ว่า

๑. เป็นหนังสือดี คือ เป็นเรื่องสมควรซึ่งสาธารชนอ่านได้โดยไม่เสียประโยชน์ ไม่เป็นเรื่องทุภาษิต เช่น เรียนทำไม ตายไปก็ลืมหมด, รักดีกินถั่ว รักชั่วกินเหล้า เป็นต้น หรือชักจูงผู้อ่านไปในทางไม่เป็นแก่นสาร (เพราะคนรู้น้อยอาจจะไขว้เขวได้)

๒. เป็นหนังสือแต่งดี คือใช้วิธีเรียบเรียงอย่างใด ๆ ก็ตาม แต่ต้องเป็นภาษาไทยที่ดีถูกต้องตามเยี่ยงที่ใช้ในโบราณกาลหรือในปัจจุบันก็ได้ ถ้าแต่งได้ดี ดังกล่าว ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หนังสือเล่มนั้นได้รับประโยชน์จากสโมสรบ้างตามสมควร เช่น ให้เงิน ให้ประกาศนียบัตร หนังสือที่เคยได้รับตราพระราชลัญจกร คือ มัทนะพาธา เป็นต้น ส่วนผู้ที่เคยได้รับรางวัลได้แก่ ขุนวิจิตรมาตรา พระยาอนุมานราชธน เป็นต้น

ในปัจจุบันนี้ วงการการศึกษาวรรณคดี ได้ให้ความหมายของวรรณคดี เป็น ๓ ประการ คือ

๑. ความหมายอย่างกว้าง หมายถึงสิ่งที่เขียนขึ้น ประพันธ์ขึ้นทุกอย่าง

๒. ความหมายอย่างแคบ โดยกำหนดว่า หมายถึง หนังสือดีและแต่งดี มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก มีคุณสมบัติในด้านรูปแบบ และวิธีแสดงออก เช่น หลักศิลาจารึก รามเกียรติ์ ไตรภูมิพระร่วง สุภาษิตพระร่วง เป็นต้น

๓. ความหมายอย่างแคบและกระชับยิ่งขึ้น หมายถึงเฉพาะสิ่งที่เขียนขึ้นมีศิลปะการแต่ง จนได้รับการยกย่องว่ามีวรรณศิลป์ สร้างอารมณ์และจินตนาการหรือทำให้ตระหนักในคุณค่าของชีวิตและธรรมชาติ ตลอดจนความเข้าใจจิตใจและพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น บทนิราศต่าง ๆ บทละครของเช็คสเปียร์ และ ลิลิตพระลอ เป็นต้น[๒]

จะเห็นว่าวรรณคดี เป็นศิลปะที่มุ่งความไพเราะ ความงาม และ ความบันเทิงใจเป็นสำคัญ จึงเป็นเรื่องน่าแปลกที่กวีไทยสามารถนำเอาพระพุทธศาสนากับวรรณคดี มาประสมประสานกันได้อย่างสนิทสนมงดงามลงตัว ทั้ง ๆ ที่ถ้าดูเพียงผิวเผินจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ขัดกันอย่างไม่น่าจะไปด้วยกันได้เลย แต่ด้วยเหตุที่กวีมองเห็นจุดประสงค์อันลึกซึ้งของพระพุทธศาสนาและวรรณคดีว่า มีจุดหมายปลายทางเดียวกัน คือต้องการกล่อมเกลาจิตใจของบุคคลให้ดีขึ้น ให้งดงามขึ้นและให้ประณีตละเอียดอ่อนขึ้น วรรณคดีไทยส่วนมากจึงเป็นวรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น กวีหลายท่านได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธศาสนาในการเขียนวรรณคดี เช่น ในกำสรวลโคลงดั้น กล่าวว่า

---

๒ ศ. คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาส, **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓), หน้า ๓–๕.

ศาลาอเนขสร้าง แสนเสา โสดแฮ
ธรรมมาศจูงใจเมือง สู่ฟ้า
พิหารย่อมฉลักเฉลา ฉลุแผ่น ไส่นา (ไซ้นา)
พระมาศเลื่อมเลื่อมหล้า หล่อแสง[๓]

และในนิราศนรินทร์ ก็กล่าวเช่นเดียวกันว่า

เรืองเรืองไตรรัตน์พ้น พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง ค่ำเช้า
เจดีย์ระดะแซง เสียดยอด
ยลยิ่งแสงแก้วเก้า แก่นหล้าหลากสวรรค์[๔]

วรรณคดีไทยกับพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก ทั้งนี้เพราะความบันดาลใจของผู้ที่มีความศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดวรรณคดีขึ้นเป็นจำนวนมาก ถ้าจะแบ่งออกอย่างกว้าง ๆ ได้ ดังนี้

๑. **ศาสนธรรม** คือ วรรณคดีที่เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งกวีมักจะแทรกไว้ในวรรณคดีทั่วไป เช่น ไตรภูมิพระร่วง สุภาษิตพระร่วง ลิลิตพระลอ ฯลฯ

๒. **ศาสนประวัติ** คือ วรรณคดีที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ซึ่งกวีจะแทรกไว้ในวรรณคดีไทยบางตอน เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง โคลงนิราศหริภุญชัย ปุณโณวาทคำฉันท์ ฯลฯ

๓. **ศาสนพิธี** คือ วรรณคดีที่แสดงถึงระเบียบประเพณีที่ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การบวช การตาย การแต่งงาน ตลอดจนถึงวันสำคัญทางศาสนา เช่น นางนพมาศ ทวาทศมาสโคลงดั้น พระราชพิธีสิบสองเดือน ฯลฯ

๔. **ปูชนียวัตถุสถาน** คือ วรรณคดีที่แสดงถึงปูชนียวัตถุและปูชนียสถาน อันเป็นศิลปะประเภทสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น โคลงนิราศหริภุญชัย ปุณโณวาทคำฉันท์ ฯลฯ

๕. **ชาดก** คือ วรรณคดีที่แปลหรือแต่งจากนิบาตชาดก หรือ ปัญญาสชาดก เช่น มหาชาติคำหลวง สมุทรโฆษคำฉันท์ อุเทนคำฉันท์ ฯลฯ

---

[๓] กรมศิลปากร, "โคลงกำศรวลศรีปราชญ์", **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๕๑๔.

[๔] เจือ สตะเวทิน, **หนังสืออ้างอิงภาษาไทยประวัติวรรณคดี**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,๒๕๒๓), หน้า ๑๗๐.

๖. สาวกประวัติ คือ วรรณคดีที่แสดงเกี่ยวกับประวัติและข้อประพฤติปฏิบัติของพระสาวก เช่น นันโทปนันทสูตรคำหลวง, พระมาลัยคำหลวง ฯลฯ

๗. พุทธประวัติ คือ วรรณคดีที่แสดงเกี่ยวกับประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง เช่น ปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น[๕]

วรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในด้านใดด้านหนึ่ง หรืออาจจะมีหลายด้านรวมกัน เพราะกวีมักจะสอดแทรกพระพุทธศาสนาลงในตอนใดตอนหนึ่งตามความเหมาะสม โดยเฉพาะหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา (ศาสนธรรม) กวีจะสอดแทรกไว้ในวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง

ในงานวิจัยเล่มนี้จะมุ่งศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและประเพณี พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (ศิลาจารึกหลักที่ ๑) และสุภาษิตพระร่วง

๓.๑ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

๓.๑.๑ ลักษณะของศิลาจารึก

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์เรียกศิลาจารึกหลักนี้ว่า "จารึกหลักที่ ๑"[๖] เป็นหินทรายแป้ง รูปสี่เหลี่ยมด้านเท่า ทรงกระโจม หรือ ทรงยอ ขนาดกว้างด้านละ ๓๕ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ๑๑ เซนติเมตร (๑๑๑ เซนติเมตร) มีอักษรจารึกทั้ง ๔ ด้าน ด้านที่ ๑ และ ๒ มีด้าน ๓๕ บรรทัด ส่วนด้านที่ ๓ และ ๔ มีด้านละ ๒๗ บรรทัด รวมเป็น ๑๒๔ บรรทัด โดยจารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย[๗]

๓.๑.๒ เวลาที่จารึก/ผู้แต่ง

ผู้ที่ศึกษาวรรณคดีไทยบางท่านเห็นว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๑ นั้น ไม่ได้จารึกขึ้นในสมัยเดียวกัน เพราะเนื้อหาของศิลาจารึกหลักที่ ๑ นั้น แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ซึ่งสันนิษฐานว่า คงจะมีผู้แต่งถึง ๓ คนก็ได้ ที่ทราบได้แน่ชัดที่สุดก็เพียงผู้แต่งตอนแรก คือ พ่อขุนรามคำแหง ทรงแต่งในรูปอัตชีวประวัติ ส่วนอีกสองตอนหลังนั้นยังอยู่ในลักษณะสันนิษฐาน ซึ่งยังไม่สามารถเชื่อได้ว่า

---

[๕] อารีย์ สหชาติโกสีห์, **วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา,** (พระนคร : วิทยาลัยวิชาการศึกษา, ๒๕๑๔), หน้า ๒.

[๖] สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), หน้า ๑.

[๗] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๔.

จะเป็นพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงแต่งเติมหรือผู้อื่นใด[๘] และอีกประการหนึ่ง สรรพนามแทนตัวพ่อขุนรามคำแหงในหลักศิลาจารึกนี้มีหลายคำ ตอนที่ ๑ ข้อความมีลักษณะเป็นคำกล่าว หรือคำพูดของพ่อขุนรามคำแหง เช่น "พ่อกู" เป็นต้น ส่วนข้อความในตอนที่ ๒ เป็นการท้าวความถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้ว เช่น "เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี" และข้อความในตอนที่ ๓ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่าจารึกภายหลัง ตอนที่ ๑ และ ๒ หลายปี เพราะรูปตัวอักษรต่างกันหลายประการ ประการแรก ตัวพยัญชนะลีบเล็กกว่า ๒ ตอนแรก ประการที่ ๒ สระที่ใช้ต่างกัน ส่วนเนื้อหาตอนนี้เป็นคำสดุดีพระเกียรติพ่อขุนรามคำแหงในฐานะที่เป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน[๙]

แต่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เห็นว่า ศิลาจารึกหลักนี้ จารึกขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทั้งหมด เพราะพ่อขุนรามคำแหงครองราชสมบัติถึง ๔๐ ปี (พ.ศ. ๑๘๒๐–๑๘๖๐) ได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นในปีพ.ศ. ๑๘๒๖ และทรงมีเวลาอยู่ในราชสมบัติต่อไปอีก ๓๔ ปี น่าจะจารึกข้อความซึ่งมีไม่มากนัก อย่างในศิลาจารึกนี้สำเร็จ ส่วนการใช้สรรพนาม "กู" แทนพ่อขุนรามคำแหงในตอนต้นนั้น อาจเป็นการใช้แบบคำปรารภ ทำนองเดียวกับพระราชปรารภกฎหมายมณเฑียรบาลของพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ การใช้คำหนัก ๆ เช่น พ่อกู แม่กู ทำให้ดูขลังดี

ส่วนการอ้างว่า จารึกบางตอนกล่าวทำนองเล่าเหตุการณ์ในอดีตก่อนจารึก โดยใช้คำว่า "ชั่วพ่อขุนรามคำแหง" หรือ "ชั่วพ่อกู" นั้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชเห็นว่า ไม่น่าจะหมายถึงเฉพาะอดีต น่าจะหมายถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง ขณะทรงมีพระชนม์อยู่ก็ได้ และการเขียนพยัญชนะและสระผิดกันบ้าง อาจเป็นเพราะการเขียนหนังสือในสมัยนั้น ยังไม่ลงรูปแน่นอน คนจารึกก็อาจจะมีหลายคน ขนาดของตัวหนังสือจึงผิดกัน

เหตุผลที่สำคัญที่สุด คือ ถ้าถือปี พ.ศ. ๑๘๒๖ เป็นปีเริ่มสลักศิลาจารึก เพื่อเฉลิมฉลองโอกาสที่ประดิษฐ์อักษรไทยได้สำเร็จ ก็น่าจะเชื่อว่าศิลาจารึกนี้ จะจารึกเสร็จในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง เพราะพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ ได้ชื่อว่าเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถและมีพระทัยร้อนอยู่ไม่น้อย เมื่อจะทรงทำการ ก็จะต้องทรงกระทำจนสำเร็จไปด้วยดี เช่น การขยายอาณาจักรและการทำชามสังคโลก เป็นต้น[๑๐]

นาฎวิภา ชลิตานนท์ อ้างถึง ดร.ประเสริฐ ณ นครว่า ตอนที่ ๒ ของศิลาจารึกหลักที่ ๑ อาจจารึกขึ้นหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหง เพราะเริ่มต้นว่า "เมื่อชั่ว พ่อขุนรามคำแหง

---

[๘] รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗.

[๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

[๑๐] ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, "ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง", **หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช,** (กรุงเทพมหานคร : มิตรสยาม, ๒๕๑๓), หน้า ๓๖–๓๗.

เมืองสุโขทัยนี้ดี" ถ้าคำว่า เมื่อชั่ว เป็นเรื่องบอกเวลาในอดีตจริง ตอนที่ ๒ นี้ก็ต้องจารึกขึ้นหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง และหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเห็นว่า ถ้าหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงจริง ก็จะต้องเป็นระยะเวลาที่เพิ่งสิ้นรัชกาลใหม่ ๆ ไม่ถึงสมัยพระเจ้าลิไทย เพราะสมัยพระเจ้าลิไทยไม่ใช้สระพยัญชนะอยู่บรรทัดเดียวกันแบบจารึกพ่อขุนรามคำแหง[๑๑]

พิทูร มลิวัลย์ มีความคิดเห็นเช่นเดียวกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช คือเชื่อว่าพ่อขุนรามคำแหงโปรดให้จารึกข้อความทั้งหมดจนเสร็จสิ้นในรัชสมัยของพระองค์ ส่วนนักปราชญ์ท่านอื่น ๆ ก็สันนิษฐานว่า มีผู้แต่งอย่างน้อย ๓ คน เพราะสำนวนภาษาต่างกันถึง ๓ แบบ ซึ่งความเห็นของนักปราชญ์กลุ่มนี้คล้ายกับ ดร.สิทธา พินิจภูวดล นอกจากนี้ยังมีผู้สันนิษฐานว่า ผู้แต่งอาจจะเป็นคนในสมัยรัตนโกสินทร์[๑๒]

๓.๑.๓ ประวัติความเป็นมา

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า **"จารึกหลักที่ ๑"** ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ขณะที่ทรงพระผนวชอยู่ ได้เสด็จจาริกธุดงค์ไปทางหัวเมืองแถบเหนือของประเทศไทย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๗๖ เสด็จถึงเมืองสุโขทัยทรงพบศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ที่เนินปราสาทเมืองเก่าสุโขทัย ทอดพระเนตรเห็นเป็น "โบราณวัตถุที่สำคัญ" จึงโปรดให้นำลงมาที่กรุงเทพ ฯ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๗๖ พร้อมกับศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร หลักที่ ๔ และพระแท่นมนังศิลาบาตร โดยนำมาเก็บรักษาไว้ที่วัดราชาธิวาส เป็นแห่งแรก

หนังสือศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จัดสัมมนา พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้กล่าวถึงประวัติศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ไว้ดังนี้

"ปรากฏในสมุดจดหมายเหตุ ซึ่งเดิมเก็บอยู่ ณ กรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี (ซึ่งได้มาจากราชเลขาธิการในพระบรมมหาราชวังก่อนเปลี่ยนการปกครอง) และในสมุดไทย ซึ่งเดิมเป็นของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ มีข้อความตรงกันว่า

---

๑๑ นาฎวิภา ชลิตานนท์, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๓๑.

๑๒ ไมเคิล วิคเคอรี่ (Michael Vickery), "The Ram Khamhaeng Inscription : a Piltdown Skull of Southeast Asian History ?", **ศิลปวัฒนธรรม,** (พฤศจิกายน ๒๕๓๐ และ ฉบับพิเศษ ๒๕๓๑), ไมเคิล วิคเคอรี่ได้เสนอบทความนี้ ในการสัมมนาเรื่อง "International Conference on Thai Studies" ณ Australian National University. Canberra, ๓–๖ July, ๑๙๘๗. ความเห็นของไมเคิล วิคเคอรี่ เกิดจากการศึกษาภาษา (เสียง วรรณยุกต์ การกลายเสียง การใช้ตัวอักษร ซ ค ฯลฯ) แต่ก็มีผู้คัดค้านความคิดเห็นนี้หลายท่าน อาทิ ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร, ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ธวัช ปุณโณทก ดูรายละเอียดใน จารึกพ่อขุนรามคำแหงใครแต่งกันแน่ ? "ของจริงหรือของปลอม", **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ,** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพ ฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑).

เมื่อศักราช ๑๑๙๕ ปีมเสง เบญศก (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชอยู่ ณ วัดราชาธิวาส เดิมเรียกว่า วัดสมอราย) จะเสด็จขึ้นไปประภาสเมืองเหนือมัศการเจดียสฐานต่าง ๆ ... ครั้น ณ วัดขึ้นหกค่ำกลับมาลงเรือ เจ็ดค่ำเวลาเที่ยงถึงท่าธานี เดินขึ้นไปเมืองศุโขทัย ถึงเวลาเยน อยู่ที่นั้นสองวัน เสด็จไปเที่ยวประภาษพบแท่นสีลาแห่งหนึ่งอยู่ริมเนินปราสาทก่อไว้เปนแท่นหักพังลงมาตะแคงอยู่ที่เหล่านั้น ชาวเมืองเขาเคารพย์ (เคารพ) สำคัญเปนสานเจ้า เขามีะบายสมโพธทุกปี ... รับสั่งให้ฉลองลงมา ก่อเปนแท่นขึ้นไว้ใต้ต้นมะขามที่วัดสมอรายกับเสาสิลาที่จารึกเปนหนังสือเขมร ฯ ที่อยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เอามาคราวเดียวกับแท่นสีลา”

ในสมุดไทยฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ยังได้กล่าวถึง เสาสิลา อีกเสาหนึ่ง ว่าเป็นเสาศิลาที่มาแต่เมืองสุโขทัย มีข้อความเกี่ยวกับหนังสือไทยแรกมีขึ้นในเมืองนั้น และพรรณนาข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ ๔

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร โปรดให้ย้ายศิลาจารึกทั้งสองหลัก ไปที่วัดบวรนิเวศวิหาร คงจะได้ทรงพากเพียรอ่านคำจารึกอักษรไทยในช่วงเวลานี้ ส่วนจารึกภาษาเขมรนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงอ่านและแปล ครั้นเสด็จเสวยราชย์แล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้นำศิลาจารึกไปตั้งไว้ที่ศาลารายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ข้างด้านเหนือพระอุโบสถหลังที่สองนับจากตะวันตก จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมารวมกับศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ที่ได้พบภายหลังเก็บไว้ที่ตึกถาวรวัตถุหน้าวัดมหาธาตุ ฯ ซึ่งเป็นที่ทำการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

ครั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายหนังสือตัวเขียนและศิลาจารึกของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร มาเก็บไว้ ณ พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ในพระราชวังบวรสถานมงคล ให้พระที่นั่งนั้นเป็นที่ทำการของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครต่อไป พระราชทานนามตึกถาววัตถุใหม่ว่า หอพระสมุดวชิราวุธ

ผู้ซึ่งอ่านจารึกได้เป็นคนแรก คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ ส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นแม่กองควบคุมคณะนักปราชญ์ราชบัณฑิต คัดอักษรจากศิลาจารึก

ครั้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๙๘ เซอร์ จอห์น เบาริง ได้เข้ามาในเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานสำเนาคัดอักษรพิมพ์หิน พร้อมด้วยแปลเป็นภาษาอังกฤษบางคำ เซอร์ จอห์น เบาริง ได้นำตัวอย่างลงตีพิมพ์ไว้ในหนังสือ **“เดอะ คิงส์ดัม แอนด**

พีพึล อ็อบว ไซแอม" นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้พระราชทานสำเนาคำอ่านศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงแก่ราชทูตฝรั่งเศสอีกชุดหนึ่ง

ครั้นต่อมาภายหลัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้จ้างชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง คือ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ มารับราชการเป็นบรรณารักษ์ใหญ่ มีหน้าที่เป็นผู้ตรวจค้น สอบสวน และอ่าน แปลศิลาจารึกต่าง ๆ ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้ให้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๖๗ เนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ ๔ รอบ ของพระยาราชนกูล (อวบ เปาโรหิตย์) ให้ชื่อหนังสือว่า **"ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย"** พิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส

ปัจจุบันศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร[๑๓]

๓.๑.๔ การศึกษาและเผยแพร่ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (หลักที่ ๑)[๑๔]

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นคนไทยคนแรกที่เห็นความสำคัญของศิลาจารึกหลักนี้ ได้ทรงศึกษาจนอ่านออก และทรงทำคำอธิบายไว้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาของคนรุ่นหลังต่อไป

ภายหลังเมื่อได้ทรงติดต่อกับ "เซอร์ จอห์น เบาริง" ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำฮ่องกง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้โฆษณาประเทศชาติ จึงได้ทรงพิมพ์ตัวอย่างศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงขึ้น พร้อมกับทรงทำคำอธิบายและแปลเป็นภาษาอังกฤษส่งให้ "เซอร์ จอห์น เบาริง" และเบาริงได้นำรูปถ่ายศิลาจารึกนั้นไปพิมพ์ไว้ในหนังสือ **"ไซแอม"** ซึ่งพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๐๐

เรื่องเกี่ยวกับศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และศิลาจารึกหลักอื่น ๆ ของไทยได้รับความสนใจจากชาวต่างประเทศมาก ในเวลาต่อมาชาวเยอรมันชื่อบัสเตียน (Bastian) ได้นำเอาไปพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษออกเผยแพร่ ในปีพ.ศ. ๒๔๐๘ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสชื่อ ชมิท (Schmit) ได้แปลศิลาจารึกหลักที่ ๑ ออกเป็นภาษาฝรั่งเศส ในปีพ.ศ. ๒๔๓๔ ชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งชื่อ ฟูเนอร์โร (Fournereau) ได้ทำสำเนาศิลาจารึกของไทยกว่า ๑๐ หลัก ไปลงพิมพ์ในหนังสือชื่อ

---

[๑๓] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๔–๖.

[๑๔] พิชิต อัคนิจ, **วรรณกรรมไทย สมัยสุโขทัย–กรุงศรีอยุธยา,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๗–๓๘.

ไซแอม อองเซียง (Siam Ancien) ต่อมาลูกชายของหมอบลัดเลได้ศึกษาศิลาจารึกหลักที่ ๑ อย่างละเอียด แล้วนำไปปาฐกถาและได้พิมพ์ปาฐกถานั้นไว้ในจดหมายเหตุของสยามสมาคม[๑๕]

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ได้อ่านและทำคำอ่านศิลาจารึกหลักที่ ๑ และหลักอื่น ๆ ของสุโขทัยอีก ๑๔ หลักไว้ และในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ราชบัณฑิตยสภาได้ถ่ายภาพศิลาจารึกทั้ง ๑๔ หลักลงพิมพ์ไว้ ต่อมาหอสมุดแห่งชาติได้พิมพ์ภาพหลักศิลาจารึกดังกล่าว พร้อมทั้งคำอ่านอย่างอักษรปัจจุบัน มีคำอธิบายประกอบแต่ละหลักอย่างเรียบร้อย[๑๖]

การพิมพ์คำอ่าน คำปัจจุบัน และอธิบายคำจารึกพ่อขุนรามคำแหงในปัจจุบัน ใช้ฉบับที่ได้จากการประชุมสัมมนา ซึ่งกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดทำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นฉบับ[๑๗] ส่วนการทำวิจัยในครั้งนี้ ใช้ "จารึกสมัยสุโขทัย" ซึ่งกรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖ เป็นหลัก

ข้อความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แบ่งออกได้เป็น ๓ ตอน ได้แก่

ตอนที่ ๑ นับตั้งแต่ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑–๑๘ กล่าวถึงพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ตลอดจนถึงการทำศึกสงครามกับเจ้าเมืองฉอด การปรนนิบัติรับใช้พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ นางเสือง และพ่อขุนบานเมือง

ตอนที่ ๒ นับตั้งแต่ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๘ ไปจนถึงด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๑ กล่าวถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง รวมทั้งขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ เช่น การให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม และการทอดกฐิน เป็นต้น

ตอนที่ ๓ นับตั้งแต่ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๒ จนถึงบรรทัดสุดท้าย (บรรทัดที่ ๒๗) กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหง ในฐานะกษัตริย์และครูบาอาจารย์ของประชาชน กล่าวถึงอาณาเขตของกรุงสุโขทัยที่กว้างใหญ่ไพศาล และพระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยธรรม

ในที่นี้จะมุ่งศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

---

[๑๕] ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิกุล, **คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ไทยและวรรณคดีวิจารณ์** ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๙๙.

[๑๖] กรมศิลปากร, **ประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ จารึกกรุงสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๐), คำนำหน้า ข.

[๑๗] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๖.

๓.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

๓.๒.๑ เมื่อชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปท่บ้านท่เมือง ได้ช้างได้งวงได้ปั่วได้นางได้เงือนได้ทองกูเอามาเวนแก่พ่อกู[๑๘]

ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหงทรงปรนนิบัติต่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และนางเสือง ได้เนื้อ ปลา ผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวและหวาน ที่กินได้ดีและอร่อย ไปคล้องบ่วงบาศได้ช้าง ไปตีบ้านเมืองอื่น ได้ช้าง ชายหนุ่ม หญิงสาว เงินและทอง ก็ได้นำมาถวายแด่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **กตัญญูกตเวที**[๑๙] คือ พ่อขุนรามคำแหงรู้อุปการะที่ท่านทรงทำแล้ว และตอบแทนบุญคุณท่าน พ่อขุนรามคำแหงได้แสดงออกเพื่อบูชาความดีของท่าน แยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญู รู้คุณท่าน กับ กตเวที ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน[๒๐]

---

๑๘ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๘. (๑/๑/๑๐-๑๖. หมายถึง หลักที่ ๑/ด้านที่ ๑/แถวที่ ๑๐-๑๖).

๑๙ **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๓๓/๖๑.

๒๐ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

หมายเหตุ : **เมื่อชั่ว** หมายถึง ในสมัย, เมื่อครั้ง. อ้างถึงใน ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๓๖), หน้า ๓๓.

บำเรอ หมายถึง ปรนนิบัติ, รับใช้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

หมากส้ม หมายถึง ผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

หมากหวาน หมายถึง ผลไม้ที่มีรสหวาน. อ้างแล้ว.

ตีหนังวังช้าง หมายถึง คล้องช้างโดยใช้บ่วงบาศทำด้วยหนัง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

ท่ หมายถึง ตี. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

งวง สันนิษฐานว่า หมายถึง ช้าง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

ปั่ว หมายถึง ผู้ชาย, ชายหนุ่ม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

นาง หมายถึง หญิงสาว, ผู้หญิง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

เงือน หมายถึง เงิน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖., รศ. สิริวัฒน์ คำวันสา ได้อธิบายว่า ไทเผ่าต่าง ๆ ใช้ เอือ กับ เออ (เอื) สลับกัน เช่น เมือง - เมิง, เถือน - เถิน (ป่า เช่น อำเภอเถิน), เสือ - เสิ, เสือเผื-เสอเผอ ที่จังหวัดอุดรธานี ใช้ไส้เดือน - ไส้เดิน, เมือง - เมิง แต่ปัจจุบันเป็น เดิน,เมิง.

เวน หมายถึง ถวาย, มอบให้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

กู หมายถึง สรรพนามบุรุษที่ ๑ ได้แก่ ฉัน, ข้าพเจ้า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

มาตาปิตุอุปัฏฐาน[๒๑] หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงบำรุงหรือปฏิบัติบิดามารดาของตนให้มีความสุข (ข้อ ๑๑ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ)

๓.๒.๒ พ่อกูตายยังพี่กู กูพร่ำบำเรอแก่พี่กู ดั่งบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม[๒๒]

เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์สวรรคต แต่พ่อขุนบานเมืองยังทรงมีพระชนม์อยู่ พ่อขุนรามคำแหงก็ทรงรับใช้ต่อพ่อขุนบานเมือง เหมือนดั่งปรนนิบัติต่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่อพ่อขุนบานเมืองสวรรคต พ่อขุนรามคำแหงจึงได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติทั้งหมดสืบต่อมา

หลักฐานจากจารึกที่เป็นข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงนอกจากมีความกตัญญูกตเวทีและปฏิบัติบำรุงบิดามารดาให้มีความสุขแล้ว เมื่อสิ้นบิดามารดาแล้ว ก็ยังปรนนิบัติรับใช้พี่เสมือนเป็นตัวแทนของบิดา จึงทำให้ครอบครัวไม่แตกแยก สามารถดำรงวงศ์ตระกูลไว้ได้[๒๓]

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ญาติพลี**[๒๔] การสงเคราะห์ญาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลญาติ (ข้อ ๑ ในพลี ๕) **ญาตกานญฺจ สงฺคโห**[๒๕] การสงเคราะห์ญาติ (ข้อ ๑๗ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี) และ **เวยยาวัจจมัย**[๒๖] การขวนขวายรับใช้ (ข้อ ๕ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ทางทำความดี)

๓.๒.๓ เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว[๒๗]

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยอุดมสมบูรณ์ดี ในน้ำก็มีปลา ในนาก็มีข้าว

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ปฏิรูปเทสวาสะ**[๒๘] หมายถึง เมืองสุโขทัยอยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม[๒๙] (ข้อ ๑ ในจักร ๔ ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่ที่หมาย)

ยัง หมายถึง มีอยู่, ยังมีชีวิตอยู่. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

ทั้งกลม หมายถึง ทั้งสิ้น, ทั้งหมด. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

[๒๑] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๖/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๓๘๕.

[๒๒] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๖–๑๘).

[๒๓] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในสมัยสุโขทัย", **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑), หน้า ๗๑.

[๒๔] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๑/๔๐.

[๒๕] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๘๕.

[๒๖] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๓/๑๙๕, **สงฺคห** (บาลี) ๓๒.

[๒๗] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๘–๑๙).

[๒๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

[๒๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

๓.๒.๔ เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่[๓๐]

ผู้ปกครองนครไม่เก็บภาษีผ่านด่านกับชาวเมือง หรือคนเดินทาง

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **อวิหิงสา**[๓๑] หมายถึง การไม่เบียดเบียน ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด[๓๒] เป็นต้น (ข้อ ๘ ในทศพิธราชธรรม คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครอง

๓.๒.๕ ลู่ท่างเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองค้า[๓๓]

ชาวเมืองสามารถเดินทางไปทำมาค้าขายโดยสะดวก เช่น ค้าขายช้าง ม้า เงิน และทอง เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ปาปณิกธรรม**[๓๔] คือ หลักของพ่อค้า, องค์คุณของพ่อค้ามี ๓ ประการ ได้แก่

๑. **จักขุมา** ตาดี หรือตาถึง คือ รู้จักสินค้า ดูของเป็น สามารถคำนวณราคา กะทุนเก็งกำไรแม่นยำ

๒. วิธูโร จัดเจนธุรกิจ เชี่ยวชาญการตลาด รู้แหล่งซื้อขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถในการจัดซื้อจัดจำหน่าย รู้ใจและรู้จักเอาใจลูกค้า

๓. **นิสสยสัมปันโน** พร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย เป็นที่เชื่อถือได้ วางใจ ในหมู่แหล่งทุนใหญ่ ๆ หาเงินมาลงทุนหรือดำเนินกิจการโดยง่าย[๓๕]

---

[๓๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙ (ศิลาจารึก ๑/๗/๑๙).

[๓๑] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๓๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๘๖.

[๓๓] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๙–๒๑).

[๓๔] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๒๐/๑๑๑.

[๓๕] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๑๔.

หมายเหตุ : บ่ หมายถึง ไม่. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๒๙.

จกอบ หมายถึง ภาษีผ่านด่าน, ต่อมาใช้ว่า จังกอบ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

ไพร่ หมายถึง ชาวเมือง, พลเมือง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

ลูทาง สันนิษฐานว่าอาจเป็น **ลู่ทาง** เช่น ไพร่ลู่ทาง หมายถึง คนเดินทาง. หรือเป็นอีกนัยหนึ่งว่า **ลู่ท่าง** หมายความว่า สะดวก, สบาย เช่น ลู่ท่างเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย หมายถึง ค้าขายสะดวก, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔., รศ. สิริวัฒน์ คำวันสา ได้ให้ความเห็นว่า ลู่ท่าง คือ ยูท่าง หมายถึง อิสระ, ทำได้ตามใจ ไม่ถูกบังคับหรือขัดขวางจากผู้อื่น เช่น “ยูท่างกินยูท่างเหล้น” หมายถึง กินเล่นอย่างเสรีสนุกสนาน หรือกินเล่นได้ตามใจชอบ.

และหลักธรรมอีกอย่างหนึ่ง คือ **อุฏฐานสัมปทา**[๓๖] หมายถึง ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการค้าขาย ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี[๓๗] (ข้อ ๑ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน)

๓.๒.๖ ไพร่ฟ้าหน้าใส[๓๘]

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ประชาชนพลเมือง หรือประชาชนทั่วไป[๓๙] หรืออาจหมายถึงประชาชนทั่วไป ที่หน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส อิ่มเอิบและเบิกบานไปด้วยความสุข เพราะว่า รัฐไม่เก็บภาษี มีอิสระในการค้าขาย เมืองสุโขทัยก็อุดมสมบูรณ์ "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว"[๔๐] บ้านเมืองก็สงบสุขร่มเย็น ประชาชนก็มีศีลมีธรรม ดั่งข้อความปรากฏในศิลาจารึกว่า "คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน"[๔๑] และ "ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน"[๔๒]

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **คิหิสุข** หรือ **กามโภคีสุข**[๔๓] หมายถึง ความสุขของชาวบ้าน เช่น ของชาวเมืองสุโขทัย เป็นต้น พระพุทธศาสนาได้จำแนกความสุขอันชอบธรรม ที่ผู้ครองเรือนควรมี เป็น ๔ ประการ คือ

๑. **อัตถิสุข** คือ ความสุขเกิดจากความมีทรัพย์ หมายถึง ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม เช่น มีช้าง–วัว–ม้า–เงิน–ทอง เป็นต้น

๒. **โภคสุข** คือ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ หมายถึง ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์

๓. **อนณสุข** คือ ความสุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ หมายถึง ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

---

[๓๖] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

[๓๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๓๘.

[๓๘] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๑).

[๓๙] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,**หน้า ๓๒.

[๔๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๘–๑๙).

[๔๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘–๙).

[๔๒] อ้างแล้ว, (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๒–๑๓).

[๔๓] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๖๒/๗๘.

๔. **อนวัชชสุข** คือ ความสุขจากความประพฤติไม่มีโทษ หมายถึง ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใคร ๆ ติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย–วาจา–ใจ[๔๔] สำหรับข้อนี้นั้น ชาวเมืองสุโขทัยส่วนมากประพฤติธรรมอยู่แล้ว จึงทำให้พบความสุขด้วยตนเอง และทำให้สังคมสงบสุขด้วย

๓.๒.๗ ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ล้มตายหายกว่า เหย้าเรือนพ่อเชื้อเสื้อคำมัน ช้างขอลูกเมียเยียข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมาก ป่าพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิ้น[๔๕]

ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้ใดก็ตาม หากเสียชีวิต ช้างที่ฝึกไว้ดีแล้ว (ช้างและขอ) ลูก–เมีย–ยุ้ง–ข้าว–บริวาร รวมทั้งสวนหมากและสวนพลู ของพ่อทั้งหมด ก็จะตกเป็นของลูก (มรดกของพ่อก็จะตกเป็นของลูก)

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ธัมมัญญุตา**[๔๖] หมายถึง รู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ ได้แก่ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่นพระมหากษัตริย์ทรงทราบว่า หลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำตามหลักการข้อนี้ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการ เป็นต้น[๔๗] (ข้อ ๑ ในสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมของผู้ดี)

อวิโรธนะ[๔๘] ความไม่คลาดธรรม หมายถึง วางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว สถิตมั่นในธรรม ทั้งในส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป[๔๙] (ข้อ ๑๐ ในทศพิธราชธรรม คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง)

---

[๔๔] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๗๓.

[๔๕] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๒–๒๔).

[๔๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๔๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๔๔.

[๔๘] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๔๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๘๖–๒๘๗.

หมายเหตุ : **ลูกเจ้าลูกขุน** หมายถึง ลูกผู้ดีบรรดาศักดิ์. **พจนานุกรมศัพท์ วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๓๔.

แล้ หมายถึง แล. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

กว่า หมายถึง ไป. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕., รศ. สิริวัฒน์ คำวันสา ได้อธิบายว่า กว่า แปลว่า จาก. ในวรรณกรรมล้านช้างหลายเรื่องใช้ "กว่า" ในความหมายว่า "จาก" เช่น กว่าไก หมายถึง จากไปไกล หรือ ตายกว่าในพนา หมายถึง ตายจากในป่า.

พ่อเชื้อ หมายถึง พ่อ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

ช้างขอ หมายถึง ช้างที่ฝึกไว้ดีแล้ว (อาจหมายถึง ช้างและขอ). เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

เยีย หมายถึง ยุ้ง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

ไพร่ฟ้าข้าไทย หมายถึง ประชาชนพลเมือง, บริวาร. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

ป่า หมายถึง บริเวณที่มีต้นไม้ประเภทเดียวกันเป็นจำนวนมาก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

เพราะฉะนั้น การที่มรดกอันเป็นทรัพย์สมบัติ ของพ่อจะตกเป็นของลูกนั้น นับว่าถูกต้องแล้วตามหลักความจริง

๓.๒.๘ ไพร่ฟ้า ลูกเจ้าลูกขุน ผิแล้ผิดแผกแสกว้างกัน สวนดูแท้แล้ จึ่งแล่งความแก่ขาด้วยซื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน[๕๐]

ประชาชนทั่วไป หรือ ลูกผู้มีบรรดาศักดิ์ ถ้าว่าทะเลาะกัน ก็ทำการไต่สวนหรือสอบถามดูจนแน่แล้ว จึงตัดสินความแก่ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยยุติธรรม โดยไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **อาชชวะ**[๕๑] ความซื่อตรง หมายถึง ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มารยา ทำการไต่สวนโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวง (ข้อ ๔ ในทศพิธราชธรรม ธรรมของนักปกครอง)

อักโกธะ[๕๒] คือ ความไม่โกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยคดีความผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความขุ่นเคือง วินิจฉัยคดีความและกระทำการไต่สวนด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง (ข้อ ๗ ในทศพิธราชธรรม ธรรมของนักปกครอง)

อวิโรธนะ[๕๓] คือ ความไม่คลาดธรรม หมายถึง การวางตัวเป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งในส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมในการตัดสินคดีความ เป็นต้น นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป[๕๔] (ข้อ ๑๐ ในทศพิธราชธรรม ธรรมของนักปกครอง)

การตัดสินคดีความที่ยุติธรรมและเที่ยงธรรม ปราศจากความลำเอียงเช่นนี้ ทำให้ทราบว่า เมืองสุโขทัยมีการตัดสินคดีความที่ปราศจาก**อคติ**[๕๕] มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ปราศจากฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะชอบ

๒. ปราศจากโทสาคติ ความลำเอียงเพราะชัง

---

๕๐ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๔–๒๗).

๕๑ **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

๕๒ **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

๕๓ **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

๕๔ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๘๖–๒๘๗.

๕๕ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๗/๒๑.

๓. ปราศจากโมหาคติ ความลำเอียงเพราะหลง, ผิดพลาดเพราะเขลา

๔. ปราศจากภยาคติ ความลำเอียงเพราะกลัว[๕๖]

๓.๒.๙ เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พีน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด[๕๗]

ชาวสุโขทัยเห็นข้าวของผู้อื่นแล้วไม่อยากได้หรือไม่ยินดียินร้าย เห็นทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วไม่เดือดเนื้อร้อนใจ

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **อนภิชฌา**[๕๘] หมายถึง ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น (ข้อ ๘ ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ทางทำความดี) และ **อโลภะ**[๕๙] หมายถึง ความไม่โลภ, ไม่โลภอยากได้ของเขา (ข้อ ๑ ในกุศลมูล ๓ รากเหง้าของกุศล)

จากหลักฐานนี้ ทำให้ทราบว่า ชาวสุโขทัยไม่มีความคิดเพ่งเล็งหรือความโลภอยากได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่น หลักธรรมที่แฝงอยู่คือ **ความสันโดษ**[๖๐] หมายถึง ชาวสุโขทัยมีความยินดี, ความพอใจ, ความยินดีด้วยของของตน ซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม, ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้, ความรู้จักอิ่มรู้จักพอไม่โลภ ไม่ริษยาใคร มี ๓ ประการ

๑. **ยถาลาภสันโดษ** ความยินดีตามที่ได้ คือ ได้สิ่งใดมาด้วยความเพียรของตน เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่เดือดร้อนเพราะของที่ไม่ได้ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่ริษยาเขา

๒. **ยถาพลสันโดษ** ความยินดีตามกำลัง คือพอใจเพียงแค่พอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ของที่เกินกำลังก็ไม่หวงแหนเสียดาย ไม่เก็บไว้ให้เสียเปล่าหรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน

หมายเหตุ : **ผิ้แล้** (ผิแล) หมายถึง ผิว่า, ถ้าว่า. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๑.

ผิดแผกแสกว้างกัน หมายถึง ผิดใจแตกแยกกัน ทะเลาะกัน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

สวนดูแท้แล้ หมายถึง ไต่สวนหรือสอบถามดูแน่แล้ว. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

จึ่งแล่งความแก่ขาด้วยซื่อ หมายความว่า ตัดสินความแก่เขาทั้ง ๒ ฝ่ายโดยยุติธรรมหรือตรงไปตรงมา. อ้างแล้ว

เข้า หมายถึง เข้าข้าง, เป็นฝักฝ่าย. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

มัก หมายถึง ชอบ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

[๕๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๔.

[๕๗] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๙-๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๗-๒๘).

[๕๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔,๓๔๗/๒๓๘.

[๕๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓.

[๖๐] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

๓. **ยถาสารุปปสันโดษ** ความยินดีตามสมควร คือ พอใจตามที่สมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน[๖๑]

๓.๒.๑๐ คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ช่อยเหนือเฟื้อกู้ มันบ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีปั่วบ่มีนาง บ่มีเงือนบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่อยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง[๖๒]

คนต่างเมืองที่มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พ่อขุนรามคำแหง ก็จะทรงช่วยเหลือ หากไม่มีช้าง–ม้า–บ่าวชาย–บ่าวหญิง–เงินและทอง ก็จะทรงประทานให้และช่วยเหลือจนกระทั่งตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองสำเร็จ

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ทาน**[๖๓] การให้ หมายถึง สละทรัพย์ สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ (ข้อ ๑ ในทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชา)

ปริจจาคะ[๖๔] การบริจาค หมายถึง เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง[๖๕] (ข้อ ๓ ในทศพิธราชธรรม ธรรมของนักปกครอง)

ธนานุประหาน[๖๖] ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น[๖๗] (ข้อ ๓ ในจักรวรรดิวัตร ๔ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ)

---

[๖๑] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๒๕–๑๒๖.

[๖๒] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๘–๓๑).

[๖๓] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๖๔] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๖๕] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๘๕–๒๘๖.

[๖๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑.

[๖๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๓๐๐.

หมายเหตุ : เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พีน หมายความว่า เห็นข้าวของผู้อื่นไม่อยากได้ หรือไม่ยินดียินร้าย. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๒๙.

เห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด หมายความว่า เห็นทรัพย์สินของผู้อื่นก็ไม่เดือดเนื้อร้อนใจ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

พาเมืองมาสู่ หมายถึง มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

ช่อยเหนือเฟื้อกู้ หมายถึง ช่วยเหลือเกื้อกูล. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

ช่อย หมายถึง ช่วย. อ้างแล้ว

ตวง หมายถึง จนกระทั่ง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

ช่อยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง หมายถึง ช่วยมันจนกระทั่งตั้งเป็นบ้านเป็นเมือง. อ้างแล้ว.

และ **อธนานํ ธนานุปฺปทานํ**[๖๘] ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์ (ข้อ ๙ ในจักรวรรดิวัตร ๑๒ หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่)

๓.๒.๑๑ ได้ข้าเสือก ข้าเสือ หัวพุ่งหัวรบ ก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี[๖๙]

หากได้ข้าศึกหรือเชลย หรือ แม่ทัพนายกองก็ไม่ทำร้าย ไม่ตี ไม่ฆ่า

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **อวิหิงสา**[๗๐] ความไม่เบียดเบียน หมายถึง ไม่บีบคั้นกดขี่ ไม่ฆ่า ไม่ทำร้าย เพราะขาดความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่เชลยศึกหรือชาวประชาผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง[๗๑] (ข้อ ๘ ในทศพิธราชธรรม ธรรมของนักปกครอง)

๓.๒.๑๒ ในปากประตูมีกะดิ่งอันณึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวเถิงเจ้าเถิงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้[๗๒]

ที่ปากประตูวัง มีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ ประชาชนพลเมืองทั่วไป หรือราษฎรผู้เดือดร้อน หากมีคำพูดหรือความเดือดร้อนเนื้อร้อนใจ ก็สามารถไปร้องเรียนหรือร้องทุกข์ถึงพ่อขุนรามคำแหงได้ไม่ยาก โดยไปลั่นกระดิ่งที่ท่านแขวนไว้

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ปริจจาคะ**[๗๓] การบริจาค หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงเสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของพระองค์ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนผู้เดือดร้อน และเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง (ข้อ ๓ ในทศพิธราชธรรม)

มัททวะ[๗๔] ความอ่อนโยน หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงมีอัธยาศัย ไม่เหย่อหยิ่ง ไม่กระด้างถือองค์ ทรงรับฟังปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน เพื่อรับรู้ปัญหา ทำให้ทรงสามารถแก้ไขปัญหาได้ถูก (ข้อ ๕ ในทศพิธราชธรรม)

---

[๖๘] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๓/๓๖.

[๖๙] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๑).

[๗๐] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๗๑] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๘๖.

[๗๒] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๑-๓๕).

[๗๓] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๗๔] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

หมายเหตุ : **ข้าเสือกข้าเสือ** หมายถึง ข้าศึก. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๒๖.

หัวพุ่งหัวรบ หมายถึง แม่ทัพนายกอง, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ขันติ[๗๕] ความอดทน หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงอดทนเพื่อช่วยเหลือราษฎรผู้เดือดร้อน ถึงแม้ว่าจะลำบากเพียงใด ก็ไม่ทรงท้อถอย ไม่หมดกำลังใจ ไม่ทรงละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม[๗๖] (ข้อ ๙ ในทศพิธราชธรรม)

๓.๒.๑๓ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียกเมือถาม สวนความแก่มันด้วยซื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึ่งชม[๗๗]

พ่อขุนรามคำแหงเมื่อได้ยินเสียงกระดิ่ง ก็ทรงเรียกเข้าไปถาม ทรงวินิจฉัย สอบสวนความ ด้วยความเที่ยงธรรม ชาวเมืองสุโขทัยจึงชื่นชมยินดีในพระองค์

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **อาชชวะ**[๗๘] ความซื่อตรง หมายถึง ทรงสัตย์ไร้มายา ทรงวินิจฉัยคดีความโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน (ข้อ ๔ ในทศพิธราชธรรม)

อวิโรธนะ[๗๙] ความไม่คลาดธรรม หมายถึง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว สถิตมั่นในธรรม[๘๐] ดำรงไว้ซึ่งความถูกต้องดีงาม (ข้อ ๑๐ ในทศพิธราชธรรม)

ธรรมาธิปไตย–ธรรมิการักขาวรณคุปติ[๘๑] พ่อขุนรามคำแหงทรงเคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นธงชัย ยึดความถูกต้องดีงามเป็นหลัก และทรงจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม แก่ชาวเมืองสุโขทัยทุกคน (ข้อ ๑ ในจักรวรรดิวัตร ๔)

กะดิ่ง ในปัจจุบันใช้เป็น กระดิ่ง. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๒๖.

อันณึ่ง หมายถึง อันหนึ่ง. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๗.

หั้น หมายถึง นั้น, ที่นั้น. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ไพร่ฟ้าหน้าปก หมายถึง ประชาชนพลเมืองทั่วไป หรืออาจหมายถึง ราษฎรผู้มีความเดือดร้อน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

เจ็บท้องข้องใจ หมายถึง เดือดเนื้อร้อนใจ, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

เถิง หมายถึง ถึง, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

ขุน หมายถึง ผู้เป็นใหญ่, หัวหน้า, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

บ่ไร้ หมายถึง ไม่ยาก, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

[๗๕] อ้างแล้ว.

[๗๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๘๖.

[๗๗] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๐–๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๕–๑/๒/๑–๒).

[๗๘] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๗๙] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

[๘๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๘๖.

[๘๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑.

มา อธรรมการ[๔๒] หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงจัดการป้องกัน แก้ไข มิให้มีอธรรม คือ ห้ามมิให้การกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง[๔๓] (ข้อ ๒ ในจักรวรรดิวัตร ๔ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือเป็นหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่)

๓.๒.๑๔ สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี ใสกินดี ... ดั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรีบูร ได้สามพันสี่ร้อยวา[๔๔]

พ่อขุนรามคำแหงทรงให้ปลูกสวนหมากพลูไว้ทั่วเมืองทุกแห่งหน ในเมืองสุโขทัยนี้ ยังมีสวนมะพร้าว สวนขนุน สวนมะม่วง สวนมะขามอีกมากมาย และกลางเมืองสุโขทัยก็มีสระหรือหนองน้ำ เอาไว้อุปโภค-บริโภค ส่วนรอบเมืองสุโขทัยก็มีป้อมและกำแพงล้อมรอบถึง ๓ ชั้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์และความมั่นคงของเมืองสุโขทัย

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ปฏิรูปเทสวาสะ**[๔๕] หมายถึง เมืองสุโขทัย อยู่ในประเทศอันสมควร อยู่ในถิ่นที่ดี ที่เหมาะ มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม[๔๖] อุดมสมบูรณ์ดี (ข้อ ๑ ในจักร ๔ ธรรมที่นำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่ที่หมาย)

---

[๔๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑.

[๔๓] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๘๙–๓๐๐.

[๔๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒–๘).

[๔๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

[๔๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๓๕.

หมายเหตุ : เมือ หมายถึง ไป, กลับ. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๓๓., รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมว่า เมือ หมายถึง มา.

สวนความ หมายถึง สอบความ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

ชม หมายถึง ชื่นชมยินดี. เรื่องเดียวกัน. ๒๗.

พร้าว หมายถึง มะพร้าว.

หลาย หมายถึง มาก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ลาง หมายถึง **ขนุน.** อ้างแล้ว., รศ. สิริวัฒน์ คำวันสา ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า "ลาง" หรือ "หมากลาง" ลาวและอีสาน หมายถึง มะพร้าวพันธุ์หนึ่ง, เนื้อหนา, กะลาตาเดียว, มีเปลือกขาว, เปลือกอ่อนใช้ประกอบอาหารได้, ผ่าแล้วเปลือกไม่เปลี่ยนเป็นสีอิฐอย่างมะพร้าวทั่วไป, มีใบอ่อนติดกันเป็นแผ่นเหมือนตีนเป็ด ที่อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ยังมีอยู่หลายต้น ถ้าไม่สังเกตให้ดี ก็จะเข้าใจว่าเป็นมะพร้าว.

หมากม่วง หมายถึง มะม่วง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

หมากขาม หมายถึง มะขาม. อ้างแล้ว.

ตระพัง หมายถึง สระน้ำ, แอ่งน้ำ, บ่อน้ำ, หนองน้ำ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

๓.๒.๑๕ คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน[๘๗]

ชาวสุโขทัยชอบให้ทาน รักษาศีล แสดงให้เห็นว่า คนสุโขทัยชอบบำเพ็ญบุญ ชอบทำคุณงามความดี เป็นคนใจบุญสุนทร์ทาน

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ทานและศีล**[๘๘] ซึ่งเป็นหลักธรรมใน บุญกิริยาวัตถุ คือ หลักการทำความดี หรือเรื่องที่จัดเป็นการทำความดี มีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

๑. **ทานมัย** คือ ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ

๒. **สีลมัย** คือ ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือ ประพฤติดี มีระเบียบวินัย

๓. **ภาวนามัย** คือ ทำบุญด้วยเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจ[๘๙]

๓.๒.๑๖ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้ญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสน[๙๐]

พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งหญิงบรรดาศักดิ์ในราชสำนัก เหล่าชายหนุ่มหญิงสาว และลูกผู้มีบรรดาศักดิ์ ทั้งผู้ชายและผู้หญิง ทั้งหมดล้วนมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า ชาวเมืองสุโขทัยทั้งมวล ทั้งเจ้าเมือง ผู้มีบรรดาศักดิ์ และประชาชน ล้วนมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

โพยสี หมายถึง ชื่อสระน้ำที่อยู่กลางเมืองสุโขทัย. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

น้ำโขง หมายถึง ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง ที่กั้นเขตแดนระหว่างไทยกับลาว. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

ตรีบูร หมายถึง ป้อมปราการ ๓ ชั้น, ป้อมและกำแพง ๓ ชั้น. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

มัก หมายถึง ชอบ, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

มักทาน หมายถึง ชอบให้ทาน. อ้างแล้ว.

ทรงศีล หมายถึง ถือศีล. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

โอยทาน หมายถึง ถวายทาน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

[๘๗] กรมศิลปากร. **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘-๙).

[๘๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๓๖/๑๙๘-๑๙๙, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๖๐/๒๗๘.

[๘๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

[๙๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๙-๑๒).

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ศรัทธา**[๙๑] หมายถึง ความเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑. **กัมมสัทธา** หมายถึง เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยการอ้อนวอน หรือนอนคอยโชค เป็นต้น

๒. **วิปากสัทธา** หมายถึง เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมาจากเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. **กัมมัสสกตาสัทธา** หมายถึง เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. **ตถาคตโพธิสัทธา** หมายถึง เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ทรงแสดงธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้ชี้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ทุกคน หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

ศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้ มีมาในบาลี เฉพาะข้อที่ ๔ อย่างเดียว ว่าโดยใจความแล้วศรัทธา ๓ ข้อข้างต้น ย่อรวมลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด[๙๒]

---

[๙๑] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒,๔/๓,๕/๔.

[๙๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

หมายเหตุ : **ทัง** หมายถึง ทั้ง. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑.** หน้า ๒๙.

ชาวแม่ชาวเจ้า หมายถึง หญิงบรรดาศักดิ์ ในราชสำนัก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

ท่วย หมายถึง ทวย, หมู่, เหล่า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

ทังสิ้น หมายถึง หมดด้วยกัน. อ้างแล้ว.

ผู้ญิง หมายถึง ผู้หญิง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

ฝูง หมายถึง พวก, หมู่ เช่น ฝูงชน, ฝูงยักษ์, ฝูงวัว เป็นต้น. อ้างถึงใน **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** หน้า ๕๗๒.

ศรัทธา (สรธา) หมายถึง ความเชื่อถือ, ความเลื่อมใส. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

การมีศรัทธา[๙๓] ในพระพุทธศาสนานี้ (ข้อ ๑ ในอุบาสกธรรม ๕) เป็นหลักธรรมของอุบาสก–อุบาสิกาที่ดี หรือ คุณสมบัติของอุบาสก–อุบาสิกาอย่างเยี่ยม แสดงให้เห็นว่าชาวสุโขทัยทั้งชายและหญิงเป็นอุบาสก–อุบาสิกาที่ดีในพระพุทธศาสนา

๓.๒.๑๗ **ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน**[๙๔]

ชาวเมืองสุโขทัยทั้งชายและหญิงทุกคน เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา ก็รักษาศีลกันตลอดพรรษา แสดงให้เห็นว่าในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ชาวสุโขทัยจะพากันสมาทานรักษาศีลตลอดไตรมาส ซึ่งก็มีทั้งศีล ๕ และ ศีล ๘ ตามความศรัทธาและความสามารถของแต่ละคน ซึ่งก็สืบทอดมาเป็นประเพณีจนถึงปัจจุบัน

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **ศีลภาวนา**[๙๕] ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งใน **ภาวนา** หมายถึง การเจริญ การฝึกอบรม, การพัฒนา มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑. **กายภาวนา** คือ การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒. **สีลภาวนา** คือ การพัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมตน ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

๓. **จิตตภาวนา** คือ การพัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

๔. **ปัญญาภาวนา** คือ พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา[๙๖]

หมายเหตุ : **อุบาสก** หมายถึง คนใกล้ชิดพระศาสนา, ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ. อ้างถึงใน พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า ๔๖๖.

อุบาสิกา หมายถึง หญิงผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คนใกล้ชิดพระศาสนาที่เป็นหญิง, คฤหัสถ์ผู้หญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา โดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ. อ้างแล้ว.

[๙๓] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๗๕/๑๙๕.

[๙๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๒–๑๓).

[๙๕] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๗๙/๙๗.

[๙๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๘๑–๘๒.

การมีศีล[๙๗] หรือการสมาทานรักษาศีลนี้ (ข้อ ๒ ในอุบาสกธรรม ๕) เป็นหลักธรรมของอุบาสก–อุบาสิกาที่ดี หรือคุณสมบัติของอุบาสก–อุบาสิกาอย่างเยี่ยม การมีศีลทำให้มีความสุข เพราะไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น ทำให้สังคมสงบสุขไปด้วย

๓.๒.๑๘ **เมื่อออกพรรษากรานกฐิน เดือนณื่งจิ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี้ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริพารกฐินโอยทานแล่ปีแล้ญิบล้าน ไปสูดญัตกฐินเถิงอรัญญิกพู้น**[๙๘]

เมื่อออกพรรษาแล้วเดือนหนึ่งก็หมดเขตทอดกฐิน (เขตกฐิน คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒) เมื่อทอดกฐินก็มีบริวารกฐินไปถวายด้วย เช่น พุ่มประดับด้วยเบี้ย พุ่มหมากพลู พุ่มดอกไม้ มีหมอนอิง หมอนสำหรับหนุนนอน ในแต่ละปีให้ทานปีละ ๒ ล้าน และไปทอดกฐินถึงวัดอรัญญิก

แสดงให้เห็นว่า ชาวสุโขทัยเมื่อออกพรรษาแล้วนิยมทำบุญทอดกฐิน และยังนิยมถวายของอื่น ๆ อีกด้วยจำนวนมาก เรียกว่า บริวารกฐิน การถวายกฐินและบริวารกฐินนี้ สืบทอดเป็นประเพณีมาจนถึงปัจจุบัน

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **กฐินทาน** หมายถึง การถวายผ้ากฐิน ซึ่งจัดเป็น **สังฆทาน**[๙๙] เป็นธรรมข้อหนึ่งใน **ทาน** หมายถึง การให้, การเสียสละ, การบริจาค มี ๒ ประการ ได้แก่

---

[๙๗] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๗๕/๑๙๕.

[๙๘] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒–๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๓–๑๗).

[๙๙] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๗๙–๓๘๐/๓๒๓–๓๒๕, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๙/๓๗๖.

หมายเหตุ : **เมื่อพรรษา** หมายถึง ในพรรษา, ระหว่างพรรษา, เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๓.

โอก หมายถึง ออก เช่น เมื่อออกพรรษา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

ณื่ง หมายถึง หนึ่ง.

จิ่ง หมายถึง จึง.

แล้ว หมายถึง เสร็จ, สิ้น, จบ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

พนม หมายถึง พุ่ม, ลักษณะของสิ่งที่เป็นพุ่มยอดแหลมอย่างดอกบัวตูม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

เบี้ย หมายถึง หอยชนิดหนึ่ง ในสมัยโบราณใช้แทนเงินตรา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

หมอนนั่ง หมายถึง หมอนอิง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

หมอนโนน หมายถึง หมอนสำหรับหนุนนอน. อ้างแล้ว.

โอยทาน หมายถึง ถวายทาน. อ้างแล้ว.

แล่ปีแล้ญิบล้าน หมายถึง ให้ทานปีละสองล้าน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

ญิบ หมายถึง สอง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

สูด หมายถึง สวด, แสดง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

๑. **ปาฏิบุคลิกทาน** คือ การให้จำเพาะบุคคล, ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคลหรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง

๒. **สังฆทาน** คือ การให้แก่สงฆ์, ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรืออาจถวายแก่บุคคลเดียวที่เป็นพระภิกษุหรือภิกษุณีก็ได้ แต่ตั้งใจถวายอย่างเป็นกลาง ๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง

ในทาน ๒ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญสังฆทานว่าเป็นเลิศ มีผลมากที่สุด ดังพุทธพจน์ที่ว่า "เราไม่กล่าวว่า ปาฏิบุคลิกทานมีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ ไม่ว่าโดยปริยายใด ๆ" และได้ตรัสเชิญชวนให้ถวายเป็นสังฆทาน[๑๐๐]

๓.๒.๑๙ กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร ... มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม[๑๐๑]

ในกลางเมืองสุโขทัยมีวิหารหรือวัดหลายขนาด ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดพอดีพองามพอเหมาะ หรือพอสมควร แสดงให้เห็นว่า ชาวเมืองสุโขทัยมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงได้อุปถัมภ์พระสงฆ์ด้วยปัจจัยสี่ ทั้งสร้างถาวรวัตถุ คือ ศาสนสถาน เสนาสนะ ถวายไว้ในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่ปรากฏ คือ **กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น**[๑๐๒] หมายถึง การให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เช่น การถวายปัจจัย ๔ แด่พระสงฆ์ ได้แก่

สูดญัดกฐิน หมายถึง สวดญัตติกฐิน, ทอดกฐิน. อ้างแล้ว.

เถิง หมายถึง ถึง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

อไรญิก หมายถึง วัดอรัญญิก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

พู้น หมายถึง โพ้น, โน้น. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

กรานกฐิน หมายถึง ขึงไม้สะดึง คือเอาผ้าที่จะเย็บเป็นจีวรเข้าขึงที่ไม้สะดึง เย็บเสร็จแล้วบอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ร่วมใจกันยกผ้าให้ในนามของสงฆ์ เพื่ออนุโมทนา ภิกษุผู้เย็บจีวรเช่นนั้นว่า ผู้กราน

พิธีกรานที่ทำในปัจจุบันนี้ คือ สงฆ์ซึ่งจำพรรษาครบสามเดือนในวัดเดียวกัน ต้องมีจำนวน ๕ รูปขึ้นไป ประชุมกันในอุโบสถ พร้อมใจกันยกผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปหนึ่งในหมู่พวกเธอ ภิกษุรูปนั้นทำกิจ ตั้งแต่ ซัก กะ ตัด เย็บ ย้อม ให้เสร็จในวันนั้น ทำพินทุกัปปะอธิษฐานเป็นผ้าครองผืนใดผืนหนึ่งในไตรจีวร แล้วบอกแก่ภิกษุสงฆ์ผู้ยกผ้าให้เพื่ออนุโมทนา เรียกว่า กรานกฐิน

ถ้าผ้ากฐินเป็นจีวรสำเร็จรูป กิจที่จะต้อง ซัก กะ ตัด เย็น ย้อม ก็ไม่มี เขียนเป็น กราลกฐินบ้างก็มี. อ้างถึงใน พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๖–๗.

๑๐๐ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๑–๗๒.

๑๐๑ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๓ (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๓–๒๖).

๑๐๒ **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๗๕/๑๙๕, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๒๙/๒๓,๓๑/๒๔.

ผ้านุ่งห่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) ยาบำบัดโรค (คิลานเภสัช)[๑๐๓] เป็นต้น (ข้อ ๕ ในอุบาสกธรรม ๕ ธรรมของอุบาสกที่ดี และข้อ ๗ ในอุบาสกธรรม ๗ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก)

๓.๒.๒๐ มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม[๑๐๔]

หมายความว่า เมืองสุโขทัยมีพระพุทธรูปหลายองค์ เช่น พระพุทธรูปทอง พระอัฏฐารส ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ พระพุทธรูปขนาดใหญ่ และพระพุทธรูปขนาดปานกลาง พอดีพองาม

พระพุทธรูปทองสันนิษฐานว่า คือ พระพุทธรูปทองคำที่ประดิษฐานอยู่ ณ วัดไตรมิตร กรุงเทพมหานคร ในปัจจุบัน[๑๐๕]

พระอัฏฐารส คือ พระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติขนาดใหญ่[๑๐๖] คำว่า อัฏฐารส เป็นภาษาบาลี แปลว่า สิบแปด จึงได้สันนิษฐานว่า หมายถึงความสูงของพระพุทธรูปประมาณ ๑๘ ศอก หรือหมายถึง องค์พระพุทธรูปประกอบไปด้วยพุทธธรรม ๑๘ ประการ ซึ่งอธิบายไว้เป็น ๒ นัย คือ นัยแรกในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ได้จำแนกไว้ดังนี้ คือ

๑. ไม่มีกายทุจริต

๒. ไม่มีวจีทุจริต

๓. ไม่มีมโนทุจริต

๔. มีพระญาณหยั่งรู้ปรุโปร่งในส่วนอดีต

หมายเหตุ : **พิหาร** (พีหาร) หมายถึง วิหาร, วัด. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๑.

ราม หมายถึง ปานกลาง, พอดีพองาม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

อุบาสก หมายถึง คนใกล้ชิดพระศาสนา, ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัย. อ้างถึงใน พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๖๖. แต่อุบาสกธรรมในที่นี้ น่าจะหมายถึงธรรมของทั้งอุบาสกและอุบาสิกา

[๑๐๓] **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๑๒๘/๑๓๙.

[๑๐๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๓-๒๖).

[๑๐๕] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒,** (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๑.

[๑๐๖] **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๔๙.

๕. มีพระญาณหยั่งรู้ปรุโปร่งในส่วนปัจจุบัน

๖. มีพระญาณหยั่งรู้ปรุโปร่งในส่วนอนาคต

๗. กายกรรมทุกอย่างของพระองค์ ดำเนินตามพระญาณ

๘. วจีกรรมทุกอย่างของพระองค์ ดำเนินตามพระญาณ

๙. มโนกรรมทุกอย่างของพระองค์ ดำเนินตามพระญาณ

๑๐. ไม่มีความเสื่อมฉันทะ คือความพอใจในกุศล

๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยในพระวิริยภาพ

๑๒. ไม่มีความเสื่อมแห่งสติ

๑๓. ไม่มีการเล่น

๑๔. ไม่มีพลั้ง

๑๕. ไม่มีพลาด

๑๖. ไม่มีความผลุนผลัน

๑๗. ไม่มีพระทัยย่นย่อท้อถอย

๑๘. ไม่มีอกุศลจิตโดยประการทั้งปวง[๑๐๗]

นัยที่ ๒ ในคัมภีร์วิภังคมูลฎีกา ได้จำแนกพุทธธรรม ๑๘ ประการ ไว้ดังนี้ คือ

๑. มีพระญาณหยั่งรู้ปรุโปร่งในส่วนอดีต

๒. มีพระญาณหยั่งรู้ปรุโปร่งในส่วนปัจจุบัน

๓. มีพระญาณหยั่งรู้ปรุโปร่งในส่วนอนาคต

๔. กายกรรมของพระองค์มีพระญาณเป็นหลัก ดำเนินตามพระญาณ

๕. วจีกรรมของพระองค์มีพระญาณเป็นหลัก ดำเนินตามพระญาณ

๖. มโนกรรมของพระองค์มีพระญาณเป็นหลัก ดำเนินตามพระญาณ

๗. ไม่มีความเสื่อมถอยฉันทะ คือความพอใจในกุศล

---

[๑๐๗] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๗/๑๘๘-๑๘๙.

๘. ไม่มีความเสื่อมถอยในการแสดงพระธรรมเทศนา

๙. ไม่มีความเสื่อมถอยในพระวิริยภาพ

๑๐. ไม่มีความเสื่อมสมาธิ

๑๑. ไม่มีความเสื่อมปัญญา

๑๒. ไม่มีความเสื่อมวิมุตติ

๑๓. ไม่มีกิริยาอาการเล่น ๆ

๑๔. ไม่มีการพลาดพลั้ง

๑๕. ไม่มีสิ่งใดที่ทรงหยั่งรู้มิได้

๑๖. ไม่มีความผลุนผลันรีบด่วน

๑๗. ไม่มีพระหฤทัยดำริในสิ่งไร้สาระ

๑๘. ไม่มีความเมินเฉยขาดวิจารณญาณ[๑๐๘]

หลักธรรมที่ปรากฏได้แก่ **อุทเทสิกเจดีย์**[๑๐๙] คือ เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธรูป ซึ่งพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนี้ เพื่อเป็นสิ่งเคารพบูชา และเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า (ข้อ ๔ ในเจดีย์ ๔ สิ่งที่เคารพบูชาหรือสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา)[๑๑๐] แสดงให้เห็นว่า ชาวสุโขทัยสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นพุทธานุสติ และพระพุทธรูปที่สร้างนั้นยังแฝงหลักธรรมไว้สอนใจอีกด้วย เช่น พุทธธรรม ๑๘ ประการในพระอัฏฐารส เป็นต้น

๓.๒.๒๑ มีปู่ครูนิสัยมุตก์ มีเถร มีมหาเถร[๑๑๑]

ในเมืองสุโขทัยมีศาสนบุคคล คือบุคลากรทางพระพุทธศาสนา เช่น ปู่ครูนิสัยมุตก์ **พระเถระ และพระมหาเถระ** ที่ทำการเผยแผ่พระศาสนา

ปู่ครู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เป็นตำแหน่งสมณศักดิ์ ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี รองจากตำแหน่งพระสังฆราช คล้ายกับตำแหน่งพระราชครูของพราหมณ์[๑๑๒]

---

[๑๐๘] **อภิ.วิ.มูลฎีกา** (บาลี) ๒–๓.

[๑๐๙] **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๑๙๗, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๖/๑๖๙, **สารตฺถ.ฎีกา** (บาลี) ๑/๒๑๕.

[๑๑๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๖.

[๑๑๑] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๖–๒๗).

[๑๑๒] **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๐. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า "ปู่ครู" อาจจะตรงกับคำว่า "นิสัยมุตก์" หรือเป็นคำๆ เดียวกัน เพราะในศิลาจารึกใช้คู่กันบ่อยครั้ง).

นิสัยมุตก์ คือ ภิกษุผู้พ้นการถือนิสัย หมายถึง ภิกษุมีพรรษาพ้น ๕ พรรษาแล้ว มีความรู้ธรรมวินัยพอรักษาตัวได้แล้ว ไม่ต้องถือนิสัยในอุปัชฌาย์ หรือ อาจารย์ต่อไป[๑๑๓]

เถร คือ พระผู้ใหญ่ ตามพระวินัยกำหนดว่ามีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป[๑๑๔]

มหาเถร คือ พระผู้ใหญ่ที่มีระดับอายุพรรษา คุณธรรม และความรู้มากกว่าพระเถระ

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ภิกษุบริษัท**[๑๑๕] คือ เมืองสุโขทัยเป็นที่ชุมนุมหรือที่ประชุมของพระภิกษุ (ข้อ ๑ ในบริษัท ๔ ที่ประชุม หรือหมู่แห่งพุทธศาสนิก หรือชุมชนชาวพุทธ)

๓.๒.๒๒ พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์[๑๑๖]

พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงถวายทานแด่พระมหาเถรสังฆราช ผู้เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **สัปปุริสทาน**[๑๑๗] คือ ทานของสัตบุรุษ หรือ การให้อย่างสัตบุรุษ มี ๘ ประการ ได้แก่

๑. ให้ของสะอาด

๒. ให้ของประณีต

๓. ให้เหมาะกาล ให้ถูกเวลา

๔. ให้ของสมควร ให้ของที่ควรแก่เขา ซึ่งเขาจะใช้ได้

๕. พิจารณาเลือกให้ ให้ด้วยวิจารณญาณ เลือกของ เลือกคนที่จะให้ ให้เกิดผลเกิดประโยชน์มาก

๖. ให้เนืองนิตย์ ให้ประจำ หรือสม่ำเสมอ

๗. เมื่อให้ ทำจิตผ่องใส

๘. ให้แล้ว เบิกบานใจ[๑๑๘]

---

[๑๑๓] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๓๐.

[๑๑๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๙.

[๑๑๕] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๒๙/๑๔๙-๑๕๐.

[๑๑๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๘–๒๙).

[๑๑๗] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๐๐.

[๑๑๘] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๕๘.

หมายเหตุ : **โอยทาน** คือ ถวายทาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๗.

๓.๒.๒๓ มหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคน ลุกแต่เมืองศรีธรรมราชมา[๑๑๙]

พระมหาเถรสังฆราชพระองค์นี้ ทรงเป็นนักปราชญ์ เรียนจบพระไตรปิฎก หรือแตกฉานในพระไตรปิฎก จึงทรงฉลาดเฉียบแหลม กว่าปู่ครูทุกรูปในเมืองนี้ โดยเสด็จมาจากเมืองนครศรีธรรมราช

หลักธรรมที่ปรากฏได้แก่ **คันถธุระ**[๑๒๐] คือ ธุระฝ่ายคัมภีร์ หมายถึง เล่าเรียนพระไตรปิฎกจนแตกฉาน (ข้อ ๑ ในธุระ ๒ กิจในพระศาสนา)

ไตรปิฎก คือ คัมภีร์ที่บรรจุพระพุทธพจน์ และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา ๓ ชุด หรือ ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย ๓ หมวด ได้แก่ วินัยปิฎก, สุตตันตปิฎก และ อภิธรรมปิฎก[๑๒๑]

กัลยาณมิตตตา[๑๒๒] คือ ความเป็นกัลยาณมิตร หมายถึง การที่พระสังฆราชทรงแตกฉานในพระไตรปิฎก จึงทำให้พระองค์เป็นผู้แนะนำสั่งสอน เป็นที่ปรึกษา เป็นเพื่อนที่คบหา และเป็นบุคคลผู้แวดล้อมที่ดีของเมืองสุโขทัย การที่เมืองสุโขทัยรู้จักเลือกเสวนาพระมหาเถระ เช่น พระสังฆราชผู้ทรงคุณทรงปัญญามีความรู้ความสามารถแตกฉานในพระไตรปิฎก ซึ่งจะช่วยแวดล้อม สนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทางเป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่สังคมสุโขทัย ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และการปฏิบัติธรรม[๑๒๓]

การที่พ่อขุนรามคำแหงทรงนิมนต์พระสังฆราชองค์นี้มาจากเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเผยแผ่พระศาสนาในเมืองสุโขทัยนั้น **เป็นการคบบัณฑิต**[๑๒๔] (ข้อ ๒ ในมงคล ๓๘) และ **เป็นการสมาคมกับสัตบุรุษ**[๑๒๕] (สัปปุริสูปัสยะ ข้อ ๒ ในจักร ๔) ซึ่งทำให้คนสุโขทัยพบความสุขความเจริญ เป็นการนำสังคมไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง

---

๑๑๙ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓–๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๙–๓๑).

๑๒๐ **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๑/๗ (ฉบับมหามกุฏฯ).

๑๒๑ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า ๗๖.

๑๒๒ **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๒/๒,๓/๓,๔๙/๒๓, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๗๑/๑๒,๙๕/๑๕,๑๑๑/๑๗,๙๖/๔๐ **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๗/๒๔๒.

๑๒๓ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๖๕.

๑๒๔ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

๑๒๕ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

หมายเหตุ : **ปิฎกไตร** คือ พระไตรปิฎก. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑,** หน้า ๓๐.

๓.๒.๒๔ เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอไรญิก ... ในกลางอรัญญิก มีพิหาร อันณึ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฏฐารศอันณึ่ง ลุกยืน

เบื้องตะวันโอกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นฐาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่าขาม ดูงามดังแกล้ง

เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัย มีตลาดปสาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก

เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎี พิหาร ปู่ครูอยู่ มีสรีดภงส มีป่าพร้าวป่าลาง มีป่าม่วงป่าขาม มีน้ำโคก[๑๒๖]

ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย มีบริเวณป่า ในกลางป่านั้นก็มีวิหารอยู่หลังหนึ่ง สูงใหญ่โต สง่างามมากที่สุด และที่แห่งนั้นมีพระอัฏฐารสองค์หนึ่งประทับยืนอยู่

หลวก หมายถึง ฉลาด, เฉียบแหลม, หลักแหลม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ลุกแต่ หมายถึง มาจาก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

หมายเหตุ : อไรญิก อรัญญิก (อรญญิก) หมายถึง บริเวณป่า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

อันณึ่ง หมายถึง อันหนึ่ง. อ้างแล้ว.

แก่กม หมายถึง กว่าเพื่อน, ที่สุด. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔.

ลุกยืน หมายถึง เป็นพระพุทธรูปอิริยาบถยืน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

เบื้อง หมายถึง ทาง, ข้าง, ด้าน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

ตะวันโอก หมายถึง ทิศตะวันออก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

ทะเลหลวง หมายถึง ทุ่งกว้างใหญ่. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

ถิ่นถ้าน (ถิ่นถ้าน) หมายถึง ถิ่นฐาน. อ้างแล้ว.

ป่าม่วง หมายถึง ป่ามะม่วง (สวนมะม่วง). เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ป่าขาม หมายถึง ป่ามะขาม (สวนมะขาม). อ้างแล้ว.

แกล้ง หมายถึง ตั้งใจ, จงใจ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

ตีนนอน หมายถึง ทิศเหนือ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

ตลาดปสาน หมายถึง ตลาดที่ตั้งขายของเป็นประจำ. อ้างแล้ว.

พระอจนะ หมายถึง ชื่อพระพุทธรูปอยู่ทางทิศเหนือ สันนิษฐานว่า ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่วัดศรีชุม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗.

หมากพร้าว หมายถึง มะพร้าว. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

หมากลาง หมายถึง ขนุน. อ้างแล้ว.

[๑๒๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓-๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๗-๒๘ และ ๓๑-๓๕ ถึง ๑/๓/๑-๖).

ด้านทิศตะวันออก ก็มีวิหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง (ทุ่งกว้างใหญ่) มีป่าหมากป่าพลู มีไร่นา มีถิ่นที่อยู่อาศัย ประกอบไปด้วยบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีสวนมะม่วงมะขาม มองดูแล้วสวยงามอย่างจงใจ

ด้านทิศเหนือ ก็มีตลาดที่ขายของเป็นประจำ มีพระอจนะ มีปราสาท มีสวนมะพร้าว สวนขนุน มีไร่นาและถิ่นที่อยู่อาศัย

ด้านทิศใต้มีกุฎี วิหารและปู่ครู มีคลองส่งน้ำ มีสวนมะพร้าว สวนขนุน สวนมะม่วง สวนมะขาม และในที่ดอนก็มีแอ่งน้ำ

แสดงให้เห็นว่า เมืองสุโขทัยนั้นอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สวนผลไม้ต่าง ๆ ที่ทำมาหากิน แหล่งน้ำ ถิ่นที่อยู่อาศัย และยังมีศาสนสถานและบุคคลากรทางพระพุทธศาสนา เป็นที่ประกอบบุญกุศล และเป็นที่พึ่งทางใจ

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **จักร**[๑๒๗] หมายถึง ธรรมนำชีวิตชาวสุโขทัยไปสู่ความรุ่งเรือง มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. **ปฏิรูปเทสวาสะ** คือ อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม เช่น ป่าไม้ ผลไม้ต่าง ๆ แหล่งที่ทำมาหากิน–ที่อยู่อาศัย และแหล่งน้ำ เป็นต้น

๒. **สัปปุริสูปัสสยะ** คือ สมาคมกับสัตบุรุษ เช่น ปู่ครู เป็นต้น

๓. **อัตตสัมมาปณิธิ** คือ ตั้งตนไว้ชอบ เมื่อมีการคบกับสัตบุรุษ เช่น ปู่ครู เป็นต้น ท่านก็จะแนะนำชาวสุโขทัยไปในทางที่ถูกต้องที่ดีงามตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

๔. ปุพเพกตปุญญตา คือ ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว หมายถึง ชาวสุโขทัย มีพื้นเพเดิมดี ได้เคยสร้างสมคุณงามความดีเตรียมพร้อมไว้แล้ว

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **"พหุการธรรม"** คือ ธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างสมความดีอื่น ๆ ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บรรลุความงอกงามไพบูลย์[๑๒๘] สังคมก็สงบร่มเย็นเกิดสันติสุขตามมา

หมายเหตุ : **หัวนอน** หมายถึง ทิศใต้. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๖.

กุฎี หมายถึง กุฏิ, ที่อยู่สำหรับพระภิกษุสามเณร. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

สรีดภงส หมายถึง คลองส่งน้ำ, ทางหรือท่อระบายน้ำ หรืออาจเป็นชื่อเฉพาะของคลองส่งน้ำหรืออ่างเก็บน้ำก็ได้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕. (ในจารึกภาษาเขมร "สรีดภงส" หมายถึง "ทำนบ")

น้ำโคก หมายถึง แอ่งน้ำในที่ดอน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

[๑๒๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

[๑๒๘] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๕–๑๓๖.

๓.๒.๒๕ มีพระขพุง ผีเทพดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผิไหว้บ่ดี พลีบ่ถูก ผีในเขาอั้นบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย[๑๒๙]

ที่เขาพระขพุง มีเทวดาคอยปกป้องรักษา ซึ่งเป็นใหญ่กว่าเทวดาทุกตนในเมืองสุโขทัยนี้ พ่อขุนหรือผู้เป็นใหญ่ผู้ใดที่ปกครองเมืองนี้ หากเคารพกราบไหว้และบูชาเซ่นสรวงถูกต้อง เมืองนี้ก็จะตั้งอยู่มั่นคงดี แต่ถ้าเคารพกราบไหว้และบูชาไม่ถูกต้อง เทวดาในเขานั้นก็ไม่คุ้มครอง ไม่ยำเกรง เมืองนี้ก็จะล่มสลาย เกิดความไม่สงบ ไม่มั่นคง

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **เทวตาพลี**[๑๓๐] คือ บูชาเทวดา หมายถึง สักการะบำรุง หรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ (ข้อ ๕ ในพลี ๕ การสละเพื่อช่วยหรือบูชา)

ในคัมภีร์จูฬนิทเทส[๑๓๑] ท่านได้อธิบายความหมายของ "เทวดา" ไว้ว่า ได้แก่ สิ่งที่เป็นทักขิไณย์ของตน ๆ (เย เยสํ ทกฺขิเณยฺยา, เต เตสํ เทวตา–พวกไหนนับถือสิ่งใดเป็นทักขิไณย์ สิ่งนั้นก็เป็นเทวดาของพวกนั้น) และได้แสดงตัวอย่างไว้ตามความเชื่อถือของคนในสมัยพุทธกาลไว้เป็น ๕ ประเภท คือ

๑. **นักบวช นักพรต** (Ascetics) เช่น อาชีวกเป็นเทวดาของสาวกอาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ปริพพาชก ดาบส ก็เป็นเทวดาของสาวกนิกรนถ์ เป็นต้นเหล่านั้นตามลำดับ

๒. **สัตว์เลี้ยง** (Domestic animals) เช่น ช้างเป็นเทวดาของพวกประพฤติพรตบูชาช้าง ม้า โค ไก่ กา เป็นต้น ก็เป็นเทวดาของพวกถือพรตบูชาสัตว์นั้น ๆ ตามลำดับ

หมายเหตุ : **พระขพุง** สันนิษฐานว่า เป็นชื่อภูเขา. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๔๑.

ผีเทวดา หมายถึง เทวดา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

ขุน หมายถึง ผู้เป็นใหญ่, หัวหน้า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

ถือเมือง หมายถึง ครองเมือง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

ไหว้ดี หมายถึง เคารพกราบไหว้ถูกต้อง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

พลีถูก หมายถึง บูชาเซ่นสรวงถูกต้อง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

เที่ยง หมายถึง ตั้งอยู่มั่นคง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

ผิ (ผี้) หมายถึง ถ้า, ผิว่า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

คุ้ม (คู้ม) หมายถึง คุ้ม, คุ้มครอง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

เกรง หมายถึง ยำเกรง, เกรงอกเกรงใจ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

หาย หมายถึง เสื่อมสิ้น, สูญหาย. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

[๑๒๙] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๖–๑๐).

[๑๓๐] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๑/๔๐.

[๑๓๑] **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๑๒/๕๒.

๓. **ธรรมชาติ** (Physical forces and elements) เช่น ไฟเป็นเทวดาของพวกประพฤติพรตบูชาไฟ แก้ว มณี ทิศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบูชาสิ่งนั้น ๆ ตามลำดับ

๔. **เทพชั้นต่ำ** (Lower gods) เช่น นาคเป็นเทวดาของพวกประพฤติพรตบูชานาค ครุฑ ยักษ์ คนธรรพ์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบูชาครุฑ เป็นต้นตามลำดับ (พระภูมิเจ้าที่ ก็จัดเข้าในข้อนี้)

๕. **เทพชั้นสูง** (Higher gods) เช่น พระพรหมเป็นเทวดาของพวกประพฤติพรตบูชาพระพรหม พระอินทร์เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบูชาพระอินทร์ เป็นต้น

สำหรับประชาชนที่มีความเชื่อถือในสิ่งเหล่านี้ พระพุทธศาสนาสอนให้ประกอบพิธีโดยเลิกเซ่นสรวงสังเวยเอาชีวิตบูชายัญให้หันมาบูชายัญแบบใหม่ คือบริจาคทานและบำเพ็ญกุศลกรรมต่าง ๆ อุทิศไปให้แทน คือมุ่งที่วิธีการอันจะให้สำเร็จประโยชน์ก่อน ส่วนการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือเป็นเรื่องของการแก้ไขทางสติปัญญา ซึ่งประณีตขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง โดยเฉพาะนักบวชในประเภทที่ ๑ แม้สาวกใดจะเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำให้อุปถัมภ์บำรุงนักบวชนั้นต่อไปตามเดิม[๑๑๒]

๓.๒.๒๖ **๑๒๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างฟันขดานหิน ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับ เดือนโอก แปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูดธรรมแก่อุบาสก**[๑๑๓]

---

[๑๑๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

[๑๑๓] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๐-๑๕).

หมายเหตุ : **๑๒๑๔ ศกปีมะโรง** หมายถึง มหาศักราช ๑๒๑๔ ปีมะโรง ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๓๕. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๒๕.

ศรีสัชนาลัย คือ ชื่อเมืองโบราณ ปัจจุบันเป็นอำเภออยู่ในจังหวัดสุโขทัย. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

เข้า หมายถึง ปี, ขวบ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

ฟันขดานหิน หมายถึง ทำหินให้เป็นแผ่นอย่างแผ่นกระดาน. อ้างแล้ว. หน้า ๓๓.

วันเดือนดับ หมายถึง วันสิ้นเดือนทางจันทรคติ คือ วันแรม ๑๕ ค่ำในเดือนเต็ม หรือวันแรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

เดือนโอก หมายถึง เดือนออก คือ เดือนข้างขึ้น. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

เดือนโอกแปดวัน หมายถึง วันขึ้น ๘ ค่ำ. อ้างแล้ว.

วันเดือนเต็ม หมายถึง วันเพ็ญ, วันกลางเดือนทางจันทรคติ คือ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

ในปีมะโรง พ.ศ. ๑๘๓๕ (มหาศักราช ๑๒๑๔) พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ทรงปลูกต้นตาลได้ ๑๔ ปี ทรงรับสั่งให้ช่างทำหินให้เป็นแผ่นอย่างแผ่นกระดาน ให้ตั้งระหว่างกลางไม้ตาล ในวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) แรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ, วันขึ้น ๘ ค่ำ, วันขึ้น ๑๕ ค่ำ และ วันแรม ๘ ค่ำ เหล่าปู่ครู พระเถระ พระมหาเถระ ก็จะขึ้นนั่งบนแท่นหิน เพื่อแสดงธรรมแก่อุบาสกอุบาสิกาชาวเมืองสุโขทัย

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ธัมมัสสวนมัย**[๑๓๔] คือ การทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้ (ข้อ ๘ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐) หมายถึง ชาวสุโขทัยนิยมฟังธรรม เพื่อจะได้นำหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านั้นไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เพื่อความสงบสุขแก่ตนเองและสังคม แสดงให้เห็นว่าชาวสุโขทัย**ไม่ละเลยการฟังธรรม**[๑๓๕] (ข้อ ๒ ในอุบาสกธรรม ๗)

ธัมมเทสนามัย[๑๓๖] คือ ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้[๑๓๗] (ข้อ ๙ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐) หมายถึง บุคคลากรทางพระพุทธศาสนา เช่น ปู่ครู พระเถระ และพระมหาเถระในเมืองสุโขทัยช่วยกันทำหน้าที่เผยแผ่พระศาสนาด้วยการแสดงธรรมสั่งสอนชาวเมือง เพื่อให้ประชาชนไม่ทำบาปทั้งมวล ให้ทำแต่ความดี และให้ทำจิตใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์[๑๓๘] ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

๓.๒.๒๗ ฝูงท่วยจำศีล[๑๓๙]

ในวันธรรมสวนะ (วันพระ) เหล่าอุบาสก–อุบาสิกา นอกจากฟังธรรมแล้ว ยังสมาทานรักษาศีลอีกด้วย แสดงให้เห็นว่า ชาวสุโขทัยไม่ได้จำศีลเฉพาะช่วงเทศกาลเข้าพรรษาเท่านั้น แต่จำศีลทุกวันธรรมสวนะ (วันพระ)

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **สีลมัย**[๑๔๐] คือ การรักษาศีล หรือ ประพฤติดี มีระเบียบวินัย (ข้อ ๒ ในบุญกิริยวัตถุ ๓ หลักการทำความดี)

เดือนบ้าง หมายถึง เดือนแหว่ง คือ เดือนข้างแรม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

เดือนบ้างแปดวัน หมายถึง วันแรม ๘ ค่ำ. อ้างแล้ว.

ขดานหิน หมายถึง กระดานหิน, แท่นหิน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

สูดธรรม หมายถึง แสดงธรรม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

[๑๓๔] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๑๘๗/๑๕๘, **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๗/๑๙๐, **สงฺคห** (บาลี) ๖๕/๓๒.

[๑๓๕] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๓๑/๒๕.

[๑๓๖] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๗/๑๙๙, **สงฺคห** (บาลี) ๓๒.

[๑๓๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๑๐.

[๑๓๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๑๓๙] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๖–๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๕–๑๖).

[๑๔๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **องฺ.อฎฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๓๖/๑๙๘, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๖๐/๒๗๘.

ศีลภาวนา[๑๔๑] คือการเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลกัน[๑๔๒] (ข้อ ๒ ในภาวนา ๔ การเจริญ, การฝึกอบรม, การพัฒนา)

การมีศีลนี้ เป็นธรรมของอุบาสก–อุบาสิกาที่ดี[๑๔๓] (ข้อ ๒ ในอุบาสกธรรม ๕)

การศึกษาในอธิศีลนี้ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก–อุบาสิกา[๑๔๔] (ข้อ ๓ ในอุบาสกธรรม ๗)

๓.๒.๒๘ ผิใช่วันสูดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองคัน[๑๔๕]

หากมิใช่วันธัมมัสสวนะ (วันพระ) พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ก็จะเสด็จประทับบนแท่นหิน เพื่อออกว่าราชการแผ่นดิน และเปิดโอกาสให้ประชาชน ลูกของผู้มีบรรดาศักดิ์ ผู้ปกครองบ้านเมืองเข้าเฝ้า แสดงให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจหรือ กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ราชธรรม ๑๐ หรือ ทศพิธราชธรรม**[๑๔๖] คือ ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครองมี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. **ทาน** การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

---

๑๔๑ **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๗๙/๙๗.

๑๔๒ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๘๑.

๑๔๓ **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๗๕/๑๙๕.

๑๔๔ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓๑/๒๔–๒๕.

๑๔๕ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๖–๑๗).

๑๔๖ **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒.

หมายเหตุ : **จำศีล** หมายถึง ถือศีล, รักษาศีล. อ้างถึงใน **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า** ๒๒๗.

ท่วย หมายถึง ทวย, หมู่, เหล่า. อ้างถึงใน **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๒๙.

ผิใช่ หมายถึง หากมิใช่, ถ้าไม่ใช่. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

ถือบ้านถือเมือง หมายถึง ปกครองบ้านเมือง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

คัน (คัล) หมายถึง เข้าเฝ้า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

๒. **ศีล** ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวารประกอบแต่การสุจริต รักษากิตติคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

๓. **ปริจจาคะ** การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. **อาชชวะ** ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕. **มัททวะ** ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือองค์ มีความงามสง่า เกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดี แต่มิขาดยำเกรง

๖. **ตปะ** ความทรงเดช คือแผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และความปรนเปรอ มิความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์

๗. **อักโกธะ** ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง

๘. **อวิหิงสา** ความไม่เบียดเบียน คือไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙. **ขันติ** ความอดทน คืออดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐. **อวิโรธนะ** ความไม่คลาดธรรม คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะ หรือ อิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป[๑๔๗]

---

[๑๔๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๘๕-๒๘๗.

จักรวรรดิวัตร[๑๔๘] คือ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจริยาที่พระจักรพรรดิทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณีย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ มีอยู่ ๔ ข้อใหญ่ คือ

๑. **ธรรมาธิปไตย ธรรมิการักขาวรณคุปติ** พระเจ้าจักรพรรดิ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลักเป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย และจัดการคุ้มครองป้องกันโดยชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ตลอดไปถึงสัตว์ที่ควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๒. **มา อธรรมการ** มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในแผ่นดิน คือ จัดการป้องกัน แก้ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

๓. **ธนานุประทาน** ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น

๔. **สมณพราหมณปริปุจฉา**ปรึกษาสอบถามการดีชั่ว ข้อควรและไม่ควรประพฤติกะสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ อยู่เสมอ และนักปราชญ์ผู้ทรงคุณธรรม[๑๔๙]

จักรวรรดิวัตรนี้ ถือว่าเป็นคำสอนแสดงหลักวิวัฒนาการของสังคมตามแนวจริยธรรม กล่าวถึงหลักการปกครอง และหลักความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับจริยธรรม[๑๕๐] แสดงให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองที่มีคุณธรรม (ทรงมีธรรมของนักปกครอง) พยายามปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ตามแนวทางของราชธรรม ๑๐ และจักรวรรดิวัตร เพื่อพระองค์จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม และประชาชนก็จะได้เป็นพลเมืองที่ดี มีศีลธรรม บ้านเมืองก็จะสงบร่มเย็น เกิดสันติสุข

๓.๒.๒๙ วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือกกระพัดลยาง เที้ยรย่อมทองงา ... ขวา ชื่อรูจาครีพ่อขุนรามคำแหงขึ้นขี่ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิกแล้วเข้ามา[๑๕๑]

ในวันแรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ และวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ พ่อขุนรามคำแหงให้แต่งช้างเผือก ชื่อ รูจาครี ผูกสัปคับ โดยจะทรงช้างเผือกเชือกนี้ไปไหว้พระถึงอรัญญิก (วัดอรัญญิก)

---

[๑๔๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑.

[๑๔๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๙๘–๓๐๐.

[๑๕๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙–๔๐.

[๑๕๑] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๙–๒๒).

สาเหตุที่พ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปที่อรัญญิก (วัดอรัญญิก) เพราะที่นั่น เป็นที่อยู่ของ "พระมหาเถระ สังฆราชปราชญ์ ผู้เรียนจบพระไตรปิฎก"[๑๕๒] และที่กลางอรัญญิกนั้น "มีวิหาร ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของพระอัฎฐารส"[๑๕๓]

หลักธรรมที่ปรากฏได้แก่ การไหว้พระ**อุทเทสิกเจดีย์**[๑๕๔] คือ เจดีย์ที่สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า หรือ เจดีย์ที่สร้างเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธรูป[๑๕๕] (ข้อ ๔ ในเจดีย์ ๔) ซึ่งพระพุทธรูปองค์นั้น คือ พระอัฎฐารส เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ สูงประมาณ ๑๘ ศอก หมายถึง พุทธธรรม ๑๘ ประการ ซึ่งได้อธิบายไว้แล้ว (ดูรายละเอียดในหน้า ๖๗–๖๙)

สมณพราหมณปริปุจฉา[๑๕๖] คือ ปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมาอยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง[๑๕๗] (ข้อ ๔ ในจักรวรรดิวัตร ๔) แสดงให้เห็นว่าพ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปที่อรัญญิก เพื่อนมัสการพระอัฏฐารส และพระสังฆราชปราชญ์ผู้เรียนจบพระไตรปิฎก เพื่อสนทนาธรรมและปรึกษาสอบถามปัญหากับพระสังฆราช ซึ่งเป็นพระจริยาวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือ หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่พึงปฏิบัติ

๓.๒.๓๐ จารึกอันณึ่ง มีในเมืองเชลียง สถาบกไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ[๑๕๘]

ในจารึกหลักหนึ่งซึ่งอยู่ในเมืองเชลียง ประดิษฐานไว้ที่พระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ชื่อว่า พระศรีรัตนธาตุ แสดงให้เห็นว่า ชาวสุโขทัยนอกจากมีการสร้างพระพุทธรูปและบูชาในพระพุทธรูปแล้ว ยังมีการสร้างพระพุทธเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้เพื่อสักการะบูชา

---

๑๕๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๙).

๑๕๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๓๑–๓๒).

๑๕๔ **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๑๙๗, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๖/๑๖๙, **สารตฺถ.ฎีกา.** (บาลี) ๑/๒๑๕.

๑๕๕ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า ๔๖๓.

๑๕๖ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๘๖/๕๑.

๑๕๗ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๓๐๐.

๑๕๘ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๒๒–๒๓).

หมายเหตุ : **กระพัด** หมายถึง ผูก, คาด, รัด. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๒๕.

ลยาง หมายถึง สายเชือกที่ผูกกูบหรือสัปคับรัดกับตัวช้าง, สัปคับ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

เที้ยร หมายถึง ย่อม, ตามปรกติ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

รูจาครี คือ ชื่อช้างทรงของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

นบ หมายถึง ไหว้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ธาตุเจดีย์**[๑๕๙] คือ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ข้อ ๑ ในเจดีย์ ๔)

๓.๒.๓๑ ในกลวงป่าตาลนี้ มีศาลาสองอัน อันณึ่งชื่อศาลาพระมาส อันณึ่งชื่อพุทธศาลา ขดานหินนี้ ชื่อมนังศิลาบาตร สถาบกไว้นี่ จึ่งทั้งหลายเห็น[๑๖๐]

ในบริเวณท่ามกลางป่าตาลแห่งนี้ มีศาลอยู่ ๒ หลัง คือ ศาลาพระมาส กับพุทธศาลา ส่วนกระดานหินนี้ชื่อว่า มนังศิลาบาตร ประดิษฐานไว้ที่นี้ ประชาชนทั้งหลายจึงเห็น

สถานที่ในบริเวณท่ามกลางป่าตาลและศาลาทั้ง ๒ หลังนั้น เป็นสถานที่แสดงธรรมเพื่อสั่งสอนประชาชนของปู่ครู พระเถระและพระมหาเถระ ส่วนมนังศิลาบาตรก็คือ ธรรมาสน์สำหรับขึ้นแสดงธรรม และเป็นที่สำหรับออกว่าราชการแผ่นดินของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **จักร**[๑๖๑] คือ ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่ที่หมาย มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑. **ปฏิรูปเทสวาสะ** คือ อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม หมายถึง สถานที่ฟังธรรมในศาลาทั้ง ๒ หลัง ในป่าตาลนั้น สงบ ร่มรื่น เหมาะแก่การแสดงธรรมและฟังธรรม

๒. **สัปปุริสูปัสสยะ** คือ การสมาคมกับสัตบุรุษ หมายถึง ชาวสุโขทัยได้สมาคมกับป่าครู พระเถระและพระมหาเถระผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง และได้เข้าเฝ้าพ่อขุนรามคำแหงในเวลาออกว่าราชการแผ่นดิน

หมายเหตุ : **จารึก** (จาริก) หมายถึง ศิลาจารึก. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๒๗.

เชลียง หมายถึง ชื่อเมืองโบราณ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

สถาบกไว้ด้วย หมายถึง ประดิษฐานไว้ที่, ประดิษฐานไว้กับ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

พระศรีรัตนธาตุ หมายถึง พระบรมสารีริกธาตุ, ชื่อพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

กลวง หมายถึง บริเวณ, ที่ว่าง, ท่ามกลาง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

พระมาส คือ ชื่อศาลา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

พุทธศาลา (พุทธษาลา) คือ ชื่อศาลา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

ขดานหิน (ขดารหีน) คือ กระดานหิน, แท่นหิน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

มนังศิลาบาตร (มนงงษีลาบาตร) คือ ชื่อกระดานหิน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๔.

[๑๕๙] **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๑๙๗, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๖/๑๖๙, **สารตฺถ.ฏีกา.** (บาลี) ๑/๒๑๕.

[๑๖๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๒๕-๒๗).

[๑๖๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

๓. **อัตตสัมมาปณิธิ** คือ ตั้งตนไว้ชอบ ตั้งจิตคิดมุ่งหมาย นำตนไปถูกทาง หมายถึงชาวสุโขทัยที่ได้ไปฟังธรรมที่ศาลาทั้ง ๒ หลังนั้น เป็นการตั้งตนไว้ชอบ และนำตนไปถูกทาง เพราะธรรมะที่ได้จากฟังนั้น จะเป็นประทีปส่องทางให้แก่ชีวิต ทำให้รู้ดีชั่ว รู้ว่าอะไรควรไม่ควร จะได้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

๔. **ปุพเพกตปุญญตา** คือ ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, มีพื้นเดิมดี, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น หมายถึง ชาวสุโขทัยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง ได้เป็นผู้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว จึงเป็นผู้ได้รับความสุขสงบในขณะนั้น เพราะสร้างเหตุปัจจัยมาดี จึงได้รับความดี คือ สันติสุขในขณะนั้น

๓.๒.๓๒ พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ทั้งมากาวลาว แลไทยเมืองใต้หล้าฟ้าฎ ... ไทยชาวอูชาวของมาออก[๑๖๒]

พ่อขุนรามคำแหง พระราชโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นผู้ปกครองในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ชนไทยเผ่าต่าง ๆ เช่น เผ่ามา เผ่ากาว เผ่าลาว เผ่าไทยเมืองไกลแสนไกล คนไทยชาวเมืองอู (สิบสองปันนา) และเมืองของ (หลวงพระบาง) ต่างก็ยอมเป็นเมืองขึ้น แสดงให้เห็นว่า การที่เมืองต่าง ๆ เหล่านั้นยอมเป็นเมืองขึ้น เพราะพระบารมีของพ่อขุนรามคำแหง

---

๑๖๒ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๑-๔).

หมายเหตุ : **ศรีอินทราทิตย์** (สรีอีนทราทีตย) คือ พระนามของพระราชบิดาพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**. หน้า ๔๖.

มา หมายถึง ไทยเผ่าหนึ่ง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

มา อาจเป็นชาวเมืองน้ำม้า ซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นเมืองไลในดินแดนฝ่ายญวน. หอพระสมุดวชิรญาณ, **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๙,** พิมพ์ครั้ง ๑, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๕๑-๕๒. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

กาว สันนิษฐานว่า หมายถึง ไทยเผ่าหนึ่งซึ่งอยู่แถบจังหวัดน่าน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙.

กาว คือ เมืองน่าน. หอพระสมุดวชิรญาณ, **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๙,** หน้า ๒๐๗ และ ๓๐๘. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า "กาว" ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ คือ ชาวเมืองน่านและหลวงพระบาง)

กาว อาจหมายถึง ลาวกาว ซึ่งเป็นไทยที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ของประเทศลาว ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้จัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือเป็น หัวเมืองลาวกาว หัวเมืองลาวพวน หัวเมืองลาวพุงขาว และหัวเมืองลาวเฉียง ส่วนหัวเมืองลาวกาวประกอบด้วยเมืองใหญ่ ๒๑ เมือง ได้แก่ ๑. เมืองนครจำปาศักดิ์ ๒. เมืองเชียงแตน ๓. เมืองแสนปาง ๔. เมืองสีทันดร ๕. เมืองสาลวัน ๖. เมืองอัตปือ ๗. เมืองคำทองใหญ่ ๘. เมืองสุรินทร์ ๙. เมืองสังฆะ ๑๐. เมืองขุขันธ์ ๑๑. เมืองเดชอุดม ๑๒. เมืองศรีสระเกษ ๑๓. เมืองอุบล ๑๔. เมืองยโสธร ๑๕. เมืองเขมราษฎร์ ๑๖. เมืองกมลาศัย ๑๗. เมืองกาฬสินธุ์ ๑๘. เมืองภูแล่นช้าง ๑๙. เมืองสุวรรณภูมิ ๒๐. เมืองร้อยเอ็ด ๒๑. เมืองมหาสารคาม. หลวงวิจิตรวาทการ, **ประชุมพงศาวดาร ฉบับความสำคัญ เล่ม ๒,** (พระนคร : เพลินจิตต์, ๒๔๙๓), หน้า ๒๔๒-๒๔๓. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙.

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์**[๑๖๓] คือ พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

๑. **พาหาพลัง** หรือ **กายพลัง** คือ กำลังแขนหรือกำลังกาย หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงทรงมีความแข็งแรงมีสุขภาพดี มีความสามารถและชำนาญในการใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทโธปกรณ์พรั่งพร้อม จนสามารถทำศึกบนหลังช้าง รบชนะขุนสามชนที่ชื่อว่า มาสเมือง และเหล่าข้าศึกจากเมืองฉอดจนพ่ายแพ้ ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๑/๓–๑๐ ว่า

> "เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดมาท่เมืองตาก พ่อกูไปรบขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขับมาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกูหนีญญ่ายพายจแจ้น กูบ่หนี กูขี่ช้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วยขุนสามชน ตนกูพุ่งช้าง ขุนสามชนตัวชื่อมาสเมือง แพ้ ขุนสามชนพ่ายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูพุ่งช้างขุนสามชน"[๑๖๔]

ลาว หมายถึง ไทยเผ่าหนึ่ง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

ใต้หล้าฟ้าฎ ... (ต่อ) หมายถึง แผ่นดินที่จดกับฟ้า หมายความว่า ไกลแสนไกล หรืออาจเป็นชื่อเมืองก็ได้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

อู หมายถึง ชื่อเมืองอยู่ในแขวงสิบสองปันนา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๐.

อู สันนิษฐานว่า ได้แก่ เมืองอูซึ่งอยู่ในแขวงสิบสองปันนา. หอพระสมุดวชิรญาณ, **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๙,** หน้า ๖๒ และ ๑๕๒. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๐.

อู คือ เมืองที่อยู่ในสิบสองพันนา. สำนักนายกรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่,** (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๗๘. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๐.

ของ สันนิษฐานว่า อาจหมายถึง เมืองของน้อยและเมืองของหลวง ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองหลวงพระบาง หรืออาจหมายถึง เมืองของซึ่งอยู่แถบสิบสองพันนา. สำนักนายรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่,** หน้า ๕๔ และ ๑๑๕. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙–๔๐.

มาออก หมายถึง มายอมเป็นเมืองขึ้น. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

ขึ้นใหญ่ หมายถึง เติบโตขึ้น, มีอายุ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

ฉอด หมายถึง ชื่อเมือง สันนิษฐานว่า ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเมย ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า ชาวล้านนาออกเสียง "ฉอด" เป็น "สอด" จึงอาจเป็นเมืองที่อยู่บนแม่น้ำสอดก็ได้)

ตาก หมายถึง ชื่อเมืองโบราณอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง ปัจจุบันได้แก่ อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองตากเก่า ยังมีเชื่อนปรากฏอยู่ มีวัดเก่า เรียกวัดพระธาตุ และมีเจดีย์แบบสุโขทัย เรียกกันว่า เจดีย์ชนช้าง สันนิษฐานว่าเป็นที่ที่พ่อขุนรามคำแหงชนช้างกับขุนสามชน. ราชบัณฑิตยสถาน, **อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๓,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไพศาลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๘๑๐. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

หัว หมายถึง ด้าน, ข้าง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ขับ หมายถึง ขับ, ไสช้าง, บังคับให้ไป. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

เกลื่อน หมายถึง เคลื่อนพล. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

[๑๖๓] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๑๗/๔๒๙, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๗/๑๗๖.

[๑๖๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๘. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓–๑๐).

๒. **โภคพลัง** คือ กำลังโภคสมบัติ หมายถึง มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมที่จะใช้บำรุงเลี้ยงคน และ ดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด พ่อขุนรามคำแหงทรงประทานโภคสมบัติ เช่น ช้าง ม้า เงิน ทอง แก่ผู้ที่มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๑/๒๘–๓๑. ว่า

"คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ช่อยเหนือเฟื้อกู้ มันบ่มีช้าง บ่มีม้า บ่มีปั่วบ่มีนาง บ่มีเงินบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่อยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง"[๑๖๕]

๓. **อมัจจพลัง** คือ กำลังอำมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ หมายถึง มีที่ปรึกษาและข้าราชการระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถและจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน พ่อขุนรามคำแหงทรงมีที่ปรึกษาที่แตกฉานในพระไตรปิฎก เก่งทั้งคดีโลกและคดีธรรม และทรงมีข้าราชการ คือ ลูกของท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ ช่วยในการปกครองบ้านเมือง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๓/๑๘–๑๙. ว่า

"ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองคัน (คัล)"[๑๖๖]

"พ่อขุนรามคำแหง ขึ้นขี่ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิก"[๑๖๗]

๔. **อภิชัจจพลัง** คือ กำลังความมีชาติสูง หมายถึง พ่อขุนรามคำแหงประสูติในตระกูลสูง เป็นขัตติยราช ต้องด้วยความนิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดี ตามประเพณีของราชวงศ์พระร่วง เพราะพระองค์เป็นพระโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๑/๑ ว่า

หมายเหตุ : **เข้า** หมายถึง เข้า (ก., วิ.). **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑.** หน้า ๒๖.

ญญ่าย หมายถึง อาการที่ไปอย่างรวดเร็ว, อาการไปตาม ๆ กัน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

จแจ้น หมายถึง ชุลมุนวุ่นวาย. อ้างแล้ว.

เบกพล หมายถึง บุกฝ่าเข้าไปในกลุ่มทหาร. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

ต่อช้าง (ภู่ช้าง) หมายถึง ชนช้าง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

สามชน หมายถึง ชื่อเจ้าผู้ครองเมืองฉอด เรียกว่า ขุนสามชน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖.

ตนกู หมายถึง ตัวกู. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

พุ่ง หมายถึง รบ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

แพ้ หมายถึง ชนะ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

พ่าย หมายถึง แพ้. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

ขึ้นชื่อ หมายถึง ขนานนาม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

[๑๖๕] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๐. (๑/๑/๒๘–๓๑).

[๑๖๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๗.

[๑๖๗] อ้างแล้ว.

"พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง"[๑๖๘]

๕. **ปัญญาพลัง** คือ กำลังปัญญา หมายถึง ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่าง ๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี[๑๖๙] เพราะพ่อขุนรามคำแหงทรงปรึกษาสอบถามปัญหากับพระสังฆราชปราชญ์ผู้เรียนจบพระไตรปิฎกอยู่เสมอมิได้ขาด ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๓/๒๑ และ ๑/๔/๙–๑๔ ว่า

> "พ่อขุนรามคำแหง ขึ้นขี่ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิก[๑๗๐] พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจในใจ แลใส่ลายสือไทนี้ ลายสือไทนี้ จึ่งมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้ ... เป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลาย ให้รู้บุญรู้ธรรมแท้"[๑๗๑]

จากหลักฐานที่ปรากฏ จะเห็นได้ว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระปรีชาสามารถมาก เพราะเป็นผู้ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น จนทำให้ประเทศไทยมีอักษรใช้เป็นของตนเอง และทรงเป็นทั้งผู้ปกครอง (กษัตริย์) และครูบาอาจารย์ เพื่อให้ประชาชนรู้จักธรรม รู้จักบาปบุญคุณโทษ

ด้วยพลังทั้ง ๕ ประการนี้ จึงทำให้เมืองสุโขทัย เจริญรุ่งเรือง มีความสงบสุข และมีอาณาเขตกว้างไกล

๓.๒.๓๓ ๑๒๐๗ ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระธาตุออกทั้งหลายเห็นกระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้หกวัน จึ่งเอาลงฝังในกลางเมืองศรีสัชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือหกเข้าจึ่งแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระธาตุ สามเข้าจึ่งแล้ว[๑๗๒]

ในปีมหาศักราช ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๑๘๒๘) ปีกุน (ปีระกา) พ่อขุนรามคำแหงมหาราชรับสั่งให้ขุดเอาพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมา เพื่อกระทำการบูชาและดูแลรักษาอย่างดี เป็นระยะเวลา ๖ วัน ต่อจากนั้นจึงรับสั่งให้ฝังลงกลางเมืองศรีสัชนาลัย ให้ก่อสร้างพระเจดีย์ไว้ด้านบน ใช้ระยะเวลาในการสร้าง ๖ ปี จึงแล้วเสร็จ แล้วให้สร้างกำแพงหินล้อมพระบรมสารีริกธาตุอีก ๓ ปี จึงแล้วเสร็จ

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ธาตุเจดีย์**[๑๗๓] คือ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ข้อ ๑ ในเจดีย์ ๔) หมายถึง ชาวสุโขทัยได้สักการะบูชาพระธาตุเจดีย์ และได้สร้างพุทธเจดีย์ คือ สิ่งที่

---

๑๖๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘.

๑๖๙ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๐–๒๐๑.

๑๗๐ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๗.

๑๗๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙.

๑๗๒ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๔–๘).

๑๗๓ **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๑๙๗, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๖/๑๖๙, **สารตฺถ.ฏีกา** (บาลี) ๑/๒๑๕.

ก่อสร้างขึ้น เพื่อเคารพบูชา และเป็นสิ่งที่เตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ชาวสุโขทัยได้สร้างพระพุทธเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ธาตุเจดีย์) ของพระพุทธเจ้าไว้เพื่อเคารพบูชา

๓.๒.๓๔ เมื่อก่อนลายสือไทนี้บ่มี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจในใจ แลใส่ลายสือไทนี้ ลายสือไทนี้ จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้[๑๗๔]

เมื่อก่อนนี้อักษรไทยไม่มี แต่เมื่อมหาศักราช ๑๒๐๕ ปีมะแม (พ.ศ. ๑๘๒๖) พ่อขุนรามคำแหงมหาราชจึงได้ทรงดำริในพระทัยด้วยพระองค์เอง และได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น จากหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระปรีชาสามารถ และได้สร้างคุณประโยชน์ อันยิ่งใหญ่ต่อชาวไทย ทางด้านอักษรศาสตร์ เพราะตั้งแต่ปีพ.ศ. ๑๒๘๖ จนถึงบัดนี้ชาติไทยได้สะสมความรู้ทั้งทางศิลปะ วัฒนธรรม และวิชาการต่าง ๆ และได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นสืบต่อกันมา โดยอาศัยลายสือไทยของพระองค์ท่านเป็นส่วนใหญ่[๑๗๕]

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ปัญญาพลัง**[๑๗๖] คือ กำลังปัญญา หมายถึง ทรงปรีชาญาณหยั่งรู้เหตุผล ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และดำริการต่าง ๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี[๑๗๗] (ข้อ ๕ ในพละ ๕ ของพระมหากษัตริย์) จากหลักฐานที่ปรากฏในที่นี้ แสดงให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหง

หมายเหตุ : ๑๒๐๗ ศกปีกุน (สกปีกุร) หมายถึง มหาศักราช ๑๒๐๗ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๘ ส่วนที่ว่าปีกุนนั้น น่าจะเป็นปีระกา. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๒๕.

พระธาตุ หมายถึง พระบรมสารีริกธาตุ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

บำเรอ หมายถึง เอาใจใส่ดูแลรักษา. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

เวียงผา หมายถึง กำแพงหิน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

ลายสือไทย หมายถึง อักษรไทย, ตัวหนังสือไทย. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

๑๒๐๕ ศกปีมะแม คือ มหาศักราช ๑๒๐๕ ปีมะแม ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

หาใคร่ใจในใจ หมายถึง ทรงเริ่มคิดในใจ หรือ ทรงคิดในใจด้วยพระองค์เอง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

ใส่ (ใส่) หมายถึง ประดิษฐ์. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

เพื่อ หมายถึง เพราะ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑.

๑๗๔ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๘–๑๑).

๑๗๕ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, **รวมบทความเรื่องภาษาและอักษรไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา), ๒๕๒๗), หน้า ๑๙.

๑๗๖ **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** ๒๗/๓๐/๔๒๙, **ขุ.ชา.อ.** ๗/๒๗๖.

๑๗๗ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๐๑.

ทรงมีพระปรีชาสามารถ และทรงสร้างอักษรไทย (ภาษาไทย) เป็นวัฒนธรรมประจำชาติที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อความคิดข้อมูลในชีวิตประจำวัน[๑๗๘]

พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรขึ้นใช้ เพื่อให้มีความแตกต่างจากตัวอักษรขอมที่ใช้ในเมืองสุโขทัยก่อนที่ไทยได้อำนาจปกครอง[๑๗๙] (เพื่อปลดแอกวัฒนธรรมขอมนั่นเอง)

๓.๒.๓๕ พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย[๑๘๐]

พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเป็นผู้ปกครอง (พระมหากษัตริย์) ของชาวสุโขทัย

พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นพระราชาผู้ทรงธรรม พระองค์ทรงมีธรรมของนักปกครองที่ปรากฏชัดเจน ดังได้อ้างมาแล้ว ได้แก่ พละ ๕ ของกษัตริย์ ทศพิธราชธรรม และ จักรวรรดิวัตร

๓.๒.๓๖ หาเป็นครูบาอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้[๑๘๑]

นอกจากทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ยังทรงเป็นครูอาจารย์สั่งสอนชาวเมืองให้รู้จักบุญและธรรม เป็นต้น

ในเมืองสุโขทัย นอกจากพระสงฆ์ เช่น ปู่ครู พระเถระ และพระมหาเถระคอยอบรมสั่งสอนธรรมแก่ชาวเมืองสุโขทัยแล้ว พ่อขุนรามคำแหงยังสั่งสอนประชาชนของพระองค์ให้เป็นคนดีมีธรรม รู้จักบาปบุญคุณโทษ เมื่อพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ปกครองโดยธรรม ประชาชนเป็นคนดีมีศีลธรรม ชอบให้ทาน รักษาศีล และฟังธรรม บ้านเมืองปราศจากศึกสงคราม สังคมก็สงบร่มเย็น เกิดสันติสุข

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **ธรรมทาน**[๑๘๒] คือ การให้ธรรม หรือ การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน (ข้อ ๒ ในทาน ๒).

หมายเหตุ : หา หมายถึง เริ่ม. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๖. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า อาจหมายถึง ด้วยตนเอง (ด้วยพระองค์)).

[๑๗๘] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้านภาษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

[๑๗๙] มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๕๙.

[๑๘๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๑๑-๑๒).

[๑๘๑] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๔/๑๒-๑๔).

[๑๘๒] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗.

ปัญญาพลัง[๑๘๓] คือ กำลังคือปัญญา (ข้อ ๕ ในพละ ๕ ของพระมหากษัตริย์) เพราะพระองค์เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในการสอนธรรม

กัลยาณมิตรธรรม[๑๘๔] คือ องค์คุณของกัลยามิตร ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครู มี ๗ ประการ ได้แก่

๑. **ปิโย** คือ น่ารัก ในฐานเป็นที่สบายใจ และสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

๒. **ครุ** คือ น่าเคารพ ในฐานประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

๓. **ภาวนีโย** คือ น่าเจริญ หรือ น่ายกย่อง ในฐานทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ

๔. **วตฺตา จ** คือ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. **วจนกฺขโม** คือ อดทนต่อถ้อยคำ หมายถึง พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม คำเสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว

๖. **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา** คือ แถลงเรื่องล้ำลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗. **โน จฏฺฐาเน นิโยชเย** คือ ไม่ชักนำในอฐาน หมายถึง ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือ ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย[๑๘๕]

พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นครูอาจารย์ผู้ประกอบด้วยคุณธรรม เพราะทรงอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักและเข้าใจธรรมะ

---

[๑๘๓] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๓๐/๔๒๙, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๗/๒๗๖.

[๑๘๔] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙.

[๑๘๕] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๓๘.

๓.๒.๓๗ แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วยรู้ ด้วยหลวก ด้วยแกล้ว ด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หาคนจักเสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าเสึก มีเมืองกว้างช้างหลาย ปราบเบื้องตะวันออก รอดสรลวง สองแคว ลุมบาจาย สคา เท้าฝั่งของเถิงเวียงจันทน์ เวียงคำเป็นที่แล้ว

เบื้องหัวนอน รอดคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว

เบื้องตะวันตก รอดเมืองฉอด เมือง ... น หงสาวดี สมุทรหาเป็นแดน

เบื้องตีนนอน รอดเมืองแพล เมืองม่าน เมืองน... เมืองพลัว พ้นฝั่งของเมืองชวา เป็นที่แล้ว[๑๘๖]

---

[๑๘๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๙–๒๐. (ศิลาจารึก ๑/๔/๑๔–๒๖).

หมายเหตุ : **หลวก** หมายถึง ฉลาด, เฉียบแหลม, หลักแหลม. **ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๖.

แกล้ว หมายถึง กล้า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

หาญ หมายถึง กล้า, เก่ง, อาจ, สามารถ. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗.

ด้วยแคะด้วยแรง หมายถึง ด้วยเรี่ยวด้วยแรง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖.

ข้าเสึก หมายถึง ข้าศึก. อ้างแล้ว.

รอด หมายถึง ถึง, ตลอด. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓.

สรลวง คือ ชื่อเมืองโบราณ ตั้งอยู่ในบริเวณจังหวัดพิจิตรและพิษณุโลก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า "สรลวง" คือ ชื่อเมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน).

สองแคว คือ ชื่อเดิมของเมืองพิษณุโลก. อ้างแล้ว. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า "สองแคว" คือ ชื่อเมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน).

ลุมบาจาย คือ ชื่อเมืองโบราณในลุ่มน้ำป่าสัก สันนิษฐานว่าคือเมืองหล่มเก่า. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า อาจอยู่แถวแม่น้ำน่าน).

สคา คือ ชื่อเมืองโบราณในลุ่มน้ำป่าสัก. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า อาจอยู่แถวแม่น้ำน่าน).

เท้า หมายถึง ถึง, จด. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

ของ คือ แม่น้ำโขง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙.

เวียงคำ คือ ชื่อเมืองโบราณ อยู่ระหว่างหลวงพระบางกับเวียงจันทน์ในประเทศลาว. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

เป็นที่แล้ว หมายถึง เป็นที่สิ้นสุด. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

คนที คือ ชื่อเมืองโบราณ ปัจจุบันได้แก่ ต.คนที อ.เมือง จ.กำแพงเพชร อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

พระบาง คือ ชื่อเดิมของจังหวัดนครสวรรค์. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

แพรก คือ ชื่อเมืองโบราณ ปัจจุบันอยู่ใน อ.สรรคบุรี จ.ชัยนาท. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

สุพรรณภูมิ คือ ชื่อเมืองโบราณอยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรี. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖.

ประชาชนในเมืองสุโขทัยเป็นผู้รู้ ฉลาด เก่งกล้า อาจหาญ มีพละกำลังมาก ยากที่จะหาคนเปรียบเทียบได้ สามารถปราบเหล่าข้าศึก จึงทำให้เมืองสุโขทัยมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ด้านตะวันออกจดถึงสรลวง (สระหลวง) สองแคว ลุมบาจาย สคา เวียงจันทน์ เวียงคำเป็นที่สุด

ด้านทิศใต้จดถึงเมืองคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี นครศรีธรรมราช และฝั่งทะเลมหาสมุทรเป็นที่สุด

ด้านทิศตะวันตกจดถึงเมืองฉอด หงสาวดี และฝั่งทะเลเป็นที่สุด

ด้านทิศเหนือจดถึงเมืองแพล (แพร่) ม่าน พลัว พ้นฝั่งแม่น้ำโขง และเมืองชวา (หลวงพระบาง) เป็นที่สุด

การที่ชาวสุโขทัยเป็นผู้รู้ฉลาดหลักแหลม เก่งกล้าสามารถ และเมืองสุโขทัยมีอาณาเขตที่กว้างใหญ่ไพศาล เพราะพระบารมีของพ่อขุนรามคำแหง

หลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ **พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์**[๑๘๗] เพราะหลักธรรมเหล่านี้จึงทำให้เมืองสุโขทัยมีอาณาเขตกว้างขวาง เพราะผู้นำดี ประชาชนจึงดีตาม

๓.๒.๓๘ ปลูกเลี้ยงฝูงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน[๑๘๘]

พ่อขุนรามคำแหงทรงทะนุบำรุงชาวบ้านชาวเมืองสุโขทัยโดยธรรม หรือตามทำนองคลองธรรม

ธรรมเพื่อการปกครองนั้น มีอยู่หลายประการ ได้แก่ พละ ๕ ของกษัตริย์, ราชธรรม ๑๐, จักรวรรดิวัตร เป็นต้น ซึ่งได้อ้างถึงแล้ว แต่มีหลักธรรมสำหรับนักปกครองอยู่อีกหมวดหนึ่ง

หมายเหตุ : **ราชบุรี** คือ เมืองราชบุรี. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๔๕.

เพชรบุรี คือ เมืองเพชบุรี. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

หงสาวดี คือ เมืองหงสาวดี. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗.

แพล คือ เมืองแพร่. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

ม่าน คือ ชื่อเมืองโบราณ สันนิษฐานว่าอยู่ระหว่างจังหวัดแพร่กับจังหวัดน่าน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

พลัว คือ ชื่อเมืองโบราณ ปัจจุบันได้แก่ อำเภอปัว จังหวัดน่าน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

ชวา คือ เมืองหลวงพระบาง. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

[๑๘๗] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๘/๒๗-๓๐/๔๒๙, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๗/๒๗๖-๒๗๘. (ดูรายละเอียดในหน้า ๘๓-๘๕).

[๑๘๘] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๒๐. (ศิลาจารึก ๑/๔/๒๖-๒๗).

ซึ่งยังไม่ได้อ้างถึง หลักธรรมนั้น คือ **ราชสังคหวัตถุ** หรือ **สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน**[๑๘๙] **หมายถึง** ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หรือ หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. **สัสสเมธะ** คือ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร เมืองสุโขทัยนั้นพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ดังปรากฏหลักในศิลาจารึก ๑/๑/๑๘–๑๙ ว่า

"เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว และในศิลาจารึก ๑/๒/๒–๕ ว่า สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลาง ... หมากม่วง ... หมากขามก็หลายในเมืองนี้ เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว"

๒. **ปุริสเมธะ** คือ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ มอบหมายงานให้ตรงกับความรู้ ความสามารถ และความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๓/๑๘–๑๙ ว่า

"ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองคัน (คัล)"

๓. **สัมมาปาสะ** คือ ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ ชาวสุโขทัยมีอิสระในการประกอบอาชีพ เจ้าเมืองก็ไม่เก็บภาษี ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๑/๑๙–๒๑ ว่า

"เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ท่างเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส"

๔. **วาชเปยะ** หรือ **วาจาเปยยะ** คือ ความมีวาจาอันดูดดื่มน้ำใจ น้ำคำควรดื่ม **หมายถึง** รู้จักพูด รู้จักปราศัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ ชาวสุโขทัยนิยมชื่มชมในพ่อขุนรามคำแหง เพราะพระองค์ทรงมีพระปิยวาจา ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก ๑/๑/๓๒–๓๕ ถึง ๑/๒/๑–๒ ว่า

---

[๑๘๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๒, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๙/๔๗, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๖, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๕๑, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๙๒.

หมายเหตุ : **ปลูกเลี้ยง** หมายถึง ทะนุบำรุง. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑**, หน้า ๓๐.

ลูกบ้านลูกเมือง หมายถึง ชาวบ้านชาวเมือง (ประชาชน). เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

ชอบด้วยธรรม หมายถึง โดยธรรม, โดยทศพิธราชธรรม, ตามทำนองคลองธรรม. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗.

"ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวเถิงเจ้าเถิงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะดิ่ง อันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงได้ยิน เรียกเมือถาม สวนความแก่มันด้วยซื่อ ไพรในเมืองสุโขทัยนี้จึ่งชม"

ถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองท่านใด ปกครองบ้านเมืองได้ตามหลักราชสังคหวัตถุ ทั้ง ๔ ประการนี้ บ้านเมืองนั้นจะสงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอนประตู หน้าต่าง[๑๙๐]

๓.๒.๑ สรุปหลักธรรมที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

ก. **หลักธรรมที่พ่อขุนรามคำแหงทรงประพฤติปฏิบัติ** ได้แก่

- ทรงมีความกตัญญูต่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และนางเสือง
- ทรงมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อพ่อขุนบานเมือง (อปจายมัย)
- ทรงตัดสินคดีความด้วยความยุติธรรม ปราศจากอคติ (อักโกธะ)
- ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและทรงศีลในเทศกาลเข้าพรรษา
- ไม่ทรงเก็บภาษีขูดรีดประชาชน (อวิหิงสา)
- ทรงถวายทานแด่พระมหาเถระ สังฆราชปราชญ์ผู้เรียนจบพระไตรปิฎก
- ทรงบูชาพระเจดีย์และไปสนทนาธรรมกับมหาเถระ สังฆราช
- ทรงออกว่าราชการแผ่นดิน ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม
- ทรงมีความเมตตากรุณาต่อประชาชนเมืองอื่น ๆ ที่มาขอพึ่งพระบารมีและต่อเชลยศึก รับสั่งไม่ให้ฆ่า ไม่ให้ตี
- ทรงเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นครูอาจารย์สั่งสอนให้ประชาชนเป็นคนดี ตั้งมั่นในศีลธรรม เข้าใจในธรรม รู้จักบาปบุญคุณโทษ เป็นต้น

ถ้ากล่าวโดยสรุปแล้ว พ่อขุนรามคำแหงทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา และใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปกครอง เช่น ราชสังคหวัตถุ ๔, พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์, ทศพิธราชธรรม และ จักรวรรดิวัตร

ข. **หลักธรรมที่ชาวสุโขทัยได้ประพฤติปฏิบัติ** ได้แก่

- ประกอบอาชีพ ทำการค้าขายโดยสุจริต
- ชอบให้ทาน รักษาศีลเป็นนิจ

---

[๑๙๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๘–๑๖๙.

- มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- สมาทานรักษาศีลในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา
- ทอดกฐินพร้อมบริวารแด่สงฆ์
- ฟังธรรมในวันธัมมัสสวนะ (วันพระ)
- ซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพ่อขุนรามคำแหง
- เป็นอุบาสก อุบาสิกาที่ดีของพระพุทธศาสนา
- มีความสันโดษ พอใจในทรัพย์สินของตน ไม่มีความโลภอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น เป็นต้น

ค. **พระสงฆ์** ซึ่งเป็นศาสนบุคคลในเมืองสุโขทัย ก็ทำหน้าที่

- เป็นกัลยามิตร
- สั่งสอนธรรม ประกาศพระศาสนา
- เป็นเนื้อนาบุญ
- เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นต้น

ทั้งหมดนี้ช่วยสร้างภาพลักษณ์ให้สังคมสุโขทัยเจริญรุ่งเรือง และมีความสงบ ร่มเย็น เกิดสันติสุข

๓.๓ สุภาษิตพระร่วง

สุภาษิตพระร่วงจัดอยู่ในประเภทวรรณคดีคำสอน (Didactic literature) วรรณคดีประเภทสุภาษิตเกิดจากการเก็บสะสมรวบรวมถ้อยคำสั่งสอนที่มีคุณค่า ผู้รวบรวมมักจะไม่จัดหมวดหมู่แยกประเภทว่าสอนเกี่ยวกับอะไร แต่จะนำเรียงร้อยเข้าด้วยกัน โดยยึดสัมผัสที่สอดคล้องกันเป็นหลัก

สุภาษิตพระร่วง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "บัญญัติพระร่วง" พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้นำข้อความมาจารึกบนแผ่นศิลา แล้วติดไว้ที่ผนังด้านในศาลาหลังเหนือหน้าพระมหาเจดีย์ ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพ ฯ ส่วนการตีพิมพ์สุภาษิตพระร่วง เริ่มตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. ๒๓๗๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว[๑๙๑]

---

๑๙๑ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗**, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๖๗.

สุภาษิตพระร่วงเป็นวรรณคดีที่ยังไม่ได้ข้อยุติที่แน่นอนว่า ใครเป็นผู้แต่งขึ้น และแต่งขึ้นในสมัยใด แต่ด้วยเหตุที่ตอนขึ้นต้นและลงท้ายของเนื้อเรื่อง ระบุไว้ชัดเจนว่า พระร่วงเจ้าเป็นผู้บัญญัติคำสอนเหล่านี้ ประกอบกับภาษาที่ปรากฏในสุภาษิตบางแห่งมีลักษณะโบราณแบบสุโขทัย จึงเป็นเหตุกรมศิลปากรและนักการศึกษาทางวรรณคดีไทย ยังคงจัดวรรณคดีเรื่อง "สุภาษิตพระร่วง" ให้เป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัย แต่บางท่านก็ว่าเป็นสุภาษิตที่แต่งขึ้นในภายหลัง

๓.๓.๑ ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งไว้ว่า "ข้าพเจ้าอยากจะเดาว่า สุภาษิตพระร่วงนั้นได้เริ่มเก็บรวบรวมขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้เหมือนกัน แต่คงจะไม่ใช่เป็นของคนเดียวแต่ง คงมีผู้แต่งกันหลายคน และไม่ใช่แล้วเสร็จในคราวเดียว มีการแต่งเพิ่มเติมกันหลายยุค จึงมีข้อความซ้ำกันอยู่บ้าง หากสำนวนผิดกันเท่านั้น"[๑๙๒]

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนไว้ในคำปรารภหนังสือทุคคตะสอนบุตร และในคำนำหนังสือไตรภูมิพระร่วงว่าเป็นสุภาษิต ซึ่งคนภายหลังได้แต่งเป็นสำนวนใหม่เสียแล้ว อย่างไรก็ดี ถ้อยคำสำนวนในสุภาษิตพระร่วงนั้นสังเกตดูเป็นคำพื้น ๆ มีรูปประโยคคล้ายกับศิลาจารึกบางตอนของพ่อขุนรามคำแหงมาก และเป็นสุภาษิตเก่าแก่ติดปากติดใจคนไทยมาช้านาน[๑๙๓]

พระวรเวทย์พิสิฐ สันนิษฐานว่า สุภาษิตพระร่วงน่าจะแต่งขึ้นในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง หรือ พ่อขุนรามคำแหงน่าจะเป็นผู้แต่งสุภาษิตนี้ เพราะบุคลิกลักษณะของพระองค์ที่เป็นปราชญ์ รู้ธรรม และเสด็จประทับบนแท่นมนังศิลาบาตร เพื่อสั่งสอนประชาชน นอกจากนี้สำนวนโวหารในสุภาษิตพระร่วงก็คล้ายคลึงกับศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เป็นกลอนสั้นและกินความลึก และใช้คำไทยพื้น ๆ[๑๙๔]

ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า ถ้าพิจารณาตามรูปของวลี จะเห็นได้ว่า สุภาษิตพระร่วงมีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับจารึกพ่อขุนรามคำแหง จึงอาจเป็นได้ว่า สุภาษิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วงนี้ เดิมเป็นพระบรมราโชวาท ซึ่งพระร่วงเจ้า พ่อขุนรามคำแหงทรงแสดงสั่งสอนประชาชน

---

[๑๙๒] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประมวลพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย,** (พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๒๕), พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เที่ยวเมืองพระร่วง,** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙๒-๑๙๓.

[๑๙๓] กรมศิลปากร, **สุภาษิตพระร่วงและนางนพมาศ,** (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทยจำกัดสินใช้, ๒๕๐๕, พิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพนางเปลี่ยน ศรีสอ้าน), คำนำ.

[๑๙๔] พระวรเวทย์พิสิฐ, **วรรณคดีไทย,** (พระนคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๙๖), หน้า ๒๘.

ชาวไทย ... จึงน่าคิดว่าพระบรมราโชวาทเหล่านั้นกระมัง ที่ต่อมามีผู้แก้ไขแต่งเติมแต่น้อย เพื่อให้เข้ากับแบบกวีนิพนธ์ แล้วมากลายเป็นสุภาษิตพระร่วง หรือบัญญัติพระร่วง ...[๑๙๕]

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ สันนิษฐานว่า พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงมีความสามารถเป็นเอก รอบรู้ในพระไตรปิฎก แตกฉานในอักษรสมัย ในรัชสมัยของพระองค์บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ไม่มีข้าศึกมาเบียดเบียน ทรงสร้างปราสาท สร้างพระพุทธรูปอัฏฐารส สร้างพระบรมธาตุ ฯลฯ ตลอดจนทรงนิพนธ์ "ไตรภูมิพระร่วง" เพราะฉะนั้นจึงทำให้น่าคิดว่า สุภาษิตพระร่วงน่าจะเป็นพระนิพนธ์ของพระองค์ด้วย เพราะว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหลือพระวิสัยของกษัตริย์ ผู้เป็นปราชญ์เช่นพระองค์เลย[๑๙๖]

อย่างไรก็ดาม นอกจากความเห็นเหล่านี้แล้ว ยังมีความเห็นอื่นอีกว่า คนในยุคหลังแต่งสุภาษิตพระร่วงขึ้น และขอยืมชื่อ "พระร่วง" ใส่ไว้ เพื่อให้ดูศักดิ์สิทธิ์และน่าเชื่อถือ[๑๙๗]

ในบทความทางวิชาการเรื่องสุภาษิตพระร่วง : การศึกษาเชิงประวัติ ของ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทรว่า สุภาษิตพระร่วง อาจจะไม่ได้แต่งในสมัยสุโขทัย โดยพิจารณาจากลักษณะคำประพันธ์ที่กำหนดจำนวนคำในวรรคและสัมผัสเคร่งครัดกว่า ซึ่งน่าจะเป็นสมัยที่การประพันธ์กวีนิพนธ์ประเภทโคลง และร่าย เจริญรุ่งเรืองแล้ว อันได้แก่ยุครัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังได้เสนอข้อคิดเห็นและหลักฐานสำคัญที่แสดงว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นผู้ทรงพระนิพนธ์เรื่องสุภาษิตพระร่วงนี้ และได้กล่าวไว้อีกว่า "ถ้าเป็นไปตามข้อสันนิษฐานข้างต้นที่ว่า สุภาษิตพระร่วง เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ก็คงได้ที่มาของสุภาษิตพระร่วงจากประดิษฐ์พระร่วง พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังจะเห็นได้จากการเลียนเนื้อความแทบจะทุกบาททุกบท ...[๑๙๘]

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงทัศนะไว้ในบทนำเสนอของ "ประชุมสุภาษิตพระร่วง"[๑๙๙] ว่า

---

๑๙๕ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑๗.

๑๙๖ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, **กวีโวหาร โบราณคดี,** (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๓), หน้า ๔๘๔-๔๘๕.

๑๙๗ รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๖๘.

๑๙๘ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๑๙.

๑๙๙ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมสุภาษิตพระร่วง,** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

สุภาษิตพระร่วงมีอยู่หลายสำนวน สำนวนที่แพร่หลายที่สุดแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทร่ายสุภาพ และได้จารึกลงบนแผ่นศิลา วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) "เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกว่าตระกูลชั้นใด ๆ ใครมีใจรักวิชชาอย่างใด ก็ให้สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพน ฯ"[๒๐๐]

เนื่องด้วยสุภาษิตพระร่วงที่จารึกไว้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม[๒๐๑] ขึ้นต้นว่า ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า เฝ้าแผ่นภพสุโขทัย มลักเห็นในอนาคต จึงผายพจนประภาษ เป็นอนุสาสนกถา สอนคณานรชน และ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โคลงกระทู้ไว้ในตอนท้ายว่า

บัณ เจิดจำแนกแจ้ง　　พิสดาร ความเอย
ฑิต ยุบลบรรหาร　　เหตุไว้
พระ ปิ่นนคราสถาน　　อุดรสุข ไทยนา
ร่วง ราชนามนี้ได้　　กล่าวถ้อยคำสอน

และในชื่อเรื่องมีคำว่า พระร่วง อยู่ด้วย จึงทำให้นักศึกษาวรรณคดีจำนวนไม่น้อยเข้าใจว่า **ร่ายสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพน ฯ** หรือ **บัณฑิตพระร่วง** เป็นพระราชนิพนธ์ของพระร่วงคือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

นักศึกษาส่วนใหญ่ตั้งข้อสังเกตว่า วรรณคดีสมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยอยุธยา แต่งเป็นร่ายที่มีจำนวนคำในวรรคไม่จำกัดเคร่งครัด อาจจะมีได้ตั้งแต่ ๓ คำ ถึง ๑๐ คำ ในวรรคหนึ่ง ๆ เช่นข้อความในจารึกหลักที่ ๔๕ (พ.ศ. ๑๙๓๕) ว่า "ทั้งปู่เจ้าพระขพง เขายรรยงพระศรี ผีบางพระศักดิ์ อารักษ์ทุกแห่ง แต่งตาดู สองปู่หลานรักกัน" หรือในลิลิตพระลอ ว่า "ธ ก็ให้แต่งทูตข้างนี้บ่ให้ห่าง ไปพ่างทูตข้างนั้น บมิช้า" แต่ร่ายสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพน ฯ จำนวนคำในวรรคมี ๕ หรือ ๖ คำ สัมผัสเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ตรงตามกฎเกณฑ์ ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้ความเห็นไว้ใน สาส์นสมเด็จ ฉบับลงวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๔๘๓ ว่า

---

๒๐๐ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ,** พิมพ์ครั้งที่ ๓. ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ). (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๑๗), หน้า ข. (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในหนังสือ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ พิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒).

๒๐๑ ต่อไปนี้จะเรียกว่า ร่ายสุภาษิตพระร่วง (ฉบับจารึกวัดพระเชตุพน ฯ).

... แต่พิจารณาดูถ้อยคำสำนวนที่แต่ง ดูเห็นหนังสือแต่งใหม่ แทบจะว่าแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งนั้นก็ว่าได้ แต่พบข้อสำคัญอย่าง ๑ ที่บรรดาหนังสือชื่อว่า สุภาษิตพระร่วงไม่เลือกว่าสำนวนใดเก็บคำสุภาษิตเก่า ที่คนชอบพูดกันดื่นในพื้นเมือง เช่นว่า

ป่าพึ่งเสือ เรือพึ่งพาย นายพึ่งบ่าว เจ้าพึ่งข้า มือด้วนได้แหวน หัวล้านได้หวี ตาบอดได้แว่น หุงข้าวประชดหมา ปิ้งปลาประชดแมว เหล่านี้เป็นต้น รวมเอามาเรียบเรียงเป็นตัวเรื่องเหมือนกันทั้งนั้น ต่างกันแต่ลำดับคำสุภาษต กับมักแก้คำเดิมเป็นคำอื่นที่ความคล้ายคลึงกันเพื่อให้ได้สัมผัสกลอน ทำคำเดิมให้หายไปเนือง ๆ

พิจารณาดูคำสุภาษิตต่าง ๆ ที่เอามารวมไว้ในหนังสือสุภาษิตพระร่วงนั้น เห็นว่าที่จริงเป็นคำสุภาษิตของไทยที่ชอบพูดกันในเมืองไทยแพร่หลายมาแต่โบราณ ที่เรียกว่า **สุภาษิตพระร่วง** ถ้าหมายความว่า **สุภาษิตครั้งพระร่วง** ก็พอจะเข้าเค้า แต่ทว่าเป็นคำของพระร่วงนั้นเข้าใจผิดความที่ว่านี้ ยิ่งเมื่ออ่านหนังสือเก่าที่ไทยชาวลานนาและลานช้างแต่ง ชอบอ้างคำสุภาษิตต่าง ๆ อันมีแปลกไปจากสุภาษิตพระร่วง ซึ่งเป็นของไทยชาวใต้แต่งอีกมาก ก็ยิ่งแลเห็นชัดว่า ที่จริงเป็นคำสุภาษิตของชนชาติไทย หรือถ้าเรียกโดยย่อก็คือ **สุภาษิตไทย** ...

นิยะดา เหล่าสุนทร ได้นำ**ร่ายสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพน ฯ** ไปเทียบกับ **โคลงประดิษฐ์พระร่วง** ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ แล้วเห็นว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คงจะได้ทรงพระนิพนธ์ **ร่ายสุภาษิตพระร่วง** ฉบับดังกล่าว โดยทรงยึดประดิษฐ์พระร่วงเป็นหลัก เพราะมีการเลียนเนื้อความกันแทบจะทุกบาททุกบท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ร่ายสุภาษิตพระร่วง	**โคลงประดิษฐ์พระร่วง**
ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน	ไปเรือนเพื่อนนั้นนั่ง อย่านาน
การเรือนตนเร่งคิด	กิจตนรนแสวงการ แต่เช้า
อย่านั่งชิดผู้ใหญ่	อย่าชิดสถิตสถานปาน เทียมท่าน
อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์	อย่าพ้นสกลศักดิ์เข้า เรื่องร้ายสลายคุณ

ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส **ทรงชำระร่ายสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพน ฯ** เพราะใช้ระเบียบของร่ายอย่างเคร่งครัด ส่วนมากเป็นวรรคละ ๕ คำ ถ้าหากของเดิมมีจริงเป็นร่าย ก็คงไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างนี้ พระองค์คงจะทรงชำระเรื่องนี้จากต้นฉบับหลาย ๆ ฉบับ การที่อ้างว่า โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ บอกว่า ส่วนที่อยู่ในพระวิหารทิศอุโบสถ พระองค์ทรงแต่งทั้งสิ้นนั้น ไม่ถูกต้อง ถ้าจะสังเกตจากข้อความว่า "ผู้นิพนธ์โคลงขาน" ก็ไม่ได้หมายถึงส่วนที่เป็นร่าย โคลงกระทู้**บัณฑิตพระร่วง** ที่อ้างถึงข้างบนนี้ บาท ๓ ว่า "พระปิ่นนคราสถาน อุดรสุข ไทยนา" แสดงว่า

โคลงนี้แต่งขึ้นใหม่ เพราะว่าในสมัยพระร่วงนั้น ท่านจะรู้ได้อย่างไรว่า เมืองหลวงจะย้ายมาอยู่**ทางใต้** และเมืองสุโขทัยจะกลายเป็นเมืองเหนือ โคลงกระทู้นี้จึงไม่ใช่ของมีมาเดิม ผู้แต่งใหม่ คือ**ผู้นิพนธ์**โคลงขาน ได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ถ้าจะถามว่าของเดิมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำมาปรับปรุงนั้นคืออะไร เราก็รู้ว่า สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมี **โคลงประดิษฐ์พระร่วง** อยู่ก่อนแล้ว และมีข้อความเหมือน **ร่ายสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพน ฯ** มาก เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะบอกว่า **ร่ายสุภาษิตพระร่วง** ฉบับนี้นั้นตัดออกมาจาก **โคลงประดิษฐ์พระร่วง** หรือในทางกลับกัน **โคลงประดิษฐ์พระร่วง** อาจขยายมาจาก **สุภาษิตพระร่วงฉบับดั้งเดิม** เราไม่รู้ว่าอะไรมีมาก่อน แต่อย่างน้อยสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (อยุธยาตอนปลาย) ต้องมี **สุภาษิตพระร่วงฉบับดั้งเดิม** อยู่แล้ว พระองค์อาจจะเก็บสุภาษิตทั่ว ๆ ไปที่ว่าต่อกันมาด้วยปาก มาต่อเป็นโคลงสี่ขึ้นเหมือนอย่างที่ท่านสุนทรภู่เก็บเอาสุภาษิตต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วมารวบรวมเข้าไว้

ที่เรียกว่าสุภาษิตพระร่วงนั้น คำ **"พระร่วง"** แสดงว่าเป็นเรื่องเกิดหลังพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตแล้ว และอาจจะมาถึงสมัยที่พระร่วงกลายเป็นเทพนิยาย เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว

สมัยก่อนนั้น ทั้งในเมืองสุโขทัยและประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงออกพระนามว่า "พ่อขุนรามราช" จารึกหลักที่ ๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๒) ใช้ว่า "รามราชปราชญ์รู้ธรรม" และจารึกหลักที่ ๓๘ พ.ศ. ๑๙๔๐ ใช้ว่า "ต้องการขัดสีมานี้อย่างพระยารามราช" ในลิลิตยวนพ่ายก็เรียกว่า "รามราช" ไม่เรียกว่า "พระร่วง" คนทั้งหลายมาขนานพระนามว่า "พระร่วงวาจาสิทธิ์" **เมื่อหลังพ่อขุนรามคำแหง ฯ** สวรรคตแล้วเป็นร้อย ๆ ปี ชื่อ**บัณฑิตพระร่วง ชื่อประดิษฐ์พระร่วง หรือ** ชื่อ**สุภาษิตพระร่วง**ทั้งหลายที่มีคำว่า "พระร่วง" อยู่นั้นเป็นชื่อที่ต้องเกิดขึ้นภายหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง ฯ หลายร้อยปี

นายล้อม เพ็งแก้ว พบต้นฉบับร่าย **สุภาสิทตัง** ที่จังหวัดเพชรบุรี และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ **โคลงประดิษฐ์พระร่วง** แล้วเทียบได้ตรงกันวรรคต่อวรรค นายล้อมจึงสันนิษฐานว่า **โคลงประดิษฐ์พระร่วง** น่าจะลอกขยายมาจาก **สุภาสิทตัง**

เรื่องนี้ทำให้คิดไปถึงเรื่อง **พระลอสอนโลก** และ **วิทูรสอนโลก** ว่า ในภาคเหนือเดิมมีเรื่อง **วิทูรสอนโลก** อยู่ ต่อมานายสงวน โชติสุขรัตน์ พิมพ์เรื่อง **พระลอสอนโลก** ขึ้นซึ่งเหมือนกับ**วิทูรสอนโลก** ไม่มีผิด แต่มีข้อความเพิ่มในตอนแรกว่า พระลอไปถึงแม่น้ำกาหลงเลยบัญญัติ **พระลอสอนโลก** นี้ไว้ อาจเป็นได้ว่า เรื่องนี้ คือ **วิทูรสอนโลก** นั่นเอง แต่มีผู้มาแต่งเติมแล้วใช้ชื่อใหม่ว่า **พระลอสอนโลก** เท่าที่ทราบยังหาต้นฉบับเรื่องนี้จากที่อื่นไม่พบอีกเลยในทำนองเดียวกัน **สุภาสิทตัง** มีเพียงฉบับเดียว

อย่างไรก็ดี **สุภาสิทตัง** เป็นร่ายที่แต่งตามกฎเกณฑ์เคร่งครัด วรรคละ ๖ คำ เช่น "เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้คิดหาสินต่อใหญ่ อย่าได้ใฝ่เอาสินท่าน" จึงน่าจะสรุปได้อย่างเดียวกับ**ร่ายสุภาษิตพระร่วง**ว่าแต่งขึ้นตามกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นใหม่ ในสมัยรัตนโกสินทร์นี่เอง[๒๐๒]

๓.๔ หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วง

ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า　　เผ้าแผ่นภพสุโขทัย
มลักเห็นในอนาคต　　จึงผายพจนประภาษ
เป็นอนุสาสนกถา　　สอนคณานรชน

สมเด็จพระร่วงเจ้า ผู้ปกครองเมืองสุโขทัย ทรงพิจารณาเห็นในอนาคต จึงได้ตรัสเป็นคำสอน สอนหมู่ประชาชน พระองค์ทรงปฏิบัติตามพุทธศาสนสุภาษิตว่า

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ.[๒๐๓] การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง เป็นต้น

ธรรมทาน คือการให้ธรรมะ หมายถึง การให้วิชาความรู้ ให้แนวคิดที่ดี ให้วิธีการที่ดีในการดำเนินชีวิต การให้แบบนี้จะมีประโยชน์แก่ผู้รับตลอดไป การให้ธรรมเป็นทานจึงชนะสิ่งอื่นทั้งหมด เพราะการให้ธรรมเป็นทานเป็นการให้ปัญญา พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญธรรมทานว่าเป็นการให้ที่ชนะการให้ทั้งปวง

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ คือ ธรรมทาน[๒๐๔] หมายถึง การให้ธรรม การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน, การสั่งสอนแนะนำเกี่ยวกับธรรม, การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง (ข้อ ๒ ในทาน ๒ การให้ การเสียสละ การบริจาค)

---

[๒๐๒] กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมสุภาษิตพระร่วง,** หน้า ๑–๙.

[๒๐๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๗๘.

หมายเหตุ : **เผ้า** หมายถึง ผม มักใช้คู่กับคำ ผม เป็น ผมเผ้า หรือ เผ้าผม. (เส้นผม สิ่งสูงสุดของร่างกาย). อ้างถึงใน **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๖๕.

แผ่นภพ หมายถึง พื้นดิน. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๖๖.

มลัก หมายถึง เห็น, ลอบ, ลัก, มัก, รัก. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๓๑.

ผาย หมายถึง เปิด, ระบายออก, แบะออก, แยกออก, แผ่กว้างออก. อ้างแล้ว. หน้า ๕๕๙.

ประภาษ หมายถึง ตรัส, บอก, พูด. อ้างแล้ว. หน้า ๕๐๘.

อนุสาสน หมายถึง คำสั่งสอน. อ้างแล้ว. หน้า ๙๑๖.

พจน หมายถึง คำพูด, ถ้อยคำ. อ้างแล้ว. หน้า ๕๗๓.

[๒๐๔] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗.

๓.๔.๑ ทั่วธราดลพึงเพียร

ธราดล หมายถึง พื้นแผ่นดิน[๒๐๕]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ประชาชนทั่วประเทศประกอบความเพียร

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิต ว่า

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ[๒๐๖] ควรรีบทำความเพียรเสีย ตั้งแต่วันนี้.

วายเมว ปุริโส ยาว อตฺถสฺส นิปฺปทา[๒๐๗]

เป็นคนควรพยายามเรื่อยไป จนกว่าจะประสบความสำเร็จ.

วีริเยน ทุกฺขมจฺเจติ[๒๐๘] คนเราจะพ้นความทุกข์ได้ด้วยความเพียร เป็นต้น

ความเพียร เป็นหนทางที่จะพาผู้ปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มุ่งหวังความเจริญ ความสำเร็จแก่ตนเอง ควรขยันหมั่นเพียรเสียตั้งแต่ในวันนี้ และควรพากเพียรพยายามไปอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ย่อท้อ ไม่ผัดวัดประกันพรุ่ง เพราะการผัดวัประกันพรุ่งเป็นลักษณะของคนเกียจคร้าน

ความเพียรพยายาม เป็นคุณธรรมที่จะช่วยให้บุคคลเอาชนะอุปสรรคจนประสบความสำเร็จได้ เช่นต้องการเรียนจนจบการศึกษาระดับปริญญาตรี–โท–เอก ก็เพราะอาศัยความเพียรเป็นปัจจัยสำคัญ ต้องการทรัพย์สมบัติก็ต้องพยายามแสวงหา ต้องการบุญกุศลก็ต้องพยายามละบาปอกุศลและสร้างแต่บุญกุศล ต้องการพ้นทุกข์ก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามดับทุกข์จนบรรลุพระนิพพาน

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงนี้ คือ **ปธาน**[๒๐๙] หมายถึง ความเพียร, ความเพียรที่ชอบ เป็นสัมมาวายามะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. สังวรปธาน–เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน–เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

---

[๒๐๕] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๒๒.

[๒๐๖] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๒๗๒/๒๔๓,๒๗๕/๒๔๓,๒๗๖/๒๔๕, **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๒๑/๑๓๗.

[๒๐๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๕๔/๒๗๑.

[๒๐๘] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๖/๓๗๐.

[๒๐๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗,๑๔/๑๘,๖๙/๘๔.

๓. ภาวนาปธาน–เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดมีขึ้น

๔. อนุรักขนาปธาน–เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นไม่ให้เสื่อมไปและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์

ความเพียรทั้ง ๔ อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมัปปธาน ๔ ความเพียรชอบความเพียรใหญ่

๓.๔.๒ เรียนอำรุงผดุงอาตม์

สุภาษิตนี้สอนว่า การศึกษาเล่าเรียนสามารถบำรุงค้ำจุนตนเองได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิต ว่า

กิจฺฉา วุตฺติ อสิปฺปสฺส.[๒๑๐] คนไม่มีความรู้ (ศิลปวิทยา) เป็นอยู่ยาก.

น เหว เวทา อผลา ภวนฺติ.[๒๑๑] การศึกษาเล่าเรียน ไม่เป็นของไร้ประโยชน์เลย เป็นต้น

การศึกษาหรือสิกขา ตามความเห็นของพุทธทาสภิกขุ คือการรู้จักตนเอง–เห็นตนเอง–ด้วยตัวเอง–ในตัวเอง–เพื่อตัวเอง อย่างแจ่มชัด ถูกต้องและสมบูรณ์ จนทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ทุกฝ่าย[๒๑๒]

การศึกษา เป็นสาระของการปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ท่านเรียกการปฏิบัตินั้นว่า สิกขา หมายถึง ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักการนี้สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และจะต้องฝึก มนุษย์นั้นเมื่อศึกษาคือฝึกฝนพัฒนาแล้ว ก็จะเป็นสัตว์ที่ประเสริฐเลิศได้จนสูงสุด แม้แต่จะเป็นพุทธะ และมนุษย์ที่ฝึกฝนพัฒนาศึกษาดีแล้วก็จะช่วยกันพัฒนาสังคมประเทศชาติ ตลอดจนโลกมนุษย์ทั้งหมด ให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง มีสันติสุข การศึกษาของมนุษย์ คือ การพัฒนาคนจึงเป็นรากฐานของการพัฒนาทั้งปวง[๒๑๓]

---

[๒๑๐] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๙.

อำรุง หมายถึง บำรุง, เลี้ยงดู, ทะนุถนอม, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๙๔๖.

ผดุง หมายถึง ประคุง, ค้ำ ค้ำจุน, ระวัง, อุดหนุน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๔.

อาตม์ หมายถึง ตน, ตัวตน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔๐.

[๒๑๑] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๑๗/๑๔๕,๖๕/๒๙๘.

[๒๑๒] พุทธทาสภิกขุ, **มรดกที่ขอฝากไว้,** (ธรรมทานมูลนิธิ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๘.

[๒๑๓] พระธรรมปิฎก, **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม,** (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๔๐), คำปรารภ.

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การศึกษา เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา กระบวนการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เรียกว่า สิกขา ซึ่งก็คือการศึกษานั่นเอง[๒๑๔]

บุคคลผู้มีการศึกษา ย่อมมีสติปัญญา ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความรอบรู้ในการทำ–พูด–คิด ไม่เป็นอยู่ด้วยความโง่เขลา เมื่อเขาใช้ปัญญาจากการศึกษาในการดำรงชีวิตแล้ว ก็จะทำให้ชีวิตการเป็นอยู่ของเขามีความสุข เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตัวและส่วนรวม

เพราะฉะนั้น บุคคลควรศึกษาเล่าเรียน เพราะการศึกษาทำให้เป็นคนมีสติปัญญารอบรู้ ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิต ทำให้มีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตได้ตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน

พระพุทธศาสนาจำแนกการศึกษาเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า **ไตรสิกขา**[๒๑๕] คือ ข้อที่จะต้องศึกษา หรือ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน มี ๓ อย่าง ได้แก่

๑. อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง

๒. อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง

๓. อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

ทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา[๒๑๖]

๓.๔.๓ อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย

สุภาษิตบทนี้สอนว่า คำพูดอย่าให้ผิดไปจากความเป็นจริง หรือคำพูดอย่าให้คลาดเคลื่อน หมายถึง อย่าพูดคลาดเคลื่อนไปจากความจริง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิต ว่า

---

[๒๑๔] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

[๒๑๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๘๗-๙๑/๒๒๕-๒๒๙.

[๒๑๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๒๗.

วาจํ มุญฺเจยฺย กลฺยาณึ.[๒๑๗] ควรเปล่งวาจางาม.

น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ.[๒๑๘] ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย.

สจฺจํ เว อมตา วาจา.[๒๑๙] คำจริงแล เป็นวาจาไม่ตาย.

น อุชฺชุภูตา วิตถํ ภณนฺติ.[๒๒๐] คนตรง ไม่พูดคลาดความจริง.

สจฺจมนุรกฺเขยฺย[๒๒๑] พึงรักษาความสัตย์ เป็นต้น

บุคคลผู้มีใจซื่อตรง พูดอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม ซื่อสัตย์อยู่เสมอ พูดแต่ความจริง บุคคลเหล่านี้จะเป็นที่รักและไว้วางใจของบุคคลผู้คบหาสมาคมด้วย เป็นมิตรที่ดี ไม่หลอกลวงใคร มีแต่จะนำแต่ประโยชน์และความสุขมาให้อย่างเดียว และเป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น

ความสัตย์ คือ เครื่องหมายแห่งความจริง ความสงบสันติ ประกอบไปด้วยประโยชน์ บุคคลเมื่อมีความสัตย์ไว้ประจำตัวแล้ว ไปที่ไหนก็มีแต่คนไว้เนื้อเชื่อใจ เพราะเรามีแต่ความซื่อความจริงใจต่อเขา ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม บุคคลเมื่อมีความสัตย์แล้วก็พึงตามรักษาความสัตย์ไว้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย อย่าให้แปรผันได้ จะเป็นเหตุพาตนให้ประสบแต่ความสุข ความเจริญคลอดไป[๒๒๒]

คำสัตย์ หรือ สัจจะ คือ วาจาที่ดีและจริง ไม่แปรผันไปเป็นอย่างอื่น ประกอบด้วยประโยชน์ บุคคลที่พูดแต่คำสัตย์จะพบแต่ความสุข ที่ว่าคำสัตย์เป็นวาจาไม่ตายนั้น เพราะคำสัตย์เป็นวาจาที่ปรากฏอยู่กับโลก โดยไม่เปลี่ยนแปลงหรือตายจากไปได้ ดังเช่นพระพุทธพจน์ ไม่ตายไปจากโลกนี้ ยังคงปรากฏอยู่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่สัตว์โลกต่อไป[๒๒๓]

---

๒๑๗ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

เคลื่อนคลาด หมายถึง ผิดจากความเป็นจริง, ไม่ตรงตามความเป็นจริง, คลาดเคลื่อน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๙๖.

คลา หมายถึง เดิน, เคลื่อน, คล้อย, คลาด, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๗๒.

ถ้อย หมายถึง คำพูด, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๘.

๒๑๘ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

๒๑๙ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๒๓๘/๔๒๔.

๒๒๐ **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๒/๙๖.

๒๒๑ **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๓/๓๐๖.

๒๒๒ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

๒๒๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ คือ **วจีสุจริต**[๒๒๔] ความประพฤติชอบด้วยวาจา (ข้อ ๒ ในสุจริต ๓) มี ๔ ประการ ได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ (มุสาวาท) เว้นจากการพูดส่อเสียด (ปิสุณวาจา) เว้นจากการพูดคำหยาบ (ผรุสวาจา) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาป)

๓.๔.๔ "เมื่อน้อยให้เรียนวิชา"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น "เมื่อน้อยให้เรียนวิชชา"[๒๒๕]

สุภาษิตนี้สอนว่า เมื่ออยู่ในวัยเยาว์ให้พยายามศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปุตฺเต วิชฺชาสุ ฐาปย.[๒๒๖] จงให้บุตรเรียนรู้วิทยา.

กิจฺฉา วุตฺติ อสิปฺปสฺส.[๒๒๗] คนไม่มีความรู้ เป็นอยู่ยาก.

สํวิรุฬฺเหถ เมธาวี.[๒๒๘] คนมีปัญญาย่อมเจริญก้าวหน้า.

สาธุ โข สิปฺปกนฺนาม.[๒๒๙] ขึ้นชื่อว่าศิลปวิทยา ให้ประโยชน์ทั้งนั้น.

สุตํ ปญฺญาย วฑฺฒนํ.[๒๓๐] ความรู้ เป็นเครื่องพัฒนาปัญญา.

น เหว เวทา อผลา ภวนฺติ.[๒๓๑] การศึกษาเล่าเรียน เป็นของไม่ไร้ผลประโยชน์เลย.

โน เจ อสฺส สกา พุทฺธิ วินโย วา สุสิกฺขิโต
วเน อนฺธมหึโสว จเรยฺย พหุโก ชโน.[๒๓๒]

ถ้าไม่มีพุทธิปัญญา และมิได้ศึกษาระเบียบวินัย คนทั้งหลายก็จะดำเนินชีวิตเหมือนดังกระบือบอดในป่า.

---

๒๒๔ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

๒๒๕ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ,** หน้า ๕๘๘.

๒๒๖ **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖.

๒๒๗ **ขุ.ชา.ทฺวาทสก.** (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๙.

๒๒๘ **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖.

๒๒๙ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

๒๓๐ **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๙๒.

๒๓๑ **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๗/๑๔๕,๖๕/๒๙๘.

๒๓๒ **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๔๑/๑๗๓.

อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส พลิวทฺโทว ชีรติ
มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติ.[๒๓๓]

คนที่เล่าเรียนน้อย ย่อมแก่เหมือนโคถึก เนื้อหนังของเขาพัฒนา แต่ปัญญาหาพัฒนาไม่.

สพฺพํ สุตมธีเยถ หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ
สพฺพสฺส อตฺถํ ชาเนยฺย น จ สพฺพํ ปโยชเย
โหติ ตาทิสโก กาโล ยตฺถ อตฺถาวหํ สุตํ.[๒๓๔]

อันความรู้ควรเรียนทุกอย่าง ไม่ว่าต่ำสูง หรือปานกลาง ควรรู้ความหมายเข้าใจทั้งหมด แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ทุกอย่าง วันหนึ่งจะถึงเวลาที่ความรู้นั้นนำมาซึ่งประโยชน์.

สุสฺสูสา สุตวฑฺฒนี สุตํ ปญฺญาย วฑฺฒนํ
ปญฺญาย อตฺถํ ชานาติ ญาโต อตฺโถ สุขาวโห.[๒๓๕]

ความใฝ่เรียนสดับ เป็นเครื่องพัฒนาความรู้ ความรู้จากการเรียนสดับนั้น เป็นเครื่องพัฒนาปัญญา ด้วยปัญญา ก็รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประโยชน์ที่รู้จักแล้ว ก็นำสุขมาให้.

วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส.[๒๓๖]

คนที่สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ประเสริฐสุดทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่

สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ[๒๓๗] ให้ศึกษาศิลปวิทยา เป็นคุณธรรมข้อหนึ่งที่บิดามารดาได้อนุเคราะห์บุตรธิดา (ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรธิดามาก่อน)

พาหุสจฺจญฺจ[๒๓๘] การศึกษาเล่าเรียนมาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับตรับฟังค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ (ข้อ ๗ ในมงคล ๓๘ ธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ)

---

[๒๓๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๕/๔๔.

[๒๓๔] **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๗/๑๔๐.

[๒๓๕] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๙๒.

[๒๓๖] **ที.สี.** (บาลี) ๙/๒๗๗/๙๘, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๗๒, **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๐/๒๖, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๘๒/๑๘๔.

[๒๓๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๖-๒๗๔/๑๖๔-๑๖๘.

[๒๓๘] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

สิกขาคารวตา[๒๓๙] ความเคารพในการศึกษา (ข้อ ๕ ในคารวตา ๖ ความเคารพ)

ไตรสิกขา[๒๔๐] ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา ใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน มี ๓ ประการ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

๓.๔.๕ "ให้หาสินเมื่อใหญ่"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร ให้ประกอบสัมมาอาชีพจนเต็มกำลังความสามารถ ไม่เกียจคร้าน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปฏิรูปการี ธุรวา อฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ.[๒๔๑]

คนมีธุระหมั่นทำการงานให้เหมาะเจาะ ย่อมหาทรัพย์ได้.

อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมนเต อตฺถา อจฺเจนฺติ มาณเว.[๒๔๒]

ประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนหนุ่มผู้ทอดทิ้งการงาน เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อุฏฐานสัมปทา**[๒๔๓] หมายถึง ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพที่สุจริต (ข้อ ๑ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔)

๓.๔.๖ "อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนโลภ อยากได้ของผู้อื่น สอนให้เป็นคนสันโดษ ไม่โลภมาก ไม่เห็นแก่ได้ ให้รู้จักพอใจในสิ่งที่มีอยู่

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โภคตณฺหาย ทุมฺเมโธ หนฺติ อญฺเญว อตฺตนํ.[๒๔๔]

ผู้มีปัญญาทราม ย่อมฆ่าตนเองเหมือนฆ่าผู้อื่น เพราะอยากได้โภคทรัพย์.

---

[๒๓๙] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

[๒๔๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๘๗-๙๑/๒๒๕-๒๒๙.

[๒๔๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐.

[๒๔๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๖๑.

[๒๔๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๗/๕๔/๒๓๔.

[๒๔๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕๕/๗๙.

อติโลโภ หิ ปาปโก[๒๔๕] ความละโมบเป็นบาปแท้

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ยถาลาภสันโดษ**[๒๔๖] หมายถึง ยินดี**ตาม**ที่ได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือ เพียรหาสิ่งใดมาได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ ไม่ริษยาเขา[๒๔๗] (ข้อ ๑ ในสันโดษ ๓)

อนภิชฌา[๒๔๘] หมายถึง ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (ข้อ ๘ ในกุศลกรรมบท ๑๐)

๓.๔.๗ "อย่าริร่านแก่ความ"

สุภาษิตพระร่วงในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เป็น "อย่าริระร่านแก่ความ"[๒๔๙]

ริ หมายถึง เริ่มคิด หรือ ทำแปลกจากปกติ[๒๕๐]

ร่าน หมายถึง อยาก, ใคร่ (มักใช้ในทางกามารมณ์) รีบ, ด่วน[๒๕๑]

สุภาษิตนี้สอนไม่ให้เป็นผู้ก่อคดีความขึ้น คือสอนไม่ให้หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว โดยการระรานผู้อื่นด้วยการกระทำหรือคำพูด เพราะเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง ครอบครัวและสังคม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๒๕๒] พึงละเว้นบาปทั้งปลาย.

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.[๒๕๓] ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า.

มา จ สาวชฺชมาคมา.[๒๕๔] อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย.

---

๒๔๕ **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๓/๗๙๗/๗๘, **ขุ.ชา.** เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

๒๔๖ **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙, **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๒๔๓-๒๔๔.

๒๔๗ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

๒๔๘ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘,๓๖๐/๒๗๙.

๒๔๙ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๘.

๒๕๐ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๗๐๓.

๒๕๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๐๑.

๒๕๒ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

๒๕๓ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

๒๕๔ ส.ฉ., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **สพฺพปาปสฺส อกรณํ**[๒๕๕] หมายถึง ไม่ทำความชั่วทั้งปวง (ข้อ ๑ ในพุทธโอวาท ๓)

๓.๔.๘ "ประพฤติตามบูรพระบอ" (บอบ)

สุภาษิตพระร่วงใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น "ประพฤติตามบูรพรบอบ"[๒๕๖]

บูรพ คือ บุพ หมายถึง ก่อน, ทีแรก, เบื้องต้น[๒๕๗]

ระบอบ หมายถึง แบบอย่าง, ธรรมเนียม, ระเบียบการปกครอง[๒๕๘]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ประพฤติตามธรรมเนียมดั้งเดิมที่ดีงาม หรือ ให้ประพฤติตามคำอบรมสั่งสอนที่ดีงามของบรรพบุรุษ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ[๒๕๙] ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู

เย จ ธมฺมสฺส กุสลา โปราณสฺส ทิสมฺปติ
จาริตฺเตน จ สมฺปนฺนา น เต คจฺฉนฺติ ทุคฺคตึ.[๒๖๐]

ชนเหล่าใด ฉลาดในขนบธรรมเนียมโบราณ และประกอบด้วยจารีตประเพณีดี ชนเหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปสฺสนฺติ, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทิสฺสนฺติ, ยถาปญฺญตฺเต โปราเณ วชฺชิธมฺเม สมาหาย วตฺติสฺสนฺติ.**[๒๖๑] หมายถึง ไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม[๒๖๒]

---

[๒๕๕] **ที.ม.** ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๒๕๖] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๘.

[๒๕๗] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**, หน้า ๔๘๕, ๔๘๒.

[๒๕๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙๐.

[๒๕๙] **ขุ.ชา.หสก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒๑๑.

[๒๖๐] **ขุ.ชา.สตฺตติ.** (บาลี) ๒๘/๑๔๗/๕๒.

[๒๖๑] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๗, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๒๐/๑๘.

[๒๖๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๗.

๓.๔.๙ “เอาแต่ชอบเสียผิด”

สุภาษิตบทนี้สอนให้ทำแต่ความถูกต้อง ดีงาม และให้ละความชั่ว สิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่ผิด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.[๒๖๓]

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม การชำระจิตของตนให้ผ่องใส นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **พุทธโอวาท**[๒๖๔] หมายถึง ประมวลคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ ได้แก่ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี ทำจิตของตนให้สะอาดบริสุทธิ์[๒๖๕]

๓.๔.๑๐ “อย่ากอปรกิจเป็นพาล”

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น “อย่าประกอบกิจเป็นพาล”[๒๖๖]

กอปร หมายถึง ประกอบ[๒๖๗]

พาล หมายถึง ชั่วร้าย, เกเร, เกะเก หรือ คนชั่วร้าย คนเกเร[๒๖๘]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ทำตัวเป็นคนพาล หรือ ไม่ให้เป็นคนชั่วร้าย ให้พยายามประพฤติตัวเป็นคนดี

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปาปานิ ปริวชฺชเย[๒๖๙] ควรละเว้นความชั่วทั้งหลายเสีย

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย[๒๗๐] ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยจะดี

อธุรายํ น ยุญฺชติ[๒๗๑] คนมีปัญญาย่อมไม่ประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ เป็นต้น

---

[๒๖๓] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๒๖๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๒๖๕] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๔–๑๑๕.

[๒๖๖] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๘.

[๒๖๗] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๘.

[๒๖๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๔.

[๒๖๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

[๒๗๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๒๗๑] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๖/๒๘๑.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **สพฺพปาปสฺส อกรณํ**[๒๗๒] ไม่ทำ**ความชั่วทั้งปวง** ไม่ประพฤติตัวเป็นพาล เป็นคนชั่วร้าย เป็นต้น (ข้อ ๑ ในพุทธโอวาท ๓)

อกุศลกรรม[๒๗๓] สอนให้เว้นจากกรรมที่เป็นอกุศล, ไม่ทำกรรมชั่ว, เว้นการกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา, เว้นจากการกระทำที่ทำให้คุณภาพชีวิตเสื่อมเสีย หมายถึงสอนให้งดเว้นการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ[๒๗๔] (ข้อ ๑ ในกรรม ๒)

๓.๔.๑๑ **"อย่าอวดหาญแก่เพื่อน"**

อวด หมายถึง แสดงให้ปรากฏ เช่น อวดความสามารถ[๒๗๕]

หาญ หมายถึง เก่ง, กล้า, บังอาจ[๒๗๖]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้อวดเก่งต่อเพื่อน ไม่ให้แสดงกิริยาอาการที่เป็นการดูหมิ่นและพูดจาดูถูกเพื่อน ท่านสอนให้มีความสุภาพและให้เกียรติเพื่อน สอนให้มีคุณธรรมความเป็นมิตร

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.[๒๗๗] ผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวแท้.

นตฺถิ พาเล สหายตา.[๒๗๘] ความเป็นเพื่อน ไม่มีในคนพาล เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **สุหทมิตร**[๒๗๙] หรือ มิตรแท้ หมายถึงมิตรมีใจดี มิตรที่จริงใจ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **มิตรมีอุปการะ** (อุปการกะ) มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) เพื่อนประมาทช่วยรักษา**เพื่อน** (๒) เพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน (๓) เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ (๔) มีกิจ**จำเป็น** ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

---

[๒๗๒] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๒๗๓] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๖/๙๙,๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๕๕,๖๔/๒๘๐.

[๒๗๔] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๙.

[๒๗๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๙๒๒.

[๒๗๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๙๑.

[๒๗๗] **ขุ.ชา.หสก.** (บาลี) ๒๗/๑๕๑/๒๓๒, **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๑๙๖/๑๑๕.

[๒๗๘] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๔/๒๔๗, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๒๓๗/๒๐๔, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๑,๓๓๐/๒๗,๗๔.

[๒๗๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๑/๑๖๒.

๒. **มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์** (สมานสุขทุกข์) มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) บอกความลับแก่เพื่อน (๒) ปิดความลับของเพื่อน (๓) มีภัยอันตราย ไม่ละทิ้ง (๔) แม้ชีวิตก็สละให้ได้ (เพื่อนตาย คือ สามารถตายแทนได้)

๓. **มิตรแนะประโยชน์** (อัตถักขายี) มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) จะทำชั่วเสียหายคอยห้ามปรามไว้ (๒) คอยแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง (๔) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔. **มิตรมีน้ำใจ** (อนุกัมปกะ) มิตรมีความรักใคร่ หรือ มิตรผู้รักใคร่เอ็นดู มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ทุกข์ด้วย) (๒) เพื่อนมีสุข พลอยแช่มชื่นยินดี (สุข สุขด้วย) (๓) เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ให้ (๔) เขาสรรเสริญ ช่วยพูดเสริมสนับสนุน[๒๘๐]

ในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ นอกจากท่านสอนให้มีคุณธรรมความเป็นมิตรที่ดีแล้ว ท่านยังสอนไม่ให้เป็นคนแบบ **มิตรปฏิรูปก์**[๒๘๑] หรือ มิตรเทียม หมายถึง ท่านสอนไม่ให้เป็นคนเทียมมิตร หรือคนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **คนปอกลอก** (อัญญทัตถุหรา) คือ คนขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว มีอยู่ ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว (๒) ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก (๓) ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน (๔) คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์

๒. **คนดีแต่พูด** (วจีบรม) มีอยู่ ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย (๒) ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย (๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ (๔) เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง

๓. **คนหัวประจบ** (อนุปปิยภาณี) มีอยู่ ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) ทำชั่วก็เออออ (๒) ทำดีก็เออออ (๓) ต่อหน้าสรรเสริญ (๔) ลับหลังนินทา

๔. **คนชวนฉิบหาย** (อปายสหาย) มีอยู่ ๔ ลักษณะ ได้แก่ :- (๑) คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา (๒) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน (๓) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น (๔) คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน[๒๘๒]

---

[๒๘๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๕๖–๑๕๗.

[๒๘๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๕๕/๑๖๑.

[๒๘๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๕๔–๑๕๕.

๓.๔.๑๒ "เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า

เถื่อน หมายถึง ป่า[๒๘๓]

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีสติไม่ประมาท เช่นเดียวกับเวลาจะเข้าป่าจะต้องหามีดติดตัวไปด้วย[๒๘๔] หมายถึง ให้มีอาวุธติดตัวไปด้วย สำหรับป้องกันตัว เพราะในป่าเป็นที่ที่มีอันตราย หากประมาทเพียงนิดเดียว อาจเป็นอันตรายถึงชีวิต จึงสอนให้มีความระมัดระวังตัว หรือไม่ประมาทนั่นเอง

สุภาษิตนี้มีปรากฏอยู่ในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นโวหารการหึงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง ของพระเวสสันดรที่ตรัสกับพระนางมัทรีว่า "..... เข้าเถื่อนเจ้าลืมพร้า ได้หน้าแล้วลืมหลัง ไม่แลเหลียว เที่ยวทอดประทับมากลางทาง ....."[๒๘๕]

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ[๒๘๖] อย่ามัวประกอบความประมาท

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ[๒๘๗] ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ　　รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ

อนาคตภยา ธีโร　　อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๒๘๘]

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัปปมาทะ**[๒๘๙] หมายถึง ความไม่ประมาท ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว[๒๙๐]

---

[๒๘๓] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๓๗๔.

[๒๘๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๔.

[๒๘๕] คุรุสภา, **มหาเวสสันดรชาดก,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓), หน้า ๒๗๖-๒๗๗.

[๒๘๖] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

[๒๘๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๒๘๘] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.๑๒๗/๑๗๘.

[๒๘๙] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘-๑๒๙/๑๐๓-๑๐๖, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓, ๖๑/๒๔,๖๘/๒๖,๗๕/๒๗,๘๒/๒๘,๘๙/๒๙, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๔,๙๙/๑๖,๑๑๕/๑๘, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๗/๓๕๑, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘-๑๙.

[๒๙๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๖๗.

๓.๔.๑๓ **"หน้าศึกอย่านอนใจ"**

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีสติไม่ประมาท เพราะในยามศึกสงคราม อันตรายมีได้ทุกเวลา เพราะฉะนั้นไม่ควรนิ่งนอนใจ ท่านจึงสอนให้มีความระมัดระวังตัว ไม่ประมาท เพราะในยามมีศึกสงคราม มีอันตรายรอบด้าน หากประมาทเพียงนิดเดียวอาจมีอันตรายถึงชีวิต

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ[๒๙๑] พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ[๒๙๒] อย่ามัวประกอบความประมาท

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ[๒๙๓] ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

เย ปมตฺตา ยถา มตา[๒๙๔] ผู้ประมาทแล้ว เหมือนคนตายแล้ว

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ

อนาคตภยา ธีโร อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๒๙๕]

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัปปมาทะ**[๒๙๖] ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่างระมัดระวังตัว[๒๙๗]

๓.๔.๑๔ **"ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน"**

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความเกรงใจ หรือ รู้จักเกรงใจผู้อื่น หมายถึง เมื่อมีธุระกับใคร พอเสร็จธุระแล้วควรรีบลากลับ ไม่ควรอยู่รบกวนเวลาผู้อื่นจนเกินความจำเป็น

---

[๒๙๑] **ขุ.ชา. จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๒๙๒] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

[๒๙๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๒๙๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๒๙๕] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๒๙๖] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓,๑๒๙/๑๐๖, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓, ๖๑/๒๔,๖๘/๒๖,๗๕/๒๗,๘๒/๒๘,๘๙/๒๙, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๗/๑๔,๙๙/๑๖,๑๑๕/๑๘, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๗/๓๕๑, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘-๑๙.

[๒๙๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๖๗.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กาลานุรูปํว ธุรํ นิยุญฺเช[๒๙๘] พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **กาลัญญุตา**[๒๙๙] ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ เช่น ให้เป็นเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น[๓๐๐] (ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓.๔.๑๕ "การเรือนตนเร่งคิด"

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความขยันหมั่นเพียร ให้มีวิริยอุตสาหะ ประกอบอาชีพจนเต็มกำลัง ไม่ย่อท้อ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อนุฏฺฐานมลา ฆรา.[๓๐๑] เหย้าเรือนมีความไม่หมั่นเป็นมนทิน.

ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ.[๓๐๒]

คนมีธุระหมั่นทำการงานให้เหมาะเจาะ ย่อมหาทรัพย์ได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อุฏฐานสัมปทา**[๓๐๓] ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี[๓๐๔] (ข้อ ๑ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔)

๓.๔.๑๖ "อย่านั่งชิดผู้ใหญ่"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้นั่งชิดผู้ใหญ่ เพราะอาจจะเกะกะขัดขวางผู้ใหญ่ ลุกเดินไปไหนมาไหนไม่สะดวก อาจเป็นการข้ามหัวหรือข้ามหน้าข้ามตาผู้หลักผู้ใหญ่ ซึ่งดูไปไม่เหมาะสม จึงสอนให้รู้จักเทศะ ให้รู้จักบุคคลคือผู้หลักผู้ใหญ่ และเป็นการแสดงความเคารพผู้ใหญ่ทำให้ท่านเมตตากรุณา

---

[๒๙๘] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๐.

[๒๙๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๓๐๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๕.

[๓๐๑] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑๕/๑๖๑, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๔๑/๕๙.

[๓๐๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐.

[๓๐๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

[๓๐๔] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๓๘.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สกฺกตฺวา สกฺกโต โหติ[๑๐๕] ผู้ทำสักการะ ย่อมได้รับสักการะ

ครุ โหติ สคารโว[๑๐๖] ผู้เคารพ ย่อมมีผู้เคารพ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ปริสัญญุตา**[๑๐๗] ความรู้จักชุมชน รู้จักอาการอันควรประพฤติในชุมชนนั้น

ปุคคลัญญุตา หรือ **ปุคคลปโรปรัญญุตา**[๑๐๘] ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ[๑๐๙] เช่น วิธีปฏิบัติตนต่อผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นต้น (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓.๔.๑๗ "อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้หวังในสิ่งที่เกินฐานะของตน[๑๑๐] สอนไม่ให้มักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินกำลังความสามารถของตน โดยสอนให้รู้จักเจียมตัว ไม่ให้ดิ้นรนทะเยอทะยานยากจนเกินตัว เพราะจะทำให้ตัวเองเดือดร้อน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฑยฺหิ.[๑๑๑] จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.

มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ.[๑๑๒] ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัตตัญญุตา**[๑๑๓] ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรมเป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสมกับตนเอง[๑๑๔] (ข้อ ๒ ในสัปปุริสธรรม ๗)

---

[๑๐๕] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

[๑๐๖] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘

[๑๐๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๑๐๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๑๐๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๕.

[๑๑๐] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๗๒.

[๑๑๑] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๙๕.

[๑๑๒] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๓.

[๑๑๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๑๑๔] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๕.

๓.๔.๑๘ **"ที่รักอย่าดูถูก"**

สุภาษิตบทนี้สอนว่า คนที่เรารักอย่าดูถูก คือ ไม่ให้แสดงอาการเชิงดูหมิ่น หรือเหยียดหยามคนที่เรารัก (ผศ.ดร.เสาวณิต วิงวอน เห็นว่า ความรักใคร่สนิทสนมคุ้นเคยกันจนเกินไป ทำให้ขาดความระมัดระวัง หรืออาจล่วงเกินกันได้ง่าย)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต[๓๑๕]

บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย แล้วควรเจริญธรรมขาว

อติจิรํ นิวาเสน ปิโย ภวติ อปฺปิโย[๓๑๖]

เพราะอยู่ด้วยกันนานเกินไป ที่รักก็กลายเป็นหน่าย. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อวมานนาย**[๓๑๗] ไม่ดูหมิ่น (สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง–ปัจฉิมทิศ)

๓.๔.๑๙ **"ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง"**

ไมตรี หมายถึง ความเป็นเพื่อน ความหวังดีต่อกัน

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นมิตรหรือผูกมิตรกับคนทั่วไป สอนให้มีความหวังดี ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เพราะการมีมิตรดีกว่ามีศัตรู

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา.[๓๑๘] เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **เมตตา**[๓๑๙] ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรีจิตคิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและสัตว์ร่วมโลกทั้งปวงมีความสุข ความเจริญ (ข้อ ๑ ในพรหมวิหาร ๔ และข้อ ๙ ในบารมี ๑๐)

---

[๓๑๕] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

[๓๑๖] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๒๗๕.

[๓๑๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕.

[๓๑๘] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๔.

[๓๑๙] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๒๖/๒๑๘, **ขุ.พุทฺธ.** (บาลี) ๓๓/๗๗/๔๔๖, **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๓๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑–๒๕๗/๗๖–๗๗.

๓.๔.๒๐ "สร้างกุศลอย่ารู้โรย"

กุศล หมายถึง บุญ ความดี ฉลาด สิ่งที่ดี กรรมดี[๓๒๐]

สุภาษิตบทนี้สอนให้หมั่นสร้างบุญกุศล หรือ ให้พยายามสร้างคุณงามความดีอยู่เสมออย่าได้ขาด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย.[๓๒๑] ความสั่งสมขึ้นซึ่งบุญนำสุขมาให้.

ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานิ.[๓๒๒] ควรทำบุญซึ่งนำสุขมาให้.

... กุสลสฺสูปสมฺปทา ... เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.[๓๒๓]

การบำเพ็ญแต่ความดี นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ปธาน**[๓๒๔] ความเพียร ๔ อย่าง คือ เพียรปิดกั้น เพียรกำจัด เพียรเจริญ และเพียรรักษา

๓.๔.๒๑ "อย่าโดยคำลนพลอด"

พลอด หมายถึง พูดเรื่อยอย่างอ่อนหวานน่าฟัง[๓๒๕]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ตามคนที่พูดเรื่อยอย่างอ่อนหวาน คือ ไม่ให้เชื่อ หรือ ทำตามคำพูดของคนพลอด เพราะคำพูดอาจจะอ่อนหวานน่าฟัง แต่อาจแฝงด้วยเจตนาอื่น เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรไว้วางใจ แต่ควรพิจารณาให้รอบคอบด้วยสติปัญญา

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นาภาสมานํ ชานนฺติ มิสฺสํ พาเลหิ ปณฺฑิตํ.[๓๒๖]

คนเราเมื่อยังไม่พูด ก็ไม่มีใครรู้ว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต.

---

[๓๒๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๑.

[๓๒๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๘/๓๘.

[๓๒๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๔/๓, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๕๒/๑๕๐.

[๓๒๓] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๓๒๔] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗,๑๔/๑๘,๖๙/๘๔. อ้างแล้วในหน้า ๑๐๐-๑๐๑.

[๓๒๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๘๕.

[๓๒๖] **สํ.นิ.** (บาลี) ๑๖/๒๔๑/๒๖๖.

นาสฺมเส อลิกวาทิเน.[๓๒๗] ไม่ควรไว้วางใจคนพูดพล่อย ๆ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **วจีสุจริต**[๓๒๘] ความประพฤติชอบทางวาจา มีอยู่ ๔ ประการ คือ งดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด

แต่เพราะคำของคนพลอดจัดเป็นวจีทุจริต สุภาษิตบทนี้จึงสอนไม่ให้เชื่อถือคนที่พูด "วจีทุจริต" ให้เชื่อถือคนที่พูด "วจีสุจริต"

๓.๔.๒๒ "เข็นเรือทอดทางถนน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ทำสิ่งที่ผิดปกติวิสัย ผิดธรรมชาติ และไม่เป็นประโยชน์ เพราะธรรมชาติของเรือต้องอยู่ในแม่น้ำ ไม่ใช่อาศัยอยู่บนบกหรือบนถนน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อนตฺเถ น ยุโต สิยา[๓๒๙] ไม่ควรทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

สารญฺจ สารโต ญตฺวา อสารญฺจ อสารโต
เต สารํ อธิคจฺฉนฺติ สมฺมาสงฺกปฺปโคจรา[๓๓๐]

เหล่าชนที่รู้สิ่งที่มีสาระว่ามีสาระ และรู้สิ่งที่ไม่มีสาระว่าไม่มีสาระ

ย่อมมีความคิดชอบเป็นทางปฏิบัติได้ประสบสิ่งอันเป็นสาระ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้คือ **โยนิโสมนสิการ**[๓๓๑] การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้าสาวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย[๓๓๒]

๓.๔.๒๓ "เป็นคนอย่าทำใหญ่"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักตัวเอง รู้ว่าตัวเป็นใคร อยู่ในฐานะอะไร สอนไม่ให้ทำอะไรใหญ่โตเกินตัว หรือ เกินกำลังความสามารถของตน สอนไม่ให้ดิ้นรนทะเยอทะยานอยากเกินตัว โดยสอนให้ทำตามกำลังความสามารถของตนเอง

---

[๓๒๗] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

[๓๒๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๑/๒๙๗.

[๓๒๙] **ขุ.ชา.ตึสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๗๕/๔๐๔.

[๓๓๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒/๑๗.

[๓๓๑] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๕/๒๔.

[๓๓๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๖.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย.[๓๓๓] บุคคลไม่ควรลืมตน.

อตฺตนา โจทยตฺตานํ.[๓๓๔] จงเตือนตนด้วยตนเอง.

ปฏิมํเสตมตฺตนา.[๓๓๕] จงพิจารณาตนด้วยตนเอง.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระรวงบทนี้ คือ **อัตตัญญุตา**[๓๓๖] ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป[๓๓๗] (ข้อ ๓ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓.๔.๒๔ "ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนอารมณ์ร้อน เป็นคนเจ้าอารมณ์ เป็นคนอารมณ์ฉุนเฉียว โกรธง่าย โมโหง่าย เจ้าโทสะ เป็นต้น ท่านสอนให้รู้จักข่มใจและเจริญเมตตาธรรมระงับความโกรธต่อบริวาร

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โกธํ ทเมน อุจฺฉินฺเท.[๓๓๘] พึงตัดความโกรธด้วยการข่มใจ.

โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ.[๓๓๙] ฆ่าความโกรธได้อยู่เป็นสุข.

มา โกธสฺส วสํ คมิ.[๓๔๐] อย่าลุอำนาจความโกรธ.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ

ทมะ[๓๔๑] ความข่มใจ ให้รู้จักควบคุมจิตใจ เพื่อกำจัดความโกรธ ความหงุดหงิด ฉุนเฉียว (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔)

---

[๓๓๓] **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๑๗๕/๔๐๔.

[๓๓๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๓๗๙/๘๓.

[๓๓๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๓๗๙/๘๓.

[๓๓๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๓๓๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๔๕.

[๓๓๘] นัย. **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

[๓๓๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๑/๔๗,๘๙/๕๓.

[๓๔๐] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๕๒.

[๓๔๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

เมตตา[๓๔๒] ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรีจิต คิดเกื้อกูลให้มนุษย์สัตว์ทั้งปวงมีความสุขความเจริญ (ข้อ ๑ ในพรหมวิหาร ๔ และ ข้อ ๙ ในบารมี ๑๐)

เหฎฐิมทิศ[๓๔๓] ทิศเบื้องล่าง คือ คนรับใช้และคนงาน ถ้าบุคคลเหล่านี้ทำอะไรผิดพลาด ผู้เป็นนายต้องอดทนอดกลั้นไว้บ้าง เพราะพวกเขาเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้ และนายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน (เป็นธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคมระหว่างนายจ้างกับคนงาน) ดังนี้

๑. จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ

๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่

๓. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น

๔. มีรางวัลและของแปลก ๆ พิเศษ ก็แบ่งปันให้

๕. ให้มีวันหยุดและวันพักผ่อนตามโอกาสสมควร

๓.๔.๒๕ "คบขุนนางอย่าโหด"

ขุนนาง คือ ข้าราชการบรรดาศักดิ์[๓๔๔]

โหด หมายถึง ไร้, ชั่ว, และ ชั่ว, ร้าย เช่น ใจโหด[๓๔๕] หรือแปลว่า ไร้ ขัดสน ไม่มี[๓๔๖]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าคบกับขุนนางก็อย่าร้ายกับขุนนาง เพราะขุนนางเป็นข้าราชการของพระมหากษัตริย์ เป็นผู้ทำงานเพื่อแผ่นดิน และขุนนางมีอำนาจ คนทั่วไปอาจได้รับอันตรายจึงสอนไม่ให้ร้ายกับผู้ใด สอนให้มีมิตรไมตรีกับทุกคน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

มิตฺตรูเปน พหุโว ฉนฺนา เสวนฺติ สตฺตโว.[๓๔๗]

มีคนเป็นอันมากที่คบหา อย่างเป็นศัตรูผู้แฝงมาในรูปของมิตร เป็นต้น

---

[๓๔๒] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **ขุ.พุทฺธ.** (บาลี) ๓๓/๗๗/๑๖๙, **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๓๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑-๒๕๗/๗๖-๗๗.

[๓๔๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๑๖.

[๓๔๔] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๕๐.

[๓๔๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๐๕.

[๓๔๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓**, หน้า ๙๗๖.

[๓๔๗] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๒๗.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **มโนสุจริต**[๓๔๘] ให้ประพฤติชอบทางใจ ได้แก่ ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ความไม่คิดร้ายผู้อื่น และความเห็นชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

ปฏิสันถารคารวตา[๓๔๙] ความเคารพในการปฏิสันถาร (ข้อ ๖ ในคารวตา ๖ ความเคารพ)

๓.๔.๒๖ **"โทษตนผิดรำพึง"**

สุภาษิตบทนี้สอนให้พิจารณาตนเอง ให้เตือนตนเอง ให้ดูตนเอง ให้แก้ไขตนเอง ไม่ต้องให้ใครมาคอยเตือน พร้อมทั้งอย่ามัวไปคอยเพ่งดูความผิดพลาดของผู้อื่น แต่จงหมั่นตรวจดูความผิดของตนอยู่เสมอ หากผิดก็แก้ไขปรับปรุงเสียใหม่ เพื่อให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดีต่อไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตนา โจทยตฺตานํ.[๓๕๐] จงเตือนตนด้วยตนเอง.

ปฏิมํ เสตมตฺตนา.[๓๕๑] จงตักเตือนตนด้วยตนเอง.

สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ.[๓๕๒]

ความผิดของผู้อื่นเห็นง่าย ฝ่ายของตนเห็นยาก.

อุชฺฌตฺติพลา พาลา นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา.[๓๕๓]

ขุมกำลังของคนพาล คือการจ้องหาโทษของคนอื่น ขุมกำลังของบัณฑิต คือการไตร่ตรองโดยพินิจ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **สติ และ สัมปชัญญะ**[๓๕๔] สอนให้มีความระลึกได้และรู้ชัดตามความเป็นจริง เพื่อเตือนตนให้รู้ว่า อะไรถูก อะไรผิด อะไรควรทำหรือไม่ควรทำ เพื่อที่จะได้ไม่ต้องให้ใครมาเตือน

---

[๓๔๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๑/๒๙๗.

[๓๔๙] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๘.

[๓๕๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๓๕๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๓๕๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๕๒/๖๐.

[๓๕๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

[๓๕๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๙๒, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๘๐/๙๑.

โยนิโสมนสิการ[๓๕๕] การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สาวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย[๓๕๖]

๓.๔.๒๗ "อย่าคะนึงถึงโทษท่าน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้มัวไปคอยเพ่งดูโทษ หรือความผิดพลาดของผู้อื่น ท่านสอนให้หมั่นตรวจตราพิจารณาตนเอง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุสฺทสํ.[๓๕๗] โทษของผู้อื่นเห็นง่าย แต่โทษตนเห็นยาก.

อุชฺฌตฺติพลา พาลา.[๓๕๘] ขุมกำลังของคนพาล คือการจ้องหาโทษของคนอื่น.

นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา.[๓๕๙] ขุมกำลังของบัณฑิต คือการไตร่ตรองโดยพินิจ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ปัญญา**[๓๖๐] ความรอบรู้ทั้งทางเสื่อมและทางเจริญ ไม่เพ่งโทษความผิดพลาดของผู้อื่นด้วยจิตที่เต็มไปด้วยอคติ ความไม่พอใจและความอิจฉาริษยา เป็นต้น

๓.๔.๒๘ "หว่านพืชจักเอาผล เลี้ยงคนจักกินแรง"

วารี สามารถ ได้อธิบายความหมายของสุภาษิตบทนี้ว่า "สอนให้ทำนุบำรุงเลี้ยงดูคนไว้ใช้ เป็นกำลังช่วยเหลือกันทำมาหากิน เมื่อเลี้ยงดูเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือให้เขาอยู่ดีกินดี มีความสุขแล้ว คนเหล่านั้นย่อมสำนึกในบุญคุณ มีกิจการงานใดใช้สอยไหว้วาน ก็เต็มใจช่วยเหลือ หากไม่ยอมลงทุนเลี้ยงคนไว้ใช้ ถึงเวลาต้องการคนช่วยทำงานจะลำบาก หาคนทำงานไม่ได้ คนที่จ้างมาเป็นครั้งคราวก็อาจไว้ใจไม่ได้ คนไทยแต่ก่อนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกสิกรรม ซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้แรงคนช่วยทำ จึงนิยมเลี้ยงคนไว้ในบ้านมาก ๆ จะได้ช่วยกันทำงาน ดังคำพังเพยที่ว่า รกคนดีกว่ารกหญ้า คือ มีคนมาก ไม่ใช่เรื่องน่ารังเกียจ "เพราะคนช่วยทำงานได้" ไม่เหมือนต้นหญ้าซึ่งมีมากแล้วรกบ้านไม่มีประโยชน์"[๓๖๑]

---

[๓๕๕] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๕/๒๔.

[๓๕๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๖๖.

[๓๕๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๕๒/๖๐.

[๓๕๘] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

[๓๕๙] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

[๓๖๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๗๖๘/๓๙๔,๗๖๙/๓๙๕.

[๓๖๑] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย", หน้า ๗๔.

สุภาษิตบทนี้สอนวิธีการให้มุ่งประโยชน์ในการทำงาน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ททํ มิตฺตานิ คนฺถติ.[๓๖๒] ผู้ให้ ย่อมจะผูกไมตรีไว้ได้.

ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ น พหู.[๓๖๓] ผู้ให้ ย่อมเป็นที่รัก คนหมู่มากย่อมคบเขา.

ททมาโน ปิโย โหติ.[๓๖๔] ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัตถะ**[๓๖๕] ประโยชน์หรือผลที่มุ่งหมาย มี ๓ ประการ ได้แก่ ๑. อัตตัตถะ ประโยชน์ตน ๒. ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น ๓. อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

๓.๔.๒๙ "อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่"

ขัดแข็ง หมายถึง ไม่อ่อนน้อม[๓๖๖]

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ สอนให้เชื่อฟัง ไม่ดื้อดึง ไม่เป็นคนหยิ่งถือตัว ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่แข็งกระด้าง แสดงถึงการมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่

สุภาษิตบทนี้คล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อติติกฺโข จ เวรวา.[๓๖๗] คนแข็งกระด้าง ก็มีเวร.

กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ.[๓๖๘] ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **อปจายนมัย**[๓๖๙] การประพฤติอ่อนน้อม (ข้อ ๔ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐) และ **นิวาโต จ**[๓๗๐] ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน (ข้อ ๒๓ ในมงคล ๓๘)

---

[๓๖๒] **สํ.ส.** ๑๕/๒๔๖/๒๕๙.

[๓๖๓] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๓๔/๔๓.

[๓๖๔] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕.

[๓๖๕] **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

[๓๖๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๑๓๗.

[๓๖๗] **ขุ.ชา.ทฺวาทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๗/๒๖๗.

[๓๖๘] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒๑๑.

[๓๖๙] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๗/๑๙๕, **สงฺคห** (บาลี) ๓๒.

[๓๗๐] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

๓.๔.๓๐ "อย่าใฝ่ตนให้เกิน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง จนเกินความรู้ความสามารถของตน สอนให้เป็นคนเจียมตัว ไม่ดิ้นรนทะเยอทะยานเกินตัว ซึ่งจะทำให้ตัวเองเดือดร้อนใจจนหาความสุขไม่ได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตนา โจทยตฺตานํ.[๓๗๑] จงเตือนตนด้วยตนเอง.

ปฏิมํเสตมตฺตนา.[๓๗๒] จงพิจารณาตนด้วยตนเอง เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัตตัญญุตา**[๓๗๓] ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป[๓๗๔] (ข้อ ๓ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓.๔.๓๑ "เดินทางอย่าเดินเปลี่ยว"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"เดิรทางอย่าเดิรเปลี่ยว"**[๓๗๕]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เดินทางเปลี่ยว คือ ทางที่ห่างไกลจากผู้ชน ทางที่ไม่มีผู้คนสัญจรผ่านไปมา เพราะอาจเป็นอันตรายได้ หรืออาจหมายถึง อย่าเดินทางคนเดียว ให้ไปอย่างน้อย ๒ คน (ให้มีเพื่อนร่วมเดินทาง)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปมาทํ ภยโต ทิสฺวา อปฺปมาทญฺจ เขมโต.[๓๗๖]

จงเห็นความประมาทเป็นภัย และความไม่ประมาทเป็นความปลอดภัย.

เอกสฺสทฺธานคมนํ ... อนตฺถํ เต ภวิสฺสติ[๓๗๗] การเดินคนเดียวอาจเกิดอันตรายได้

---

[๓๗๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๓๗๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๓๗๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๓๗๔] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๕.

[๓๗๕] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๙.

[๓๗๖] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๙๘๐/๓๙๕.

[๓๗๗] **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๑/๖๘๖.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัปปมาทะ**[๓๗๘] ความไม่ประมาท ไม่เลินเล่อ เพราะความประมาทเป็นเหตุให้ชีวิตและทรัพย์สินเป็นต้น เสียหายหรือพบกับความวิบัติ

๓.๔.๓๒ "น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ"

สุภาษิตบทนี้สอนเชิงเตือนสติว่า อย่าขัดขวางผู้ที่มีอำนาจ[๓๗๙] สอนไม่ให้ขัดขวางเรื่องหรือเหตุการณ์หรืออะไรที่เกิดขึ้น และกำลังเป็นไปอย่างรุนแรง ซึ่งเมื่อทำแล้วก็เป็นอันตรายแก่ตัวเอง สุภาษิตนี้เอากระแสน้ำที่กำลังไหลเชี่ยวมาเปรียบ คือเมื่อน้ำกำลังไหลเชี่ยว กระแสน้ำพุ่งแรง ถ้านำเรือพายหรือเรือแจวออกไปขวางเรือก็ล่ม[๓๘๐] สอนให้รู้กาลเทศะ รู้การควรไม่ควร ให้รู้จักรักษาตัวรอด คือไม่หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว รู้ว่าสิ่งใดเป็นภัยเป็นเรื่องเดือดร้อน ให้รู้จักหลีกเลี่ยงไปให้พ้น เพื่อให้ตัวเองปลอดภัย[๓๘๑]

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานํ น ทเท โปโส.[๓๘๒] บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน.

อตฺตานํ น ปริจฺจเช.[๓๘๓] บุรุษไม่พึงสละเสียซึ่งตน.

กาลานุรูปํว ธุรํ นิยุญฺเช.[๓๘๔] พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **กาลัญญุตา**[๓๘๕] ความรู้จักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน ให้เหมาะกับเวลา เป็นต้น[๓๘๖] (ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗)

---

[๓๗๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓,๖๑/๒๔,๖๘/๒๖,๗๕/๒๗, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๔,๙๙/๑๑๖, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๓/๓๕๐, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘-๑๙.

[๓๗๙] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๔๑.

[๓๘๐] ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), **สำนวนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๘.

[๓๘๑] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย" หน้า ๙๐.

[๓๘๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

[๓๘๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

[๓๘๔] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๐.

[๓๘๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒-๙๓.

[๓๘๖] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๕.

๓.๔.๓๓ "ที่ซุ้มเสือจงประหยัด"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น "ที่สุ้มเสือจงประหยัด"[๑๘๗]

ประหยัด หมายถึง ยับยั้ง, ระมัดระวัง[๑๘๘]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ระมัดระวังเป็นพิเศษ เมื่อถึงที่อยู่ของเสือ เพราะเป็นสถานที่มีอันตราย

วารี สามารถ ได้อธิบายสุภาษิตบทนี้ว่า เมื่อเข้าไปในที่มีอันตราย เช่น ในป่า ที่ซุ้มเสือต้องระมัดเป็นพิเศษ หมายความว่า เมื่อออกจากบ้านเดินทางไปไหน ต้องระมัดระวังไม่ประมาท ยิ่งถ้าที่ไปนั้นเป็นที่เปลี่ยว หรือที่มีอันตราย เช่น ซุ้มเสือ ยิ่งต้องระมัดระวังตัวให้มากขึ้น สถานที่ที่สุภาษิตพระร่วงย้ำให้ระมัดระวังมาก ได้แก่ ในป่า เพราะเป็นที่มีอันตรายรอบด้าน หากประมาทเพียงนิดเดียวอาจเป็นอันตรายถึงชีวิต[๑๘๙]

สุภาษิตบทนี้คล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อปฺปมตฺตา น มียนฺติ.[๑๙๐] ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัปปมาทะ**[๑๙๑] ความไม่ประมาท ผู้ที่ไม่ประมาทจะมีสติระวังไม่ให้กระทำความชั่วทางกาย วาจา และใจไว้ได้ จึงพลาดพลั้งได้ยาก ในทางโลก เช่น การเดินทางไปในป่า ที่ซุ้มเสือก็ต้องระมัดระวังมีสติทุกเมื่อ ก็จะไม่ได้รับอันตรายจากเสือ เป็นต้น ในทางธรรม บุคคลผู้ที่ปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ ชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทโดยแท้จริง เพราะเป็นทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ตายแล้วจากคุณงามความดี ถึงตัวจะตาย ก็ชื่อว่าไม่ตาย เพราะชื่อเสียงเกียรติยศยังคงปรากฏอยู่

๓.๔.๓๔ "จงเร่งระมัดฟืนไฟ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รอบคอบระมัดระวังเรื่องฟืนและไฟให้ดี เพราะเป็นของมีทั้งคุณและโทษ หากเผลออาจเกิดอันตรายลุกลามเผาไหม้ทรัพย์สินและบ้านเรือนได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

---

[๑๘๗] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๙.

[๑๘๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๑๑.

[๑๘๙] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย" หน้า ๘๘.

[๑๙๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๑๙๑] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓,๖๑/๒๔,๖๘/๒๖,๗๕/๒๗, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๗/๑๔,๙๙/๑๖, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๓/๓๕๐, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘-๑๙.

"อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ".[๑๙๒] บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท.

อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ.[๑๙๓] ผู้ไม่ประมาทพินิจอยู่ย่อมถึงสุขอันไพบูลย์ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัปปมาทะ**[๑๙๔] ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว รอบคอบ

๓.๔.๓๕ "ตนเป็นไทอย่าคบทาส"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"ตนเป็นไทยอย่าคบทาส"**[๑๙๕]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้คบกับทาส เพราะทาสคือเชลยศึก เป็นชนที่เคยเป็นศัตรูกันมาก่อน จึงไม่ควรไว้วางใจ หรือเพราะทาสไม่เป็นอิสระแก่ตน มีนายอาจทำให้นายของทาสระแวงได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๑๙๖] เพราะความไว้ใจ ภัยจึงตามมา.

สงฺเกเถว อมิตฺตสฺมึ มิตฺตสฺมิมฺปิ น วิสฺสเส.[๑๙๗] ควรระแวงในศัตรู แม้ในมิตรก็ไม่ควรไว้ใจ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา**[๑๙๘] ไม่คบคนพาล คบแต่บัณฑิต (มงคลที่ ๑-๒ ในมงคล ๓๘)

๓.๔.๓๖ "อย่าประมาทท่านผู้ดี"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ประมาทในบุคคลที่เกิดในตระกูลดี เช่น พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง เป็นต้น เพราะท่านผู้ดีเหล่านี้ สามารถให้ทั้งคุณและโทษ เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้ระมัดระวังท่านผู้ดี แม้จะเห็นว่าเป็นคนใจดี ก็อย่าไว้วางใจ

---

[๑๙๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔,๑๒๙/๑๐๖, **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๓/๔๔, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๑, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๒๓/๒๔๗.

[๑๙๓] **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๘๘๘/๓๘๖.

[๑๙๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓,๖๑/๒๔,๖๘/๒๖,๗๕/๒๗, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๗/๑๔,๙๙/๑๖, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๗/๓๕๐, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘-๑๙.

[๑๙๕] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๙.

[๑๙๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๑๙๗] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๓๐/๔๔.

[๑๙๘] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อปฺปมาเท ปโมทนฺติ.[๓๙๙] บัณฑิตย่อมบันเทิงในความไม่ประมาท เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อัปปมาทคารวตา**[๔๐๐] ความเคารพในความไม่ประมาท คือ เคารพในความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง รอบคอบ ระมัดระวังตัว (ข้อ ๕ ในคารวะ ๖)

๓๗. "มีสินอย่าอวดมั่ง"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้อวดความร่ำรวย ถึงแม้จะมีทรัพย์สินเงินทองมาก ก็ไม่ให้โอ้อวด เพราะอาจทำให้ผู้อื่นหมั่นไส้ และอาจนำอันตรายมาสู่ตนเอง เป็นการป้องกันตนเองจากโจรภัย

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

หนนฺติ โภคา ทุมฺเมธํ.[๔๐๑] ทรัพย์สมบัติย่อมทำลายคนโง่ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **สาเถยยะ**[๔๐๒] ความโอ้อวดหลอกเขา (ข้อ ๖ ในมละ ๙ และข้อ ๑๐ ในอุปกิเลส ๑๖)

อารักขสัมปทา[๔๐๓] ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ของตน เช่น ไม่นำไปใส่โชว์โอ้อวด เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

อัตถิสุข[๔๐๔] สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม (ข้อ ๑ ในคิหิสุข หรือกามโภคีสุข ความสุขของชาวบ้าน หรือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี) ทรัพย์สมบัติเมื่อมีควรประดับประดาพอให้สวยงาม แต่ไม่ควรใส่ประดับจนมากเกินไป เพราะจะเป็นอันตรายต่อตัวเอง

---

[๓๙๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒/๑๙.

[๔๐๐] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

[๔๐๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕๕/๗๙.

[๔๐๒] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๐/๔๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๘๙๔/๔๓๘,๙๔๔/๔๖๔,๙๖๑/๔๗๕.

[๔๐๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

[๔๐๔] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๖๒/๗๘.

๓.๔.๓๘ ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนเคารพเชื่อฟังคำอบรมสั่งสอนของผู้ใหญ่ ไม่ดื้อดึง เพราะผู้ใหญ่คือผู้ที่รักและสงสารมีความปรารถนาดีต่อเรา ปรารถนาให้เป็นสุข เพราะฉะนั้น ทุกคำที่ท่านสั่งสอนย่อมมีประโยชน์ จึงสมควรที่เราจะทำตามคำสั่งสอนของท่าน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ.[๔๐๕] ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **โสวจัสสตา**[๔๐๖] ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล (ข้อ ๔ ในนาถกรณธรรม ๑๐ และมงคลที่ ๒๘ ในมงคล ๓๘)

เย เต วชฺชีนํ วชฺชิมหลฺลกา, เต สกฺกริสฺสนฺติ ครุกริสฺสนฺติ มาเนสฺสนฺติ ปูเชสฺสนฺติ, เตสํ โสตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ[๔๐๗] ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี(หรือในสังคม) เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๓.๔.๓๙ "ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"ที่ขวากหนามอย่าเสียเกลือก"**[๔๐๘]

วารี สามารถ ได้อธิบายว่า สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนรอบคอบ คิดหน้าคิดหลังก่อนทำอะไรลงไป เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียหายแก่ตัวเอง โดยสอนให้รอบคอบทั้งการกระทำและความคิด เช่น ให้กระทำกิจต่าง ๆ ด้วยความรอบคอบระมัดระวัง เป็นการสอนให้รู้จักระมัดระวังและป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง โดยเน้นที่การใช้วิจารณญาณของตนเองอย่างรอบคอบ ก่อนจะตัดสินใจทำสิ่งใดลงไป[๔๐๙]

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.[๔๑๐] ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ ดีกว่า เป็นต้น

---

[๔๐๕] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒๑๑.

[๔๐๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๙๒,๓๕๒/๒๔๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๒๐, **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๙/๓๘๕.

[๔๐๗] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๖๖-๖๘.

[๔๐๘] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๘๙.

[๔๐๙] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย" หน้า ๘๘.

[๔๑๐] ว.ว., **พุทธศาสนาสุภาษิตเล่ม ๑**, หน้า ๙.

ธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **โยนิโสมนสิการ**[๔๑๑] การใช้ความคิดถูกวิธี ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวรายละเอียดแล้วข้างต้น[๔๑๒]

๓.๔.๔๐. "ทำรั้วเรือกไว้กันตน"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักดูแลป้องกันตน รวมทั้งทรัพย์สินให้มั่นคงปลอดภัย พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ด้วยการทำรั้วบ้านให้มั่นคงแข็งแรง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โย รกฺขติ อตฺตานํ รกฺขิโต ตสฺส พาหิโร.[๔๑๓]

ผู้ใดรักษาตนได้ ภายนอกของผู้นั้นก็เป็นอันรักษาด้วย.

รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ.[๔๑๔] พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง เป็นต้น

ธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **อารักขสัมปทา**[๔๑๕] ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสียไป (ข้อ ๒ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔)

๓.๔.๔๑ "คนรักอย่าวางใจ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักระมัดระวังตัว แม้แต่คนรัก คนใกล้ชิดก็อย่าวางใจ เพราะความไว้วางใจทำให้เกิดความประมาท อันจะเป็นหนทางนำความเดือดร้อนมาสู่ตัวเราในอนาคต เพราะคนรักในปัจจุบันอาจจะดี แต่ในอนาคตอาจจะไม่ดีก็ได้ ดังนั้น จึงไม่ควรประมาทในบุคคลทุกเวลาและสถานที่

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น วิสฺสเส อวิสฺสฏฺเฐ วิสฺสฏฺเฐปิ น วิสฺสเส.[๔๑๖]

ไม่ควรไว้ใจในคนไม่คุ้นเคย แม้ในคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรไว้ใจ.

---

[๔๑๑] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๕/๒๔,๖๒/๒๕,๖๙/๒๖,๗๖/๒๗,๘๓/๒๘,๙๐/๒๙, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๙๑/๑๕, ๑๒๗/๑๘, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๖/๒๔๑.

[๔๑๒] ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๘.

[๔๑๓] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๔/๓๕๘.

[๔๑๔] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๔๑๕] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

[๔๑๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๔๑๗] เพราะความไว้ใจ ภัยจึงตามมา เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาทคารวตา**[๔๑๘] ความเคารพในความไม่ประมาท คือ เคารพในความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง รอบคอบ ระมัดระวังตัว (ข้อ ๕ ในคารวะ ๖)

ปุคคลัญญุตา หรือ **ปุคคลปโรปรัญญุตา**[๔๑๙] ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น[๔๒๐] (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓.๔.๔๒ **"ที่มีภัยพึงหลีก ปลีกตนไปโดยด่วน"**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว ให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นภัย เป็นเรื่องเดือดร้อนให้รู้จักหลีกเลี่ยงไปให้พ้น เพื่อให้ตัวเองปลอดภัย เป็นการสอนให้รู้จักปรับตัวให้เหมาะกับสถานการณ์ด้วย

สุภาษิตนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ยตฺถ เวรี นิวีสติ น วเส ตตฺถ ปณฺฑิโต.[๔๒๑]

ไพรีอยู่ในที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่ในที่นั้น.

ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชาโร.[๔๒๒]

ลงถอนตนขึ้นจากหล่ม เหมือนช้างตกหล่มถอนตนขึ้นฉะนั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ภัย**[๔๒๓] ๕ ประการ ได้แก่

๑. อาชีวิตภัย ภัยเนื่องด้วยการครองชีพ

๒. อสิโลกภัย ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง

---

[๔๑๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๔๑๘] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๘.

[๔๑๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๔๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๔๒๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๔๕.

[๔๒๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

[๔๒๒] **ขุ.ธ.** (บาลี)๒๕/๓๒๗/๗๓.

[๔๒๓] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๑.

๓. ปริสสารัชชภัย ภัยคือความครั่นคร้ามเก้อเขินในที่ชุมชน

๔. มรณภัย ภัยคือความตาย

๕. ทุคคติภัย ภัยคือทุคติ

บุคคลจะข้ามพ้นภัยทั้ง ๕ ประการนี้ได้เพราะปฏิบัติตาม**พละ**[๔๒๔] ๔ ประการ ซึ่งเป็นธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง เพราะเป็นผู้มีพลังในตน ได้แก่

๑. ปัญญาพละ กำลังปัญญา

๒. วิริยพละ กำลังความเพียร

๓. อนวัชชพละ กำลังสุจริต (การกระทำที่ไม่มีโทษ) หรือกำลังบริสุทธิ์

๔. สังคหพละ กำลังการสงเคราะห์ คือ การยึดเหนี่ยวน้ำใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี[๔๒๕]

๓.๔.๔๓ "ได้ส่วนอย่ามักมาก"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนสันโดษ คือ ยินดีด้วยของของตน ซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความรู้จักพอ สอนไม่ให้เป็นคนโลภมาก

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน.[๔๒๖] ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้.

อติโลโภ หิ ปาปโก.[๔๒๗] ความละโมบเป็นบาปแท้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ยถาลาภสันโดษ**[๔๒๘] ยินดีตามที่ได้ **ยินดี**ตามที่พึงได้ คือ เมื่อตนได้สิ่งใดมา ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ไม่ว่ามากหรือน้อย **ก็ยินดี**พอใจในสิ่งนั้น ไม่มักมาก ไม่โลภ (ข้อ ๑ ในสันโดษ ๓)

---

[๔๒๔] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๗/๕/๓๐๐.

[๔๒๕] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๙๙-๒๐๐.

[๔๒๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

[๔๒๗] **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๓/๗๙๓/๗๘, **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

[๔๒๘] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

๓.๔.๔๔ "อย่ามีปากว่าคน"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักเจรจา คือ พูดคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ไม่ให้ใช้ปากในการพูดเพ้อเจ้อ พูดเท็จ พูดส่อเสียดผู้อื่น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส กุธารี ชายเต มุเข
ยาย ฉินฺทติ อตฺตานํ พาโล ทุพฺภาสิตํ ภณํ.[๔๒๙]

คนเกิดมาชื่อว่ามีขวานเกิดติดปากมาด้วย สำหรับให้คนพาลใช้ฟันตัวเอง ในเวลาพูดคำชั่ว.

สณฺหํ คิรํ อตฺถวตึ ปมุญฺเจ.[๔๓๐] ควรเปล่งวาจาไพเราะ ที่มีประโยชน์.

น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ.[๔๓๑] ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ คือ **ปิยวาจา** หรือ **เปยยวัชชะ**[๔๓๒] วาจาเป็นที่รัก วาจาดูดดื่มน้ำใจ หรือ วาจาซาบซึ้ง คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม[๔๓๓] (ข้อ ๒ ในสังคหวัตถุ ๔)

และสอนให้งดเว้นจาก **วจีทุจริต ๔**[๔๓๔] ได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบและคำเพ้อเจ้อ (ข้อ ๒ ในทุจริต ๓)

๓.๔.๔๕ "รักตนกว่ารักทรัพย์"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รักตัวของเราเองมากกว่าทรัพย์สินเงินทอง ท่านสอนให้รู้จักสละทรัพย์เพื่อรักษาชีวิตและความปลอดภัยของตัวเรา เช่น ในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

---

[๔๒๙] **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๘๙/๑๔๐.

[๔๓๐] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๐๗.

[๔๓๑] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๔๓๒] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗,๒๕๖/๒๗๖, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๔/๑๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๑.

[๔๓๓] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๗.

[๔๓๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๑/๒๙๗.

จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ
องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ
จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต.[๔๓๕]

พึงสละทรัพย์ เพื่อเห็นแก่อวัยวะ พึงสละอวัยวะ ในเมื่อจะรักษาชีวิต

พึงสละได้หมด ทั้งอวัยวะ ทรัพย์และชีวิต ในเมื่อคำนึงถึงธรรม

อตฺตา หิ ปรมํ สิโย.[๔๓๖] ตนแล เป็นที่รักอย่างยิ่ง.

นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ.[๔๓๗] ความรัก (อื่น) เสมอด้วยตนไม่มี เป็นต้น

การรักตนเอง คือ การพยายามทำทุกสิ่งทุกอย่างให้ตนเองสุขสบายไม่ต้องลำบาก เมื่อตนต้องการสิ่งใด ก็พยายามหามาให้เพื่อเอาอกเอาใจ แต่ความรักแบบนี้ เป็นความรักแบบธรรมดา แต่ความรักตนเองที่แท้จริงนั้น ต้องสร้างทรัพย์ คือ คุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐและต้องพยายามนำตนเองออกจากกิเลสตัณหาและวังวนของวัฏฏสงสารให้ได้ ซึ่งดีกว่ารักทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งเป็นสมบัติภายนอกกาย เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ทำใจให้ไม่อ้างว้างยากจน และเป็นสร้างทรัพย์ภายนอกได้ด้วย

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **อริยทรัพย์**[๔๓๘] คือ ทรัพย์อันประเสริฐ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ มีอยู่ ๗ ประการ ได้แก่

๑. ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในความดีที่ทำ

๒. ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม

๓. หิริ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว

๔. โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

๕. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก

---

[๔๓๕] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๔๗๐/๑๒๒.

[๔๓๖] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

[๔๓๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๗/๗.

[๔๓๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖/๕.

๖. จาคะ ความเสียสละ

๗. ปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ ไร้ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ[๔๓๙]

๓.๔.๔๖ "อย่าได้รับของเข็ญ"

เข็ญ หมายถึง ยาก ยากจน[๔๔๐]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้รับของที่ทำให้ตนเองเดือดร้อน หรือลำบากใจ สอนให้รับ ของที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ.[๔๔๑]

ทำกรรมใดแล้ว ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำนั้นไม่ดี.

ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ.[๔๔๒]

ทำกรรมใดแล้ว ไม่ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำนั้นแลดี เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **ปัจจัยสัมปทา**[๔๔๓] ถึงพร้อมด้วยปัจจัย คือ สิ่งที่จะให้เป็นของบริสุทธิ์ ได้มาโดยชอบธรรม[๔๔๔] (ข้อ ๒ ในสัมปทา ๔ ความถึงพร้อม ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งทำให้ทานที่บริจาคแล้ว เป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก อาจเห็นผลทันตา)

๓.๔.๔๗. "เห็นงามตาอย่าปอง"

ปอง หมายถึง มุ่งปรารถนา[๔๔๕]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าเห็นผู้หญิงที่สวยงาม น่ารัก ก็อย่าเพิ่งมุ่งปรารถนา เพราะว่า "ไม่มีอะไรที่ยึดเหนี่ยวใจของบุรุษได้เท่ารูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสของสตรี" เพราะว่า "ผู้หญิง

---

[๔๓๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๒๔๙–๒๕๐.

[๔๔๐] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๑๕๑.

[๔๔๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๓/๖๘, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙.

[๔๔๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๓/๖๘, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙.

[๔๔๓] **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๕/๔๘.

[๔๔๔] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** หน้า ๑๗๒.

[๔๔๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๕๒๓.

มีกำลังยิ่งกว่ากำลังทั้งปวง" ผู้ชายย่อมยินดีปรารถนาพอใจในอิสตรีมากกว่าสิ่งของทั้งปวง ยิ่งเป็นสตรีที่สวยงาม เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติที่ดีทุกประการ ย่อมเป็นที่หวังหมายปอง ของเหล่าบุรุษทั้งหลาย ต่างก็พยายามที่จะเอามาครอบครองให้ได้ บางครั้งกับทะเลาะแย่งชิงกันก็มี ดังนั้นจึงไม่ควรหมายปองของผู้หญิงที่สวยงดงาม แต่ควรมุ่งหวังเป้าหมายที่ความสุขที่สมบูรณ์ คือ พระนิพพาน (หรืออาจหมายถึง ของสวยงามอย่างอื่นๆ ด้วยก็ได้ เป็นการสอนว่า อย่าหลงของงามแต่เปลือกนอก)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํ.[๔๔๖] สตรีเป็นสูงสุดแห่งสิ่งของทั้งหลาย.

พลาติพลมิตฺถิโย.[๔๔๗] สตรีมีกำลังยิ่งกว่ากำลังทั้งปวง.

เอตํ สิวํ อุตฺตมมาภิปตฺถยํ น มาตุคาเมหิ กเรยฺย สนฺถวํ.[๔๔๘]

ผู้หวังความสุขอันสมบูรณ์ ไม่ควรทำความสนิทสนมกับสตรี.

ถีนํ ภาโว ทุราชาโน.[๔๔๙] ภาวะของผู้หญิงรู้ได้ยากยิ่ง.

อลํ พาลสฺส โมหาย โน จ ปารคเวสิโน.[๔๕๐]

รูปโฉมพอลวงคนโง่ให้หลงได้ แต่ลวงคนแสวงหาพระนิพพานไม่ได้เลย เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **อาการที่ภิกษุพึงปฏิบัติต่อสตรี**[๔๕๑] **คือ** อทสฺสนํ–ไม่ดูเสียเลย, อนาลาโป–ถ้ามีเหตุจะต้องดูก็ไม่ควรพูด และ สติ อุปฏฺฐเปตพฺพา–ตั้งสติ**ให้ดี** อย่าให้แปรปรวนด้วยความกำหนัดยินดี

๓.๔.๔๘ "ของฝากท่านอย่ารับ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนไม่โลภ ไม่เห็นแก่ได้ มีความสันโดษพอใจในสิ่งที่มีอยู่

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สนฺตุฏฺฐีปรมํ ธนํ.[๔๕๒] ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง.

---

[๔๔๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๗/๕๐.

[๔๔๗] **ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๖๕/๒๐๓.

[๔๔๘] **ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๙๕/๒๐๘.

[๔๔๙] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๖๔/๑๖.

[๔๕๐] **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๐๒/๒๗๗, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๗๗๓/๓๗๔.

[๔๕๑] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๐๓/๑๒๔.

[๔๕๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน.[๔๕๓] ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้.

ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ.[๔๕๔] ได้สิ่งใด พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **ยถาลาภสันโดษ**[๔๕๕] คือ ยินดีตามที่ได้ เมื่อตนได้สิ่งใดมา ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น และ **ยถาสารุปปสันโดษ**[๔๕๖] คือ ยินดีตามที่เหมาะกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะและแนวทางชีวิตของตน ในเมื่อของฝากนั้น เป็นของผู้อื่น ไม่ใช่ของของตน ไม่เหมาะกับตนก็ไม่ควรจะยินดีพอใจในของฝากนั้น (ข้อ ๑ และ ข้อ ๓ ในสันโดษ ๓)

๓.๔.๔๙ **"ที่ทับจงมีไฟ"**

สุภาษิตบทนี้ สามารถอธิบายได้ ๒ ความหมาย คือ

๑. สอนให้จุดไฟให้สว่างไสว เพื่อป้องกันไม่ให้คนร้ายหรือสัตว์ร้ายมารบกวน

๒. สอนให้มีคุณธรรม อัคคิปาริจริยา คือไฟที่ควรบำรุง

การจุดไฟให้แสงสว่างและการบูชาไฟที่ควรบูชา เป็นสิ่งที่บุคคลควรกระทำ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปฏิกฺจฺเจว ตํ กยิรา ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน.[๔๕๗]

รู้ว่าการใดเป็นประโยชน์แก่ตน พึงรีบทำการนั้นเทียว.

ปูชโก ลภเต ปูชํ.[๔๕๘] ผู้บูชา ย่อมได้รับบูชา. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **อัคคิ ๓** หรือ **อัคคิปาริจริยา**[๔๕๙] **คือ** ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ ได้แก่ (๑) อาหุเนยยัคคิ คือ ไฟอันควรแก่ของคำนับบูชา ได้แก่ บิดามารดา (๒) คหปตัคคิ คือ ไฟของเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตรภรรยา และคนในปกครอง (๓) ทักขิเณยยัคคิ คือ

---

[๔๕๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

[๔๕๔] **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๓/๗๙๗/๗๘, **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

[๔๕๕] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

[๔๕๖] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

[๔๕๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๖๘.

[๔๕๘] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

[๔๕๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๙-๔๐.

เพื่อนควรแก่ทักษิณา ได้แก่สมณพราหมณ์ ท่านผู้ทำหน้าที่สั่งสอนผดุงธรรม ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

อารักขสัมปทา[๔๖๐] ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองรักษาตนเองและโภคทรัพย์ ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย (ข้อ ๒ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔)

๓.๔.๔๐ **"ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเถื่อนไคลคลา"**

เถื่อน หมายถึง ป่า หรือที่ห่างไกลจากที่อยู่ของคน ห่างไกลจากความเจริญ[๔๖๑]

ไคล หมายถึง ไป[๔๖๒]

คลา หมายถึง เดิน, เคลื่อน และ คลาไคล หมายถึง เดินไป, หรือ เคลื่อนไป[๔๖๓]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ในเวลาเดินทางไปป่าหรือสถานที่ห่างไกลจากความเจริญ ควรมีเพื่อนร่วมเดินทางไปด้วย เพราะเพื่อนคือบุคคลที่มีจิตใจเยื่อใยต่อกัน ถูกอัธยาศัยกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน เป็นต้น เหล่านี้เป็นลักษณะของสหายที่ดี เป็นกัลยาณมิตร เป็นเพื่อนแท้ เพราะฉะนั้นเมื่อถึงคราวเดินทางไกล เพื่อป้องกันอันตรายต่าง ๆ เพื่อจะสามารถช่วยเหลือเราได้ ท่านจึงสอนให้เห็นคุณค่าของความเป็นเพื่อน และรู้จักคบเพื่อนนั้นเอง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา.[๔๖๔]

เมื่อความต้องการเกิดขึ้น สหายเป็นผู้นำสุขมาให้.

โย จ อตฺเถสุ ชาเตสุ สหาโย โหติ โส สขา.[๔๖๕]

ส่วนผู้ใดเป็นสหายในเมื่อเกิดเรื่องต้องการ ผู้นั้นแล คือเพื่อนแท้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **สุหทมิตร** หรือ **มิตรแท้**[๔๖๖] คือ**มิตรมีใจดี** มิตรที่จริงใจ

---

[๔๖๐] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๗/๕๔/๒๓๔.

[๔๖๑] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๓๗๔.

[๔๖๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๒.

[๔๖๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๗๒.

[๔๖๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

[๔๖๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๗/๒๕๓/๑๕๙.

[๔๖๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๗/๒๖๐/๑๖๒, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๐-๑๑๑.

๓.๔.๕๑ **"ครูบาสอนอย่าโกรธ"**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้โกรธครูบาอาจารย์ เมื่อท่านอบรมสั่งสอน เพราะท่านว่ากล่าวตักเตือนด้วยความรักและหวังดี ไม่ใช่ทำด้วยความประสงค์ร้ายหรือเกลียดชัง และความโกรธจะปิดบังปัญญา ทำให้ไม่รู้ในสิ่งที่ครูได้สั่งสอนไปแล้ว

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ.[๔๖๗] ผู้โกรธ ย่อมไม่รู้อรรถ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **ทมะ**[๔๖๘] คือ การข่มใจ หรือ รู้จักควบคุมจิตใจด้วยขันติธรรมและเมตตาธรรม (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔)

สิกขาคารวตา[๔๖๙] ความเคารพในการศึกษา (ข้อ ๔ ในคารวะ ๖)

ทักษิณทิศ[๔๗๐] ทิศเบื้องขวา ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา (ข้อ ๒ ในทิศ ๖ ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคมระหว่างครูกับศิษย์) ดังนี้ คือ ด้วยการลุกต้อนรับ, เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรึกษา ซักถามและรับคำแนะนำ เป็นต้น), ใฝ่ใจเรียน (มีใจรักเรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา), ปรนนิบัติ ช่วยบริการ, เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ)

๓.๔.๕๒ **"โทษตนผิดพึงรู้"**

สุภาษิตบทนี้สอนให้เตือนตนเอง ให้รู้จักพิจารณาตน และพยายามคอยสอดส่องดูโทษความผิดพลาด และข้อบกพร่องของตนด้วยตนเองอยู่เสมอ ไม่ต้องคอยให้ผู้ใดมาเตือน พร้อมทั้งอย่ามัวแต่ไปคอยเพ่งดูโทษ หรือจับผิดผู้อื่นอยู่เลย แต่จงหมั่นตรวจดูตนเอง เพื่อเตือนตนให้รู้ว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรควรทำหรือไม่ควรทำ หากเห็นว่าตนทำผิด ก็ปรับปรุงตัวเองเสียใหม่ ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี บุคคลผู้พิจารณาเห็นความผิดของตนได้อย่างนี้ นับว่าหาได้ยาก เพราะคนส่วนมากมุ่งแต่คอยจ้องจับความผิดพลาดของผู้อื่น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตนา โจทยตฺตานํ[๔๗๑] จงเตือนตนด้วยตนเอง.

ปฏิมํเสตมตฺตนา.[๔๗๒] จงพิจารณาตนด้วยตนเอง.

---

[๔๖๗] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๔๖๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๔๖๙] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

[๔๗๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕.

[๔๗๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๔๗๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓

สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ.[๔๗๓]

ความผิดของผู้อื่นเห็นง่าย ส่วนของตนเห็นยาก.

อุชฺฌตฺติพลา พาลา นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา.[๔๗๔]

ขุมกำลังของคนพาล คือ การจ้องหาโทษผู้อื่น ขุมกำลังของบัณฑิต คือ การไตร่ตรองโดยพินิจ. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**[๔๗๕] การใช้ความคิดถูกวิธี ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวความหมายแล้วข้างต้น[๔๗๖]

๓.๔.๕๓ "สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์"

สิน หมายถึง เงิน, ทรัพย์[๔๗๗]

ศักดิ์ หมายถึง อำนาจ, ความสามารถ, กำลัง, ฐานะ[๔๗๘]

สุภาษิตบทนี้สอนให้รักเกียรติศักดิ์ของตนเอง โดยเฉพาะเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เกียรติและศักดิ์ศรีเป็นสิ่งที่ผู้อื่นยกย่อง เคารพรักและนับถือ เกียรติศักดิ์ดังกล่าวจะมีขึ้นได้ เพราะบุคคลตั้งมั่นอยู่ในธรรม มีมนุษยธรรม เช่น เมตตากรุณา หรือประพฤติดีและปฏิบัติชอบ เป็นต้น ดังนั้น จึงสอนให้เสียสละทรัพย์สินของมีค่าต่าง ๆ แต่ไม่ให้เสียสละเกียรติศักดิ์

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ธมฺเม ฐิตํ น วิชหาติ กิตฺติ.[๔๗๙] เกียรติย่อมไม่ละผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ
องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ
จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต.[๔๘๐]

---

[๔๗๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๕๒/๖๐.

[๔๗๔] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓

[๔๗๕] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓. **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๔๗๖] ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๗.

[๔๗๗] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๘๓๙.

[๔๗๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๘๐.

[๔๗๙] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๒/๔๒.

[๔๘๐] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๔๗๐/๑๒๒.

พึงสละทรัพย์ เพื่อเห็นแก่อวัยวะ พึงสละอวัยวะ ในเมื่อจะรักษาชีวิต

พึงสละได้ทั้งหมด ทั้งอวัยวะ ทรัพย์และชีวิต ในเมื่อคำนึงถึงธรรม เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **จาคะ**[๔๘๑] ความเสียสละ (ข้อ ๔ ในฆราวาสธรรม ๔)

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ[๔๘๒] การปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามธรรม คือ ให้สอดคล้องกับธรรมข้ออื่น ๆ (ข้อ ๔ ในวุฑฒิธรรม ๔)

๓.๔.๕๔ "ภักดีอย่าด่วนเคียด"

ภักดี หมายถึง ความจงรัก, ความเลื่อมใสยิ่ง[๔๘๓]

ด่วน หมายถึง รีบเร่ง, รวดเร็ว[๔๘๔]

เคียด หมายถึง เคือง, โกรธ[๔๘๕] เป็นต้น

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความจงรักภักดี และสอนไม่ให้เป็นคนเจ้าอารมณ์ มีความขุ่นเคืองหงุดหงิด มีจิตใจเกรี้ยวกราดดุดัน กระวนกระวายอยู่เสมอ เพราะว่าความโกรธเมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใด ย่อมทำความพินาศให้แก่บุคคลนั้น และผู้อื่นด้วยประการต่าง ๆ เช่น ไม่รู้อรรถรู้ธรรม ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ย่อมถึงการเสื่อมทรัพย์ เสื่อมยศ ดังนั้น เมื่อความโกรธเกิดขึ้นในจิตใจ พึงระงับเสียด้วยควรข่มใจ และเจริญเมตตาธรรม

สุภาษิตนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น หิ สาธุ โกโธ.[๔๘๖] ความโกรธไม่ดีเลย.

อนตฺถชนโน โกโธ.[๔๘๗] ความโกรธก่อความพินาศ. เป็นต้น

---

๔๘๑ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

๔๘๒ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘-๒๔๙/๒๗๓.

๔๘๓ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๑๘.

๔๘๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙๔.

๔๘๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙๗.

๔๘๖ **ขุ.ชา.จกฺก.** (บาลี) ๒๗/๘/๑๔๔.

๔๘๗ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **ทมะ**[๔๘๘] การข่มใจ การรู้จักความคุมจิตใจ ฝึกหัดดัดนิสัย เพื่อเอาชนะความโกรธ (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔) **เมตตา**[๔๘๙] ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้ผู้ที่เราจงรักภักดีมีสุข (ข้อ ๑ ในพรหมวิหาร ๔)

กล่าวโดยสรุป ท่านสอนให้มีความจงรักภักดี และรู้จักข่มใจและปรารถนาดีต่อผู้ที่เราจงรักภักดี เช่น พระมหากษัตริย์ เป็นต้น

๓.๔.๕๕ "อย่าเบียดเสียดแก่มิตร"

เบียดเสียด หมายถึง ยัดเยียด.[๔๙๐]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า อย่ายัดเยียดแก่มิตร ไม่ขืนหรือแค่นให้โดยที่เพื่อนไม่เต็มใจรับ คือสอนว่าไม่ให้ประทุษร้ายมิตร เป็นมิตรเทียมหรือศัตรูผู้แฝงมาในรูปของมิตร ไม่ควรนำความเสื่อมเสีย ความฉิบหาย ความทุกข์ความเดือดร้อนมายัดเยียดให้แก่เพื่อน จึงสอนให้เป็นมิตรที่จริงใจ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ยสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย นิสีเทยฺย สเยยฺย วา
น ตสฺส สาขํ ภญฺเชยฺย มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.[๔๙๑]

บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาต้นไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม.

สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๔๙๒]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง.

สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา เนวชฺฌคา ปิยตรตฺตนา กฺวจิ
เอวมฺปิ โส ปุถ อตฺตา ปเรสํ ตสฺมา น หึเส ปรํ อตฺตกาโม.[๔๙๓]

ตรวจดูด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว ไม่พบใครที่ไหน เป็นที่รักยิ่งกว่าตนเองเลย คนอื่นก็รักตนมากเช่นกัน ฉะนั้น ผู้รักตน จึงไม่ควรเบียดเบียนคนอื่น เป็นต้น

---

[๔๘๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๔๘๙] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๒๖/๒๑๘, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑-๒๕๗/๗๖-๗๗.

[๔๙๐] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๘๘.

[๔๙๑] **ขุ.ชา.หสก.** (บาลี) ๒๗/๑๕๑/๒๓๒, **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๕๓/๒๒.

[๔๙๒] **ขุ.ชา.มหา** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

[๔๙๓] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๑/๑๕๙.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **สุหทมิตร**[๔๙๔] หรือ มิตรแท้ คือ มิตรที่จริงใจ มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ มีอุปการะเกื้อหนุน ร่วมสุขร่วมทุกข์ แนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ และมีน้ำใจหรือมีความรักใคร่ต่อมิตร

นอกจากนั้น ท่านยังสอนหลักธรรมเรื่อง **มิตรปฏิรูปก**[๔๙๕] หรือ มิตรเทียม คือ คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร มี ๔ ประการ ได้แก่ คนปอกลอก คนดีแต่พูด คนหัวประจบ และคนชวนฉิบหาย

๓.๔.๕๖ "ที่ผิดช่วยเตือนตอบ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้ปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นเพื่อนแท้ คือ เมื่อเพื่อนทำในสิ่งที่ผิดก็บอกกล่าว ทักท้วง ตักเตือน แนะนำ เพื่อให้เพื่อนทำแต่สิ่งที่ดี ซึ่งเป็นคุณธรรมของกัลยาณมิตร

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โอวเทยฺยานุสาเสยฺย อสพฺภา จ นิวารเย
สตํ หิ โส ปิโย โหติ อสตํ โหติ อปฺปิโย.[๔๙๖]

พึงแนะนำตักเตือนเถิด พึงพร่ำสอนเถิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเถิด คนที่ทำเช่นนั้น ย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ และไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ.

นยํ นยติ เมธาวี อธุราย น ยุญฺชติ
สุนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุตฺโต น กุปฺปติ
วินยํ โส ปชานาติ สาธุ เตน สมาคโม.[๔๙๗]

ปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำดีเป็นความดีของปราชญ์ ปราชญ์ถูกว่ากล่าวโดยชอบธรรมก็ไม่โกรธ ปราชญ์ย่อมรู้วินัย การสมาคมกับปราชญ์จึงเป็นการดี.

นิธีนํว ปวตฺตารํ ยํ ปสฺเส วชฺชทสฺสินํ
นิคฺคยฺหวาทึ เมธาวึ ตาทิสํ ปณฺฑิตํ ภเช
ตาทิสํ ภชมานสฺส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.[๔๙๘]

พึงมองเห็นคนมีปัญญา ที่ชอบชี้โทษ พูดจาข่มขี่ เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ พึงคบคนเช่นนั้นแหละ เมื่อคบคนเช่นนั้นย่อมมีแต่ดี ไม่มีเสียเลย เป็นต้น

---

[๔๙๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๑๖๑. ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

[๔๙๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๐-๒๖๑/๑๖๒, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๑.

[๔๙๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๗/๓๐.

[๔๙๗] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๖/๒๘๑.

[๔๙๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๖/๓๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงบทนี้ ได้แก่ **อัตถักขายี**[๔๙๙] คือ มิตรแนะประโยชน์ มี ๔ ลักษณะ คือ (๑) จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้ (๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้ฟังได้รู้ (๔) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๓.๔.๕๗ "ที่ชอบช่วยยกยอ"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าคนที่เราคบด้วยเป็นคนดี มีน้ำใจโอบอ้อมอารี เป็นเพื่อนตาย หรือ มิตรแท้ ก็ควรจะยกย่องเพื่อนของเรา เพื่อให้คุณธรรมความเป็นเพื่อนของเขาปรากฏ จะได้เป็นที่รับรู้และยกย่องแก่คนทั่วไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหํ.[๕๐๐]

พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง.

ยญฺเจ วิญฺญู ปสํสนฺติ อนุวิจฺจ สุเว สุเว ... โก ตํ นินฺทิตุมรหติ.[๕๐๑]

ผู้ใด วิญญูชนพิจารณาดูอยู่ทุกวัน ๆ แล้วกล่าวสรรเสริญ ผู้นั้น ใครเล่าจะควรติเตียนเขาได้

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อนุกัมปกะ**[๕๐๒] คือ มิตรมีความรักใคร่ หรือ มิตรผู้รักใคร่เอ็นดู มี ๔ ลักษณะ (ข้อ ๔ ในมิตรแท้ ๔) คือ (๑) เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (๒) เพื่อนมีสุข พลอยแช่มชื่นยินดี (๓) เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ให้ (๔) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

๓.๔.๕๘ "อย่าขอของรักมิตร ชอบชิดมักจางจาก"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักการปฏิบัติตนต่อมิตร ให้รู้จักเกรงใจเพื่อน ให้รักษาน้ำใจของกันไว้ ถ้ารู้ว่าสิ่งใดเป็นของที่เพื่อนรักและหวงแหน ไม่ให้ขอสิ่งเหล่านั้น เพราะผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ถูกขอ) ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้สิ่งที่เขาขอ ย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ขอ) คนย่อมเป็นที่เกลียดชังเพราะขอจัด เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรขอสิ่งที่รู้ว่าเป็นที่รักของเขา เพราะจะทำลายมิตรภาพนั้นให้ห่างเหิน ไม่สนิทสนมคุ้นเคย

---

[๔๙๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๐/๑๖๒.

[๕๐๐] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๙/๔๒๘.

[๕๐๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๙-๒๓๐/๕๗.

[๕๐๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๔/๑๖๓.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น ตํ ยาเจ ยสฺส ปิยํ ชิคีเส.[๕๐๓] ไม่ควรขอสิ่งที่รู้ว่าเป็นที่รักของเขา.

ยาจโก อปฺปิโย โหติ.[๕๐๔] ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก ของผู้ถูกขอ.

ยาจํ อททมปฺปิโย.[๕๐๕] ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้สิ่งที่เขาขอ ย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ขอ).

เทสฺโส โหติ อติยาจนาย.[๕๐๖] เป็นคนน่าเกลียดชัง เพราะขอจัด เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัญญทัตถุหร**[๕๐๗] คือ ท่านสอนไม่ให้เป็นคนปอกลอก คือ คนขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว (ข้อ ๑ ในมิตรเทียม ๔) มี ๔ ลักษณะ คือ (๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว (๒) ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก (๓) ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน (๔) คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์

๓.๔.๕๙ "พบศัตรูปากปราศรัย–ความในอย่าไขเขา"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักเก็บความรู้สึก (น้ำขุ่นเอาไว้ข้างใน น้ำใสเอาไว้ข้างนอก) แม้จะเป็นศัตรูกัน ก็ไม่ให้แสดงกิริยาเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน จนออกนอกหน้า เมื่อพบกันควรทักทาย พูดจาปราศรัย แสดงกิริยามารยาทที่ดี แต่ขณะเดียวกัน ก็สอนให้ระมัดระวังตัวไว้ด้วย ไม่ให้พลั้งเผลอพูดเรื่องสำคัญหรือความลับความในใจให้เขารู้ เพราะศัตรูย่อมคอยทีอยู่ หากได้ทีจะถือโอกาสทำความเดือดร้อนลำบากให้[๕๐๘]

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สงฺเกถว อมิตฺตสฺมึ มิตฺตสฺมิมฺปิ น วิสฺสเส.[๕๐๙]

ควรระแวงในศัตรู แม้ในมิตรก็ไม่ควรไว้ใจ.

ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานํ น ตาปเย.[๕๑๐]

ควรกล่าวแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน เป็นต้น

---

[๕๐๓] **วิ.มหา.** (บาลี) ๑/๓๔๔/๒๖๑, **ขุ.ชา.ติก.** (บาลี) ๒๗/๙/๗๕.

[๕๐๔] **วิ.มหา.** (บาลี) ๑/๓๔๖/๒๖๒, **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๕๕/๑๖๙.

[๕๐๕] **วิ.มหา.** (บาลี) ๑/๓๔๖/๒๖๒, **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๕๕/๑๖๙.

[๕๐๖] **วิ.มหา.** (บาลี) ๑/๓๔๔/๒๖๑, **ขุ.ชา.ติก.** (บาลี) ๒๗/๙/๗๕.

[๕๐๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๕๔/๑๖๑.

[๕๐๘] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย", หน้า ๗๘.

[๕๐๙] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๓๐/๔๔.

[๕๑๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๙.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ ได้แก่ **อัตตัญญุตา**[๕๑๑] (ข้อ ๓ ในสัปปุริสธรรม ๗) ความรู้จักตน คือรู้ว่าเรานั้นเป็นอย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม

ปุคคลัญญุตา[๕๑๒] (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗) ความรู้จักบุคคล คือความแตกต่างแห่งบุคคล และรู้วิธีที่จะปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้น เช่น รู้วิธีที่จะปฏิบัติต่อศัตรู เป็นต้น

๓.๔.๖๐ "อย่ามัวเมาเนืองนิจ"

มัวเมา หมายถึง หลงละเลิง[๕๑๓]

หลง คือ สำคัญผิด, เข้าใจผิดพลาด, หมกมุ่น, มัวเมา, คลั่งไคล้[๕๑๔]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้มัวเมาหรือหลงใหลในสิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่จะทำให้ชีวิตมัวเมาหรือหมกมุ่นได้ ก็คือ อบายมุข จึงสอนไม่ให้เกี่ยวข้องกับอบายมุข เพราะจะทำให้ชีวิตตกต่ำ มีแต่ความเสื่อม ความพินาศ ทำให้ชีวิตตั้งอยู่ในความประมาท

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย.[๕๑๕] บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย.

สุกฺกํ ภาเวถ บณฺฑิโต.[๕๑๖] บัณฑิตควรเจริญธรรมขาว.

อวิชฺชา ปุพฺพงฺคมา อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา.[๕๑๗]

อวิชชาเป็นหัวหน้าในการประกอบอกุศลธรรม.

อนตฺเถ น ยุโต สิยา.[๕๑๘] ไม่พึงขวนขวายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นต้น

อนตฺถํ ปริวชฺเชติ อตฺถํ คณฺหาติ ปณฺฑิโต.[๕๑๙]

คนมีปัญญาย่อมเว้นสิ่งไม่เป็นประโยชน์ และถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์.

---

[๕๑๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๕๑๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๕๑๓] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๔๔.

[๕๑๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗๘.

[๕๑๕] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

[๕๑๖] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

[๕๑๗] **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๔๐/๒๖๒.

[๕๑๘] **ขุ.ชา.ตึสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๗๕/๔๐๔.

[๕๑๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๔๒/๕๒.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อบายมุข**[๕๒๐] คือ ทางของความเสื่อม ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ เหตุย่อยยับของโภคทรัพย์ มี ๔ อย่าง คือ (๑) อิตถีธุตตะ – เป็นนักเลงหญิง, นักเที่ยวผู้หญิง (๒) สุราธุตตะ – เป็นนักเลงสุรา, นักดื่ม (๓) อักขธุตตะ – เป็นนักการพนัน (๔) ปาปมิตตะ – คบคนชั่ว

อบายมุข[๕๒๑] มี ๖ ประการ คือ (๑) ติดสุราและของมึนเมา (๒) ชอบเที่ยวกลางคืน (๓) ชอบเที่ยวดูการละเล่น (๔) ติดการพนัน (๕) คบคนชั่ว (๖) เกียจคร้านการงาน

๓.๔.๖๑ "คิดตรองตรึกทุกเมื่อ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รอบคอบ ให้ใคร่ครวญพิจารณาให้ดี ให้รู้จักระมัดระวัง คิดหน้าคิดหลังก่อนทำสิ่งใดลงไป เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียหายกับตนเอง เป็นการป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง เป็นการสอนให้รู้จักใช้วิจารณญาณของตนเองอย่างรอบคอบ ก่อนที่จะตัดสินใจทำสิ่งใดลงไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.[๕๒๒] ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า.

อนุวิจฺจการี สาธุ โหติ.[๕๒๓] การใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำเป็นความดี เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**[๕๒๔] การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย

๓.๔.๖๒ "พึงผันเผื่อต่อญาติ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติพี่น้อง ให้รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกันในวงศาคณาญาติ เช่น เมื่อมีข้าวของก็ให้รู้จักแบ่งปันกัน พึ่งพาอาศัยกัน เป็นการสร้างความสนิทสนมรักใคร่สมัครสมานสามัคคีกลมเกลียวกันในหมู่ญาติพี่น้อง หากมีเรื่องเดือดร้อนต้องการความช่วยเหลือ วงญาติก็จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เห็นอกเห็นใจกัน ไม่ทอดทิ้งกัน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ธีโร โภเค อธิคมฺม สงฺคณฺหาติ จ ญาตเก.[๕๒๕]

ปราชญ์ได้โภคทรัพย์แล้ว ย่อมสงเคราะห์ญาติ.

---

[๕๒๐] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๕.

[๕๒๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๔๗–๒๕๓/๑๕๘–๑๕๙.

[๕๒๒] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๙.

[๕๒๓] **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๖๗/๔๕.

[๕๒๔] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๕/๒๔,๖๒/๒๕,๖๙/๒๖,๗๖/๒๗, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๙๑/๑๕,๑๒๓/๑๘, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๖/๒๔๑. ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๘.

[๕๒๕] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๑๕๗.

สาธุ สมฺพหุลา ญาตี อปิ รุกฺขา อรญฺญชา
วาโต วหติ เอกฏฺฐํ พฺรหนฺตมฺปิ วนปฺปตึ.[๕๒๖]

มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เช่นเดียวกับต้นไม้ในป่าที่มีจำนวนมาก ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตสักเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ญาตกานญฺจ สงฺคโห**[๕๒๗] การสงเคราะห์ช่วยเหลือญาติ (มงคลที่ ๑๗ ในมงคล ๓๘)

๓.๔.๖๓ **"รู้ที่ขลาดที่หาญ"**

สุภาษิตบทนี้ สอนให้รู้จักกาลเทศะ รู้การควรไม่ควร สอนให้กล้าที่จะทำความดี และกลัวที่จะทำความชั่ว ไม่ให้หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว ถ้ารู้ว่าสิ่งใดเป็นเรื่องเดือดร้อน ก็ให้รู้จักหลีกเลี่ยงไปให้พ้น เพื่อความปลอดภัยของตัวเราเอง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปญฺญา เจนํ ปสาสติ.[๕๒๘] ปัญญาเป็นเครื่องปกครองตัว.

ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย.[๕๒๙] ไม่พึงละเลยการใช้ปัญญา เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

๑. **ปัญญา**[๕๓๐] ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล พิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายจงถึงความจริง (ข้อ ๑ ในอธิษฐานธรรม ๔ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ)

๒. **กาลัญญุตา**[๕๓๑] ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะใช้ในการประกอบกิจ เช่น รู้ว่าในเวลาใดควรกลัวและเวลาควรกล้าหาญ (ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓. **หิริโอตตัปปะ**[๕๓๒] ความละอายใจต่อการทำชั่ว - ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

---

[๕๒๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๗๔/๑๘.

[๕๒๗] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๔๕.

[๕๒๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๕๙/๔๓.

[๕๒๙] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๓/๓๐๖.

[๕๓๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๗/๓๐๗.

[๕๓๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๕๓๒] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๙๔/๔๐,๑๘๒/๙๑, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๔๒/๒๖๔.

๓.๔.๖๔ "คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ผูกมิตรไมตรีกับคนพาล เพราะหากคบคนพาลไว้เป็นมิตร มีแต่จะชักนำไปในทางที่เสียหาย เสื่อมเสีย

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นตฺถิ พาเล สหายตา.[๕๓๓] ความเป็นสหาย ไม่มีในคนพาล.

ปาปมิตฺโต ปาปสโข ปาปอาจารโคจโร.[๕๓๔]

มีมิตรเลว มีเพื่อนเลว ย่อมมีมรรยาทและที่เที่ยวเลว.

นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี.[๕๓๕] ผู้คบคนเลว ย่อมเลวลง.

ทุกฺโข พาเลหิ สงฺคโม.[๕๓๖] การสมาคมกับคนพาล นำทุกข์มาให้.

น สงฺคโม ปาปชเนน เสยฺโย.[๕๓๗] สมาคมกับคนชั่ว ไม่ดีเลย.

พาลสงฺคตจารี หิ ทีฆมทฺธาน โสจติ.[๕๓๘]

ผู้เที่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.

อนตฺถา เยว วฑฺฒนฺติ พาลํ ปจฺจุปเสวโต.[๕๓๙]

เมื่อคบหาคนพาล ย่อมมีแต่ความฉิบหาย.

หีโน น เสวิตพฺโพว อญฺญตฺร จ อนุทฺทยา.[๕๔๐]

ไม่ควรคบคนเลวทราม นอกจากเพื่อให้ความช่วยเหลือ.

น สนฺถวํ กาปุริเสน กยิรา.[๕๔๑] ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว.

---

[๕๓๓] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๔/๒๔๗, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๒๓๗/๒๐๔, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๑,๓๓๐/๒๗,๗๔.

[๕๓๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๖๐.

[๕๓๕] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๒๖/๑๒๐.

[๕๓๖] **ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๔๖/๒๐๖.

[๕๓๗] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๔๖.

[๕๓๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓.

[๕๓๙] **ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๔๕/๒๐๖.

[๕๔๐] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๒๖/๑๑๙.

[๕๔๑] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒.

น เว อนตฺถกุสเลน อตฺถจริยา สุขาวหา.[๕๔๒]

การประพฤติประโยชน์กับคนไม่ฉลาดในประโยชน์ ไม่นำสุขมาให้เลย.

เสยฺโย อมิตฺโต เมธาวี ยญฺเจ พาลานุกมฺปโก.[๕๔๓]

มีศัตรูเป็นบัณฑิต ดีกว่ามีมิตรเป็นพาล.

ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส อมิตฺเตเนว สพฺพทา.[๕๔๔]

การอยู่ร่วมกับคนพาลเป็นทุกข์ เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรูตลอดเวลา.

น ภเช ปาปเก มิตฺเต.[๕๔๕] ไม่ควรคบมิตรชั่ว.

ยาทิสํ กุรุเต มิตฺตํ ยาทิสญฺจูปเสวติ
โสปิ ตาทิสโก โหติ สหวาโส หิ ตาทิโส.[๕๔๖]

บุคคลทำคนเช่นไรให้เป็นมิตร และคบหาจนสนิทกับคนเช่นไร
ถึงเขา ก็เป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น

ยํ เว เสวติ ตาทิโส.[๕๔๗] คบคนใด ก็เป็นเช่นคนนั้นแล.

อกโรนฺโตปิ เจ ปาปํ กโรนฺตมุปเสวติ
สงฺกิโย โหติ ปาปสฺมึ อวณฺโณ จสฺส รูหติ.[๕๔๘]

ผู้ใด แม้หากมิได้กระทำความชั่ว แต่คบหาเกลือกกลั้วกับผู้กระทำบาป ผู้นั้นย่อมพลอยถูกระแวงในกรรมชั่ว อีกทั้งชื่อเสียงเสื่อมเสีย ย่อมเพิ่มพูนแก่เขา เป็นต้น

หลักธรรมที่สอดคล้องกับสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อเสวนา จ พาลานํ**[๕๔๙] การไม่คบ**คนพาล**เป็นเพื่อน (ข้อ ๑ ในมงคล ๓๘)

---

[๕๔๒] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๖-๔๗/๑๒.

[๕๔๓] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๕/๑๒.

[๕๔๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓.

[๕๔๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๘/๑๓.

[๕๔๖] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๘๑/๓๔๘.

[๕๔๗] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๗๙.

[๕๔๘] **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๗๖/๒๙๑.

[๕๔๙] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

๓.๔.๖๕ "เมื่อพาทีพึงตอบ"

พาท หมายถึงคำพูด หรือถ้อยคำ[๕๕๐] พาที แปลว่า พูด เช่น แม้ไม่เชื่อวาจาเราพาที

สุภาษิตบทนี้สอนว่า เมื่อมีคำพูด หรือถ้อยคำที่จะพูด ก็พึงเจรจาตอบ แต่ควรดูกาลเทศะ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

วาจํ ปมุญฺเจ กุสลํ นาติเวลํ.[๕๕๑] ถึงวาจาดี ก็ไม่ควรกล่าวให้เกินกาล.

นาติเวลํ ปภาเสยฺย น ตุณฺหี สพฺพทา สิยา.
อวิกิณฺณํ มิตํ วาจํ ปตฺเต กาเล อุทีรเย.[๕๕๒]

ไม่ควรพูดจนเกินกาล ไม่ควรนิ่งเสมอไป ควรกล่าววาจาที่ไม่ฟั่นเฝือน พอดี ๆ ในเมื่อถึงเวลา.

อกกฺกสํ วิญฺญาปนึ คิรํ สจฺจํ อุทีรเย
ยาย นาภิสเช กญฺจิ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.[๕๕๓]

ผู้ใด พึงกล่าวถ้อยคำอันไม่เป็นเหตุให้ใคร ๆ ขัดใจ ไม่หยาบคาย เป็นเครื่องให้รู้ความได้และเป็นคำจริง เราเรียกผู้นั้นว่า "เป็นพราหมณ์" เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สุภาสิตา จ ยา วาจา**[๕๕๔] วาจาสุภาษิต รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี (ข้อ ๑๐ ในมงคล ๓๘)

๓.๔.๖๖ "จงนบนอบผู้ใหญ่"

นบนอบ หมายถึง น้อมกายลงไหว้.[๕๕๕]

สุภาษิตบทนี้สอนวิธีปฏิบัติตนต่อผู้ใหญ่ (ผู้สูงอายุ) ให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ นับเป็นการเคารพนับถือกันตามวัยวุฒิ (ระบบอาวุโส) ที่ยังยึดถือและปฏิบัติกันอยู่ในสังคมไทย

---

[๕๕๐] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๙๓.

[๕๕๑] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๐/๖๐, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๘๐/๕๒๓, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๒๐๘/๔๒๙.

[๕๕๒] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๔๙๖/๒๘๕.

[๕๕๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๔๐๘/๘๘.

[๕๕๔] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

[๕๕๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๒๖.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา รกฺเขยฺย นํ สุรกฺขิตํ.[๕๖๕]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นให้ดี.

อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฑยฺหิ.[๕๖๖] จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช.[๕๖๗]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว.

กาลานุรูปํว ธุรํ นิยุญฺเช.[๕๖๘] พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่การเทียว.

อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ มนฺตีสุ อกุตูหลํ
ปิยญฺจ อนฺนปานมฺหิ อตฺเถ ชาเต จ ปณฺฑิตํ.[๕๖๙]

เมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายแรง ย่อมต้องการคนกล้าหาญ เมื่อเกิดข่าวตื่นเต้น ย่อมต้องการคนหนักแน่น เมื่อมีข้าวน้ำบริบูรณ์ ย่อมต้องการคนที่รัก เมื่อเกิดเรื่องราวลึกซึ้ง ย่อมต้องการบัณฑิต.

สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน
สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส สพฺเพสํ ชีวิตํ ปิยํ
ยถา อหํ ตถา เอเต ยถา เอเต ตถา อหํ
อตฺตานํ อุปมํ กตฺวา น หเนยฺย น ฆาตเย.[๕๗๐]

สัตว์ทั้งปวง ย่อมหวาดหวั่นต่ออาชญา สัตว์ทั้งปวง ย่อมกลัวความตาย สัตว์ทั้งปวง ย่อมหวาดหวั่นต่ออาชญา ชีวิตเป็นที่รักของทุกคน เราฉันใด สัตว์เหล่านั้นก็ฉันนั้น สัตว์เหล่านี้ฉันใด เราก็ฉันนั้น นึกถึงเขา เอาตัวเราเข้าเทียบแล้ว ไม่ควรเข่นฆ่า ไม่ควรสังหารกัน.

รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ.[๕๗๑] พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง.

ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ.[๕๗๒] ปราชญ์ว่า ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐสุด เป็นต้น

---

[๕๖๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๕/๔๕.

[๕๖๖] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๙๕.

[๕๖๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๑๕/๘๗.

[๕๖๘] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๑๐.

[๕๖๙] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๓.

[๕๗๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๙-๑๓๐/๔๐.

[๕๗๑] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๕๗๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๗/๔๘,๒๔๖/๒๕๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๗๐.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ ได้แก่ **อัตตัญญุตา**[๕๗๓] ความรู้จักตน คือ รู้ว่าเราไม่ควรจะไปยุ่งกับเรื่องเดือดร้อน วุ่นวาย (ข้อ ๓ ในสัปปุริสธรรม ๗) **กาลัญญุตา**[๕๗๔] ความรู้จักกาล คือ รู้เวลาอันเหมาะสมไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องราวที่ทำให้ตนเองเดือดร้อน (ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗)

๓.๔.๖๘ "สุวานขบอย่าขบตอบ"

สุวาน หมายถึง หมา[๕๗๕] (สุนัข)

สุภาษิตบทนี้เปรียบเทียบคนพาลหรือคนต่ำต้อยกว่า เสมือนกับสุนัข จึงสอนไม่ให้ไปทะเลาะวิวาทกับคนเหล่านั้น ไม่ให้หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว ให้รู้จักหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นภัย เป็นเรื่องเดือดร้อน เพื่อความปลอดภัยของตนเอง เพราะการทะเลาะวิวาทมีแต่ทางเสียหาย ไม่ได้ประโยชน์ ดังนั้นหากคนเหล่านั้นด่าว่า ทำร้าย หรือทำให้เราโกรธเคืองด้วยประการต่าง ๆ ก็ไม่ควรถือสา ควรให้อภัย ให้ถือเสียว่าเป็นการกระทำของคนที่ไร้ความคิด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อลงฺกโต เจปิ สมํ จเรยฺย
สนฺโต ทนฺโต นิยโต พฺรหฺมจารี
สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ
โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขุ.[๕๗๖]

ส่วนผู้ใด ถึงจะตกแต่งกาย สวมใส่อาภรณ์ แต่หากประพฤติชอบ เป็นผู้สงบ ฝึกอบรมตนแน่วแน่ เป็นผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ ละเลิกการเบียดเบียนปวงสัตว์ทั้งหมดแล้ว ผู้นั้นแลจะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ เป็นสมณะ หรือเป็นภิกษุ ก็ได้ทั้งสิ้น.

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช.[๕๗๗]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรเอาตนนั้นไปพัวพันกับความชั่ว.

ตสฺมา รกฺเขยฺย อตฺตานํ อกฺขโต ปณฺฑิโต สทา.[๕๗๘]

ฉะนั้น บัณฑิตไม่ควรขุดโค่นความดีของตนเสีย พึงรักษาตนไว้ให้ได้ทุกเมื่อ.

---

[๕๗๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒.

[๕๗๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๕๗๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๘๔๗.

[๕๗๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๔๒.

[๕๗๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๑๕/๘๗.

[๕๗๘] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๔/๓๕๘.

ทุกฺเขน ผุฏฺฐา ขลิตาปิ สนฺตา

ฉนฺทา จ โทสา น ชหนฺติ ธมฺมํ.[๕๗๙]

บัณฑิตนั้น ถึงถูกทุกข์กระทบ ถึงพลาดพลั้งลง ก็คงสงบอยู่ได้ และไม่ละทิ้งธรรมเพราะชอบหรือชัง

น ปรํ นาปิ อตฺตานํ วิหึสติ สมาหิโต.[๕๘๐]

ผู้มีจิตใจตั้งมั่น ย่อมไม่เบียดเบียนคนอื่น และแม้ตนเอง เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ทมะ**[๕๘๑] การฝึกฝน, การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว, การรู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดดัดนิสัยให้ห่างไกลจากการทะเลาะวิวาท รวมทั้งสิ่งไม่ดีทั้งหลาย (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔), **ขันติ**[๕๘๒] ความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล ไม่ลุอำนาจกิเลส เช่น ไม่ทะเลาะวิวาท ไม่โต้ตอบด้วย ฯลฯ (ข้อ ๑ ในธรรมให้งาม ๒, ข้อ ๓ ในฆราวาสธรรม ๔, ข้อ ๖ ในทศบารมี, ข้อ ๙ ในราชธรรม ๑๐ และมงคลที่ ๒๗ ในมงคล ๓๘), **อโทสะ**[๕๘๓] ความไม่คิดประทุษร้าย, มีเมตตา

๓.๔.๖๙ "อย่ากอบจิตริษยา"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"อย่ากอปจิตร์ฤษยา"**[๕๘๔]

ริษยา หมายถึง ความไม่อยากให้คนอื่นได้ดี, นิสัยที่เห็นเขาได้ดีแล้วทนอยู่ไม่ได้[๕๘๕]

อิจฉา หมายถึง ริษยา[๕๘๖] เป็นคำบาลี–สันสกฤต หมายถึง ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนที่มีจิตใจอิจฉาริษยา

---

[๕๗๙] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๙/๒๓๒.

[๕๘๐] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๐/๑๑๑.

[๕๘๑] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๗/๒๔๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๕๘๒] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๗/๒๔๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๕๘๓] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๗๐/๑๙๘.

[๕๘๔] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๙๐.

[๕๘๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๗๐๔.

[๕๘๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๔๖.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อรติ โลกนาสิกา.[๕๘๗] ความริษยาเป็นเหตุทำให้โลกฉิบหาย.

เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา.[๕๘๘]

ผู้รู้จักควบคุมจิตใจ จะพ้นไปได้จากบ่วงของมาร.

อิจฺฉา หิ อนนฺตโคจรา.[๕๘๙] ความอิจฉาริษยาไม่มีขอบเขตจำกัด.

อิจฺฉาย วิปฺปหาเนน สพฺพํ ฉินฺทติ พนฺธนํ.[๕๙๐]

เมื่อละความอิจฉาริษยาได้ขาด จึงจะตัดเครื่องผูกได้หมด.

อิจฺฉาย พชฺฌตี โลโก.[๕๙๑] โลกถูกความอิจฉาริษยาผูกเอาไว้.

อิจฺฉา โลกสฺมิ ทุชฺชหา.[๕๙๒] ความอิจฉาริษยาละได้ยากในโลก.

อิจฺฉาพทฺธา ปุถู สตฺตา ปาเสน สกุณี ยถา.[๕๙๓]

คนส่วนมากติดอยู่ในความอิจฉาริษยา เหมือนนกติดบ่วง.

อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ.[๕๙๔] ความอิจฉาริษยาย่อมผลักดันให้คนวิ่งวุ่น.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้สอนไม่ให้มีความอิจฉาริษยา ได้แก่ **อิสฺสา**[๕๙๕] ความริษยา เพราะความอิจฉาริษยา คือ มลทิน (ข้อ ๓ ในมละ ๙), ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับความทุกข์ (ข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐), ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก (ข้อ ๗ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖), และธรรมที่ประกอบกับจิต หรือ สภาวธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต ((อกุศลเจตสิก) ข้อ ๒๒ ในเจตสิก ๕๒)

---

[๕๘๗] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๔.

[๕๘๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗/๒๒.

[๕๘๙] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๘๙/๗๑.

[๕๙๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๖๙/๔๖.

[๕๙๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๖๙/๔๖.

[๕๙๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๙/๕๐.

[๕๙๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๙/๕๐.

[๕๙๔] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๙/๕๐.

[๕๙๕] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๑๘๙/๑๖๐, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๒๐๑/๑๑๙,๘๔๙/๔๒๘,๙๐๙/๔๔๒.

๓.๔.๗๐ "เจรจาตามคดี"

คดี หมายถึง เรื่อง[๕๙๖] ความเป็นไป

สุภาษิตบทนี้สอนให้พูดตามเรื่อง ตามความเป็นไป ตามความสัตย์จริง สอนให้เป็นคนซื่อสัตย์ รู้จักรักษาคำพูด รวมทั้งรับผิดชอบในคำพูดของตน

สุภาษิตนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ.[๕๙๗] พูดดีเป็นมงคลสูงสุด.

น อุชฺภูตา วิตถํ ภณนฺติ.[๕๙๘] คนตรงไม่พูดคลาดความจริง.

สจฺจํ เว อมตา วาจา.[๕๙๙] คำสัตย์แล เป็นวาจาไม่ตาย.

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ.[๖๐๐] เปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ.[๖๐๑] คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อน.

อตฺตเหตุ ปรเหตุ ธนเหตุ จ โย นโร
สกฺขิปุฏฺโฐ มุสา พฺรูติ ตํ ชญฺญา วสโล อิติ.[๖๐๒]

คนใด ถูกอ้างเป็นพยาน เบิกความเท็จ เพราะตนก็ดี เพราะผู้อื่นก็ดี เพราะทรัพย์ก็ดี พึงรู้ว่าผู้นั้นเป็นคนเลว.

สหสฺสมปิ เจ วาจา อนตฺถปทสญฺหิตา
เอกํ อตฺถปทํ เสยฺโย ยํ สุตฺวา อุปสมฺมติ.[๖๐๓]

ถ้ามีวาจาที่ประกอบด้วยข้อความซึ่งไม่เป็นประโยชน์แม้ตั้งพัน, ข้อความที่เป็นประโยชน์บทเดียว ที่ฟังแล้วสงบระงับได้ ประเสริฐกว่า.

---

[๕๙๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๖๔.

[๕๙๗] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

[๕๙๘] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๒/๙๖.

[๕๙๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๒๓๘/๔๒๔.

[๖๐๐] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๘/๒๒.

[๖๐๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๘/๒๒.

[๖๐๒] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๒/๓๕๙.

[๖๐๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๐/๓๕.

สจฺจํ เว อมตา วาจา เอส ธมฺโม สนนฺตโน
สจฺเจ อตฺเถ จ ธมฺเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา.[๖๐๔]

คำสัตย์แล เป็นวาจาไม่ตาย นั่นเป็นธรรมเก่า สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้ตั้งมั่นในคำสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ ได้แก่ **สัจจะ**[๖๐๕] ความจริง, พูดจริง ทำจริง จริงใจ, ซื่อตรง ซื่อสัตย์ (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔ และ ข้อ ๒ ในอธิษฐานธรรม ๔), **วจีสุจริต**[๖๐๖] ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ คือ เว้นจากการพูดเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ, พูดเพ้อเจ้อ โดยให้พูดความจริง, พูดสร้างสมัครสมานสามัคคี, พูดคำสุภาพอ่อนหวาน และพูดสิ่งที่เป็นสารประโยชน์ (ข้อ ๒ ในสุจริต ๓), **สุภาสิตา จ ยา วาจา** วาจาสุภาษิต, รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี[๖๐๗] (มงคลที่ ๑๐ ในมงคล ๓๘)

วาจาที่จัดเป็นสุภาษิตนั้น ต้องเป็นคำพูดที่ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ (๑) สุภาสิตํ *ภาสติ* – พูดดี, (๒) ธมฺมํ *ภาสติ* – พูดเป็นธรรม, (๓) ปิยํ *ภาสติ* – พูดน่าฟัง, (๔) สจฺจํ *ภาสติ* – พูดจริง[๖๐๘]

และคำพูดที่ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ (๑) กาเลน *ภาสิตา* – พูดในเวลาที่สมควร, (๒) สจฺจา *ภาสิตา* – พูดจริง, (๓) สณฺหา *ภาสิตา* – พูดไพเราะ อ่อนหวาน (๔) อตฺถสญฺหิตา ภาสิตา – พูดมีประโยชน์, (๕) เมตฺตจิตฺเตน ภาสิตา – พูดออกมาด้วยจิตเมตตา[๖๐๙] เป็นวาจาสุภาษิต เป็นวาจาไม่มีโทษ บัณฑิตไม่ตำหนิ

๓.๔.๗๑ **“อย่าปลุกผีกลางคลอง”**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ปลุกผีกลางทาง ไม่ว่าทางบกหรือทางน้ำ เพราะเป็นการกระทำที่ผิดกาลเทศะ เมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายขึ้นในระหว่างทำพิธี อาจทำให้พิธีล้ม จะเกิดความยุ่งยากและเป็นอันตรายแก่ผู้ร่วมพิธีได้ เพราะสถานที่ไม่เหมาะสม แสดงให้เห็นว่า สอนให้มีความรอบคอบและรู้จักกาลเทศะ[๖๑๐] สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ เพราะเป็นอวิชชา และ

---

[๖๐๔] **สํ.ส.**(บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๒๓๘/๔๒๔.

[๖๐๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๐/๓๗๐.

[๖๐๖] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

[๖๐๗] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

[๖๐๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘.

[๖๐๙] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๙๘/๒๒๙.

[๖๑๐] วารี สามารถ, “ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย”. หน้า ๖๓.

เพื่อความปลอดภัยของตัวเราเอง และผู้ร่วมพิธีนั่นเอง ส่วน ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน ได้อธิบายว่า หมายถึงการสร้างสถานการณ์ ทำให้เกิดเรื่องรุนแรงทั้ง ๆ ที่ไม่น่าเกิด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานญฺจ น ฆาเตสิ.[๖๑๑] อย่าฆ่าตนเสียเลย.

มา จ สาวชฺชมาคมา.[๖๑๒] อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย.

โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ.[๖๑๓] พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย.

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต.[๖๑๔]

บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย แล้วควรเจริญธรรมขาว

ส่วนที่หมายถึงการสร้างสถานการณ์ เช่นเรื่องที่วัสสการมหาอำมาตย์ ของพระเจ้าอชาตศัตรู แห่งมคธรัฐ สร้างสถานการณ์ว่าตนถูกพระเจ้าอชาตศัตรูขับไล่แล้วไปขออยู่กับพวกวัชชี ใช้กลอุบายยุแย่จนพวกวัชชีแตกสามัคคี ซึ่งเป็นเหตุให้พระเจ้าอชาตศัตรูเข้ายึดครองได้สำเร็จ[๖๑๕]

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ ได้แก่ **อัตตสัมมาปณิธิ** ตั้งตนไว้ชอบ[๖๑๖] (ข้อ ๓ ในจักร ๔, ข้อ ๖ ในมงคล ๓๘) ดำรงตนไว้ในทางที่ดี ไม่ยุ่งเกี่ยวกับไสยศาสตร์และการเล่นของ เช่น ปลุกผี เป็นต้น, **อนวัชชานิ กัมมานิ** การงานไม่มีโทษ[๖๑๗] (ข้อ ๑๘ ในมงคล ๑๘) กิจกรรมที่ดีงาม เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น และการงานนั้นไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน เช่น การปลุกผีนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เลย เพราะทำให้ผู้อื่น (ผี) เดือดร้อน และตนเองก็อาจได้รับอันตราย จึงไม่ควรทำ, **กาลัญญุตา**[๖๑๘] ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม (ข้อ ๕ ใน สัปปุริสธรรม ๗) เช่นรู้ว่าไม่ควรปลุกผีกลางคลอง เพราะถ้าเกิดผิดพลาดขึ้นมาเป็นอันตรายอย่างยิ่ง

---

[๖๑๑] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๐๓๓/๒๓๔.

[๖๑๒] ส.ฉ., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๑๐.

[๖๑๓] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๘๗-๓๘๘/๓๓๔, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๔๘/๓๘, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒.

[๖๑๔] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

[๖๑๕] ดูรายละเอียดใน **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๓๓-๑๓๕/๖๕-๖๘,**ที.ม.อ.** (บาลี) ๒/๑๓๑-๑๓๕/๑๑๕-๑๒๓.

[๖๑๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕,**องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗,**ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๔/๔.

[๖๑๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕,**องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗,**ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๔/๔.

[๖๑๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

๓.๔.๗๒ "อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า อย่าเรียนวิชาอาถรรพ์ เพราะจะทำความเดือดร้อนเป็นอันตรายถึงชีวิตในเร็ววัน เพราะวิชาประเภทนี้ เป็นวิชาที่ทำความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นมากกว่าให้คุณ และรบกวนทั้งคนที่มีชีวิตอยู่ และคนที่ตายไปแล้ว

คนโบราณเชื่อกันว่า คนเรียนวิชาประเภทนี้ มักร้อนวิชาอยู่เฉยไม่ได้ ต้องทดลองวิชาเรื่อยไป วิชาเวทมนต์เป็นวิชาที่ต้องใช้กับสิ่งที่มีอันตราย เช่นใช้บังคับภูติผีปีศาจ สัตว์ร้าย หากพลาดพลั้งก็ต้องได้รับอันตรายจากภูตผีหรือสัตว์ร้ายเหล่านั้น[๖๑๙]

แสดงให้เห็นว่า สอนไม่ให้เรียนอาถรรพเวทย์รวมทั้งไสยศาสตร์และวิชาอาคมต่าง ๆ เพราะจะทำให้พบกับความเดือดร้อน วุ่นวายต่าง ๆ บางครั้งอาจฉิบหาย หรืออาจตายได้ ฉะนั้นจึงไม่ให้ยุ่งกับวิชาอาถรรพ์โดยเด็ดขาด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานญฺจ น มาเตสิ.[๖๒๐] อย่าฆ่าตนเสียเลย.

มา จ สาวชฺชมาคมา.[๖๒๑] อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย.

โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ.[๖๒๒] พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย.

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต.[๖๒๓]

บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย แล้วควรเจริญธรรมขาว.

น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ.[๖๒๔]

ทำกรรมใดแล้วร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นไม่ดี.

สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ.[๖๒๕]

การที่ไม่ดี และไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ทำได้ง่าย.

---

๖๑๙ วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย". หน้า ๖๓.

๖๒๐ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๐๓๓/๒๓๔.

๖๒๑ ส.ฉ., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๐.

๖๒๒ **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๘๗-๓๘๘/๓๓๔, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๔๘/๓๘, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒.

๖๒๓ **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

๖๒๔ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๓/๖๘, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙.

๖๒๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๓/๔๖.

ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรํ.[๖๒๖]

การใดแลเป็นประโยชน์ด้วย ดีด้วย การนั้นแลทำได้ยากยิ่ง.

อวิชฺชา นิปตตํ วรา.[๖๒๗] บรรดาสิ่งที่โรยราร่วงหาย อวิชชาหมดไปได้เป็นดีที่สุด.

อนตฺเถ น ยุโต สิยา.[๖๒๘] ไม่พึงขวนขวายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัตตสัมมาปณิธิ**[๖๒๙] ตั้งตนไว้ชอบ (ข้อ ๖ ในมงคล ๓๘ และข้อ ๓ ในจักร ๔) ดำรงตนไว้ในทางที่ดี ไม่เรียนอาถรรพเวท และไสยศาสตร์ เป็นต้น, **สิกขานุตตริยะ**[๖๓๐] การศึกษาอันยอดเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอธิศีล อธิจิตต์ และอธิปัญญา (ข้อ ๔ ในอนุตตริยะ ๖) ไม่ศึกษาเกี่ยวกับวิชาอาถรรพ์ (ไสยศาสตร์), **ไตรสิกขา**[๖๓๑] ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน มี ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๓.๔.๗๓ อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด–จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้แตกสามัคคีกันเหมือนกับถ้วยแตก เพราะไม่สามารถที่จะทำให้มิตรภาพหรือถ้วยเป็นดังเดิมได้ และท่านสอนให้เป็นเหมือนกับสัมฤทธิ์ คือ ไม่แตกง่าย ถึงแตกก็สามารถเชื่อมให้ติดกันได้ หรือหลอมใหม่ได้ จึงสอนให้มีความอดทน อดกลั้น เพราะการอยู่ร่วมกัน ก็อาจจะมีการกระทบกระทั่งกันบ้าง เหมือนลิ้นกับฟัน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สเจปิ สนฺโต วิวทนฺติ ขิปฺปํ สนฺธียเร ปุน
พาลา ปตฺตาว ภิชฺชนฺติ น เต สมถมชฺฌคู.[๖๓๒]

ถ้าแม้สัตบุรุษวิวาทกัน ก็กลับเชื่อมกันได้สนิทโดยเร็ว ส่วนคนพาลทั้งหลาย ย่อมแตกกันเหมือนภาชนะดิน เขาย่อมไม่ได้ความสงบเวรกันเลย.

สมคฺคา สขิลา โหถ.[๖๓๓] จงสามัคคีมีน้ำใจต่อกัน เป็นต้น

---

[๖๒๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖.

[๖๒๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๔/๔๘.

[๖๒๘] **ขุ.ชา.ตึสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๗๕/๔๐๔.

[๖๒๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗, **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๔/๔.

[๖๓๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๒๗/๒๒๐,๓๕๖/๒๕๖, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๐/๓๑๓,๑๔๐/๔๓๐.

[๖๓๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๔๒/๒๒๒.

[๖๓๒] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๖/๑๐๒.

[๖๓๓] **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๒๘ (เล่ม/หน้า ไม่ปรากฏข้อ).

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ทมะ**[๖๓๔] การข่มใจ การรู้จักควบคุมจิตใจไม่ให้ตกอยู่ในโทสะ หรือความโกรธ, ฝึกหัดดัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง เช่น แก้ไขความเป็นคนอารมณ์ร้อน วู่วาม โกรธง่าย (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔), **ขันติ**[๖๓๕] ความอดทน เข้มแข็งทนทาน ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งยั่วยุที่จะทำให้เป็นคนเจ้าอรมณ์ โมโหง่าย โกรธง่าย (ข้อ ๓ ในฆราวาสธรรม ๔)

๓.๔.๗๔ "ลูกเมียอย่าวางใจ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความรอบคอบ ระมัดระวัง แม้แต่คนใกล้ชิดที่สุด เช่น ลูกกับเมีย ก็ไม่ควรไว้วางใจได้เต็มที่ เพราะความไว้วางใจทำให้เกิดความประมาท ขาดความระมัดระวัง อาจนำภยันตรายมาสู่ตัวเราได้ อย่างคาดไม่ถึง เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของลูกกับเมีย ดังนั้นจึงสอนย้ำไม่ให้ประมาท ไม่ให้ไว้วางใจ โดยเฉพาะลูกเมียเยี่ยงเพชฌฆาต เยี่ยงโจร และลูกเมียเยี่ยงนายไว้ใจไม่ได้โดยเด็ดขาด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

วิสสาสา ภยมนฺเวติ.[๖๓๖] เพราะความไว้ใจ ภัยจึงตามมา.

น วิสฺสเส อวิสฺสฏฺเฐ วิสฺสฏฺเฐปิ น วิสฺสเส.[๖๓๗]

ไม่ควรไว้ใจในคนไม่คุ้นเคย แม้ในคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรไว้ใจ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาทะ**[๖๓๘] ความไม่ประมาท มีความระมัดระวังตัว, **ภริยา**[๖๓๙] ภรรยาแบบต่าง ๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัยและการปฏิบัติต่อสามี มี ๗ ประเภท คือ (๑) วธกาภริยา ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต ภรรยาที่คิดร้ายต่อสามี (๒) โจรีภริยา ภรรยาเยี่ยงโจร, ผู้ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ (๓) อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย เกียจคร้าน หยาบคาย ใจเหี้ยม ชอบข่มสามี (๔) มาตาภริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา มีความหวังดี คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี เหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยัดรักษาทรัพย์ที่หามาได้ (๕) ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว, เคารพรักสามี ดังน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จัก

---

[๖๓๔] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๖๓๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๖๓๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๖๓๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๖๓๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓.

[๖๓๙] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๗/๗๖.

เกรงใจ และคล้อยตามสามี (๖) สขีภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย เป็นเหมือนเพื่อน มีกิริยามารยาทความประพฤติดี และภักดีต่อสามี (๗) ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงทาสี ยอมอยู่ในอำนาจสามีถูกขู่ตะคอกเฆี่ยนตีก็อดทนไม่โกรธตอบ

๓.๔.๗๕ "ภายในอย่านำออก"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า **ไฟภายในอย่านำออก** หมายความว่า โทษหรือเรื่องไม่ดีในครอบครัวของตัวเอง อย่านำไปเปิดเผยนอกบ้าน (อย่าประจานตนเองและครอบครัว) เป็นโอวาทของ ธนญชัยเศรษฐี ที่สอนนางวิสาขา

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อนฺโตอคฺคิ พหิ น นีหริตพฺโพ.[๖๔๐] ไฟในภายในอย่านำออก เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

สังขาเยกัง ปริวัชเชติ[๖๔๑] ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย (ข้อ ๓ ในอปัสเสนธรรม ๔) ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่ออันตรายต่อตนเองและครอบครัว เช่น การพนัน สุราเมรัย ลักษณะนิสัยพาล เป็นต้น

๓.๔.๗๖ "ภายนอกอย่านำเข้า"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า **ไฟภายนอกอย่านำเข้า** หมายความว่า อย่าเอาคำนินทา (โทษ) นอกบ้าน มาเล่าในบ้านเรือน เพราะจะทำให้เกิดการโต้เถียง ทะเลาะเบาะแว้ง แตกแยก ซึ่งเป็นโอวาทของธนญชัยเศรษฐีที่สอนนางวิสาขา

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

พหิอคฺคิ อนฺโต น ปเวเสตพฺโพ.[๖๔๒] ไฟภายนอกอย่านำเข้า เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

สังขาเยกัง ปริวัชเชติ[๖๔๓] ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย (ข้อ ๓ ในอปัสเสนธรรม ๔) ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่ออันตรายต่อตนเองและครอบครัว เช่น การพนัน สุราเมรัย ลักษณะนิสัยพาล เป็นต้น

---

[๖๔๐] **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๑/๔๑๑ (ฉบับมหามกุฏฯ).

[๖๔๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐/๒๔.

[๖๔๒] **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๑/๔๑๑.

[๖๔๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐/๒๔

๓.๔.๗๗ "อาสาเจ้าจนตัวตาย"

สุภาษิตบทนี้สอนให้อาสาทำงานให้พระเจ้าแผ่นดิน อย่างเต็มที่เต็มกำลังความสามารถไม่ย่อท้อ จนกว่าจะเสียชีวิต คือถึงแม้ชีวิตก็อย่าเสียดาย สอนให้ยอมพลีชีพเพื่อปฏิบัติการงานตามพระประสงค์ของพระมหากษัตริย์ เป็นการสอนให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร ทำหน้าที่ที่ดีของพลเมือง และให้ทำงานนั้นอย่างจริง ๆ จัง ๆ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กยิรา เจ กยิราเถนํ.[๖๔๔] ถ้าจะทำ ก็พึงทำการนั้น (จริง ๆ)

ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ น ตํ โหติ มหปฺผลํ.[๖๔๕]

การงานอะไร ๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.

อนิพฺพินฺทิยการิสฺส สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ.[๖๔๖]

ทำเรื่อยไป ไม่ท้อถอย ผลที่ประสงค์จะสำเร็จสมหมาย.

โย จาปิ สีเต อถวาปิ อุณฺเห   วาตาตเป ฑํสสิรึสเป จ
ขุทฺทํ ปิปาสํ อภิภุยฺย สพฺพํ   รตฺตินฺทิวํ โย สตตํ นิยุตฺโต.[๖๔๗]
กาลาคตญฺจ น หาเปติ อตฺถํ   โส เม มนาโป นิวิเส วตมฺหิ.

คนใด ไม่ว่าจะหนาว หรือร้อน มีลมแดด เหลือบยุง ก็ไม่พรั่น ทนหิวทนกระหายได้ทั้งนั้น ทำงานต่อเนื่องไปไม่ขาดทั้งคืนวัน สิ่งที่เป็นประโยชน์มาถึงตามกาล ก็ไม่ปล่อยให้สูญเสียไป คนนั้นย่อมเป็นที่ชอบใจของสิริโชค สิริโชคขอพักพิงอยู่กับเขา.

อนโณ ญาตีนํ โหติ เทวานํ ปิตุนญฺจ โส[๖๔๘]

เมื่อได้เพียรพยายามแล้ว ถึงจะตาย ก็ชื่อว่าตายอย่างไม่เป็นหนี้ใคร (คือไม่มีข้อติดค้างให้ใครติเตียนได้) ไม่ว่าในหมู่ญาติ หมู่เทวดา หรือพระพรหมทั้งหลาย

ปฏิกจฺเจว ตํ กยิรา ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน[๖๔๙]

รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์แก่ชีวิตตน ก็ควรรีบลงมือทำ.

---

๖๔๔ สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๗/๗๐.

๖๔๕ นัย สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

๖๔๖ ขุ.ชา.จตุตาลีส. (บาลี) ๒๗/๓๗/๔๓๐.

๖๔๗ ขุ.ชา.ฉกฺก. (บาลี) ๒๗/๕๒/๑๔๙.

๖๔๘ ขุ.ชา.มหา. (บาลี) ๒๘/๑๒๖/๑๓๘.

๖๔๙ สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๖๘.

ทนฺหเมนํ ปรกฺกเม.[๖๕๐] พึงบากบั่นทำการให้มั่นคง.

วายมสฺสุ จ กิจฺเจสุ.[๖๕๑] จงพยายามในหน้าที่ของตน.

กรํ ปุริสกิจฺจานิ น จ ปจฺฉานุตปฺปติ.[๖๕๒]

เมื่อทำหน้าที่ของลูกผู้ชายแล้ว ไม่ต้องเดือดร้อนใจภายหลัง เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ราชพลี**[๖๕๓] บำรุงข้าราชการ หรือสนองงานพระราชาอย่างเต็มกำลังความสามารถ จริงจังเสมอ ไม่ย่อท้อ, **วิริยพละ**[๖๕๔] กำลังความเพียร (ข้อ ๒ ในพละ ๔) ซึ่งเป็นธรรมอันเป็นกำลัง เป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง เช่น ภัยเนื่องด้วยการครองชีพ ความเสื่อมเสียชื่อเสียง ความครั่นคร้ามเก้อเขินในที่ชุมนุม ภัยคือความตายและภัยคือทุคติ เพราะฉะนั้น เมื่อมีวิริยพละ ก็ย่อมสามารถทำงานได้อย่างเต็มกำลังความสามารถ แม้ตัวจะตายก็ไม่หวั่นพรั่นพรึงใด ๆ เป็นต้น

๓.๔.๗๘ "อาสานายจงพอแรง"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนขยันหมั่นเพียร ประกอบอาชีพทำงานให้นายตามกำลังตามความสามารถของตน ไม่ย่อท้อ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โย จีธ กมฺมํ กุรุเต ปมาย ถามพฺพลํ อตฺตนิ สํวิทิตฺวา
ชปฺเปน มนฺเตน สุภาสิเตน ปริกฺขวา โส วิปุลํ ชินาติ.[๖๕๕]

ผู้ใดทำการโดยรู้ประมาณ ทราบชัดถึงกำลังของตนแล้ว คิดการเตรียมไว้รอบคอบทั้งโดยแบบแผนทางตำรา โดยการปรึกษาหารือ และโดยถ้อยคำที่ใช้พูดอย่างดี ผู้นั้นย่อมทำการสำเร็จ มีชัยอย่างไพบูลย์

สนฺตุฏฺฐีปรมํ ธนํ.[๖๕๖] ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง.

วายมสฺสุ จ กิจฺเจสุ.[๖๕๗] จงพยายามในหน้าที่ของตน

---

[๖๕๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖.

[๖๕๑] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๒/๔๒๘.

[๖๕๒] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๒๖/๑๓๘.

[๖๕๓] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๑/๔๐.

[๖๕๔] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๐.

[๖๕๕] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๐/๑๑๔.

[๖๕๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

[๖๕๗] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๒/๔๒๘.

ทฬฺหเมนํ ปรกฺกเม.[๖๕๘] พึงบากบั่นทำการให้มั่นคง.

ปฏิกจฺเจว กยิรา ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน.[๖๕๙]

รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์แก่ชีวิตตน ก็ควรรีบลงมือทำ.

อนิพฺพินฺทิยการิสฺส สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ.[๖๖๐]

ทำเรื่อยไป ไม่ท้อถอย ผลที่ประสงค์จะสำเร็จสมหมาย.

มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ.[๖๖๑] ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วิริยพละ**[๖๖๒] กำลังความเพียร (ข้อ ๒ ในพละ ๔) ซึ่งเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นไหวต่อภัยทุกอย่าง สามารถทำงานให้เจ้านายอย่างเต็มความสามารถ และมีประสิทธิภาพ, **ยถาพลสันโดษ**[๖๖๓] ยินดีตามกำลัง (ข้อ ๒ ในสันโดษ ๓) คือ มีความยินดีทำงานให้เจ้านายตามกำลังความสามารถของตน ไม่ทำงานหักโหม หนักจนเกินกำลังของตน

๓.๔.๗๙ ของแพงอย่ามักกิน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ฟุ่มเฟือยในเรื่องการกินอยู่ สอนให้มัธยัสถ์ ใช้ชีวิตตามความเหมาะสม สมควรกับฐานะ ไม่ให้ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ในทางฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น ถึงแม้ว่าจะมีทรัพย์สมบัติมาก ถ้าไม่รู้จักประหยัด สักวันหนึ่งทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ย่อมหมดไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อฏฺฐาตา กมฺมเธยฺเยสุ อปฺปมตฺโต วิธานวา
สมํ กปฺเปติ ชีวิตํ สมฺภตํ อนุรกฺขิ.[๖๖๔]

ขยันทำการงาน ไม่ประมาท ฉลาดในวิธีจัดการ เลี้ยงชีวิตแต่พอดี ย่อมรักษาทรัพย์สมบัติให้คงอยู่และเพิ่มทวี เป็นต้น

---

[๖๕๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖.

[๖๕๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๖๘.

[๖๖๐] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๔๓๐.

[๖๖๑] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๓.

[๖๖๒] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๐.

[๖๖๓] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** ๑/๖๙-๗๑.

[๖๖๔] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๗.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **มัตตัญญุตา**[๖๖๕] ความรู้จักประมาณความพอดี (ข้อ ๔ ในสัปปุริสธรรม ๗) เช่น รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ ไม่ใช้ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือยจนเกินไป หรือ ไม่ใช้ชีวิตแบบลำบากขัดสนจนเกินไป ให้ใช้ชีวิตแบบเหมาะสมพอดี, **โภชเน มัตตัญญุตา**[๖๖๖] ความรู้จักประมาณในการบริโภค (ข้อ ๒ ในอปัณณกปฏิปทา ๓) คือ รู้จักพิจารณารับประทานอาหารให้ถูกต้องตามหลักโภชนาการ เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายใช้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่บริโภคแต่ของแพง ๆ แต่ไม่มีคุณค่าทางโภชนาการ (สอนไม่ให้มัวเมาในอาหาร), **โภคสุข**[๖๖๗] สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ แต่ก็ต้องพอดี ไม่มากไม่น้อยจนเกินไป (ข้อ ๒ ในคิหิสุข สุขของชาวบ้าน)

๓.๔.๘๐ "อย่ายินคำคนโลภ"

ยิน หมายถึง รู้เสียงด้วยหู, ฟัง, ใช้ประกอบคำอื่นหมายความว่า รู้สึก, ชอบ, ยอม[๖๖๘]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ฟังคำคนโลภ หรือ ชอบคำพูดของคนโลภ เพราะคนโลภ คือคนที่อยากได้อย่างไม่รู้จักพอ ปรารถนาไขว่คว้า อยากได้สิ่งต่าง ๆ มาเป็นของตน คนที่โกงผู้อื่น ฉ้อราษฎร์บังหลวง ค้าของเถื่อน ปล้น ลักทรัพย์ ฉกชิง วิ่งราว เป็นต้น เหล่านี้เกิดมาจากต้นเหตุ คือ ความโลภ เพราะฉะนั้น เมื่อชอบใจคำของคนโลภ ก็จะทำตามความโลภ เมื่อความโลภเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่เกรงกลัวอะไรทั้งนั้น ขอให้ได้มากก็พอ จึงเป็นการพาตนจมลงสู่ความมืดมน ดังนั้นจึงไม่ควรฟังหรือชอบใจคำของคนโลภ ควรพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่โลภมาก

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ.[๖๖๙] ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย.

อติโลโภ หิ ปาปโก.[๖๗๐] ความละโมบเป็นบาปแท้.

---

[๖๖๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒-๙๓.

[๖๖๖] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๑๖/๑๐๘.

[๖๖๗] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๖๒/๗๘-๗๙.

[๖๖๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๖๗๔.**

[๖๖๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๖/๔๙.

[๖๗๐] **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๗/๗๙๗/๗๘, **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

(ลุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ) ลุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตถา โหติ ยํ โลโภ สหเต นรํ.[๖๗๑]

โลภเข้าแล้ว มองไม่เห็นธรรม เมื่อความโลภเข้าครอบงำคน เวลานั้นมีแต่ความมืดตื้อ.

สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ.[๖๗๒] ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยถ้อยคำ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โลภะ**[๖๗๓] ความอยากได้ (ข้อ ๑ ในอกุศลมูล ๓) ซึ่งเป็นรากเหง้าของอกุศล หรือ ต้นตอของความชั่ว

๓.๔.๘๑ "โอบอ้อมเอาใจคน"

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความโอบอ้อมอารี คือ แสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา.[๖๗๔] เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก.

สุขํ สุปติ พุทฺโธ จ เยน เมตฺตา สุภาวิตา.[๖๗๕]

ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข.

นิวตฺตยนฺติ โสกมฺหา.[๖๗๖] คนใจการุณย์ ช่วยแก้ไขคนให้หายโศกเศร้า เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **พรหมวิหาร**[๖๗๗] ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจ หรือ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจ และกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ มี ๔ อย่าง คือ **เมตตา** ความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า, **กรุณา** ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้อง บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์, **มุทิตา** ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข มีจิตผ่องใส แช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ, **อุเบกขา** ความวางใจเป็นกลาง ดำรงอยู่ในธรรม ตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง มีจิตเที่ยงธรรมดุจตราชั่ง

---

[๖๗๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๘/๓๐๕.

[๖๗๒] นัย.**ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๕๒/๑๘๕.

[๖๗๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๗/๒๔๔, **ขุ.อิติ.ติก.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๗๒.

[๖๗๔] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๓๔.

[๖๗๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๘.

[๖๗๖] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๗๔/๒๓๖.

[๖๗๗] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๔/๑๖๔, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗.

ผู้มีวิหารธรรม ย่อมช่วยเหลือมนุษย์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม[๖๗๘]

๓.๔.๘๒ **"อย่ายลเหตุแต่ใกล้"**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้มองดูสิ่งหรือเรื่องที่ทำให้เกิดผล (เรื่องเค้ามูล–เหตุผล) เฉพาะในระยะใกล้ แต่ควรมองดูทั้งใกล้และไกล ทุกแง่ทุกมุม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ตํ คเณฺห ยทปณฺณกํ.[๖๗๙] สิ่งใดไม่ผิด พึงถือเอาสิ่งนั้น.

อนตฺถํ ปริวชฺเชติ อตฺถํ คณฺหาติ ปณฺฑิโต.[๖๘๐]

บัณฑิตย่อมเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์.

อธุรายํ น ยุญฺชติ.[๖๘๑] คนมีปัญญา ย่อมไม่ประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

โยคา เว ชายเต ภูริ.[๖๘๒] ปัญญา ย่อมเกิดเพราะใช้การ.

โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ.[๖๘๓] พึงวิจัยเรื่องราวตลอดสายให้ถึงต้นตอ.

ปญฺญายตฺถํ วิปสฺสติ.[๖๘๔] จะมองเห็นอรรถชัดแจ้งด้วยปัญญา.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ปัญญาพละ**[๖๘๕] กำลังปัญญา มีวิสัยทัศน์ในการพิจารณาเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยสติปัญญา (ข้อ ๑ ในพละ ๔ ซึ่งเป็นธรรมอันเป็นกำลังเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง, **ปัญญา**[๖๘๖] ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง (ข้อ ๕ ใน อริยวัฑฒิ ๕ ซึ่งเป็นความเจริญอย่างประเสริฐ หรือ หลักความเจริญของอารยชน)

---

[๖๗๘] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๘–๑๔๙.

[๖๗๙] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑/๑.

[๖๘๐] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๔๒/๕๒.

[๖๘๑] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๖/๒๘๑.

[๖๘๒] **ขุ.ธ.** ๒๕/๒๘๒/๖๕.

[๖๘๓] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๘๗–๓๘๘/๓๓๔, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๔๘/๓๘.

[๖๘๔] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒.

[๖๘๕] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๐.

[๖๘๖] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๖๓–๖๔/๗๔–๗๕.

๓.๔.๘๓ "ท่านไท้อย่าหมายโทษ"

ไท้ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่[๖๘๗] (กษัตริย์)

สุภาษิตบทนี้สอนวิธีปฏิบัติตนต่อกษัตริย์ สอนให้มีความจงรักภักดี มิให้คิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ (มิให้มุ่งโทษหรือจับพระมหากษัตริย์) เพราะท่านเป็นผู้ปกครองและผู้นำประเทศ เป็นศูนย์รวมน้ำใจของประชาชน ธรรมดาพระราชามหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศต้องมีการสร้างบารมีมาแต่อดีต อนึ่ง ผู้เป็นพระราชาที่ดีนั้นต้องประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ทศพิธราชธรรม และสังคหวัตถุธรรม ซึ่งเป็นธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง จึงจะเป็นที่นับถือบูชาของประชาชน และสามารถนำประเทศไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

ราชา รฏฺจสฺส ปญฺญาณํ.[๖๘๘] พระราชาเป็นสง่าแห่งแคว้น. (เป็นเครื่องปรากฏแห่งแว่นแคว้น)

ราชา มุขํ มนุสฺสานํ.[๖๘๙] พระราชา เป็นประมุขของประชาชน.

อุชฺฌตฺติพลา พาลา นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา.[๖๙๐]

ขุมกำลังของคนพาล คือ จ้องหาโทษของคนอื่น ขุมกำลังของบัณฑิต คือ การไตร่ตรองโดยพินิจ.

สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ.[๖๙๑] โทษคนอื่นเห็นง่าย แต่โทษตนเห็นยาก.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สมมติเทพ**[๖๙๒] เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ **พระราชา** เป็นต้น (ข้อ ๑ ในเทพ ๓ สภาวะเนื่องด้วยระดับชีวิตจิตใจ) เป็นผู้ที่เราควรให้ความเคารพนับถือ และถวายความจงรักภักดี โดยปราศจากการคิดมุ่งร้ายต่อพระองค์, **สังขาเยกัง อธิวาเสติ**[๖๙๓] ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้วอดกลั้น (ข้อ ๒ ในอปัสเสนธรรม ๔ ธรรมเป็นที่อิงหรือ

---

[๖๘๗] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๑๔.

[๖๘๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๒/๔๗.

[๖๘๙] **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๔๐๐/๓๘๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๕๗๔/๔๔๙.

[๖๙๐] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

[๖๙๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๕๒/๖๐.

[๖๙๒] **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๓๒/๙๖,๑๑๙/๒๓๕.

[๖๙๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐/๒๔.

พึ่งอาศัย) ได้แก่ อนิฏฐารมณ์ต่าง ๆ มีความอาฆาต มุ่งร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ให้รู้จักพิจารณาอดทนอดกลั้น, **อภิชัจจพลัง**[๖๙๔] กำลังความมีชาติสูง (ข้อ ๔ ในพละ ๕ ของพระมหากษัตริย์) คือเกิดในตระกูลสูง เป็นขัตติยชาติ ต้องด้วยความนิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดี ตามประเพณีแห่งชาติตระกูล จึงควรที่ประชาชนจะถวายความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์, **อนวัชชพละ**[๖๙๕] กำลังสุจริต หรือ กำลังความบริสุทธิ์ (ข้อ ๓ ในพละ ๔ ธรรมอันเป็นพลังให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง) เช่นมีความประพฤติและหน้าที่การงานบริสุทธิ์ ไม่มีข้อบกพร่องเสียหาย มุ่งดี ไม่รุกรานให้ร้ายต่อพระมหากษัตริย์ ถวายความซื่อสัตย์จงรักภักดีด้วยเจตนาบริสุทธิ์

๓.๔.๘๔ "คนโหดให้เอ็นดู"

โหด หมายถึง ไร้, ชั่ว[๖๙๖] และหมายถึงชั่ว, ร้าย[๖๙๗] เอ็นดู หมายถึง มีใจรักใคร่ปรานี[๖๙๘]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เอาชนะคนที่โหดเหี้ยมด้วยความเมตตาปรานี มีใจรักใคร่ปรารถนาดีต่อเขา ไม่โหดเหี้ยมตอบ หรืออาจสอนให้เห็นใจคนยากไร้ (ขัดสน)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อกฺโกเธน ชิเน โกธํ[๖๙๙] พึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ

อสาธุํ สาธุนา ชิเน.[๗๐๐] พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี.

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตตา.[๗๐๑] เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก

วทญฺญู วีตมจฺฉรา.[๗๐๒] รู้คือเข้าใจคำของคนที่ขอ ปราศจากความตระหนี่ เป็นต้น

---

[๖๙๔] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๔๒๙, **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๗/๒๗๖–๒๗๘.

[๖๙๕] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๗/๕/๓๐๐.

[๖๙๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๓), หน้า ๙๗๖.

[๖๙๗] **พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๙๐๕.

[๖๙๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖๑.

[๖๙๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๗/๕๖, **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒/๓๘.

[๗๐๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๗/๕๖, **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒/๓๘.

[๗๐๑] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๔.

[๗๐๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๔๙/๓๘-๓๙.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **เมตตา–กรุณา**[๗๐๓] ความรักใคร่ ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดเปลื้อง บำบัดความทุกข์ เช่น ความเป็นคนโหดเหี้ยม เป็นต้น (ข้อ ๑–๒ ในพรหมวิหาร ๔), **สังขาเยกัง ปฏิวิโนเทติ**[๗๐๔] ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่ออันตรายเกิดขึ้นแล้ว เช่น อกุศลวิตก มีพยาบาทวิตก เช่น ความเป็นคนโหดเหี้ยม เป็นต้น และความชั่วร้ายทั้งหลาย พึงรู้จักพิจารณาแก้ไข บำบัดหรือขจัดให้สิ้นไป (ข้อ ๔ ในอปัสเสนธรรม ๔ ธรรมเป็นที่พึ่งพิงหรือธรรมช่วยอุดหนุน)

๓.๔.๘๕ "ยอครูยอต่อหน้า"

ยอ หมายความว่า คำกล่าวเพื่อเชิดชู หรือ เพื่อให้ชอบใจ[๗๐๕]

สุภาษิตบทนี้สอนให้แสดงความยกย่อง ชื่นชมต่อครูบาอาจารย์อย่างตรงไปตรงมา เป็นการให้กำลังใจแก่ครูที่จะทำการอบรมสั่งสอน เมื่อครูได้รับคำยกย่องชมเชยจากศิษย์ ก็จะเกิดความเมตตา เห็นว่าสิ่งที่สอนไปนั้นมีคุณค่า ไม่ไร้ความหมาย ผู้เรียนมีความพึงพอใจ สนุกสนานและเห็นคุณประโยชน์ของการศึกษาเล่าเรียน ครูก็จะมีกำลังใจที่จะทำหน้าที่ในการสอนต่อไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนาสุภาษิตที่ว่า

กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ.[๗๐๖] ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู.

กาลานุรูปํ ว ธุรํ นิยุญฺเช.[๗๐๗] พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว.

กิตฺติญฺจ ปปฺโปติ อธิจฺจ เวเท

สนฺตึ ปุเณติ จรเณน ทนฺโต.[๗๐๘]

เล่าเรียนสำเร็จวิทยา ก็ย่อมได้เกียรติ แต่ฝึกอบรมด้วยจริยธรรมต่างหากเล่า จึงจะสบสันติ.

---

[๗๐๓] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๗.

[๗๐๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐/๒๔.

[๗๐๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๖๘.

[๗๐๖] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒๑๑.

[๗๐๗] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๐.

[๗๐๘] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๗/๑๔๕.

วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส.[๗๐๙]

คนที่สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ประเสริฐสุดทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา.

ครุ โหติ สคารโว.[๗๑๐] ผู้เคารพ ย่อมมีผู้เคารพ

ปูชโก ลภเต ปูชํ[๗๑๑] ผู้บูชา ย่อมได้รับบูชา เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ปูชา จ ปูชนียานํ**[๗๑๒] บูชาบุคคลที่ควรบูชา เช่น การบูชายกย่องคุณครูบาอาจารย์ (ข้อ ๓ ในมงคล ๓๘), **คารโว จ**[๗๑๓] ความเคารพ การแสดงที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของครู และให้ความสำคัญ ความเอื้อเฟื้อต่อครูโดยเหมาะสม (ข้อ ๒๒ ในมงคล ๓๘), **นิวาโต จ**[๗๑๔] ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน ต่อครูอาจารย์ (ข้อ ๒๓ ในมงคล ๓๘)

๓.๔.๘๖ **"ยอข้าเมื่อแล้วกิจ"**

ข้า หมายถึง บ่าวไพร่ คนรับใช้[๗๑๕]

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักกล่าวคำยกย่อง เชิดชูคนรับใช้ เมื่อทำกิจธุระสำเร็จ เป็นการให้กำลังใจแก่บ่าวไพร่ ที่จะทำงานต่อไป ท่านสอนให้รู้จักวิธีการพูด ให้พูดแต่คำที่ไพเราะ ดีงาม เมื่อพูดออกไปแล้ว สามารถอำนวยประโยชน์ให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเอง และบ่าวไพร่

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สณฺหํ คิรํ อตฺถวตึ ปมุญฺเจ.[๗๑๖] ควรเปล่งวาจาไพเราะ ที่มีประโยชน์.

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ.[๗๑๗] เปล่งวาจางามยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

---

[๗๐๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๑๔๐/๘๔.

[๗๑๐] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

[๗๑๑] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

[๗๑๒] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓-๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒-๒๖๘/๓๘๕.

[๗๑๓] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓-๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒-๒๖๘/๓๘๕.

[๗๑๔] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓-๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒-๒๖๘/๓๘๕.

[๗๑๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๓๙.

[๗๑๖] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๗๗.

[๗๑๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

ปูชโก ลภเต ปูชํ.[๗๑๘] ผู้บูชา ย่อมได้รับบูชา.

กิจฺจานุกุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจํ.[๗๑๙] พึงทำกิจแก่ผู้ช่วยทำกิจ ปืนต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ปูชา จ ปูชนียานํ**[๗๒๐] บูชาบุคคลที่ควรบูชา เช่น ยกย่อง เชิดชู สรรเสริญคนรับใช้ที่ทำงานอย่างเต็มความสามารถ ที่ทำงานเสร็จแล้ว เป็นการให้กำลังใจแก่บ่าวไพร่ (ข้อ ๓ ในมงคล ๓๘), **ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ**[๗๒๑] พูดจับใจ พูดด้วยน้ำใจหวังดี มุ่งให้เป็นประโยชน์ และรู้จักพูดให้เป็นผลดี ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เช่น บ่าวไพร่เป็นต้น, **เหฏฐิมทิศ** ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน คือ จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ และเมื่อทำงานเสร็จให้รู้จักยกย่องชมเชย[๗๒๒] (ข้อ ๕ ในทิศ ๖)

๓.๔.๘๗ "ยอมิตรเมื่อลับหลัง"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักยกย่อง เชิดชูเพื่อนเมื่อลับหลัง รวมทั้งสอนให้ทำดีต่อเพื่อนทั้งต่อหน้าและลับหลัง มิตรที่ต่อหน้าว่าอย่างหนึ่ง ลับหลังว่าไปอีกอย่างหนึ่ง จัดเป็นคนที่พูดปดไม่มีความจริงใจ ไม่จัดเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้เป็นคนซื่อตรงและมีความจริงใจต่อมิตร

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สมฺมุขา ยาทิสํ จิณฺณํ ปรมฺมุขาปิ ตาทิสํ.[๗๒๓]

ต่อหน้าประพฤติเช่นใด ถึงลับหลังก็ให้ประพฤติเช่นนั้น.

สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ   โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๗๒๔]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง.

สพฺเพ อมิตฺเต ตรติ   โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๗๒๕]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมผ่านพ้นศัตรูทั้งปวง ปืนต้น

---

๗๑๘ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

๗๑๙ **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๕/๖๓.

๗๒๐ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

๗๒๑ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗,๒๕๖/๒๗๖, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๔/๑๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๗/๕/๓๐๑.

๗๒๒ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖.

๗๒๓ ส.ส., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๙.

๗๒๔ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๓/๑๒๘.

๗๒๕ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๔/๑๒๘.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อุตตรทิศ**[๗๒๖] ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ คือ ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน ยกย่อง ชมเชยทั้งต่อหน้าและลับหลัง บุคคลพึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย (ข้อ ๔ ในทิศ ๖) ดังนี้ (๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน, (๒) พูดจามีน้ำใจ เช่น ยกย่องชมเชยทั้งต่อหน้าและลับหลัง, (๓) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน, (๔) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน, (๕) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

๓.๔.๘๘ ลูกเมียยังอย่าสรรเสริญ เยียสะเทินจะอดสู"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เป็น **เยียวสเทินจะอดสู**[๗๒๗]

ยัง หมายความว่า คงอยู่, มี[๗๒๘] หรือยังมีชีวิตอยู่

เยียว หมายความว่า ผิว่า, แม้ว่า, ถ้า[๗๒๙]

สะเทิน หมายความว่า ครึ่ง ๆ กลาง ๆ, ก้ำกึ่ง[๗๓๐]

อดสู หมายความว่า ละอายใจ, อับอาย[๗๓๑]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าลูกและเมียยังคงอยู่อย่าเพิ่งยกย่องชมเชย หรืออย่าเพิ่งสรรเสริญ เพราะอาจทำให้อับอายได้ หมายความว่า ถึงแม้ว่า ลูกและเมียจะดี หรือ เก่งกล้าสามารถสักปานใด ทำให้ผู้เป็นพ่อหรือสามีมีความภาคภูมิใจอย่างมาก ก็ควรเก็บความรู้สึกนั้นไว้ในใจ อย่าแสดงความชื่นชมสรรเสริญออกมาจนออกนอกหน้า เพราะอาจทำให้ลูกกับเมียเหลิงจนลืมตัว และอาจทำให้คนที่ได้รับฟังคำชื่นชมสรรเสริญนั้นหมั่นไส้ เห็นเป็นการโอ้อวด หรือเรื่องที่ว่าดีจึงชื่นชมสรรเสริญ แต่เรื่องนั้นอาจกลับกลายเป็นไม่ดีในภายหลัง จึงอาจทำให้ผู้เป็นพ่อหรือสามีได้รับความอับอายจากเรื่องนั้นได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นานาทิฏฺฐิเก นานยิสฺสสิ เต.[๗๓๒]

มนุษย์ทั้งหลายต่างความคิดต่างความเห็นกัน ท่านจะกำหนดให้คิดเห็นเหมือนกันหมด เป็นไปไม่ได้.

---

[๗๒๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๖.

[๗๒๗] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ** หน้า ๕๙๐.

[๗๒๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พ.ศ. ๖๗๐.

[๗๒๙] อ้างแล้ว, หน้า ๖๘๐.

[๗๓๐] อ้างแล้ว, หน้า ๘๑๓.

[๗๓๑] อ้างแล้ว, หน้า ๙๑๑.

[๗๓๒] **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๑๒๙.

เยเนว เอโก ลภเต ปสํสํ เตเนว อญฺโญ ลภเต นินฺทิตารํ.[๗๓๓]

เหตุอย่างหนึ่ง ทำให้คนหนึ่งได้รับการสรรเสริญ เหตุอย่างเดียวกันนั้น ทำให้อีกคนหนึ่งได้รับการนินทา.

ตเถเวกสฺส กลฺยาณํ ตเถเวกสฺส ปาปกํ

ตสฺมา สพฺพํ น กลฺยาณํ สพฺพํ วาปิ น ปาปกํ.[๗๓๔]

สิ่งเดียวกันนั่นแหละ ดีสำหรับคนหนึ่ง แต่เสียสำหรับอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น สิ่งใด ๆ มิใช่ว่าจะดีไปทั้งหมด และก็มิใช่จะเสียไปทั้งหมด ป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **นินทา**[๗๓๕] การติเตียน, **ปสํสา**[๗๓๖] การสรรเสริญ (ข้อ ๕ และ ๖ ในโลกธรรม ๘ เรื่องของโลก) การนินทาสรรเสริญ เป็นโลกธรรมที่ต้องพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ว่าโลกธรรมเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ที่เกิดขึ้นกับตัวเรา ล้วนไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จึงไม่ควรมัวเมาหลงใหลไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ควรขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น[๗๓๗], **ปัจฉิมทิศ**[๗๓๘] ทิศเบื้องหลัง (ทิศตะวันตก) ได้แก่ บุตรภรรยา ผู้เป็นสามีพึงปฏิบัติต่อบุตรภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง คือ ยกย่องสรรเสริญให้เกียรติ สมกับฐานะที่เป็นบุตรและภรรยา แต่ว่าอย่าชื่นชม ยกย่อง สรรเสริญจนมากเกินไป เพราะอาจทำให้เหลิงได้ หรือ อาจทำให้ผู้อื่นหมั่นไส้ได้ เพราะฉะนั้น จึงควรระมัดระวัง

๓.๔.๘๙ **"อย่าชังครูชังมิตร"**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เกลียดชังครูและมิตร สอนให้เห็นคุณค่าของครูและมิตร ให้มีคุณธรรมต่อครูและมิตร เพราะครูคือปูชนียบุคคล เป็นผู้ที่ให้ฝึกฝน อบรม สั่งสอนศิษย์ให้เป็นคนดีมีความรู้ ส่วนมิตรเป็นผู้คอยช่วยเกื้อกูล ปกป้องรักษาในคราวมีภัยหรือในยามเดือดร้อน ไม่ละทิ้งกันในยามทุกข์ยาก ท่านจึงสอนวิธีปฏิบัติตนต่อครูและมิตร ไม่ควรเกลียดชัง เพราะหากเกลียดชังบุคคลสองประเภทนี้ ผลร้ายก็จะเกิดขึ้นกับตนเอง เช่น ไม่มีครูคอยอบรมสั่งสอน ไม่มีเพื่อนคอยช่วยเหลือ เป็นต้น และบุคคลสองประเภทนี้ เป็นผู้ที่มีความหวังดีต่อเราอย่างจริงใจ

---

[๗๓๓] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๔/๒๘๔.

[๗๓๔] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๖/๓๑.

[๗๓๕] **องฺ.อฏฺฐก.** ๒๓/๕,๖/๑๓๑,๑๓๓.

[๗๓๖] **องฺ.อฏฺฐก.** ๒๓/๕,๖/๑๓๑,๑๓๓.

[๗๓๗] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๕๔.

[๗๓๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.[๗๓๙] ผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวแท้.

ยสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย　　　　นิสีเทยฺย สเยยฺย วา
น ตสฺส สาขํ ภญฺเชยฺย　　　　มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.[๗๔๐]

บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาต้นไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งต้นไม้นั้น, เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม.

ยํ ยํ ชนปทํ ยาติ　　　　นิคเม ราชธานิโย
สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ　　　　โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๗๔๑]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ไปสู่แว่นแคว้น ตำบลหรือเมืองหลวงใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง

ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย　　　　สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ
สกฺกจฺจํ ตํ นมสฺเสยฺยํ　　　　อคฺคิหุตฺตํว พฺราหฺมโณ.[๗๔๒]

บุคคลรู้แจ้งธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วจากผู้ใด พึงนอบน้อมผู้นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์นับถือการบูชาไฟ ฉะนั้น

โทโส โกธสมุฏฺฐาโน.[๗๔๓] โทสะมีความโกรธเป็นสมุฏฐาน.

อนตฺถชนโน โกโธ.[๗๔๔] ความโกรธก่อความพินาศ.

โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ.[๗๔๕] ฆ่าความโกรธได้ อยู่เป็นสุข.

โกธํ ฆตฺวา น โสจติ.[๗๔๖] ฆ่าความโกรธได้ ไม่เศร้าโศก.

มา โกธสฺส วสํ คมิ.[๗๔๗] อย่าลุอำนาจความโกรธ.

---

[๗๓๙] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๕๑/๒๓๒.

[๗๔๐] **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๕๓/๒๒.

[๗๔๑] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

[๗๔๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๙๒/๘๕.

[๗๔๓] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๗/๒๑๒.

[๗๔๔] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๗๔๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๑,๘๔/๔๕,๕๓.

[๗๔๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๑,๘๔/๔๕,๕๓.

[๗๔๗] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๕๒.

ญาติมิตฺตา สุหชฺชา จ ปริวชฺเชนฺติ โกธนํ.[๗๔๘]

ญาติมิตรและสหาย ย่อมหลีกเลี่ยงคนมักโกรธ.

กุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ.[๗๔๙] โกรธเข้าแล้ว มองไม่เห็นธรรม.

ยํ กุทฺโธ อุปโรเธติ สุกรํ วิย ทุกฺกรํ.[๗๕๐]

คนโกรธจะผลาญสิ่งใด สิ่งนั้นทำยาก ก็เหมือนทำง่าย.

กุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ.[๗๕๑] ผู้โกรธย่อมไม่รู้อรรถ ป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โกธะ**[๗๕๒] ความโกรธ (ข้อ ๑ ในมละ ๙ ซึ่งเป็นมลทิน และ ข้อ ๓ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ เป็นธรรมเครื่องเศร้าหมอง หรือ สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว), **โทสะ**[๗๕๓] ความคิดประทุษร้าย (ข้อ ๒ ในอกุศลมูล ๓ รากเหง้าของอกุศล, ข้อ ๒ ในกิเลส ๑๐ (กิเลสวัตถุ) สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง, ข้อ ๒๑ ในเจตสิก ๕๒ ธรรมที่ประกอบกับจิต), **โทสัคคิ**[๗๕๔] ไฟคือโทสะ ได้แก่ ความขัดเคือง ไม่พอใจ คิดประทุษร้าย ความเกลียดชังเป็นต้น (ข้อ ๒ ในอัคคิ ๓ กิเลสที่เปรียบเสมือนไฟ เพราะเผาลนจิตใจให้เร่าร้อน), **ปฏิฆะ**[๗๕๕] ความขัดใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองคือโทสะ (ข้อ ๒ ในอนุสัย ๗ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน, ข้อ ๕ ในสังโยชน์ ๑๐ กิเลสที่ผูกใจสัตว์ หรือ มัดสัตว์ไว้กับความทุกข์ (สุตตันตนัย) และข้อ ๒ ในสังโยชน์ ๑๐ (อภิธรรมนัย), **อุปนาหะ**[๗๕๖] ความผูกโกรธ (ข้อ ๔ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง หรือ สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว), **สังขาเยกัง อธิวาเสติ**[๗๕๗] ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้วอดกลั้น ได้แก่ อนิฏฐารมณ์ต่าง ๆ มีความโกรธ เกลียด และชิงชัง เป็นต้น

ในสุภาษิตบทนี้สอนให้ละกิเลส คือ โกธะ, อุปนาหะ, โทสะ, โทสัคคิ และปฏิฆะเสียในขณะเดียวกัน ท่านสอนให้มีคุณธรรม และให้ปฏิบัติต่อครูและมิตรด้วยธรรม

---

[๗๔๘] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๗๔๙] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๗๕๐] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๗๕๑] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๗๕๒] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๑๘๒/๑๐๑,๕๔๒/๓๐๕.

[๗๕๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๗๒.

[๗๕๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๙๓/๓๑๑.

[๗๕๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๒๓๒/๙๒, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๑๑/๘.

[๗๕๖] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๗๕๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓.

ทักษิณทิศ[๗๕๘] ทิศเบื้องขวา (ทิศใต้) ได้แก่ ครูอาจารย์ ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูอาจารย์ (ข้อ ๒ ในทิศ ๖), **อุตตรทิศ**[๗๕๙] ทิศเบื้องซ้าย (ทิศเหนือ) ได้แก่ มิตรสหาย มิตรพึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย (ข้อ ๔ ในทิศ ๖)

๓.๔.๙๐ "ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้ทำแต่ความดี มีความซื่อสัตย์ สุจริต ประกอบแต่สัมมาอาชีพ ละเว้นจากทุจริตความชั่วทั้งมวล

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.[๗๖๐]

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การบำเพ็ญแต่ความดี ๑ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ๑ ๓ ประการนี้ คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

ปาปานิ ปริวชฺเช.[๗๖๑] พึงละเว้นบาปทั้งหลาย.

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช.[๗๖๒]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว.

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.[๗๖๓] ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า.

กตญฺจ สุกตํ เสยฺโย.[๗๖๔] ความดี ทำนั่นแล ดีกว่า.

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ.[๗๖๕] ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.

ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย.[๗๖๖] ความสั่งสมบาป นำทุกข์มาให้.

---

[๗๕๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔. ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๓๙.

[๗๕๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔. ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๗๕.

[๗๖๐] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๗๖๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

[๗๖๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๑๕/๘๗.

[๗๖๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๗๖๔] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๗๖๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๕๖/๒๗๒, **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๔/๖๓.

[๗๖๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๗/๓๗.

ปาปานํ อกรณํ สุขํ.[๗๖๗] การไม่ทำบาป นำสุขมาให้.

อาปูรติ ธีโร ปุญฺญสฺส โถกํ โถกํปิ อาจินํ.[๗๖๘]

ธีรชนสร้างความดีทีละน้อย ก็เต็มเปี่ยมไปด้วยความดี.

สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย.[๗๖๙] การสร้างสมความดี นำสุขมาให้.

ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานิ.[๗๗๐] ควรทำบุญอันนำสุขมาให้.

อาปูรติ พาโล ปาปสฺส โถกํ โถกํปิ อาจินํ.[๗๗๑]

พาลชนสร้างสมความชั่วทีละน้อย ก็เต็มเปี่ยมไปด้วยความชั่ว เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **พุทธโอวาท**[๗๗๒] ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์, **ปธาน**[๗๗๓] ความเพียร มี ๔ ประการ, **กรรม**[๗๗๔] การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทั้งทางกาย วาจา และใจ มี ๒ คือ (๑) อกุศลธรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว สุภาษิตบทนี้สอนให้ละเว้นการกระทำที่เกิดอกุศลมูล คือ ราคะ โทสะ หรือ โมหะ (๒) กุศลธรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี สุภาษิตบทนี้สอนให้กระทำแต่กุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๓.๔.๙๑ **"นอบตนต่อผู้เฒ่า"**

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะต่อผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้สูงอายุผู้หลักผู้ใหญ่ สอนให้เคารพกันตามอาวุโส ตามวัยวุฒิ ให้มีความเคารพ นอบน้อม ประพฤติตามโอวาท การเคารพและนอบน้อมนี้ เป็นมงคลให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองอีกด้วย เพราะผู้หลักผู้ใหญ่ย่อมให้การสนับสนุน ในปัจจุบันนี้ สุภาษิตยังเป็นที่นับถือปฏิบัติกันอยู่ในสังคมไทย

---

[๗๖๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓/๗๔.

[๗๖๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๒/๓๘.

[๗๖๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๘/๓๘.

[๗๗๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗/๓, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๕๒/๑๕๐.

[๗๗๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๑/๓๘.

[๗๗๒] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๗/๔๙.

[๗๗๓] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๗/๑๗,๑๔/๑๘,๖๙/๘๔, ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๐๐–๑๐๑.

[๗๗๔] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๑๑๒/๒๕๖, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๕๕,๖๔/๒๘๐.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ.[๗๗๕] ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู.

ครุ โหติ สคารโว.[๗๗๖] ผู้เคารพย่อมมีผู้เคารพ.

สทฺธมฺโม สพฺภิ รกฺขิโต.[๗๗๗] ธรรมของสัตบุรุษ อันสัตบุรุษรักษา.

นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหํ.[๗๗๘]

พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง.

มหตฺตปตฺโตปิ นิวาตวุตฺติ.[๗๗๙] ถึงจะเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมา ก็ควรมีความถ่อมตน.

มา ชาตึ ปุจฺฉ จรณญฺจ ปุจฺฉ.[๗๘๐]

อย่าถามถึงชาติกำเนิด จงถามถึงความประพฤติ.

เย วุฑฺฒมปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา

ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคฺคติ.[๗๘๑]

คนรู้จักธรรมเนียม ย่อมยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ ในชาตินี้ก็มีผู้สรรเสริญ ชาติหน้าก็ไปดี เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อปจายนมัย**[๗๘๒] ทำบุญด้วยการประพฤติ**อ่อนน้อม** มีความเคารพและมีสัมมาคารวะต่อผู้เฒ่าผู้แก่ (ข้อ ๔ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐), **นิวาโต จ**[๗๘๓] ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้สูงอายุ (ข้อ ๒๓ ในมงคล ๓๘)

---

[๗๗๕] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒๑๑.

[๗๗๖] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

[๗๗๗] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๒๗/๒๑๐.

[๗๗๘] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๙/๔๒๘.

[๗๗๙] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๕๓/๑๕๐.

[๗๘๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๙๕/๒๐๑.

[๗๘๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๗/๑๐.

[๗๘๒] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๗/๑๙๕, **สงฺคห** (บาลี) ๓๒.

[๗๘๓] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

๓.๔.๙๒ "เข้าออกอย่าวางใจ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้ระมัดระวังตัวเสมอ จะเดินทางไปไหนมาไหน ไม่ควรประมาท เช่น เมื่อออกจากบ้านต้องระมัดระวังอันตราย เพราะอาจเกิดขึ้นได้ทุกแห่งหน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ.[๗๘๔] อย่ามัวประกอบความประมาท.

ปมาเทน น สํวเส.[๗๘๕] ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท.

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ.[๗๘๖] พึงระแวงสิ่งที่ควรระแวง.

รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ.[๗๘๗] พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง.

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ.[๗๘๘] จงทำประโยชน์ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท.

น วิสฺสเส อวิสฺสตฺเถ.[๗๘๙] ไม่ควรไว้ใจ ในคนไม่คุ้นเคย.

วิสฺสตฺเถปิ น วิสฺสเส.[๗๙๐] ถึงคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรวางใจ.

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๗๙๑] เพราะไว้วางใจภัยจึงตามมา.

นาสฺมเส กตปาปมฺปิ นาสฺมเส อลิกวาทิเน
นาสฺมเส อตฺตตฺถปญฺญมฺหิ อติสนฺเตปิ นาสฺมเส.[๗๙๒]

ไม่ควรไว้วางใจคนที่ทำชั่วมาแล้ว ไม่ควรไว้ใจคนที่พูดพล่อย ๆ ไม่ควรไว้ใจคนที่เห็นแก่ตัว ถึงคนที่ทำทีสงบเสงี่ยมเกินไป ก็ไม่ควรไว้ใจ

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ
อนาคตภยา ธีโร อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๗๙๓]

---

[๗๘๔] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

[๗๘๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๖.

[๗๘๖] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๗๘๗] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๗๘๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕.

[๗๘๙] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๗๙๐] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๗๙๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๗๙๒] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

[๗๙๓] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาทะ**[๗๙๔] ความไม่ประมาท มีความรอบคอบ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง มีความระมัดระวังตัว

อัปปมาทคารวตา[๗๙๕] ความเคารพในความไม่ประมาท (ข้อ ๕ ในคารวะ ๖)

๓.๔.๙๓ "ระวังระไวหน้าหลัง เยียวผู้ชังจะคอยโทษ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความระมัดระวังอันตราย เพราะอาจเกิดได้ทุกแห่งหน สอนให้มีความไม่ประมาท รอบคอบ เพราะหากตั้งอยู่ในความประมาท อาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ ผู้รู้จึงติเตียนความประมาท และสรรเสริญความไม่ประมาท

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปมาโท ครหิโต สทา.[๗๙๖] ความประมาท บัณฑิตติเตียนทุกเมื่อ.

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ.[๗๙๗] ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย.

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ.[๗๙๘] อย่ามัวประกอบความประมาท

ปมาเทน น สํวเส.[๗๙๙] ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท.

ปมาทมนุยุญฺชนฺติ พาล ทุมฺเมธิโน ชนา.[๘๐๐]

คนพาลมีปัญญาทรามย่อมประกอบแต่ความประมาท.

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ   รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ
อนาคตภยา ธีโร   อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๘๐๑]

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต.

---

[๗๙๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๔.

[๗๙๕] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗–๓๑๘.

[๗๙๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๑.

[๗๙๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๗๙๘] **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

[๗๙๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๖.

[๘๐๐] **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖/๒๐.

[๘๐๑] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาทะ**[๔๐๒] ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว มีความรอบคอบ, **อัปปมาทคารวตา**[๔๐๓] ความเคารพในความไม่ประมาท (ข้อ ๕ ในคารวตา ๖)

๓.๔.๙๔ **"อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ"**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนที่มีอารมณ์โกรธเป็นประจำนิสัย หรือที่เรียกว่า คนเจ้าอารมณ์ คนเช่นนี้พอถูกกระทบกระทั่งเพียงเล็กน้อยก็โกรธ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ดีเลย เพราะความโกรธเกรี้ยวกราด ขุ่นเคือง ทำจิตใจให้กำเริบ หงุดหงิด และกระวนกระวาย หาความสงบมิได้

ความโกรธเมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใด จะทำให้เป็นคนจิตใจขุ่นมัว ดุดัน โหดร้าย ไม่รู้อรรถไม่รู้ธรรม ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ย่อมเสื่อมทรัพย์ เสื่อมยศ ผิวพรรณเศร้าหมอง เป็นต้น เป็นเหตุให้ก่อความชั่วร้าย ความพินาศแก่ตนเองและผู้อื่นได้ด้วยประการต่าง ๆ

ดังนั้น เมื่อความโกรธเกิดขึ้นในจิตใจ พึงระงับเสียด้วยความอดทน และเจริญเมตตาธรรม อย่าปล่อยไว้ จงข่มใจให้หายโกรธเสีย

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ทุกฺขํ สยติ โกธโน.[๔๐๔] คนมักโกรธย่อมอยู่เป็นทุกข์.

โกธโน ทุพฺพณฺโณ โหติ.[๔๐๕] คนมักโกรธย่อมมีผิวพรรณเศร้าหมอง.

โกธาภิภูโต ปุริโส ธนชานึ นิคจฺฉติ.[๔๐๖]

ผู้ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์.

โกธสมฺมทสมฺมโต อายสกฺยํ นิคจฺฉติ.[๔๐๗]

ผู้มึนเมาด้วยความโกรธ ย่อมถึงความไร้ยศศักดิ์.

---

๔๐๒ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓.

๔๐๓ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๒๗-๓๑๘.

๔๐๔ **นัย.องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

๔๐๕ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

๔๐๖ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

๔๐๗ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

น หิ สาธุ โกโธ.[๘๐๘] ความโกรธไม่ดีเลย.

อนตฺถชนโน โกโธ.[๘๐๙] ความโกรธก่อความพินาศ.

โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน.[๘๑๐] ความโกรธทำจิตให้กำเริบ.

มา โกธสฺส วสํ คมิ.[๘๑๑] อย่าลุอำนาจความโกรธ.

กุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ.[๘๑๒] ผู้โกรธ ย่อมไม่รู้อรรถ.

กุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ.[๘๑๓] ผู้โกรธ ย่อมไม่เห็นธรรม.

ยํ กุทฺโธ อุปโรเธติ สุกรํ วิย ทุกฺกรํ.[๘๑๔]

ผู้โกรธจะผลาญสิ่งใด สิ่งนั้นทำยากก็เหมือนทำง่าย.

ปจฺฉา โส วิคเต โกเธ อคฺคิทฑฺโฒว ตปฺปติ.[๘๑๕]

ภายหลังเมื่อความโกรธหายแล้ว เขาย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้.

โกธํ ทเมน อุจฺฉินฺเท.[๘๑๖] พึงตัดความโกรธด้วยความข่มใจ.

โกธํ ปญฺญาย อุจฺฉินฺเท.[๘๑๗] พึงตัดความโกรธด้วยปัญญา.

โกธโน อุปนาหี จ ปาปมกฺขี จ โย นโร
วิปนฺนทิฏฺฐิ มายาวี ตํ ชญฺญา วสโล อิติ.[๘๑๘]

ผู้ใดมักโกรธ ผูกโกรธไว้ ลบหลู่เขาด้วยความชั่ว มีความเห็นวิบัติ มีมายา พึงรู้ว่า **คนนั้น** เป็นคนเลว.

---

[๘๐๘] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๘/๑๔๔.
[๘๐๙] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.
[๘๑๐] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.
[๘๑๑] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๕๒.
[๘๑๒] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.
[๘๑๓] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.
[๘๑๔] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.
[๘๑๕] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.
[๘๑๖] **นัย.องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.
[๘๑๗] **นัย.องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.
[๘๑๘] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๖/๓๕๘.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ทมะ**[๘๑๙] การข่มใจ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดดัดนิสัยเจ้าโทสะ หรือ แก้ไขความเป็นคนเจ้าอารมณ์ (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔), **ขันติ**[๘๒๐] ความอดทน เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหวในอารมณ์โกรธ (ข้อ ๓ ในฆราวาสธรรม ๔), **เมตตา**[๘๒๑] ความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีเพื่อเอาชนะอารมณ์โกรธ (ข้อ ๑ ในพรหมวิหาร ๔), **กรุณา**[๘๒๒] ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ เจริญกรุณาธรรม เพื่อละอารมณ์โกรธ (ข้อ ๒ ในพรหมวิหาร ๔)

๓.๔.๙๕ "ผิว ผิดปลิดไปร้าง"

ปลิด หมายถึง ทำให้หลุดจากที่ หรือเอามือบิดให้ลูกไม้หลุดจากขั้ว[๘๒๓]

ร้าง หมายถึง ทอดทิ้งไป, ทอดทิ้งไว้, ไปจาก[๘๒๔]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าสิ่งที่ทำ พูด คิดนั้น เป็นสิ่งที่ผิด หรือ ไม่ดี ก็ให้ละทิ้งเสีย หรืออีกความหมายหนึ่ง ท่านสอนให้ลด ละ เลิกสิ่งที่ไม่ดี ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปิถียติ
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.[๘๒๕]

บุคคลใดเคยทำกรรมชั่วไว้แล้ว (กลับตัวได้) หันมาทำดีปิดกั้น บุคคลนั้นย่อมทำให้โลกแจ่มใส เหมือนดังดวงจันทร์อันพ้นจากเมฆหมอก.

โย จ ปุพฺเพ ปมชฺชิตฺวา ปจฺฉา โส นปฺปมชฺชติ
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.[๘๒๖]

บุคคลใดในกาลก่อนเคยคิดพลาด ครั้นภายหลังเขากลับตัวได้ไม่ประมาท บุคคลนั้นย่อมทำโลกให้แจ่มใสเหมือนดังดวงจันทร์ อันพ้นจากเมฆหมอก.

---

๘๑๙ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

๘๒๐ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

๘๒๑ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑/๗๖.

๘๒๒ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑/๗๖.

๘๒๓ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๒๑.

๘๒๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙๘.

๘๒๕ **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๔๘๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๓/๔๗.

๘๒๖ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๓/๔๗.

ปาปญฺเจ ปุริโส กยิรา น นํ กริยา ปุนปฺปุนํ.

คนเรานี้ ถ้ามีอันทำชั่วลงไป ก็อย่าพึงทำความชั่วนั้นซ้ำเข้าอีก.

น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย[๘๒๗]

อย่าพึงสร้างความพอใจในความชั่วนั้น การสั่งสมความชั่วเป็นการก่อความทุกข์.

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.[๘๒๘]

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม ๑ การชำระจิตให้ผ่องใส ๑ สามนี้ คือคำสอนของพระพุทธเจ้า

ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๘๒๙] พึงละเว้นบาปทั้งหลาย.

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.[๘๓๐] ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า

โย จ สเมติ ปาปานิ อณุํถูลานิ สพฺพโส

สมิตตฺตา หิ ปาปานํ สมโณติ ปวุจฺจติ.[๘๓๑]

ผู้ใดระงับบาปน้อยใหญ่ได้โดยประการทั้งปวง ท่านเรียกผู้นั้นว่า สมณะ เพราะเป็นผู้ระงับบาปทั้งหลายได้.

วาณิโชว ภยํ มคฺคํ อปฺปสตฺโถ มหทฺธโน

วิสํ ชีวิตุกาโมว ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๘๓๒]

ควรงดเว้นบาปเสีย เหมือนพ่อค้ามีพวกน้อย มีทรัพย์มาก เว้นหนทางที่มีภัย และเหมือนผู้รักชีวิต เว้นยาพิษเสีย ฉะนั้น.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ สภาวะอันเป็นโทษ กล่าวคือ **อกุศลธรรม**[๘๓๓] กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว สุภาษิตบทนี้ สอนให้ละเว้นการกระทำที่ไม่ดี ที่เกิดจากอกุศลมูล

---

[๘๒๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๗/๓๗.

[๘๒๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๘๒๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘

[๘๓๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖-๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๘๓๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๖๒.

[๘๓๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๗/๓๘.

[๘๓๓] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๖/๙๙,๑๑๒/๒๕๖, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๕๕,๖๔/๒๘๐.

คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ (ข้อ ๑ ในกรรม ๒), **อกุศลมูล**[๘๓๔] รากเหง้าของอกุศล ท่านสอนให้ละเว้นจากต้นตอของความชั่วทั้ง ๓ ประการ คือ โลภะ ความอยากได้ โทสะ ความคิดประทุษร้าย และ โมหะ ความหลง, **พุทธโอวาท**[๘๓๕] ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์, **สงฺขาเยกํ ปริวชฺเชติ**[๘๓๖] ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้วเว้นเสีย ได้แก่ อกุศลต่าง ๆ ให้รู้จักพิจารณาหลีกเว้นเสีย (ข้อ ๓ ในอปัสเสนธรรม ๔ ธรรมเป็นที่พึ่งพิง)

๓.๔.๙๖ "ข้างต้นไว้อาวุธ เครื่องสรรพยุทธอย่าวางจิต"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"เครื่องสรรพยุทธอย่าวางจิตร์"**[๘๓๗]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ระมัดระวังตัว ไม่ประมาท อาวุธควรมีไว้ใกล้ตัว เพื่อตระเตรียมไว้ให้พร้อม สำหรับป้องกันตัว จะได้หยิบฉวยได้สะดวกเมื่อจำเป็น ในสุภาษิตพระร่วง อาวุธกับไฟ ท่านสอนให้มีความระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะเป็นของที่ให้ทั้งคุณและโทษ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๘๓๘] เพราะความไว้วางใจ ภัยจึงตามมา.

ปมาเทน น สํวเส.[๘๓๙] ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท.

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ.[๘๔๐] อย่ามัวประกอบความประมาท.

เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ เย ปมชฺชนฺติ มาณวา.[๘๔๑]

คนประมาท ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ.[๘๔๒] ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย.

---

๘๓๔ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๗๒.

๘๓๕ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

๘๓๖ **ที.ปา.** (บาลี)๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐/๒๔.

๘๓๗ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**ฯ หน้า ๕๙๐.

๘๓๘ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓..

๘๓๙ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) **๒๕/๙๔๙/๕๑๙**, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๖.

๘๔๐ **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

๘๔๑ นัย.ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๗๑/๒๓๙.

๘๔๒ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ

อนาคตภยา ธีโร อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๘๔๓]

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาทะ**[๘๔๔] ความไม่ประมาท ความเป็นอยู่ไม่ขาดสติ รอบคอบ ระมัดระวังตัว ดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง, **อัปปมาทคารวตา**[๘๔๕] ความเคารพในความไม่ประมาท (ข้อ ๕ ในอัปปมาทคารวตา ๖)

๓.๔.๙๗ "คิดทุกข์ในสงสาร"

สงสาร หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิด การเวียนตายเวียนเกิด หรือ โลก[๘๔๖]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ยอมรับความจริงในชีวิตที่ไม่มีใครหนีพ้น เมื่อยังวนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร ก็ต้องประสบกับความทุกข์ ไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่ง การคิดและทำใจให้ยอมรับว่าชีวิตเป็นทุกข์ จะทำให้ยอมรับเหตุการณ์ มีจิตใจเข้มแข็งสู้กับความทุกข์ได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ล้วนเป็นไปตามกฎของพระไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจนปล่อยวางไม่ได้ นอกจากนี้เมื่อรับรู้ว่าชีวิตมนุษย์จะต้องเผชิญกับความทุกข์ จะทำให้เราไม่ประมาท ไม่หลงทำเหตุให้เกิดทุกข์ ตรงกันข้ามจงมีสติคิดทำเหตุให้เกิดความสุข

สุภาษิตบทนี้ไม่ได้สอนให้มองโลกในแง่ร้าย แต่ให้มองโลกตามความเป็นจริง ให้เผชิญกับความจริง แล้วหาทางออกด้วยการดับทุกข์ก็จะพบสุข[๘๔๗]

สุภาษิตบทนี้ สอนให้มองเห็นความทุกข์ในสงสารหรือสังสารวัฏ เพราะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ดังนั้นจึงควรฝึกฝน (พหุลีกตา) อบรม (ภาวิตา) จิตให้มาก จนจิตตั้งมั่น (สมาหิโต) ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน (อจลิตา) หรือควรสำรวมจิตไว้ อยู่โดยไม่ปล่อยสติให้หลงเพลิดเพลินระเริงพัวพันในสิ่งล่อใจ ตามรักษาไว้โดยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) สำรวมอินทรีย์ไม่ให้ความยินดีครอบงำในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา, (๒) มนสิการ

---

[๘๔๓] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๘๔๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘–๑๒๙/๑๐๓–๑๐๖, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓, ๖๑/๒๔, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๔, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๗/๓๕๑, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘–๑๙.

[๘๔๕] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗–๓๑๙.

[๘๔๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๗๙๑.

[๘๔๗] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย". หน้า ๖๓.

กัมมัฏฐาน อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ คือ อสุภและกายคตาสติ, (๓) เจริญวิปัสสนา คือ พิจารณาสังขารให้เห็นเป็นสามัญญลักษณะ ก็จะพ้นบ่วงมารในวัฏฏสงสารได้ และพบสุขอย่างยอดเยี่ยม คือ พระนิพพาน อันไม่มีความสุขอื่นยิ่งกว่าอีกแล้ว เพราะฉะนั้น จงหมั่นรักษาคุ้มครองจิตให้ดี

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

จิตฺเตน นียติ โลโก[๔๔๘] โลกอันจิตย่อมนำไป.

ตณฺหาย อุทฺทิโต โลโก ชราย ปริวาริโต
มจฺจุนา ปิหิโต โลโก ทุกฺเข โลโก ปติฏฺฐิโต.[๔๔๙]

โลกถูกตัณหาก่อขึ้น ถูกชราล้อมไว้ ถูกมฤตยูปิดไว้ จึงตั้งอยู่ในทุกข์.

จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ.[๔๕๐] จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ.[๔๕๑] จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้.

สจิตฺตปริยายกุสลา ภเวยฺยาม.[๔๕๒] พึงเป็นผู้ฉลาดในกระบวนจิตของตน.

สจิตฺตมนุรกฺขถ.[๔๕๓] จงตามรักษาจิตของตนไว้.

เตลปตฺตํ ยถา ปริหเรยฺย เอวํ สจิตฺตมนุรกฺเข.[๔๕๔]

พึงรักษาจิตของตน เหมือนคนประคองบาตรเต็มด้วยน้ำมัน.

ตานิ เอตานิ ทิฏฺฐานิ ภวเนตฺติ สมูหตา
อุจฺฉินฺนํ มูลํ ทุกฺขสฺส นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว.[๔๕๕]

เห็นอริยสัจแล้ว ถอนตัณหาผู้นำไปสู่ภพได้แล้ว ตัดมูลรากแห่งทุกข์ขาดแล้ว ย่อมไม่มีภพอีกต่อไป.

---

[๔๔๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๖๒/๔๔.

[๔๔๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๖๗/๔๖.

[๔๕๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

[๔๕๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๖/๒๒.

[๔๕๒] **นัย-องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๕๒/๗๕.

[๔๕๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๒๗/๗๓.

[๔๕๔] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๖/๒๔.

[๔๕๕] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๕๕/๘๒.

อุปนียติ ชีวิตมปฺปมายุํ ชรูปนีตสฺส น สนฺติ ตาณา
เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน โลกามิสํ ปชเห สนฺติเปกฺโข.[๘๕๖]

ชีวิตคืออายุอันน้อยนี้ ถูกชรานำเข้าไป เมื่อสัตว์ถูกชรานำเข้าไปแล้ว ย่อมไม่มีเครื่องต้านทาน ผู้เล็งเห็นภัยในมรณะนั้น มุ่งความสงบ พึงละโลกามิสเสีย.

มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก ปริกฺขิตฺโต ชราย จ
หญฺญติ นิจฺจมตฺตาโณ ปตฺตทณฺโฑว ตกฺกโร.[๘๕๗]

โลกถูกมฤตยูจำกัด ถูกชราล้อมไว้ ไม่มีผู้ต้านทาน ย่อมเดือดร้อนเป็นนิตย์ ดุจคนต้องโทษต้องทำตามอาชญาฉะนั้น.

ยสฺส ราโค จ โทโส จ อวิชฺชา จ วิราชิตา
โส อิมํ สมุทฺทํ สคาหํ สรกฺขสํ
สอูมิภยํ ทุตฺตรํ อจฺจตริ.[๘๕๘]

ผู้สำรอกราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว ชื่อว่าได้ข้ามทะเลที่มีสัตว์ร้าย มีผู้ร้าย มีภัยจากคลื่น อันข้ามไปได้ยากนักนี้ เป็นต้น

วิทฺวา จ โย เวทคู นโร อิธ ภวาภเว สงฺคมิมํ วิสชฺช
โส วีตตณฺโห อนิโฆ นิราโส อตาริ โส ชาติชรนฺติ พฺรูมิ.[๘๕๙]

ผู้ใดรู้จบพระเวทในโลกนี้ สละเครื่องข้องในภพน้อยใหญ่ได้แล้ว ผู้นั้นปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความทะเยอทะยาน เรากล่าวว่า เขาข้ามชาติและชราได้.

สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โอฆํ ปริคฺคเหสุ มุนิ โนปลิตฺโต
อพฺพูฬฺหสลฺโล จรมปฺปมตฺโต นาสึสติ โลกมิมํ ปรญฺจ.[๘๖๐]

กำหนดรู้สัญญาแล้วพึงข้ามโอฆะได้ เป็นมุนีไม่ติดในสิ่งที่หวงแหน ถอนลูกศรแล้วเที่ยวไป ไม่ประมาท ชื่อว่าไม่หวังโลกนี้.

---

[๘๕๖] สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐๐/๖๔.

[๘๕๗] ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๔๔๙/๓๓๗.

[๘๕๘] สํ.สฬา. (บาลี) ๑๘/๒๒๙/๑๔๘.

[๘๕๙] ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๐๖๗/๕๓๗, ขุ.จู. (บาลี) ๓๐/๒๙/๙๑,๙๓.

[๘๖๐] ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗๘๖/๔๘๘.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**[๔๖๑] การใช้ความคิดถูกวิธี **คือ** การกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สาวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญญานั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย, **มโนสุจริต**[๔๖๒] ความประพฤติชอบด้วยใจ มี ๓ คือ อนภิชฌา อพยาบาท และสัมมาทิฏฐิ, **สัปปุริสทิฏฐิ**[๔๖๓] มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ มีสัมมาทิฏฐิ เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เห็นพระไตรลักษณ์ หรือรู้อริยสัจจ์ ๔ เป็นต้น (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๘ ธรรมของสัตบุรุษ หรือ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ), **สัมมาทิฏฐิ**[๔๖๔] มีความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจจ์ ๔ หรือ เห็นพระไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจจสมุปบาท เช่น เห็นการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอย่างไม่รู้จบสิ้นเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง (ข้อ ๑ ในอริยอัฏฐังคิกมรรค ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ)

ไตรวัฏฏ์[๔๖๕] วงเวียน องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของภวจักร หรือสงสารจักร มี ๓ ประการ คือ (๑) กิเลสวัฏฏ์ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน (๒) กรรมวัฏฏ์ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวัฏฏ์ วงจรวิบาก ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ทั้งสามอย่างนี้ ประกอบเข้าเป็นวงจรใหญ่แห่งปัจจยาการ เรียกว่า ภวจักร หรือ สังสารจักร ตามหลักปฏิจจสมุปบาท แสดงให้เห็นว่า ตราบใดที่คนเรายังมีกิเลสอยู่ ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น การเวียนว่ายตายเกิดในวงจรของไตรวัฏฏ์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เป็นความทุกข์อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นต้องตัดวงจรของไตรวัฏฏ์ ก็จะพบบรมสุข

๓.๔.๙๘ **"อย่าทำการที่ผิด"**

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้กระทำในสิ่งที่ผิด สิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่ชั่วร้าย และสิ่งที่เป็นทุจริต เพราะเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น ในขณะเดียวกันก็สอนให้ทำแต่สิ่งที่ดี สิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่สุจริต

---

[๔๖๑] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๕/๒๔, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๙๑/๑๕, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๖/๒๔๑.

[๔๖๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๔๖๓] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๕.

[๔๖๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔, **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๕๐๔/๒๙๑.

[๔๖๕] **วิสุทฺธิ.** (บาลี) ๒/๒๔๓.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๘๖๖] พึงละเว้นบาปทั้งหลาย.

นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต.[๘๖๗] บาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ.

ปาปานํ อกรณํ สุขํ.[๘๖๘] การไม่ทำบาปนำสุขมาให้.

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.[๘๖๙] ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า.

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ.[๘๗๐] ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.

มา จ สาวชฺชมาคมา.[๘๗๑] อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย.

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.[๘๗๒]

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม ๑ การชำระจิตให้ผ่องใส ๑ สามนี้ คือคำสอนของพระพุทธเจ้า.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **พุทธโอวาท**[๘๗๓] ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์

อกุศลกรรม[๘๗๔] กรรมที่เป็นอกุศล สอนไม่ให้กระทำในสิ่งที่ชั่ว ไม่ดี และ สิ่งที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ (ข้อ ๑ ในกรรม ๒), **อกุศลมูล**[๘๗๕] รากเหง้าของอกุศล สอนให้ตัดหรือละต้นตอของความชั่ว ๓ อย่าง คือ โลภะ–ความอยากได้ โทสะ–ความคิดประทุษร้าย และ โมหะ–ความหลง, **ทุจริต**[๘๗๖] ความประพฤติชั่ว สอนให้ละเว้นจากความประพฤติที่ไม่ดี ๓ ทาง คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

---

[๘๖๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

[๘๖๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๔/๓๙.

[๘๖๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๗๔.

[๘๖๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๘๗๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๕๖/๒๗๓, **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๔/๖๓.

[๘๗๑] ส.ฉ., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๐.

[๘๗๒] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๘๗๓] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๘๗๔] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๖/๙๙,๑๑๒/๒๕๖–๒๕๗, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๕๕,๖๔/๒๘๐.

[๘๗๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๗๒.

[๘๗๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๑/๒๙๗.

อกุศลกรรมบถ[๔๗๗] ทางแห่งอกุศลกรรม สอนให้งดเว้นจากทางทำความชั่ว กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์หรือทุคติ มี ๑๐ อย่าง คือ

ก. กายกรรม ๓ การกระทำทางกาย ได้แก่ ปาณาติบาต การทำชีวิตให้ตกล่วง ปลงชีวิต, อทินนาทาน การถือเอาของที่เขามิได้ให้ โดยอาการขโมย ลักทรัพย์, กาเมสุมิจฉาจาร ความประพฤติผิดในกาม

ข. วจีกรรม ๔ การกระทำทางวาจา ได้แก่ มุสาวาท การพูดเท็จ, ปิสุณวาจา วาจาส่อเสียด, ผรุสวาจา วาจาหยาบ, สัมผัปปลาปะ คำพูดเพ้อเจ้อ

ค. มโนกรรม ๓ การกระทำทางจิตใจ ได้แก่ อภิชฌา เพ่งเล็งอยากได้ของเขา, พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น, มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

มิจฉัตตะ[๔๗๘] ภาวะที่ผิด สอนให้งดเว้นจากสิ่งที่ผิด มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด ได้แก่ ความเห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถและความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์, (๒) มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด ได้แก่ ความดำริที่เป็นอกุศลทั้งหลายตรงข้ามจากสัมมาสังกัปปะ, (๓) มิจฉาวาจา วาจาผิด ได้แก่ วจีทุจริต ๔, (๔) มิจฉากัมมันตะ กระทำผิด ได้แก่ กายทุจริต ๓, (๕) มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด ได้แก่ เลี้ยงชีวิตในทางทุจริต, (๖) มิจฉาวายามะ พยายามผิด ได้แก่ ความเพียรตรงข้ามกับสัมมาวายามะ, (๗) มิจฉาสติ ระลึกผิด ได้แก่ ความระลึกถึงเรื่องราวที่ล่วงแล้ว และยังไม่เกิดขึ้น เป็นเหตุชักนำใจให้เกิดกิเลสมีมานะ โลภะ อิสสา เป็นต้น, (๘) มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตผิด ได้แก่ ตั้งจิตเพ่งเล็ง จดจ่อปักใจแน่วแน่ในกามราคะ พยาบาท เป็นต้น หรือเจริญสมาธิแล้ว หลงเพลิดเพลิน ติดหมกมุ่น ตลอดจนนำไปใช้ผิดทาง ไม่เป็นไปเพื่อญาณทัสสนะ และความหลุดพ้น, (๙) มิจฉาญาณ รู้ผิด ได้แก่ ความหลงผิดที่แสดงออกในการคิดอุบายทำชั่ว เป็นต้น, (๑๐) มิจฉาวิมุตติ พ้นผิด ได้แก่ ยังไม่ถึงวิมุตติ สำคัญว่าถึงวิมุตติ หรือ สำคัญผิดในสิ่งที่มิใช่วิมุตติว่าเป็นวิมุตติ

สัปปุริสกัมมันโต[๔๗๙] ทำอย่างสัตบุรุษ คือ ทำการที่ถูกต้องตามกายสุจริต (ข้อ ๖ ในสัปปุริสธรรม ๘ ธรรมของสัตบุรุษ)

---

[๔๗๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘,๓๖๐/๒๗๘, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๘.

[๔๗๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๗๘, **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๘๓/๕๗, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๐๔/๑๗๒.

[๔๗๙] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๖/๗๔.

๓.๔.๙๙ "คิดขวนขวายที่ชอบ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้คิดในทางที่ชอบ นึกคิดในทางที่ดีงาม หรือประพฤติชอบทางใจ ควบคุมจิตใจและความคิดให้อยู่แต่ในทางที่ดี

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ.[๘๘๐] จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ.[๘๘๑] จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้.

จิตฺตํ อตฺตโน อุชุกมฺกํสุ.[๘๘๒] คนฉลาดได้ทำจิตของตนให้ซื่อตรง.

สจิตฺตปริยายกุสลา ภเวยฺยํ.[๘๘๓] พึงเป็นผู้ฉลาดในกระบวนจิตของตน.

จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี.[๘๘๔] ผู้มีปัญญาพึงรักษาจิต.

ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน นิวารเย.[๘๘๕]

ก็บาปเกิดจากอารมณ์ใด ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ.

จิตฺเต อสํกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา.[๘๘๖]

เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **มโนสุจริต**[๘๘๗] ความประพฤติชอบด้วยใจ **มี** ๓ คือ อนภิชฌา–ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา, อพยาบาท–ความไม่คิดร้ายผู้อื่น และ **สัมมา**ทิฏฐิ–มีความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม (ข้อ ๓ ในทุจริต ๓)

สัมมาสังกัปปะ[๘๘๘] ดำริชอบ หรือ คิดชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยาบาทสังกัปป์ และอวิหิงสาสังกัปป์ (ข้อ ๒ ในมรรคมีองค์ ๘)

---

[๘๘๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

[๘๘๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๖/๒๒.

[๘๘๒] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๖.

[๘๘๓] **นัย–องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๕๕/๘๒.

[๘๘๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๖/๒๒.

[๘๘๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔/๑๖.

[๘๘๖] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๐/๔๘.

[๘๘๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๒.

[๘๘๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔, **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๕๐๔/๒๙๑.

กุศลวิตก[๘๘๙] ความนึกคิดที่ดีงาม ความตรึกที่เป็นกุศล มี ๓ อย่าง คือ (๑) เนกขัมมวิตก ความตรึกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน, (๒) อพยาบาทวิตก ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่เพ่งมองในแง่ร้าย, (๓) อวิหิงสาวิตก ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย

สัปปุริสทิฏฐิ[๘๙๐] มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ มีสัมมาทิฏฐิ เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๘ ธรรมของสัตบุรุษหรือคุณสมบัติของคนดี)

๓.๔.๑๐๐ "โต้ตอบอย่าเสียคำ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รักษาคำพูด ซื่อสัตย์ พูดจาตามความจริง พูดแต่ถ้อยคำที่งามก่อประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและส่วนรวม บุคคลผู้หวังความสุขและความเจริญแก่ตน ไม่ควรกล่าววาจาที่ไม่น่าพอใจในทุกเวลา ทุกสถานที่

วาจาที่ดี ที่งาม ที่ไพเราะ ประกอบด้วยลักษณะ ๕ ประการ คือ (๑) กล่าวถูกกาลเทศะ ในกาลที่สมควร เหมาะสม, (๒) กล่าวคำสัตย์จริง, (๓) กล่าววาจาสุขุม ละเอียด อ่อนหวาน ไม่หยาบคาย, (๔) กล่าวคำที่มีประโยชน์, (๕) กล่าวคำประกอบไปด้วยเมตตาจิต

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนสุภาษิตยกตัวอย่าง เช่น

น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ.[๘๙๑] ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย.

มนุญฺญเมว ภาเสยฺย.[๘๙๒] ควรกล่าวแต่วาจาที่น่าพอใจ.

นามนุญฺญํ กุทาจนํ.[๘๙๓] ในกาลไหน ๆ ก็ไม่ควรกล่าววาจาไม่น่าพอใจ.

ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานํ น ตาปเย.[๘๙๔]

ควรกล่าวแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน.

วาจํ มุญฺเจยฺย กลฺยาณํ.[๘๙๕] ควรเปล่งวาจางาม.

---

[๘๘๙] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

[๘๙๐] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๕.

[๘๙๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๘๙๒] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๘๙๓] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๘๙๔] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๙.

[๘๙๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ.[๘๙๖] ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยถ้อยคำ.

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ.[๘๙๗] เปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วาชเปยะ** หรือ **วาจาเปยยะ**[๘๙๘] ความมีวาจาอันดูดดื่มน้ำใจ น้ำคำควรดื่ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ (ข้อ ๔ ในราชสังคหวัตถุ ๔), **วจีสุจริต**[๘๙๙] ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ อย่าง คือ เว้นจากพูดคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ และคำเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริงมีเหตุผล มีสาระประโยชน์ ถูกกาลเทศะ (ข้อ ๒ ในสุจริต ๓), **สัจจะ**[๙๐๐] ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง (ข้อ ๑ ในฆราวาสธรรม ๔)

๓.๔.๑๐๑ "คนขำอย่าร่วมรัก"

ขำ หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่มีนัย ไม่ควรเปิดเผย เช่น ความขำต้องอำพราง[๙๐๑] **คนขำ**จึงหมายถึง คนที่มีเลศนัย ลับลมคมใน ไม่ซื่อ

ร่วมรัก หมายถึง เสพสังวาส (คำที่เป็นภาษาปาก)[๙๐๒] หรืออาจหมายถึงใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันแบบสามีภรรยา การคบกันแบบมิตรสหาย เป็นต้น

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักเลือกคบคน โดยไม่ให้คบกับคนขำ หรือห้ามใช้ชีวิตคู่กับคนขำ เพราะคนขำเป็นคนที่ไม่ซื่อ คดในข้องอในกระดูก ไว้วางใจไม่ได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๙๐๓] เพราะความไว้วางใจ ภัยจึงตามมา.

ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส อมิตฺเตเนว สพฺพทา.[๙๐๔]

อยู่ร่วมกับพวกพาล นำทุกข์มาให้เสมอไป เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู.

---

[๘๙๖] **นัย-ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๕๒/๑๘๖.

[๘๙๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๘๙๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๑๑๐, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗,๓๙/๔๗, **องฺ.อฏฺธก.** (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๖, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๕๑, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๙๒.

[๘๙๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๙๐๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๙๐๑] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๔๕.

[๙๐๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๘๕.

[๙๐๓] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๗/๒๓.

[๙๐๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓.

นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี.[๙๐๕] ผู้คบคนเลว ย่อมเลวลง.

ทุกฺโข พาเลหิ สงฺคโม.[๙๐๖] สมาคมกับคนพาล นำทุกข์มาให้.

ภทฺโท สปฺปุริเสหิ สงฺคโม.[๙๐๗] การสมาคมกับคนดี เป็นความเจริญ.

พาลสงฺคตจารี หิ ทีฆมทฺธาน โสจติ.[๙๐๘]

ผู้เที่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.

อนตฺถา เยว วฑฺฒนฺติ พาลํ ปจฺจูปเสวโต.[๙๐๙]

เมื่อคบหาคนพาล ย่อมมีแต่ความฉิบหาย.

น สนฺถวํ กาปุริเสน กยิรา.[๙๑๐] ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว.

อเปตจิตฺเตน น สมฺภเชยฺย.[๙๑๑] ไม่พึงอยู่กินกับคนไม่มีใจไยดี.

มิตฺตรูเปน พหโว ฉนฺนา เสวนฺติ สตฺตโว.[๙๑๒]

มีคนเป็นอันมากที่คบหาอย่างเป็นศัตรูผู้แฝงมาในรูปมิตร เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อเสวนา จ พาลานํ**[๙๑๓] ไม่คบคนพาล คนขำก็จัดเป็นคนพาล, **ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา**[๙๑๔] คบบัณฑิต (ข้อ ๑–๒ ในมงคล ๓๘), **สัปปุริสูปัสสยะ**[๙๑๕] สมาคมกับสัตบุรุษ (ข้อ ๒ ในจักร ๔ หลักธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง), **กัลยาณมิตตตา**[๙๑๖] คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือก **เสวนา**สำเหนียกศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา เป็นต้น จึงไม่ควร

---

[๙๐๕] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๒๖/๑๒๐.

[๙๐๖] **ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๔๖/๒๐๖.

[๙๐๗] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๐๑๘/๓๙๘.

[๙๐๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓.

[๙๐๙] **นัย–ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๔๕/๒๐๖.

[๙๑๐] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒.

[๙๑๑] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๖/๖๓.

[๙๑๒] **ขุ.ชา.หสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๒๗.

[๙๑๓] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

[๙๑๔] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

[๙๑๕] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕.

[๙๑๖] **องฺ.อฏฺฐก.** ๒๓/๕๔/๒๓๔.

เสวนากับคนชั่ว (ข้อ ๓ ใน ทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔), **มิตรปฏิรูปก**[๙๑๗] หรือ มิตรเทียม คนชั่วจัดเป็นคนเทียมมิตร จึงไม่ควรคบหาสมาคมด้วย, **สุหทมิตร**[๙๑๘] หรือ มิตรแท้ มิตรมีใจดี มิตรที่จริงใจ ในสุภาษิตบทนี้ สอนให้คบมิตรเช่นนี้, **สัปปุริสังเสวะ**[๙๑๙] คบหาสัตบุรุษ เสวนาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ไม่ควรคบหากับคนชั่ว (ข้อ ๑ ในวุฑฒิธรรม ๔ ธรรมเป็นเครื่องเจริญ)

๓.๔.๑๐๒ **"พรรคพวกพึงทำนุก"**

พรรคพวก หมายถึง พวกเดียวกัน[๙๒๐]

ทำนุก หมายถึง ทำนุ คือ บำรุง อุดหนุน หรือ ทำนุบำรุง คือ เอาใจใส่ดูแลเลี้ยงดู[๙๒๑]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เอาใจใส่ดูแลเลี้ยงดูพวกเดียวกัน หรือ สงเคราะห์มิตรสหาย เพราะสหายนั้นสามารถเป็นปัจจัยสำคัญที่จะยังประโยชน์ของมิตรให้สำเร็จได้ เพราะความเป็นเพื่อนที่มีจิตใจเยื่อใยต่อกัน ถูกอัธยาศัยกัน ในกิจการนั้น ๆ มีความเป็นไปร่วมกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ลักษณะนี้เป็นลักษณะของสหายที่ดี เป็นกัลยาณมิตร เมื่อมีความต้องการเกิดขึ้นมิตรก็จะช่วยเหลือเราตามความต้องการ และนำความสุขมาให้ ตามกำลังความสามารถ มิตรที่ดีย่อมช่วยเหลือกัน ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายกัน เพราะเราได้มีน้ำใจโอบอ้อมอารีและประกอบด้วยคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของผู้อื่นไว้ได้ด้วยสังคหวัตถุ ๔ แล้วนั่นเอง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สหาโย อตฺถชาตสฺส โหติ มิตฺตํ ปุนปฺปุนํ.[๙๒๒]

สหาย เป็นมิตรของผู้มีความต้องการเกิดขึ้นเนือง ๆ.

อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา.[๙๒๓] เมื่อความต้องการเกิดขึ้น สหายเป็นผู้นำสุขมาให้.

สเจ ลเภถ นิปกํ สหายํ ... จเรยฺย เตนตฺตมโน สตีมา.[๙๒๔]

ถ้าได้สหายผู้รอบคอบ พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา.

---

[๙๑๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๕๕/๑๖๑. ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๑๑.

[๙๑๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๑/๑๖๒. ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๑๐–๑๑๑.

[๙๑๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๙๒๐] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๗๗.

[๙๒๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙๘.

[๙๒๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๕๗/๔๑.

[๙๒๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

[๙๒๔] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๔/๒๔๗, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๒๓๗/๒๐๔.

อทฺธา เอโส สตํ ธมฺโม โย มิตฺโต มิตฺตมาปเท
น จเช ชีวิตสฺสาปิ เหตุธมฺมมนุสฺสรํ.[๙๒๕]

การที่มิตร เมื่อระลึกถึงธรรมแล้ว ไม่ยอมทอดทิ้งมิตร ในยามมีทุกข์ภัยถึงชีวิต ข้อนี้เป็นธรรมของสัตบุรุษโดยแท้.

เอวํ มิตฺตวตํ อตฺถา สพฺเพ โหนฺติ ปทกฺขิณา.[๙๒๖]

ประโยชน์ที่มุ่งหมายทุกอย่างของผู้มีมิตรพรั่งพร้อม ย่อมจะสัมฤทธิ์ผลเหมือนโชคช่วย.

สาธู สมฺพหุลา ญาตี อปิ รุกฺขา อรญฺญชา
วาโต วหตี เอกฏฺจํ พฺรหนฺตมฺปิ วนปฺปตึ.[๙๒๗]

มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เช่นเดียวกับต้นไม้ในป่าที่มีจำนวนมาก ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตสักเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อุตตรทิศ**[๙๒๘] ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ, **สังคหวัตถุ**[๙๒๙] ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หรือ หลักการสงเคราะห์ มี ๔ อย่าง คือ (๑) ทาน การให้ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอนต่อมิตร, (๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก ดูดดื่มน้ำใจ ซาบซึ้งใจ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน สมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ, (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญประโยชน์ต่อมิตร, (๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอต่อมิตร ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย และเสมอในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้แก้ไขกับมิตรโดยตลอด

๓.๔.๑๐๓ **"ปลุกเอาแรงทั่วตน"**

สุภาษิตบทนี้สอนให้กระตุ้นตัวเราให้เกิดแรงกำลัง มีความสามารถ ความเข้มแข็งอยู่เสมอ รวมทั้งให้มีความมุมานะ ขยัน อุตสาหะ วิริยะพากเพียรอยู่เสมอ หรืออาจหมายถึงกระตุ้นให้ทุกคนช่วยทำงาน

---

[๙๒๕] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๐/๕๘.

[๙๒๖] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๘๘/๖๔.

[๙๒๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๗๔/๑๘.

[๙๒๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๖, ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๗๕.

[๙๒๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗,๒๕๖/๒๗๖, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๔/๑๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๑.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ.[๙๓๐] ขยันเอาธุระทำเหมาะจังหวะ ย่อมหาทรัพย์ได้.

กาลาคตญฺจ น หาเปติ อตฺถํ.[๙๓๑] คนขยัน ย่อมไม่พร่าประโยชน์ซึ่งถึงตามกาล.

อถ ปจฺฉา กุรุเต โยคํ กิจฺเจ อาปาสุ สีทติ.[๙๓๒] ถ้ามัวล่าช้าเพียรทำกิจล้าหลังไป จะจมลงในห้วงอันตราย.

จกฺขุมา วิสมานีว วิชฺชมาเน ปรกฺกเม
ปณฺฑิโต ชีวโลกสฺมึ ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๙๓๓]

เมื่อความบากบั่นมีอยู่ บัณฑิตพึงเว้นบาปในโลกนี้เสีย เหมือนคนมีจักษุเว้นทางอันไม่เรียบร้อยฉะนั้น.

โย จ วสฺสสตํ ชีเว กุสีโต หีนวีริโย
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย วีริยํ อารภโต ทฬฺหํ.[๙๓๔]

ผู้เกียจคร้าน มีความเพียรเลว พึงเป็นอยู่ตั้งร้อยปี ส่วนผู้ปรารภความเพียรมั่นคง มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็ประเสริฐกว่า.

สพฺพทา สีลสมฺปนฺโน ปญฺญวา สุสมาหิโต
อารทฺธวีริโย ปหิตตฺโต โอฆํ ตรติ ทุตฺตรํ.[๙๓๕]

ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มีปัญญา มีใจมั่นคงดีแล้ว ปรารภความเพียร ตั้งตนไว้ในกาลทุกเมื่อ ย่อมข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก.

โกสชฺชํ ภยโต ทิสฺวา วิริยารมฺภญฺจ เขมโต
อารทฺธวิริยา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนี.[๙๓๖]

---

[๙๓๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐.

[๙๓๑] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๕๒/๑๔๙.

[๙๓๒] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๔/๓๔๖.

[๙๓๓] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๓/๑๖๒.

[๙๓๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๒/๓๖.

[๙๓๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๙๖/๖๒.

[๙๓๖] **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๒๘.

ท่านทั้งหลาย จงเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย และเห็นการปรารภความเพียรเป็นความปลอดภัย แล้วปรารภความเพียรเถิด นี้เป็นพุทธานุศาสนี.

ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อกฺขาตาโร ตถาคตา
ปฏิปนฺนา ปโมกฺขนฺติ ฌายิโน มารพนฺธนา.[๙๓๗]

ท่านทั้งหลาย ต้องทำความเพียรเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้บอก ผู้มีปกติเพ่งพินิจดำเนินไปแล้ว จักพ้นจากเครื่องผูกของมาร เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อุฏฺฐานสมฺปทา**[๙๓๘] ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต (ข้อ ๑ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔), **ปธาน**[๙๓๙] ความเพียร ๔ ประการ, **วิริยะ**[๙๔๐] ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบหน้าที่การงานด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ท้อถอย (ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔) เป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ, **วิริยะ**[๙๔๑] ความเพียร (ข้อ ๒ ในพละ ๕) ธรรมเป็นกำลัง เป็นพลังให้เกิดความมั่นคง ซึ่งจะทำให้ความเกียจคร้านเข้าครอบงำไม่ได้, **วิริยพละ**[๙๔๒] กำลังความเพียร (ข้อ ๑ ในพละ ๔) ธรรมเป็นพลัง ทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง เช่นความเกียจคร้าน ความทุกข์ยาก เป็นต้น, **วิริยารัมภะ**[๙๔๓] ปรารภความเพียร (ข้อ ๔ ในเวสารัชชกรณธรรม ๕) เป็นคุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ แกล้วกล้า, **วิริยสังวร**[๙๔๔] สำรวมด้วยความเพียร คือ พยายามขับไล่ บรรเทา กำจัดอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เช่น ความเกียจคร้าน เป็นต้น ตลอดจนละมิจฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ (ข้อ ๕ ในสังวร ๕ ความสำรวม ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล), **วิริยสัมโพชฌงค์**[๙๔๕] ความเพียร (ข้อ ๓ ในโพชฌงค์ ๗ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้), **วิริยารัมภะ**[๙๔๖] ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี มีใจแกล้วกล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

---

[๙๓๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

[๙๓๘] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

[๙๓๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๖๙/๘๔,๑๓/๑๗,๑๔/๑๘, ดูรายละเอียดใน หน้า ๑๐๐–๑๐๑.

[๙๔๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๓๑/๒๖๐.

[๙๔๑] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๑–๑๓/๙.

[๙๔๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๐.

[๙๔๓] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๑/๑๑๘.

[๙๔๔] **วิสุทฺธิ.** (บาลี) ๑/๗, **ขุ.ป.อ.** (บาลี) ๑๗, **อภิ.วิ.อ.** (บาลี) ๓๕๕.

[๙๔๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑,๓๕๗/๒๕๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๖๖/๒๗๔.

[๙๔๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๗,๓๖๐/๒๗๗, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐.

หน้าที่และการงาน (ข้อ ๗ ในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรมสร้างที่พึ่ง คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้), **วิริยบารมี**[๙๔๗] ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่และการงาน (ข้อ ๕ ในทศบารมี คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด)

๓.๔.๑๐๔ "ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน"

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความสามัคคี เหมือนไก่หรือนก เพราะโดยธรรมชาติของแม่ไก่ คือ พาลูก ๆ ออกหากิน ถ้าพบอาหารก็จะส่งเสียงเรียกลูก ๆ มากินด้วยกัน ถ้ามีอันตรายก็จะคุ้มครองลูก ๆ จึงสอนให้คนเรามีความสมัครสมานสามัคคีกัน มีอะไรก็แบ่งปันกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ถ้ามีอุปสรรคและอันตรายก็ช่วยกันขจัดปัดเป่าและคุ้มครองกันและกัน เพื่อความสงบสุข

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

เนกาสี ลภเต สุขํ.[๙๔๘] ผู้กินคนเดียว ไม่ได้ความสุข.

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี[๙๔๙] ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข.

สมคฺคานํ ตโป สุโข.[๙๕๐] ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน ให้เกิดสุข.

สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา.[๙๕๑]

ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ.

สูกเรหิ สมคฺเคหิ พฺยคฺโฆ เอกายเน หโต.[๙๕๒]

สุกรทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ยังฆ่าเสือโคร่งได้ เพราะใจรวมเป็นอันเดียว.

สมคฺคา สขิลา โหถ.[๙๕๓] จงสามัคคีมีน้ำใจต่อกัน.

---

[๙๔๗] **ขุ.พุทฺธ.** (บาลี) ๓๓/๗๖/๔๔๖, **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๓๐.

[๙๔๘] **ขุ.ชา.ทุวาหสก.** (บาลี) ๒๗/๗๕/๒๖๒.

[๙๔๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๔/๕๑, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๙/๒๔๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๔๐/๖๐.

[๙๕๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๔/๕๑.

[๙๕๑] ส.ส., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๗๕.

[๙๕๒] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๑๗๗/๓๑๓.

[๙๕๓] **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๒๘.

สามคฺยเมว สิกฺเขถ พุทฺเธเหตํ ปสํสิตํ
สามคฺยรโต ธมฺมฏฺโจ โยคกฺเขมา น ธํสติ.[๙๕๔]

พึงศึกษาความสามัคคี ความสามัคคีนั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ผู้ยินดีในสามัคคี ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ.

สุขา สํฆสฺส สามคฺคี สมคฺคานญฺจนุคฺคโห
สมคฺครโต ธมฺมฏฺโจ โยคกฺเขมา น ธํสติ.[๙๕๕]

ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นสุข และการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นสุข ผู้ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ.

ปหูตวิตฺโต ปุริโส สหิรญฺโญ สโภชโน
เอโก ภุญฺชติ สาทูนิ ตํ ปราภวโต มุขํ.[๙๕๖]

คนใด มั่งมีทรัพย์สินเงินทอง มีของกินของใช้มาก แต่บริโภคของอร่อยคนเดียว นั้นเป็นปากทางแห่งความเสื่อม เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วัชชีอปริหานิยธรรม**[๙๕๗] ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนมีอยู่ ๗ ประการ คือ (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิจ, (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ, (๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ คือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม, (๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง, (๕) บรรดากุลสตรีกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือ ฉุดคร่าขืนใจ, (๖) เคารพสักการะบูชาเจดีย์ ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป, (๗) จัดให้ความอารักขา คุ้มครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย

สุภรตา[๙๕๘] คือ ความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก (ข้อ ๘ ในลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘) สอนให้เป็นผู้เลี้ยงง่ายอย่างแม่ไก่เลี้ยงลูกไก่

---

[๙๕๔] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๒๖/๒๗๓.

[๙๕๕] **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๙/๒๔๓.

[๙๕๖] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๒/๓๕๖.

[๙๕๗] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๖-๖๘, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๒๑/๑๔-๑๕.

[๙๕๘] **วิ.จู.** (บาลี) ๗/๔๐๖/๒๓๙, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๓/๒๓๓.

๓.๔.๑๐๕ "ระบือระบินอย่าฟังคำ"

ระบือ หมายถึง ลือ เลื่องลือ เอิกเกริก ฟุ้งเฟื่อง[๙๕๙]

ระบิล หมายถึง เรื่อง ความ ฉบับ อย่าง[๙๖๐]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ฟังข่าวลือ ไม่ให้ปลงใจเชื่อข่าวลือ ไม่ให้เป็นคนหูเบา แต่ให้เป็นคนหนักแน่น ให้ใช้สติปัญญาพิจารณาข่าวลือให้รอบคอบเสียก่อน

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปฏิสงฺขานพลา พหุสฺสุตา.[๙๖๑] ผู้ฟังมาก ต้องพิจารณาเป็นสำคัญ.

อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส พลิพทฺโทว ชีรติ
มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติ.[๙๖๒]

คนผู้สดับน้อยนี้ ย่อมแก่ไป เหมือนวัวแก่ อ้วนแต่เนื้อ แต่ปัญญาไม่เจริญ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **มา อิติกิราย**[๙๖๓] อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ อย่าเพิ่งด่วนเชื่อข่าวลือ (ข้อ ๓ ในเกสปุตติยสุตร ๑๐ วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัยหรือหลักความเชื่อ)

๓.๔.๑๐๖ "การจะทำอย่าด่วนได้"

สุภาษิตบทนี้สอนให้ทำงานด้วยความรอบคอบ ละเอียดถี่ถ้วน ไม่มักง่าย เพื่อให้ผลงานที่ออกมาดี ประณีตและเรียบร้อยที่สุด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ ... น ตํ โหติ มหปฺผลํ.[๙๖๔]

การงานอะไร ๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.[๙๖๕] ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า.

---

[๙๕๙] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๙๐.

[๙๖๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๙๐.

[๙๖๑] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

[๙๖๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๕๒/๔๔.

[๙๖๓] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๔.

[๙๖๔] **นัย-สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

[๙๖๕] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๙.

เวคสา หิ กตํ กมฺมํ　　มนฺโท ปจฺฉานุตปฺปติ.[๙๖๖]

การงานที่ทำโดยผลีผลาม ทำให้อ่อนปัญญาต้องเดือดร้อนภายหลัง.

อสเมกฺขิตกมฺมนฺตํ　　ตุริตาภินิปาตินํ.

สานิ กมฺมานิ ตปฺเปนฺติ　　อุณฺหํวชฺโฌหิตํ มุเข.[๙๖๗]

ผู้ที่ทำการงานลวก ๆ โดยมิได้พิจารณาใคร่ครวญให้ดี เอาแต่รีบร้อนพรวดพราดจะให้เสร็จ การงานเหล่านั้นจะก่อความเดือดร้อนให้ เหมือนตักอาหารที่ยังร้อนใส่ปาก.

อปิ อตรมานานํ　　ผลาสาว สมิชฺฌติ.[๙๖๘]

อันความหวังในผล ย่อมสำเร็จแก่ผู้ไม่ใจเร็วด่วนได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**[๙๖๙] ทำในใจโดยแยบคายคิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี (ข้อ ๓ ในวุฑฒิธรรม ๔ ธรรมเครื่องเจริญ) คิดให้เห็นเหตุผลว่า ถ้าทำอะไรอย่างเร่งด่วน (รีบด่วน) งานก็ไม่เรียบร้อย

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ[๙๗๐] ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลักคือนำไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย (ข้อ ๔ ในวุฑฒิธรรม ๔ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม) ให้ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร และให้ทำด้วยความจริงใจ ตั้งใจผลของงานก็จะออกมาดี สะอาด เรียบร้อย และมีคุณภาพ

๓.๔.๑๐๗ "อย่าใช้คนบังบด"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ใช้คนที่ไม่ซื่อสัตย์สุจริต หรือ คนที่ชอบโกงกิน (ฉ้อราษฎร์บังหลวง) สอนไม่ให้ใช้หรือไม่ให้คบกับคนชนิดนี้ สอนให้รู้จักการใช้คน โดยเลือกใช้แต่คนที่ดีและรู้จักหลีกเลี่ยงคนไม่ดี

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อธุรายํ น ยุญฺชติ.[๙๗๑] คนมีปัญญา ย่อมไม่ประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

---

[๙๖๖] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒๙.

[๙๖๗] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๗/๓๘.

[๙๖๘] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒.

[๙๖๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๙๗๐] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๙๗๑] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๖/๒๘๑.

โจรา โลกสฺมิมพฺพุทา.[๙๗๒] พวกโจร เป็นเสนียดในโลก.

อนุปาเยน โย อตฺถํ อิจฺฉติ โส วิหญฺญติ.[๙๗๓]

ผู้มุ่งประโยชน์โดยไร้อุบาย ย่อมลำบาก.

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๙๗๔] เพราะความไว้ใจ ภัยจึงตามมา.

นาสฺมเส กตปาปมฺหิ.[๙๗๕] ไม่ควรไว้ใจคนทำบาป.

นาสฺมเส อตฺตตฺถปญฺญมฺหิ.[๙๗๖] ไม่ควรไว้ใจคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว.

อเปตจิตฺเตน น สมฺภเชยฺย.[๙๗๗] ไม่ควรคบคนสิ้นคิด.

น สนฺถวํ กาปุริเสน กยิรา.[๙๗๘] ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว.

มาสฺสุ พาเลน สงฺคจฺฉิ อมิตฺเตเนว สพฺพทา.[๙๗๙]

อย่าสมาคมกับคนพาล ซึ่งเป็นดังศัตรูทุกเมื่อ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ทุจริต**[๙๘๐] ความประพฤติไม่ดี ไม่ชอบ สุภาษิตบทนี้ สอนไม่ให้คบหา หรือใช้งานคนบังบด ซึ่งก็คือคนที่ประพฤติทุจริต มี ๓ อย่าง คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

สุจริต[๙๘๑] ความประพฤติดี ประพฤติชอบ สุภาษิตบทนี้ สอนให้คบหา หรือใช้งานแต่คนที่สุจริต ก็คือคนที่ประพฤติดี ประพฤติชอบ มี ๓ อย่าง คือ กายสุจริต วจีสุจริต และ**มโนสุจริต**

---

[๙๗๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๗/๕๐.

[๙๗๓] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๘/๑๒.

[๙๗๔] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๙๗๕] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

[๙๗๖] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

[๙๗๗] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๖/๖๓.

[๙๗๘] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒.

[๙๗๙] **ขุ.ชา.นวก.** (บาลี) ๒๗/๘๕/๒๐๖.

[๙๘๐] **ที.ปา.** ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๙๘๑] **ที.ปา.** ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

ปุริสเมธะ[๙๘๒] ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ หรือ ฉลาดในการใช้คน ใช้คนได้ถูกกับงาน รู้ว่าใครเหมาะสมกับงานชนิดใด และมีกุสโลบายในการใช้คน และรู้ว่าคนชนิดใดที่ไม่ควรใช้งานเลย เช่น คนบังบด เป็นต้น เพราะจะทำให้เสียงาน (ข้อ ๒ ในราชสังคหวัตถุ ๔ หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง)

๓.๔.๑๐๘ "หดแทนคุณท่านเมื่อยาก"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนกตัญญูกตเวที รู้คุณและตอบแทนท่านผู้มีอุปการคุณ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิต ที่ว่า

สุขา มตฺเตยฺยตา โลเก.[๙๘๓]

การเคารพรักบำรุงมารดานำความสุขมาให้ในโลก.

อโถ เปตฺเตยฺยตา สุขา.[๙๘๔]

การเคารพรักบำรุงบิดา ก็นำความสุขมาให้เช่นกัน.

น เต ปุตฺตา เย น ภรนฺติ ชิณฺณํ.[๙๘๕]

ลูก ๆ ที่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ที่แก่เฒ่า ไม่นับว่าเป็นลูก.

อติชาตํ อนุชาตํ ปุตฺตมิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา
อวชาตํ น อิจฺฉนฺติ โย โหติ กุลคนฺธโน.[๙๘๖]

บัณฑิตย่อมปรารถนาบุตรที่เป็นอภิชาต หรืออนุชาต ย่อมไม่ปรารถนาอวชาตบุตรซึ่งเป็นผู้ทำลายตระกูล.

นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา.[๙๘๗]

ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี.

---

[๙๘๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๒, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๙/๔๗, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๖, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๕๑, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๙๒.

[๙๘๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.

[๙๘๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.

[๙๘๕] **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๘/๔๙๑/๑๒๕.

[๙๘๖] **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๗๔/๒๘๙.

[๙๘๗] ส.ส., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๔.

เอวํ กิจฺฉาภโต โปโส ปิตุ อปริจารโก

ปิตริ มิจฺฉา จริตฺวาน นิรยํ โส อุปปชฺชติ.[๙๘๘]

ผู้ที่ (มารดา) บิดาเลี้ยงมาโดยยากอย่างนี้ ไม่บำรุง (มารดา) บิดา ประพฤติผิดใน (มารดา) บิดา ย่อมเข้าถึงนรก.

โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ

อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ.[๙๘๙]

ผู้เลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้, เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์

โย เว กตญฺญู กตเวที ธีโร

กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ

ทุกฺขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ

ตถาวิธํ สปฺปุริสํ วทนฺติ.[๙๙๐]

ผู้มีปรีชาใด เป็นคนกตัญญูกตเวที มีกัลยาณมิตรสนิทสนมกัน และช่วยทำกิจของมิตรผู้ตกยากโดยเต็มใจ ท่านเรียกคนอย่างนั้นว่า สัตบุรุษ.

น ชจฺจา วสโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ

กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ.[๙๙๑]

บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ (แต่) เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ

โย มาตรํ ปิตรํ วา ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ

ปหุ สนฺโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขํ.[๙๙๒]

คนใด มารดาบิดาแก่เฒ่า ล่วงพ้นวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ตนเองก็สามารถ ก็ไม่เลี้ยงดู นั้นคือปากทางของความเสื่อม.

---

[๙๘๘] **ขุ.ชา.สตฺตติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๓/๕๕.

[๙๘๙] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๔๐๙/๑๖๔.

[๙๙๐] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๗๘/๔๓๖.

[๙๙๑] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑.

[๙๙๒] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๘/๓๕๕.

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ กตตฺโถ นาวพุชฺฌติ
ปจฺฉา กิจฺเจ สมุปฺปนฺเน กตฺตารํ นาธิคจฺฉติ.[๙๙๓]

ผู้อื่นทำความดีให้ ทำประโยชน์ให้ก่อน แต่ไม่สำนึกถึง (บุญคุณ) เมื่อมีกิจเกิดขึ้นภายหลัง จะหาผู้ช่วยทำไม่ได้.

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ กตตฺโถ นาวพุชฺฌติ
อตฺถา ตสฺส ปลุชฺชนฺติ เย โหนฺติ อภิปตฺถิตา.[๙๙๔]

ผู้ใด อันผู้อื่นทำความดี ทำประโยชน์ให้ในกาลก่อน แต่ไม่รู้สึก (คุณของเขา) ประโยชน์ที่ผู้นั้นปรารถนาย่อมฉิบหาย.

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ กตตฺโถ มนุพุชฺฌติ
อตฺถา ตสฺส ปวฑฺฒนฺติ เย โหนฺติ อภิปตฺถิตา.[๙๙๕]

ผู้ใด อันผู้อื่นทำความดี ทำประโยชน์ให้ในกาลก่อน ย่อมสำนึก (คุณของเขา) ได้ ประโยชน์ที่ผู้นั้นปรารถนาย่อมเจริญ.

สปฺปุริสภูมิ ยทิทํ กตญฺญุตา กตเวทิตา[๙๙๖]

การรู้คุณและตอบแทนคุณ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี.

กตญฺญูโน หิ สปฺปุริสา กตเวทิโน.[๙๙๗]

คนดีย่อมเป็นผู้กตัญญูและกตเวที.

ธมฺเมน มาตาปิตโร ภเรยฺย.[๙๙๘]

พึงเลี้ยงมารดาและบิดาด้วยทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรม.

กตญฺญุโน ภวิสฺสาม กตเวทิโน. น จ โน อมฺเหสุ อปฺปกมฺปิ กตํ วินสฺสิสฺสติ.[๙๙๙]

เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูกตเวที และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญ เป็นต้น

---

[๙๙๓] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๐/๒๒.
[๙๙๔] **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๑๗๕.
[๙๙๕] **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๓/๑๗๕.
[๙๙๖] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๓๓/๖๑.
[๙๙๗] **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๖๙/๗๒.
[๙๙๘] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๔๐๗/๔๑๑.
[๙๙๙] **สํ.นิ.** (บาลี) ๑๖/๒๓๔/๒๕๘.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

ปุคฺคลา ทุลฺลภา โลกสฺมึ (บุคคลหาได้ยาก) มี ๒ คือ **บุพการี**[๑๐๐๐] ผู้ทำอุปการะก่อน ได้แก่ บิดามารดา และผู้มีอุปการคุณ เป็นผู้ที่ทำความดี หรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน **กตัญญูกตเวที**[๑๐๐๑] ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักคุณค่าของการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาและตอบแทนความดีนั้น

บุตร[๑๐๐๒] มีอยู่ ๓ คือ (๑) อติชาตบุตร บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ (๒) อนุชาตบุตร บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่ (๓) อวชาตบุตร บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา ลูกที่ทราม

ปุรัตถิมทิศ[๑๐๐๓] ทิศเบื้องหน้า คือทิศตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ดังนี้ ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ ช่วยการงานของท่าน ดำรงวงศ์สกุล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

อาหุเนยยัคคิ[๑๐๐๔] ไฟอันควรแก่ของคำนับบูชา ได้แก่ บิดามารดา สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้และตอบแทนบุญคุณ เคารพและบูชาบุญคุณบิดามารดา

ถ้าปฏิบัติตามคุณธรรมทั้งหมดนี้ได้ ก็ถือว่าเป็นการทดแทนหรือตอบแทนบุญคุณของท่าน

๓.๔.๑๐๙ "ฝากของรักจงพอใจ"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนสันโดษ มีความพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ หรือในสิ่งที่หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง ไม่โลภมาก ไม่เห็นแก่ได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโน
โลภสฺส น วสํ คจฺเฉ หเนยฺย ทิสกํ มนํ.[๑๐๐๕]

[๑๐๐๐] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

[๑๐๐๑] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

[๑๐๐๒] **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๗๔/๒๘๗-๒๘๙.

[๑๐๐๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

[๑๐๐๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๘-๔๐.

[๑๐๐๕] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๒๐๐/๓๑๕.

ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ตน ไม่พึงลุอำนาจของโลภะ พึงกำจัดน้ำใจที่ละโมบเสีย.

สลาภํ นาติมญฺเญยฺย นาญฺเญสํ ปิหยญฺจเร
อญฺเญสํ ปิหยํ ภิกฺขุ สมาธึ นาธิคจฺฉติ.[๑๐๐๖]

ไม่พึงดูหมิ่นลาภของตน ไม่ควรเที่ยวปรารถนาลาภของผู้อื่น ภิกขุปรารถนาลาภของผู้อื่น ย่อมไม่บรรลุสมาธิ.

ปทุฏฺฐจิตฺตสฺส น ผาติ โหติ
น จาปิ นํ เทวตา ปูชยนฺติ
โย ภาตรํ เปตฺติกํ สาปเตยฺยํ
อวญฺจยี ทุกฺกฏกมฺมการี.[๑๐๐๗]

ผู้ใดทำกรรมชั่ว ล่อลวงเอาทรัพย์สมบัติพี่น้องพ่อแม่ ผู้นั้นมีจิตชั่วร้าย ย่อมไม่มีความเจริญ แม้เทวดาก็ไม่บูชาเขา.

ลุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ ลุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ ยํ โลโภ สหเต นรํ.[๑๐๐๘]

ผู้โลภ ย่อมไม่รู้อรรถ ผู้โลภย่อมไม่เห็นธรรม ความโลภเข้าครอบงำคนใดเมื่อใด ความมืดมิดย่อมมีเมื่อนั้น.

สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ.[๑๐๐๙] ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง.

ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ.[๑๐๑๐] ได้สิ่งใด พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น.

ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน.[๑๐๑๑] ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้.

โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ.[๑๐๑๒] ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย.

อติโลโภ หิ ปาปโก.[๑๐๑๓] ความละโมบเป็นบาปแท้ เป็นต้น

๑๐๐๖ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๖๕/๘๑.

๑๐๐๗ **ขุ.ชา.ติก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๔/๙๐.

๑๐๐๘ **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๘๘/๓๐๕, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๕/๑๒.

๑๐๐๙ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

๑๐๑๐ **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๓/๗๙๗/๗๘, **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

๑๐๑๑ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

๑๐๑๒ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๖/๔๙.

๑๐๑๓ **วิ.ภิกฺขุนี.** (บาลี) ๓/๗๙๗/๗๘, **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๓๔.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อโลภะ**[๑๐๑๔] ความไม่โลภ สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนโลภ อยากได้ของผู้อื่น (ข้อ ๑ ในกุศลมูล ๓ รากเหง้าของกุศล ต้นตอของความดี)

สันโดษ[๑๐๑๕] ความยินดี ความพอใจ ความยินดีด้วยของของตน ซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความรู้จักอิ่มรู้จักพอ มี ๓ คือ ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามกำลัง และยินดีตามสมควร

อภิชฌาวิสมโลภะ[๑๐๑๖] คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลภไม่สมควร, โลภกล้า จ้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร (ข้อ ๑ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง)

๓.๔.๑๑๐ "เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"เฝ้าท้าวไทอย่าทรนง"**[๑๐๑๗]

ทะนง (ทระนง) **หมายถึง ถือตัว หยิ่งในเกียรติของตัว**[๑๐๑๘]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ถือตัว หรือ อวดดีกับพระมหากษัตริย์ สอนไม่ให้ขัดแย้งกับผู้มีอำนาจ เพราะจะเป็นอันตรายกับตัวเอง สอนให้มีความนอบน้อม ซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กุหา ถทฺธา ปลา สิงฺคี อุนฺนฬา จาสมาหิตา
น เต ธมฺเม วิรูหนฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.[๑๐๑๙]

คนหลอกลวง เย่อหยิ่ง เพ้อเจ้อ ขี้โอ่ อวดดี และไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่งอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

นิกฺกุหา นิลฺลปา ธีรา อตฺถทฺธา สุสมาหิตา
เต เว ธมฺเม วิรูหนฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.[๑๐๒๐]

ผู้ไม่คดโกง ไม่พูดเพ้อ มีปรีชา ไม่หยิ่ง มีใจมั่นคงนั่นแล ย่อมงดงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

[๑๐๑๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓.

[๑๐๑๕] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙-๗๑, ดูรายละเอียดในหน้า ๕๗-๕๘.

[๑๐๑๖] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๑๐๑๗] **ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๙๑.

[๑๐๑๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๘๘.

[๑๐๑๙] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๖/๓๑.

[๑๐๒๐] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๖/๓๑, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๔๑/๑๐๔.

ยตฺถ โปสํ น ชานนฺติ ชาติยา วินเยน วา
น ตตฺถ มานํ กยิราถ วสํ อญฺญาตเก ชเน.[๑๐๒๑]

ในที่ใด ยังไม่รู้จักคนโดยกำเนิดหรือโดยขนบประเพณี เมื่ออยู่ในที่นั้น หมู่คนที่ยังไม่รู้จักกัน ไม่ควรทำความถือตัว.

อุเปกฺขโก สทา สโต น โลเก มญฺญตี สมํ
น วิเสสี น นีเจยฺโย ตสฺส โน สนฺติ อุสฺสทา.[๑๐๒๒]

ผู้วางเฉยมีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญตนว่าเสมอเขา ว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขาในโลก ผู้นั้นชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้น.

มานุเปตา อยํ ปชา มานคนฺถา มานวินิพทฺธา
ทิฏฺฐีสุ สารมฺภกถา สํสารํ นาติวตฺตติ.[๑๐๒๓]

หมู่สัตว์นี้ประกอบด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่องร้อยรัด ถูกมานะมัดไว้ ทำความแข่งดีเพราะทิฏฐิ ย่อมล่วงสงสารไปไม่ได้.

โกธํ ชเห วิปฺปชเหยฺย มานํ
สญฺโญชนํ สพฺพมติกฺกเมยฺย
ตํ นามรูปสฺมิมสชฺชมานํ
อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ สงฺคา.[๑๐๒๔]

บุคคลพึงละความโกรธ พึงเลิกถือตัว พึงก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง (เพราะ) เครื่องข้องทั้งหลาย ย่อมไม่ติดตามผู้ไม่ข้องในนามรูป ไม่มีกังวลนั้น.

โกธํ ชเห วิปฺปชเหยฺย มานํ
สญฺโญชนํ สพฺพมติกฺกเมยฺย
ตํนามรูปสฺมิมสชฺชมานํ
อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ ทุกฺขา.[๑๐๒๕]

บุคคลพึงละความโกรธ พึงเลิกถือตัว พึงก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง (เพราะ) ทุกข์ทั้งหลายย่อมไม่ติดตามผู้ไม่ข้องอยู่ในนามรูป ไม่มีกังวลนั้น.

[๑๐๒๑] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๕/๙๘.

[๑๐๒๒] **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๙๑/๒๐๑, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๘๖๒/๕๐๒.

[๑๐๒๓] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๕๖/๑๙๘.

[๑๐๒๔] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๘.

[๑๐๒๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๔/๒๖, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๑/๕๖.

น มานกามสฺส ทโม อิธตฺถิ
น โมนมตฺถิ อสมาหิตสฺส
เอโก อรญฺเญ วิหรํ ปมตฺโต
น มจฺจุเธยฺยสฺส ตเรยฺย ปารํ.[๑๐๒๖]

ในโลกนี้ ผู้ที่ชอบถือตัว ย่อมไม่มีการฝึกตน คนมีใจไม่มั่นคง ย่อมไม่มีความรู้ ผู้ประมาทแม้อยู่ในป่าคนเดียว ก็ข้ามฝั่งแห่งแดนมฤตยูไม่ได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ : **มานะ**[๑๐๒๗] ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียมหรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่ (ข้อ ๓ ในปปัญจธรรม ๓ กิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้า และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริง หรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกทางตรงไปตรงมา), **มานะ**[๑๐๒๘] ความถือตัว (ข้อ ๕ ในอนุสัย ๗ กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน), **มานะ**[๑๐๒๙] ความถือตัว (ข้อ ๔ ในกิเลส ๑๐ สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง), **มานะ**[๑๐๓๐] ความสำคัญตน คือ ถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่ (ข้อ ๘ ในสังโยชน์ กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือ ผูกกรรมไว้กับผล), **มานะ**[๑๐๓๑] ความสำคัญตนว่า เป็นนั่นเป็นนี่ (ข้อ ๓ ในสังโยชน์ ๑๐ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ เป็นแนวอภิธรรม (อภิธรรมนัย), **มานะ**[๑๐๓๒] ความถือตัว ทะนงตน และ **อติมานะ**[๑๐๓๓] ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา (ข้อ ๑๓ และ ๑๔ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก), **มานะ**[๑๐๓๔] ความถือตัว (ข้อ ๒๐ ในเจตสิก ๕๒ ธรรมที่ประกอบกับจิต สภาวธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต อาการและคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต)

ปฏิสันถารคารวตา[๑๐๓๕] ความเคารพในการปฏิสันถาร (ข้อ ๖ ในคารวตา ๖ การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้องด้วยความจริงใจ)

[๑๐๒๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๙/๕.

[๑๐๒๗] **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๐๙/๒๓๑, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๗๔/๔๗๘.

[๑๐๒๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๑๑/๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๔๙/๔๖๗.

[๑๐๒๙] **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๖๖/๔๗๖.

[๑๐๓๐] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๑๘๑/๕๗, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๓/๑๔, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๔๐/๔๖๐.

[๑๐๓๑] **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๖๙/๔๗๗.

[๑๐๓๒] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๑๐๓๓] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๑๐๓๔] **สงฺคห** (บาลี) ๗.

[๑๐๓๕] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๘.

สุภาษิตบทนี้สอนให้ละกิเลส คือ มานะ ความถือตัว สำคัญตน, อติมานะ ความถือตัวยิ่งกว่า หรือ การดูหมิ่นผู้อื่น และให้มีความเคารพในการปฏิสันถาร เช่น ในเวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น

๓.๔.๑๑๑ "ภักดีจงอย่าเกียจ"

ภักดี หมายถึง ความจงรัก, ความเลื่อมใสยิ่ง.[๑๐๓๖] ความจงรักภักดี

จงรัก, จงรักภักดี หมายถึง ผูกใจรักด้วยความเคารพนับถือ หรือรู้คุณอย่างยิ่ง[๑๐๓๗]

เกียจ หมายถึง คด, ไม่ซื่อ, โกง, คร้าน[๑๐๓๘]

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความซื่อสัตย์จงรักภักดี จริงใจ ไม่คิดคดทรยศ ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง และให้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเอาใจใส่ จนเต็มกำลังความสามารถ เพื่อสนองพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ คนที่ซื่อสัตย์และขยันในหน้าที่การงาน ย่อมเป็นที่รักและไว้วางใจของกษัตริย์ จึงทำให้ตนเองมีชื่อเสียงและเกียรติยศปรากฏไปทั่ว จะเป็นเหตุให้ตนประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อุฏฺฐาตา กมฺมเธยฺเยสุ   อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ
สุสํวิหิตกมฺมนฺโต   ส ราชวตึ วเส.[๑๐๓๙]

คนที่ขยันในหน้าที่ ไม่ประมาท เอาใจใส่ สอดส่องตรวจตรา จัดการงานให้เรียบร้อยเป็นอันดี จึงควรเข้ารับราชการ.

นิทฺทาสีลี สภาสีลี   อนุฏฺฐาตา จ โย นโร
อลโส โกธปญฺญาโณ   ตํ ปราภวโต มุขํ.[๑๐๔๐]

คนใดชอบนอน ชอบมั่วสุม ไม่เอางาน เกียจคร้าน เอาแต่โกรธ งุ่นงาน นั่นคือปากทางของความเสื่อม.

นาลโส วินฺทเต สุขํ.[๑๐๔๑] คนเกียจคร้าน ย่อมไม่ได้ประสบสุข.

[๑๐๓๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๑๘.

[๑๐๓๗] อ้างแล้ว. หน้า ๒๑๒.

[๑๐๓๘] อ้างแล้ว. หน้า ๑๑๔.

[๑๐๓๙] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๕๐๘/๒๘๖.

[๑๐๔๐] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๖/๓๕๕.

[๑๐๔๑] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๒/๔๒๘.

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต.[๑๐๔๒]

บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย แล้วพึงเจริญธรรมขาว.

สจฺจมนุรกฺเขยฺย.[๑๐๔๓] พึงตามรักษาความสัตย์.

สจฺเจน กิตฺตึ ปปฺโปติ.[๑๐๔๔] คนได้เกียรติ (ชื่อเสียง) เพราะความสัตย์.

อกิลาสุ วินฺเท หทยสฺส สนฺตึ.[๑๐๔๕] คนไม่เกียจคร้าน พึงได้ความสงบใจ.

ยถา ยถา ยตฺถ ลเภถ อตฺถํ ตถา ตถา ตตฺถ ปรกฺกเมยฺย.[๑๐๔๖]

พึงได้ประโยชน์ในที่ใด ด้วยประการใด ๆ ควรบากบั่นในที่นั้นด้วยประการนั้น ๆ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สัจจะ**[๑๐๔๗] ความจริง ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ (ข้อ ๑ ในฆราวาสธรรม ๔), **สัจจะ**[๑๐๔๘] ความจริง คือ ดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์จริง (ข้อ ๒ ในอธิษฐานธรรม ๔ ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล (ธรรมที่ควรตั้งมั่นไว้ในใจ)

อาลสฺยานุโยโค[๑๐๔๙] เกียจคร้านการงาน (ข้อ ๖ ในอบายมุข ๖ ทางแห่งความเสื่อม ความพินาศ) สุภาษิตบทนี้สอนให้มีความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่ เพราะความเกียจคร้านในการงานเป็นความเสื่อมเสีย

วิริยะ[๑๐๕๐] ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบหน้าที่การงานด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย (ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย, **วิริยะ**[๑๐๕๑] ความเพียร (ข้อ ๒ ในพละ ๕) ธรรมอันเป็นกำลังกำจัดความเกียจคร้าน, **วิริยพละ**[๑๐๕๒] กำลังความเพียร (ข้อ ๒ ในพละ ๔) ธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง

[๑๐๔๒] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๕/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

[๑๐๔๓] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๘/๓๐๗.

[๑๐๔๔] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๙/๓๗๐.

[๑๐๔๕] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒/๑.

[๑๐๔๖] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๕๐/๕๗, **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๙๘/๑๓๖.

[๑๐๔๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๑๐๔๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๗/๓๐๗.

[๑๐๔๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘.

[๑๐๕๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๓๑/๒๖๐.

[๑๐๕๑] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๓/๙.

[๑๐๕๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๐.

สัปปุริสภัตติ[๑๐๕๓] ภักดีอย่างสัตบุรุษ คือ คบหาสมณพราหมณ์ และท่านผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๗ ประการ คือ มีศรัทธา, มีหิริ, มีโอตตัปปะ, เป็นพหูสูต, มีความเพียรอันปรารภแล้ว, มีสติมั่นคงและมีปัญญา (ข้อ ๒ ในสัปปุริสธรรม ๘ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ)

๓.๔.๑๑๒ "เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ"

เคียด หมายถึง เคือง โกรธ[๑๐๕๔]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงกริ้วอย่าโกรธตอบ คือ ไม่ให้ผูกใจเจ็บต่อพระมหากษัตริย์ โดยสอนให้เอาชนะบุคคลผู้โกรธ ด้วยการใช้ความอดทนเข้าข่ม ไม่โกรธตอบ กษัตริย์ถึงจะโกรธอย่างไร ก็เปรียบเสมือนตบมือข้างเดียว ย่อมจะไม่มีเสียงดัง ความโกรธของพระองค์ก็ย่อมจะคลายลงเอง พระพุทธองค์ทรงติเตียนผู้โกรธอยู่แล้ว และก็ทรงติเตียนผู้โกรธตอบด้วยเช่นกัน (เปรียบเสมือนผู้ที่สาดน้ำมันเข้ากองไฟ ไฟก็ยิ่งลุกโพลง)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อกฺโกเธน ชิเน โกธํ.[๑๐๕๕] พึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ.

กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํ.[๑๐๕๖]

ผู้ไม่โกรธตอบคนโกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก.

อุภินฺนมตฺถํ จรติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา โย สโต อุปสมฺมติ.[๑๐๕๗]

ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธแล้ว มีสติระงับได้ ผู้นั้นชื่อว่าบำเพ็ญประโยชน์แก่คนถึง ๒ คน คือทั้งแก่ตนเอง และแก่คนอื่นนั้น.

โกธํ ทเมน อุจฺฉินฺเท.[๑๐๕๘] พึงตัดความโกรธด้วยความข่มใจ.

โกธํ ปญฺญาย อุจฺฉินฺเท[๑๐๕๙] พึงตัดความโกรธด้วยปัญญา.

[๑๐๕๓] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔.

[๑๐๕๔] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๙๗.

[๑๐๕๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๓/๕๖, **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒/๓๘.

[๑๐๕๖] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๔๔๒/๓๓๗.

[๑๐๕๗] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๔๔๓/๓๓๗.

[๑๐๕๘] **นัย-องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

[๑๐๕๙] **นัย-องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ.[๑๐๖๐] ฆ่าความโกรธได้ อยู่เป็นสุข.

โกธํ ฆตฺวา น โสจติ.[๑๐๖๑] ฆ่าความโกรธได้ ไม่เศร้าโศก เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ทมะ**[๑๐๖๒] ความข่มใจ ฝึกนิสัย รู้จักควบคุมจิตใจไว้ไม่ให้ความโกรธเกิดขึ้น (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔) ถ้าข่มใจอดกลั้นไว้ได้ ย่อมไม่ทวีมากขึ้น แต่ถ้าไม่ข่มใจกลั้นไว้ ความโกรธย่อมทวีขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็นเหตุให้เกิดความพินาศทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ขันติ[๑๐๖๓] ความอดทน เมื่อความโกรธเกิดขึ้นในจิตใจ ให้ระงับเสียด้วยความอดทน ใช้ขันติธรรมข่มกั้นไว้ ความโกรธก็จะคลายลงได้ (ข้อ ๓ ในฆราวาสธรรม ๔)

เมตตาและกรุณา[๑๐๖๔] ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ (ข้อ ๑ และ ๒ ในพรหมวิหาร ๔) ให้เจริญเมตตากรุณาธรรม เพื่อคลายความโกรธ คือ แผ่เมตตาปรารถนาให้เขามีความสุขกาย สุขใจ และคิดช่วยให้เขารักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้น เพราะความโกรธเมื่อมีอยู่ในผู้ใด ครอบงำจิตใจผู้ใด ก็จะทำให้จิตใจของผู้นั้นมีแต่ความมืดมนขุ่นมัว มองไม่เห็นอรรถเห็นธรรม ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี บาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ผู้ที่อยู่ในอารมณ์โกรธ จึงเป็นผู้ที่น่าเวทนาสงสารเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงควรแผ่เมตตาและกรุณาธรรม ให้กับผู้ที่อยู่ในอารมณ์โกรธทุกคน

อโทสะ[๑๐๖๕] ความไม่คิดประทุษร้าย ให้เจริญเมตตาธรรม ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับโทสะ (ข้อ ๒ ในกุศลมูล ๓)

๓.๔.๑๑๓ **“นอบนบใจใสสุทธิ์”**

นอบนบ หมายถึง น้อมกายลงไหว้ หรือแสดงความเคารพ[๑๐๖๖]

สุภาษิตบทนี้สอนให้แสดงความเคารพนอบน้อมต่อพระเจ้าแผ่นดินด้วยความจริงใจหรือด้วยน้ำใจที่ใสบริสุทธิ์ เพราะพระราชา คือ ผู้ปกครองเป็นผู้นำของประเทศ เป็นศูนย์รวมน้ำใจของประชาชน ธรรมดาพระราชาผู้เป็นประมุขของประเทศ จะต้องอาศัยการสร้างบารมีมา

๑๐๖๐ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๑/๔๗,๘๔/๕๓.

๑๐๖๑ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๑/๔๗,๘๔/๕๓.

๑๐๖๒ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

๑๐๖๓ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

๑๐๖๔ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑/๗๖,๒๕๘/๗๘.

๑๐๖๕ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓.

๑๐๖๖ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๓๑.

แต่อดีต อนึ่งพระมหากษัตริย์ที่ดีนั้น ต้องประกอบพระกรณียกิจเพื่อประโยชน์และความสุขแห่งมหาชน ดำรงอยู่ในพรหมวิหารธรรม ทศพิธราชธรรม และสังคหวัตถุธรรม ซึ่งเป็นธรรมของผู้เป็นประมุข ผู้ปกครองแผ่นดิน สิ่งเหล่านี้เอง จึงจะเป็นสาเหตุให้ราษฎรเคารพรักใคร่และบูชานับถือ และสามารถนำประเทศไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ราชา มุขํ มนุสฺสานํ.[๑๐๖๗] พระราชาเป็นประมุขของประชาชน.

สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ เสติ ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก.[๑๐๖๘]

ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ราษฎรทั้งปวงก็เป็นสุข.

กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต ราชา รฏฺฐสฺส ปูชิโต.[๑๐๖๙]

พระราชาผู้ไม่กริ้วตอบผู้โกรธ ราษฎรก็บูชา.

ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ.[๑๐๗๐] พระราชาเป็นสง่าแห่งแว่นแคว้น.

อกฺโกธนสฺส วิชิเต ฐิตธมฺมสฺส ราชิโน.

สุขํ มนุสฺสา อาเสถ สีตจฺฉายาย สงฺฆเร.[๑๐๗๑]

ในแว่นแคว้นของราชาผู้มีเมตตา มีธรรมมั่นคง ประชาชนจะนอนเป็นสุข เหมือนนอนอยู่ในบ้านของตัวในร่มเงาอันเย็นสบาย เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

๑. **ปฏิสันถารคารวตา**[๑๐๗๒] ความเคารพในการปฏิสันถาร คือ ให้ถวายความเคารพต่อพระมหากษัตริย์ ด้วยน้ำใจใสบริสุทธิ์ ซื่อสัตย์ จงรักภักดี (ข้อ ๖ ในคารวตา ๖)

๒. **คารโว จ**[๑๐๗๓] ความเคารพ คือ ให้แสดงออกถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของการถวายความเคารพด้วยจิตใจที่ใสบริสุทธิ์ ต่อพระเจ้าแผ่นดิน (ข้อ ๒๒ ในมงคล ๓๘)

๑๐๖๗ **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕, **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๔๐๐/๓๘๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๕๗๔/๔๔๙.

๑๐๖๘ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๗๐/๘๖, **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๑๑๔.

๑๐๖๙ **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๗/๑๔๓.

๑๐๗๐ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๒/๔๗.

๑๐๗๑ **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๐๒/๑๗.

๑๐๗๒ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

๑๐๗๓ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๔๕.

๓.๔.๑๑๔ "อย่าขุดคนด้วยปาก"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักวิธีการพูด คือต้องรู้ว่าพูดคำใดออกไปแล้ว จะเกิดผลอย่างไร ดีหรือไม่ดี อย่าสักแต่ว่ามีปากเอาไว้ด่าว่าผู้อื่น ธรรมดาคนเรานี้มีปากไว้สำหรับพูด เพื่อใช้เป็นสื่อในการติดต่อให้เข้าใจความประสงค์ของกันและกัน

คำพูดนั้นมีอิทธิพลมากมาย สามารถทำให้จิตใจของคนเปลี่ยนแปลงจากดีเป็นร้ายและจากร้ายเป็นดีได้ วาจาดี คือ พูดดี พูดน่าฟัง พูดออกไปแล้วก่อความปีติพอใจให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น จึงควรพูดแต่ถ้อยคำที่ดีงาม ที่ก่อประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและส่วนรวมเท่านั้น

ส่วนการขุดคนด้วยปาก เป็นการใช้วาจาในทางที่ผิด เป็นวจีทุจริต จัดเป็นวาจาที่ไม่ดี ไม่น่าพอใจ ไม่มีประโยชน์ เมื่อบุคคลเปล่งวาจาเช่นนี้ออกมา มีแต่จะพาตนให้ถึงความเดือดร้อน ทุกข์ยาก ขาดมิตรสหาย เป็นที่เกลียดชังของผู้อื่นในที่ทุกหนทุกแห่ง ถูกดูหมิ่นให้เสียชื่อเสียง ถูกติเตียนหรืออาจจะเป็นอันตรายถึงชีวิตได้

บุคคลผู้หวังความสุข ความเจริญแก่ตน จึงไม่ควรกล่าววาจาที่ไม่น่าพอใจแบบวจีทุจริต เช่น การขุดด่าว่าคนอื่น เป็นต้น จึงควรพูดแต่วาจาที่ดี ที่น่าพอใจเท่านั้น ดังนั้น พึงสำรวมระมัดระวังในคำพูด

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส กุธารี ชายเต มุเข
ยาย ฉินฺทติ อตฺตานํ พาโล ทุพฺภาสิตํ ภณํ.[๑๐๗๔]

คนเกิดมาชื่อว่ามีขวานเกิดติดปากมาด้วย สำหรับคนพาลใช้ฟันตัวเอง ในเวลาพูดคำชั่ว

อพทฺธา ตตฺถ พชฺฌนฺติ ยตฺถ พาลา ปภาสเร
พทฺธาปิ ตตฺถ มุจฺจนฺติ ยตฺถ ธีรา ปภาสเร.[๑๐๗๕]

คนพาล ยังไม่ถูกผูก แต่พอพูดในเรื่องใด ก็ถูกมัดตัวในเรื่องนั้น คนมีปัญญา แม้ถูกผูกมัดอยู่ พอพูดในเรื่องใด ก็หลุดได้ในเรื่องนั้น.

[๑๐๗๔] ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๖๓/๔๖๔, องฺ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๘๙/๑๓๘.

[๑๐๗๕] ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๒๐/๓๐.

กลฺยาณิเมว มุญฺเจยฺย น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ.[๑๐๗๖]

พึงเปล่งวาจางามเท่านั้น ไม่พึงเปล่งวาจาชั่วเลย การเปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ คนเปล่งวาจาชั่วย่อมเดือดร้อน.

ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานํ น ตาปเย

ปเร จ น วิหึเสยฺย สา เว วาจา สุภาสิตา.[๑๐๗๗]

บุคคลพึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นเหตุยังตนให้เดือดร้อน และไม่เหตุเบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแล เป็นสุภาษิต.

วาจํ มุญฺเจยฺย กลฺยาณึ.[๑๐๗๘] ควรเปล่งวาจางาม.

สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ.[๑๐๗๙] ความสะอาดพึงทราบด้วยถ้อยคำสำนวน

มนุญฺญเมว ภาเสยฺย.[๑๐๘๐] ควรกล่าวแต่วาจาที่น่าพอใจ.

นามนุญฺญํ กุทาจนํ.[๑๐๘๑] ในกาลไหน ๆ ก็ไม่ควรกล่าววาจาไม่น่าพอใจ.

น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ.[๑๐๘๒] ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วจีสุจริต**[๑๐๘๓] ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ อย่าง คือ งดเว้นและประพฤติตรงกับวจีทุจริตทั้ง ๔ สุภาษิตบทนี้สอนให้ประพฤติวจีสุจริต และให้ละ **วจีทุจริต**[๑๐๘๔] ความประพฤติชั่วด้วยวาจา มี ๔ อย่าง คือ พูดเท็จ พูดคำส่อเสียด พูดคำหยาบ และ พูดเพ้อเจ้อ (ข้อ ๒ ในทุจริต ๓) สุภาษิตบทนี้ สอนไม่ให้พูดแบบวจีทุจริต

สัปปุริสวาโจ[๑๐๘๕] พูดอย่างสัตบุรุษ คือ พูดแต่คำที่ถูกต้องตามวจีสุจริต ๔ (ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๘ ธรรมของสัตบุรุษ)

[๑๐๗๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๑๐๗๗] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๙, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘.

[๑๐๗๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

[๑๐๗๙] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๕๒/๑๘๕,๑๘๖.

[๑๐๘๐] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๑๐๘๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๑๐๘๒] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๑๐๘๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๑๐๘๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๑๐๘๕] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔.

๓.๔.๑๑๕ "อย่าถากคนด้วยตา"

ถาก หมายถึง ฟันเอาเปลือก หรือ ส่วนนอกออก เช่น ถากเปลือกไม้ ฯลฯ ส่วน ถากถาง หมายถึง ค่อนว่า หรือมีเจตนาว่าให้เจ็บใจ[๑๐๘๖]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้หยิ่งผยอง จองหอง แล้วดูถูก ดูแคลน หรือดูหมิ่นเหยียดหยาม ผู้อื่นด้วยสายตา หรือกิริยาท่าทางอื่น ๆ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กุหา ถทฺธา ลปา สิงฺคี อุนฺนฬา จาสมาหิตา
น เต ธมฺเม วิรูหนฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.[๑๐๘๗]

คนหลอกลวง เย่อหยิ่ง เพ้อเจ้อ ขี้โอ่ อวดดี และไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่งอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

นิกฺกุหา นิลฺลปา ธีรา อถทฺธา สุสมาหิตา
เต เว ธมฺเม วิรูหนฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.[๑๐๘๘]

ผู้ไม่คดโกง ไม่พูดเพ้อเจ้อ มีปรีชา ไม่หยิ่ง มีใจมั่นคงนั้นแล ย่อมงดงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว

ชาติถทฺโธ ธนถทฺโธ โคตฺตถทฺโธ จ โย นโร
สญฺญาตึ อติมญฺเญติ ตํ ปราภวโต มุขํ.[๑๐๘๙]

คนใด หยิ่งเพราะชาติ หยิ่งเพราะทรัพย์ หยิ่งเพราะสกุล ย่อมดูหมิ่นญาติของตน ข้อนั้นเป็นเหตุแห่งความเสื่อมของคนนั้น.

โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส ปเร จ อวชานติ
นิหีโน เสน มาเนน ตํ ชญฺญา วสโล อิติ.[๑๐๙๐]

ผู้ใดยกย่องตนเองและดูหมิ่นผู้อื่น เป็นคนเลวเพราะการถือตัว พึงรู้ว่าผู้นั้นเป็นคนเลว.

[๑๐๘๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๖๙.

[๑๐๘๗] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๖/๓๑.

[๑๐๘๘] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๖/๓๑, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๔๗/๑๐๔.

[๑๐๘๙] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕๖.

[๑๐๙๐] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๓๒/๓๖๐.

สาติเยสุ อนสฺสาวี อติมาเน จ โน ยุโต
สณฺโห จ ปฏิภาณวา น สทฺโธ น วิรชฺชติ.[๑๐๙๑]

ผู้ไม่ระเริงไปในอารมณ์ที่ชอบใจ ไม่ประกอบในความดูหมิ่น เป็นผู้ละเอียดเฉียบแหลม ย่อมไม่เชื่อง่าย ไม่หน่ายแหนง.

มานุเปตา อยํ ปชา มานคนฺถา มานวินิพฺพทฺธา
ทิฏฺฐีสุ สารมฺภกถา สํสารํ นาติวตฺตติ.[๑๐๙๒]

หมู่สัตว์นี้ประกอบด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่องร้อยรัด ถูกมานะมัดไว้ ทำความแข่งดีเพราะทิฏฐิ ย่อมล่วงสงสารไปไม่ได้.

น มานกามสฺส ทโม อิธตฺถิ
น โมนมตฺถิ อสมาหิตสฺส
เอโก อรญฺเญ วิหรํ ปมตฺโต
น มจฺจุเธยฺยสฺส ตเรยฺย ปารํ.[๑๐๙๓]

ในโลกนี้ ผู้ที่ชอบถือตัว ย่อมไม่มีการฝึกตน, คนมีใจไม่มั่นคง ย่อมไม่มีความรู้, ผู้ประมาทแม้อยู่ป่าคนเดียว ก็ข้ามฝั่งแห่งแดนมฤตยูไม่ได้.

ยสฺส ราโค จ โทโส จ มาโน มกฺโข จ ปาติโต
สาสโปริว อารคฺคา ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.[๑๐๙๔]

ผู้ใดทำราคะ โทสะ มานะ และมักขะ ให้ตกไป เหมือนทำให้เมล็ดผักกาดตกจากปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์

มานํ นิสฺสาย มาโน ปหาตพฺโพ[๑๐๙๕] จงอาศัยมานะละมานะเสีย. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **มานะ**[๑๐๙๖] ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียมหรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้

๑๐๙๑ **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๘๖๐/๕๐๒, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๘๘/๑๙๑,๑๙๔.

๑๐๙๒ **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๕๖/๑๙๘.

๑๐๙๓ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๙/๕.

๑๐๙๔ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๔๐๗/๘๘.

๑๐๙๕ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๕๙/๑๖๕.

๑๐๙๖ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓, **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๑๘๑/๕๗.

ยิ่งใหญ่ (ข้อ ๓ ในปปัญจธรรม ๓ กิเลสเครื่องเนิ่นช้า), **มานะ** ความถือตัว (ข้อ ๕ ในอนุสัย ๗ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน), **มานะ** ความถือตัว (ข้อ ๔ ในกิเลส ๑๐ สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง), **มานะ** ความสำคัญตน ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ (ข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐ กิเลสอันผูกใจสัตว์ ในสุตตันตนัย), **มานะ** ความถือตัว ถือตน (ข้อ ๓ ในสังโยชน์ ๑๐ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับความทุกข์ ในอภิธรรมนัย), **มานะ** ความถือตัว ทะนงตัว (ข้อ ๑๓ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖), **มานะ** ความถือตัว (ข้อ ๒๑ ในเจตสิก ๕๒ ธรรมที่ประกอบกับจิต)

อติมานะ[๑๐๙๗] ความถือตัวยิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา (ข้อ ๑๔ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖)

ในสุภาษิตบทนี้ สอนให้ละกิเลสเหล่านี้ คือ ความลบหลู่คุณความดีของผู้อื่น ความถือตัว ถือตน และการดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่น

๓.๔.๑๑๖ "อย่าพาผิดด้วยหู"

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนรู้จักฟัง ฟังแล้วก็ให้รู้จักพิจารณา อย่าฟังแบบ **"ฟังไม่ได้ศัพท์ จับไปกระเดียด"** คือ ฟังไม่ได้ความแจ่มชัด แล้วเอาไปพูดต่อหรือทำผิด ๆ พลาด ๆ[๑๐๙๘] หรือ อย่าทำสิ่งที่ผิดพลาด ไม่ดีงาม เพราะการฟัง เพราะฉะนั้น จงเป็นผู้หนักแน่นในการฟัง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

พหุสฺสุตํ อุปาเสยฺย สุตญฺจ น วินาสเย
ตํ มูลํ พฺรหฺมจริยสฺส ตสฺมา ธมฺมธโร สิยา.[๑๐๙๙]

พึงนั่งใกล้ผู้เป็นพหูสูต และไม่พึงทำสุตะให้เสื่อม สุตะนั้นเป็นรากแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ทรงธรรม.

น ปเรสํ วิโลมานิ น ปเรสํ กตากตํ
อตฺตโน ว อเวกฺเขยฺย กตานิ อกตานิ จ.[๑๑๐๐]

ไม่ควรใส่ใจคำแสลงหูของคนอื่น ไม่ควรมองดูการงานของคนอื่นที่เขาทำแล้วและยังไม่ได้ทำ ควรพิจารณาดูแต่การงานของตนที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำเท่านั้น

๑๐๙๗ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๐๙๘ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๑๓.

๑๐๙๙ **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๐๓๐/๓๙๙.

๑๑๐๐ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๕.

ธมฺมกาโม สุตาธโร ภเวยฺย ปริปุจฺฉโก
สกฺกจฺจํ ปยิรุปาเสยฺย สีลวนฺเต พหุสฺสุเต.[๑๑๐๑]

พึงเป็นผู้ใคร่ธรรม ทรงไว้ซึ่งสุตะ เป็นผู้สอบถาม เข้าไปนั่งใกล้ผู้มีศีลและเป็นพหุสูตโดยเคารพ.

ปฏิสงฺขานพลา พหุสฺสุตา.[๑๑๐๒] ผู้ฟังมากต้องพิจารณาเป็นสำคัญ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สุตมยปัญญา**[๑๑๐๓] ปัญญาเกิดแต่การสดับการเล่าเรียน (ข้อ ๒ ในปัญญา ๓ ความรอบรู้ ความเข้าใจ) ถ้ารู้จักฟัง และเลือกฟังที่เป็นสารประโยชน์ ก็จะเกิดปัญญา, **สุตะ**[๑๑๐๔] การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ (ข้อ ๓ ในอริยวัฑฒิ ๕ ความเจริญอย่างประเสริญ หรือหลักความเจริญของอารยชน) การรู้จักฟังและเลือกฟังในสิ่งที่ควรฟัง เป็นไปเพื่อความเจริญงอกงามแห่งปัญญา จึงควรฟังให้เป็น, **โยนิโสมนสิการ**[๑๑๐๕] ทำในใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี (ข้อ ๒ ในปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ ทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง และ ข้อ ๓ ในวุฑฒิธรรม ๔ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม) เมื่อรับฟังสิ่งใดแล้ว ต้องรู้จักพิจารณาโดยแยบคาย)

๓.๔.๑๑๗ "อย่าเลียนครูเตือนด่า"

เลียน หมายถึง เอาอย่าง ทำหรือพยายามทำให้เหมือนหรือคล้ายคลึงกับแบบอย่าง[๑๑๐๖]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ล้อเลียน พยายามทำคล้ายคลึงหรือแบบอย่างครูบาอาจารย์ เมื่อครูตักเตือน ว่ากล่าว สั่งสอน ก็ไม่เห็นการที่ครูดุด่าว่ากล่าวสั่งสอนนั้น เป็นเรื่องที่ขบขัน นำมาล้อเลียน หรือเห็นครูด่าว่ากล่าวได้ ก็ด่าว่าครูบ้าง ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ดีงาม ไม่เหมาะสม ไม่สมควรกระทำอย่างยิ่ง ท่านจึงสอนให้สัมมาคารวะต่อครูบาอาจารย์ด้วยความจริงใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เพราะครูคือกัลยาณมิตร ผู้ฝึกฝนแนะนำและสอนศิลปวิทยา

[๑๑๐๑] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๔๕๕/๒๘๑.

[๑๑๐๒] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

[๑๑๐๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๗๕๓/๓๗๙.

[๑๑๐๔] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๖๓–๖๔/๗๔–๗๕.

[๑๑๐๕] **ม.ม.** (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๑๑๐๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๗๔๖.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ
สกฺกจฺจํ ตํ นมสฺเสยฺย อคฺคิหุตฺตํว พฺราหฺมโณ.[๑๑๐๗]

บุคคลรู้แจ้งธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว จากผู้ใด พึงนอบน้อมผู้นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์นับถือการบูชาไฟ ฉะนั้น

ยสฺส รุกฺขสฺส ฉายาย นิสีเทยฺย สเยยฺย วา
น ตสฺส สาขํ ภญฺเชยฺย มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.[๑๑๐๘]

บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาต้นไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม.

ยโต จ โหติ ปาปิจฺโฉ อหิริโก อนาทโร
ตโต ปาปํ ปสวติ อปายํ เตน คจฺฉติ.[๑๑๐๙]

คนปรารถนาลามก ไม่ละอาย ไม่เอื้อเฟื้อ เพราะเหตุใด เขาย่อมสร้างบาปเพราะเหตุนั้น เขาไปสู่อบาย เพราะเหตุนั้น.

เย จ กาหนฺติ โอวาทํ นรา พุทฺเธน เทสิตํ
โสตฺถึ ปารํ คมิสฺสนฺติ วลาเหนว วาณิชา.[๑๑๑๐]

คนใด ทำตามโอวาทที่ผู้รู้แสดงแล้ว คนนั้นจักถึงฝั่งที่สวัสดี เหมือนพ่อค้าถึงฝั่งที่สวัสดีเพราะม้าวลาหก.

นิธีนํ ว ปวตฺตารํ ยํ ปสฺเส วชฺชทสฺสินํ
นิคฺคยฺหวาทึ เมธาวึ ตาทิสํ ปณฺฑิตํ ภเช
ตาทิสํ ภชมานสฺส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.[๑๑๑๑]

พึงมองเห็นคนมีปัญญา ที่ชอบชี้โทษ พูดจาข่มขี่ เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ พึงคบคนที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้นแหละ เมื่อคบคนเช่นนั้นย่อมมีแต่ดี ไม่มีเสียเลย.

๑๑๐๗ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๙๒/๘๕.

๑๑๐๘ **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๕๓/๒๒.

๑๑๐๙ **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๔๐/๒๖๒.

๑๑๑๐ **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๕๔.

๑๑๑๑ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๖/๓๐.

โอวเทยฺยานุสาเสยฺย　　　อสพฺภา จ นิวารเย

สตํ หิ โส ปิโย โหติ　　　อสตํ โหติ อปฺปิโย.[๑๑๑๒]

พึงแนะนำตักเตือนเถิด พึงพร่ำสอนเถิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเถิด คนที่ทำเช่นนั้น ย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ และไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ.

อกฺโกธโน อนุปนาหี　　　อมกฺขี สุทฺธตํ คโต

สมฺปนฺนทิฏฺฐิ เมธาวี　　　ตํ ชญฺญา อริโย อิติ.[๑๑๑๓]

ผู้ใดไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ถึงความหมดจด มีทิฏฐิสมบูรณ์ มีปัญญา พึงรู้ว่าผู้นั้นเป็นอริยะ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สิกขาคารวตา**[๑๑๑๔] ความเคารพในการศึกษา (ข้อ ๔ ในคารวตา ๖) สุภาษิตบทนี้ สอนให้เคารพในครูอาจารย์ ถ้าบุคคลเคารพการศึกษาก็จะเคารพครูอาจารย์ไปด้วย ทั้งสองประการเป็นคุณธรรมที่เกี่ยวเนื่องด้วยกัน, **ทักษิณทิศ**[๑๑๑๕] ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ (ข้อ ๒ ในทิศ ๖ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว) ครูอาจารย์เป็นทักขิเณยบุคคล ควรแก่การบูชาคุณ จึงไม่ควรนำครูอาจารย์มาล้อเลียน, **ปลาสะ**[๑๑๑๖] ความตีเสมอ ยกตัวเทียมท่าน (ข้อ ๖ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖) การตีเสมอ ยกตัวเทียมเท่า เลียนแบบครูบาอาจารย์ เป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองของศิษย์ เป็นสิ่งที่ทำให้จิตของลูกศิษย์ขุ่นมัว และรับคุณธรรมได้ยาก, **ถัมภะ**[๑๑๑๗] ความหัวดื้อกระด้าง (ข้อ ๑๑ ใน จิตตอุปกิเลส ๑๖) ความเป็นลูกศิษย์ที่หัวดื้อ และแข็งกระด้างต่อครูอาจารย์ ก็เป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองของศิษย์เช่นกัน

อาจารย์[๑๑๑๘] ผู้ประพฤติการอันเกื้อกูลแก่ศิษย์ ผู้สั่งสอนวิชาและอบรมดูแลความประพฤติ หรือ ผู้ที่ศิษย์พึงประพฤติด้วยความเอื้อเฟื้อ (ไม่ควรล้อเลียน) มี ๔ ประเภท คือ **(๑) บรรพชาจารย์** อาจารย์ในบรรพชา คือ ท่านผู้ให้สิกขาบทในการบรรพชา, (๒) **อุปสัมปทาจารย์** อาจารย์ในอุปสมบท คือ ท่านผู้สวดกรรมวาจาในอุปสมบทกรรม, (๓) นิสสยาจารย์

๑๑๑๒ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๗/๓๐.

๑๑๑๓ **ขุ.ป.** (บาลี) ๓๑/๑๕๐/๑๗๑.

๑๑๑๔ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

๑๑๑๕ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๓๙.

๑๑๑๖ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๑๑๗ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๑๑๘ **วิสุทฺธิ.** (บาลี) ๑/๑๐๑, **วิ.อ.** (บาลี) ๓/๑๖๘,๕๒๔, **สารตฺถ.ฏีกา.** (บาลี) ๓/๒๘๙.

อาจารย์ผู้ให้นิสัย คือ ท่านที่ตนไปขอถือนิสัยเป็นอันเตวาสิก คือ ยอมตนเป็นศิษย์อยู่ในปกครอง, (๔) อุเทศาจารย์ หรือ ธรรมาจารย์ อาจารย์ผู้ให้อุเทศ อาจารย์ผู้สอนธรรม คือ ท่านที่สั่งสอนให้วิชาความรู้

ในที่บางแห่งแบ่งเป็น ๕ ประเภท โดยเติม โอวาทาจารย์ อาจารย์ผู้ให้โอวาท คือ อบรมตักเตือนแนะนำเป็นครั้งคราว[๑๑๑๙]

๓.๔.๑๑๘ "อย่าริกล่าวคำคด"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้กล่าวคำคด คือ คำพูดที่ไม่ซื่อตรง เป็นคำเท็จ ซึ่งเป็นวจีทุจริต สอนให้เป็นคนซื่อสัตย์ พูดแต่ความจริง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน นตฺถิ ปาปํ อการิยํ.[๑๑๒๐]

คนมักพูดมุสา จะไม่พึงทำความชั่ว ย่อมไม่มี.

มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ.[๑๑๒๑] คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อน.

น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ.[๑๑๒๒] ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย.

วาจํ มุญฺเจยฺย กลฺยาณํ.[๑๑๒๓] ควรเปล่งวาจางาม.

สณฺหํ คิรํ อตฺถวตึ ปมุญฺเจ.[๑๑๒๔] ควรเปล่งวาจาไพเราะที่มีประโยชน์.

มนุญฺญเมว ภาเสยฺย.[๑๑๒๕] ควรกล่าวแต่วาจาที่น่าพอใจ.

นามนุญฺญํ กุทาจนํ.[๑๑๒๖] ในกาลไหน ๆ ก็ไม่ควรกล่าววาจาไม่น่าพอใจ.

สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ.[๑๑๒๗] ความสัตย์นั่นแล ดีกว่ารสทั้งหลาย.

[๑๑๑๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๘๕.

[๑๑๒๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๖/๔๘, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๒๕/๒๔๘.

[๑๑๒๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๑๑๒๒] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒.

[๑๑๒๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

[๑๑๒๔] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๗๗.

[๑๑๒๕] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๑๑๒๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๑๑๒๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๗/๔๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๗๐.

สจฺจมนุรกฺเขยฺย.[๑๑๒๘] พึงตามรักษาความสัตย์.

สจฺเจ อตฺเถ จ ธมฺเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา.[๑๑๒๙]

สัตบุรุษได้ตั้งมั่นในความสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วจีสุจริต**[๑๑๓๐] ความประพฤติชอบด้วยวาจา ได้แก่ กล่าวคำสัตย์ (ข้อ ๒ ในสุจริต ๓) **วจีทุจริต**[๑๑๓๑] ความประพฤติชั่วด้วยวาจา ได้แก่ คำเท็จ (ข้อ ๒ ในทุจริต ๓) ซึ่งเป็นคำพูดที่สุภาษิตบทนี้ ห้ามมิให้พูด

สัจจะ[๑๑๓๒] ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง (ข้อ ๑ ในฆราวาสธรรม ๔), **สัจจะ**[๑๑๓๓] ความจริง คือ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจาจนถึงปรมัตถสัจจะ (ข้อ ๒ ในอธิษฐานธรรม ๔ ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล หรือธรรมที่ควรตั้งมั่นไว้ในใจ)

สัปปุริสวาโจ[๑๑๓๔] พูดอย่างสัตบุรุษ คือ พูดแต่คำที่ถูกต้องตามวจีสุจริต ๔ ได้แก่ พูดแต่ความสัตย์จริง เป็นต้น (ข้อ ๕ ใน สัปปุริสธรรม ๔)

๓.๔.๑๑๙ "คนทรยศอย่าเชื่อ"

คนทรยศ คือ คนที่คิดร้ายต่อผู้มีอุปการะ, กบฏ[๑๑๓๕]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เชื่อถือในคนที่คิดร้ายต่อผู้มีอุปการคุณ หรือ ไม่ให้เชื่อคนที่เป็นกบฏ เพราะเป็นบุคคลที่ไม่น่าไว้วางใจ ไม่น่าเชื่อถือ กับบุคคลที่มีอุปการะเขายังทรยศได้ แล้วเราเป็นคนอื่น ไม่เคยมีอุปการคุณกับเขาเลย มีหรือที่เขาจะคิดดีกับเรา

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นาสฺมเส กตปาปมฺหิ นาสฺมเส อลิกวาทิเน

นาสฺมเส อตฺตตฺถปญฺญมฺหิ อติสนฺเตปิ นาสฺมเส.[๑๑๓๖]

[๑๑๒๘] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๘/๓๐๗.

[๑๑๒๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๔๕๖/๔๑๙.

[๑๑๓๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๑๑๓๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

[๑๑๓๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๑๑๓๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๑/๒๐๔, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๗/๓๐๗.

[๑๑๓๔] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔.

[๑๑๓๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๗๗.

[๑๑๓๖] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

ไม่ควรไว้ใจคนที่ทำชั่วมาแล้ว ไม่ควรไว้ใจคนที่พูดพล่อย ๆ ไม่ควรไว้ใจคนที่เห็นแก่ตัว ถึงคนที่ทำทีสงบเสงี่ยมเกินไป ก็ไม่ควรไว้ใจ.

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๑๑๓๗] เพราะไว้วางใจ ภัยจึงตามมา.

มิตฺตรูเปน พหโว ฉนฺนา เสวนฺติ สตฺตโว.[๑๑๓๘]

มีคนเป็นอันมากที่คบหา อย่างเป็นศัตรูผู้แฝงมาในรูปมิตร.

น ภเช ปาปเก มิตฺเต.[๑๑๓๙] ไม่ควรคบมิตรชั่ว.

นตฺถิ พาเล สหายตา.[๑๑๔๐] ความเป็นสหาย ไม่มีในคนพาล.

น สนฺถวํ กาปุริเสน กยิรา.[๑๑๔๑] ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว.

สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺยํ.[๑๑๔๒] ศรัทธารวบรวมซึ่งเสบียง.

สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหติ.[๑๑๔๓] ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน.

ยาทิสํ กุรุเร มิตฺตํ ยาทิสญฺจูปเสวติ,
โสปิ ตาทิสโก โหติ สหวาโส หิ ตาทิโส.[๑๑๔๔]

คบคนเช่นใดเป็นมิตร และสมคบคนเช่นใด, เขาก็เป็นคนเช่นนั้น เพราะการอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น.

สทฺเธน จ เปสเลน จ
ปญฺญวตา พหุสฺสุเตน จ
สขิตํ หิ กเรยฺย ปณฺฑิโต
ภทฺโท สปฺปุริเสหิ สงฺคโม.[๑๑๔๕]

บัณฑิตพึงทำความเป็นเพื่อนกับคนมีศรัทธา มีศีลเป็นที่รัก มีปัญญาและเป็นพหูสูต, เพราะการสมาคมกับคนดี เป็นความเจริญ เป็นต้น

[๑๑๓๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๑๑๓๘] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๒๗.

[๑๑๓๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๘/๓๑.

[๑๑๔๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๑/๒๗.

[๑๑๔๑] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒.

[๑๑๔๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๙/๕๐.

[๑๑๔๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๘,๕๙/๔๓.

[๑๑๔๔] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๘๑/๓๔๘.

[๑๑๔๕] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๐๑๘/๓๙๘.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อเสวนา จ พาลานํ**[๑๑๔๖] ไม่คบคนพาล (ข้อ ๑ ในมงคล ๓๘), **ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา**[๑๑๔๗] คบบัณฑิต (ข้อ ๒ ในมงคล ๓๘), **สัปปุริสูปัสสยะ**[๑๑๔๘] สมาคมกับสัตบุรุษ (ข้อ ๒ ในจักร ๔ ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง), **สัปปุริสสังเสวะ**[๑๑๔๙] คบหาสัตบุรุษ เสวนากับท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ (ข้อ ๑ ในวุฑฒิธรรม ๔ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม) ไม่คบหากับคนทรยศ, **กัลยาณมิตตตา**[๑๑๕๐] คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียกศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา (ข้อ ๓ ใน ทิฏฐธัมมิกัตถะ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน)

๓.๔.๑๒๐ "อย่าเผื่อแผ่ความผิด"

เผื่อแผ่ หมายถึง เจือจาน หรือ ให้ประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความโอบอ้อมอารี[๑๑๕๑]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เผื่อแผ่ความผิดของตนเองไปยังผู้อื่น และสิ่งที่ควรเผื่อแผ่หรือเจือจาน ได้แก่ คุณงามความดี สอนไม่ให้ประทุษร้ายหรือทำร้ายผู้อื่นด้วยประการต่าง ๆ

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

อตฺตานํ อุปหตฺวาน ปจฺฉา อญฺญํ วิหึสติ.[๑๑๕๒]

คนทำร้ายตนเองก่อนแล้ว จึงทำร้ายผู้อื่นภายหลัง.

สพฺพทา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา
เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ
เอวมฺปิ โส ปุถุ อตฺตา ปเรสํ
ตสฺมา น หึเส ปรํ อตฺตกาโม.[๑๑๕๓]

ตรวจดูด้วยจิตทั่ว ทุกทิศแล้ว ไม่พบใครที่ไหนเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเองเลย คนอื่นก็รักตนมากเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น

[๑๑๔๖] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.
[๑๑๔๗] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.
[๑๑๔๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **อง.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.
[๑๑๔๙] **อง.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.
[๑๑๕๐] **อง.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.
[๑๑๕๑] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๖๕.
[๑๑๕๒] **อง.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๔/๓๕๘.
[๑๑๕๓] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๑/๑๕๙.

น หิ ทานา ปรํ อตฺถิ ปติฏฺฐา สพฺพปาณินํ.[๑๑๕๔]

นอกจากการแบ่งปันเผื่อแผ่กันแล้ว สัตว์ทั้งปวงหามีที่พึ่งอย่างอื่นไม่.

ปาปญฺเจ ปุริโส กยิรา น นํ กยิรา ปุนปฺปุนํ
น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย.[๑๑๕๕]

คนเรานี้ ถ้ามีอันทำชั่วลงไป ก็อย่าพึงทำความชั่วนั้นซ้ำเข้าอีก อย่าพึงสร้างความพอใจในความชั่วนั้น การสั่งสมความชั่วเป็นการก่อความทุกข์

โย จ ปุพฺเพ ปมชฺชิตฺวา ปจฺฉา โส นปฺปมชฺชติ
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.[๑๑๕๖]

บุคคลใดในกาลก่อนเคยผิดพลาด ครั้นภายหลังเขากลับตัวได้ไม่ประมาท บุคคลนั้นย่อมทำโลกให้แจ่มใสเหมือนดังดวงจันทร์ อันพ้นจากเมฆหมอก.

ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปิถียติ
โสมํ โถกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.[๑๑๕๗]

ผู้ใดเคยทำกรรมชั่วไว้แล้ว (กลับตัวได้) หันมาทำดีปิดกั้น บุคคลนั้นย่อมทำให้โลกแจ่มใส เหมือนดังดวงจันทร์อันพ้นจากเมฆหมอก.

อธุรายํ นิยุญฺชติ.[๑๑๕๘] คนมีปัญญาทราม ย่อมประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

หาเปติ อตฺถํ ทุมฺเมโธ.[๑๑๕๙] คนมีปัญญาทราม ย่อมพร่าประโยชน์เสีย.

ทุพฺภึ กโรติ ทุมฺเมโธ.[๑๑๖๐] คนมีปัญญาทราม ย่อมทำความประทุษร้าย.

ส ผาตึ กยิรา อวิเหฐยํ ปรํ.[๑๑๖๑] ควรทำแต่ความเจริญ อย่าเบียดเบียนเขา.

อนตฺถํ ปริวชฺเชติ อตฺถํ คณฺหาติ ปณฺฑิโต.[๑๑๖๒]

บัณฑิตย่อมเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นต้น

๑๑๕๔ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗๑๑/๓๑๔.

๑๑๕๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๗/๓๗.

๑๑๕๖ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๒/๔๗.

๑๑๕๗ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๓/๔๗.

๑๑๕๘ **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๘๑.

๑๑๕๙ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๖/๑๒.

๑๑๖๐ **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๐/๒๒๗.

๑๑๖๑ **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๕/๑๖๓.

๑๑๖๒ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๔๒/๕๒.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อพยาบาทวิตก**[๑๑๖๓] ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย (ข้อ ๒ ในกุศลวิตก ๓ ความตรึกที่เป็นกุศล), **อวิหิงสาวิตก**[๑๑๖๔] ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณา ไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย (ข้อ ๓ ในกุศลวิตก ๓ ความนึกคิดที่ดีงาม), **อโทสะ**[๑๑๖๕] ความไม่คิดประทุษร้าย ให้มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น (ข้อ ๒ ในกุศลมูล ๓ ต้นตอของความดี), **ปัตติทานมัย**[๑๑๖๖] ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดี ให้แก่ผู้อื่น (ข้อ ๖ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ หรือทางทำความดี) ในสุภาษิตบทนี้ สอนให้เผื่อแผ่คุณงามความดีและไม่ให้เผื่อแผ่ความผิด ความชั่วร้ายต่าง ๆ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ดี, **จาคะ**[๑๑๖๗] ความเสียสละสละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้าง ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว (ข้อ ๔ ในฆราวาสธรรม ๔ หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์), **จาคะ**[๑๑๖๘] ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส (ข้อ ๓ ในอธิษฐานธรรม ๔ ธรรมที่ควรตั้งมั่นไว้ในใจ)

๓.๔.๑๒๑ "อย่าผูกมิตรคนจร"

คนจร คือ คนแปลกหน้า คนที่ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง[๑๑๖๙]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้คบหรือผูกมิตรกับคนแปลกหน้า เพราะเราไม่รู้จักพื้นเพ ความเป็นมาเป็นไป นิสัยใจคอ และไม่มีความคุ้นเคยกัน คนจรจึงอาจนำความพินาศมาสู่เราได้

สุภาษิตนี้จึงสอนให้รู้จักเลือกคบคน ธรรมดาคนส่วนมากมีใจที่หมกมุ่นไปด้วยกิเลส (โลภจิต–โกธจิตและโมหจิต) ไม่ค่อยมีความจริงใจต่อกัน จึงสอนให้บุคคลไม่ควรไว้วางใจในคนทั้งหลาย โดยเฉพาะคนแปลกหน้า (คนจร) เป็นคนที่ไม่เคยมีความคุ้นเคยต่อกัน ไม่รู้จักกัน ถ้าเราไปไว้ใจภัยก็จะตามมา ถึงคนที่รู้จักคุ้นเคยก็ไม่ควรไว้วางใจมากนัก เพราะวันนี้ดี พรุ่งนี้หรือวันต่อ ๆ ไป อาจจะไม่ดีก็ได้ ดังนั้น จึงไม่ควรประมาทในบุคคลทุกเวลาและสถานที่

[๑๑๖๓] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

[๑๑๖๔] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

[๑๑๖๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓.

[๑๑๖๖] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๓/๑๙๕, สงฺคห (บาลี) ๓๒.

[๑๑๖๗] สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, ขุ.สุ. ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๑๑๖๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔, **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๔๗/๓๐๗.

[๑๑๖๙] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๖๕.

เมื่อไม่ให้คบกับคนจร ก็ให้คบกับญาติสนิทมิตรสหายที่สนิทสนมคุ้นเคยกัน เคยอยู่ร่วมกัน อยู่ใกล้กัน ทำงานร่วมกัน และยังคอยช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ถ้าได้คบกับบุคคลที่อัธยาศัยและความประพฤติตรงกันก็จะดีอย่างยิ่ง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น วิสฺสเส อิตฺตรทสฺสเนน.[๑๑๗๐] ไม่ควรไว้วางใจ เพียงด้วยเห็นกันนิดหน่อย.

น วิสฺสเส อวิสฺสตฺเถ วิสฺสตฺเถปิ น วิสฺสเส.[๑๑๗๑]

ไม่ควรไว้ใจ ในคนไม่คุ้นเคย ถึงคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรวางใจ.

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๑๑๗๒] เพราะไว้วางใจ ภัยจะตามมา.

วิสฺสาสปรมา ญาติ.[๑๑๗๓] คนคุ้นเคย ไว้ใจกันได้ เป็นญาติอย่างยิ่ง.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สัปปุริสูปัสสยะ**[๑๑๗๔] สมาคมกับสัตบุรุษ (ข้อ ๒ ในจักร ๔ ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง), **กัลยาณมิตตตา**[๑๑๗๕] คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเหนียกศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา (ข้อ ๓ ในทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน), **สัปปุริสังเสวะ**[๑๑๗๖] คบหาสัตบุรุษ หรือ เสวนาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ (ข้อ ๑ ในวุฑฒิธรรม ๔ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม), **สังขาเยกัง ปริวัชเชติ**[๑๑๗๗] ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่ออันตรายแก่ตัวเรา เช่น สัตว์ร้าย การพนัน สุราเมรัย คนพาล คนจร เป็นต้น (ข้อ ๓ ในคปัสเสนธรรม ๔ ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย), **ปุคคลสัปปายะ**[๑๑๗๘] บุคคลที่ถูกกันเหมาะกัน เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ (ข้อ ๔ ในสัปปายะ ๗ สิ่งที่เหมาะกัน สิ่งที่เกื้อกูล), **ปุคคลัญญุตา**[๑๑๗๙] ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ

[๑๑๗๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๒/๙๕.

[๑๑๗๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๑๑๗๒] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๑๑๗๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

[๑๑๗๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

[๑๑๗๕] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

[๑๑๗๖] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๑๑๗๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐,๓๖๐/๒๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓.

[๑๑๗๘] **วิสุทฺธิ.** (บาลี) ๑/๑๓๙, **ขุ.อิติ.อ.** (บาลี) ๑๙๗, **สารตฺถ.ฎีกา** (บาลี) ๒/๒๖๙.

[๑๑๗๙] **ที.ปา.** ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** ๒๓/๖๘/๙๓.

และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดีว่า **ควร**จะคบหรือไม่ เป็นต้น (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมของสัตบุรุษ) เช่นรู้ว่า ไม่ควร คบหาสมาคมกับคนจร เป็นต้น, **อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา**[๑๑๘๐] ไม่คบ คนพาล คบบัณฑิต (ข้อ ๑–๒ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ)

๓.๔.๑๒๒ "ท่านสอนอย่าสวนตอบ"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เป็น **"ท่านสอนอย่าสอนตอบ"**[๑๑๘๑]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ในขณะที่ผู้หลักผู้ใหญ่ (ผู้สูงอายุ) ทำการอบรมตักเตือนสั่งสอนอยู่นั้น อย่าพูดสวนขึ้นกลางคัน คล้ายกับสอนแข่งกับท่าน ซึ่งเป็นการไม่สมควร และไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง ถ้าสงสัยหรือมีอะไรจะถามก็ให้จบการสั่งสอนก่อน เมื่อท่านเปิดโอกาสให้ถาม จึงค่อยถาม

จึงเป็นการสอนวิธีปฏิบัติตนต่อผู้ใหญ่ (ผู้สูงอายุ) ให้รู้จักเคารพเชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอน ไม่ก้าวร้าว ไม่ดื้อดึง ไม่อวดดีกับผู้ใหญ่

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ.[๑๑๘๒] ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู.

กาลานุรูปํว ธุรํ นิยุญฺเช.[๑๑๘๓] พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว.

สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ.[๑๑๘๔]

ผู้ไม่ประมาท พินิจพิจารณา ตั้งใจฟัง ย่อมได้ปัญญา.

ตถตฺตานํ นิเวเสยฺย ยถา ภูริ ปวฑฺฒติ.[๑๑๘๕]

ปัญญาย่อมเจริญด้วยประการใด ควรตั้งตนไว้ด้วยประการนั้น.

เย จ กาหนฺติ โอวาทํ นรา พุทฺเธน เทสิตํ

โสตฺถึ ปารํ คมิสฺสนฺติ วลาเหเนว วาณิชา.[๑๑๘๖]

๑๑๘๐ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

๑๑๘๑ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ** หน้า ๕๙๑.

๑๑๘๒ **ขุ.ชา.หสก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒๑๑.

๑๑๘๓ ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม** ๑, หน้า ๑๐.

๑๑๘๔ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๘/๓๗๐.

๑๑๘๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๘๒/๖๕.

๑๑๘๖ **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๕๔.

คนใด จักทำตามโอวาทที่ผู้รู้แสดงแล้ว คนนั้นจักถึงฝั่งที่สวัสดี เหมือนพ่อค้าถึงฝั่งที่สวัสดีเพราะม้าวลาหก.

เย วุฑฺฒมปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคฺคติ.[๑๑๘๗]

คนรู้จักขนบธรรมเนียม ย่อมยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ ในชาตินี้ก็มีผู้สรรเสริญ ชาติหน้าก็ไปดี.

ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ
สกฺกจฺจํ ตํ นมสฺเสยฺย อคฺคิหุตฺตํว พฺราหฺมโณ.[๑๑๘๘]

บุคคลรู้แจ้งธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว จากผู้ใด พึงนอบน้อมผู้นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์นับถือการบูชาไฟ ฉะนั้น.

โอวเทยฺยานุสาเสยฺย อสพฺภา จ นิวารเย
สตํ หิ โส ปิโย โหติ อสตํ โหติ อปฺปิโย.[๑๑๘๙]

บุคคลควรเตือนกัน ควรสอนกัน และป้องกันจากคนไม่ดี เพราะเขาย่อมเป็นที่รักของคนดี แต่ไม่เป็นที่รักของคนไม่ดี.

พหุสฺสุตํ อุปาเสยฺย สุตญฺจ น วินาสเย.
ตํ มูลํ พฺรหฺมจริยสฺส ตสฺมา ธมฺมธโร สิยา.[๑๑๙๐]

พึงนั่งใกล้ผู้เป็นพหูสูต และไม่พึงทำสุตะให้เสื่อม สุตะนั้นเป็นรากแห่งพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ทรงธรรม เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สิกขาคารวตา**[๑๑๙๑] ความเคารพในการศึกษา (ข้อ ๔ ในคารวตา ๖ ความเคารพ) สอนให้เคารพในการอบรมสั่งสอน ศึกษาเล่าเรียน, **กาลัญญุตา**[๑๑๙๒] ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการเรียนการสอน การอบรมตักเตือน รู้ว่าเวลาใดควรฟัง รู้ว่าเวลาใดควรบันทึก รู้ว่าเวลาใด

๑๑๘๗ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๑๐.

๑๑๘๘ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๙๒/๘๕.

๑๑๘๙ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๗๗/๓๐.

๑๑๙๐ **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๐๓๐/๓๙๙.

๑๑๙๑ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗.

๑๑๙๒ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

ควรถาม เป็นต้น, **โสวจสฺสตา**[๑๑๙๓] เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย พูดกันง่าย ฟังเหตุผล (ข้อ ๒๘ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี) (และข้อ ๔ ในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรมอันกระทำที่พึ่ง), **คารโว จ**[๑๑๙๔] ความเคารพ การแสดงออกที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคลผู้อบรมสั่งสอนและเคารพในคำอบรมสั่งสอน รู้จักให้ความสำคัญและความเอาใจใส่ เอื้อเฟื้อโดยเหมาะสม (ข้อ ๒๒ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ)

๓.๔.๑๒๓ "ความชอบจำใส่ใจ"

ความชอบ หมายถึง คุณงามความดีที่ควรได้รับบำเหน็จ[๑๑๙๕]

ชอบ หมายถึง ถูกต้อง เช่น คิดชอบ ชอบแล้ว หรือ เหมาะ เช่น ชอบด้วยกาลเทศะ[๑๑๙๖]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ใฝ่ใจจดจำแต่สิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง เหมาะสม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อปฺปมตฺตา สตีมนฺโต สุสีลา โหถ ภิกฺขโว
สุสมาหิตสงฺกปฺปา สจิตฺตมนุรกฺขถ.[๑๑๙๗]

ภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีลดีงาม ตั้งความดำริไว้ให้ดี คอยรักษาจิตใจของตน.

หีนํ ธมฺมํ น เสเวยฺย ปมาเทน น สํวเส
มิจฺฉาทิฏฺฐึ น เสเวยฺย น สิยา โลกวฑฺฒโน.[๑๑๙๘]

ไม่ควรเสพธรรมที่เลว ไม่ควรอยู่กับความประมาท ไม่ควรเสพมิจฉาทิฏฐิ ไม่ควรเป็นคนรกโลก.

[๑๑๙๓] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๙/๓๘๕, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๙๒,๓๕๒/๒๔๓, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๙๖/๘๐, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓๔/๒๗.

[๑๑๙๔] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** ๒๕/๒๘๖/๓๘๕, **ที.ปา.** ๑๑/๓๕๘/๒๖๒, **องฺ.สตฺตก.** ๒๓/๒/๑๒๖.

[๑๑๙๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๗๕.

[๑๑๙๖] **เรื่องเดียวกัน**. หน้า ๒๕๙.

[๑๑๙๗] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๘๕/๑๐๘.

[๑๑๙๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖.

อลงฺกโต เจปิ สมํ จเรยฺย
สนฺโต ทนฺโต นิยโต พฺรหฺมจารี
สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ
โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขุ.[๑๑๙๙]

ส่วนผู้ใด ถึงจะตกแต่งกาย สวมใส่อาภรณ์ แต่หากประพฤติชอบ เป็นผู้สงบฝึกอบรมตนแน่วแน่ เป็นผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ เลิกละการเบียดเบียนปวงสัตว์ทั้งหมดแล้ว ผู้นั้นแล จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ เป็นสมณะ หรือเป็นพระภิกษุ ก็ได้ทั้งสิ้น.

สุนกฺขตฺตํ สุมงฺคลํ สุปภาตํ สุหุฏฺฐิตํ.[๑๒๐๐]

ประพฤติชอบเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี เช้าดี รุ่งอรุณดี.

ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ.[๑๒๐๑]

ทำกรรมใดแล้ว ไม่ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำนั้นแลดี.

ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรํ.[๑๒๐๒]

การใดเป็นประโยชน์ด้วย ดีด้วย การนั้นแล ทำได้ยากยิ่ง.

น ตํ มาตา ปิตา กยิรา อญฺเญ วาปิ จ ญาตกา
สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ เสยฺยโส นํ ตโต กเร.[๑๒๐๓]

จิตที่ตั้งไว้ถูกต้อง ทำคนให้ประเสริฐประสบผลดี ยิ่งกว่าที่มารดาบิดาหรือญาติทั้งหลายใด ๆ จะทำให้ได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สัปปุริสบัญญัติ**[๑๒๐๔] บัญญัติของสัตบุรุษ หรือ ความดีที่คนดีถือลงกัน มี ๓ ประการ คือ (๑) ทาน การให้ปัน การสละของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, (๒) ปัพพัชชา การถือบวช เว้นการเบียดเบียน ดำรงอยู่ในธรรม คือ อหิงสา สัญญมะ และ ทมะ อันเป็นอุบายไม่เบียดเบียนกัน และอยู่ร่วมกันด้วยความสุข, (๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน การบำรุงมารดาบิดา ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข

[๑๑๙๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๔๒.
[๑๒๐๐] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๑๕๖/๒๘๗.
[๑๒๐๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๓/๖๘.
[๑๒๐๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๓/๔๖.
[๑๒๐๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๔๓/๒๔.
[๑๒๐๔] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๔๕/๑๔๖.

สัปปุริสธรรม[๑๒๐๕] ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี หรือ ธรรมของผู้ดี มี ๗ ประการ คือ (๑) ธัมมัญญุตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ เป็นต้น, (๒) อัตถัญญุตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์, (๓) อัตตัญญุตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และ คุณธรรม เป็นต้น, (๔) มัตตัญญุตา ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี, (๕) กาลัญญุตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา, (๖) ปริสัญญุตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ, (๗) ปุคคลัญญุตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญุตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และ คุณธรรม เป็นต้น

สัปปุริสธรรม[๑๒๐๖] ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ หรือ คุณสมบัติของคนดี มี ๘ ประการ คือ (๑) สัทธัมมสมันนาคโต ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ คือ มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ เป็นพหูสูต มีความเพียรอันปรารภแล้ว มีสติมั่นคง และมีปัญญา, (๒) สัปปุริสภัตตี ภักดีสัตบุรุษ คือ คบหาสมณพราหมณ์ ท่านผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการข้างต้น เป็นมิตรสหาย, (๓) สัปปุริสจินตี คิดอย่างสัตบุรุษ คือ จะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น, (๔) สัปปุริสมันตี ปรึกษาอย่างสัตบุรุษ คือ จะปรึกษาการใด ก็ไม่ปรึกษาเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น, (๕) สัปปุริสวาจา พูดอย่างสัตบุรุษ คือ พูดแต่คำที่ถูกต้องตามวจีสุจริต ๔, (๖) สัปปุริสกัมมันโต ทำอย่างสัตบุรุษ คือ ทำการที่ถูกต้องตามกายสุจริต ๓, (๗) สัปปุริสทิฏฐี มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ มีสัมมาทิฏฐิ เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น, (๘) สัปปุริสทานัง เทติ ให้ทานอย่างสัตบุรุษ คือ ให้ตามหลักสัปปุริสทาน เช่น ให้โดยเอื้อเฟื้อทั้งแก่ของที่ตัวให้ ทั้งแก่ผู้รับทาน ให้ของบริสุทธิ์ เป็นต้น

ธัมมกามตา[๑๒๐๗] ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูด รู้จักรับฟัง ทำให้เกิดความพอใจ น่าร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา (ข้อ ๖ ในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรมสร้างที่พึ่ง)

[๑๒๐๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒–๙๓.

[๑๒๐๖] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔–๗๕.

[๑๒๐๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๗,๓๖๐/๒๗๗, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๒๐.

๓.๔.๑๒๔ "ระวังระไวที่ไปมา"

สุภาษิตบทนี้สอนให้ระมัดระวังตัวอยู่ตลอดเวลา ให้มีความรอบคอบ ไม่ประมาทเลินเล่อ เพราะอันตรายอาจเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง เพราะอันตรายมีรอบด้าน หากประมาทเพียงนิดเดียว อาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๑๒๐๘] เพราะความไว้วางใจ ภัยจึงตามมา.

น วิสฺสเส อวิสฺสตฺเถ วิสฺสตฺเถปิ น วิสฺสเส.[๑๒๐๙]

ไม่ควรไว้ใจในคนไม่คุ้นเคย แม้ในคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรไว้ใจ.

นาสฺมเส กตปาปมฺหิ นาสฺมเส อลิกวาทิเน

นาสฺมเส อตฺตตฺถปญฺญมฺหิ อติสนฺเตปิ นาสฺมเส.[๑๒๑๐]

ไม่ควรไว้ใจคนที่ทำชั่วมาแล้ว ไม่ควรไว้ใจคนที่พูดพล่อย ๆ ไม่ควรไว้ใจคนที่เห็นแก่ตัว ถึงคนที่แสร้งทำสงบเสงี่ยม ก็ไม่ควรไว้ใจ.

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ.[๑๒๑๑] อย่ามัวประกอบความประมาท.

ปมาเทน น สํวเส.[๑๒๑๒] ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท.

นาญฺญตฺร โพชฺฌงฺคตปสา นาญฺญตฺร อินฺทฺริยสํวรา

นาญฺญตฺร สพฺพนิสฺสคฺคา โสตฺถึ ปสฺสามิ ปาณินํ.[๑๒๑๓]

เรา (ตถาคต) ไม่เห็นความสวัสดีของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา ความเพียร ความระมัดระวัง และการสละสิ่งทั้งปวง.

รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ.[๑๒๑๔] พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง.

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ.[๑๒๑๕] พึงระแวงสิ่งที่ควรระแวง.

[๑๒๐๘] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๑๒๐๙] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๓/๒๓.

[๑๒๑๐] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

[๑๒๑๑] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

[๑๒๑๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๖.

[๑๒๑๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๙๘/๖๓.

[๑๒๑๔] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๑๒๑๕] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ　　　　รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ
อนาคตภยา ธีโร　　　　อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๑๒๑๖]

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาท**[๑๒๑๗] ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หมายถึง การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว รอบคอบ, **อัปปมาโท จะ ธัมเมสุ**[๑๒๑๘] ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย (ข้อ ๒๑ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำซึ่งความสุขความเจริญ หรือเรียกว่า อุดมมงคล มงคลอันสูงสุด), **ปมาทะ**[๑๒๑๙] ความประมาท ละเลย เลินเล่อ (ข้อ ๑๖ ใน จิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง)

๓.๔.๑๒๕ "เมตตาตอบต่อมิตร"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักปฏิบัติตนต่อมิตร ให้มีเมตตาอารีเอื้ออาทร เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อมิตร

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา.[๑๒๒๐] เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก.

สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ　　　　โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๑๒๒๑]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง.

สพฺเพ อมิตฺเต ตรติ　　　　โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.[๑๒๒๒]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมผ่านพ้นศัตรูทั้งปวง.

มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.[๑๒๒๓] ผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวแท้.

๑๒๑๖ **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

๑๒๑๗ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘–๑๒๙/๑๐๓–๑๐๖, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๐–๕๔/๒๓, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๗/๑๔, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๓/๓๕๑, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๕/๑๘–๑๙.

๑๒๑๘ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๘/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๗/๓๘๕.

๑๒๑๙ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๒/๔๙.

๑๒๒๐ ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๙.

๑๒๒๑ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

๑๒๒๒ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๔/๑๒๘.

๑๒๒๓ **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๕๑/๒๓๒.

อทฺธา เอโส สตํ ธมฺโม โย มิตฺโต มิตฺตมาปเท
น จเช ชีวิตสฺสาปิ เหตุธมฺมมนุสฺสรํ.[๑๒๒๔]

การที่มิตร เมื่อระลึกถึงธรรมแล้ว ไม่ยอมทอดทิ้งมิตร ในยามมีทุกข์ภัยถึงชีวิต ข้อนี้เป็นธรรมของสัตบุรุษโดยแท้.

โย จ เมตฺตํ ภาวยติ อปฺปมาณํ ปฏิสฺสโต
ตนู สํโยชนา โหนฺติ ปสฺสโต อุปธิกฺขยํ.[๑๒๒๕]

ผู้ใดมีสติเฉพาะหน้า เจริญเมตตาไม่มีประมาณ สังโยชน์ของผู้เห็นความสิ้นแห่งอุปธินั้น ย่อมเบาบาง.

โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ
ทุกฺขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ ตถาวิธํ สปฺปุริสํ วทนฺติ.[๑๒๒๖]

ผู้มีปรีชาใด เป็นคนกตัญญูกตเวที มีกัลยาณมิตรสนิทสนมกัน และช่วยทำกิจของมิตรผู้ตกยากโดยเต็มใจ ท่านเรียกคนอย่างนั้นว่า สัตบุรุษ.

โย จ เมตฺเตน จิตฺเตน สพฺพปาณานุกมฺปติ
พหุํ หิ โส ปสวติ ปุญฺญํ ตาทิสโก นโร.[๑๒๒๗]

ผู้ใดมีจิตเมตตา อนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ผู้นั้นย่อมประสบแต่บุญเป็นอันมาก เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อนุกัมปกะ**[๑๒๒๘] มิตรมีน้ำใจ มีความรักใคร่เอ็นดู (ข้อ ๔ ในสุหทมิตร มิตรแท้ ๔ คือ มิตรใจดี หรือ มิตรที่จริงใจ)

อุปการกะ[๑๒๒๙] มิตรมีอุปการะ (ข้อ ๑ ในสุหทมิตร มิตรแท้ ๔) มีลักษณะ ๔ คือ (๑) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน, (๒) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน, (๓) เมื่อเพื่อนมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้, (๔) มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

อุตตรทิศ[๑๒๓๐] ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ

[๑๒๒๔] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๐/๕๘.

[๑๒๒๕] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๕.

[๑๒๒๖] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส** (บาลี) ๒๗/๗๘/๔๓๖.

[๑๒๒๗] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๒๓๘/๓๐๙.

[๑๒๒๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๐/๑๖๒, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๑.

[๑๒๒๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๐/๑๖๒.

[๑๒๓๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๖, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๗๕.

๓.๔.๑๒๖ "คิดแล้วจึ่งเจรจา"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฯ เป็น **"คิดแล้วจึงเจรจา"**[๑๒๓๑]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนรอบคอบ คิดใคร่ครวญเสียก่อน คิดหน้าคิดหลังให้ดีก่อนที่จะทำอะไรลงไป เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียหายแก่ตัวเอง ให้รู้จักระมัดระวัง และป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง โดยเน้นที่การใช้วิจารณญาณของตนเองอย่างรอบคอบ ก่อนที่จะตัดสินใจทำสิ่งใดลงไปให้คิดให้ดีเสียก่อน ก่อนที่จะพูดอะไรออกไป อย่าพูดทุกคำที่คิด แต่จงคิดทุกคำที่พูด เพราะเมื่อพูดออกไปแล้ว คำพูดนั้นจะเป็นนายของเรา เพราะฉะนั้นจึงควรคิดใคร่ครวญให้ดีแล้ว จึงพูดจาออกไป

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.[๑๒๓๒] ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า.

หทยสฺส สทิสี วาจา.[๑๒๓๓] วาจาเช่นเดียวกับใจ.

สณฺหํ คิรํ อตฺถวตึ ปมุญฺเจ.[๑๒๓๔] ควรเปล่งวาจาไพเราะที่มีประโยชน์.

มนุญฺญเมว ภาเสยฺย.[๑๒๓๕] ควรกล่าวแต่วาจาที่น่าพอใจ.

นามนุญฺญํ กุทาจนํ.[๑๒๓๖] ในกาลไหน ๆ ก็ไม่ควรกล่าววาจาไม่น่าพอใจ.

ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานํ น ตาปเย.[๑๒๓๗]

ควรกล่าวแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน.

อกกฺกสํ วิญฺญาปนึ คิรํ สจฺจํ อุทีรเย
ยาย นาภิสเช กญฺจิ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.[๑๒๓๘]

ผู้ใดพึงกล่าวถ้อยคำอันไม่เป็นเหตุให้ใคร ๆ ขัดใจ ไม่หยาบคาย เป็นเครื่องให้รู้ความได้และเป็นคำจริง เราเรียกผู้นั้นว่า เป็นพราหมณ์.

[๑๒๓๑] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๙๑.

[๑๒๓๒] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๒๒๗-๒๓๐/๓๕๖.

[๑๒๓๓] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๕๙/๑๐๓.

[๑๒๓๔] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๗๗.

[๑๒๓๕] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๑๒๓๖] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒๘/๗.

[๑๒๓๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๙.

[๑๒๓๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๔๐๘/๘๘.

ปรสฺส วา อตฺตโน วาปิ เหตุ
น ภาสติ อลิกํ ภูริปญฺโญ
โส ปูชิโต โหติ สภาย มชฺเฌ
ปจฺฉาปิ โส สุคติคามี โหติ.[๑๒๓๙]

ผู้มีภูมิปัญญา ย่อมไม่พูดพล่อย เพราะเหตุแห่งคนอื่นหรือตนเอง ผู้นั้นย่อมมีผู้บูชาในท่ามกลางชุมชน แม้ภายหลังเขาย่อมไปสู่สุคติ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**[๑๒๔๐] ทำในใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี (ข้อ ๓ วุฑฒิธรรม ๔ ธรรมเป็นเครื่องเจริญ), **โยนิโสมนสิการ**[๑๒๔๑] การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา (ข้อ ๒ ในปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ ทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง) เช่น คิดใคร่ครวญพิจารณาให้ดีเสียก่อน ก่อนที่จะพูด

๓.๔.๑๒๗ "อย่านินทาผู้อื่น"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้นินทาว่าร้าย ติเตียน หรือเอาเรื่องคนอื่นมาพูดลับหลัง เพราะการนินทาเป็นการใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น ซึ่งไม่ดีเลย การนินทาจัดเป็นวจีทุจริต ฉะนั้นบุคคลจึงไม่ควรนินทาผู้อื่น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

เยเนว เอโก ลภเต ปสํสํ
เตเนว อญฺโญ ลภเต นินฺทิตารํ.[๑๒๔๒]

เหตุอย่างหนึ่ง ทำให้คนหนึ่งได้รับการสรรเสริญ เหตุอย่างเดียวกันนั้น ทำให้อีกคนหนึ่งได้รับการนินทา.

นินฺทนฺติ ตุณฺหิมาสีนํ นินฺทนฺติ พหุภาสินํ
มิตภาณิมฺปิ นินฺทนฺติ นตฺถิ โลเก อนินฺทิโต.[๑๒๔๓]

[๑๒๓๙] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๙๗/๓๔๐.

[๑๒๔๐] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘–๒๔๙/๒๗๓.

[๑๒๔๑] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓.

[๑๒๔๒] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๔/๒๘๔.

[๑๒๔๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๗/๕๗.

คนนั่งนิ่งเขาก็นินทา คนพูดมากเขาก็นินทา แม้แต่คนที่พูดพอประมาณเขาก็นินทา คนไม่ถูกนินทา ไม่มีในโลก.

น จาหุ น จ ภวิสฺสติ　　น เจตรหิ วิชฺชติ
เอกนฺตํ นินฺทิโต โปโส　　เอกนฺตํ วา ปสํสิโต.[๑๒๔๔]

คนที่ถูกนินทาอย่างเดียว หรือได้รับการสรรเสริญอย่างเดียว ไม่เคยมีมาแล้ว จักไม่มีต่อไป ถึงในขณะนี้ ก็ไม่มี.

ตเถเวกสฺส กลฺยาณํ　　ตเถเวกสฺส ปาปกํ
ตสฺมา สพฺพํ น กลฺยาณํ　　สพฺพํ วาปิ น ปาปกํ.[๑๒๔๕]

สิ่งเดียวกันนั่นแหละ ดีสำหรับคนหนึ่ง แต่เสียสำหรับอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น สิ่งใด ๆ มิใช่ว่าจะดีไปทั้งหมด และก็มิใช่จะเสียไปทั้งหมด.

เสโล ยถา เอกฆโน　　วาเตน น สมีรติ
เอวํ นินฺทาปสํสาสุ　　น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา.[๑๒๔๖]

ภูเขาหินแท่งทึบ ไม่สั่นสะเทือนเพราะแรงลมฉันใด บัณฑิตย่อมไม่หวั่นไหวในนินทาและสรรเสริญ ฉันนั้น.

นินฺทาย นปฺปเวเธยฺย
น อุณฺณเมยฺย ปสํสิโต ภิกฺขุ
โลภํ สห มจฺฉริเยน
โกธํ เปสุณิยญฺจ ปนูเทยฺย.[๑๒๔๗]

ภิกษุไม่ควรหวั่นไหวเพราะนินทา, ได้รับสรรเสริญ ก็ไม่ควรเหิมใจ พึงบรรเทาความโลภกับความตระหนี่ ความโกรธ และความส่อเสียด.

โย นินฺทิยํ ปสํสติ
ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย
วิจินาติ มุเขน โส กลึ
กลินา เตน สุขํ น วินฺทติ.[๑๒๔๘]

[๑๒๔๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๘/๕๗.
[๑๒๔๕] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๖/๓๑.
[๑๒๔๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๑/๓๑.
[๑๒๔๗] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๓๕/๕๑๖-๕๑๗, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๖๓/๓๒๐,๓๒๑.
[๑๒๔๘] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๗๔.

ผู้ใดสรรเสริญคนควรติ หรือติคนที่ควรสรรเสริญ

ผู้นั้นย่อมเก็บโทษด้วยปาก เขาไม่ได้สุขเพราะโทษนั้น เป็นต้น.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่

นินฺทา[๑๒๔๙] การติเตียน (ข้อ ๕ ในโลกธรรม ๘ ธรรมดาของโลก หรือ เรื่องของโลก) การนินทาเป็นอนิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่มีใครต้องการ ไม่อยากพบ ไม่อยากเจอ เราก็ไม่ปรารถนา ผู้อื่นก็เช่นกัน เพราะฉะนั้น อย่านินทาผู้อื่นเลย

ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ[๑๒๕๐] ถูกโลกธรรม (เช่น การนินทา สรรเสริญ เป็นต้น) จิตไม่หวั่นไหว (ข้อ ๓๕ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ) โลกธรรม เช่น การนินทา-สรรเสริญ เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า ปุถุชนย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปล่อยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยีจิต ฟูยุบไปเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะเป็นต้น ส่วนอริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า โลกธรรมมีการนินทา สรรเสริญเป็นต้น ที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงไหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าชอบใจ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าชอบใจ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์[๑๒๕๑]

๓.๔.๑๒๘ "อย่าตื่นยกยอตน"

ตื่น หมายถึง แสดงอาการผิดปรกติเพราะตกใจ ดีใจ หรือแปลกใจ เป็นต้น เช่น ตื่นยศ ตื่นเวที ตื่นไฟ เป็นต้น[๑๒๕๒]

ยกยอ หมายถึง พูดส่งเสริมให้ดีขึ้น[๑๒๕๓]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ยกย่องตนเอง เพราะเป็นการคุยโวโอ้อวด

๑๒๔๙ **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕,๖/๑๓๑,๑๓๓.

๑๒๕๐ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๑๒/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๗๑/๓๘๖.

๑๒๕๑ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๕๔.

๑๒๕๒ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๕๒.

๑๒๕๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๖๖.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ชาติตฺถทฺโธ ธนตฺถทฺโธ โคตฺตตฺถทฺโธ จ โย นโร
สญฺญาตึ อติมญฺเญติ ตํ ปราภวโต มุขํ.[๑๒๕๔]

คนใดหยิ่งเพราะชาติ หยิ่งเพราะทรัพย์ หยิ่งเพราะสกุล ย่อมดูหมิ่นญาติของตน ข้อนั้นเป็นเหตุแห่งความเสื่อมของคนนั้น.

โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส ปเร จ อวชานติ
นิหีโน เสน มาเนน ตํ ชญฺญา วสโล อิติ.[๑๒๕๕]

ผู้ใดยกย่องตนและดูหมิ่นผู้อื่น เป็นคนเลวเพราะการถือตัวเอง พึงรู้ผู้นั้นว่า เป็นคนเลว.

อุเปกฺขโก สทา สโต น โลเก มญฺญเต สมํ
น วิเสสี น นีเจยฺโย ตสฺส โน สนฺติ อุสฺสทา.[๑๒๕๖]

ผู้วางเฉยมีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญตนว่าเสมอเขา ว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขาในโลก ผู้นั้นชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้น.

โกธํ ชเห วิปฺปชเหยฺย มานํ
สญฺโญชนํ สพฺพมติกฺกเมยฺย
ตํ นามรูปสฺมิมสชฺชมานํ
อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ สงฺคา.[๑๒๕๗]

พึงละความโกรธ พึงเลิกถือตัว พึงก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง (เพราะ) เครื่องข้องทั้งหลาย ย่อมไม่ติดตามผู้ไม่ข้องในนามรูป ไม่มีกังวลขึ้น

โกธํ ชเห วิปฺปชเหยฺย มานํ
สญฺโญชนํ สพฺพมติกฺกเมยฺย
ตํ นามรูปสฺมิมสชฺชมานํ
อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ ทุกฺขา.[๑๒๕๘]

บุคคลพึงละความโกรธ พึงเลิกถือตัว พึงก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งปวง (เพราะ) ทุกข์ทั้งหลาย ย่อมไม่ติดตามผู้ไม่ข้องอยู่ในนามรูป ไม่มีกังวลนั้น.

[๑๒๕๔] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕๖.

[๑๒๕๕] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๓๒/๓๖๐.

[๑๒๕๖] **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๙๐,๙๑/๑๙๘,๒๐๑, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๘๖๒/๕๐๒.

[๑๒๕๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๘.

[๑๒๕๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๒๑/๕๖, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๔/๒๖.

นิทฺทํ ตนฺทึ สเห ถีนํ ปมาเทน น สํวเส
อติมาเน น ติฏฺเฐยฺย นิพฺพานมนโส นโร.[๑๒๕๙]

คนที่นึกถึงพระนิพพาน พึงครอบงำความหลับ ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ ไม่พึงตั้งอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความทะนงตัว.

มานุเปตา อยํ ปชา มานคนฺถา มานวินิพทฺธา
ทิฏฺฐีสุ สารมฺภกตา สํสารํ นาติวตฺตติ.[๑๒๖๐]

หมู่สัตว์นี้ประกอบด้วยมานะ มีมานะเป็นเครื่องร้อยรัด ถูกมานะมัดไว้ ทำความแข่งดีเพราะทิฏฐิ ย่อมล่วงสงสารไปไม่ได้.

น มานกามสฺส ทโม อิธตฺถิ
น โมนมตฺถิ อสมาหิตสฺส
เอโก อรญฺเญ วิหรมฺปมตฺโต
น มจฺจุเธยฺยสฺส ตเรยฺย ปารํ.[๑๒๖๑]

ในโลกนี้ ผู้ที่ชอบถือตัว ย่อมไม่มีการฝึกตน คนที่มีใจไม่มั่นคง ย่อมไม่มีความรู้ ผู้ประมาทแม้อยู่ในป่าคนเดียว ก็ข้ามฝั่งแห่งแดนมฤตยูไม่ได้

มาเนน วญฺจิตา เส สงฺขาเรสุ สงฺกิลสฺสมานา เส
ลาภาลาเภน มถิตา สมาธึ นาธิคจฺฉนฺติ.[๑๒๖๒]

ผู้ถูกมานะหลอกลวง เศร้าหมองอยู่ในสังขาร ถูกลาภและความเสื่อมลาภย่ำยี ย่อมไม่ลุถึงสมาธิ.

มานํ ปหาย สุสมาหิตตฺโต
สุเจตโส สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต
เอโก อรญฺเญ วิหรํ อปฺปมตฺโต
ส มจฺจุเธยฺยสฺส ตเรยฺย ปารํ.[๑๒๖๓]

[๑๒๕๙] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙.
[๑๒๖๐] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๕๖/๑๙๘.
[๑๒๖๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๙/๕.
[๑๒๖๒] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๐๒/๒๘๓.
[๑๒๖๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๙/๕.

ผู้ใดละมานะ มีตนตั้งมั่นดีแล้ว มีใจดี หลุดพ้นในที่ทั้งปวง อยู่ในป่าคนเดียว เป็นผู้ไม่ประมาท ผู้นั้นพึงข้ามฝั่งแห่งแดนมฤตยู.

ยสฺส ราโค จ โทโส จ มาโน มกฺโข จ ปาติโต
สาสโปริว อารคฺคา ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.[๑๒๖๔]

ผู้ใดทำราคะ โทสะ มานะ และมักขะ ให้ตกไป เหมือนทำให้เมล็ดผักกาดตกจากปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **มานะ**[๑๒๖๕] ความถือตัว ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มี ๙ อย่าง คือ (๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา, (๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา, (๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา, (๔) เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา, (๕) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา, (๖) เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา, (๗) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา, (๘) เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา, (๙) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

มานะ[๑๒๖๖] ความถือตัว (ข้อ ๔ ในกิเลส ๑๐ สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง), **มานะ**[๑๒๖๗] ความถือตัว ทะนงตัว (ข้อ ๑๓ ใน อุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง), **อติมานะ**[๑๒๖๘] ความถือตัวยิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา (ข้อ ๑๔ ในอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง)

๓.๔.๑๒๙ "คนจนอย่าดูถูก"

ดูถูก หมายถึง แสดงอาการเป็นเชิงดูหมิ่น หรือ เหยียดหยามเขา[๑๒๖๙]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ดูถูก ดูหมิ่นเหยียดหยามคนจน เพราะคนเรานั้นไม่ได้ตัดสินว่าเป็นคนดีหรือชั่วด้วยทรัพย์สินเงินทอง หรือยศถาบรรดาศักดิ์ แต่ตัดสินกันที่การกระทำต่างหาก จึงไม่ควรประเมินค่าของคนที่ฐานะหรือทรัพย์สินเงินทอง ความยากจนไม่ใช่ความผิด ไม่ใช่ความชั่วร้าย ดังนั้นเมื่อพบเจอคนจน จึงควรเมตตาสงสาร และควรทำความดีกับเขา สุภาษิตนี้จึงเป็นการสอนให้รู้จักนับถือคุณค่าของความเป็นคน

๑๒๖๔ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๔๐๗/๘๘.

๑๒๖๕ **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๒๑/๖๕,๑๗๘/๓๕๙, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๑๐๓/๒๑๕, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๖๒/๔๗๕.

๑๒๖๖ **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๖๖/๔๗๖.

๑๒๖๗ **ม.ม.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๒๖๘ **ม.ม.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๒๖๙ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๐๗.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

น ชจฺจา วสโล โหติ   น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ
กมฺมุนา วสโล โหติ   กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ.[๑๒๗๐]

บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ (แต่) เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ.

ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา   สุทฺทา จณฺฑาลปุกฺกุสา
สพฺเพว โสรตา ทนฺตา   สพฺเพว ปรินิพฺพุตา.[๑๒๗๑]

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล และคนงานชั้นต่ำทั้งปวง สงบเสงี่ยมแล้ว ฝึกตนแล้ว ก็ปรินิพพานเหมือนกันหมด.

โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส   ปเร จ อวชานติ
นิหีโน เสน มาเนน   ตํ ชญฺญา วสโล อิติ.[๑๒๗๒]

ผู้ใดยกย่องตนและดูหมิ่นผู้อื่น เป็นคนเลวเพราะการถือตัวเอง พึงรู้ผู้นั้นว่าเป็นคนเลว.

นิกฺกุหา นิลฺลปา ธีรา   อตฺถทฺธา สุสมาหิตา
เต เว ธมฺเม วิรูหนฺติ   สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.[๑๒๗๓]

ผู้ไม่คดโกง ไม่พูดเพ้อ มีปรีชา ไม่หยิ่ง มีใจมั่นคงนั้นแล ย่อมงดงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา   สุทฺทา จณฺฑาลปุกฺกุสา
อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน   ภวนฺติ ติทิเว สมา.[๑๒๗๔]

กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร จัณฑาล และคนงานชั้นต่ำ ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้เสมอกันในสวรรค์ชั้นไตรทิพย์.

กุหา ถทฺธา ลปา สิงฺคี   อุนฺนฬา จาสมาหิตา
น เต ธมฺเม วิรูหนฺติ   สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต.[๑๒๗๕]

คนหลอกลวง เย่อหยิ่ง เพ้อเจ้อ ขี้โอ่ อวดดี และไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่งอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

[๑๒๗๐] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑.

[๑๒๗๑] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๗๒-๗๔/๒๙๘-๒๙๙.

[๑๒๗๒] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๓๒/๓๖๐.

[๑๒๗๓] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๖/๓๑, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๔๑/๑๐๔.

[๑๒๗๔] **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๖๘/๑๓๓.

[๑๒๗๕] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๖/๓๑.

อฑฺฒา เจว ทฬิทฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา.[๑๒๗๖]

ทั้งคนมีคนจน ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า.

หีนชจฺโจปิ เจ โหติ อุฏฺฐาตา ธิติมา นโร

อาจารสีลสมฺปนฺโน นิเส อคฺคีว ภาสติ.[๑๒๗๗]

คนเราถึงมีชาติกำเนิดต่ำ แต่หากขยันหมั่นเพียร มีปัญญา ประกอบด้วยอาจาระและศีลก็รุ่งเรืองได้ เหมือนอยู่ในคืนมืด ก็สว่างไสว.

มา ชาตึ ปุจฺฉ จรณญฺจ ปุจฺฉ.[๑๒๗๘] อย่าถามถึงชาติกำเนิด จงถามถึงความประพฤติเป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อติมานะ**[๑๒๗๙] ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา หรือ ดูหมิ่นผู้อื่น (ข้อ ๑๔ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก) สุภาษิตบทนี้ จึงสอนให้รู้ว่า การหยิ่งถือตัวและดูถูกผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นกิเลส

เมตตาและกรุณา[๑๒๘๐] ความรักใคร่ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ความเจริญ และความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ (ข้อ ๑-๒ ในพรหมวิหาร ๔ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ) เช่น ปรารถนาให้เขาพ้นจากความยากจน มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และสงสารคิดช่วยให้เขาพ้นจากความยากจน เป็นต้น

๓.๔.๑๓๐ "ปลูกไมตรีทั่วชน"

ไมตรี หมายถึง ความเป็นเพื่อน หรือ ความหวังดีต่อกัน[๑๒๘๑]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ ไมตรี ว่า หมายถึง คุณชาติ (ความดีงาม) ที่มีในมิตร, ความเป็นเพื่อน, ความรัก, ความหวังดีต่อกัน, ความเยื่อใยต่อกัน, มิตรธรรม หรือ เมตตา.[๑๒๘๒]

๑๒๗๖ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๘๕/๑๐๗, **ขุ.ชา.เอกาทสก.** (บาลี) ๒๗/๘๗/๒๔๘.

๑๒๗๗ **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๗/๓๔๖.

๑๒๗๘ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๙๕/๒๐๑.

๑๒๗๙ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๒๘๐ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑/๗๖,๒๕๘/๗๘.

๑๒๘๑ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๖๕.

๑๒๘๒ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๔๐.

สุภาษิตบทนี้สอนให้มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี คือให้เป็นมิตรหรือมีความหวังดีต่อทุกคนซึ่งเป็นกุศลเจตนา

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

โย จ เมตฺตํ ภาวยติ อปฺปมาณํ ปฏิสฺสโต
ตนู สํโยชนา โหนฺติ ปสฺสโต อุปธิกฺขยํ.[๑๒๘๓]

ผู้ใดมีสติเฉพาะหน้า เจริญเมตตาไม่มีประมาณ สังโยชน์ของผู้เห็นความสิ้นแห่งอุปธินั้นย่อมเบาบาง.

วิสฺสาสปรมา ญาติ.[๑๒๘๔] คนคุ้นเคย ไว้ใจกันได้ เป็นญาติอย่างยิ่ง.

เอวํ มิตฺตวตํ อตฺถา สพฺเพ โหนฺติ ปทกฺขิณา.[๑๒๘๕]

ประโยชน์ที่มุ่งหมายทุกอย่างของผู้มีมิตรพรั่งพร้อม ย่อมจะสัมฤทธิ์ผลเหมือนโชคช่วย

สาธุ สมฺพหุลา ญาตี อปิ รุกฺขา อรญฺญชา
วาโต วหติ เอกฏฺฐํ พฺรหนฺตมฺปิ วนปฺปตึ.[๑๒๘๖]

มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เช่นเดียวกันต้นไม้ในป่าที่มีจำนวนมาก ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตสักเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้.

สนฺโต สตฺตหิเต รตา.[๑๒๘๗] คนดี ชอบช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น.

สพฺเพสํ ส หิโต โหติ.[๑๒๘๘] คนดี บำเพ็ญประโยชน์แก่ปวงชน.

นิวตฺตยนฺติ โสกมฺหา.[๑๒๘๙] คนใจการุณย์ ช่วยแก้ไขคนให้หายโศกเศร้า.

๑๒๘๓ **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๕.

๑๒๘๔ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

๑๒๘๕ **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๘๘/๖๔,๑๙๑/๗๓.

๑๒๘๖ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๗๔/๑๘.

๑๒๘๗ **ขุ.ชา.อ.** (บาลี) ๑/๒๑๓.

๑๒๘๘ **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๓๘/๒๐๑.

๑๒๘๙ **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๗๙/๒๓๖.

อุปธิ หมายถึง สิ่งที่ยังระคนกิเลส. (พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๔๒๙).

ส วีตราโค ส วิเนยฺย โทสํ
เมตฺตจิตฺตํ ภาเวยฺย อปฺปมาณํ
สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ
อนินฺทิโต พฺรหฺมมุเปติ ฐานํ.[๑๒๙๐]

ผู้ปราศจากราคะ และกำจัดโทสะได้แล้วนั้น พึงเจริญเมตตาจิตไม่มีประมาณ ผู้นั้นงดอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงสถานอันประเสริฐ

โย จ เมตฺเตน จิตฺเตน สพฺพปาณานุกมฺปติ
พหุํ หิ โส ปสวติ ปุญฺญํ ตาทิสโก นโร.[๑๒๙๑]

ผู้ใดมีจิตเมตตา อนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ผู้นั้นย่อมประสบแต่บุญเป็นอันมาก เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **เมตตา**[๑๒๙๒] ความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า (ข้อ ๑ ในพรหมวิหาร ๔ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์)

สุหทมิตร[๑๒๙๓] หรือ มิตรแท้ คือมิตรมีใจดี หรือมิตรที่จริงใจ มี ๔ ประการ

อุตตรทิศ[๑๒๙๔] ทิศเบื้องซ้าย คือทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย บุคคลพึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย

๓.๔.๑๓๑ "ตระกูลตนจงคำนับ"

คำนับ หมายถึง ทำความเคารพ ทำความเคารพโดยก้มศีรษะให้ หรือ ถ้าเป็นคำโบราณหมายถึง คำที่ต้องนับถือ[๑๒๙๕]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เคารพนับถือตระกูลของตนเอง ทั้งชื่อเสียงและบรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย และญาติผู้ใหญ่ เป็นต้น ด้วยความเคารพ อย่าดูถูกเหยียดหยามและทำลายตระกูลของตนเอง

[๑๒๙๐] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๘๕/๔๓๗.

[๑๒๙๑] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๒๓๘/๓๐๙.

[๑๒๙๒] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๒๕๑/๗๖.

[๑๒๙๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๑/๑๖๒, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๑๐–๑๑๑.

[๑๒๙๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๖, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๗๕.

[๑๒๙๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๘๗.

สุภาษิตบทนี้ จึงสอนให้เป็นคนกตัญญูรู้คุณ ตอบแทนคุณและช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ของตระกูล

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา.[๑๒๙๖]

ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี.

สพฺพญฺเจ ปฐวึ ทชฺชา นากตญฺญุมภิราธเย.[๑๒๙๗]

ถึงให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ยังคนอกตัญญูให้จงรักไม่ได้.

ธมฺมกาโม ภวํ โหติ.[๑๒๙๘] ผู้ชอบธรรมเป็นผู้เจริญ.

ครุ โหติ สคารโว.[๑๒๙๙] ผู้เคารพ ย่อมมีผู้เคารพ.

สกฺกตฺวา สกฺกโต โหติ.[๑๓๐๐] ผู้ทำสักการะ ย่อมได้รับสักการะ.

วนฺทโก ปฏิวนฺทนํ.[๑๓๐๑] ผู้ไหว้ ย่อมได้รับไหว้ตอบ.

โย จ ปุตฺตนมสฺสโว.[๑๓๐๒] บรรดาบุตรทั้งหลาย บุตรผู้เชื่อฟังเป็นผู้ประเสริฐ.

ปุตฺตา วตฺถุ มนุสฺสานํ.[๑๓๐๓] บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย.

เย วุฑฺฒมปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา

ทิฏฺเจ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคฺคติ.[๑๓๐๔]

คนรู้จักขนบธรรมเนียม ย่อมยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ ในชาตินี้ก็มีผู้สรรเสริญ ชาติหน้าก็ไปดี.

[๑๒๙๖] ส.ส., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๔.

[๑๒๙๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๗๒/๑๘.

[๑๒๙๘] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๒/๓๕๕.

[๑๒๙๙] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

[๑๓๐๐] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

[๑๓๐๑] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

[๑๓๐๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๗/๑๒๘.

[๑๓๐๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๕๔/๔๒.

[๑๓๐๔] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๑๐.

เอวํ กิจฺฉาภโต โปโส ปิตุ อปริจารโก
ปิตริ มิจฺฉา จริตฺวาน นิรยํ โส อุปปชฺชติ.[๑๓๐๕]

ผู้ที่(มารดา)บิดาเลี้ยงมาโดยยากอย่างนี้ ไม่บำรุง(มารดา)บิดา ประพฤติผิดใน(มารดา)บิดา ย่อมเข้าถึงนรก.

โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ.[๑๓๐๖]

ผู้ใดเลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้ เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร.[๑๓๐๗] มารดาบิดา ท่านเรียกว่าเป็นพรหม.

ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร.[๑๓๐๘] มารดาบิดา ท่านเรียกว่าเป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก).

อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ.[๑๓๐๙] และเรียกมารดาบิดาว่าเป็นอาหุเนยยบุคคลของบุตร.

สุขา มตฺเตยฺยตา โลเก.[๑๓๑๐] ความเคารพรักบำรุงมารดา นำมาซึ่งความสุขในโลก.

อโถ เปตฺเตยฺยตา สุขา.[๑๓๑๑] การเคารพรักบำรุงบิดา ก็นำมาซึ่งความสุขในโลก.

น เต ปุตฺตา เย น ภรนฺติ ชิณฺณํ.[๑๓๑๒]

ลูกที่ไม่เลี้ยงพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า ไม่นับว่าเป็นลูก.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **บุตร**[๑๓๑๓] มี ๓ ประเภท คือ อติชาตบุตร (อภิชาตบุตร) อนุชาตบุตร และอวชาตบุตร

อัคคิ หรือ อัคคิปาริจริยา[๑๓๑๔] คือ ไฟที่ควรบำรุง บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ มี ๓ ประเภท

[๑๓๐๕] **ขุ.ชา.สตฺตติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๓/๕๕.
[๑๓๐๖] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๔๐๙/๑๖๔.
[๑๓๐๗] **ขุ.ธ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๖/๓๒๕.
[๑๓๐๘] **ขุ.ธ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๖/๓๒๕.
[๑๓๐๙] **ขุ.ธ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๖/๓๒๕.
[๑๓๑๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.
[๑๓๑๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.
[๑๓๑๒] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๔๙๑/๑๒๕.
[๑๓๑๓] **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๗๔/๒๘๗. ดูรายละเอียดในหน้า ๒๑๑.
[๑๓๑๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๙-๔๐. ดูรายละเอียดในหน้า ๑๓๗-๑๓๘.

ปูชา จะ ปูชนียานัง[๑๓๑๕] บูชาบุคคลที่ควรบูชา (ข้อ ๓ ในมงคล ๓๘) ได้แก่ บิดา มารดา ปู่ย่า ตายาย ผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้สูงอายุในวงศ์ตระกูล เป็นต้น, **มาตาปิตุอุปัฏฐานัง**[๑๓๑๖] บำรุงบิดามารดา (ข้อ ๑๑ ในมงคล ๓๘), **ปุตตทารัสสะ สังคโห**[๑๓๑๗] สงเคราะห์บุตรและภรรยา (ข้อ ๑๒-๑๓ ในมงคล ๓๘), **ญาตกานัญจะ สังคโห**[๑๓๑๘] สงเคราะห์ญาติ (ข้อ ๑๗ ในมงคล ๓๘), **คารโว จะ**[๑๓๑๙] ความเคารพ การแสดงออกที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล (ข้อ ๒๒ ในมงคล ๓๘) เช่น บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย และผู้สูงอายุในวงศ์ตระกูล เป็นต้น และรู้จักให้ความสำคัญและความใส่ใจเอื้อเฟื้อโดยเหมาะสมต่อท่านเหล่านั้น, **นิวาโต จะ**[๑๓๒๐] ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน (ข้อ ๒๓ ในมงคล ๓๘) ต่อบิดามารดา และผู้สูงวัยวุฒิในวงศ์ตระกูล

กตัญญุตา[๑๓๒๑] มีความกตัญญู (ข้อ ๒๕ ในมงคล ๓๘), **ปุรัตถิมทิศ**[๑๓๒๒] ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา

๓.๔.๑๓๒ "อย่าจับลิ้นแก่คน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เปิดเผยกิริยาอาการ หรือ สิ่งไม่ดีภายในออกมาให้คนเห็น ให้รู้จักควบคุมกิริยาอาการหรือจิตใจ โดยเอาน้ำขุ่นไว้ใน น้ำใสไว้นอก จึงแสดงให้เห็นว่า ท่านสอนไม่ให้เป็นคนที่ชอบหาเรื่องกับผู้อื่น หรือ หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว ควรเป็นผู้รู้จักควบคุมวุฒิภาวะทางอารมณ์ หรืออาจหมายความว่า อย่าคอยจับผิดคำพูดผู้อื่น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตนา หิ กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ.[๑๓๒๓] ตนทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง.

อตฺตนา อกตํ ปาปํ อตฺตนาว วิสุชฺฌติ.[๑๓๒๔] ตนไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง.

๑๓๑๕ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๓/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒/๓๘๕.

๑๓๑๖ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๖/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๓๘๕.

๑๓๑๗ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๖/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๓๘๕.

๑๓๑๘ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๘๕.

๑๓๑๙ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

๑๓๒๐ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

๑๓๒๑ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

๑๓๒๒ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

๑๓๒๓ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๕/๔๖, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๘/๒๖, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๓๗/๙๙.

๑๓๒๔ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๕/๔๖, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๘/๒๖, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๓๗/๙๙.

โย รกฺขติ อตฺตานํ รกฺขิโต ตสฺส พาหิโร.[๑๓๒๕]

ผู้ใดรักษาตนได้ ภายนอกของผู้นั้น ก็เป็นอันรักษาด้วย.

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา รกฺเขยฺย นํ สุรกฺขิตํ.[๑๓๒๖]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาคนนั้นให้ดี.

อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฑยฺหิ.[๑๓๒๗] จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.

อตฺตานญฺจ น ฆาเตสิ.[๑๓๒๘] อย่าฆ่าตนเสียเลย.

อตฺตานํ น ทเท โปโส.[๑๓๒๙] บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน.

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช.[๑๓๓๐]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว.

ยทตฺตครหี ตทกุพฺพมาโน.[๑๓๓๑] ติตนเองเพราะเหตุใด ไม่ควรทำเหตุนั้น.

ปาเป น รมตี สุจิ.[๑๓๓๒] คนสะอาดไม่ยินดีในความชั่ว.

ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๑๓๓๓] พึงละเว้นบาปทั้งหลาย.

อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺฑิตา.[๑๓๓๔] บัณฑิตย่อมรักษาอินทรีย์.

น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ.[๑๓๓๕] บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง.

ทุพฺภึ กโรติ ทุมฺเมโธ.[๑๓๓๖] คนมีปัญญาทราม ย่อมทำความประทุษร้าย.

อธุรายํ นิยุญฺชติ.[๑๓๓๗] คนมีปัญญาทราม ย่อมประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

[๑๓๒๕] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๔/๓๕๘.

[๑๓๒๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๕๗/๔๕.

[๑๓๒๗] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๙๕.

[๑๓๒๘] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๐๓๓/๒๓๔.

[๑๓๒๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๘/๕๐.

[๑๓๓๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๑๕/๘๗.

[๑๓๓๑] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๗๘๕/๔๘๘.

[๑๓๓๒] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๒๕๘/๒๓, **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๖/๑๗๕.

[๑๓๓๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

[๑๓๓๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๓๑/๒๑๖, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๗/๒๙.

[๑๓๓๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๓/๓๑.

[๑๓๓๖] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๐/๒๖๗.

[๑๓๓๗] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๘๑.

หิรินิเสโธ ปุริโส โกจิ โลกสฺมิ วิชฺชติ.[๑๓๓๘] มีบางคนในโลกที่ยับยั้งด้วยความอาย.

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย.[๑๓๓๙]

ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **สาเถยยะ**[๑๓๔๐] ความโอ้อวดหลอกเขา หลอกด้วยคำโอ้อวด (ข้อ ๑๐ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง), **ถัมภะ**[๑๓๔๑] ความหัวดื้อ กระด้าง (ข้อ ๑๑ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัวรับคุณธรรมได้ยาก), **สารัมภะ**[๑๓๔๒] ความแข่งดี ไม่ย่อมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน (ข้อ ๑๒ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖)

๓.๔.๑๓๓ **“ท่านรักตนจงรักตอบ”**

สุภาษิตบทนี้แสดงว่า เมื่อผู้ใหญ่รัก มีความเมตตา และให้ความอนุเคราะห์ ก็ควรที่จะรู้บุญคุณท่าน พยายามรักและตอบแทนคุณท่าน เป็นการสอนให้ทำดีตอบแทนคนที่ดีด้วย หรือ “ท่าน” ในสุภาษิตนี้อาจหมายถึง คนอื่น (บุรุษที่ ๓)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สปฺปุริสภูมิ ยทิทํ กตญฺญุตา กตเวทิตา.[๑๓๔๓]

การรู้คุณและตอบแทน เป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี.

กตญฺญุโน หิ สปฺปุริสา กตเวทิโน.[๑๓๔๔] คนดีย่อมเป็นผู้กตัญญูและกตเวที.

ตถา หิ ธีรา สุกตญฺญุรูปา.[๑๓๔๕] ผู้มีปัญญาย่อมมีความกตัญญู.

ยสฺมึ กตญฺญุตา นตฺถิ นิรตฺถา ตสฺส เสวนา.[๑๓๔๖]

ความกตัญญูไม่มีในคนใด การคบกับคนนั้น ก็ไร้ประโยชน์.

๑๓๓๘ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๘/๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๔๓/๔๒.

๑๓๓๙ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๕/๔๖, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๘/๒๖, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๓๓/๙๙.

๑๓๔๐ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๓๔๑ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๓๔๒ **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๑๓๔๓ **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๓๓/๖๑.

๑๓๔๔ **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๖๙/๗๒.

๑๓๔๕ **ขุ.ชา.เอกาทสก.** (บาลี) ๒๗/๒๓/๒๔๐.

๑๓๔๖ **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๓๑/๑๐๐.

ยสฺเสว ฆเร ภุญฺเชยฺย โภคํ อสฺเสว อตฺถํ ปุริโส จเรยฺย.[๑๓๔๗]

บุคคลได้บริโภคโภคะในเรือนของผู้ใด ควรรีบทำประโยชน์ให้ผู้นั้น.

กตญฺญุโน ภวิสฺสาม กตเวทิโน. น จ โน อเมฺหสุ อปฺปกมฺปิ กตํ วินสฺสิสฺสติ.[๑๓๔๘]

เราจะเป็นผู้กตัญญูและกตเวทีคุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก่เรา ย่อมไม่สูญสิ้นไปเปล่า.

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาโณ กตตฺโถ นาวพุชฺฌติ.
ปจฺฉา กิจฺเจ สมุปฺปนฺเน กตฺตารํ นาธิคจฺฉติ.[๑๓๔๙]

ผู้ใด อันคนอื่นทำความดีทำประโยชน์ให้ก่อน แต่ไม่รู้คุณ เมื่อมีกิจเกิดขึ้นภายหลัง ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ.

นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา.[๑๓๕๐]

ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี.

โย จ เมตฺเตน จิตฺเตน สพฺพปาณานุกมฺปติ
พหุํ หิ โส ปสวติ ปุญฺญํ ตาทิสโก นโร.[๑๓๕๑]

ผู้ใดมีจิตเมตตา อนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ผู้นั้นย่อมประสบแต่บุญเป็นอันมาก เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **เมตตากรุณา**[๑๓๕๒] ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ (ข้อ ๑-๒ ในพรหมวิหาร ๔)

บุคคลหาได้ยาก มี ๒ คือ **บุพการี**[๑๓๕๓] ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน **กตัญญูกตเวที**[๑๓๕๔] ผู้ที่รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน หรือ ผู้ที่รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น

กตญฺญุตา[๑๓๕๕] มีความกตัญญู (ข้อ ๒๕ ในมงคล ๓๘)

๑๓๔๗ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๖๓๔/๑๙๒.

๑๓๔๘ **สํ.นิ.** (บาลี) ๑๖/๒๓๔/๒๕๘.

๑๓๔๙ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๐/๒๒.

๑๓๕๐ ส.ส., **พุทธศาสนาสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๔.

๑๓๕๑ **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๒๓๘/๓๐๙.

๑๓๕๒ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๙, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **อภิ.สงฺ.** ๓๔/๒๕๑/๗๖,๒๕๘/๗๘.

๑๓๕๓ **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

๑๓๕๔ **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

๑๓๕๕ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

๓.๔.๑๓๔ "ท่านนอบตนจงนอบแทน"

นอบ หมายถึง น้อม หมอบย่อลง มักใช้ประกอบกับคำอื่น เช่น นอบน้อม ซึ่งหมายถึง อาการซึ่งแสดงความเคารพอย่างสูง เช่น นอบน้อมพระรัตนตรัย หรือ อาการที่ยอบตัวลงแสดงความเคารพอยู่ในที[๑๓๕๖]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า เมื่อผู้หลักผู้ใหญ่ยกย่องหรือให้เกียรติเรา เราก็ควรแสดงความเคารพนอบน้อมต่อท่านแทน เป็นการแสดงความเคารพต่อผู้หลักผู้ใหญ่โดยวัยวุฒิและคุณวุฒิ เป็นการสอนให้ทำดีกับคนที่ดีกับเรา หรือ "ท่าน" ในสุภาษิตนี้อาจหมายความว่า คนอื่น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สกฺกตฺวา สกฺกโต โหติ.[๑๓๕๗] ผู้ทำสักการะ ย่อมได้รับสักการะ.

ครุ โหติ สคารโว.[๑๓๕๘] ผู้เคารพ ย่อมมีผู้เคารพ.

ปูชโก ลภเต ปูชํ.[๑๓๕๙] ผู้บูชา ย่อมได้รับบูชา.

วนฺทโก ปฏิวนฺทนํ.[๑๓๖๐] ผู้ไหว้ ย่อมได้รับไหว้ตอบ.

เย วุฑฺฒมปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา
ทิฏฺเจ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคฺคติ.[๑๓๖๑]

คนรู้จักขนบธรรมเนียม ย่อมยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ ในชาตินี้ก็มีผู้สรรเสริญ ชาติหน้าก็ไปดี เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อปจายนมัย**[๑๓๖๒] ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม (ข้อ ๔ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ หรือทางทำความดี), **คารโว จ**[๑๓๖๓] ความเคารพ การแสดงออกที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล และรู้จักให้ความสำคัญและความใส่ใจเอื้อเฟื้อโดยเหมาะสม (ข้อ ๒๒ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่ง

๑๓๕๖ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๓๑.

๑๓๕๗ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

๑๓๕๘ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๖/๑๒๘.

๑๓๕๙ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

๑๓๖๐ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๗/๑๒๘.

๑๓๖๑ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๑๐.

๑๓๖๒ **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๓/๑๙๕, **สงฺคห** (บาลี) ๓๒.

๑๓๖๓ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

ความสุขความเจริญ), **นิวาโต จ**[๑๓๖๔] ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน (ข้อ ๒๓ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี)

๓.๔.๑๓๕ "ความแหนให้ประหยัด"

แหน หมายถึง หวง ล้อม รักษา เฝ้า ระวัง เช่น เฝ้าแหน[๑๓๖๕]

ประหยัด หมายถึง ยับยั้ง ระมัดระวัง เช่น ประหยัดปาก ประหยัดคำ หรือ การใช้จ่ายแต่พอควรแก่ฐานะ[๑๓๖๖]

สุภาษิตบทนี้สอนให้รู้จักรักษาหวงแหน และใช้จ่ายทรัพย์สินเงินทองอย่างระมัดระวัง ให้รู้จักคุณค่าของทรัพย์สมบัติ ให้รู้จักประหยัด คือ ใช้จ่ายให้เหมาะสมพอดีกับฐานะ ไม่ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความยากลำบากในทางฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น เพราะถ้าไม่รู้จักประหยัดแล้ว ทรัพย์เหล่านั้น ก็ย่อมหมดไปในเร็ววัน ดังนั้น จึงสอนไม่ให้ฟุ่มเฟือย ให้รู้จักประหยัดหวงแหน ให้ใช้จ่ายแต่พอดี จะทำให้เราเห็นคุณค่าของทรัพย์สมบัติว่ากว่าจะหามาได้นั้นต้องแลกด้วยแรงกายและแรงใจ เพราะฉะนั้น ต้องรู้จักใช้และต้องรักษาให้ดี ถ้าปฏิบัติได้ดังนี้ โภคทรัพย์ย่อมมีแต่พอกพูนเพิ่มขึ้น ไม่มีหมดไปง่าย

ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน ได้อธิบายว่า สุภาษิตนี้ยังหมายถึง ความลับควรเก็บงำไว้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปพฺพตสฺส สุวณฺณสฺส ชาตรูปสฺส เกวลา

ทฺวิตาว นาลเมกสฺส อิติ วิทฺธา สมญฺจเร.[๑๓๖๗]

แม้ว่าจะมีภูเขาทองคำล้วนถึงสองลูก ก็ยังไม่เป็นที่พอใจของคนเพียงคนเดียว เมื่อรู้ความจริงเช่นนี้แล้ว จึงไม่ควรที่จะวุ่นวายไป.

สนฺตุฏฺฐสฺส อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ.[๑๓๖๘]

เมื่อบุคคลสันโดษ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมจะเสื่อมไป.

[๑๓๖๔] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๙/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๘/๓๘๕.

[๑๓๖๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๙๐๓-๙๐๔.

[๑๓๖๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑๑.

[๑๓๖๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๕๖/๑๔๑.

[๑๓๖๘] **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๖๕/๑๑.

สนฺตุฏฺฐิตา มหโต อตฺถาย สํวตฺตติ.[๑๓๖๙]

ความสันโดษ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่.

ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน.[๑๓๗๐] ความพอใจตามมี ยินดีตามที่ได้ นำสุขมาให้.

สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ.[๑๓๗๑] ความพอใจเป็นยอดทรัพย์.

สิริ โภคานมาสโย.[๑๓๗๒] ศรีเป็นที่อาศัยแห่งโภคทรัพย์.

มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ.[๑๓๗๓] ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ.

โภคา สนฺนิจยํ ยนฺติ วมฺมิโกวูปจียติ.[๑๓๗๔]

โภคทรัพย์ของผู้ครองเรือนดี ย่อมถึงความพอกพูนเหมือนจอมปลวกกำลังก่อขึ้นเป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **คุยฺหมสฺส ปริคูหติ**[๑๓๗๕] ปกปิดความลับของเพื่อน (ข้อ ๒ ในมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๔) **ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม**[๑๓๗๖] ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น มี ๔ ประการ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงานประกอบอาชีพสุจริต มีความชำนาญ สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี, (๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสียไป, (๓) กัลยาณมิตตตา คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเหนียกศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา, (๔) สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยเกินไป ให้รายได้เหนือรายจ่าย ให้มีประหยัดเก็บไว้

[๑๓๖๙] **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๑๐๕/๑๖.

[๑๓๗๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๑/๗๔.

[๑๓๗๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

[๑๓๗๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๙/๕๐.

[๑๓๗๓] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๓๓.

[๑๓๗๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๕/๑๖๓.

[๑๓๗๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๒/๑๖๓.

[๑๓๗๖] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

ยถาลาภสันโดษ[๑๓๗๗] ยินดีตามที่ได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือเพียรหาสิ่งใดมาได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้

๓.๔.๑๓๖ "เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย"

ดูถูก หมายถึง แสดงอาการเป็นเชิงดูหมิ่นหรือเหยียดหยามเขา[๑๓๗๘]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ดูถูกดูแคลน หรือดูหมิ่นผู้อื่น โดยเฉพาะในสุภาษิตนี้สอนไม่ให้ดูถูกดูแคลนในของ ๓ สิ่ง คือ กษัตริย์ เพลิง (ไฟ) และ งู ทั้งสามสิ่งนี้ อย่าดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย เพราะสามารถทำอันตราย เป็นภัยถึงชีวิตได้ เพราะฉะนั้นควรระมัดระวังให้ดี

แต่ใน ทหรสูตร[๑๓๗๙] (สคาถวรรค สังยุตตนิกาย เล่มที่ ๑๐) พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร ของทั้ง ๔ สิ่งนี้ ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย คือ (๑) กษัตริย์ ไม่ควรดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ว่ายังทรงพระเยาว์อยู่ เพราะว่าสามารถให้คุณและโทษ สามารถรับสั่งประหารชีวิตผู้คนได้, (๒) เพลิง (ไฟ) ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย เพราะถ้าไม่รีบดับแล้ว สามารถลุกไหม้เป็นกองไฟใหญ่โต เผาทำลายสรรพสิ่งให้วอดวายได้, (๓) งู อย่าดูหมิ่นว่าตัวเล็ก เพราะถ้าเป็นงูพิษ สามารถกัดฉกคนตายได้, (๔) ภิกษุ ไม่ควรดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม (ยังเล็ก หรือยังเด็ก) เพราะถ้าปฏิบัติดี-ชอบ-ตรง และปฏิบัติจนรู้ธรรมอันแจ้งแล้ว ก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ.[๑๓๘๐] ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย.

ปมาทมนุยุญฺชนฺติ พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา.[๑๓๘๑]

คนพาลมีปัญญาทราม ย่อมประกอบแต่ความประมาท.

เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ เย ปมชฺชนฺติ มาณวา.[๑๓๘๒]

คนประมาท ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.

เย ปมตฺตา ยถา มตา.[๑๓๘๓] ผู้ประมาทแล้ว เหมือนคนตายแล้ว.

[๑๓๗๗] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙, **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๒๔๓-๒๔๔.

[๑๓๗๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๐๗.

[๑๓๗๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๑๒/๘๓.

[๑๓๘๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๑๓๘๑] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖/๒๐.

[๑๓๘๒] **นัย-ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๒๗๑/๒๓๙.

[๑๓๘๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

มา ปมาทมนุยุญฺเชถ.[๑๘๘๔] อย่ามัวประกอบความประมาท.

ปมาเทน น สํวเส.[๑๘๘๕] ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท.

อธุรายํ นิยุญฺชติ.[๑๘๘๖] คนมีปัญญาทราม ย่อมประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

อธุรายํ น ยุญฺชติ.[๑๘๘๗] คนมีปัญญา ย่อมไม่ประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

ทุพฺภึ กโรติ ทุมฺเมโธ.[๑๘๘๘] คนมีปัญญาทราม ย่อมทำความประทุษร้าย.

รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ.[๑๘๘๙] พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง.

สาติเยสุ อนสฺสาวี อติมาเน จ โน ยุโต
สณฺโห จ ปฏิภาณวา น สทฺโธ น วิรชฺชติ.[๑๘๙๐]

ผู้ไม่ระเริงไปในอารมณ์ที่ชอบใจ ไม่ประกอบในความดูหมิ่น เป็นผู้ละเอียดเฉียบแหลม ย่อมไม่เชื่อง่าย ไม่หน่ายแหนง.

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
สญฺโญชนํ อณุํ ถูลํ ฑหํ อคฺคีว คจฺฉติ.[๑๘๙๑]

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์น้อยใหญ่ไป เหมือนไฟไหม้เชื้อน้อยใหญ่ไปฉะนั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อติมานะ**[๑๘๙๒] ความถือตัวยิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเหยียดหยามเขาและสิ่งอื่น ๆ (ข้อ ๑๔ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง), **ปมาทะ**[๑๘๙๓] **ความประมาท** ละเลย เลินเล่อ (ข้อ ๑๖ ในจิตตอุปกิเลส ๑๖ สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก), **อัปปมาโท จะ ธัมเมสุ**[๑๘๙๔] ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย (ข้อ ๒๑ ในมงคล ๓๘)

[๑๘๘๔] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๐.

[๑๘๘๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๗/๔๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๙๔๙/๕๑๙, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๖.

[๑๘๘๖] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๘๑.

[๑๘๘๗] **ขุ.ชา.เตรสก.** (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๘๑.

[๑๘๘๘] **ขุ.ชา.หสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๐/๒๒๗.

[๑๘๘๙] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

[๑๘๙๐] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๘๖๐/๕๐๒, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๘๘/๑๙๑,๑๙๔.

[๑๘๙๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑/๒๑.

[๑๘๙๒] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๑๘๙๓] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๑๘๙๔] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๘/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๗/๓๘๕.

๓.๔.๑๓๗ "หิ่งห้อยอย่าแข่งไฟ"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าเราเป็นหิ่งห้อย อย่าไปแข่งกับไฟ เช่น ดวงอาทิตย์ เป็นต้น เพราะหิ่งห้อยย่อมมีแสงสว่างแพ้ดวงไฟ ดังนั้น จึงสอนให้รู้ศักยภาพของตัวเอง ให้รู้จักประมาณในตัวเอง ให้รู้กำลังของตน สอนให้มีความเจียมตัว เจียมใจ ไม่ดิ้นรนทะเยอทะยานจนเกินตัว เพราะถ้าทำเกินกำลังก็จะเป็นโทษกับตัวเอง ซึ่งจะทำให้ตนเองเดือดร้อนใจจนหาความสุขไม่ได้

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตนา โจทยตฺตานํ.[๑๓๙๕] จงเตือนตนด้วยตนเอง.

ปฏิมํเสตมตฺตนา.[๑๓๙๖] จงพิจารณาตนด้วยตนเอง.

อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฆายฺหิ.[๑๓๙๗] จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.

อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย.[๑๓๙๘] บุคคลไม่ควรลืมตน.

น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ อวชิยฺยติ
ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ นาวชิยฺยติ.[๑๓๙๙]

ชัยชนะใดกลับแพ้ได้ ชัยชนะนั้นไม่ดี ชัยชนะใดไม่กลับแพ้ ชัยชนะนั้นแลเป็นชัยชนะที่ดี.

อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย.[๑๔๐๐] ชนะตนนี่แล ดีกว่า.

โย สหสฺสํ สหสฺเสน สงฺคาเม มานุเส ชิเน
เอกญฺจ เชยฺยมตฺตานํ ส เว สงฺคามชุตฺตโม.[๑๔๐๑]

ถึงผู้ใดจะชนะเหล่าชน ได้พันคนพันครั้งในสงคราม ก็หาชื่อว่าผู้ชนะยอดเยี่ยมไม่ ส่วนผู้ใดชนะตนคนเดียวได้ ผู้นั้นแล ชื่อว่าผู้ชนะยอดเยี่ยมในสงคราม เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ยถาพลสันโดษ**[๑๔๐๒] ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพ และวิสัยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง (ข้อ ๒ ใน

[๑๓๙๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๑๓๙๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๙/๘๓.

[๑๓๙๗] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๙๕.

[๑๓๙๘] **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๑๗๕/๔๐๔.

[๑๓๙๙] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๗๐/๑๗.

[๑๔๐๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕.

[๑๔๐๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๓/๓๕.

[๑๔๐๒] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙, **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๒๔๓-๒๔๔.

สันโดษ ๓ ความพอใจ ความยินดีด้วยของของตน ความรู้จักอิ่มรู้จักพอ), **อัตตัญญุตา**[๑๔๐๓] ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้เท่าไร อย่างแล้วแล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๓.๔.๑๓๘ "อย่าปองภัยต่อท้าว"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า อย่าปองร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน ให้มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ สุภาษิตนี้มีลักษณะปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ คือเตือนห้ามมิให้คิดปองร้ายต่อพระมหากษัตริย์ แต่อย่างไรก็ตามก็เป็นการสอนวิธีการปฏิบัติตนให้ซื่อสัตย์จงรักภักดีเคารพบูชาต่อพระมหากษัตริย์ เพราะพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขของประชาชน และเป็นผู้ปกครองประเทศชาติ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ราชา มุขํ มนุสฺสานํ.[๑๔๐๔] พระราชาเป็นประมุขของประชาชน.

ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ.[๑๔๐๕] พระราชา เป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น.

ขตฺติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ เย โคตฺตปฏิสาริโน.[๑๔๐๖]

พระราชาเป็นผู้ประเสริฐสุด ในหมู่ชนผู้รับเกียจด้วยสกุล.

ปุตฺตกํ วิย ราชาโน ปชํ รกฺขนฺตุ สพฺพทา.[๑๔๐๗]

พระราชาจงรักษาประชาราษฎร์ ให้เหมือนบิดารักษาบุตรทุกเมื่อ.

สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ โหติ ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก.[๑๔๐๘]

ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ราษฎรทั้งปวงก็เป็นสุข.

วิหญฺญติ จิตฺตวสานุวตฺตี.[๑๔๐๙] ผู้ประพฤติตามอำนาจจิต ย่อมลำบาก.

ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน นิวารเย.[๑๔๑๐]

ก็บาปเกิดจากอารมณ์ใด ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ

[๑๔๐๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๙/๙๓.

[๑๔๐๔] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕, **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๔๐๐/๓๘๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๕๗๔/๔๔๙.

[๑๔๐๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๒/๔๗.

[๑๔๐๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๑๔๐/๘๔, **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๐/๒๒, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๘๒/๑๘๔.

[๑๔๐๗] ส.ส., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๖๕.

[๑๔๐๘] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๗๐/๘๖, **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๓๖/๑๑๔.

[๑๔๐๙] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๖๖/๖๗.

[๑๔๑๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔/๑๖.

จิตฺตํ อตฺตโน อุชุกมกํสุ.[๑๔๑๑] คนฉลาดได้ทำจิตของตนให้ซื่อตรง.

ธมฺมํ ปมชฺช ขตฺติโย รฏฺฐา จวติ อิสฺสโร.[๑๔๑๒]

ผู้ครองแผ่นดิน ถึงจะมีอำนาจยิ่งใหญ่ ประมาทธรรมเสียแล้วก็ร่วงจากรัฐ (สูญเสียอำนาจ)

อรกฺขิตา ชานปทา อธมฺมพลินา หตา
รตฺติญฺหิ โจรา ขาทนฺติ ทิวา ขาทนฺติ ตุณฺฑิยา
รฏฺฐสฺมึ กูฏราชสฺส พหุ อธมฺมิโก ชโน.[๑๔๑๓]

ชาวชนบทไม่ได้รับการพิทักษ์รักษา ถูกกดขี่ด้วยค่าธรรมเนียมไม่ชอบธรรม กลางคืนโจรปล้น กลางวันข้าราชการข่มเหง ในแว่นแคว้นของผู้ปกครองชั่วร้าย ย่อมมีคนอาธรรม์มากมาย.

อุปสฺสุตึ มหาราช รฏฺเฐ ชนปเท จร
ตตฺถ ทิสฺวา สุตฺวา จ ตโต ตํ ปฏิปชฺชสิ.[๑๔๑๔]

ดูรามหาราช พระองค์จงเสด็จเที่ยวสดับดูความเป็นอยู่ ความเป็นไปในแว่นแคว้นแดนชนบท ครั้นได้เห็นได้ฟังแล้ว จึงปฏิบัติราชกิจนั้น ๆ

ทิโส ทิสํ ยนฺตํ กยิรา เวรี วา ปน เวรินํ
มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กเร.[๑๔๑๕]

โจรกับโจรหรือไพรีกับไพรี พึงทำความพินาศให้แก่กัน ส่วนจิตที่ตั้งไว้ผิด พึงทำเขาให้เสียหายยิ่งกว่านั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อพยาบาทวิตก**[๑๔๑๖] ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย (ข้อ ๒ ในกุศลวิตก ๓ ความตรึกที่เป็นกุศล), **อวิหิงสาวิตก**[๑๔๑๗] ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้าย หรือ มุ่งทำลาย (ข้อ ๓ ในกุศลวิตก ๓ ความนึกคิดที่ดีงาม), **พยาบาทวิตก**[๑๔๑๘] ความตรึกในทางพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเพ่งมอง

๑๔๑๑ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๑๒/๒๑๖.

๑๔๑๒ **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๑๗/๑๘.

๑๔๑๓ **ขุ.ชา.ตึสติ.** (บาลี) ๒๗/๓๔๕–๓๔๖/๔๒๓.

๑๔๑๔ **ขุ.ชา.ตึสติ.** (บาลี) ๒๗/๓๔๒/๔๓๒.

๑๔๑๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๔๒/๒๓.

๑๔๑๖ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

๑๔๑๗ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

๑๔๑๘ **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

ในแง่ร้าย (ข้อ ๒ ในอกุศลวิตก ๓ ความตรึกที่เป็นอกุศล), **วิหิงสาวิตก**[๑๔๑๙] ความตรึกในทางเบียดเบียน ความนึกคิดในทางทำลายทำร้าย หรือ ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น (ข้อ ๓ ในอกุศลวิตก ๓ ความนึกคิดที่ไม่ดีงาม), **สมมติเทพ**[๑๔๒๐] เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา เป็นต้น (ข้อ ๑ ในเทพ ๓ เทพเจ้า หรือ เทวดา) ให้ถวายความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์, **ปัพพัชชา**[๑๔๒๑] การเว้นจากการเบียดเบียน (ถือบวช) ดำรงอยู่ในธรรม คือ อหิงสา สัญญมะ และทมะ อันเป็นอุบายให้ไม่เบียดเบียนกัน และอยู่ร่วมกันด้วยความสุข (ข้อ ๒ ในสัปปุริสบัญญัติ ๓ บัญญัติของสัตบุรุษหรือความดีที่คนดีถือลงกัน), **สัจจะ**[๑๔๒๒] ความจริง ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง จริงใจ พูดจริง ทำจริง (ข้อ ๑ ในฆราวาสธรรม ๔ ธรรมสำหรับการครองเรือน), **สัปปุริสภัตติ**[๑๔๒๓] ภักดีอย่างสัตบุรุษ คือ คบหาสมณพราหมณ์ ท่านผู้ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประการ (ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ พหูสูต มีความเพียรปรารถแล้ว มีสติมั่นคง และมีปัญญา) เป็นมิตรสหาย และ มีความซื่อสัตย์ภักดี เช่น ภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นต้น (ข้อ ๒ สัปปุริสธรรม ๘ ธรรมของสัตบุรุษ), **สัปปุริสจินตี**[๑๔๒๔] คิดอย่างสัตบุรุษ คือ จะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น, **อพยาบาท**[๑๔๒๕] ความไม่คิดร้ายผู้อื่น (ข้อ ๙ ในกุศลกรรมบท ๑๐) เช่น ไม่คิดปองร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์

๓.๔.๑๓๙ "อย่ามักห้าวพลันแตก"

ห้าว หมายถึง กร้าว แก่จัด กล้า กล้าทางมุทะลุ[๑๔๒๖]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนก้าวร้าว แข็งกระด้าง มุทะลุดุดัน หรือ เก่งกล้าอย่างมุทะลุ ในขณะเดียวกัน ก็สอนให้เป็นผู้มีความอดทน รู้จักควบคุมอารมณ์ ไม่เป็นคนที่โกรธโมโหง่าย

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อนตฺถชนโน โกโธ.[๑๔๒๗] ความโกรธก่อความพินาศ.

[๑๔๑๙] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

[๑๔๒๐] **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๓๒/๙๖,๑๑๙/๒๓๕, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๑๐๒๑/๕๑๔.

[๑๔๒๑] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๔๕/๑๔๖.

[๑๔๒๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๑๔๒๓] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔.

[๑๔๒๔] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔.

[๑๔๒๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘,๓๖๐/๒๗๙.

[๑๔๒๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๘๙๒.

[๑๔๒๗] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

อปฺโป หุตฺวา พหุ โหติ วฑฺฒเต โส อขนฺติโช.[๑๔๒๘]

ความโกรธน้อยแล้วมาก มันเกิดจากความไม่อดทนจึงทวีขึ้น.

อนฺธตมํ ตทา โหติ ยํ โกโธ สหเต นรํ.[๑๔๒๙]

ความโกรธครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดมนย่อมมีเมื่อนั้น.

โกโธ ทุมฺเมธโคจโร.[๑๔๓๐] ความโกรธเป็นอารมณ์ของคนมีปัญญาทราม.

นตฺถิ โทสสโม กลิ.[๑๔๓๑] ความผิดเสมอด้วยโทสะไม่มี.

ทุกฺขํ สยติ โกธโน.[๑๔๓๒] คนมักโกรธ ย่อมอยู่เป็นทุกข์.

อโถ อตฺถํ คเหตฺวาน อนตฺถํ ปฏิปชฺชติ.[๑๔๓๓]

คนมักโกรธถือเอาประโยชน์แล้ว กลับประพฤติไม่เป็นประโยชน์.

โกธาภิภูโต ปุริโส ธนชานึ นิคจฺฉติ.[๑๔๓๔]

ผู้ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์.

โกธสมฺมทสมฺมตฺโต อายสกฺยํ นิคจฺฉติ.[๑๔๓๕]

ผู้มึนเมาด้วยความโกรธ ย่อมถึงความไร้ยศศักดิ์.

ญาติมิตฺตา สุหชฺชา จ ปริวชฺเชนฺติ โกธนํ.[๑๔๓๖]

ญาติมิตรและสหาย ย่อมหลีกเลี่ยงคนมักโกรธ.

ยํ กุทฺโธ อุปโรเธติ สุกรํ วิย ทุกฺกรํ.[๑๔๓๗]

ผู้โกรธจะผลาญสิ่งใด สิ่งนั้นทำยากก็เหมือนทำง่าย.

[๑๔๒๘] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๖/๒๑๒.

[๑๔๒๙] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๕/๑๒.

[๑๔๓๐] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๕๔/๒๑๘.

[๑๔๓๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๐๒/๕๒.

[๑๔๓๒] **นัย–องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๓๓] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๓๔] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๓๕] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๓๖] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๓๗] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

โกเธน อภิภูตสฺส น ทีปํ โหติ กิญฺจินํ.[๑๔๓๘]

ผู้ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมไม่มีที่พำนักสักนิดเดียว.

โกธชาโต ปราภโว.[๑๔๓๙] ผู้เกิดความโกรธแล้ว เป็นผู้ฉิบหาย.

ปจฺฉา โส วิคเต โกเธ อคฺคิทฑฺโฒว ตปฺปติ.[๑๔๔๐]

ภายหลัง เมื่อความโกรธหายแล้ว เขาย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้.

มา โกธสฺส วสํ คมิ.[๑๔๔๑] อย่าลุอำนาจความโกรธ.

โกธํ ทเมน อุจฺฉินฺเท.[๑๔๔๒] พึงตัดความโกรธด้วยความข่มใจ.

โกธํ ปญฺญาย อุจฺฉินฺเท.[๑๔๔๓] พึงตัดความโกรธด้วยปัญญา.

ขนฺติ สาหสวารณา.[๑๔๔๔] ความอดทน ห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน.

ขนฺติ หิตสุขาวหา.[๑๔๔๕] ความอดทน นำมาซึ่งประโยชน์สุข.

ขนฺติ ธีรสฺสลงฺกาโร.[๑๔๔๖] ความอดทน เป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์.

มนาโป โหติ ขนฺติโก.[๑๔๔๗] ผู้มีความอดทน ย่อมเป็นที่ชอบใจ (ของผู้อื่น)

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา.[๑๔๔๘] ขันติ คือความอดทน เป็นตบะอย่างยิ่ง เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โกธะ**[๑๔๔๙] ความโกรธ (ข้อ ๑ ในมละ ๙ มลทิน และ จิตตอุปกิเลส ๑๖ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง) สุภาษิตบทนี้ สอนให้ลด–เลิก–ละความโกรธทิ้งเสีย, **ขันติ**[๑๔๕๐] ความอดทน คือ อดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงาม และความมุ่งหมาย

[๑๔๓๘] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๓๙] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

[๑๔๔๐] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๐.

[๑๔๔๑] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๕๒.

[๑๔๔๒] **นัย–องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

[๑๔๔๓] **นัย–องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๔/๘๑.

[๑๔๔๔] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๑๙.

[๑๔๔๕] ส.ม., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๑๙.

[๑๔๔๖] ส.ม., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๑๙.

[๑๔๔๗] ส.ม., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๒๐.

[๑๔๔๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๕๐.

[๑๔๔๙] **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๑๖/๔๗๕, **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

[๑๔๕๐] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๓/๒๔๕, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๖๖/๙๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๙/๓๘๕.

อันชอบธรรม (ข้อ ๑ ในธรรมทำให้งาม ๒ ข้อ ๓ ในฆราวาสธรรม ๔ หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์, และข้อ ๒๗ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี), **ทมะ**[๑๔๕๑] การฝึกฝน การข่มใจ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดดัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา (ข้อ ๒ ในฆราวาสธรรม ๔)

๓.๔.๑๔๐ "อย่าเข้าแบกงาช้าง"

แบก หมายถึง ยกของที่มีน้ำหนักขึ้นวางบนบ่า เช่น แบกของ แบกปืน เป็นต้น โดยปริยายหมายความว่า รับภาระหนัก มีความรับผิดชอบมาก เช่น แบกภาระเข้าไว้มาก แบกงานไว้มาก[๑๔๕๒]

ช้างเป็นสัตว์ที่รูปร่างใหญ่โต การที่จะเข้าไปช่วยช้างเพื่อแบกงา ซึ่งเป็นอวัยวะส่วนหนึ่งที่ติดอยู่กับตัวช้างตลอดเวลา เป็นอวัยวะที่ช้างใช้ในการต่อสู้และป้องตัวเอง ดังนั้น การที่จะไปช่วยช้างเพื่อแบกงานั้น อาจทำให้ช้างรำคาญ โกรธโมโห ฉุนเฉียว และอาจทำร้ายคนที่เข้าไปช่วยคนที่เข้าไปช่วยแบกได้ และยังเปรียบเทียบผู้ที่มีอำนาจว่าใหญ่โตเหมือนกับช้างอีกด้วย

สุภาษิตบทนี้จึงสอนไม่ให้เป็นคนหาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว โดยเข้าไปวุ่นวายกับเรื่องของคนอื่น หรือเรื่องที่มองเห็นอยู่ว่าจะทำให้ตนเองเดือดร้อน หากรู้ว่าสิ่งใดเป็นภัยเดือดร้อน ให้รู้จักหลีกเลี่ยงไปให้พ้น เพื่อความปลอดภัยและไม่เดือดร้อนของตนเอง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา รกฺเขยฺย นํ สุรกฺขิตํ.[๑๔๕๓]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นให้ดี

อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฑยฺหิ.[๑๔๕๔] จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.

อตฺตานญฺจ น ฆาเตสิ.[๑๔๕๕] อย่าฆ่าตนเสียเลย.

อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช.[๑๔๕๖]

ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว.

[๑๔๕๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

[๑๔๕๒] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๙๘.

[๑๔๕๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๕๗/๔๕.

[๑๔๕๔] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๙๕.

[๑๔๕๕] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๐๓๗/๒๓๔.

[๑๔๕๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๑๕/๔๗.

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสํว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส.[๑๔๕๗]

คนมีปัญญาดี ไม่ประมาทในเมื่อผู้อื่นประมาท มักตื่นในเมื่อผู้อื่นหลับ ย่อมละทิ้ง (คนโง่) เหมือนม้าฝีเท้าเร็ว ทิ้งม้าไม่มีกำลังไปฉะนั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัตตสัมมาปณิธิ**[๑๔๕๘] ตั้งตนไว้ชอบ ตั้งจิตคิดมุ่งหมาย นำตนไปถูกทาง (ข้อ ๓ ในจักร ๔ ธรรมนำชีวิตไปสู่ความรุ่งเรือง และ ข้อ ๖ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ), **อัปปมาท**[๑๔๕๙] ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง มีความระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลำลงไปในทางเสื่อม ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น มีความรอบคอบ, **อัปปมาโท จ ธัมเมสุ**[๑๔๖๐] ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย (ข้อ ๒๑ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี), **กาลัญญุตา**[๑๔๖๑] ความรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ต้องใช้ในการประกอบกิจ ให้เหมาะกับเวลา (ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมของสัตบุรุษ), **ปุคคลัญญุตา** หรือ **ปุคคลปโรปรัญญุตา**[๑๔๖๒] ความรู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างแห่งบุคคล และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ)

๓.๔.๑๔๑ "อย่าออกก้างขุนนาง"

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้ให้ทรรศนะว่า "สุภาษิตบทนี้ ต้นฉบับอาจคัดลอกผิด อันที่จริงน่าจะเป็น "อย่าออกอ้างขุนนาง ไม่ใช่อย่าออกก้างขุนนาง" หมายความว่าการรับราชการหรือเป็นขุนนางนั้นดีอยู่แล้ว แต่ไม่ควรโอ้อวด หรือ อวดเบ่งกับประชาชนทั่วไป ควรประพฤติตนให้อ่อนน้อมถ่อมตน เป็นที่รักของประชาชน[๑๔๖๓]

ก้าง หมายถึง กั้ง, กั้น, ขวาง[๑๔๖๔]

[๑๔๕๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๙/๒๑.

[๑๔๕๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗, **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๔/๔.

[๑๔๕๙] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘-๑๒๙/๑๐๓-๑๐๖, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓, ๖๑/๒๔ **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๘, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๗/๓๕๑.

[๑๔๖๐] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๘/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๗/๓๘๕.

[๑๔๖๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๑๔๖๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๑๔๖๓] เดชา ชาภักดี, "วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง", **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต,** (สาขาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗-๖๘.

[๑๔๖๔] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๘๕.

วารี สามารถ ได้อธิบายความหมายของสุภาษิตบทนี้ว่า "สอนให้หลีกเลี่ยงการขัดแย้งกับพวกขุนนาง เขาจะทำอะไร ผิดถูกอย่างไร ก็ไม่ควรยุ่งเกี่ยวขัดขวาง จึงสอนให้ผู้น้อยอยู่ตามประสาของตัว อย่ายุ่งเกี่ยวกับเรื่องของผู้ใหญ่ ผู้มีอำนาจ ปัจจุบันผู้มีอำนาจทั้งหลายก็ยังพยายามจะให้ผู้น้อยปฏิบัติเช่นนี้อยู่ แต่ผู้น้อยเริ่มคัดค้านและพยายามเลิกล้มค่านิยมนี้ เพราะเห็นว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ใหญ่ใช้อำนาจ กระทำตามใจชอบโดยไม่มีขอบเขต[๑๔๖๕]

สุภาษิตบทนี้จึงสอนไม่ให้ออกขัดขวางขุนนาง เพื่อมิให้ทำการโดยสะดวก หรือเพื่อให้เสียประโยชน์ เป็นการสอนไม่ให้ขัดแย้งกับผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจ เพราะจะเป็นอันตรายแก่ตัว ไม่ให้หาเรื่องเดือดร้อนใส่ตัว ให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นเรื่องเดือดร้อนหรือภัย ให้รู้จักหลีกเลี่ยงให้พ้นเพื่อความปลอดภัยของตนเอง (ไม่ให้ขัดขวาง–เบียดเบียน–ประทุษร้ายขุนนาง)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย.[๑๔๖๖] ชนะตนนี่แล ดีกว่า.

โย สหสฺสํ สหสฺเสน สงฺคาเม มานุเส ชิเน
เอกญฺจ เชยฺยมตฺตานํ ส เว สงฺคามชุตฺตโม.[๑๔๖๗]

ถึงผู้ใดจะชนะเหล่าชน ได้พันคนพันครั้งในสงคราม ก็หาชื่อว่า ผู้ชนะยอดเยี่ยมไม่ ส่วนผู้ใดชนะตนคนเดียวได้ ผู้นั้นแล ชื่อว่า ผู้ชนะยอดเยี่ยมในสงคราม.

น ปเรสํ วิโลมานิ น ปเรสํ กตากตํ
อตฺตโน ว อเวกฺเขยฺย กตานิ อกตานิ จ.[๑๔๖๘]

ไม่ควรใส่ใจคำแสลงหูของผู้อื่น ไม่ควรแส่มองธุระที่เขาทำและยังไม่ทำ ควรตั้งใจตรวจตราหน้าที่ของตนนี่แหละ ทั้งที่ทำแล้ว และยังไม่ทำ.

ปญฺญวา พุทฺธิสมฺปนฺโน วิธานวิธิโกวิโท
กาลญฺญู สมยญฺญู จ ส ราชวตึ วเส.[๑๔๖๙]

คนมีปัญญา ประกอบด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีการจัดงาน รู้จักกาล รู้จักสมัย จึงควรเข้ารับราชการ.

[๑๔๖๕] วารี สามารถ, "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย, หน้า ๘๔.

[๑๔๖๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕.

[๑๔๖๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๐๗/๓๕.

[๑๔๖๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๕.

[๑๔๖๙] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๕๐๗/๒๘๖.

อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฑยฺหิ.[๑๔๗๐] จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.

กาลานุรูปํ ว ธุรํ นิยุญฺเช.[๑๔๗๑] พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว.

อุฏฺฐาตา กมฺมเธยฺเยสุ อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ
สุสํวิหิตกมฺมนฺโต ส ราชวตึ วเส.[๑๔๗๒]

คนขยันในหน้าที่ ไม่ประมาท เอาใจใส่ สอดส่องตรวจตรา จัดการงานให้เรียบร้อยเป็นอันดี จึงควรเข้ารับราชการ.

มหตฺตปตฺโตปิ นิวาตวุตฺติ.[๑๔๗๓] ถึงจะเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมา ก็ควรมีความถ่อมตน.

สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา เนวชฺฌคา ปิยตรตฺตนา กฺวจิ
เอวมฺปิ โส ปุถุ อตฺตา ปเรสํ ตสฺมา น หึเส ปรํ อตฺตกาโม.[๑๔๗๔]

ตรวจดูด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว ไม่พบใครที่ไหน เป็นที่รักยิ่งกว่าตนเองเลย คนอื่นก็รักตนมากเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัตตัญญุตา**[๑๔๗๕] ความรู้จักตน คือ รู้ว่าตนโดยฐานะ ภาวะ กำลัง ความรู้ความสามารถ เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไรแล้ว ประพฤติให้เหมาะสม (ข้อ ๓ สัปปุริสธรรม ๗ คุณสมบัติของคนดี), **ปุคคลัญญุตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญุตา**[๑๔๗๖] ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมของผู้ดี), **สัปปุริสกัมมันโต**[๑๔๗๗] ทำอย่างสัตบุรุษ คือ ทำการที่ถูกต้องตามกายสุจริต ๓ (ข้อ ๖ ในสัปปุริสธรรม ๘ คุณสมบัติของคนดี)

[๑๔๗๐] **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๔๗/๒๙๕.

[๑๔๗๑] ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑,** หน้า ๑๐.

[๑๔๗๒] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๕๐๘/๒๘๖.

[๑๔๗๓] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๕๗/๑๕๐.

[๑๔๗๔] **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๑/๑๕๙.

[๑๔๗๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๑๔๗๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๓.

[๑๔๗๗] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔.

๓.๔.๑๔๒ “ปางมีชอบท่านช่วย ปางป่วยท่านเชิงชัง”

สุภาษิตบทนี้สอนให้เข้าใจในธรรมชาติของวิสัยมนุษย์ คือให้ทำใจให้ยอมรับความจริงของจิตใจมนุษย์ เมื่อมีทรัพย์สมบัติ ก็มีผู้นับหน้าถือตาและเพื่อนฝูงมากมาย แต่ในเมื่อยามขัดสนก็ไร้ผู้คนนับถือและเพื่อนฝูงก็พลอยหายไป และเมื่อตกยากแล้วก็ไม่มีใครช่วยเหลือ สุภาษิตบทนี้จึงสอนให้รู้จักความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของนิสัยมนุษย์ เมื่อมีเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นกับตน จะได้ไม่เจ็บแค้น ผิดหวัง เป็นทุกข์ รู้จักวางเฉย ไม่ยินดียินร้าย

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ทุกฺเขน ผุฏฺฐา ขลิตาปิ สนฺตา

ฉนฺทา จ โทสา น ชหนฺติ ธมฺมํ.[๑๔๗๘]

บัณฑิตนั้น ถึงถูกทุกข์กระทบ ถึงพลาดพลั้งลง ก็คงสงบอยู่ได้ และไม่ละทิ้งธรรมเพราะชอบหรือชัง.

ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส จ

นินฺทา ปสํสา จ สุขํ จ ทุกฺขํ

เอเต อนิจฺจา มนุเชสุ ธมฺมา

มา โสจิ กึ โสจสิ โปฏฺฐปาท.[๑๔๗๙]

ได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ สิ่งเหล่านี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์ ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน อย่าเศร้าโศกเลย ท่านจะเศร้าโศกไปทำไม.

อสาตํ สาตรูเปน ปิยรูเปน อปฺปิยํ

ทุกฺขํ สุขสฺส รูเปน ปมตฺตมติวตฺตติ.[๑๔๘๐]

ผู้ที่มัวเพลินประมาทอยู่กับสิ่งที่ชอบใจ สิ่งที่รัก และสิ่งที่เป็นสุข จะถูกสิ่งที่ไม่ชอบไม่รักและความทุกข์เข้าครอบงำ.

ปจฺเจกจิตฺตา ปุถู สพฺพสตฺตา.[๑๔๘๑] ประดาสัตว์ ต่างคนก็แต่ละจิตแต่ละใจ.

[๑๔๗๘] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๙/๒๓๒.

[๑๔๗๙] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๔/๑๑๐.

[๑๔๘๐] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๐/๒๕.

[๑๔๘๑] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๕/๒๘๔.

ยถา น สกฺกา ปฐวี สมายํ

กาตุํ มนุสฺเสน ตถา มนุสฺสา.[๑๔๘๒]

แผ่นดินนี้ ไม่อาจทำให้เรียบเสมอกันได้ทั้งหมดได้ ฉันใด มนุษย์ทั้งหลายจะทำให้เหมือนกันหมดทุกคนก็ไม่ได้ ฉันนั้น.

สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย.[๑๔๘๓] สภาวธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น.

ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ.[๑๔๘๔]

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ.[๑๔๘๕] บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง.

เสโล ยถา เอกฆโน วาเตน น สมีรติ

เอวํ นินฺทาปสํสาสุ น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา.[๑๔๘๖]

ภูเขาหินแท่งทึบ ไม่สั่นสะเทือนเพราะลมฉันใด บัณฑิตย่อมไม่หวั่นไหวในนินทาและสรรเสริญ ฉันนั้น

พหู จ มิตฺตา อุคฺคตตฺตสฺส โหนฺติ.

นิหีนตฺโถ สพฺพโภเคหิ กิจฺโฉ.[๑๔๘๗]

ผู้มีทรัพย์มากก็มีมิตรมาก ผู้เสื่อมทรัพย์ก็ขาดแคลนมิตร เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ไตรลักษณ์**[๑๔๘๘] ลักษณะ ๓ ประการแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นของไม่ใช่ตน

โลกธรรม[๑๔๘๙] เรื่องของโลก ธรรมดาของโลก หรือ ความเป็นไปตามคติธรรมดา ซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลก และสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป มี ๘ ประการ คือ (๑) ลาภ–ได้ลาภ, มีลาภ (๒) อลาภ–เสื่อมลาภ, สูญเสีย (๓) ยส–ได้ยศ, มียศ (๔) อยส–เสื่อมยศ (๕) ปสํสา–สรรเสริญ (๖) นินฺทา–ติเตียน (๗) สุข–ความสุข (๘) ทุกฺข–ความทุกข์

[๑๔๘๒] **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๓๘/๑๒๙.

[๑๔๘๓] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๓๙๐/๓๔๘.

[๑๔๘๔] **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๑๖/๑๕,๑๙/๑๖–๑๗,๒๖/๒๑,๓๐/๒๕,๓๖/๓๒.

[๑๔๘๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๑.

[๑๔๘๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๑/๓๑.

[๑๔๘๗] **ขุ.เปต.** (บาลี) ๒๖/๕๒๐–๕๒๑/๒๑๓.

[๑๔๘๘] **สํ.สฬา.** (บาลี) ๑๘/๑/๑, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๗๗–๒๗๙/๖๔.

[๑๔๘๙] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕/๑๓๑.

โดยสรุปเป็น ๒ คือ ข้อ ๑-๓-๕-๗ เป็น อิฏฐารมณ์ คือ ส่วนที่น่าปรารถนา ข้อที่เหลือเป็น อนิฏฐารมณ์ คือ ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา

โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกันแต่ว่า ปุถุชนย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปล่อยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยีจิตใจ ฟูยุบเรื่อยไปไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ พิจารณาเห็นตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ เช่น ความชอบ-ความชัง การนินทา-การสรรเสริญ เป็นต้น ที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมอง คลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น[๑๔๙๐]

อุเบกขา[๑๔๙๑] ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้ายหรือชอบชัง (ข้อ ๗ ในโพชฌงค์ ๗ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้, ข้อ ๑๐ ในทศบารมี ปฏิปทาอันยิ่งยวด)

ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ[๑๔๙๒] ถูกโลกธรรม จิตไม่หวั่นไหว (ข้อ ๓๕ ในมงคล ๓๘ ธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ)

๓.๔.๑๔๓ "ผิจะบังบังจงลับ"

ผิ หมายถึง ถ้า, หาก, แม้[๑๔๙๓]

บัง หมายถึง กัน, กั้น หรือ ปิดไม่ให้เห็น ไม่ให้ผ่าน ไม่ให้โดน เช่น บังแดด บังฝน บังลม ยืนบัง เป็นต้น[๑๔๙๔]

ลับ หมายถึง ที่อยู่ในที่พ้นตา, ที่อยู่ในที่แลไม่เห็น, ที่ปกปิด หรือ ควรปกปิด เช่น ความลับ[๑๔๙๕]

สุภาษิตบทนี้สอนให้ปิดบังความชั่ว ไม่ให้โอกาสแก่ความชั่วมากล้ำกราย ท่านจึงสอนว่า ถ้าปิดกั้นความชั่ว ก็ต้องปิดให้มิดชิด และให้ทำแต่ความดี

[๑๔๙๐] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

[๑๔๙๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑,๓๕๗/๒๕๘, **ขุ.พุทฺธ.** (บาลี) ๓๓/๗๖/๔๔๖,๗๗/๔๔๖, **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๑๒๒/๖๒๗, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๖๖/๒๗๔.

[๑๔๙๒] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๑๒/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๗๑/๓๘๖.

[๑๔๙๓] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๕๖๐.

[๑๔๙๔] อ้างแล้ว. หน้า ๔๖๗.

[๑๔๙๕] อ้างแล้ว. หน้า ๗๒๗.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๑๔๙๖] ควรละเว้นความชั่วทั้งหลายเสีย.

ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน นิวารเย.[๑๔๙๗]

ก็บาปเกิดจากอารมณ์ใด ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ.

สทฺธมฺโม สพฺภิ รกฺขิโต.[๑๔๙๘] ธรรมของสัตบุรุษ อันสัตบุรุษรักษา.

ธมฺมจารี สุขํ เสติ.[๑๔๙๙] ผู้ประพฤติธรรม อยู่เป็นสุข.

ธมฺเม ฐิตา เย น กโรนฺติ ปาปกํ.[๑๕๐๐] ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่ทำบาป.

ธมฺมํ จเร สุจริตํ น ตํ ทุจฺจริตํ จเร.[๑๕๐๑]

พึงประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่ควรประพฤติให้ทุจริต.

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต.[๑๕๐๒]

บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย แล้วควรเจริญธรรมขาว.

สํวเร วิวรานิ จ.[๑๕๐๓] พึงระวังตนมิให้มีช่องเสีย.

นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต.[๑๕๐๔]

ชื่อว่าที่ลับของผู้ทำบาปกรรม ไม่มีในโลก.

ตํ คณฺเห ยทปณฺณกํ.[๑๕๐๕] สิ่งใดไม่ผิด พึงถือเอาสิ่งนั้น.

มลา เว ปาปกา ธมฺมา อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ.[๑๕๐๖]

บาปธรรมเป็นมลทินแท้ ทั้งในโลกนี้ และในโลกอื่น.

[๑๔๙๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

[๑๔๙๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔/๑๖.

[๑๔๙๘] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๒๓/๒๑๐.

[๑๔๙๙] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๘–๑๖๙/๔๗.

[๑๕๐๐] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๐/๒๒.

[๑๕๐๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๙/๔๗.

[๑๕๐๒] **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๘๗/๓๒.

[๑๕๐๓] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๕๔/๗๐.

[๑๕๐๔] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๔๐/๑๔๔, **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๗/๙๘.

[๑๕๐๕] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑/๑.

[๑๕๐๖] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑๕/๑๖๑, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๔๒/๕๙.

ปาปานํ อกรณํ สุขํ.[๑๕๐๗] การไม่ทำบาป นำสุขมาให้.

ปาเป น รมตี สุจิ.[๑๕๐๘] คนสะอาดไม่ยินดีในความชั่ว.

ตปสา ปชหนฺติ ปาปกมฺมํ.[๑๕๐๙] สาธุชนย่อมละบาปกรรมด้วยตบะ.

นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต.[๑๕๑๐] บาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ.

กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ.[๑๕๑๑] คนฉลาดย่อมละบาป.

โย จ สเมติ ปาปานิ อณุํถูลานิ สพฺพโส
สมิตตฺตา หิ ปาปานํ "สมโณ"ติ ปวุจฺจติ.[๑๕๑๒]

ผู้ใดระงับบาปน้อยใหญ่ได้โดยประการทั้งปวง ท่านเรียกผู้นั้นว่า สมณะ เพราะเป็นผู้ระงับบาปทั้งหลายได้.

วาณิโชว ภยํ มคฺคํ อปฺปสตฺโถ มหทฺธโน
วิสํ ชีวิตุกาโมว ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๑๕๑๓]

ควรงดเว้นบาปเสีย เหมือนพ่อค้ามีพวกน้อย มีทรัพย์มาก เว้นหนทางที่มีภัย และเหมือนผู้รักชีวิต เว้นยาพิษเสีย ฉะนั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตนี้ ได้แก่ **สังวรปธาน**[๑๕๑๔] เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (ข้อ ๑ ในปธาน ๔ ความเพียร)

สังขาเยกัง ปริวัชเชติ/ปฏิวิโนเทติ[๑๕๑๕] ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย/บรรเทาเสีย ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่ออันตราย เช่น อกุศลวิตก มีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เป็นต้น และความชั่วร้ายทั้งหลาย พึงรู้จักขจัดหรือบำบัดให้สิ้นไป (ข้อ ๓ และ ๔ ในอปัสเสนธรรม ๔ ธรรมดุจพนักพิง หรือ ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย)

[๑๕๐๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๗/๗๔.

[๑๕๐๘] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๑๕๘/๒๓, **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๖/๑๗๕.

[๑๕๐๙] **ขุ.ชา.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๗/๔๒/๑๘๙.

[๑๕๑๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๔/๓๙.

[๑๕๑๑] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๙๗/๑๒๐, **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๗๕/๒๑๙.

[๑๕๑๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๖๒.

[๑๕๑๓] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

[๑๕๑๔] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗,๑๔/๑๘,๖๙/๘๔.

[๑๕๑๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๒/๒๙๓, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๒๐/๒๔.

อินทรียสังวร[๑๕๑๖] การสำรวมอินทรีย์ คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำจิตใจเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ (ข้อ ๑ ในอปัณณกปฏิปทา ๓ ปฏิปทาที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดพ้นจากทุกข์ อย่างแน่นอน ไม่ผิดพลาด หรือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด)

สัพพปาปัสสะ อกรณัง[๑๕๑๗] ไม่ทำความชั่วทั้งปวง เว้นจากความชั่ว (ข้อ ๑ ในพุทธโอวาท ๓ ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ)

ทุจริต[๑๕๑๘] ความประพฤติชั่ว มี ๓ ประการ คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

อกุศลวิตก[๑๕๑๙] ความตรึกที่เป็นอกุศล ความนึกคิดที่ไม่ดี มี ๓ คือ (๑) กามวิตก ความตรึกในทางกาม (นึกคิดในทางสนองความอยาก), (๒) พยาบาทวิตก ความตรึกในทางพยาบาท (นึกคิดในทางขัดเคืองเพ่งมองในแง่ร้าย), (๓) วิหิงสาวิตก ความตรึกในทางเบียดเบียน (นึกคิดในทางทำลาย ทำร้าย หรือก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น)

อกุศลมูล[๑๕๒๐] รากเหง้าของอกุศล ต้นตอของความชั่ว มี ๓ คือ โลภะ ความอยากได้, โทสะ ความคิดประทุษร้าย, โมหะ ความหลง

อกุศลกรรม[๑๕๒๑] กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ (ข้อ ๑ ในกรรม ๒ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทั้งทางกาย วาจา และใจ)

วิรัติ[๑๕๒๒] การเว้นจากทุจริต หรือ เว้นจากความชั่ว มี ๓ ประการ คือ (๑) สัมปัตตวิรัติ เว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่ว นึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติตระกูล วัยหรือคุณวุฒิอย่างนี้ ไม่สมควรกระทำกรรมชั่วเช่นนั้น แล้วงดเว้นเสีย, (๒) สมาทานวิรัติ เว้นด้วยการสมาทาน คือ ตนได้ตั้งเจตนาไว้ก่อน โดยได้รับศีล คือ สมาทานสิกขาบทแล้ว ก็งดเว้นตามที่ได้สมาทานนั้น, (๓) สมุจเฉทวิรัติ หรือ เสตุฆาตวิรัติ เว้นด้วยการตัดขาด เว้นได้เด็ดขาด คือ การงดเว้นความชั่ว ของพระอริยะทั้งหลาย อันประกอบ

[๑๕๑๖] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๑๖/๑๐๘.

[๑๕๑๗] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๕๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๑๕๑๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๑/๒๙๗.

[๑๕๑๙] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๖๔.

[๑๕๒๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๗/๒๔๔, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๕๐/๒๗๒.

[๑๕๒๑] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๖/๙๙,๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๕๕,๖๔/๒๘๐.

[๑๕๒๒] **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๒๗๔, **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๑๒๓, **อภิ.สงฺ.อ.** (บาลี) ๑/๑๕๑.

ด้วยอริยมรรค ซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้น ๆ เสร็จสิ้นแล้ว ไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย

วิรัต ๒ อย่างแรก ยังไม่อาจวางใจได้แน่นอน แต่วิรัติข้อที่ ๓ จึงเว้นจากความชั่วได้เด็ดขาด แน่นอน

๓.๔.๑๔๔ "ผิจะจับจับจงมั่น ผิจะคั้นคั้นจงตาย"

จับ หมายถึง อาการที่ใช้มือแตะต้องสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตลอดจนกำไว้ ยึดไว้[๑๕๒๓]

มั่น หมายถึง แน่, แน่นอน, แน่น[๑๕๒๔]

คั้น หมายถึง บีบขยำโดยแรง เพื่อให้ของเหลวที่มีอยู่ออกมา เช่น คั้นกะทิ คั้นส้ม[๑๕๒๕]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นคนทำอะไรทำจริง เมื่อตั้งใจทำอะไรแล้ว ต้องพยายามทำให้สำเร็จ ไม่เป็นคนจับจด ให้มีความตั้งใจยึดมั่นในการพากเพียรสร้างความดี ไม่ท้อถอยในการสร้างความดี ละความชั่ว และทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สนาถา วิหรถ มา อนาถา.[๑๕๒๖] จงอยู่อย่างมีหลักยึดเหนี่ยวใจ อย่าเป็นคนไร้ที่พึ่ง.

ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ ... น ตํ โหติ มหปฺผลํ.[๑๕๒๗]

การงานอะไร ๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.

กยิรา เจ กยิราเถนํ.[๑๕๒๘] ถ้าจะทำ ก็พึงทำการนั้นจริง ๆ.

จกฺขุมา วิสมานีว วิชฺชมาเน ปรกฺกเม
ปณฺฑิโต ชีวโลกสฺมึ ปาปานิ ปริวชฺชเย.[๑๕๒๙]

เมื่อความบากบั่นมีอยู่ บัณฑิตพึงเว้นบาปในโลกนี้เสีย เหมือนคนมีจักษุเว้นทางอันไม่เรียบร้อย ฉะนั้น.

๑๕๒๓ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๒๒๓.

๑๕๒๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๔๓.

๑๕๒๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๐.

๑๕๒๖ **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๑๙.

๑๕๒๗ นัย–**สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

๑๕๒๘ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๓/๗๐.

๑๕๒๙ **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๓/๑๖๒.

โกสชฺชํ ภยโต ทิสฺวา วิริยารมฺภญฺจ เขมโต
อารทฺธวิริยา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนี.[๑๕๓๐]

ท่านทั้งหลายจงเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย และเห็นการปรารภ ความเพียรเป็นความปลอดภัย แล้วปรารภความเพียรเถิด นี้เป็นพุทธานุศาสนี.

วายเมเถว กิจฺเจสุ.[๑๕๓๑] พึงพยายามทำกิจทั้งหลายเรื่อยไป.

กเรยฺย โยคฺคํ ธุวมปฺปมตฺโต.[๑๕๓๒] ผู้ไม่ประมาท ควรทำความเพียรให้แน่วแน่.

ยถา ยถา ยตฺถ ลเภถ อตฺถํ ตถา ตถา ตตฺถ ปรกฺกเมยฺย.[๑๕๓๓]

พึงได้ประโยชน์ในที่ใด ด้วยประการใด ๆ ควรบากบั่นในที่นั้น ด้วยประการนั้น ๆ.

ปาปานิ ปริวชฺชเย[๑๕๓๔] พึงละเว้นบาปทั้งหลาย

วนํ ฉินฺทถ มา รุกฺขํ วนโต ชายตี ภยํ
เฉตฺวาน วนญฺจ วนถญฺจ นิพฺพนา โหถ ภิกฺขโว[๑๕๓๕]

ท่านทั้งหลายจงตัดป่า(กิเลส) อย่าตัดต้นไม้ ภัยย่อมเกิดจากป่า ภิกษุทั้งหลาย ! พวกท่านจงตัดป่า และสิ่งที่ตั้งอยู่ในป่าแล้ว เป็นผู้ไม่มีป่าเถิด เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **พุทธโอวาท**[๑๕๓๖] ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์

ปธาน[๑๕๓๗] ความเพียร (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมัปปธาน ความเพียรชอบ, ความเพียรใหญ่) มี ๔ ประการ

สัปปุริสธรรม[๑๕๓๘] ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษหรือคุณสมบัติของคนดี มี ๗ ประการ

สัปปุริสธรรม[๑๕๓๙] ธรรมของสัตบุรุษ, คุณสมบัติของคนดี มี ๘ ประการ

๑๕๓๐ **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๒๘.

๑๕๓๑ **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๑๕๔/๗๐.

๑๕๓๒ **นัย–ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๑๒๑/๕๙.

๑๕๓๓ **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๕๐/๕๗, **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๙๘/๑๓๖.

๑๕๓๔ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

๑๕๓๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๘๓/๖๕.

๑๕๓๖ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

๑๕๓๗ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๖๙/๘๔,๑๗/๑๗,๑๔/๑๘, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๐๐–๑๐๑.

๑๕๓๘ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒–๙๓. รายละเอียด ๒๔๐.

๑๕๓๙ **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔–๗๕, ดูรายละเอียดหน้า ๒๔๐.

๓.๔.๑๔๕ ผิจะหมายหมายจงแท้"

หมาย หมายถึง มุ่ง เช่น เป้าหมาย, คาด เช่น หมายว่าจะได้ผล, กะ เช่น หมายว่าจะพบ, ขีดไว้เป็นเครื่องกำหนด เช่น หมายหัวกระดาษ ปูนหมายหัว[๑๕๔๐]

แท้ หมายถึง ไม่มีอะไรเจือปน, ไม่ปลอม เช่น ทองแท้, ล้วน ๆ เช่น เทียนขี้ผึ้งแท้[๑๕๔๑]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้ามุ่งหมายทำสิ่งใด ก็ให้ตั้งใจทำสิ่งนั้นด้วยความมุ่งมั่นไม่ท้อถอย ให้ตั้งใจทำจริง ๆ โดยให้มุ่งหมายพากเพียรในการทำความดี ละเว้นชั่ว และทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสห่างไกลกิเลส

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิต ยกตัวอย่าง เช่น

กยิรา เจ กยิราเถนํ.[๑๕๔๒] ถ้าจะทำ ก็พึงทำการนั้น (จริง ๆ).

ปฏิกจฺเจว ตํ กยิรา ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน.[๑๕๔๓]

รู้ว่าการใดเป็นประโยชน์แก่ตน พึงรีบทำการนั้นเทียว.

ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ น ตํ โหติ มหปฺผลํ.[๑๕๔๔]

การงานอะไร ๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.[๑๕๔๕] ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า.

กตญฺจ สุกตํ เสยฺโย.[๑๕๔๖] ความดี ทำนั่นแลดีกว่า.

วายเมถ ปุริโส ยาว อตฺถสฺส นิปฺปทา.[๑๕๔๗]

เป็นคนควรพยายามเรื่อยไป จนกว่าผลที่หมายจะสำเร็จ.

อนิพฺพินฺทิยการิสฺส สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ.[๑๕๔๘]

ทำเรื่อยไป ไม่ท้อถอย ผลที่ประสงค์จะสำเร็จสมหมาย.

๑๕๔๐ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๘๗๒–๘๗๓.

๑๕๔๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑๑–๔๑๒.

๑๕๔๒ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๗/๗๐.

๑๕๔๓ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๖๘.

๑๕๔๔ **นัย–สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

๑๕๔๕ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

๑๕๔๖ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

๑๕๔๗ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๕๔/๒๗๑.

๑๕๔๘ **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๓๗/๔๓๐.

น นิพฺพินฺทิยการิสฺส สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ.[๑๕๔๙]

ประโยชน์ย่อมไม่สำเร็จโดยชอบแก่ผู้ทำโดยเบื่อหน่าย.

อาสึเสเถว ปุริโส น นิพฺพินฺเทยฺย ปณฺฑิโต

ปสฺสามิ โวหํ อตฺตานํ ยถา อิจฺฉึ ตถา อหุ.[๑๕๕๐]

เป็นคนควรหวังเรื่อยไป บัณฑิตไม่ควรท้อแท้ เราเห็นประจักษ์มากับตนเอง เราปรารถนาอย่างใด ก็ได้สมตามนั้น.

ทุกฺขูปนีโตปิ นโร สปญฺโญ

อาสํ น อิจฺฉินฺเทยฺย สุขาคมาย.[๑๕๕๑]

คนมีปัญญา ถึงเผชิญอยู่กับความทุกข์ ก็ไม่ยอมสิ้นหวังที่จะได้ประสบสุข.

นาลโส วินฺทเต สุขํ.[๑๕๕๒] คนเกียจคร้าน ย่อมไม่ได้ประสบสุข.

วีริเยน ทุกฺขมจฺเจติ.[๑๕๕๓] คนล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร.

ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย[๑๕๕๔] พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุกระทำความอุตสาหะในหน้าที่ของตนนั้น เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วิริยารัมภะ**[๑๕๕๕] ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี มีใจแกล้วกล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ (ข้อ ๗ ในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรม สร้างที่พึ่ง หรือ คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้), **วิริยารัมภะ**[๑๕๕๖] คือ การประกอบความเพียร มิใช่การประกอบความเกียจคร้าน (ข้อ ๗ ในลักษณะตัดสินธรรมวินัย หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย), **วิริยารัมภะ**[๑๕๕๗] ปรารภความเพียร คือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียรพยายามในกิจการนั้น ๆ อยู่แล้ว อย่างมั่นคงจริงจัง (ข้อ ๔ ในเวสารัชชกรณธรรม ๕ คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ)

[๑๕๔๙] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๓๖/๔๓๐.

[๑๕๕๐] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๓๗/๑๓๙.

[๑๕๕๑] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๓๗/๑๓๙.

[๑๕๕๒] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๒/๔๒๘.

[๑๕๕๓] **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๖/๓๗๐.

[๑๕๕๔] **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๗๓/๗๔.

[๑๕๕๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๗,๓๖๐/๒๗๗, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๒๐.

[๑๕๕๖] **วิ.จู.** (บาลี) ๗/๔๐๖/๒๓๙, **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๓/๒๓๓.

[๑๕๕๗] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๑/๑๑๘.

วิริยะ[๑๕๕๘] ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ (ข้อ ๕ ในทศบารมี ปฏิปทาอันยิ่งยวด), **วิริยะ**[๑๕๕๙] ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย (ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔ คุณธรรม ที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย

อุตสาหะ ความบากบั่น ความพยายาม ความขยัน ความอดทน[๑๕๖๐]

๓.๔.๑๔๖ "ผิจะแก้แก้จงกระจ่าง"

แก้ หมายถึง ทำให้คลายจากลักษณะที่แน่นที่ติดขัด หรือ ที่เป็นเงื่อน เป็นปมอยู่ เช่น แก้ปม แก้เงื่อน, ทำให้หลุด ให้พ้นไป เช่น แก้คดี, ทำให้ดีขึ้น ทำให้ใช้การได้ เช่น แก้นาฬิกา แก้เครื่องจักร, เฉลย อธิบายให้เข้าใจ เช่น แก้ปัญหา แก้กระทู้, ทำให้หาย เช่น แก้จน แก้โรค, เอากลับคืนมาใช้ได้ เช่น ไปตีแก้เอาเมืองคืน[๑๕๖๑]

กระจ่าง หมายถึง สว่าง, สุกใส, ชัดเจน, แจ่ม[๑๕๖๒]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าจะแก้ไขปรับปรุงตัวให้กระจ่าง ก็จงแก้ไขและปรับปรุงสิ่งที่ไม่ดีไปสู่แนวทางที่ดียิ่งขึ้นต่อไป (ผิดแล้วแก้ไขสิ่งที่ไม่ดีให้ดีขึ้น)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตยกตัวอย่าง เช่น

ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร.[๑๕๖๓]

จงถอนตนขึ้นจากหล่ม เหมือนช้างตกหล่มถอนตนขึ้นฉะนั้น.

ปาปญฺเจ ปุริโส กยิรา   น นํ กยิรา ปุนปฺปุนํ
น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ   ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย.[๑๕๖๔]

คนเรานี้ ถ้ามีอันทำชั่วลงไป ก็อย่าพึงทำความชั่วนั้นซ้ำเข้าอีก อย่าพึงสร้างความพอใจในความชั่วนั้น การสั่งสมความชั่วเป็นการก่อความทุกข์.

๑๕๕๘ **ขุ.พุทฺธ.** (บาลี) ๓๓/๗๖/๔๔๖, **ขุ.จริยา.** (บาลี) ๓๓/๖๓๐.

๑๕๕๙ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๓๑/๒๖๐.

๑๕๖๐ พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๖๒.

๑๕๖๑ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๑๕–๑๑๖.

๑๕๖๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙.

๑๕๖๓ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๒๗/๗๓.

๑๕๖๔ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑๗/๓๗.

โย จ ปุพฺเพ ปมชฺชิตฺวา ปจฺฉา โส นปฺปมชฺชติ
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.[๑๕๖๕]

บุคคลใดในกาลก่อนเคยผิดพลาด ครั้นภายหลังเขากลับตัวได้ไม่ประมาท บุคคลนั้นย่อมทำโลกให้แจ่มใสเหมือนดังดวงจันทร์ อันพ้นจากเมฆหมอก.

ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปิถียติ
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.[๑๕๖๖]

บุคคลใดเคยทำกรรมชั่วไว้แล้ว (กลับตัวได้) หันมาทำดีปิดกั้น บุคคลนั้นย่อมทำโลกให้แจ่มใส เหมือนดังดวงจันทร์อันพ้นจากเมฆหมอก.

โย จ สเมติ ปาปานิ อณุํถูลานิ สพฺพโส
สมิตตฺตา หิ ปาปานํ "สมโณ"ติ ปวุจฺจติ.[๑๕๖๗]

ผู้ใดระงับบาปน้อยใหญ่ได้โดยประการทั้งปวง ท่านเรียกผู้นั้นว่า สมณะ เพราะเป็นผู้ระงับบาปทั้งหลางได้. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **พุทธโอวาท**[๑๕๖๘] ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี และทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์

ปธาน[๑๕๖๙] ความเพียร หรือ เรียกอีกอย่างว่า สัมมัปปธาน ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ มี ๔ ประการ

๓.๔.๑๔๗ "อย่ารักห่างกว่าชิด"

สุภาษิตบทนี้สอนให้รักและเห็นความสำคัญของบุคคลในครอบครัว เช่น พ่อแม่ และญาติพี่น้อง มากกว่ารักและให้ความสำคัญกับบุคคลที่ไม่ใช่พ่อแม่ และญาติพี่น้อง เพราะถึงอย่างไรญาติก็เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขเดียวกัน การเมตตาอนุเคราะห์สงเคราะห์ญาติ เมื่อได้ข้าวน้ำของฝากต่าง ๆ ก็แบ่งปันให้กัน พึ่งพาอาศัยกันเป็นการสร้างความสนิทสนมคุ้นเคย รักใคร่กลมเกลียวกันในหมู่ญาติ เมื่อถึงคราวเดือดร้อน ก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้าญาติพี่น้องไม่ช่วยเหลือกันแล้วจะให้ใครที่ไหนมาช่วยเหลือ

๑๕๖๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๒/๔๗.

๑๕๖๖ **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๗๒/๔๗.

๑๕๖๗ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๖๒.

๑๕๖๘ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

๑๕๖๙ **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗,๑๔/๑๘,๖๙/๘๔. ดูรายละเอียดในหน้า ๑๐๐–๑๐๑.

สุภาษิตบทนี้จึงสอนให้มีญาติธรรม คือ สังคหวัตถุ ๔ เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกันในวงศ์ญาติ

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุขา มตฺเตยฺยตา โลเก อโถ เปตฺเตยฺยตา สุขา.[๑๕๗๐]

ความเคารพรัก และบำรุงมารดาบิดา นำมาซึ่งความสุขในโลก.

น เต ปุตฺตา เย น ภรนฺติ ชิณฺณํ.[๑๕๗๑] ลูกที่ไม่เลี้ยงพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า ไม่นับว่าเป็นลูก.

โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
ตาย นํ ปาริจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ.[๑๕๗๒]

คนใดเลี้ยงมารดาบิดาโดยชอบธรรม เพราะการบำรุงเลี้ยงมารดาบิดานั่นแหละ คนดีย่อมสรรเสริญคนนั้นในโลกนี้ คนนั้นจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงใจในสวรรค์.

อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ.[๑๕๗๓] พ่อแม่เป็นผู้ที่ลูกควร นับถือบูชา.

มคฺโค สคฺคสฺส โลกสฺส.[๑๕๗๔] การเลี้ยงดูปรนนิบัติพ่อแม่ เป็นหนทางแห่งสวรรค์.

ปิตา จ มาตา จ อุปฏฺฐิตา เม.[๑๕๗๕] เราได้อุปถัมภ์บำรุงพ่อแม่แล้วหรือ.

มาตาเปตฺติภโร อสฺส.[๑๕๗๖] ลูกต้องเป็นคนเลี้ยงดูพ่อแม่.

ธีโร โภเค อธิคมฺม สงฺคณฺหาติ จ ญาตเก.[๑๕๗๗]

ปราชญ์ได้โภคทรัพย์ ย่อมสงเคราะห์ญาติ.

เอวํ กิจฺฉาภโต โปโส ปิตุ อปริจารโก
ปิตริ มิจฺฉา จริตฺวาน นิรยํ โส อุปปชฺชติ.[๑๕๗๘]

[๑๕๗๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔.

[๑๕๗๑] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๔๙๑/๑๒๕.

[๑๕๗๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๙, **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๑๖๔.

[๑๕๗๓] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๓๑/๑๒๗, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐, **ขุ.ชา.สตฺตติ.** (บาลี) ๒๘/๑๘๑/๕๖.

[๑๕๗๔] **ขุ.ชา.สตฺตติ** (บาลี) ๒๘/๑๖๔/๕๔.

[๑๕๗๕] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๔๓๘/๑๑๗.

[๑๕๗๖] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๔๙๘/๒๘๖.

[๑๕๗๗] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๑๕๗.

[๑๕๗๘] **ขุ.ชา.สตฺตติ.** (บาลี) ๒๘/๑๗๓/๕๕.

ผู้ที่ (มารดา) บิดา เลี้ยงมาโดยยากอย่างนี้ ไม่บำรุง (มารดา) บิดา ประพฤติผิดใน (มารดา) บิดา ย่อมเข้าถึงนรก เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อาหุเนยยัคคิ**[๑๕๗๙] ไฟอันควรแก่ของคำนับบูชา ได้แก่ บิดามารดา (ข้อ ๑ ในอัคคิ หรือ อัคคิปาริจาริยา ๓ ไฟที่ควรบำรุง), **คหปตัคคิ**[๑๕๘๐] ไฟของเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตรภรรยา และคนในปกครอง (ข้อ ๒ ในอัคคิปาริจาริยา ๓ บุคคลที่ควรบูชาด้วยการใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟของผู้บูชาไฟ)

สังคหวัตถุ[๑๕๘๑] ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล หลักการสงเคราะห์มี ๔ ประการ

ญาตกานญฺจ สงฺคโห[๑๕๘๒] สงเคราะห์ญาติ (ข้อ ๑๗ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี)

๓.๔.๑๔๘ "คิดข้างหน้าอย่าเบา"

สุภาษิตบทนี้สอนให้คิดให้รอบคอบก่อนทำสิ่งใดลงไป ให้ใช้วิจารณญาณ คิดหน้าคิดหลัง ก่อนทำสิ่งใดลงไป เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียหายขึ้นกับตนเอง และสอนให้วางแผน มีเป้าหมาย มีวิสัยทัศน์ที่ยาวไกล ในการดำเนินชีวิต ไม่มองเพียงผิวเผิน หรือ เฉพาะปัญหาที่ใกล้ตัว ควรมีการเตรียมการที่ดี ให้พรั่งพร้อม เพื่อไม่ให้เหตุการณ์นั้นบีบคั้นตัวเรา เมื่อเหตุการณ์นั้นมาถึง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.[๑๕๘๓] ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า.

อนาคตํ ปฏิกยิราถ กิจฺจํ

มา มํ กิจฺจํ กิจฺจกาเล พฺยเธสิ.[๑๕๘๔]

เตรียมกิจสำหรับอนาคตให้พร้อมไว้ก่อน อย่าให้กิจนั้นบีบคั้นตัวเมื่อถึงเวลาที่ต้องทำเฉพาะหน้า.

อชฺช สุเวติ ปุริโส สทตฺถํ นาวพุชฺฌติ

โอวชฺชมาโน กุปฺปติ เสยฺยโส อติมญฺญติ.[๑๕๘๕]

[๑๕๗๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **อง.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๙-๔๐.

[๑๕๘๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕, **อง.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๙-๔๐, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๓๗-๑๓๘.

[๑๕๘๑] **อง.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗,๒๕๖/๒๗๖, **อง.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๔/๑๗๙, **อง.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๑.

[๑๕๘๒] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๘๕.

[๑๕๘๓] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๒๒๗-๒๓๐/๓๕๖.

[๑๕๘๔] **ขุ.ชา.ทฺวาทส.** (บาลี) ๒๗/๓๖/๒๕๘.

[๑๕๘๕] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๕/๑๔๙.

คนที่ไม่รู้จักประโยชน์ตนว่า อะไรควรทำวันนี้ อะไรควรทำพรุ่งนี้ ใครตักเตือนก็โกรธ เย่อหยิ่งถือว่า ฉันเก่งฉันดี คนอย่างนี้เป็นที่ชอบใจของกาฬกิณี.

อตฺตาว เสยฺโย ปรมาว เสยฺโย

ลพฺภา ปิยา โอจิตตฺเตน ปจฺฉา.[๑๕๘๖]

ตนเองนี่แหละสำคัญกว่า สำคัญกว่าเป็นไหน ๆ ตระเตรียมตนไว้ให้ดีก่อนแล้ว ต่อไปก็จะได้สิ่งที่รัก.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ**[๑๕๘๗] การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (ข้อ ๒ ในปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ ทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง), **โยนิโสมนสิการ**[๑๕๘๘] ทำในใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยทุกวิธี (ข้อ ๓ ในวุฑฒิธรรม ๔ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม), **จิตตะ**[๑๕๘๙] ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝักใฝ่ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป (ข้อ ๓ ในอิทธิบาท ๔ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย)

๓.๔.๑๔๙ "อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก"

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เป็น **"อย่าถือเอาตื้นกว่าฦก"**[๑๕๙๐]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เรียนรู้จนมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง จนเป็นผู้เชี่ยวชาญ เก่งกล้าสามารถในสาขาวิชาที่ตนได้ศึกษา ไม่ใช่ศึกษาเล่าเรียนเพียงผิวเผิน ก็จะทำให้ไม่มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง เมื่อจบแล้ว ก็ทำอะไรไม่เป็น แก้ไขอะไรไม่ได้ ดังนั้น จงตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง และจงพยายามศึกษาเล่าเรียนให้สำเร็จดังที่มุ่งหวัง

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส พลิพทฺโทว ชีรติ

มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติ.[๑๕๙๑]

[๑๕๘๖] **ขุ.ชา.อสีติ.** (บาลี) ๒๘/๔๖๑/๑๒๑.

[๑๕๘๗] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓.

[๑๕๘๘] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๗๓.

[๑๕๘๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๓๑/๒๖๐.

[๑๕๙๐] **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๙๒.

[๑๕๙๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๕๒/๔๔.

คนมีการศึกษาน้อยนั้น ย่อมแก่เฒ่าไป เหมือนโคใช้งาน เจริญเติบโตแต่เนื้อ ส่วนปัญญาไม่เจริญ.

สพฺพํ สุตมธีเยถ หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ
สพฺพสฺส อตฺถํ ชาเนยฺย น จ สพฺพํ ปโยชเย
โหติ ตาทิสโก กาโล ยตฺถ อตฺถาวหํ สุตํ.[๑๕๙๒]

อันความรู้ควรเรียนทุกอย่าง ไม่ว่าต่ำสูง หรือปานกลาง ควรรู้ความหมายเข้าใจทั้งหมด แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ทุกอย่าง วันหนึ่งจะถึงเวลาที่ความรู้นั้นนำมาซึ่งประโยชน์.

สุสฺสูสา สุตวฑฺฒนี สุตํ ปญฺญาย วฑฺฒนํ
ปญฺญาย อตฺถํ ชานาติ ญาโต อตฺโถ สุขาวโห.[๑๕๙๓]

ความใฝ่เรียนสดับ เป็นเครื่องพัฒนาความรู้ ความรู้จากการเรียนสดับนั้น เป็นเครื่องพัฒนาปัญญา ด้วยปัญญา ก็รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประโยชน์ที่รู้จักแล้ว ก็นำสุขมาให้.

หีนชจฺโจปิ เจ โหติ อุฏฺฐาตา ธิติมา นโร
อาจารสีลสมฺปนฺโน นิเส อคฺคีว ภาสติ.[๑๕๙๔]

คนเรา ถึงมีชาติกำเนิดต่ำ แต่หากขยันหมั่นเพียร มีปัญญาประกอบด้วยอาจาระและศีลก็รุ่งเรืองได้ เหมือนอยู่ในคืนมืดสว่างไสว.

วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส.[๑๕๙๕]

คนที่สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา.

กิตฺติญฺจ ปปฺโปติ อธิจฺจ เวเท
สนฺตึ ปุเณติ จรเณน ทนฺโต.[๑๕๙๖]

เล่าเรียนสำเร็จวิทยา ก็ย่อมได้เกียรติ แต่ฝึกอบรมด้วยจริยธรรมต่างหาก จึงจะสบสันติ.

[๑๕๙๒] **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๗/๑๔๐.

[๑๕๙๓] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๙๒.

[๑๕๙๔] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๗/๓๔๖.

[๑๕๙๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๑๔๐/๘๔.

[๑๕๙๖] **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๓/๑๔๕.

อวิชฺชาปรมํ มลํ.[๑๕๙๗] ความไม่รู้ เป็นมลทินที่ร้ายที่สุด.

อวิชฺชา นิปตตํ วรา.[๑๕๙๘] บรรดาสิ่งที่โรยราร่วงหาย อวิชชาหมดไปได้เป็นดีที่สุด.

วิชฺชา อุปฺปตตํ เสฏฺฐา.[๑๕๙๙] บรรดาสิ่งที่งอกงามขึ้นมา วิชชาประเสริฐสุด.

โน เจ อสฺส สกา พุทฺธิ วินโย วา สุสิกฺขิโต
วเน อนฺธมหึโสว จเรยฺย พหุโก ชโน.[๑๖๐๐]

ถ้าไม่มีพุทธิปัญญา และมิได้ศึกษาระเบียบวินัย คนทั้งหลายก็จะดำเนินชีวิตเหมือนดังกระบือบอดในกลางป่า.

วรมสฺสตรา ทนฺตา อาชานียา จ สินฺธวา
กุญฺชรา จ มหานาคา อตฺตทนฺโต ตโต วรํ.[๑๖๐๑]

อัสดร อาชาไนย สินธพ กุญชร และช้างหลวง ฝึกแล้วล้วนดีเลิศ แต่คนที่ฝึกตนแล้วประเสริฐยิ่งกว่านั้น.

ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.[๑๖๐๒] ในหมู่มนุษย์ คนประเสริฐ คือคนที่ฝึกแล้ว.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ไตรสิกขา**[๑๖๐๓] ข้อที่จะต้องศึกษา หรือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน มี ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

อิทธิบาท[๑๖๐๔] คุณธรรมเครื่องให้ถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะศึกษา ใฝ่ใจรักที่จะศึกษาอยู่เสมอ และปรารถนาที่จะศึกษาให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป, (๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นศึกษาด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย, (๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งได้ศึกษา และเล่าเรียนวิชานั้น ๆ ด้วยความคิด เอาจิตฝักใฝ่ในการศึกษาไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป, (๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญา

[๑๕๙๗] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๑๕/๑๖๑.

[๑๕๙๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๔/๔๘.

[๑๕๙๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๔/๔๘.

[๑๖๐๐] **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๑๗๓.

[๑๖๐๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๒๒/๗๒.

[๑๖๐๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๗๒, **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๙๐/๒๐๐, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๑๘/๗๐.

[๑๖๐๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๘๗-๙๑/๒๒๕-๒๒๙.

[๑๖๐๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๔๓๑/๒๖๐.

พิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

พาหุสจฺจญฺจ[๑๖๐๕] เล่าเรียนศึกษามาก ทรงความรู้กว้างขวาง (ข้อ ๗ ในมงคล ๓๘), **พาหุสัจจะ**[๑๖๐๖] ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง (ข้อ ๓ ในเวสารัชชกรณธรรม ๕ คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ, ข้อ ๕ ในอริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ และข้อ ๒ ในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรมสร้างที่พึ่ง)

ถ้าศึกษาตามกระบวนของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา โดยมีอิทธิบาท ๔ เป็นพื้นฐาน ก็จะประสบความสำเร็จในการศึกษา ตามที่ตนปรารถนา

๓.๔.๑๕๐ "เมื่อเข้าศึกระวังตน"

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ขณะเข้าสู่ศึกสงคราม ให้มีความระมัดระวังตัว ไม่ประมาท ทั้งนี้เพราะศัตรูย่อมไม่มีความหวังดีต่อกัน ดังนั้น เมื่ออยู่ในสนามรบ ต้องไม่ประมาท ต้องระวังตนให้ดีเป็นกรณีพิเศษ เพราะมีอันตรายรอบด้าน หากประมาทเพียงนิดเดียว อาจเป็นอันตรายถึงชีวิต

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ
อนาคตาภยา ธีโร อุโภ โลเก อเวกฺขติ.[๑๖๐๗]

พึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงระวังภัยที่ยังไม่มาถึง ผู้ฉลาดย่อมมองดูโลกทั้ง ๒ เพราะกลัวต่ออนาคต.

เอกรตฺตํ ทฺวิรตฺตํ วา ทุกฺขํ วสติ เวริสุ.[๑๖๐๘]

อยู่ในพวกไพรีคืนเดียวหรือสองคืน ก็เป็นทุกข์.

ยตฺถ เวรี นิวีสติ น วเส ตตฺถ ปณฺฑิโต.[๑๖๐๙]

ไพรีอยู่ในที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่ในที่นั้น.

๑๖๐๕ **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

๑๖๐๖ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๔๕/๒๓๖, **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๑/๑๑๘, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖/๔, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๑๙.

๑๖๐๗ **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๔๔/๑๐๒.

๑๖๐๘ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

๑๖๐๙ **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

สงฺเกเถว อมิตฺตสฺมึ มิตฺตสฺมิมฺปิ น วิสฺสเส.[๑๖๑๐]

ควรระแวงในศัตรู แม้ในมิตรก็ไม่ควรไว้ใจ.

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.[๑๖๑๑] เพราะความไว้ใจ ภัยจึงตามมา.

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ.[๑๖๑๒] ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย.

ปมาโท รกฺขโต มลํ.[๑๖๑๓] ความประมาท เป็นมลทินของผู้รักษา.

เย ปมตฺตา ยถา มตา.[๑๖๑๔] ผู้ประมาทแล้ว เหมือนคนตายแล้ว.

เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ เย ปมชฺชนฺติ มาณวา.[๑๖๑๕]

คนประมาท ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.

อปฺปมาโท อมตํปทํ.[๑๖๑๖] ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย.

อปฺปมตฺตา น มียนฺติ.[๑๖๑๗] ผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ตาย.

อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ.[๑๖๑๘] บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท.

อปฺปมาทญฺจ เมธาวี ธนํ เสฏฺฐํ ว รกฺขติ.[๑๖๑๙]

ปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์ประเสริฐสุด.

อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ.[๑๖๒๐]

ผู้ไม่ประมาทพินิจอยู่ ย่อมถึงสุขอันไพบูลย์.

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ.[๑๖๒๑] ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม.

[๑๖๑๐] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๓๐/๔๔.

[๑๖๑๑] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๙๗/๒๓.

[๑๖๑๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๑๖๑๓] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๑๕/๑๖๑, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๔๑/๕๙.

[๑๖๑๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๑๖๑๕] **นัย–ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๒๗๑/๒๓๙.

[๑๖๑๖] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๑๖๑๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, **ขุ.ชา.ตึส.** (บาลี) ๒๗/๓๓๒/๔๒๒.

[๑๖๑๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔, **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๓/๔๔, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๐/๒๑.

[๑๖๑๙] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖/๒๐

[๑๖๒๐] **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๕๒/๓๓๘, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๖/๒๐.

[๑๖๒๑] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๘๖/๑๘๙.

อปฺปมาทรตา โหถ.[๑๖๒๒] ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ยินดีในความไม่ประมาท.

อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคฺคณฺหาติ ปณฺฑิโต.[๑๖๒๓]

บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมได้รับประโยชน์ทั้งสอง.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อัปปมาทะ**[๑๖๒๔] ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง มีความระมัดระวังตัว, **อัปปมาทคารวตา**[๑๖๒๕] ความเคารพในความไม่ประมาท (ข้อ ๕ ในคารวตา ๖), **อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ**[๑๖๒๖] ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย (ข้อ ๒๑ ในมงคล ๓๘)

๓.๔.๑๕๑ "เป็นคนเรียนความรู้"

สุภาษิตบทนี้สอนให้ใฝ่เรียนรู้ พยายามศึกษาหาวิชาความรู้อยู่สม่ำเสมอ เพื่อนำวิชาความรู้นั้นมาพัฒนาตนเอง และเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุสฺสูสา สุตวฑฺฒนี สุตํ ปญฺญาย วฑฺฒนํ
ปญฺญาย อตฺถํ ชานาติ ญาโต อตฺโถ สุขาวโห.[๑๖๒๗]

ความใฝ่เรียนสดับ เป็นเครื่องพัฒนาความรู้ ความรู้จากการเรียนสดับนั้น เป็นเครื่องพัฒนาปัญญา ด้วยปัญญาก็รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประโยชน์ที่รู้จักแล้วก็นำสุขมาให้.

สาธุ โข สิปฺปกํ นาม อปิ ยาทิสิกีทิสํ.[๑๖๒๘]

ขึ้นชื่อว่าศิลปวิทยาไม่ว่าอย่างไหน ๆ ให้ประโยชน์ได้ทั้งนั้น.

สิกฺเขยฺย สิกฺขิตพฺพํ.[๑๖๒๙] อะไรควรศึกษา ก็ศึกษาไปเถิด.

[๑๖๒๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๒๗/๗๓.

[๑๖๒๓] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔, **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๔๓/๔๔, **ขุ.อิติ.** (บาลี) ๒๕/๒๓/๒๔๗.

[๑๖๒๔] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๕๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๒๘-๑๒๙/๑๐๓-๑๐๖, **สํ.ม.** (บาลี) ๑๙/๕๔/๒๓, ๖๑/๒๔ **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๐/๘๗/๑๘, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๗/๓๕๑.

[๑๖๒๕] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗-๓๑๘.

[๑๖๒๖] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๘/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๗/๓๘๕.

[๑๖๒๗] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๙๒.

[๑๖๒๘] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

[๑๖๒๙] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๘/๒๗.

สวิรุฬฺเหถ เมธาวี   เขตฺเต พีชํว วุฏฺฐิยา.[๑๖๓๐]

คนมีปัญญาย่อมเจริญก้าวหน้า ดังพืชในนางอกงามด้วยน้ำฝน.

น เหว เวทา อผลา ภวนฺติ.[๑๖๓๑] การศึกษาเล่าเรียน เป็นของไม่ไร้ประโยชน์เลย.

วิชฺชา อุปฺปตฺตํ เสฏฺฐา.[๑๖๓๒] บรรดาสิ่งที่งอกงามขึ้นมา วิชชาประเสริฐที่สุด.

กิจฺฉา วุตฺติ อสิปฺปสฺส.[๑๖๓๓] คนไม่มีความรู้เป็นอยู่ยาก.

ภเวยฺย ปริปุจฺฉโก.[๑๖๓๔] พึงเป็นนักสอบถาม ชอบค้นคว้าหาความรู้.

อวิชฺชา ปรมํ มลํ.[๑๖๓๕] ความไม่รู้ เป็นมลทินที่ร้ายที่สุด.

อวิชฺชา นิปตตํ วรา.[๑๖๓๖] บรรดาสิ่งที่โรยราร่วงหาย อวิชชาหมดไปได้เป็นดีที่สุด.

โน เจ อสฺส สกา พุทฺธิ   วินโย วา สุสิกฺขิโต
วเน อนฺธมหึโสว   จเรยฺย พหุโก ชโน.[๑๖๓๗]

ถ้าไม่มีพุทธิปัญญา แลมิได้ศึกษาระเบียบวินัย คนทั้งหลาย ก็จะดำเนินชีวิตเหมือนดังกระบือบอดในกลางป่า.

อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส   พลิพทฺโทว ชีรติ
มํสานิ ตสฺส วฑฺฒนฺติ   ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติ.[๑๖๓๘]

คนที่เล่าเรียนน้อย ย่อมแก่เหมือนโคถึก เนื้อหนังของเขาพัฒนา แต่ปัญญาหาพัฒนาไม่.

สพฺพํ สุตมธีเยถ   หีนกุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ
สพฺพสฺส อตฺถํ ชาเนยฺย   น จ สพฺพํ ปโยชเย
โหติ ตาทิสโก กาโล   ยตฺถ อตฺถาวหํ สุตํ.[๑๖๓๙]

๑๖๓๐ **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖.

๑๖๓๑ **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๓/๑๔๕, **ขุ.ชา.ปกิณฺณก.** (บาลี) ๒๗/๖๕/๒๙๘.

๑๖๓๒ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๔/๔๘.

๑๖๓๓ **ขุ.ชา.ทุวาทสก.** (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๙.

๑๖๓๔ **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๑๔๕๕/๒๘๑.

๑๖๓๕ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๑๕/๑๖๑, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๒๔๗/๕๙.

๑๖๓๖ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๔/๔๘.

๑๖๓๗ **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๑๗๓.

๑๖๓๘ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๕๒/๔๔.

๑๖๓๙ **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๗/๑๔๐.

อันความรู้ควรเรียนทุกอย่าง ไม่ว่าต่ำสูง หรือปานกลาง ควรรู้ความหมายเข้าใจทั้งหมด แต่ไม่จำเป็นต้องใช้ทุกอย่าง วันหนึ่งจะถึงเวลาที่ความรู้นั้นนำมาซึ่งประโยชน์.

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ไตรสิกขา**[๑๖๔๐] ข้อที่จะต้องศึกษา (ศีล สมาธิ ปัญญา), **สิกขาคารวตา**[๑๖๔๑] ความเคารพในการศึกษา (ข้อ ๔ ในคารวตา ๖ ความเคารพ), **พาหุสจฺจญฺจ**[๑๖๔๒] ศึกษาเล่าเรียนมาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับตรับฟังค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ (ข้อ ๗ ในมงคล ๓๘ ธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ), **พาหุสัจจะ**[๑๖๔๓] ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง

๓.๔.๑๕๒ "จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์"

ยิ่ง เป็นคำวิเศษณ์ ถ้าอยู่ข้างหลัง หมายความว่า เป็นยอด, ที่สุด เช่น ดียิ่ง, งามยิ่ง[๑๖๔๔]

ผู้ คือ คำใช้แทนคำว่า คนหรือสิ่งที่ถือเสมือนคน เช่น ผู้นั้น ผู้นี้, คำใช้ประกอบคำกริยา หรือประกอบคำวิเศษณ์ให้เป็นนามขึ้น เช่น ผู้ดี ผู้กิน[๑๖๔๕]

ศักดิ์ หมายถึง อำนาจ, ความสามารถ, กำลัง, ฐานะ[๑๖๔๖]

สุภาษิตบทนี้สอนให้เป็นยอดคน หรือ ให้เก่ง ให้ดี ให้งามยิ่ง เหมือนผู้ศักดิ์ คือ มีกำลัง หรือ มีฐานะ แต่การจะเป็นยอดคน หรือ คนดี คนเก่ง คนที่งามยิ่งนั้นต้องมีธรรมะ และต้องเป็นผู้ประพฤติธรรม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สนาถา วิหรถ มา อนาถา.[๑๖๔๗] ท่านทั้งหลาย จงมีที่พึ่งอยู่เถิด อย่าไม่มีที่พึ่งอยู่เลย.

ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ.[๑๖๔๘] ราชา เป็นสง่าแห่งแว่นแคว้น.

ราชา มุขํ มนุสฺสนํ.[๑๖๔๙] ราชา เป็นประมุขของประชาชน.

[๑๖๔๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๘๗-๙๑/๒๒๕-๒๒๙.

[๑๖๔๑] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๓๒/๓๑๗-๓๑๘.

[๑๖๔๒] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

[๑๖๔๓] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๔๕/๒๓๖, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๑๙.

[๑๖๔๔] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๗๔.

[๑๖๔๕] อ้างแล้ว. หน้า ๕๒๖.

[๑๖๔๖] อ้างแล้ว. หน้า ๗๘๐.

[๑๖๔๗] **นัย-องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๘/๒๑.

[๑๖๔๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๒/๔๗.

[๑๖๔๙] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕, **ม.ม.** (บาลี) ๑๓/๔๐๐/๓๘๖, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๕๗๔/๔๔๙.

ขตฺติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ เย โคตฺตปฏิสาริโน.[๑๖๕๐]

กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ผู้รังเกียจด้วยสกุล.

สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา.[๑๖๕๑] ราชาชอบธรรมจึงจะดี.

นิสมฺม ขตฺติโย กยิรา.[๑๖๕๒] เป็นกษัตริย์ พึงใคร่ครวญแล้วจึงทำ.

นิสมฺม ทณฺฑํ ปณเยยฺย อิสฺสโร.[๑๖๕๓]

คนที่เป็นใหญ่ จะต้องใคร่ครวญให้ดีก่อน จึงค่อยลงโทษ

ธีโร จ พลวา สาธุ ยูถสฺส ปริหารโก.[๑๖๕๔]

ผู้บริหารหมู่ชน เป็นปราชญ์ และมีกำลังเข้มแข็งจึงจะเป็นผลดี.

มหตฺตปตฺโตปิ นิวาตวุตฺติ.[๑๖๕๕] ถึงจะเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมา ก็ควรมีความถ่อมตน.

อกฺโกธนสฺส วิชิเต ฐิตธมฺมสฺส ราชิโน
สุขํ มนุสฺสา อาเสถ สีตจฺฉายาย สํฆเร.[๑๖๕๖]

ในแว่นแคว้นของราชาผู้มีเมตตา มีธรรมมั่นคง ประชาชนจะนอนเป็นสุข เหมือนนอนอยู่ในบ้านของตัว ในร่มเงาอันเย็นสบาย.

กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ น โคตฺเตน ธเนน วา.[๑๖๕๗]

การงาน ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอันอุดม ๑ คนบริสุทธิ์ด้วยสิ่งทั้ง ๕ นี้ หาใช่ด้วยตระกูลหรือด้วยทรัพย์ไม่.

๑๖๕๐ **ที.สี.** (บาลี) ๙/๒๗๗/๙๘, **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๑๔๐/๘๔, **ม.ม.** (บาลี) ๑๗/๓๐/๒๒, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๘๒/๑๘๔, **สํ.นิ.** (บาลี) ๑๖/๒๔๕/๒๖๙, **องฺ.เอกก.** (บาลี) ๒๔/๑๐/๒๗๓.

๑๖๕๑ **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๐๑/๑๗.

๑๖๕๒ **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๒๘/๑๑๒, **ขุ.ชา.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๗/๕/๑๒๕.

๑๖๕๓ **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๒๓๑/๓๕๖.

๑๖๕๔ **ขุ.ชา.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๖๕/๑๗๐.

๑๖๕๕ **ขุ.ชา.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๗/๕๗/๑๕๐.

๑๖๕๖ **ขุ.ชา.ปญฺญาส.** (บาลี) ๒๘/๑๐๒/๑๗.

๑๖๕๗ **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๔๘/๓๗.

ธมฺมจารี สุขํ เสติ.[๑๖๕๘] ผู้ประพฤติธรรม อยู่เป็นสุข.

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ.[๑๖๕๙] ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม.

น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี.[๑๖๖๐] ผู้ประพฤติธรรม ไม่ไปสู่ทุคคติ.

ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ.[๑๖๖๑] ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว นำมาซึ่งความสุข.

ธมฺเม ฐิตํ น วิชหาติ กิตฺติ.[๑๖๖๒] เกียรติย่อมไม่ละทิ้งผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรม เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ธัมมานุธัมมปฏิบัติ**[๑๖๖๓] ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลัก คือให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กับธรรมข้ออื่น ๆ (ข้อ ๔ ในวุฑฒิธรรม ๔ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม), **ธัมมกามตา**[๑๖๖๔] ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักรับฟัง ทำให้เกิดความพอใจ น่าร่วมปรึกษาสนทนา (ข้อ ๖ ในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรมอันกระทำที่พึ่ง), **อัตตสัมมาปณิธิ**[๑๖๖๕] ตั้งตนไว้ชอบ ตั้งจิตคิดมุ่งหมาย นำตนไปถูกทาง (ข้อ ๓ ในจักร ๔ ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่จุดหมาย และ ข้อ ๖ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี)

๓.๔.๑๕๓ "อย่ามักง่ายมิดี"

มักง่าย หมายถึง มีนิสัยชอบเอาแต่ความสะดวกเข้าว่า[๑๖๖๖]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนมักง่าย สอนให้เป็นคนทำงานด้วยความรอบคอบละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้ผลงานที่ออกมานั้นดี ประณีต เรียบร้อย มีระเบียบวินัย สวยงาม

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

[๑๖๕๘] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๖๘-๑๖๙/๔๗.

[๑๖๕๙] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘.

[๑๖๖๐] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘.

[๑๖๖๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๓,๒๔๖/๔๘,๒๕๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๖๙, **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘, **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖.

[๑๖๖๒] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๓/๔๒/๔๒.

[๑๖๖๓] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๓๗.

[๑๖๖๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๗,๓๖๐/๓๗๗, **องฺ.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๗/๒๐.

[๑๖๖๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗, **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๔/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๓/๓๘๕.

[๑๖๖๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๔๐.

อปิ อตรมานานํ ผลาสาว สมิชฺฌติ.[๑๖๖๗]

อันความหวังในผล ย่อมสำเร็จแก่ผู้ไม่ใจเร็วด่วนได้.

เวคสา หิ กตํ กมฺมํ มนฺโท ปจฺฉานุตปฺปติ.[๑๖๖๘]

การงานที่ทำโดยผลีผลาม ทำให้คนอ่อนปัญญาต้องเดือดร้อนภายหลัง.

อสเมกฺขิตกมฺมนฺตํ ตุริตาภินิปาตินํ
ตานิ กมฺมานิ ตปฺเปนฺติ อุณฺหํ วชฺโฌหิตํ มุเข.[๑๖๖๙]

ผู้ที่ทำการงานลวก ๆ โดยมิได้พิจารณาใคร่ครวญให้ดี เอาแต่รีบร้อนพรวดพราดจะให้เสร็จ การงานเหล่านั้นจะก่อความเดือดร้อนให้ เหมือนตักอาหารที่ยังร้อนใส่ปาก.

อถ ปจฺฉา กุรุเต โยคํ กิจฺเจ อาวาสุ สีทติ.[๑๖๗๐]

ถ้ามัวล่าช้าเพียรทำกิจล้าหลังไป จะจมลงในห้วงอันตราย.

โย ทนฺธกาเล ทนฺเธติ ตรณีเย จ ตีรเย.[๑๖๗๑]

ที่ควรช้า ก็ช้า ที่ควรเร่ง ก็เร่ง ผลที่หมายถึงจะสำเร็จบริบูรณ์.

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.[๑๖๗๒] ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า.

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ.[๑๖๗๓] จงทำประโยชน์ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท.

ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ น ตํ โหติ มหปฺผลํ.[๑๖๗๔]

การงานใด ๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.

กยิรา เจ กยิราเถนํ.[๑๖๗๕] ถ้าจะทำ ก็ควรทำให้จริง.

ทฬฺหเมนํ ปรกฺกเม.[๑๖๗๖] พึงบากบั่นทำการให้มั่นคง.

[๑๖๖๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๘/๒.

[๑๖๖๘] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๒๑/๔๒๙.

[๑๖๖๙] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๗/๓๘.

[๑๖๗๐] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๕๔/๓๔๖.

[๑๖๗๑] **ขุ.ชา.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๗/๑๘๐/๑๒๐.

[๑๖๗๒] **ขุ.ชา.วีสติ.** (บาลี) ๒๗/๒๒๘-๒๓๑/๓๕๖.

[๑๖๗๓] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

[๑๖๗๔] นัย **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

[๑๖๗๕] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๓/๗๐.

[๑๖๗๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖.

อกิลาสุ วินฺเท หทยสฺส สนฺตึ.[๑๖๗๗] คนขยันวุ่นกับงาน จะได้ความสงบใจ.

วายมสฺสุ สกิจฺเจสุ.[๑๖๗๘] จงพยายามในหน้าที่ของตน เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **วินโย จ สุสิกฺขิโต**[๑๖๗๙] ความมีระเบียบวินัย ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี (ข้อ ๙ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ) ถ้าตัวเราเป็นคนที่มีระเบียบวินัย การงานของเราก็จะประณีต มีระเบียบวินัยเรียบร้อยสวยงาม, **ราคจริต**[๑๖๘๐] ผู้ประพฤติหนักไปในทางรักสวยรักงาม มีระเบียบวินัยเรียบร้อยสวยงาม (ข้อ ๑ ในจริต ๖ ความประพฤติปกติ, อุปนิสัย หรือ ประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน), **สุกตกมฺมกรา**[๑๖๘๑] ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น[๑๖๘๒] (ข้อ ๔ ในหลักของคนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นาย ในเหฏฐิมทิศ), **อนากุลา จ กมฺมนฺตา**[๑๖๘๓] การงานไม่อากูล (ข้อ ๑๔ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี) หมายถึง ทำการงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เอาธุระ รู้จักกาล ไม่คั่งค้างย่อหย่อน ทำด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย ประณีต

๓.๔.๑๕๔ "อย่าตีงูให้แก่กา"

ตีงูให้กากิน เป็นสำนวนหมายความว่า ลงทุนลงแรงทำสิ่งที่ไม่เป็นคุณแก่ตน มีแต่จะเป็นโทษแล้วยังกลับไปเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอีก เปรียบเสมือนตีงู ซึ่งงูอาจจะกัดเอาก็ได้ แล้วถึงงูตายก็เอามาทำประโยชน์อะไรไม่ได้ นอกจากกาจะมากิน[๑๖๘๔] ส่วนราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของ "ตีงูให้กากิน" ว่าทำสิ่งใด ๆ ไว้แล้ว แต่ผลไปตกแก่ผู้อื่น หรือ ทำสิ่งที่ตนควรจะได้รับประโยชน์ แต่กลับไม่ได้[๑๖๘๕] หรืออาจหมายความว่า อย่าทำสิ่งไร้ประโยชน์แก่คนอื่น เพราะจะทำให้ตนเองเดือดร้อน

ในสุภาษิตบทนี้ เปรียบเทียบคนที่มุ่งหมายให้เราพินาศว่าเสมือนกา สุภาษิตบทนี้จึงสอนไม่ให้ทำคุณประโยชน์แก่คนชั่ว เพราะคนชั่วย่อมไม่รู้จักบุญคุณของใคร จึงสอนให้ทำในสิ่งที่ควรทำ และไม่ควรทำในสิ่งที่ไม่ควรทำ

[๑๖๗๗] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๒/๑.

[๑๖๗๘] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๑๒/๔๒๘.

[๑๖๗๙] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๕/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๔/๓๘๕.

[๑๖๘๐] **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙,๑๙๑/๓๘๔, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕.

[๑๖๘๑] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖.

[๑๖๘๒] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๖/๑๖๔,๒๗๑/๑๖๖.

[๑๖๘๓] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๖/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๓๘๕.

[๑๖๘๔] ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), **สำนวนไทย**, สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย–ญี่ปุ่น), กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๘, หน้า ๒๒๖.

[๑๖๘๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๓๕๐.

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นานตฺถกามสฺส กเรยฺย อตฺถํ.[๑๖๘๖] ไม่พึงทำคุณประโยชน์แก่ผู้มุ่งความพินาศ.

กิจฺจานุกุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจํ.[๑๖๘๗] พึงทำกิจแก่ผู้ช่วยทำกิจ.

น เว อนตฺถกุสเลน อตฺถจริยา สุขาวหา.[๑๖๘๘]

คนฉลาดไม่ถูกเรื่อง ถึงจะพยายามทำประโยชน์ ก็ไม่สัมฤทธิ์ผลให้เกิดสุข.

อนตฺเถ น ยุตฺโต สิยา.[๑๖๘๙] ไม่พึงขวนขวายในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์.

สพฺพญฺเจ ปฐวึ ทชฺชา นากตญฺญุมภิราธเย.[๑๖๙๐]

ถึงให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ยังคนอกตัญญูให้จงรักไม่ได้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **อนวชฺชานิ กมฺมานิ**[๑๖๙๑] การงานที่ไม่มีโทษ หรือ กิจกรรมที่ดีงามเป็นประโยชน์ ซึ่งไม่เป็นทางเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่น (ข้อ ๑๘ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี)

๓.๔.๑๕๕ "อย่าตีปลาหน้าไซ"

ตีปลาหน้าไซ หมายถึง การตีหรือกระทุ่มน้ำตรงหน้าไซ ให้น้ำปั่นป่วน จนปลาตื่นหนีไป ไม่เข้าไซที่ดักไว้ ดังนั้น สุภาษิตนี้จึงหมายถึง การกระทำอะไรที่เป็นการขัดขวางผลประโยชน์ที่เขาควรมีควรได้อยู่แล้ว ให้ต้องเสียไป[๑๖๙๒]

ส่วนราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า การพูดหรือทำให้กิจการของผู้อื่น ซึ่งกำลังดำเนินไปด้วยดีกลับเสียไป[๑๖๙๓]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้ขัดขวางผลประโยชน์ หรือคุณงามความดีของผู้อื่น หรือขัดขวางไม่ให้ผู้อื่นบรรลุคุณงามความดี หรือจุดมุ่งหมายสูงสุด เช่น พระเวสสันดรได้พระราชทานสองกุมารแก่ชูชก แล้วชูชกตีสองกุมาร อย่างไม่มีความเมตตาปรานี ทำให้พระเวสสันดรต้อง

[๑๖๘๖] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๕/๖๓.

[๑๖๘๗] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๕/๖๓.

[๑๖๘๘] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๖/๑๒.

[๑๖๘๙] **ขุ.ชา.ตึสติ.** (บาลี) ๒๗/๑๗๕/๔๐๔.

[๑๖๙๐] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๗๒/๑๘.

[๑๖๙๑] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๘๕.

[๑๖๙๒] ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), **สำนวนไทย,** หน้า ๒๓๐.

[๑๖๙๓] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๓๕๐.

เดือดดาล ตามความในสุภาษิตนี้ พระโพธิญาณเป็นไซ พระเวสสันดรเป็นปลาที่จะเข้าไปในไซ สองกุมารเป็นน้ำ ชูชกเป็นผู้กระทุ่มน้ำ หมายถึง ตีสองพระกุมาร ก็ทำให้ปลาตื่นไม่เข้าไซ เปรียบได้กับชูชกเป็นผู้ขัดขวางพระเวสสันดร เพื่อไม่ให้บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ พระโพธิญาณ แต่น้ำพระทัยของพระเวสสันดร ก็ฟื้นจากอุเบกขา มีปัญญารู้ว่าพระองค์เพิ่งได้บริจาคบุตรทานบารมี

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต.[๑๖๙๔] บาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ.

ปาปํ ปาเปน สุกรํ.[๑๖๙๕] ความชั่ว คนชั่วทำง่าย.

น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ.[๑๖๙๖]

ทำกรรมใดแล้ว ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำนั้นไม่ดี.

ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ.[๑๖๙๗]

ทำกรรมใดแล้ว ไม่ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำนั้นแลดี.

กตญฺจ สุกตํ เสยฺโย.[๑๖๙๘] ความดี ทำไว้แลดีกว่า.

อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.[๑๖๙๙] ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า.

ปาปานํ อกรณํ สุขํ.[๑๗๐๐] การไม่ทำความชั่ว ให้เกิดความสุข.

น ปณฺฑิตา อตฺตสุขสฺส เหตุ

ปาปานิ กมฺมานิ สมาจรนฺติ.[๑๗๐๑]

บัณฑิตไม่ประกอบความชั่ว เพราะเห็นแก่ความสุขส่วนตัว.

จรนฺติ พาลา ทุมฺเมธา อมิตฺเตเนว อตฺตนา.[๑๗๐๒]

คนพาลปัญญาทราม ย่อมดำเนินชีวิต โดยมีตนเองนั่นแหละเป็นศัตรู.

[๑๖๙๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๒๔/๓๙.

[๑๖๙๕] **วิ.จูฬ.** (บาลี) ๗/๓๔๓/๑๓๙, **ขุ.อุ.** (บาลี) ๒๕/๔๘/๑๗๗.

[๑๖๙๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๖๘, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๗/๒๘.

[๑๖๙๗] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๖๘, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙.

[๑๖๙๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๑๖๙๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๘๙/๕๖, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๗๑.

[๑๗๐๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๗๔.

[๑๗๐๑] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๔๙/๒๓๒.

[๑๗๐๒] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๑๐๓/๖๘.

หาเปติ อตฺถํ ทุมฺเมโธ.[๑๗๐๓] คนมีปัญญาทราม ย่อมพร่าประโยชน์เสีย.

ทุพฺภึ กโรติ ทุมฺเมโธ.[๑๗๐๔] คนมีปัญญาทราม ย่อมทำความประทุษร้าย. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **พุทธโอวาท**[๑๗๐๕] คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญแต่ความดี (ข้อ ๑ และ ๒ ในพุทธโอวาท ๓ ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ), **อนวชฺชานิ กมฺมานิ**[๑๗๐๖] การงานไม่มีโทษ กิจกรรมที่ดีงามเป็นประโยชน์ซึ่งไม่เป็นทางเสียหาย (ข้อ ๑๘ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ), **อารตี วิรตี ปาปา**[๑๗๐๗] เว้นจากความชั่ว (ข้อ ๑๙ ในมงคล ๓๘ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี)

๓.๔.๑๕๖ "ใจอย่าเบาจงหนัก"

ใจเบา หมายถึง ไม่ยั้งคิด เชื่อง่าย[๑๗๐๘]

ใจหนักแน่น หมายถึง มีใจอดทน ไม่เชื่อง่าย.[๑๗๐๙]

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้เป็นคนใจเบา คือ ไม่ยั้งคิดหรือเชื่อง่าย และสอนให้เป็นคนใจหนักแน่น คือ มีจิตใจที่อดทนและไม่ยอมเชื่อง่าย ให้เชื่อในสิ่งที่ประกอบด้วยเหตุผล เมื่อเชื่อต่อสิ่งใดแล้ว ก็ควรประกอบกิจในสิ่งที่ตนเชื่อนั้นอย่างไม่ย่อท้อ เช่น เชื่อว่า พระธรรมของพุทธองค์สามารถพาบุคคลให้พ้นทุกข์ได้ เป็นต้น

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ.[๑๗๑๐] การฝึกจิตเป็นความดี.

จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ.[๑๗๑๑] จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ.[๑๗๑๒] จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้.

[๑๗๐๓] **ขุ.ชา.เอกก.** (บาลี) ๒๗/๔๖/๑๒.

[๑๗๐๔] **ขุ.ชา.ทสก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๐/๒๒๗.

[๑๗๐๕] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

[๑๗๐๖] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๘๕.

[๑๗๐๗] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๗/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๖/๓๘๕.

[๑๗๐๘] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๒๔๓.

[๑๗๐๙] อ้างแล้ว.

[๑๗๑๐] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

[๑๗๑๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

[๑๗๑๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

วิหญฺญตี จิตฺตวสานุวตฺตี.[๑๗๑๓] ผู้ประพฤติตามอำนาจจิต ย่อมลำบาก.

จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี.[๑๗๑๔] ผู้มีปัญญาพึงรักษาจิต.

สจิตฺตมนุรกฺขถ.[๑๗๑๕] จงตามรักษาจิตของตน.

สทฺธา สาธุ ปติฏฺฐิตา.[๑๗๑๖] ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา.[๑๗๑๗] ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว นำสุขมาให้.

สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ.[๑๗๑๘] ศรัทธาเป็นทรัพย์ประเสริฐของคนในโลกนี้.

โย จ สทฺทปฺปริตฺตาสี — วเน วาตมิโค ยถา
ลหุจิตฺโตติ ตํ อาหุ — นาสฺส สมฺปชฺชเต วตํ.[๑๗๑๙]

ผู้ใดมักหวาดสะดุ้งต่อเสียง เหมือนเนื้อทรายในป่า ท่านเรียกผู้นั้นว่า มีจิตเบา พรตของเขาย่อมไม่สำเร็จ.

จิตฺเตน นียติ โลโก — จิตฺเตน ปริกสฺสติ
จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส — สพฺเพว วสมนฺวคู.[๑๗๒๐]

โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว.

ทุนฺนิคฺคหสฺส ลหุโน — ยตฺถ กามนิปาติโน
จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ — จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ.[๑๗๒๑]

การฝึกจิตที่ข่มยาก ที่เบา มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ เป็นความดี (เพราะว่า) จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

สุทุทฺทสํ สุนิปุณํ — ยตฺถ กามนิปาตินํ
จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี — จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ.[๑๗๒๒]

[๑๗๑๓] **ขุ.ชา.ทุก.** (บาลี) ๒๗/๑๑๖/๖๗.

[๑๗๑๔] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๖/๒๒.

[๑๗๑๕] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๒๗/๗๓.

[๑๗๑๖] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๕๑/๔๑.

[๑๗๑๗] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๗๔.

[๑๗๑๘] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๓/๔๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๖๙.

[๑๗๑๙] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๒๘/๒๔๓.

[๑๗๒๐] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๖๒/๔๔.

[๑๗๒๑] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

[๑๗๒๒] **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒.

ผู้มีปัญญาพึงรักษาจิตที่เห็นได้ยากนัก ละเอียดนัก มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ (เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้ เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **จิตตภาวนา**[๑๗๒๓] (ภาวิตจิต) การเจริญจิต พัฒนาจิต หรือการฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร ความอดทน และมีสภาพจิตใจที่เข้มแข็ง หนักแน่น ไม่เชื่อง่าย เป็นต้น (ข้อ ๓ ในภาวนา ๔ การเจริญ การฝึกอบรม หรือ การพัฒนา), **สัทธาจริต**[๑๗๒๔] ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย (ข้อ ๔ ในจริต ๖ ความประพฤติปกติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, อุปนิสัย หรือ ประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน)

สัทธา[๑๗๒๕] ความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มี ๔ ประการ คือ (๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยการอ้อนวอน หรือ นอนคอยโชค เป็นต้น, (๒) วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม หรือเชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว, (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน และเชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน, (๔) **ตถาคตโพธิสัทธา**[๑๗๒๖] เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะ ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

ศรัทธาทั้ง ๔ อย่างนี้ มีมาในบาลีเฉพาะข้อที่ ๔ อย่างเดียว แต่ถ้าว่าโดยใจความแล้ว ศรัทธา ๓ ข้อต้น ย่อรวมลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด

อนึ่ง ในข้อ ๓ มีข้อธรรมที่มาในบาลีคล้ายกัน คือ **กัมมัสสกตาญาณ**[๑๗๒๗] (ปรีชาหยั่งรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน)[๑๗๒๘]

[๑๗๒๓] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๗๙/๙๗.

[๑๗๒๔] **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙,๑๙๑/๓๘๔, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕.

[๑๗๒๕] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๔/๓.

[๑๗๒๖] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๗/๔/๓.

[๑๗๒๗] **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๗๙๓/๓๙๙.

[๑๗๒๘] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๖๔–๑๖๕.

๓.๔.๑๕๗ "อย่าตีสุนัขห้ามเห่า"

ธรรมชาติของสุนัขย่อมเห่าเมื่อพบสิ่งไม่คุ้นเคย เช่น คนแปลกหน้า หรือ สิ่งผิดปกติอื่น ๆ แต่ถ้าพบเจ้าของมันจะวิ่งกระดิกหาง แสดงอาการดีใจ (ถ้าจะตีสุนัขในขณะที่กำลังเห่าอยู่เพื่อให้หยุดเห่า มันก็จะไม่หยุด แต่จะยิ่งเห่า เสียงดังยิ่งขึ้น เพราะนั่นคือธรรมชาติของมัน)

สุภาษิตบทนี้จึงสอนให้เข้าใจความจริงของธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติ (ของสุนัขและธรรมชาติของคนเรา)

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห
เตสญฺจ โย นิโรโธ เอวํวาที มหาสมโณ.[๑๗๒๙]

สิ่งใดเกิดแต่เหตุ ทรงแสดงเหตุและความดับของสิ่งนั้น พระพุทธองค์ทรงสอนอย่างนี้.

โย ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติ. โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสติ.[๑๗๓๐]

ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา. ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม.

โย ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสติ. โย ธมฺมํ ปสฺสติ, โส ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปสฺสติ.[๑๗๓๑]

ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจจสมุปบาท. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ธรรมนิยาม**[๑๗๓๒] กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย (ข้อ ๕ ในนิยาม ๕ กำหนดอันแน่นอน, กฎธรรมชาติ), **กรรมนิยาม**[๑๗๓๓] กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการให้ผลของการกระทำ (ข้อ ๔ ในนิยาม ๕ ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ)

จริต หรือ จริยา[๑๗๓๔] ความประพฤติปกติ, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย หรือประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน มี ๖ อย่าง คือ (๑) ราคจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติ

[๑๗๒๙] **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๖๑/๕๓, **ขุ.อป.** (บาลี) ๓๑/๒๘๖/๓๖.

[๑๗๓๐] **สํ.ข.** (บาลี) ๑๗/๘๗/๙๖.

[๑๗๓๑] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๗๐.

[๑๗๓๒] **ที.ม.อ.** (บาลี) ๒/๒๖, **อภิ.สงฺ.อ.** (บาลี) ๑/๓๓๐-๓๓๒.

[๑๗๓๓] **ที.ม.อ.** (บาลี) ๒/๒๖, **อภิ.สงฺ.อ.** (บาลี) ๑/๓๓๐-๓๓๒.

[๑๗๓๔] **ขุ.ม.** (บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙,๑๙๑/๓๘๔, **ขุ.จู.** (บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๕.

ปกติ ผู้ประพฤติหนักไปทางรักสวยรักงาม, (๒) โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ ผู้ประพฤติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด, (๓) โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ ผู้ประพฤติหนักไปทางเขลา เหงาซึม งมงาย, (๔) สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ ผู้ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย, (๕) พุทธิจริต หรือ ญาณจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ ผู้ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา, (๖) วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางนึกคิด จับจด ฟุ้งซ่าน

๓.๔.๑๕๘ "ข้าเก่าร้ายอดเอา"

ข้า เป็นคำนาม หมายถึง บ่าวไพร่ คนรับใช้ ส่วนสำนวนว่า ข้าเก่าเต่าเลี้ยง หมายถึง คนเก่าคนแก่ หรือ คนที่อยู่ด้วยกันมานานในฐานะรับใช้ จนไว้วางใจได้[๑๗๓๕]

ร้าย หมายถึง ดุ, ชั่ว หรือ ไม่ดี[๑๗๓๖]

สุภาษิตบทนี้สอนว่า ถ้าบ่าวไพร่หรือคนรับใช้ที่อยู่มานาน จนเป็นคนเก่าแก่ ถ้าทำผิดหรือทำไม่ดี ผู้เป็นนายควรมีความอดทน อดกลั้น ยับยั้งใจเอาไว้ ไม่ตำหนิหรือลงโทษรุนแรง ควรบอกกล่าวแนะนำด้วยความหวังดี เพื่อตอบแทนเขาที่อยู่ทำงานมานาน จนเป็นคนเก่าแก่ จนเป็นรู้การงานดี ถ้าทำโทษหรือไล่ออกไป งานที่เขาทำอยู่อาจหาผู้ทำแทนไม่ได้ หรือยาจไม่มีใครมาอยู่ทำงานให้ได้นานขนาดนั้นอีก ก็จะทำให้งานนั้นเสียหายได้

สุภาษิตบทนี้จึงสอนให้ผู้เป็นนาย รู้จักอดเอาไว้ ทนเอาไว้ อดทนอดกลั้น ระงับยับยั้งชั่งใจ ให้เอาใจเขามาใส่ใจเรา รู้จักรักษาน้ำใจ เห็นอกเห็นใจ ให้ทำดีต่อบ่าวไพร่หรือคนรับใช้ ไม่ให้โมโหฉุนเฉียวเกรี้ยวกราด ไม่ให้วางอำนาจข่มขู่ เพราะถือว่าเป็นนาย ถ้าผู้เป็นนายปฏิบัติต่อบ่าวไพร่คนเก่าแก่ได้เช่นนี้ ก็จะเป็นเครื่องผูกพันจิตใจคนรับใช้ ให้จงรักภักดี และซื่อสัตย์ต่อนาย

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

ขนฺติพลา สมณพฺราหฺมณา.[๑๗๓๗] สมณพราหมณ์ มีความอดทนเป็นกำลัง.

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา.[๑๗๓๘] ขันติคือความอดทน เป็นตบะอย่างยิ่ง.

ขนฺติ สาหสวารณา.[๑๗๓๙] ความอดทน ห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน

๑๗๓๕ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๑๓๕.

๑๗๓๖ อ้างแล้ว. หน้า ๗๐๒.

๑๗๓๗ **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๒๗/๑๘๓.

๑๗๓๘ **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๕๗, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๕๐.

๑๗๓๙ ว.ว., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๙.

ขนฺติ หิตสุขาวหา.[๑๗๔๐] ความอดทน นำมาซึ่งประโยชน์สุข. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ขันติ**[๑๗๔๑] ความอดทน, อดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงาม และความมุ่งหมายอันชอบ (ข้อ ๑ ในธรรมทำให้งาม ๒ และ ข้อ ๓ ในฆราวาสธรรม ๔ ธรรมสำหรับการครองเรือน), **ขนฺตี จ**[๑๗๔๒] มีความอดทน (ข้อ ๒๗ ในมงคล ๓๘ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ) **เหฏฐิมทิศ**[๑๗๔๓] ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้

๓.๔.๑๕๙ "อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ
อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน"

สุภาษิตบทนี้สอนไม่ให้รักสิ่งที่ไม่ดี ที่ต่ำ เลว ไม่สำคัญไม่มีคุณค่ายิ่งกว่าสิ่งที่ดีมีค่าศักดิ์ศรีสูง[๑๗๔๔] ดังนั้น จึงควรรักสิ่งที่ดีมากกว่าสิ่งที่ไม่ดี รักสิ่งที่มีค่ามากกว่าสิ่งที่ไร้ค่า รักสิ่งที่สูงส่งมากกว่าสิ่งที่ต่ำทราม รักสิ่งที่เป็นสาระมากกว่าสิ่งที่ไร้สาระ เป็นการสอนให้รู้จักใช้ปัญญา

สุภาษิตบทนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

อสาเร สารมติโน.[๑๗๔๕] สิ่งที่ไม่เป็นสาระก็กลับว่าเป็นสาระ.

สาเร จาสารทสฺสิโน.[๑๗๔๖] สิ่งที่เป็นสาระก็กลับว่าไม่เป็นสาระ.

ปญฺญายตฺถ วิปสฺสติ.[๑๗๔๗] จะมองเห็นอรรถชัดแจ้งก็ด้วยปัญญา.

นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส.[๑๗๔๘] ความพินิจไม่มีแก่คนไร้ปัญญา.

ปญฺญา นตฺถิ อฌายโต.[๑๗๔๙] ปัญญาไม่มีแก่ผู้ไม่พิจารณา.

๑๗๔๐ ส.ม., **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**, หน้า ๑๙.

๑๗๔๑ **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๔๖๓/๒๔๕, **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๖๖/๙๐, **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐.

๑๗๔๒ **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๐/๔, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๙/๓๘๕.

๑๗๔๓ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๑๙๘–๒๐๔/๒๐๒–๒๐๖, ดูรายละเอียดในหน้า ๑๒๐.

๑๗๔๔ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์), **สำนวนไทย**, หน้า ๔๗๕.

๑๗๔๕ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑/๑๗.

๑๗๔๖ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๑/๑๗.

๑๗๔๗ **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒.

๑๗๔๘ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๒/๘๒.

๑๗๔๙ **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๓๗๒/๘๒.

ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ.[๑๗๕๐] คนฉลาดกล่าวว่าปัญญาประเสริฐที่สุด.

ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ.[๑๗๕๑] ท่านว่าเป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐที่สุด.

โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ.[๑๗๕๒] พึงวิจัยเรื่องราวตลอดสายให้ถึงต้นตอ.

กปฺปากปฺเปสุ กุสโล.[๑๗๕๓] พึงเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่ควรและไม่ควร. เป็นต้น

หลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตบทนี้ ได้แก่ **ปัญญาภาวนา (ภาวิตปัญญา)**[๑๗๕๔] การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (ข้อ ๔ ในภาวนา ๔ การเจริญ การฝึกอบรม การพัฒนา), **จินตามยปัญญา**[๑๗๕๕] ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล (ข้อ ๑ ในปัญญา ๓ ความรอบรู้ รู้ซึ้ง หรือ ความเข้าใจ), **ปัญญาสัมปทา**[๑๗๕๖] ถึงพร้อมด้วยปัญญา (ข้อ ๔ สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในเบื้องหน้า), **ปัญญาพละ**[๑๗๕๗] กำลังปัญญา (ข้อ ๑ ในพละ ๔ ธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง หรือ ธรรมอันเป็นกำลัง)

วิปลฺลาส[๑๗๕๘] กิริยาที่ถือโดยอาการวิปริตผิดจากความเป็นจริง, ความเห็น หรือความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริง มี ๒ ประการ คือ (๑) วิปลาสด้วยอำนาจจิตต์และเจตสิก ๓ ประการ คือ สัญญาวิปลาส วิปลาสด้วยอำนาจสำคัญผิด, จิตตวิปลาส วิปลาสด้วยอำนาจคิดผิด, ทิฏฐิวิปลาส วิปลาสด้วยอำนาจเห็นผิด (๒) วิปลาสด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔ ประการ คือ วิปลาสในของที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, วิปลาสในของที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข, วิปลาสในของที่ไม่ใช่ตัวตน ว่าเป็นตน, วิปลาสในของที่ไม่งาม ว่างาม[๑๗๕๙]

[๑๗๕๐] **ขุ.ชา.จตฺตาลีส.** (บาลี) ๒๗/๘๑/๔๓๖.

[๑๗๕๑] **สํ.ส.** (บาลี) ๑๕/๗๓,๒๔๖/๔๘,๒๕๘, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๗๐.

[๑๗๕๒] **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๓/๒.

[๑๗๕๓] **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๒๕๑/๓๑๐.

[๑๗๕๔] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๗๙/๙๗.

[๑๗๕๕] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๗๕๓/๓๗๙.

[๑๗๕๖] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๖.

[๑๗๕๗] **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๐.

[๑๗๕๘] **ขุ.ป.** (บาลี) ๓๑/๒๓๖/๒๙๕.

[๑๗๕๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า ๒๗๖.

"สบสิ่งสรรพโอวาท ผู้เป็นปราชญ์พึงสดับ
ตรับตริตรองปฏิบัติ โดยอรรถอันถ่องถ้วน
แถลงเลศเหตุเลือกล้วน เลิศอ้างทางธรรม แลนา ฯ"

สบ หมายถึง พบ เช่น สบโชค, ปะ เช่น สบเหมาะ, ถูก เช่น สบใจ[๑๗๖๐]

สิ่ง หมายถึง ของต่าง ๆ, อย่าง, อัน, คำใช้แทนนามทั่วไป โดยไม่จำกัดว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต หรือ ไม่มีชีวิต[๑๗๖๑]

สรรพ หมายถึง ทุกสิ่ง, ทั้งปวง, ทั้งหมด[๑๗๖๒]

โอวาท หมายถึง คำแนะนำ, คำตักเตือน, คำกล่าวสอน.[๑๗๖๓]

ปราชญ์ หมายถึง ผู้มีปัญญารอบรู้.[๑๗๖๔]

สดับ หมายถึง ตั้งใจฟัง มักใช้เข้าคู่กับคำว่า "ตรับฟัง" เป็น "สดับตรับฟัง" หมายถึง ฟังด้วยความเอาใจใส่.[๑๗๖๕]

ตรับ หมายถึง เอาใจใส่คอยฟังข่าวคราวทุกข์สุข หรือ ความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นต้น[๑๗๖๖]

ตริ หมายถึง คิด, ตรึกตรอง[๑๗๖๗]

ตริตรอง หมายถึง ใคร่ครวญ, คิดทบทวน, ตรึกตรอง[๑๗๖๘]

ตรอง หมายถึง คิดทบทวน.[๑๗๖๙]

โดย หมายถึง ด้วย, ตาม เช่น โดยอรรถ หมายถึง ตามเนื้อความ[๑๗๗๐]

๑๗๖๐ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๗๙๕.
๑๗๖๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๓๗.
๑๗๖๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๐๓.
๑๗๖๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๖๗.
๑๗๖๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑๓.
๑๗๖๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๙๑.
๑๗๖๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒๐.
๑๗๖๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒๑.
๑๗๖๘ อ้างแล้ว.
๑๗๖๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๙.
๑๗๗๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๒.

ถ่อง หมายถึง งาม, อร่าม, แจ่มใส, รุ่งเรือง, ชัด, แน่, แท้, เที่ยง, จะแจ้ง[๑๗๗๑]

ถ้วน หมายถึง ครบ, เต็มจำนวนที่กำหนดไว้[๑๗๗๒]

แถลง หมายถึง บอก เล่า หรือแจ้งให้ทราบเป็นทางการ เช่น แถลงข่าว[๑๗๗๓]

เลศ หมายถึง การแสดงอาการเป็นชั้นเชิงให้รู้ในที[๑๗๗๔]

เหตุ หมายถึง สิ่งหรือเรื่องที่ทำให้เกิดผล, เค้ามูล, เรื่อง[๑๗๗๕]

เลือก หมายถึง คัดสิ่งที่มีจำนวนมากกว่าหนึ่งขึ้นไป เพื่อเอาไว้ หรือเอาออกตามต้องการ เลือกสรร หมายถึง พิจารณาเลือกเอาแต่ที่ดี ๆ[๑๗๗๖]

ล้วน หมายถึง ทั้งนั้น (โดยไม่มีสิ่งชนิดอื่นปน)[๑๗๗๗]

เลิศ หมายถึง ยอดดีหรือยอดเยี่ยมในทางใดเป็นพิเศษ[๑๗๗๘]

อ้าง หมายถึง ระบุ, บ่งถึง เช่น อ้างพยาน, กล่าวถึง, ชี้เป็นหลัก เช่น อ้างบาลี, ถือเอา เช่น อ้างสิทธิ. อ้างอิง หมายถึง ถือเป็นหลัก, นำมากล่าวเป็นหลัก, กล่าวถึงเพื่อเป็นหลัก[๑๗๗๙]

ทาง หมายถึง แนวหรือพื้นที่สำหรับใช้สัญจร เช่น ทางบก ทางน้ำ ทางเท้า ทางอากาศ ฯลฯ, ฝ่าย, ข้าง, ส่วน (ในลักษณะที่แยกแนวกัน) เช่น ทางผู้หญิงเขาจะว่าอย่างไร ทางเหนือ ทางโลก[๑๗๘๐]

ธรรม หมายถึง คุณความดี, คำสั่งสอนในศาสนา (พุทธ), หลักประพฤติปฏิบัติในศาสนา, ความจริง, ความยุติธรรม, ความถูกต้อง, กฎเกณฑ์[๑๗๘๑]

๑๗๗๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๗.

๑๗๗๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๖.

๑๗๗๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗๔.

๑๗๗๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๔๔.

๑๗๗๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๙๗.

๑๗๗๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๔๖.

๑๗๗๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๒๐.

๑๗๗๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๔๕.

๑๗๗๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๓๘.

๑๗๘๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙๔–๓๙๕.

๑๗๘๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๒๐.

ส่วนพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ **"ธรรม"** ว่าหมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวธรรม, สัจจธรรม, ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ, สิ่ง, ปรากฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่ใจคิด, คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ, หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่, ความชอบ, ความยุติธรรม, พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น[๑๗๘๒]

แลนา เป็นคำบทบูรณ์ มักใช้ประกอบท้ายคำบทร้อยกรอง ให้มีความกระชับ หรือสละสลวยขึ้น[๑๗๘๓]

สุดท้ายได้สรุปเนื้อหาของสุภาษิตพระร่วงทั้งหมดไว้ว่า "โอวาทคำสอน (สุภาษิตพระร่วง) ทั้งหมดนี้ ผู้มีปัญญารอบรู้ควรฟังด้วยความเอาใจใส่ คิดใคร่ครวญให้ดี แล้วจึงค่อยนำไปประพฤติปฏิบัติ เพราะตามเนื้อความครบถ้วนทั้งหมดนั้น งดงาม รุ่งเรือง แน่แท้ ทุกเรื่องล้วนบอกเล่า สิ่งที่ดียอดเยี่ยม เพราะอ้างถึงธรรมะคือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์"

ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงแต่ละบท ผู้วิจัยก็ได้นำเสนอดังปรากฏมาแล้ว

หลักธรรมที่ปรากฏในบทสรุปของโอวาท (สุภาษิตพระร่วง) ทั้งหมดคือ ให้คิดพิจารณา ให้รอบคอบ ให้ดีเสียก่อน ได้แก่

เกสปุตฺติสุตฺต[๑๗๘๔] หรือ **กาลามสูตร กังขานิยฐาน** หมายถึง วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัย หรือ หลักความเชื่อ ที่ตรัสไว้ในกาลามสูตร มี ๑๐ ประการ คือ (๑) มา อนุสฺสเวน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา, (๒) มา ปรมฺปราย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา, (๓) มา อิติกิราย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ, (๔) มา ปิฏกสมฺปทาเนน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์, (๕) มา ตกฺกเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก, (๖) มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน, (๗) มา อาการปริวิตกฺเกน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล, (๘) มา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว, (๙) มา ภพฺพรูปตาย อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้, (๑๐) มา สมโณ โน ครูติ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

ต่อเมื่อใด รู้และเข้าใจด้วยตนเองว่า โอวาท (สุภาษิตพระร่วง) เหล่านั้น เป็นอกุศล กุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น

[๑๗๘๒] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๕.

[๑๗๘๓] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๔๓๕.

[๑๗๘๔] **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๔.

บัณ เจิดจำแนกแจ้ง	**พิสดาร ความเอย**
ทิต ยุบลบรรหาร	**เหตุไว้**
พระ ปิ่นนัคราสถาน	**อุดรสุข ไทยนา**
ร่วง ราชนามนี้ได้	**กล่าวถ้อยคำสอน ฯ**

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เป็น **"พิศดาร ความเอย"**[๑๗๘๕]

ในบทสุดท้ายตอนจบของสุภาษิตพระร่วง ได้กล่าวถึง พระร่วง ผู้ครองราชย์อยู่ทางทิศเหนือ เป็นผู้แต่งโอวาท (คำสอน) นี้โดยพิสดาร

สุภาษิตพระร่วง เป็นสุภาษิตประเภทคำสอนที่สอนแนวทางในการดำเนินชีวิต ให้แต่ละบุคคลยึดถือปฏิบัติเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน

เนื้อความในสุภาษิตสามารถจัดเป็นหมวดใหญ่ได้ ๒ หมวด คือ

๑. เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับบุคคลในระดับต่าง ๆ จนถึงเกี่ยวข้องกับตนเองโดยตรง และเกี่ยวข้องกับสถานที่ สิ่งของ เป็นต้น

๒. เป็นคำสอน หรือ หลักธรรมโดยตรง

๓.๕ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับบุคคล

สอนวิธีการปฏิบัติตนต่อบุคคลในระดับต่าง ๆ จนถึงเป็นการสอนตนเองโดยตรง และเกี่ยวกับสถานที่และเกี่ยวกับสิ่งของต่าง ๆ ดังนี้

๓.๕.๑ พระมหากษัตริย์ (คำเหล่านี้ใช้แทนกษัตริย์ ได้แก่ เท้า, เจ้า, ท่านไท้, ท้าวไท้ และ กษัตริย์) ตัวอย่าง เช่น

– ประพฤติตามบูรพระบอ (บ) – ภักดีอย่าด่วนเคียด – อาสาเจ้าจนตัวตาย

– ท่านไท้อย่าหมายโทษ – เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง – ภักดีจงอย่าเกียจ

– เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ – นอบนบใจใสสุทธิ์ – อย่าปองภัยต่อท้าว

– จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ – เผ่ากษัตริย์เพลิงงูอย่าดูถูกว่าน้อย – ช้างไล่แล่นเลี่ยงหลบ เป็นต้น

โดยสรุปเป็นการสอนให้ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แม้ชีวิตก็ยอมสละได้ สอนไม่ดูถูกและปองร้ายต่อพระมหากษัตริย์

๑๗๘๕ **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**, หน้า ๕๙๒.

๓.๕.๒ **ขุนนาง** (คำที่ใช้แทนขุนนาง ได้แก่ ท่านผู้ดี, ผู้มีศักดิ์, ท่าน, ผู้ใหญ่ และนาย)

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน – อย่านั่งชิดผู้ใหญ่

– คบขุนนางอย่าโหด – อย่าคะนึงถึงโทษทาน – อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่

– อย่าประมาทท่านผู้ดี – ของฝากท่านอย่ารัก – ช้างไล่แล่นเลี่ยงหลบ

– อาสานายจงพอแรง – ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก – ท่านสอนอย่าสวนตอบ

– ท่านรักจงรักตอบ – ท่านนอบจงนอบแทน – อย่าออกก้างขุนนาง

– จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ – ปางมีชอบท่านช่วย ปางป่วยท่านชิงชัง เป็นต้น

๓.๕.๓ **บิดามารดา**

– ประพฤติตามบูรพระบอ (บ) – ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก – ตระกูลตนจงคำนับ

– ที่ทับจงมีไฟ เป็นต้น

เป็นการสอนให้เป็นคนกตัญญูกตเวที คือ รู้คุณและตอบแทนคุณบิดามารดา ซึ่งเป็นคำสอนที่มีปรากฏใน **"ปุรัตถิมทิศ"**[๑๗๔๖] ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรธิดามาก่อน

๓.๕.๔ **ครู อาจารย์**

– ครูบาสอนอย่าโกรธ – ยอครูยอต่อหน้า – อย่าชังครูชังมิตร

– อย่าเลียนครูเตือนค่า – ท่านสอนอย่าสวนตอบ เป็นต้น

เป็นการสอนให้ยกย่อง เชิดชู และบูชาคุณครูอาจารย์ เป็นคำสอนที่มีปรากฏใน **"ทักษิณทิศ"**[๑๗๔๗] ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักขิเณยบุคคล

๓.๕.๕ **ผู้หลักผู้ใหญ่ หรือ ผู้สูงอายุ**

– อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ – จงนบนอบผู้ใหญ่

– นอบตนต่อผู้เฒ่า – ท่านสอนอย่าสวนตอบ – ท่านรักจงรักตอบ

– ตระกูลตนจงคำนับ เป็นต้น

[๑๗๔๖] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

[๑๗๔๗] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔.

เป็นการสอนให้มีสัมมาคารวะ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และแสดงความเคารพด้วยความจริงใจ

๓.๕.๖ **บุตรภรรยา**

– ที่รักอย่าดูถูก – คนรักอย่าวางใจ – เห็นงามตามอย่าปอง

– ลูกเมียอย่าวางใจ – ลูกเมียยังอย่าสรรเสริญ เยียวสะเทินจะอดสู

– ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน เป็นต้น

เป็นการสอนให้ไม่ดูหมิ่นหรือนอกใจภรรยา และสอนให้ยกย่องให้เกียรติบุตรภรรยา แต่ต้องถูกกาลเทศะ เหมาะกับกาลเวลา เป็นคำสอนที่มีปรากฏใน **"ปัจฉิมทิศ"**[๑๗๘๘] ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะเป็นผู้ติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง

๓.๕.๗ **ญาติ**

– ตระกูลตนจงคำนับ – พึงผันเผื่อต่อญาติ เป็นต้น

เป็นการสอนให้มีความเคารพนับถือ และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อวงศาคณาญาติ

๓.๕.๘ **มิตรสหาย**

– อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร – หว่านพืชจักเอาผล

– เลี้ยงคนจักกินแรง – ที่ผิดช่วยเตือนตอบ – ที่ชอบช่วยยกยอ

– อย่าขอของรักมิตร ชอบชิดมักจางจาก – อย่าชังครูชังมิตร

– ยอมิตรเมื่อลับหลัง – พรรคพวกพึงทำนุก – เมตตาตอบต่อมิตร เป็นต้น

เป็นการสอนไม่ให้ประทุษร้ายเบียดเบียนมิตร โดยสอนให้ยกย่องสรรเสริญ ช่วยเหลือเกื้อกูล และมีเมตตาจริงใจต่อมิตร เป็นคำสอนที่มีปรากฏใน **"อุตตรทิศ"**[๑๗๘๙] ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหลือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยเหลือให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ

๓.๕.๙ **ข้าทาส / บริวาร**

– ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน – ตนเป็นไทยอย่าคบทาส – ยอข้าเมื่อแล้วกิจ

– ข้าเก่าร้ายอดเอา – ที่ทับจงมีไฟ – หว่านพืชจักเอาผล เลี้ยงคนจักกินแรง เป็นต้น

[๑๗๘๘] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕.

[๑๗๘๙] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๕.

เป็นการสอนให้มีความอดทนอดกลั้น รู้จักยกย่องสรรเสริญเมื่อทำงานเสร็จ และเรียบร้อยดียิ่งขึ้น ให้รู้จักเอาใจใส่บำรุงเลี้ยงดู และให้นับถือตามสมควรแก่ฐานะ เป็นคำสอนที่มีปรากฏใน **"เหฎฐิมทิศ"**[๑๗๙๐] ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ บริวารคนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้

๓.๕.๑๐ บุคคลทั่วไป

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง – ปลูกไมตรีทั่วชน – เป็นคนเรียนความรู้

– คนจนอย่าดูถูก – โอบอ้อมเอาใจคน – อย่านินทาผู้อื่น เป็นต้น

เป็นการสอนให้เป็นผู้มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี

๓.๕.๑๑ บุคคลอันตราย เช่น ศัตรู คนโหด คนขำ คนจร คนบังบด คนทรยศ คนพาล คนพลอด คนโลภ ผู้ชัง

– พบศัตรูปากปราศรัย ความในอย่าไขเขา

– คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี เมื่อพาทีพึงตอบ

– สุวานขบอย่าขบตอบ – คนโหดให้เอ็นดู – คนขำอย่าร่วมรัก

– อย่าใช้คนบังบด – คนทรยศอย่าเชื่อ – อย่าผูกมิตรคนจร

– อย่าโดยคำคนพลอด – อย่ายินคำคนโลภ เป็นต้น

เป็นการสอนให้รู้จักระมัดระวังต่อบุคคลเหล่านี้ เพราะอาจนำภยันตราย และความเดือดร้อนวุ่นวายต่าง ๆ มาสู่ตัวเราได้

๓.๕.๑๒ เกี่ยวกับตนเอง เป็นการสอนหรือแนะนำตัวเราโดยตรง

– การเรือนตนเร่งคิด – อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์ – เป็นคนอย่าทำใหญ่

– โทษตนผิดรำพึง – อย่าตื่นยกยอตน

– ตนเป็นไทอย่าคบทาส – ทำรั้วเรือกไว้กันตน – รักตนกว่ารักทรัพย์

– โทษตนผิดพึงรู้ – ปลุกเอาแรงทั่วตน – อย่าใฝ่ตนให้เกิน

– เมื่อเข้าศึกระวังตน – เป็นคนเรียนความรู้ เป็นต้น

เป็นการสอนให้ขยันหมั่นเพียร รู้จักตนเอง รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติ ให้ทำแต่คุณงามความดี ละเว้นสิ่งที่ไม่ดี และฝึกจิตใจของตนให้หนักแน่น ไม่ไหลไปตามกระแสของกิเลสต่าง ๆ

[๑๗๙๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖.

จากการศึกษาสุภาษิตพระร่วงพบว่า เป็นคำสอนที่สอดคล้องกับหลักธรรมใน ทิศ ๖ และยังสอนวิธีปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นอีก เช่น พระราชา ขุนนาง ผู้สูงอายุ วงศาคณาญาติ บุคคลอื่น ๆ ทั่วไป และบุคคลอันตราย แต่จากการศึกษาพบว่า ไม่พบวิธีบำรุงหรือปฏิบัติตนต่อสมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจเลย

๓.๕.๑๓ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับสถานที่

– ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก – ทำรั้วเรือกไว้กันตน – ที่ซุ้มเสือจงประหยัด

– น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ – ที่มีภัยพึงหลีก ปลีกตนไปโดยด่วน

– ที่ทับจงมีไฟ – ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเถื่อนไคลคลา – การเรือนตนเร่งคิด

– ระวังระไวที่ไปมา – เมื่อเข้าศึกระวังตน – อย่ารักถ้ำกว่าเรือน เป็นต้น

เป็นการสอนให้รู้จักระมัดระวัง ไม่ประมาท

๓.๕.๑๔ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของ

– อย่าได้รับของเข็ญ – ฝากของรักจงพอใจ – รักตนกว่ารักทรัพย์

– ข้างตนไว้อาวุธ เครื่องสรรพยุทธอย่าวางจิต เป็นต้น

เป็นการให้รู้จักระมัดระวัง ไม่ประมาท

๓.๖ เป็นคำสอนหรือหลักธรรมโดยตรง

จากการศึกษาสุภาษิตพระร่วง ทำให้ทราบว่า เป็นสุภาษิตที่สามารถถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสู่ความเชื่อ คติธรรมและวัฒนธรรม ทำให้บุคคลในสมัยสุโขทัยมีกรอบหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต จึงเป็นผู้เจริญทางด้านจิตใจ มีจิตใจที่สูงส่ง ประกอบไปด้วยคุณธรรม ดังปรากฏในสุภาษิตในสุภาษิตต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ความไม่ประมาท"

– เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า – หน้าศึกอย่านอนใจ – เดินทางอย่าเปลี่ยว

– ที่ซุ้มเสือจงประหยัด – จงเร่งระมัดฟืนไฟ – อย่าประมาทท่านผู้ดี

– คนรักอย่าวางใจ – ลูกเมียอย่าวางใจ – เข้าออกอย่าวางใจ

– ระวังระไวที่ไปมา – ระวังหน้าหลัง เยียวผู้ชังจะคอยโทษ

– ข้างตนไว้อาวุธ เครื่องสรรพยุทธอย่าวางจิต – เมื่อเข้าศึกระวังตน

– เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ความเพียร"

– ทั่วธราดลพึงเพียร – ปลุกเอาแรงทั่วตน – ผิจะบังบังจงลับ

– ผิจะจับจับจงมั่น – ผิจะคั้นคั้นจงตาย – ผิจะหมายหมายจงแท้

– ผิจะแก้แก้จงกระจ่าง – ให้หาสินเมื่อใหญ่ – อาสาเจ้าจนตัวตาย

– อาสานายจงพอแรง – ภักดีจงอย่าเกียจ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ปัญญา"

– รู้ที่ขลาดที่หาญ – อย่ายลเหตุแต่ใกล้ – เข็นเรือทอดทางถนน

– อย่าพาผิดด้วยหู – อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ

อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ความเมตตา – กรุณา

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง – คบขุนนางอย่าโหด – ภักดีอย่าด่วนเคียจ

– คนโหดให้เอ็นดู – เมตตาตอบต่อมิตร – คนจนอย่าดูถูก

– ปลูกไมตรีทั่วชน – ท่านรักจงรักตอบ – โอบอ้อมเอาใจคน เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "อทินนาทาน"

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่าได้รับของเข็ญ – ของฝากท่านอย่ารับ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "อินทรียสังวร" การสำรวมอินทรีย์ คือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ

– เห็นงามตาอย่าปอง เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "การศึกษา" (ไตรสิกขา)

– เรียนอำรุงผดุงอาตม์ – เมื่อน้อยให้เรียนวิชา – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– อย่าเลียนครูเดือนด่า – อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย

– ท่านสอนอย่าสวนตอบ – เป็นคนเรียนความรู้ – อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "มิตรแท้ – มิตรเทียม"

– ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเถื่อนไคลคลา – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร

– ที่ผิดช่วยเดือนตอบ – ที่ชอบช่วยยกยอ – ยอมิตรเมื่อลับหลัง

– อย่าขอของรักมิตร ที่ชอบชิดมักจางจาก – อย่าชังครูชังมิตร

– เมตตาตอบต่อมิตร – พรรคพวกพึงทำนุก ปลุกเอาแรงทั่วตน

– อย่าผูกมิตรคนจร เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ไฟที่ควรบำรุง" (อัคคิปาริจริยา)

– ที่ทับจงมีไฟ – ตระกูลตนจงคำนับ – อย่ารักห่างกว่าชิด เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ภัยทั้ง ๕ ประการ"

– ที่มีภัยพึงหลีก ปลีกตนไปโดยด่วน เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "อริยทรัพย์"

– รักตนกว่ารักทรัพย์ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ภริยา ๗ ประเภท และบุตร ๓ ประเภท

– ลูกเมียอย่าวางใจ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "วัชชีอปริหานิยธรรม ๗" (ความสามัคคี)

– ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน – ประพฤติตามบูรพระบอ (บ) เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "อาการที่ภิกษุพึงปฏิบัติต่อสตรี ๔"

– เห็นงามตาอย่าปอง เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "กาลามสูตร"

– ระบือระบินอย่าฟังคำ (อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ) เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "คารวตา" (ความเคารพ)

– เรียนอำรุงผดุงอาตม์ (สิกขาคารวตา) – อย่าเลียนครูเตือนด่า (สิกขาคารวตา)

– อย่าชังครูชังมิตร (สิกขาคารวตา) – เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง (ปฏิสันถารคารวตา)

– นอบนบใจใสสุทธิ์ (ปฏิสันถารคารวตา) เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "การอ่อนน้อมถ่อมตน"

– อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – จงนอบน้อมผู้ใหญ่ – ยอครูยอต่อหน้า

– นอบตนต่อผู้เฒ่า – นอบนบใจใสสุทธิ์ – ตระกูลตนจงคำนับ

– ท่านนอบตนจงนอบแทน เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ศรัทธา" (ความเชื่อ)

– ใจอย่าเบาจงหนัก – อย่าโดยคำคนพลอด เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนให้เว้นจาก "อบายมุข"

– อย่ามัวเมาเนืองนิจ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ให้รู้จักใคร่ครวญ" (โยนิโสมนสิการ)

– ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก – โทษตนผิดพึงรู้ – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ

– การจะทำอย่าด่วนได้ – อย่าพาผิดด้วยหู – คิดแล้วจึ่งเจรจา

– คิดข้างหน้าอย่าเบา เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ธัมมานุธัมมปฏิบัติ" (ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามธรรม ในวุฑฒิธรรม) และ **ธัมมกามตา** ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ความจริง

– จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ – สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "อัตตสัมมาปณิธิ" (ตั้งตนไว้ชอบ)

– อย่าปลุกผีกลางคลอง – อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย

– จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "การพิจารณาแล้วเว้นเสีย" (สังขาเยกัง ปริวัชเชติ ข้อ ๓ ในอปัสเสนธรรม ๔)

– ภายในอย่านำออก ภายนอกอย่านำเข้า เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "สมมติเทพ" เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระเทวี และพระราชกุมาร เป็นต้น เพราะพระมหากษัตริย์ทรงประกอบด้วย **"อภิชัจจพลัง"** คือ กำลังความมีชาติสูง กำเนิดในตระกูลสูง เป็นขัตติยชาติ ต้องด้วยความนิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติตระกูลนั้น

– อาสาเจ้าจนตัวตาย – ท่านไท้อย่าหมายโทษ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ไตรลักษณ์" (สามัญญลักษณะ)

– ปางมีชอบท่านช่วย ปางป่วยท่านชิงชัง เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "โลกธรรม ๘" (นินทา–สรรเสริญ)

– ลูกเมียยังอย่าสรรเสริญ เยียยสะเทินจะอดสู

– ที่ชอบช่วยยกยอ – ยอครูยอต่อหน้า – ยอข้าเมื่อแล้วกิจ

– ยอมิตรเมื่อลับหลัง – อย่าชังครูชังมิตร – เยียวผู้ชังจะคอยโทษ

– ปางมีชอบท่านช่วย ปางป่วยท่านชิงชัง

– อย่านินทาผู้อื่น – อย่าตื่นยกยอตน เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "กุศลวิตก"[๑๗๙๑] (ความตรึกที่เป็นกุศล ความนึกคิดที่ดีงาม) มีสุภาษิตต่าง ๆ ที่สามารถจัดสงเคราะห์เข้าในกุศลวิตก ดังนี้

๑. **เนกขัมมวิตก** ความตรึกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน

– เห็นงามตาอย่าปอง – เอาแต่ชอบเสียผิด – สร้างกุศลอย่ารู้โรย

– อย่ามัวเมาเนืองนิจ – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ

– คิดขวนขวายที่ชอบ เป็นต้น

๒. **พยาบาทวิตก** ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย

– อย่าเผื่อแผ่ความผิด – ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ

– โอบอ้อมเอาใจคน – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ

– เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ – ปลูกไมตรีทั่วชน – อย่าปองภัยต่อท้าว เป็นต้น

๓. **อวิหิงสาวิตก** ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย

– อย่าเผื่อแผ่ความผิด – อย่ากอปรกิจเป็นพาล – อย่าอวดหาญแก่เพื่อน

– ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน – อย่าขอของรักมิตร – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ

– อย่าปลุกผีกลางคลอง อย่าปองเรียนอาถรรพ์ – คนโหดให้เอ็นดู

– ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – อย่าปองภัยต่อท้าว เป็นต้น

[๑๗๙๑] **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๑๐๙/๔๒๔.

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "สันโดษ"[๑๗๙๒] (ความยินดี, ความพอใจ, ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้ หรือความรู้จักอิ่มจักพอ)

๑. **ยถาลาภสันโดษ** ยินดีตามที่ได้ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น ไม่ริษยาเขา

– ได้ส่วนอย่ามักมาก – ของฝากท่านอย่ารับ – ฝากของรักจงพอใจ

– ความแหนให้ประหยัด – อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่ากอปรจิตริษยา เป็นต้น

๒. **ยถาพลสันโดษ** ยินดีตามกำลัง ของที่เกินกำลังก็ไม่หวนแหนเสียดาย ไม่เก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือ ฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน

– อาสานายจงพอแรง – หิ่งห้อยอย่าแข่งไฟ เป็นต้น

๓. **ยถาสารุปปสันโดษ** ยินดีตามสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิตและจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน

– ของฝากท่านอย่ารับ – ฝากของรักจงพอใจ – อย่าได้รับของเข็ญ เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนให้ประพฤติสุจริต ละเว้นทุจริต[๑๗๙๓] (ประพฤติดี(ชอบ) ละหรืองดเว้นการประพฤติไม่ดี–ไม่ชอบ–ชั่ว)

๑. **กายสุจริต ละเว้นกายทุจริต** (งดเว้นปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิจฉาจาร)

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร – อย่าทำการที่ผิด

– อย่าตีงูให้แก่กา – อย่าตีปลาหน้าไซ – อย่าตีสุนัขห้ามเห่า

– อย่าริร่านแก่ความ – อย่ากอปรกิจเป็นพาล – อย่าอวดหาญแก่เพื่อน

– อย่าได้รับของเข็ญ – ของฝากท่านอย่ารับ เป็นต้น

๒. **วจีสุจริต ละเว้นวจีทุจริต** (งดเว้นจากพูดเท็จ–ส่อเสียด–คำหยาบและเพ้อเจ้อ)

– อย่ามีปากว่าคน – เมื่อพาทีพึงตอบ – อย่าโดยคำคนพลอด

– อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – มีสินอย่าอวดสั่ง – อย่ามีปากว่าคน

– เจรจาตามคดี – โต้ตอบอย่าเสียคำ – อย่าขุดคนด้วยปาก

๑๗๙๒ **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๑๘๔-๑๘๕, **ม.มู.อ.** (บาลี) ๒/๔๘-๔๙, **องฺ.เอกก.อ.** (บาลี) ๑/๖๙-๗๑.

๑๗๙๓ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, **อภิ.สงฺ.** (บาลี) ๓๔/๑๓๑๒/๒๙๗.

– อย่าริกล่าวคำคด – คิดแล้วจึ่งเจรจา – อย่ากอปรกิจเป็นพาล

– พบศัตรูปากปราศรัย ความในอย่าไขเขา เป็นต้น

๓. **มโนสุจริต ละเว้นมโนทุจริต** (งดเว้นจากการเพ่งเล็งอยากได้ของเขา–คิดร้ายต่อผู้อื่น และเห็นผิดจากคลองธรรม)

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ – อย่ากอบจิตริษยา

– อย่ายินคำคนโลภ – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – คิดทุกข์ในสงสาร

– คิดขวนขวายที่ชอบ – นอบนบใจใสสุทธิ์ – ความชอบจำใส่ใจ

– ใจอย่าเบาจงหนัก – อย่ากอปรกิจเป็นพาล – ได้ส่วนอย่ามักมาก เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ทิฏฐธัมมิกัตถะ"[๑๗๙๔] (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือ อำนวยประโยชน์ในชั้นต้น)

๑. **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ประกอบอาชีพสุจริต

– ให้หาสินเมื่อใหญ่ – ทั่วธราดลพึงเพียร – อาสาเจ้าจนตัวตาย

– อาสานายจงพอแรง – ภักดีจงอย่าเกียจ – ผิจะหมายจงหมายแท้

– ปลุกเอาแรงทั่วตน – การเรือนตนเร่งคิด เป็นต้น

๒. **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา

– ทำรั้วเรือกไว้กันตน – ที่ทับจงมีไฟ – จงเร่งระมัดฟืนไฟ

– รักตนกว่ารักทรัพย์ – สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ – ข้างตนไว้อาวุธ

– เข้าออกอย่าวางใจ ระวังระไวหน้าหลัง – ระวังระไวที่ไปมา เป็นต้น

๓. **กัลยาณมิตตตา** คบคนดีเป็นมิตร

– อย่ากอปรกิจเป็นพาล – คบขุนนางอย่าโหด – ตนเป็นไทอย่าคบทาส

– ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเถื่อนไคลคลา – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร

– คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี – อย่าผูกมิตรคนจร

– เมตตาตอบต่อมิตร เป็นต้น

[๑๗๙๔] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๔๕/๒๓๔.

๔. **สมชีวิตา** มีความเป็นอยู่เหมาะสม ใช้ชีวิตพอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยเกินไป ให้มีประหยัดเก็บไว้

– ของแพงอย่ามักกิน – มีสินอย่าอวดมั่ง – ความแหนให้ประหยัด เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "สัมปรายิกัตถะ"[๑๙๙๕] (ประโยชน์เบื้องหน้า ประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นไป หรือในภพหน้า)

๑. **สัทธาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศรัทธา (กรรม–ผลของกรรม–มีกรรมเป็นของตน และความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า)

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – คนทรยศอย่าเชื่อ

– ความชอบจำใส่ใจ – อย่ามักห้าวพลันแตก – อย่าเข้าแบกงาช้าง

– อย่าออกก้างขุนนาง เป็นต้น

๒. **สีลสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศีล

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่ามีปากว่าคน – อย่าได้รับของเข็ญ

– เจรจาตามคดี – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – อย่าทำการที่ผิด

– อย่าขุดคนด้วยปาก – อย่าริกล่าวคำคด – อย่าตีงูให้แก่กา

– อย่าตีปลาหน้าไซ เป็นต้น

๓. **จาคสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ

– พึงผันเผื่อต่อญาติ – พรรคพวกพึงทำนุก – อย่าเผื่อแผ่ความผิด เป็นต้น

๔. **ปัญญาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยปัญญา

– เมื่อน้อยให้เรียนวิชา – (อย่า)เข็นเรือทอดทางถนน – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ

– ที่มีภัยพึงหลีก ปลีกตนไปโดยด่วน – รู้ที่ขลาดที่หาญ

– คิดทุกข์ในสงสาร – คิดขวนขวายที่ชอบ – คิดแล้วจึงเจรจา

– คิดข้างหน้าอย่าเบา – อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก – เป็นคนเรียนความรู้ เป็นต้น

[๑๙๙๕] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๔๕/๒๓๔.

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "สังคหวัตถุ ๔"[๑๗๙๖] (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวหรือหลักการสงเคราะห์)

๑. **ทาน** การให้ เสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

– รักตนกว่ารักทรัพย์ – สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ – พึงผันเผื่อต่อญาติ

– พรรคพวกพึงทำนุก – ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน เป็นต้น

๒. **ปิยวาจา/เปยยวัชชะ** กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี

– อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – อย่าโดยคำคนพลอด – อย่ามีปากว่าคน

– เจรจาตามคดี – โต้ตอบอย่าเสียคำ – คิดแล้วจึ่งเจรจา

– อย่าขุดคนด้วยปาก – อย่าริกล่าวคำคด – เมื่อพาทีพึงตอบ

– ที่ผิดช่วยเตือนตอบ ที่ชอบช่วยยกยอ – ยอครูยอต่อหน้า

– ยอข้าเมื่อแล้วกิจ ยอมิตรเมื่อลับหลัง เป็นต้น

๓. **อัตถจริยา** การประพฤติประโยชน์ (บำเพ็ญสาธารณประโยชน์)

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – ประพฤติตามบูรพระบอ (บ)

– เอาแต่ชอบเสียผิด – อย่ากอปรกิจเป็นพาล – ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน

– ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – อย่าทำการที่ผิด – การจะทำอย่าด่วนได้

– ปลูกไมตรีทั่วชน เป็นต้น

๔. **สมานัตตตา** ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย (เสมอหรือร่วมสุขร่วมทุกข์)

– อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – เมตตาตอบต่อมิตร

– ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเถื่อนไคลคลา – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร

– อย่าขอของรักมิตร – อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจงพอแรง

– โอบอ้อมเอาใจคน – คนโหดให้เอ็นดู – อย่าชังครูชังมิตร

– ภักดีจงอย่าเกียจ – เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ – นอบนบใจใสสุทธิ์

[๑๗๙๖] **องฺ.จตุกฺก.** (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗, **องฺ.อฏฺธก.** (บาลี) ๒๓/๒๔/๑๗๙, **องฺ.นวก.** (บาลี) ๒๓/๕/๓๐๑.

– ตระกูลตนจงคำนับ – คนจนอย่าดูถูก

– ท่านรักตนจงรักตอบ ท่านนอบตนจงนอบแทน เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "บุญกิริยาวัตถุ ๑๐"[๑๗๙๗] (ทางทำความดี)

๑. **ทานมัย** ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ

– พึงผันเผื่อต่อญาติ – พรรคพวกพึงทำนุก เป็นต้น

๒. **สีลมัย** ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี

– เรียนอำรุงผดุงอาตม์ – อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน

– อย่าริร่านแก่ความ – เอาแต่ชอบเสียผิด – อย่าอวดหาญแก่เพื่อน

– ได้ส่วนอย่ามักมาก – อย่ามีปากว่าคน – อย่าได้รับของเข็ญ

– อย่าเบียดเสียดแก่มิตร – เจรจาตามคดี – อย่าทำการที่ผิด

– อย่าริกล่าวคำคด – อย่าตีงูให้แก่กา – อย่าตีปลาหน้าไซ เป็นต้น

๓. **ภาวนามัย** ทำบุญด้วยการภาวนา คือ ฝึกอบรมจิตใจ

– เมื่อน้อยให้เรียนวิชา – รู้ที่ขลาดที่หาญ – โอบอ้อมเอาใจคน

– คิดทุกข์ในสงสาร – คิดขวนขวายที่ชอบ – นอบนบใจใสสุทธิ์

– เมตตาตอบต่อมิตร – อย่ามักห้าวพลันแตก – อย่ามักง่ายมิดี

– ใจอย่าเบาจงหนัก เป็นต้น

๔. **อปจายนามัย** ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม

– ประพฤติตามบูรพระบอ (บ) – คบขุนนางอย่าโหด – อย่าประมาทท่านผู้ดี

– จงนบนอบผู้ใหญ่ – นอบตนต่อผู้เฒ่า – นอบนบใจใสสุทธิ์

– ตระกูลตนจงคำนบ – ท่านรักตนจงรักตอบ – ท่านนอบตนจงนอบแทน

– อย่าออกก้างขุนนาง เป็นต้น

[๑๗๙๗] **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๗/๑๙๔-๑๙๕, **สงฺคห** (บาลี) ๓๒.

๕. **เวยยาวัจจมัย** ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้

– ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน – อย่าขัดแข้งผู้ใหญ่ – ภักดีอย่าด่วนเคียด

– จงนบนอบผู้ใหญ่ – อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจงพอแรง

– นอบตนต่อผู้เฒ่า – ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก – ตระกูลตนจงคำนับ

– อย่าเข้าแบกงาช้าง – อย่ามักง่ายมิดี เป็นต้น

๖. **ปัตติทานมัย** ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น

– อย่าเผื่อแผ่ความผิด – คนโหดให้เอ็นดู

– ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน เป็นต้น

๗. **ปัตตานุโมทนามัย** ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น

– อย่ากอบจิตริษยา – อย่าคะนึงถึงโทษท่าน – ภักดีอย่าด่วนเคียด

– ยอครูยอต่อหน้า ยอข้าเมื่อแล้วกิจ ยอมิตรเมื่อลับหลัง

– เผ้าท้าวไทอย่าทระนง – อย่านินทาผู้อื่น – อย่าปองภัยต่อท้าย

– จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ เป็นต้น

๘. **ธัมมัสสวนมัย** ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้

– เมื่อน้อยให้เรียนวิชา – ประพฤติตามบูรพระบอ (บ) – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– อย่าปองเรียนอาถรรพ์ – อย่าชังครูชังมิตร – อย่าเลียนครูเตือนด่า

– ท่านสอนอย่าสวนตอบ – เป็นคนเรียนความรู้ เป็นต้น

๙. **ธัมมเทสนามัย** ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้

– ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– ที่ผิดช่วยเตือนตอบ – ท่านสอนอย่าสวนตอบ เป็นต้น

๑๐. **ทิฏฐุชุกัมม์** ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง

– คิดทุกข์ในสงสาร – ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย

– อย่ามัวเมาเนืองนิจ – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ

– ผิวผิดปลิดไปร้าง – คิดขวนขวายที่ชอบ – ความชอบจำใส่ใจ

– ปลูกไมตรีทั่วชน – ผิจะบังบังจงลับ ผิจะจับจับจงมั่น

– ผิจะคั้นคั้นจงตาย ผิจะหมายหมายจงแท้ ผิจะแก้จงกระจ่าง

– อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน

– คิดข้างหน้าอย่าเบา – อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "ฆราวาสธรรม ๔"[๑๗๙๘] (ธรรมสำหรับการครองเรือน)

๑. **สัจจะ** ความจริง คือ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง

– ภักดีจงอย่าเกียจ – โต้ตอบอย่าเสียคำ – อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย

– ภักดีอย่าด่วนเคียด – เจรจาตามคดี – อย่าริกล่าวคำคด เป็นต้น

๒. **ทมะ** การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ

– ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน – สุวานขบอย่าขบตอบ – เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ

– อย่ามักห้าวพลันแตก – อย่าชังครูชังมิตร – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย

– อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ – ภักดีอย่าด่วนเคียด – ข้าเก่าร้ายอดเอา เป็นต้น

๓. **ขันติ** ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

– สุวานขบอย่าขบตอบ – อย่ามักห้าวพลันแตก – ภักดีจงอย่าเกียจ

– อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย – ข้าเก่าร้ายอดเอา

– อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจงพอแรง – ท่านสอนอย่าสวนตอบ เป็นต้น

๔. **จาคะ** ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตัวได้ ความมีใจกว้าง

– สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ – พึงผันเผื่อต่อญาติ – โทษตนผิดรำพึง

– รักตนกว่ารักทรัพย์ – โทษตนผิดพึงรู้ – สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์

– พรรคพวกพึงทำนุก – อย่าเผื่อแผ่ความผิด เป็นต้น

[๑๗๙๘] สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๓๗๐

สุภาษิตที่สอนเรื่อง "สัปปุริสธรรม ๗"[๑๗๙๙] (ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ หรือ คุณสมบัติของคนดี)

๑. **ธัมมัญญุตา** ความรู้จักธรรม คือ รู้หลักความจริง รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล

– ความชอบจำใส่ใจ – ทั่วธราดลพึงเพียร – เอาแต่ชอบเสียผิด

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง – อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ

อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน เป็นต้น

๒. **อัตถัญญุตา** ความรู้อรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือ ความเป็นไปตามหลัก

– ความชอบจำใส่ใจ – เรียนอำรุงผดุงอาตม์ – เมื่อน้อยให้เรียนวิชา

– ให้หาสินเมื่อใหญ่ – ประพฤติตามบูรพระบอ (บ) – อย่ากอปรกิจเป็นพาล

– (อย่า)เข็นเรือทอดทางถนน – อย่าได้รับของเข็ญ – อย่าเข้าแบกงาช้าง

– ผิจะบังบังจงลับ ผิจะจับจับจงมั่น ผิจะคั้นคั้นจงตาย ผิจะหมายหมายจงแท้

– ผิจะแก้แก้จงกระจ่าง – อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก – เป็นคนเรียนความรู้

– อย่าตีปลาหน้าไซ เป็นต้น

๓. **อัตตัญญุตา** ความรู้จักตน ว่ามีกำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

– การเรือนตนเร่งคิด – อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์ – โทษตนผิดรำพึง

– อย่าใฝ่ตนให้เกิน – ตนเป็นไทอย่าคบทาส – ทำรั้วเรือกไว้กันตน

– ที่มีภัยพึงหลีก ปลีกตนไปโดยด่วน – รักตนกว่ารักทรัพย์

– โทษตนผิดพึงรู้ – นอบตนต่อผู้เฒ่า เป็นต้น

๔. **มัตตัญญุตา** ความรู้จักประมาณ คือ รู้ความพอดี

– ของแพงอย่ามักกิน – มีสินอย่าอวดมั่ง – ได้ส่วนอย่ามักมาก

– ของฝากท่านอย่ารับ – ฝากของรักจงพอใจ – ความแหนให้ประหยัด เป็นต้น

๑๗๙๙ **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒,๓๕๗/๒๕๙, **องฺ.สตฺตก.** (บาลี) ๒๓/๖๘/๙๒-๙๓.

๕. **กาลัญญุตา** ความรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม

– เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า – หน้าศึกอย่านอนใจ – ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน

– เมื่อพาทีพึงตอบ – น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ – ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก

– ยอครูยอต่อหน้า – ยอข้าเมื่อแล้วกิจ – ยอมิตรเมื่อลับหลัง

– ท่านสอนอย่าสวนตอบ – เมื่อเข้าศึกระวังตน – อย่านั่งชิดผู้ใหญ่

– รู้ที่ขลาดที่หาญ – อย่าเข้าแบกงาช้าง เป็นต้น

๖. **ปริสัญญุตา** ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ

– อย่านั่งชิดผู้ใหญ่ – คบขุนนางอย่าโหด – อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่

– ที่ซุ้มเสือจงประหยัด – ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ – พึงผันเผื่อต่อญาติ

– จงนบนอบผู้ใหญ่ – โอบอ้อมเอาใจคน – นอบตนต่อผู้เฒ่า

– เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง – ตระกูลตนจงคำนับ – เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย

– อย่าออกก้างขุนนาง – อย่ารักห่างกว่าชิด เป็นต้น

๗. **ปุคคลัญญุตา** ความรู้จักบุคคล และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดีว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่องและแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

– อย่าผูกมิตรคนจร – ที่รักอย่าดูถูก – ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน

– อย่าคะนึงถึงโทษท่าน – คนรักอย่าวางใจ – ที่ผิดช่วยเตือนตอบ

– ที่ชอบช่วยยกยอ – อาสาเจ้าจนตัวตาย – อาสานายจงพอแรง

– ท่านไท้อย่าหมายโทษ – ยอครูยอต่อหน้า – ยอข้าเมื่อแล้วกิจ

– ยอมิตรเมื่อลับหลัง – ลูกเมียยังอย่าสรรเสริญ เยียสะเทินจะอดสู เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนให้รู้จักละ (ลด–ละ–เลิก–ทิ้ง) **“มละ ๙”**[๑๘๐๐] (มลทิน)

๑. **โกธะ** ความโกรธ

– ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน – ภักดีอย่าด่วนเคียด – อย่าชังครูชังมิตร

– อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ – เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ – อย่ามักห้าวพลันแตก

๑๘๐๐ **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๙๖๑/๔๗๕.

– ข้าเก่าร้ายอดเอา – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย เป็นต้น

๒. **มักขะ** ความลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีผู้อื่น

– อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – ที่รักอย่าดูถูก – อย่าคะนึงถึงโทษท่าน

– อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – อย่าประมาทท่านผู้ดี – อย่ามีปากว่าคน

– อย่าเบียดเสียดแก่มิตร – จงนบนอบผู้ใหญ่ – ท่านไท้อย่าหมายโทษ

– นอบตนต่อผู้เฒ่า – เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง – อย่าเลียนครูเตือนด่า

– ท่านสอนอย่าสวนตอบ – คนจนอย่าดูถูก

– เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย เป็นต้น

๓. **อิสสา** ความริษยา

– อย่ากอปรจิตริษยา เป็นต้น

๔. **มัจฉริยะ** ความตระหนี่

– สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ – พึงผันเผื่อต่อญาติ – พรรคพวกพึงทำนุก เป็นต้น

๕. **มายา** มารยา

– อย่าโดยคำคนพลอด – ที่ชอบช่วยยกยอ – อาสาเจ้าจนตัวตาย

– อาสานายจงพอแรง – อย่าตื่นยกยอตน – คนขำอย่าร่วมรัก เป็นต้น

๖. **สาเฐยยะ** ความโอ้อวดหลอกเขา, สาไถย

– อย่าโดยคำคนพลอด – มีสินอย่าอวดมั่ง – ยอครูยอต่อหน้า ยอข้าเมื่อแล้วกิจ

– ยอมิตรเมื่อลับหลัง – คนขำอย่าร่วมรัก เป็นต้น

๗. **มุสาวาท** การพูดปด

– อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – เจรจาตามคดี

– โต้ตอบอย่าเสียคำ – อย่าริกล่าวคำคด เป็นต้น

๘. **ปาปิจฉา** ความปรารถนาลามก

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – เป็นคนอย่าทำใหญ่ – อย่าใฝ่ตนให้เกิน

– ได้ส่วนอย่ามักมาก – อย่ายินคำคนโลภ – คิดขวนขวายที่ชอบ

– อย่าปองภัยต่อท้าว เป็นต้น

๙. **มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิด

– อย่าริร่านแก่ความ – เอาแต่ชอบเสียผิด – อย่ากอปรกิจเป็นพาล

– เข็นเรือทอดทางถนน – น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ – อย่ามัวเมาเนืองนิจ

– คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ

– อย่าปลุกผีกลางคลอง อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย

– ผิวผิดปลิดไปร้าง – คิดทุกข์ในสงสาร – อย่าทำการที่ผิด

– คิดขวนขวายที่ชอบ – อย่าเผื่อแผ่ความผิด เป็นต้น

สุภาษิตที่สอนให้รู้จักกำจัด "จิตตอุปกิเลส ๑๖"[๑๘๐๑] (ธรรมเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ดุจผ้าเปรอะเปื้อนสกปรก ย้อมไม่ได้ดี)

๑. **อภิชฌาวิสมโลภะ** คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลภกล้า จ้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร

– ได้ส่วนอย่ามักมาก – ของฝากท่านอย่ารับ – ฝากของรักจงพอใจ

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่าได้รับของเข็ญ เป็นต้น

๒. **พยาบาท** คิดร้ายเขา

– อย่าเผื่อแผ่ความผิด – อย่าปองร้ายต่อท้าว

– เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ เป็นต้น

๓. **โกธะ** ความโกรธ

– ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน – ภักดีอย่าด่วนเคียด – อย่าชังครูชังมิตร

– อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ – เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ – อย่ามักห้าวพลันแตก

– ข้าเก่าร้ายอดเอา – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิดิด จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย เป็นต้น

[๑๘๐๑] **ม.มู.** (บาลี) ๑๒/๗๑/๔๘.

๔. **อุปาหนะ** ความผูกโกรธ

– ภักดีอย่าด่วนเคียด – อย่าชังครูชังมิตร

– อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ – เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ เป็นต้น

๕. **มักขะ** ความหลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีของผู้อื่น

– อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – อย่านั่งชิดผู้ใหญ่ – ที่รักอย่าดูถูก

– อย่าคะนึงถึงโทษท่าน – อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – อย่าประมาทท่านผู้ดี

– อย่ามีปากว่าคน – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร – จงนบนอบผู้ใหญ่

– ท่านไท้อย่าหมายโทษ – นอบตนต่อผู้เฒ่า – เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง

– อย่าเลียนครูเตือนด่า – ท่านสอนอย่าสวนตอบ – คนจนอย่าดูถูก

– เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย เป็นต้น

๖. **ปลาสะ** ความตีเสมอ ยกตัวเทียมท่าน

– อย่านั่งชิดผู้ใหญ่ – อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – อย่าเลียนครูเตือนด่า เป็นต้น

๗. **อิสสา** ความริษยา

– อย่ากอบจิตริษยา เป็นต้น

๘. **มัจฉริยะ** ความตระหนี่

– สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ – พึงผันเผื่อต่อญาติ – พรรคพวกพึงทำนุก เป็นต้น

๙. **มายา** มารยา

– อย่าโดยคำคนพลอด – ที่ชอบช่วยยกยอ – คนขำอย่าร่วมรัก

– อาสาเจ้าจนตัวตาย – อาสานายจงพอแรง – อย่าตื่นยกยอตน เป็นต้น

๑๐. **สาเถยยะ** ความโอ้อวดหลอกเขา, หลอกด้วยคำโอ้อวด

– อย่าโดยคำคนพลอด – มีสินอย่าอวดมั่ง – คนขำอย่าร่วมรัก

– ยอครูยอต่อหน้า ยอข้าเมื่อแล้วกิจ ยอมิตรเมื่อลับหลัง

– อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย เป็นต้น

๑๑. **ถัมภะ** ความหัวดื้อ กระด้าง

– อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – จงนบนอบผู้ใหญ่ – นอบตนต่อผู้เฒ่า

– ท่านสอนอย่าสวนตอบ – อย่าเลียนครูเตือนด่า – อย่าริร่านแก่ความ

– ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ – ครูบาสอนอย่าโกรธ เป็นต้น

๑๒. **สารัมภะ** ความแข่งดี ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน

– อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – อย่าเบียดเสียดแก่มิตร เป็นต้น

๑๓. **มานะ** ความถือตัว ทะนงตัว

– เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง – เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย เป็นต้น

๑๔. **อติมานะ** ความถือตัวยิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา

– เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง – ที่รักอย่าดูถูก – อย่าถากคนด้วยตา

– อย่าตื่นยกยอตน – คนจนอย่าดูถูก

– เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย เป็นต้น

๑๕. **มทะ** ความมัวเมา

– อย่ามัวเมาเนืองนิจ – คิดทุกข์ในสงสาร เป็นต้น

๑๖. **ปมาทะ** ความประมาท ละเลย เลินเล่อ

– เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า – หน้าศึกอย่านอนใจ – เดินทางอย่าเดินเปลี่ยว

– ที่ซุ้มเสือจงประหยัด – จงเร่งระมัดฟืนไฟ – อย่าประมาทท่านผู้ดี

– คนรักอย่าวางใจ – ลูกเมียอย่าวางใจ – เข้าออกอย่าวางใจ

– ระวังระไวที่ไปมา – ระวังหน้าหลัง เยียวผู้ชังจะคอยโทษ

– อย่าเข้าแบกงาช้าง – ข้างตนไว้อาวุธ เครื่องสรรพยุทธอย่าวางจิต

– เมื่อเข้าศึกระวังตน – เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย เป็นต้น

สุภาษิตพระร่วงที่สอนเรื่อง "มงคล ๓๘"[๑๘๐๒] (สิ่งที่ทำให้มีโชคดี หรือ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือ มงคลอันสูงสุด)

[๑๘๐๒] **ขุ.ขุ.** (บาลี) ๒๕/๒-๑๗๓-๕, **ขุ.สุ.** (บาลี) ๒๕/๒๖๒-๗๗๑/๓๘๕-๓๘๖.

มงคลที่ ๑-๒. อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา (ไม่คบคนพาล คบบัณฑิต)

- อย่ากอปรกิจเป็นพาล - คบขุนนางอย่าโหด - อย่าผูกมิตรคนจร
- ตนเป็นไทอย่าคบทาส - คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี เป็นต้น

มงคลที่ ๓. ปูชา จ ปูชนียานํ (การบูชาที่ควรบูชา)

- เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง - ครูบาสอนอย่าโกรธ - ยอครูยอต่อหน้า
- ยอข้าเมื่อแล้วกิจ - ยอมิตรเมื่อลับหลัง - ตระกูลตนจงคำนับ เป็นต้น

มงคลที่ ๔. ปฏิรูปเทสวาโส จ (การอยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี)

- จงยิ่งผู้มีศักดิ์ - น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ - ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก
- ทำรั้วเรือกไว้กันตน - ที่ทับจงมีไฟ - ที่มีภัยพึงหลัก ปลีกตนไปโดยด่วน
- ช้างไล่แล่นเลี่ยงหลบ เป็นต้น

มงคลที่ ๕. ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา (ได้ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น)

- หว่านพืชจักเอาผล เลี้ยงคนจักกินแรง - ปลูกไมตรีทั่วชน
- ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย เป็นต้น

มงคลที่ ๖. อตฺตสมฺมาปณิธิ จ (ตั้งตนไว้ชอบ)

- ให้หาสินเมื่อใหญ่ - ทำรั้วเรือกไว้กันตน - สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์
- อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์ - เป็นคนอย่าทำใหญ่ - โทษตนผิดรำพึง
- อย่าใฝ่ตนให้เกิน - รักตนกว่ารักทรัพย์ - โทษตนผิดพึงรู้ เป็นต้น

มงคลที่ ๗. พาหุสจฺจญฺจ (เล่าเรียนศึกษามาก ค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ)

- เรียนอำรุงผดุงอาตม์ - เมื่อน้อยให้เรียนวิชา - ครูบาสอนอย่าโกรธ
- เป็นคนเรียนความรู้ - อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย เป็นต้น

มงคลที่ ๘. สิปฺปญฺจ (มีศิลปวิทยา ชำนาญในวิชาชีพของตน)

- เป็นคนเรียนความรู้ - เรียนอำรุงผดุงอาตม์
- เมื่อน้อยให้เรียนวิชา - ให้หาสินเมื่อใหญ่ เป็นต้น

มงคลที่ ๙. วินโย จ สุสิกฺขิโต (มีระเบียบวินัย ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี)

– อย่ามักง่ายมิดี – การจะทำอย่าด่วนได้ – ภักดีอย่าด่วนเคียด เป็นต้น

มงคลที่ ๑๐. สุภาสิตา จ ยา วาจา (วาจาสุภาษิต รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี)

– อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – อย่ามีปากว่าคน

– อย่าขอของรักมิตร ชอบชิดมักจางจาก

– พบศัตรูปากปราศรัย ความในอย่าไขเขา

– เจรจาตามคดี – เมื่อพาทีพึงตอบ – โต้ตอบอย่าเสียคำ

– อย่าขุดคนด้วยปาก – อย่าริกล่าวคำคด – คิดแล้วจึ่งเจรจา เป็นต้น

มงคลที่ ๑๑. มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ (บำรุงบิดามารดา)

– ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก – ที่ทับจงมีไฟ – อย่ารักห่างกว่าชิด เป็นต้น

มงคลที่ ๑๒–๑๓. ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห (สงเคราะห์บุตรและภรรยา)

– ที่รักอย่าดูถูก – คนรักอย่าวางใจ – ลูกเมียอย่าวางใจ

– อย่ารักห่างกว่าชิด – ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน เป็นต้น

มงคลที่ ๑๔. อนากุลา จ กมฺมนฺตา (การงานไม่อากูล)

– การเรือนตนเร่งคิด – อย่ามักง่ายมิดี

– ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน – การจะทำอย่าด่วนได้ เป็นต้น

มงคลที่ ๑๕. ทานญฺจ (รู้จักให้, เผื่อแผ่แบ่งปัน)

– พึงผันเผื่อต่อญาติ – พรรคพวกพึงทำนุก

– ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน – อย่าแผ่เผื่อความผิด เป็นต้น

มงคลที่ ๑๖. ธมฺมจริยา จ (ประพฤติธรรม ดำรงอยู่ในศีลธรรม)

– อย่ากอปรกิจเป็นพาล – โอบอ้อมเอาใจคน

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – ภักดีอย่าด่วนเคียด

– คนโหดให้เอ็นดู – เมตตาตอบต่อมิตร – ปลูกไมตรีทั่วชน

– อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ

อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน เป็นต้น

มงคลที่ ๑๗. ญาตกานญฺจ สงฺคโห (สงเคราะห์ญาติ)

– พึงผันเผื่อต่อญาติ – ตระกูลตนจงคำนับ – อย่ารักห่างกว่าชิด เป็นต้น

มงคลที่ ๑๘. อนวชฺชานิ กมฺมานิ (การงานไม่มีโทษ กิจกรรมที่ดีงาม)

– เข็นเรือทอดทางถนน – อย่าวิร่านแก่ความ – อย่าปลุกผีกลางคลอง

– ภายในอย่านำออก – ภายนอกอย่านำเข้า

– อย่าตีงูให้แก่กา – อย่าตีปลาหน้าไซ เป็นต้น

มงคลที่ ๑๙. อารตี วิรตี ปาปา (เว้นจากความชั่ว)

– อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – เอาแต่ชอบเสียผิด – อย่ากอปรกิจเป็นผล

– อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – ได้ส่วนอย่ามักมาก – อย่าได้รับของเข็ญ

– อย่าเบียดเสียดแก่มิตร – ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – ผิวผิดบ่ลิดไปร้าง

– อย่าทำการที่ผิด เป็นต้น

มงคลที่ ๒๐. มชฺชปานา จ สญฺญโม (เว้นจากการดื่มน้ำเมา)

– อย่ามัวเมาเนืองนิจ เป็นต้น

มงคลที่ ๒๑. อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ (ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย)

– เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า – หน้าศึกอย่านอนใจ – ที่ซุ้มเสือจงประหยัด

– จงเร่งระมัดฟืนไฟ – อย่าประมาทท่านผู้ดี – เมื่อเข้าศึกระวังตน เป็นต้น

มงคลที่ ๒๒. คารโว จ (ความเคารพ ให้รู้จักให้ความสำคัญ ความใส่ใจเอื้อเฟื้อและรู้จักคุณค่าของบุคคล สิ่งของโดยเหมาะสม)

– ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ – จงนอบนบผู้ใหญ่ – นอบนบใจใสสุทธิ์

– อย่าเลียนครูเตือนด่า – ท่านสอนอย่าสวนตอบ – ตระกูลตนจงคำนับ

– ท่านรักตนจงรักตอบ – ท่านนอบตนจงนอบแทน เป็นต้น

มงคลที่ ๒๓. นิวาโต จ (ความสุภาพอ่อนน้อม ถ่อมตน)

– อย่านั่งชิดผู้ใหญ่ – อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – จงนอบนบผู้ใหญ่

– นอบตนต่อผู้เฒ่า – เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง – ตระกูลตนจงคำนับ เป็นต้น

มงคลที่ ๒๔. สนฺตุฏฺฐี จ (ความสันโดษ ความเอิบอิ่มพึงพอใจ)

– อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์ – เป็นคนอย่าทำใหญ่ – มีสินอย่าอวดมั่ง

– ของฝากท่านอย่ารับ – ฝากของรักจงพอใจ เป็นต้น

มงคลที่ ๒๕. กตญฺญุตา (มีความกตัญญู)

– ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก – ที่ทับจงมีใจ เป็นต้น

มงคลที่ ๒๖. กาเลน ธมฺมสวนํ (หาโอกาสแสวงความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง)

– คิดทุกข์ในสงสาร – ระบือระบินอย่าฟังคำ เป็นต้น

มงคลที่ ๒๗. ขนฺตี จ (มีความอดทน)

– ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน – อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ – อย่ามักห้าวพลันแตก

– ข้าเก่าร้ายอดเอา – อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด จงเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย เป็นต้น

มงคลที่ ๒๘. โสวจสฺสตา (เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย. พูดกันง่าย ฟังเหตุผล)

– ครูบาสอนอย่าโกรธ – อย่าชังครูชังมิตร – ท่านสอนอย่าสวนตอบ

– อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่ – ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ – อย่าเลียนครูเตือนด่า เป็นต้น

มงคลที่ ๒๙. สมณานญฺจ ทสฺสนํ (การพบเห็นสมณะ หรือเยี่ยมเยือนเข้าหาท่านผู้สงบกิเลส) จากการศึกษาไม่พบมงคลข้อนี้

มงคลที่ ๓๐. กาเลน ธมฺมสากจฺฉา (สนทนาธรรมตามกาล สนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักความจริงความดีงาม)

– ที่ผิดช่วยเตือนตอบ – ที่ชอบช่วยยกยอ – ระบือระบินอย่าฟังคำ เป็นต้น

มงคลที่ ๓๑. ตโป จ (มีความเพียรเผากิเลส รู้จักบังคับควบคุมตน ไม่ปรนเปรอไปตามใจอยาก)

– ทั่วธราดลพึงเพียร – ของแพงอย่ามักกิน – อย่ายินคำคนโลภ

– ภักดีจงอย่าเกียจ – เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ เป็นต้น

มงคลที่ ๓๒. พฺรหฺมจริยญฺจ (ประพฤติพรหมจรรย์, การรู้จักควบคุมตนในทางเพศ)

– เห็นงามตาอย่าปอง เป็นต้น

มงคลที่ ๓๓. อริยสจฺจาน ทสฺสนํ (เห็นอริยสัจจ์, เข้าใจความจริงของชีวิต)

– คิดทุกข์ในสงสาร เป็นต้น

มงคลที่ ๓๔. นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ (ทำพระนิพพานให้แจ้ง, บรรลุนิพพาน)

– ผิจะบังบังจงลับ ผิจะจับจับจงมั่น ผิจะคั้นคั้นจงตาย ผิจะหมายหมายจงแท้ ผิจะแก้แก้จงกระจ่าง เป็นต้น

มงคลที่ ๓๕. ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ (ถูกโลกธรรม จิตไม่หวั่นไหว)

– ปางมีชอบท่านช่วย ปางป่วยท่านชิงชัง

– อย่านินทาผู้อื่น – ใจอย่าเบาจงหนัก เป็นต้น

มงคลที่ ๓๖. อโสกํ (จิตไร้เศร้า)

– คิดตรองตรึกทุกเมื่อ – คิดขวนขวายที่ชอบ เป็นต้น

มงคลที่ ๓๗. วิรชํ (จิตปราศจากธุลี)

– ที่รักอย่าดูถูก – อย่ากอบจิตริษยา – อย่าชังครูชังมิตร

– คนจนอย่าดูถูก – คิดข้างหน้าอย่าเบา – ใจอย่าเบาจงหนัก เป็นต้น

มงคลที่ ๓๘. เขมํ (จิตเกษม)

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ

– คิดขวนขวายที่ชอบ – ความชอบจำใส่ใจ – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า สุภาษิตพระร่วงไม่ได้สอนมงคลที่ ๒๙ คือ ไม่ได้สอนเกี่ยวกับการพบเห็นสมณะ หรือ การเยี่ยมเยือนท่านผู้สงบกิเลส

๓.๗ สรุปสุภาษิตพระร่วงลงในพุทธโอวาท

สุภาษิตพระร่วง (หรือโอวาทพระร่วง)ทั้งหมดสามารถสรุปลงใน **"พุทธโอวาท"**[๑๘๐๓] ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ

๑. **สพฺพปาปสฺส อกรณํ** ไม่ทำความชั่วทั้งปวง

– อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่าริร่านแก่ความ

– อย่ากอปรกิจเป็นพาล – อย่าอวดหาญแก่เพื่อน – อย่าเผื่อแผ่ความผิด

– อย่ามีปากว่าคน – อย่าได้รับของเข็ญ – อย่าริกล่าวคำคด เป็นต้น

[๑๘๐๓] **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓, **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙-๕๐.

หมายเหตุ : สุภาษิตพระร่วงที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "อย่า" หรือ มีคำว่า "อย่า" อยู่ในประโยค เป็นลักษณะคำสอนที่ห้ามไม่ให้ทำ (ประพฤติปฏิบัติ) ผู้วิจัยจึงสรุปรวมลงใน ห้ามไม่ให้ทำชั่ว หรือ ห้ามไม่ให้ประพฤติปฏิบัติไม่ดี (สพฺพปาปสฺส อกรณํ) พุทธโอวาทข้อที่หนึ่ง

๒. **กุสลสฺสูปสมฺปทา** ทำแต่ความดี (ทำกุศลให้ถึงพร้อม)

- ทั่วธราดลพึงเพียร – เรียนอำรุงผดุงอาตม์ – เมื่อน้อยให้เรียนวิชา
- ให้หาสินเมื่อใหญ่ – เอาแต่ชอบเสียผิด – ท่านนอบตนจงนอบแทน
- ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – ที่ทับจงมีไฟ
- พึงผันเผื่อต่อญาติ – ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก – ความชอบจำใส่ใจ
- เมตตาตอบต่อมิตร – ปลูกไมตรีทั่วชน – ตระกูลตนจงคำนับ เป็นต้น

๓. **สจิตฺตปริโยทปนํ** ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์

- คิดตรองตรึกทุกเมื่อ – อย่ากอบจิตริษยา – โอบอ้อมเอาใจคน
- คิดทุกข์ในสงสาร – คิดขวนขวายที่ชอบ – นอบนบใจใสสุทธิ์
- คิดข้างหน้าอย่าเบา – ใจอย่าเบาจงหนัก เป็นต้น

๓.๘ สรุปสุภาษิตพระร่วงลงในไตรสิกขา

สุภาษิตพระร่วง (หรือโอวาทพระร่วง)ทั้งหมดสามารถสรุปลงใน **"ไตรสิกขา"**[๑๘๐๔] ข้อที่จะต้องศึกษา หรือ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน มี ๓ ประการ ได้แก่

๑. **อธิสีลสิกขา** สิกขาคือศีลอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (ควบคุมกาย–วาจาให้เป็นปกติ)

- อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย – อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน – อย่าริร่านแก่ความ
- เอาแต่ชอบเสียผิด – อย่ากอปรกิจเป็นพาล – อย่าอวดหาญแก่เพื่อน
- ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – อย่ามีปากว่าคน
- อย่าได้รับของเข็ญ – เมื่อพาทีพึงตอบ – เจรจาตามคดี

[๑๘๐๔] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, **องฺ.ติก.** (บาลี) ๒๐/๘๗-๙๑/๒๒๕-๒๒๙.

– ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ – อย่าทำการที่ผิด – โต้ตอบอย่าเสียคำ

– อย่าขุดคนด้วยปาก – อย่าริกล่าวคำคด – อย่าตีงูให้แก่กา

– อย่าตีปลาหน้าไซ เป็นต้น

๒. **อธิจิตตสิกขา** สิกขาคือจิตอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง เป็นต้น

– ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย – คิดตรองตรึกทุกเมื่อ

– อย่ากอบจิตริษยา – ลูกเมียอย่าวางใจ – คิดทุกข์ในสงสาร

– คิดขวนขวายที่ชอบ – ฝากของรักจงพอใจ – นอบนบใจใสสุทธิ์

– ความชอบจำใส่ใจ – คิดแล้วจึ่งเจรจา – คิดข้างหน้าอย่าเบา

– ใจอย่าเบาจงหนัก เป็นต้น

๓. **อธิปัญญาสิกขา** สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

– เรียนอำรุงผดุงอาตม์ – เมื่อน้อยให้เรียนวิชา – ครูบาสอนอย่าโกรธ

– โทษตนผิดพึงรู้ – อย่ามัวเมาเนืองนิจ – รู้ที่ขลาดที่หาญ

– อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย – คิดขวนขวายที่ชอบ

– **ระบือระบินอย่าฟังคำ – หิ่งห้อยอย่าแข่งไฟ**

– **อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก – เป็นคนเรียนความรู้**

– **ผิจะบังบังจงลับ ผิจะจับงับจงมั่น ผิจะคั้นคั้นจงตาย ผิจะหมายหมายจงแท้ ผิจะแก้แก้จงกระจ่าง**

– **อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน เป็นต้น**

จากการศึกษาพบว่า โอวาทหรือสุภาษิตพระร่วง สอนเกี่ยวกับหลักธรรมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ทิศ ๖

๒. ธรรมสำหรับการครองเรือน (ฆราวาสธรรม)

๓. ความยินดีพอใจ รู้จักอิ่ม รู้จักพอ (สันโดษ)

๔. หลักการยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล หรือ หลักการสงเคราะห์ (สังคหวัตถุ)

๕. ทางทำความดี หรือ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ (บุญกิริยาวัตถุ)

๖. ธรรมของสัตบุรุษ หรือ คุณสมบัติของคนดี (สัปปุริสธรรม)

๗. ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ (มงคล)

๘. ความไม่ประมาท (อัปปมาทธรรม)

๙. ธรรมที่อำนวยประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) และอำนวยประโยชน์ในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ)

สามารถกล่าวได้ว่า โอวาทหรือสุภาษิตพระร่วงทั้งหมดนั้น มีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่ด้วยทุกสุภาษิต หรืออาจกล่าวได้ว่า สุภาษิตพระร่วงนั้นเป็นสุภาษิตคำสอน (โอวาท) ที่ได้ประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาสอนประชาชนให้เข้ากับยุคสมัย เพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตแก่สังคมไทย

และสุภาษิตพระร่วงทั้งหมดสามารถสรุปลงในหลักธรรมที่สำคัญ ๒ ประการ ได้แก่

๑. พุทธโอวาท ๓ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำแต่ความดี และให้ทำจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ผ่องใส

๒. ไตรสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรม กาย วาจา (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน

บทที่ ๔

วิถีชีวิตของชาวสุโขทัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม และคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในศิลาจารึกหลักที่ ๑ และสุภาษิตพระร่วง

๔.๑ ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดี

๔.๑.๑ ความหมายของวัฒนธรรม (Culture)

คำว่า "วัฒนธรรม" บัญญัติศัพท์จาก "Culture" ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมีรากศัพท์มาจาก "Cultura" ในภาษาละติน มีความหมายว่า การเพาะปลูก หรือ การปลูกฝัง อธิบายได้ว่า มนุษย์เป็นผู้ปลูกฝังอบรมบ่มนิสัยให้เกิดความเจริญงอกงาม[๑]

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๘๕ (มาตรา ๔) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง "ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวความก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน"[๒]

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) ได้อธิบายว่า วัฒนธรรม คือ วิถี หรือ แนวดำเนินแห่งชีวิตของชุมนุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่รวมกันในที่หนึ่ง หรือ ประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม วัฒนธรรม คือ วิถีแห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรม คือ สิ่งอันเป็นผลิตผลของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา วัฒนธรรม คือ ความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติ และกิริยาอาการ หรือ การกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม[๓]

---

[๑] ดร. ฉันทัส ทองช่วย, **ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓๕.

[๒] สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, **วรรณไวทยากรณ์ : ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม,** (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๒.

[๓] เสฐียรโกเศศ, **วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๙ และ ๙๓.

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ หรือวิถีชีวิตของหมู่คณะ[๔]

นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมอีกหลายท่าน เช่น สมบูรณ์ แก่นตะเคียน[๕] เพชรี สุมิตร[๖] นิพนธ์ สุขสวัสดิ์[๗] สุพัตรา สุภาพ[๘] และ ประภาศรี สีหอำไพ[๙] เป็นต้น

สรุปแล้ว วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของคนในสังคม ที่มีสภาพอันเป็นความเจริญหรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความดีงาม

๔.๑.๒ ความหมายของประเพณี

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) ได้ให้ความหมายของ "ประเพณี" ว่าหมายถึง ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่งอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกัน และสืบต่อกันมานาน ถ้าใครในหมู่ประพฤติออกนอกแบบก็ผิดประเพณี หรือผิดจารีตประเพณี[๑๐] และ "ประเพณี" คือนิสัยสังคม หรือ ความประพฤติของสังคมที่กระทำซ้ำ ๆ อยู่บ่อย ๆ จนเกิดความเคยชิน[๑๑]

ประเพณี คือ สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือ จารีตประเพณี[๑๒]

---

[๔] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๕๗.

[๕] ดูรายละเอียดใน สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, **การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยขนบธรรมเนียมประเพณีไทย,** (กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๙), หน้า ๗.

[๖] ดูรายละเอียดใน เพ็ชรี สุมิตร, **ประวัติศาสตร์อารยธรรมอินเดีย,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑.

[๗] ดูรายละเอียดใน นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๔), หน้า ๒.

[๘] ดูรายละเอียดใน สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี,** (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๙.

[๙] ดูรายละเอียดใน ประภาศรี สีหอำไพ, **ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาไทย และวรรณคดีไทย,** (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๔๗.

[๑๐] เสฐียรโกเศศ, **วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย,** หน้า ๓๗-๓๘.

[๑๑] เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), **การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐.

[๑๒] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๕๐๘

ประเพณี คือ ความประพฤติสืบต่อกันมาจนเป็นที่ยอมรับของส่วนรวม สิ่งใดก็ตามเมื่อประพฤติซ้ำ ๆ กันอยู่บ่อย ๆ จนเป็นความเคยชินก็เกิดเป็นนิสัยขึ้น ความประพฤติเหมือน ๆ กันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่คณะ เรียกว่า ประเพณี หรือ นิสัยสังคม[๑๓]

นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้คำจำกัดความของ "ประเพณี" อีกหลายท่าน เช่น จรัญ พรหมอยู่[๑๔], สุพัตรา สุภาพ[๑๕], มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช[๑๖], สมชัย ใจดี และ ยรรยง ศรีวิริยาภรณ์[๑๗] เป็นต้น

๔.๑.๓ ความหมายของพิธีกรรม (Ritual)

พิธีกรรม คือ การกระทำที่คนเราสมมติขึ้น เป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบวิธี เพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งจะทำให้เกิดความสบายใจ และมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ก็มีพุทธบริษัทเป็นผู้ร่วมประกอบพิธี โดยแฝงปรัชญาธรรมไว้เป็นหลักการของพิธีกรรมนั้นด้วย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้คนเข้าใจหลักธรรมโดยไม่รู้ตัว[๑๘]

พิธีกรรม คือ การบูชา[๑๙] เป็นแบบอย่างของพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์หรือธรรมเนียมประเพณีให้กระทำ และเพื่อให้มีความขลัง สังคมแบบดั้งเดิมจึงมักถือว่า พิธีกรรมถ้าทำอย่างถูกต้อง เคร่งครัด ก็จะเป็นที่พอใจของเทพเจ้า ถ้าทำผิดพลาดหรือไม่ทำ เบื้องบนก็จะลงโทษ พิธีกรรมในสังคมปัจจุบันมักถือเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาหรือของสังคม และโอกาสงานสังคมอย่างเป็นรูปแบบ พิธีทั้งหลาย[๒๐]

---

๑๓ นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย,** หน้า ๑.

๑๔ ดูรายละเอียดใน จรัญ พรหมอยู่, **สังคมและวัฒนธรรมไทย,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๙๑.

๑๕ ดูรายละเอียดใน สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี,** หน้า ๑๓๖.

๑๖ ดูรายละเอียดใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **ภาษาไทย ๔ : วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒๕.

๑๗ ดูรายละเอียดใน สมชัย ใจดี และ ยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย,** พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

๑๘ ผศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปพิธีกรรม,** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

๑๙ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๕๖๙.

๒๐ ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา,** (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๒๔), หน้า ๓๑๔., มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **ไทยศึกษา หน่วยที่ ๖-๑๐,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๔-๕, รศ.สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐.

๔.๑.๔ ความหมายของคติความเชื่อ

คติ หมายถึง แบบอย่าง วิธี แนวทาง[๒๑] คติความเชื่อจึงหมายถึง แบบอย่างความเชื่อที่ประพฤติสืบ ๆ กันมา

๔.๑.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับประเพณี

ประเพณีทำให้เกิดวัฒนธรรม วัฒนธรรมปรุงแต่งประเพณีให้เจริญจนยอมรับกันว่าดีงาม[๒๒] ประเพณีเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวิถีชีวิต (Ways of Life) ของคนในสังคม และลักษณะองค์ประกอบนี้จะปรากฏอยู่ในทุก ๆ ขั้นตอนการดำรงชีวิตจนกลายเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process)[๒๓] ประเพณีกับสังคมจึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เมื่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมเปลี่ยนไป ประเพณีก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เป็นกระบวนการต่อเนื่องกัน การศึกษาประเพณีในอดีตช่วยให้เข้าใจถึงประเพณีในปัจจุบัน และความเป็นไปของประเพณีในอนาคต[๒๔]

๔.๑.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีกับพิธีกรรม

ประเพณีเกิดจากทัศนคติ ค่านิยมของคนในสังคม ทำให้เกิดความคิดและความเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความเชื่อทำให้เกิดการกระทำที่คนในสังคมนั้นเข้าใจว่า ช่วยตนให้พ้นทุกข์และได้รับความสุข การกระทำต่าง ๆ ก็คือ พิธีกรรมนั่นเอง

พิธีกรรม เกิดตั้งแต่มนุษย์มีความเจริญพอสมควร สามารถแยกได้เป็น ๒ อย่าง คือ พิธีทางศาสนา และพิธีของชาติต่าง ๆ[๒๕] พิธีกรรม เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเพณี เมื่อคนในสังคมกระทำสืบต่อ ๆ กันมา ก็กลายเป็นประเพณีของชุมชนไป เช่น ประเพณีชักพระ ประเพณีแห่นางแมว พิธีกรรมนั้นก็กลายเป็นประเพณีของคนทั้งประเทศ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์[๒๖]

---

[๒๑] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๑๖๔.

[๒๒] นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย,** หน้า ๗.

[๒๓] ฉวีวรรณ วรรณประเสริฐ และคณะ, **ประเพณีที่ช่วยส่งเสริมการผสมผสานทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิม,** (ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๔), หน้า ๔๙.

[๒๔] รศ.สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย,** หน้า ๑๕.

[๒๕] สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี,** หน้า ๑๓๗.

[๒๖] รศ.สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย,** หน้า ๑๘–๑๙.

๔.๑.๗ ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย[๒๗]

ประเพณีและพิธีกรรมนั้นแทรกอยู่ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผน นิราศเสด็จประพาสธารโศก นิราศเดือน และวรรณคดีบางเรื่องได้กล่าวถึงประเพณีและพิธีกรรมที่ต้องกระทำในพิธีนั้น ๆ โดยตรง เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติในประเพณีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ประเพณีและพิธีกรรมหรือวัฒนธรรมในวรรณคดีไทย จะเป็นภาพฉายสะท้อนถึงขนบธรรมเนียมประเพณี (Costom) และประเพณีปรัมปรา (Tradition) ที่ทำตามยึดถือสืบต่อกันมาทั้งสิ้น[๒๘] การกล่าวถึงลักษณะสังคมไทยมาทั้งหมดนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ผู้แต่งวรรณคดีซึ่งเป็นผลผลิตของสังคมย่อมได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมมาจากสังคมนั้น ๆ และวัฒนธรรมเป็นส่วนสร้างค่านิยมและโลกทัศน์ของสังคม ค่านิยมและโลกทัศน์มีส่วนสร้างคน คนสร้างวรรณคดี และในที่สุดวรรณคดีก็มีส่วนสร้างสังคม สิ่งเหล่านี้จึงสัมพันธ์กันเป็นวัฏจักร[๒๙]

วรรณคดีไทยหลายเรื่องมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรม บางเรื่องได้กล่าวถึงประเพณีที่คนในสังคมไทยปัจจุบันยังประพฤติปฏิบัติต่อเนื่องกันสืบมา เช่น ประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีการบวช บางเรื่องได้กล่าวถึงพิธีกรรมบางอย่าง ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีลักษณะจำเพาะเจาะจง มีอยู่ในวรรณคดีเท่านั้น ไม่เป็นพิธีกรรมแพร่หลาย และคนในสังคมไม่กระทำกันไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน เช่น พิธียกฉัตรแก้วของทศกัณฐ์ พิธีหุงน้ำทิพย์ของนางมณโฑ เป็นต้น

๔.๑.๘ การนำประเพณีและพิธีกรรมมาใช้ในวรรณคดีมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. **นำประเพณีหรือพิธีกรรมมาอธิบายโดยตรง** เนื้อหาทั้งหมดของวรรณคดีนั้นเป็นเรื่องของประเพณีหรือพิธีกรรมโดยละเอียด มีการกล่าวถึงความสำคัญของประเพณีหรือพิธีกรรม องค์ประกอบที่ต้องใช้ประกอบพิธีระยะเวลา ผู้ประกอบพิธี ตลอดจนถึงวิธีการประกอบพิธีโดยละเอียด ผู้อ่านสามารถอ่านแล้วเข้าใจวิธีการกระทำพิธี หรือประเพณีนั้นๆ ได้ เช่น วรรณคดีเรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส เป็นต้น

๒. **นำประเพณีหรือพิธีกรรมมาเป็นส่วนประกอบในวรรณคดี** วรรณคดีในลักษณะนี้จะมีตัวละคร มีฉาก แต่เนื้อหาบางตอนจะมีการดำเนินเรื่องเกี่ยวโยงไปถึงประเพณีหรือพิธีกรรมบางอย่าง และบางครั้งอาจจะใช้ประเพณีหรือพิธีกรรมเป็นเครื่องช่วยในการดำเนินให้สนุกสนาน หรือสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น วรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน อิเหนา เป็นต้น

---

[๒๗] ดูรายละเอียดใน รศ.สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, หน้า ๒๑.

[๒๘] ดูรายละเอียดใน ประภาศรี สีหอำไพ, **ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาไทยและวรรณคดีไทย**, หน้า ๕๒.

[๒๙] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, **วรรณคดีวิเคราะห์**, (สงขลา : มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๐.

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสุภาษิตพระร่วง ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวสุโขทัยในด้านต่าง ๆ วิเคราะห์ประเพณีและคติความเชื่อที่ปรากฏในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่อง ได้ดังต่อไปนี้

๔.๒ ประเพณีในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

๔.๒.๑ ประเพณีการทอดกฐิน

"เมื่อออกพรรษากรานกฐิน เดือนณึ่งจิ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี้ย พนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริพารกฐินโอยทาน แล่ปีแล้ญิบล้าน ไปสูดญัติกฐินเถิงอรัญญิกพู้น เมื่อจักเข้ามาเวียงเรียงกันแต่อรัญญิกพู้นเท้าหัวลาน ดำบงคํกลองด้วยเสียงพาดเสียงพิณ เสียงเลื้อนเสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน"[๓๐]

จากหลักฐานในจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า เมื่อออกพรรษาชาวสุโขทัยนิยมทอดกฐิน พร้อมบริวารกฐินต่าง ๆ มีพนมเบี้ยหมาก และดอกไม้มีหมอนนั่ง หมอนนอน และหมอนอิง มีการประโคมด้วยพิณพาทย์ และมีการละเล่นสนุกสนานพร้อมกับการทำบุญ

เครื่องประโคมและการละเล่นสนุกสนาน ถ้าพิจารณาดูอาจจะไม่เกี่ยวกับการบุญหรือประเพณีการกรานกฐิน แต่ลักษณะพิเศษของสังคมไทย คือ การบุญกับความสนุกสนาน แทบจะแยกกันไม่ออกเลย มีความเชื่อว่าได้ทำบุญด้วย ได้สนุกสนานไปด้วย

ความหมายของกฐิน มี ๔ ประการ คือ

๑. **เป็นชื่อของไม้สะดึง** อันเป็นไม้แม่แบบสำหรับขึงเพื่อตัดเย็บจีวร วิธีทำ คือ ทาบผ้าลงกับแม่แบบ แล้วตัดย้อมทำให้เสร็จในวันนั้นด้วยความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันอย่างเต็มที่ของสงฆ์

๒. **เป็นชื่อเรียกของสังฆกรรมอย่างหนึ่ง** เมื่อถวายผ้ากฐินแก่สงฆ์แล้ว ทางฝ่ายพระสงฆ์จะต้องมีการสวดประกาศขอรับความเห็นชอบจากที่ประชุมสงฆ์ ในการมอบผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ที่เป็นผู้มีคุณสมบัติสมควร

๓. **เป็นชื่อของผ้า** ที่ถวายแก่สงฆ์ และสงฆ์ได้มีมติยกมอบให้แก่ภิกษุรูปหนึ่งนั้น เพื่อนำไปทำจีวรตามแบบหรือกรอบไม้นั้น ผ้าที่ถวายนั้นจะเป็นผ้าใหม่ หรือผ้าเทียมใหม่ เช่น ผ้าฟอกสะอาด หรือผ้าเก่าหรือผ้าบังสุกุล คือ ผ้าที่เขาทิ้งแล้ว และเป็นผ้าเปื้อนฝุ่นก็ได้

---

[๓๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒–๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๓–๒๐).

ครั้นทำเสร็จแล้ว ภิกษุรูปนั้นแจ้งให้ที่ประชุมสงฆ์ ซึ่งได้มอบผ้าแก่เธอนั้นทราบ เพื่ออนุโมทนา เมื่อที่ประชุมแห่งสงฆ์เหล่านั้นอนุโมทนาแล้ว ก็ทำให้พระสงฆ์ได้สิทธิพิเศษที่จะขยายเขตทำจีวรให้ยาวออกไป (เขตทำจีวรตามปกติ ถึงกลางเดือน ๑๒ ขยายต่อออกไปถึงกลางเดือน ๔)

๔. **เป็นชื่อกิริยาบุญ** การถวายกฐินแด่พระสงฆ์ มีข้อกำหนดว่า พระภิกษุสงฆ์ที่จะรับผ้ากฐินได้จักต้องอยู่จำพรรษาในวัดใดวัดหนึ่งครบ ๓ เดือน สงฆ์ผู้ประกอบกฐินกรรมต้องมีจำนวนอย่างน้อย ๕ รูปขึ้นไป และการถวายผ้ากฐินนั้น จักต้องทำภายในระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ประกอบกฐินกรรมได้ มีเพียง ๑ เดือน ต่อจากสิ้นสุดการจำพรรษา (หลังจากออกพรรษา) เรียกว่า เขตกฐิน คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าถวายก่อนหน้าหรือหลังจากนั้น ไม่เป็นกฐิน การถวายผ้ากฐิน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การทอดกฐิน คือ การทอดหรือวางผ้าลงไป แล้วกล่าวคำถวายในท่ามกลางสงฆ์[๓๑]

การทอดกฐิน คือ การนำผ้ากฐินไปวางไว้ต่อหน้าสงฆ์อย่างน้อย ๕ รูป โดยมิได้ตั้งใจถวายแก่รูปใดรูปหนึ่ง แล้วแต่พระท่านจะมอบหมายกันเอง[๓๒]

การทอดกฐิน เป็นสังฆกรรมที่พึงกระทำโดยสงฆ์จตุวรรค คือ ภิกษุ ๔ รูปกับภิกษุผู้รับอีก ๑ รูป รวม ๕ รูป ซึ่งจำพรรษาในอาวาสเดียวกัน โดยไม่ขาดพรรษา มูลเหตุการทอดกฐิน มีปรากฏใน "กฐินขันธกะ"[๓๓]

ชนิดของกฐิน

กฐินที่ชาวพุทธนิยมทอดถวายกันมี ๒ ชนิด คือ

๑. **มหากฐิน** คือ กฐินที่มีเวลาเตรียมการนาน มีบริวารมาก อย่างที่เราปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้

๒. **จุลกฐิน** คือ กฐินน้อย หรือ กฐินที่มีเวลาจำกัด เช่น ให้ปั่นด้าย–กรอด้าย–ทอ–กะ–ตัด–เย็บ–ย้อม ให้แล้วเสร็จในวันนั้น

ในปัจจุบันนี้ ส่วนมากนิยมทอดมหากฐินกัน เพราะสะดวกกว่า ส่วนจุลกฐินเราไม่ค่อยจะได้เห็นกันแล้ว เพราะเป็นกรรมวิธีที่ทำได้ยาก ไม่สะดวกโดยประการต่าง ๆ แต่สาเหตุ

---

[๓๑] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

[๓๒] แปลก สนธิรักษ์, **พิธีกรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : กองวิชาการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๔๙๘), หน้า ๑๘๑.

[๓๓] ดูรายละเอียดใน **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๓๐๖/๙๓.

ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ทำจุลกฐิน เพราะทรงพระประสงค์ให้พระสงฆ์ทั้งวัดได้ช่วยกันทำจีวรจริง ๆ มิเช่นนั้นแล้วภิกษุทั้งหลาย ก็จะปล่อยปละละเลยไม่เอาใจใส่ คอยแต่ให้ทายกนำมาถวายอย่างเดียว อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน[๓๔]

นอกจากกฐินทั้ง ๒ ชนิดนี้แล้ว ยังมีกฐินอีกชนิดหนึ่ง คือ กฐินตก หรือ กฐินโจร หรือ กฐินจร คือ กฐินที่ราษฎรจัดทำขึ้นในวันจวนจะหมดเขตกฐินกาล คือ ในวันขึ้น ๑๔–๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ด้วยการสืบหาวัดที่ยังมิได้รับกฐิน และจัดหาผ้ากฐินไปทอด[๓๕] โดยมิได้แจ้งให้ทางวัดทราบไว้ล่วงหน้า จัดผ้ากฐินไปทอดโดยทันทีแบบจู่โจม จึงเรียกว่า กฐินโจร กฐินจร กฐินตก หรือกฐินตกค้าง[๓๖] การทอดกฐินตกค้างนี้ นิยมกันว่าได้บุญและอานิสงส์มากกว่าการทอดกฐินชนิดอื่น ๆ เพราะเป็นการอนุเคราะห์พระสงฆ์ให้มีโอกาสได้กรานกฐินในระยะเวลาที่จวนจะหมดเขตการทอดกฐิน

โดยปกติการจะทอดกฐินนั้น ผู้มีศรัทธาจะทอด ณ วัดใดต้องบอกกล่าวให้พระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นทราบ เรียกว่า “การจองกฐิน” เพื่อทางวัดจะได้เตรียมการต้อนรับ และเพื่อป้องกันการรับกฐินซ้ำซ้อน

การทอดกฐินในปัจจุบันมี ๓ ประเภท คือ

๑. **พระกฐินราช** หรือ กฐินต้น คือพระกฐินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธา พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐินตามพระอารามที่ทรงพอพระราชหฤทัย จะเป็นพระอารามหลวง หรือ อารามราษฎร์ก็สุดแต่พระราชอัธยาศัย[๓๗] ซึ่งโดยมากมักจะเสด็จไปถวายวัดราษฎร์ที่ขาดการบูรณะ

๒. **พระกฐินหลวง** คือ พระกฐินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดถวายด้วยพระองค์เอง หรือพระราชทานให้พระบรมวงศานุวงศ์และองคมนตรีเป็นผู้แทนพระองค์ไปทอดถวาย ตามพระอารามหลวงที่กำหนดไว้ ๑๖ แห่ง คือ วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดสุทัศนเทพวราราม, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม, วัดมกุฎกษัตริยาราม, วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วัดราชาธิราช, วัดราชโอรสาราม, วัดอรุณราชวราราม, วัดเทพศิรินทราวาส,

---

[๓๔] วิจิตร สมบัติบริบูรณ์, **กฐินทาน**, หน้า ๒๕.

[๓๕] รศ.สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, หน้า ๓๒.

[๓๖] วิจิตร สมบัติบริบูรณ์, **กฐินทาน**, หน้า ๒๗–๒๘.

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดนิเวศธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นหน้าที่ของสำนักพระราชวัง ส่วนพระอารามหลวงที่นอกเหนือจาก ๑๖ แห่งนี้ เป็นหน้าที่ของกรมการศาสนา กล่าวคือ หน่วยราชการ รัฐวิสาหกิจ องค์การคณะชน หรือเอกชน ขอพระราชทานผ่านกรมการศาสนา เพื่อจัดบริวารกฐินให้เป็นของพระราชทาน แล้วผู้ได้รับพระราชทานจัดเพิ่มเติม หรือจัดจตุปัจจัยสมบท ซึ่งเรียกกันว่า กฐินพระราชทาน

การทอดกฐินเป็นพระราชประเพณีอย่างหนึ่ง ที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นธุระบำเพ็ญพระราชกุศลมาตั้งแต่สมัยโบราณ การเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินสมัยก่อนมีการเสด็จฯ โดยกระบวนพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารคเป็นการแห่พระกฐิน ซึ่งจุดมุ่งหมายเดิมของการแห่พระกฐินด้วยกระบวนพยุหยาตรานี้ เพื่อจะตรวจตราพลรบอาวุธยุทธภัณฑ์ และฝึกซ้อมรบ[๓๘]

๓. **กฐินราษฎร์** คือ กฐินที่ชาวบ้านผู้มีศรัทธาจัดทำขึ้น นำไปทอดตามวัดราษฎร์ต่าง ๆ อาจจะเป็นส่วนเฉพาะบุคคล หรือ อาจจะเป็นส่วนรวม ซึ่งเรียกว่า กฐินสามัคคี

การทำบุญกฐินนี้ ก่อให้เกิดอานิสงส์ทั้งภิกษุสงฆ์และผู้ทอด สำหรับภิกษุสงฆ์นั้นมีบัญญัติไว้ในพระวินัยว่า ภิกษุผู้กรานกฐินแล้วจะได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ

๑. เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา

๒. จาริกไปไม่ต้องถือเอาไตรจีวรไปครบสำรับ

๓. ฉันคณโภชน์และปรัมปรโภชน์ได้

๔. เก็บอติเรกจีวรได้ตามปรารถนา (ในพระวินัยกำหนดให้ภิกษุเก็บผ้าจีวรเกินจากสำรับที่นุ่งได้เพียงแค่ ๑๐ วัน มากกว่านี้ไม่ได้ ต้องสละให้รูปอื่น แต่ถ้ากรานกฐินแล้วสามารถเก็บได้เกินกว่านั้น)

๕. จีวรอันเกิดขึ้นในที่นั้น เป็นของได้แก่พวกเธอ[๓๙]

การที่พระพุทธเจ้ากำหนดไว้ในพระวินัยให้พระสงฆ์ผู้กรานกฐินแล้ว ได้รับการยกเว้นเพราะปัญหา และข้อขัดข้องบางประการ อันก่อให้เกิดความลำบากแก่ภิกษุสงฆ์ เช่น ต้องบอกลา

---

[๓๘] กรมศิลปากร, **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๓**, (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๕.

[๓๙] **วิ.ม.** (บาลี) ๕/๓๐๖/๙๔.

ถ้าอยู่รูปเดียวก็บอกลาไม่ได้ การต้องเอาไตรจีวรไปให้ครบ การฉันอาหารล้อมวงกันไม่ได้ การเก็บจีวรสำรองไว้ไม่ได้ นับเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นดังที่พระพุทธองค์ทรงเห็นความลำบากของภิกษุชาวเมืองปาฐา ๓๐ รูป จึงมีพุทธานุญาตให้กรานกฐิน การกรานกฐินนับเป็นความดีความชอบประการหนึ่ง ที่เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ต้องสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน พระพุทธองค์จึงทรงกำหนดข้อยกเว้นไว้ให้

ส่วนอานิสงส์สำหรับผู้ทอดนั้น เชื่อกันว่าได้บุญกุศลมาก เพราะปีหนึ่ง ๆ จะมีเพียงครั้งเดียว และมีฤดูกาลทอด เป็นผลให้ผู้ทอดมีจิตใจแจ่มใสและปีติยินดีในบุญกุศลที่ตนเองได้ทำไว้ นอกจากนี้ยังสามารถขจัดความโลภ–โกรธ–หลง โดยทางอ้อมได้อีกด้วย กล่าวคือกำจัดความโลภในวัตถุทานที่ได้บริจาคแล้วนั้น กำจัดความโกรธเพราะได้ฟังอนุโมทนาบุญนั้น กำจัดความหลงเข้าใจผิดเพราะทำด้วยมือของตนเองในบุญนั้น[๔๐]

เมื่อทอดกฐินเสร็จแล้วมักปักธงรูปจระเข้ไว้ที่วัดด้วย จะเป็นที่ศาลาวัด หน้าโบสถ์หรือที่ใด ๆ ที่เห็นได้โดยง่าย เพื่อแสดงให้รู้ว่า วัดนั้นทอดกฐินแล้ว เพราะวัดหนึ่ง ๆ สามารถรับกฐินได้เพียงปีละครั้งเดียวเท่านั้น

๔.๒.๒ ประเพณีการแสดงธรรม

"วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล"[๔๑]

จากหลักฐานในจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า ในวันแรม ๑๔ ค่ำ หรือ แรม ๑๕ ค่ำ วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๘ ค่ำ พระภิกษุสงฆ์ทั้งปู่ครู เถระ มหาเถระ ขึ้นนั่งเหนือกระดานหินสวดธรรม (แสดงธรรม) แก่อุบาสกอุบาสิกา ที่มารักษาศีลในวันธรรมสวนะ (วันพระ)

การสวดธรรม หรือ การสวดพระปริตรเป็นการสวดเพื่อคุ้มครองป้องกันภยันตรายและเพื่ออำนวยสวัสดิมงคล บทสวดพระปริตรนั้นนำมาจากพระสูตรที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก การสวดบทเหล่านั้น มีหลักฐานว่า กระทำกันแต่สมัยพุทธกาล (เช่น รตนสูตร เป็นต้น) ประมาณ พ.ศ. ๙๐๐ ในสมัยพระเจ้าอุปติสสะ คณะสงฆ์ลังกามีพระเรวัตเป็นประธาน ได้รวบรวมบทสวดพระปริตรมาจัดเรียบเรียงเป็นคัมภีร์ชื่อว่า คัมภีร์จตุภาณวาร ประกอบด้วยบทสวด ๒๙ บท จัดกลุ่มเป็น ๔ ภาณวาร ต่อมาพระอโนมาทัสสีได้แต่งคัมภีร์สารัตถสมุจจัย เป็นอรรถกถา

---

[๔๐] กรมศิลปากร, **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๓**, หน้า ๑๕๗–๑๕๘.

[๔๑] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๖–๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๓–๑๖).

อธิบายคัมภีร์จตุภาณวารนั้น ในการสวดได้เลือกบทสวดบางบทจากคัมภีร์ภาณวารและบทสวดอื่น ๆ มาจัดเป็นแบบแผนการสวดพระปริตรในโอกาสต่าง ๆ[๔๒]

ในประเทศไทยนอกจากคัมภีร์ภาณวารแล้ว ยังมีคัมภีร์ราชปริตร ซึ่งมี ๒ ชุด คือ ชุดสัตตปริตร (ราชปริตร ๗ ตำนาน) และ ชุดทวาทสปริตร (ราชปริตร ๑๒ ตำนาน) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวิเคราะห์ว่า "ปริตรอย่าง ๗ ตำนาน และ ๑๒ ตำนานก็เกิดขึ้นในลังกาทวีป แต่จะเกิดขึ้นเมื่อใดไม่มีหลักฐานกำหนดแน่ชัด ได้แต่สันนิษฐานว่า คงจะเกิดขึ้นภายหลังแต่งคัมภีร์สารัตถสมุจจัย สันนิษฐานว่า คงเกิดขึ้นโดยพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงได้เรียกนามตามภาษาบาลีว่า ราชปริตต"[๔๓]

ผลงานวิจัยในเรื่องปริตรของศาสตราจารย์ Lily de Silva ได้แสดงให้เห็นว่าทางลังกามีแต่คัมภีร์จตุภาณวาร ในฐานะที่เป็นคัมภีร์ประมวลบทสวดปริตรของลังกา มิได้กล่าวถึงคัมภีร์สัตตปริตรและทวาทสปริตร ดังนั้น คัมภีร์และการสวดสัตตปริตร และทวาทสปริตรจึงน่าจะเป็นผลงานการประมวลธรรมเนียมประเพณีการสวดที่พัฒนาขึ้นในประเทศไทย โดยอาศัยคัมภีร์ภาณวารเป็นหลัก แต่ตัดทอนให้สั้นลง คือ จาก ๒๔ พระสูตร เลือกไว้เพียง ๑๒ สูตรสำหรับคัมภีร์ทวาทสปริตร และ ๗ สูตรสำหรับคัมภีร์สัตตปริตร นำมาจัดลำดับใหม่ และได้แต่งบทขัดตำนานเป็นบทนำแต่ละบทสวด หรือแต่ละพระสูตรคั่นหรือขัดเป็นตอน ๆ ไป[๔๔]

จากหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง จารึกว่า "... สูดธรรม ..." ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร มีความเห็นว่า "คำว่า สูดธรรม ก็คือ สวดมนต์หรือสวดพระปริตร และคำว่าสูดธรรมนี้ไม่ใช่เทศนาธรรม เพราะการเทศนามีคำที่พอจะเทียบได้จากภาคเหนือ เขาเรียกว่าเทศน์ธรรม คือทางเชียงรายเชียงใหม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ยังพูดกันว่า "ตุ๊เจ้าสูดธรรม ตุ๊เจ้าเต๊ดธรรม" คำนี้ยังมีผู้พูดกันกระทั่งทุกวันนี้ สูดธรรมหมายถึงสวดปริตร และเต๊ดธรรมหมายถึงแสดงธรรมเทศนา ... เมืองเชียงใหม่เปรียบเหมือนศิษย์ สุโขทัยเปรียบเหมือนอาจารย์ เมื่อทางเชียงใหม่มีการสวดพระปริตร ทางสุโขทัยก็ต้องมีการสวดพระปริตรมาแล้ว"[๔๕]

---

[๔๒] Lily de Silva, **Paritta : The Buddhist Ceremony for Peace and Prosperity in Sri Lanka,** (Colombo : The Department of Government Printing, 1981), p. 3–6. อ้างถึงใน รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง, หน้า ๑๙๘–๑๙๙.

[๔๓] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระปริตร,** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๓๔–๓๕.

[๔๔] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง,** (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๙.

[๔๕] **ความเป็นบัณฑิตของ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร เปรียญและพระภิกษุสงฆ์สมัยสุโขทัยสวดเจ็ดตำนานหรือไม่,** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศ.ร.ต.ท.แสง มนวิทูร เปรียญ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๑๗), หน้า ๑๒๑–๑๒๕.

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอวิเคราะห์ของศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร มีผู้ไม่เห็นด้วยหลายท่าน คือ เห็นว่า สูดธรรม ในศิลาจารึกนั้นน่าจะเป็นการแสดงธรรมหรือการเทศนาธรรม เหตุผลที่คัดค้านสรุปอยู่ในข้อวิเคราะห์ของ ม.ร.ว.ศึกฤทธิ์ ปราโมทย์ กล่าวคือ "ที่ว่าเอาพระสงฆ์ขึ้นนั่งบนกระดานหิน คือ พระแท่นมนังศิลา ถ้าเอาพระสวดพระปริตรก็คงสวดองค์เดียว เพราะกระดานหินเล็กมากสวดได้อย่างมากเพียง ๒ รูป ถ้าสวดรูปเดียวก็ขัดตำนานไม่ได้ ถ้านั่งรูปเดียวแล้วเทศน์ภาษาไทยให้คนฟังจะมีเหตุผลมากกว่า"[๔๖]

แต่ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร ยืนยันว่า เมื่อศิลาจารึกจารึกว่า "สูด" ก็ต้องมีความหมายว่า "สวด" จะมีความหมายว่า แสดง หรือ เทศน์ไม่ได้ และในเมืองเหนือมีการสวดเจ็ดตำนานที่มีพระสวดรูปเดียวด้วย

รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง มีความเห็นว่า สูดธรรม ในศิลาจารึกนั้น โดยรูปศัพท์คือ การสวดธรรม ในการปฏิบัติก็คงมีการสวดธรรม โดยอาจเลือกบทสวดหรือพระสูตรในคัมภีร์ภาณวารมาสวด ตามอย่างการสวดพระปริตรแบบของลังกา และมีการแสดงธรรมอธิบาย อุบาสกอุบาสิกาก็มารับศีล ฟังการสวด และฟังเทศนาธรรม เป็นกิจกรรมในวันธรรมสวนะ (วันพระ) การคัดเลือกบทสวดหรือพระสูตรจากคัมภีร์ภาณวารมาสวดเช่นนี้ อาจเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดสวดแบบ ๗ ตำนานและ ๑๒ ตำนานขึ้น การเทศนาธรรมหรืออธิบายธรรมในบทสวด ซึ่งอาจกระทำนำก่อนการสวดแต่ละบท ก็อาจเป็นแนวทางของการเกิดแต่งบทขัดตำนานนำบทสวดแต่ละบท เพื่อให้เข้าใจคุณค่าความหมายของบทปริตรนั้น ๆ ลักษณะการฟังธรรมและฟังการสวดต่อเนื่องกันไปได้กระทำสืบกันมา[๔๗] ดังปรากฏหลักฐานกล่าวไว้ใน นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ว่าถึงกิจกรรมในช่วงเข้าพรรษาว่า ประชาชนสมาทานรักษาอุโบสถศีล และ "ทั้งสดับฟังพระธรรมกถึกสำแดงธรรมเทศนา และพระภิกษุสงฆ์สาธยายพระปริตรในที่นั้น ๆ เสมอเป็นนิจทุกวันมิได้ขาด ตราบเท่าสิ้นไตรมาสสามเดือน"[๔๘]

ในเรื่องการแสดงธรรมนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัส "ธรรมเทศกธรรม" คือ ธรรมของนักเทศก์ องค์แห่งธรรมกถึก ไว้ ๕ ประการ ได้แก่

๑. **อนุปุพฺพิกถํ** กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความยากง่ายลุ่มลึก มีเหตุผลต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

---

[๔๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๔.

[๔๗] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง,** หน้า ๒๐๑.

[๔๘] กรมศิลปากร, "นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์", **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๘๓.

๒. **ปริยายทสฺสาวี** ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ตามแนวเหตุผล

๓. **อนุทยตํ ปฏิจฺจ** แสดงธรรมโดยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๔. **น อามิสนฺตโร** ไม่แสดงธรรมเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามิใช่เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือ ผลประโยชน์ตอบแทน

๕. **อตฺตานญฺจ ปรญฺจ อนุปหจฺจ**[๔๙] แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขี่ผู้อื่น

สามารถกล่าวโดยสรุปว่า การเผยแผ่สั่งสอนธรรม (การแสดงธรรม) มี ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ธรรมรส คือ การแสดงธรรมด้วยรสแห่งธรรม ได้แก่ การแสดงธรรมตามอักขรวิธี ได้แก่ การอ่าน หรือ สวดสาธยายธรรมตามตัวอักษร จากใบลานหรือคัมภีร์ เป็นต้น เช่น เลือกสวดสาธยายพระสูตรใดสูตรหนึ่งที่เหมาะสมกับบุคคล กาลเวลา สถานที่

๒. อรรถรส คือ การแสดงธรรมด้วยรสแห่งถ้อยคำ ได้แก่ การใช้ความรู้ ความเข้าใจ อธิบายชี้แจงธรรมให้ผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งเข้าใจ

๔.๒.๓ ประเพณีการฟังธรรม

"... สูดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล ..."[๕๐]

จากจารึกนี้ทำให้ทราบว่า ในวันธรรมสวนะ (วันพระ) ชาวสุโขทัยนอกจากทำบุญถวายทาน รักษาศีลแล้ว ยังมีกิจกรรมที่ทำเป็นประจำ คือ การฟังธรรม

วันธรรมสวนะ ชาวบ้านเรียกว่า "วันพระ" หรือ "วันอุโบสถ" หรือ "วันศีล" ในพระพุทธศาสนามีวันธรรมสวนะเดือนละ ๔ ครั้ง คือ วันขึ้น ๘ ค่ำ, แรม ๘ ค่ำ, วันแรม ๑๔ ค่ำ หรือ แรม ๑๕ ค่ำ และวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ทั้ง ๔ วันนี้เป็นวันที่บำเพ็ญบุญกุศลเป็นกิจกรรมประจำของพุทธบริษัทเป็นประจำทุกเดือนตลอดปี มีการทำบุญตักบาตร ถวายทาน สมาทานรักษาศีล ๕ และอุโบสถศีล และกิจกรรมที่ขาดไม่ได้ คือ การฟังธรรม ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกวันนี้ว่า วันธรรมสวนะ

---

[๔๙] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔–๑๗๕.

[๕๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๖–๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๕–๑๖).

การฟังธรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญอย่างยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะการศึกษาในสมัยโบราณนั้นเริ่มต้นด้วยการฟัง การฟังจึงเป็นการปฏิบัติการขั้นแรกที่จะรับข้อมูลเพื่อนำไปคิดหาเหตุผลก่อนแล้วจึงสอบสวนไต่ถามให้แน่ใจ จึงจะจดจำเอาไว้เป็นความรู้ของตน การฟังธรรมจึงเป็นกิจกรรมที่ศาสนิกชนจะได้รับความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคนที่ไม่รู้หนังสือก็ยิ่งมีทางเดียวที่จะรับคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ คือ การฟัง การฟังอย่างตั้งใจ ฟังอย่างเคารพ ผู้ฟังย่อมได้อานิสงส์อย่างมหาศาล คือ ทำให้เกิดสติปัญญา และเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง[๕๑] พระพุทธองค์จึงตรัส **ธัมมัสสวนานิสงส์**[๕๒] อานิสงส์ของการฟังธรรมไว้ ๕ ประการ คือ

๑. **อสฺสุตํ สุณาติ** ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง, ได้เรียนรู้ในสิ่งที่ยังไม่เคยเรียนรู้

๒. **สุตํ ปริโยทเปติ** สิ่งที่เคยฟังแล้ว (แต่ยังไม่เข้าใจชัด) ก็ทำให้แจ่มแจ้ง เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

๓. **กงฺขํ วิหนติ** แก้ข้อสงสัยได้ หรือ บรรเทาความสงสัยเสียได้

๔. **ทิฏฺฐึ อุชุํ กโรติ** ทำความเห็นให้ถูกต้องได้

๕. **จิตฺตมสฺส ปสีทติ** จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส

ธัมมัสสวนานิสงส์ คือ อานิสงส์ในการฟังธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมอำนวยประโยชน์แก่ผู้ฟังได้อย่างแน่นอน คือทำให้ผู้ฟังได้รับความรู้ใหม่ ๆ สามารถสอบสวนความรู้เดิมได้ว่าถูกต้องหรือไม่ เพียงไร และได้รับความรู้เพิ่มเติมกว้างขวางยิ่งขึ้น จนสามารถเพิกถอนความเคลือบแคลงสงสัยในหลักคำสอนได้ สามารถที่จะเปลี่ยนทัศนะเดิมของตนซึ่งอาจจะผิด ให้กลายเป็นถูกต้องได้ และในที่สุดก็ทำให้เกิดความอาจหาญที่จะลงมือประพฤติปฏิบัติธรรมได้ จนบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดแห่งคำสอนได้

วันธรรมสวนะทั้ง ๔ วัน ในรอบเดือนมีความเข้มของกิจกรรมไม่เท่ากัน กล่าวคือ วันธรรมสวนะที่ตรงกับวัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ หรือเรียกว่า "วันพระใหญ่" เป็นวันที่มีกิจกรรมเข้มข้นกว่า เพราะเป็นวันสวดพระปาฏิโมกข์ บางครั้งก็เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ในวันพระใหญ่จะมีผู้มาบำเพ็ญบุญกุศล เช่น รักษาศีล และฟังธรรม มากกว่าในวันพระเล็ก[๕๓]

---

[๕๑] ผศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปพิธีกรรม,** หน้า ๖๔-๖๕.

[๕๒] **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๒๐๒/๒๓๓.

[๕๓] ผศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปพิธีกรรม,** หน้า ๖๔-๖๕.

พระพุทธศาสนากำหนดให้มีวันธรรมสวนะตลอดปีก็จริง แต่ในปัจจุบันนี้ ค่อนข้างจะหละหลวม คือ ปฏิบัติกันครบตามกำหนดเฉพาะในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาเท่านั้น พอออกพรรษาแล้ว วัดส่วนใหญ่ก็มักจะไม่มีกิจกรรม ไม่ค่อยเน้นให้ความสำคัญเท่าใดนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านไม่ค่อยมาบำเพ็ญบุญกุศล ไม่สมาทานรักษาศีลและฟังธรรมกัน และอีกประการหนึ่ง อาจจะเป็นเพราะว่า เมื่อออกพรรษาแล้วพระภิกษุสงฆ์ต่างก็จาริกไปตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่ค่อยจะอยู่จำในวัด เมื่อไม่มีพระสงฆ์อยู่ในวัด ชาวบ้านจึงไม่รู้ว่าจะไปทำบุญกุศลกับพระสงฆ์รูปใด

ประโยชน์ของวันธรรมสวนะ

วันธรรมสวนะ เป็นเสมือนตารางการศึกษาของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป เพราะเป็นการกำหนดตายตัวแน่นอนว่า เมื่อถึงวันธรรมสวนะ พุทธศาสนิกชนจะต้องหยุดงานประจำวันในสมัยสุโขทัยจากหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ เมื่อถึงวันธรรมสวนะ ชาวสุโขทัยจะพากันมาวัด เพื่อทำบุญสุนทาน บำเพ็ญบุญกุศล ได้แก่ การถวายทาน สมาทาน รักษาศีลและฟังธรรม เพื่อทำกาย วาจา ใจให้สงบ และขัดเกลากิเลสให้เบาบางลง เป็นการอบรมพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น จนสามารถสละโลกิยสุข และบรรลุโลกุตตรสุข อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ถ้าหากว่าไม่มีวันธรรมสวนะเสียแล้ว พระพุทธศาสนาคงไม่เจริญรุ่งเรืองและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

แต่วันธรรมสวนะในปัจจุบันนี้ กำลังถูกลดบทบาทและความสำคัญลง พุทธศาสนิกชนมาบำเพ็ญบุญกุศลที่วัดกันน้อย อาจเพราะต้องประกอบสัมมาอาชีพ และหน้าที่การงานทางสังคมก็ไม่ได้จัดให้วันธรรมสวนะเป็นวันหยุด บางวัดพระสงฆ์ต้องออกบิณฑบาต เพราะไม่มีผู้มาทำบุญที่วัด ในบางวัดถึงแม้มีผู้มาบำเพ็ญบุญกุศล แต่ก็ไม่มีกิจกรรมการแสดงธรรมและฟังธรรม ดังนั้น จึงควรมีการปรับปรุงและฝึกฝนอบรมพัฒนาบุคคลากร ทางด้านพระพุทธศาสนา ให้มีความรู้ ความสามารถ และเห็นถึงความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในธรรมสวนะ เพื่อที่จะได้ช่วยกันชักนำประชาชนในปัจจุบันให้หันมาฟังธรรมและปฏิบัติธรรม ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

๔.๒.๔ ประเพณีการนบพระ

"วันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งช้างเผือกกระพัดลยาง เที้ยรย่อมทองงา ... (ซ้าย) ขวา ชื่อรูจาครี พ่อขุนรามคำแหง ขึ้นขี่ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิกแล้ว"[๕๔]

---

[๕๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๙–๒๑).

จากจากรึกนี้ทำให้ทราบว่า ในวันธรรมสวนะ แรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ และวันขึ้น ๑๕ ค่ำ พ่อขุนรามคำแหงทรงให้ตกแต่งช้างเผือกชื่อ "รูจาศรี" เพื่อทรงขึ้นไปนบพระถึงอรัญญิก

การนบพระ หมายถึง การนบบูชาสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า ได้แก่ สิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น คือ พระพุทธรูป พระธาตุ พระศรีมหาโพธิ์ และพระพุทธบาท ตลอดจนพระภิกษุสงฆ์[๕๕]

เมื่อถึงวันธรรมสวนะแรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ และวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ธรรมเนียมหรือพระจริยาวัตรของพ่อขุนรามคำแหงทรงบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอ คือ การนบพระ เป็นการนบบูชาพระพุทธรูป รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ และยังเป็นโอกาสได้ปรึกษาปัญหาธรรมกับพระสงฆ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมา เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปอย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นพระกรณียกิจทางพระพุทธศาสนาโดยตรงตามความเลื่อมใสของพระองค์ การนบพระในปัจจุบันก็คือ การทำบุญไหว้พระตามวัดต่าง ๆ

๔.๒.๕ **ประเพณีการบูชาพระธาตุ** (พระบรมสารีริกธาตุ)

"๑๒๐๗ ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระธาตุออกทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้เดือนหกวัน จึ่งเอาลงฝังในเมืองศรีสัชชนาลัย"[๕๖]

จากจารึกนี้ทำให้ทราบว่า ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีการบูชาพระธาตุ หรือพระบรมสารีริกธาตุ โดยพ่อขุนรามทรงรับสั่งให้ขุดเอาพระธาตุออกมา เพื่อให้ประชาชนได้สักการะบูชาและเอาใจใส่ ดูแลรักษาพระธาตุ

คติเรื่องการบูชาพระธาตุนี้ เมืองสุโขทัยรับมาจากลังกา จึงได้เกิดคติการนำพระธาตุมาจากลังกา โดยปรากฏมีหลักฐานชัดเจนในจารึกนครชุมว่า "ศรีสุริยพงศ์มหาธรรมราชาธิราชหากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้ มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ปีนั้น พระมหาธาตุอันนี้ใช่ธาตุอันสามานย์ คือพระธาตุแท้จริงแล เอาลุกแต่ลังกาทวีปพู้น"[๕๗]

และในจารึกนครชุมได้กล่าวถึงอานิสงส์ในการบูชาพระธาตุว่า มีผลานิสงส์เสมอดังได้นบตนสักการะบูชาพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในจารึกว่า "ผิผู้ใดได้ไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตน

---

[๕๕] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง**, หน้า ๑๘๐.

[๕๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๔-๖).

[๕๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

มหาธาตุ และพระศรีมหาโพธินี้ว่าไซร้ มีผลอานิสงส์พร่ำเสมอ ดังได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล ความดังนี้เราบ่มิหากกล่าว คำพระพุทธเจ้าเราหารังบอกไว้เองไซร้"[๕๘]

ตามคติข้างต้น พระธาตุและพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นส่วนแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การนบบูชาพระธาตุจึงเสมอกับการนบบูชาองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธ์สู่มหาปรินิพพานแล้ว แต่พระธาตุ (พระบรมสารีริกธาตุ) ของพระองค์ยังคงมีอยู่ เป็นสัญลักษณ์แห่งการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา และเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ของธรรม[๕๙] พระธาตุจึงเป็นองค์แทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔.๒.๖ ประเพณีการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระธาตุ

"ให้ขุดเอาพระธาตุ ออก ... จึ่งเอาลงฝังในกลางเมืองศรีสัชชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือหกเข้าจึ่งแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุสามเข้าจึ่งแล้ว"[๖๐]

จากจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า ในรัชสมัยพ่อขุนรามนอกจากมีบูชาพระธาตุแล้ว เมื่อสักการะบูชาพระธาตุ (พระบรมสารีริกธาตุ) เสร็จแล้ว ก็ทรงรับสั่งให้เอาพระธาตุฝังลงกลางเมืองศรีสัชชนาลัย และทรงรับสั่งให้ก่อสร้างพระเจดีย์ครอบไว้ด้านบน และทรงรับสั่งให้สร้างซุ้มกำแพงหินล้อมรอบพระมหาธาตุองค์นั้นไว้อีกชั้นหนึ่ง

จากหลักฐานในศิลาจารึก ลักษณะการเก็บรักษาพระมหาธาตุ (พระบรมสารีริกธาตุ) คือการขุดทำเป็นกรุฝังพระมหาธาตุลงไว้ในแผ่นดิน แล้วจึงสร้างพระเจดีย์ครอบ เพื่อเป็นเครื่องหมายที่ตั้งพระมหาธาตุ

การประดิษฐานพระเจดีย์ครอบพระธาตุในสมัยสุโขทัย นอกจากจะก่อเกิดอานิสงส์แก่ผู้สร้างผู้บูชาเสมอกับการนบบูชาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่งการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา และความเจริญแห่งธรรมที่ถูกต้องในสังคมนั้น ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองในสมัยสุโขทัย ทั้งที่สุโขทัยและเมืองต่าง ๆ จึงมีคติร่วมกัน เกิดเป็นธรรมเนียมประเพณีในการสร้างเจดีย์พระศรีรัตนมหาธาตุไว้กลางเมือง หรือในที่สำคัญและเหมาะสมของเมือง เจดีย์พระมหาธาตุจึงเป็นเหมือนศูนย์กลางของจิตใจอันบริสุทธิ์ดีงามของสังคม เป็นศูนย์กลางแห่งการรวมใจของคนทุกคนในสังคม ให้เข้ามาประสานสามัคคีร่วมกันกระทำคุณงามความดีในกระแส

---

[๕๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙-๓๐.

[๕๙] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง,** หน้า ๑๖๗.

[๖๐] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๔-๘).

ธรรมอันบริสุทธิ์ พระเจดีย์มหาธาตุนี้จักดำรงอยู่ตราบที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่[๖๑] ในจารึกนครชุมได้จารึกเชิญชวนประชาชนให้เร่งขวนขวายทำบุญกุศล และอานิสงส์ในการบูชาพระสถูปเจดีย์ว่า

"แต่นี้เมื่อหน้า ฝูงสาธุชนสัตบุรุษทั้งหลาย จุ่งเร่งกระทำบุญธรรมในศาสนาพระพุทธเมื่อยังมีเท่าวัน ชั่วเราบัดนี้มีบุญหนักหนา จึงจักได้มาเกิดทันศาสนาพระเป็นเจ้าไซร้ จุ่งทั้งหลายหมั่นกระทำบูชาพระสถูป เจดีย์ พระศรีมหาโพธิ อันเสมอดังตนพระเจ้าเรา ผิผู้ใดได้ปรารถนาด้วยใจศรัทธาอั้น ชือจักปรารถนาไปเกิดในเมืองฟ้า ... ตรอด พระศรีอารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทธ เยียมาเกิดในเมืองดินนี้คาบเดียวก็ได้"[๖๒]

ในสมัยสุโขทัย เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ จึงมีความเชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุหาได้ในลังกาทวีป ในสมัยนี้จึงถือการสร้างพระธาตุเจดีย์เป็นสำคัญ และพระบรมธาตุที่พ่อขุนรามคำแหงได้ขุดขึ้นให้คนบูชา แล้วสร้างพระเจดีย์เหนือ (ในปัจจุบัน คือพระเจดีย์วัดช้างล้อม) บรรจุไว้กลางเมืองศรีสัชชนาลัย (เมืองสวรรคโลกเก่าตอนเหนือ) พระธาตุเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย ถ้าว่าโดยรูปสัณฐานทำอย่างพระสถูปลังกาแทบทั้งสิ้น จึงเป็นต้นแบบอย่างพระสถูป ซึ่งสร้างกันสืบมาจนทุกวันนี้ บางองค์ที่เป็นพระสถูปสำคัญมักทำรูปช้างโผล่หน้าครึ่งตัว ล้อมรอบก็เอาแบบมาจากพระเจดีย์ชัย ของพระเจ้าทุฏฐคามิณีมหาราชในลังกาทวีป[๖๓]

การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในสถูปเจดีย์

การบรรจุพระพุทธสารีริกธาตุในพระสถูป พบว่ามีรายละเอียดแต่ครั้งที่พระเจ้าอชาตศัตรู แห่งกรุงราชคฤห์ได้ทรงสร้าง "ธาตุนิธาน" เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตามคำแนะนำของพระมหากัสสปเถระ เมื่อราว พ.ศ. ๘ ว่า พระองค์โปรดให้ขุดดินในบริเวณที่ทรงเลือกไว้ว่าเป็นบริเวณที่แห้ง ไม่มีหิน ไม่มีน้ำพุ่งขึ้นมาให้เป็นอันตรายต่อพระบรมธาตุ โดยขุดเป็นหลุมลึก ๘๐ ศอก จากนั้นนำแผ่นโลหะปูข้างล่าง แล้วสร้างเรือนขนาดเล็กทำด้วยทองแดง โปรดให้สร้างกล่องพระสถูปทำด้วยไม้จันทน์เหลืองอย่างละ ๘ องค์ บรรจุพระบรมธาตุไว้ในกล่องไม้จันทน์เหลืองซ้อนกัน ๘ ชั้น แล้วนำกล่องไม้จันทน์เหลืองที่บรรจุพระบรมธาตุอยู่ภายในใส่ลงในพระสถูปไม้จันทน์เหลือง ซ้อนกันอีก ๘ ชั้น โปรดให้บรรจุลงในกล่องงา กล่องแก้ว กล่องทองคำ

---

[๖๑] รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง**, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

[๖๒] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๓๒-๓๓.

[๖๓] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

กล่องเงิน กล่องแก้วมณี กล่องแก้วแดง กล่องแก้วลาย และกล่องแก้วผลึก อย่างละ ๘ ชั้น แล้วบรรจุลงในพระสถูปงา สถูปแก้ว สถูปทองคำ สถูปเงิน สถูปแก้วมณี สถูปแก้วแดง สถูปแก้วลาย และสถูปแก้วผลึกซ้อนกันอย่างละ ๘ ชั้น พระสถูปแก้วผลึกนี้จะเป็นองค์สถูปชั้นนอก แล้วประดับด้วยเรือนแก้วทองคำ เงิน ทองแดงเป็นชั้น ๆ แล้วโปรยทรายแก้วให้ทั่วบริเวณ โปรยดอกไม้น้ำดอกไม้บกประดับด้วยภาพชาดกอดีตพระพุทธเจ้า ๕๐๐ พระชาติ พระอสีติมหาสาวก พุทธประวัติ และสหชาติทั้ง ๗ ด้วยทองคำ ตั้งหม้อน้ำทองคำ ๘ หม้อ หม้อน้ำเงิน ๕๐๐ หม้อ ประดับธงทอง ธงเงิน ประทีปทอง ประทีปเงินที่เต็มไปด้วยน้ำมันหอมอย่างละ ๕๐๐ ดวง จารึกข้อความลงในลานทอง ความว่า "ในข้างหน้าโน้น เมื่อใด ปิยทาสกุมารได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าอโศกธรรมราชา เมื่อนั้นพระองค์จักกระทำพระบรมธาตุเหล่านี้ให้แพร่หลาย" จากนั้นก็ก่อล้อมด้วยก้อนศิลา แล้วจึงก่ออิฐครอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วปิดด้วยแผ่นศิลาด้านบน แล้วโปรยฝุ่นดินให้พื้นเสมอกัน จากนั้นสร้างพระสถูปศิลาครอบไว้เบื้องบน

การก่อพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุครั้งพุทธกาลได้ใช้วิธีนี้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาที่บรรจุพระบรมธาตุแล้ว จึงพบว่าอยู่ใต้ดินซึ่งขุดเป็นหลุม แล้วสร้างสถูปครอบทับไว้ ดังนั้น เมื่อครั้งที่อังกฤษได้ทำการขุดค้นพบพระสถูปที่หมู่บ้านปิปราห์วะ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศเนปาล พ.ศ. ๒๔๔๑ จึงได้พบพระบรมธาตุอยู่ใต้ดินในระดับใต้ชั้นลานประทักษิณ มิใช่อยู่ในองค์พระสถูป หรือที่ยอดพระสถูปอย่างที่พบในพระสถูปที่สร้างในสมัยหลัง ๆ อย่างเช่น สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมา

แต่อย่างไรก็ดี การบรรจุพระบรมธาตุในอินเดียอย่างครั้งพระเจ้าอชาตศัตรูมีอยู่ทั่วไปด้วยถือเป็นประเพณีสืบต่อมา แม้แต่การพบพระบรมธาตุในพระสถูปโบราณทั้งในธิเบต เนปาล ญี่ปุ่น หรือ จีน ก็พบว่าตำแหน่งที่พบมักจะอยู่ภายใต้ฐานพระสถูปลงไปทั้งสิ้น[๖๔]

การบรรจุประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แต่โบราณครั้งพุทธกาลจะกระทำดุจนี้ ซึ่งดูเหมือนกับว่า เป็นการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ต่ำใต้ดิน แต่โบราณาจารย์ท่านกล่าวว่าเป็นการป้องกันอันตรายต่อพระบรมสารีริกธาตุได้อย่างดี ซึ่งลักษณะการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแบบนี้ พบในพระเจดีย์โบราณในประเทศไทยด้วยเช่นกัน ดังเช่น การพบพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจดีย์องค์ใหญ่ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ และที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๙๙[๖๕]

---

[๖๔] ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **พระบรมสารีริกธาตุ**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๔๓–๔๔.

[๖๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๙.

และในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง ในปี พ.ศ. ๑๘๒๘ พ่อขุนรามคำแหงทรงรับสั่งให้ขุดเอาพระบรมสารีริกธาตุออกให้ประชาชนสักการะบูชา เสร็จแล้วจึงให้เอาลงฝังลงในกลางเมืองศรีสัชชนาลัย แล้วจึงก่อพระเจดีย์เหนือพระมหาธาตุนั้น พ่อขุนรามคำแหงทรงให้ฝังพระมหาธาตุลงไว้ใต้ดิน เหมือนครั้งโบราณที่ทำสืบมาตั้งแต่พระเจ้าอชาตศัตรู ในเรื่อง "ธาตุนิธาน"

ชาวสุโขทัยจึงรับวัฒนธรรมประเพณีการบูชาและการสร้างสถูปเจดีย์ เพื่อครอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากประเทศศรีลังกา ซึ่งได้ทำการสักการะบูชาสืบเนื่องกันมาตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู ความสำคัญในการสร้างเจดีย์และการบูชาพระบรมธาตุนี้ มีอานิสงส์เสมือนการได้เคารพบูชาสักการะองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อของชาวสุโขทัยในการเคารพบูชาพระบรมธาตุ และการสร้างพระเจดีย์ครอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อจักได้เป็นสิ่งเคารพบูชาควบคู่กันตลอดไป

๔.๒.๗ การเผาเทียน-เล่นไฟ

"เมืองสุโขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง เที้ยรย่อมคนเสียดกัน เข้ามาดูท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้มีดั่งจักแตก"[๖๖]

จากจารึกนี้ทำให้ทราบว่า เมืองสุโขทัยมีปากประตูใหญ่อยู่ ๔ แห่ง ตามปกติคนย่อมเบียดเสียดกันเข้ามาดูการจุดเทียน (ตามไฟ) และการเล่นดอกไม้ไฟ เมืองสุโขทัยจึงมีเสียงอื้ออึงระงมไปหมด (อึงมี่)

เผาเทียน คือ การจุดเทียนเพื่ออุทิศแสงสว่างของดวงเทียนเป็นพุทธบูชา เชื่อกันว่าทำให้เกิดดวงปัญญาเฉลียวฉลาดไม่อับมืด อย่างที่ชาวพุทธเรียกกันว่า "ดวงตาเห็นธรรม"[๖๗]

การเผาเทียน ถ้าหมายถึงการจุดเทียนเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา เป็นการบูชาพระรัตนตรัย ก็น่าจะเป็นการเดินเวียนเทียนในบริเวณพุทธสถาน ได้แก่ วัดมหาธาตุ และวัดอื่น ๆ โดยทั่วไป เป็นต้น

ส่วนการเล่นไฟ (จารึกว่า เหล่นไฟ) เห็นจะหมายถึงการจุดดอกไม้ไฟมีสีสันต่าง ๆ อย่างที่เรียกว่า ระทาดอกไม้ไฟ ไฟพะเนียง ไฟลูกหนู การจุดพลุ เป็นต้น[๖๘]

---

[๖๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๐-๒๓).

[๖๗] มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์, **พลิกประวัติศาสตร์สุโขไทย ฉบับ ๗๐๐ ปี กำเนิดลายสือไท**, (กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๑๔.

[๖๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๔-๔๑๕.

หมายเหตุ : ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า "การเผาเทียนเล่นไฟ" อาจจะเป็นการตามประทีป ถ้ามีจำนวนมากก็จะดูครึกครื้นสว่างไสวได้

จะเห็นได้ว่า นอกจากจะมีการเผาเทียนเพื่อเป็นการบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ยังมีการเล่นรื่นเริงเพลิดเพลิน สนุกสนานอีกด้วย

๔.๓ คติความเชื่อในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

๔.๓.๑ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

๔.๓.๑.๑ การบริจาคทาน

"คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน"[๖๙]

"พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร"[๗๐]

"คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ช่อยเหนือเฟื้อกู้ มันบ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีปั่วบ่มีนาง บ่มีเงินบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่อยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง"[๗๑]

จากหลักฐานในจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า ชาวสุโขทัยเป็นคนใจบุญสุนทาน ชอบถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ และบริจาคทรัพย์สิ่งของเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการเสียสละ เพื่อเอาชนะความโลภ ความเอาแต่ได้ ความตระหนี่ และความเห็นแก่ตัว เป็นต้น

ทาน ในพระพุทธศาสนามี ๒ ชนิด คือ

๑. **ทาน**[๗๒] การให้ การเสียสละ การบริจาค มี ๒ ประเภท คือ

๑.๑ อามิสทาน การให้สิ่งของ

๑.๒ ธรรมทาน การให้ธรรม หรือ การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

ทานทั้ง ๒ ประเภทนี้ การให้ธรรมทานเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด อามิสทานช่วยค้ำจุนชีวิตทำให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย[๗๓]

---

[๖๙] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘–๙).

[๗๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๘–๒๙).

[๗๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๘–๓๑).

[๗๒] **องฺ.ทุก.** (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗.

[๗๓] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๑.

๒. **ทาน**[๗๔] การให้ มี ๒ ประเภท คือ

๒.๑ ปาฏิบุคลิกทาน การให้จำเพาะบุคคล หรือ ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคล หรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง

๒.๒ สังฆทาน การให้แก่สงฆ์ หรือ ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรือให้แก่บุคคล เช่นพระภิกษุหรือภิกษุณีอย่างเป็นกลาง ๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง

ทานทั้ง ๒ ประเภทนี้ พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญสังฆทานว่าเป็นเลิศ (ประเสริฐที่สุด) มีผลมากที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า

"เราไม่กล่าวว่า ปาฏิบุคลิกทานมีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ ไม่ว่าโดยปริยายใด ๆ"[๗๕] และได้ตรัสชักชวนให้บุคคลให้ทานแบบสังฆทาน

๔.๓.๑.๒ การรักษาศีลในวันพระและในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา

"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล ..."[๗๖]

"พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้ญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสน ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน"[๗๗]

"วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ... สูดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล"[๗๘]

จากหลักฐานในจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า พ่อขุนรามคำแหงและชาวเมืองสุโขทัยทุกคนทั้งหญิงและชาย ล้วนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา และรักษาศีลในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาทุกคน และในวันธรรมสวนะ (วันพระ) ทุกคนก็จะรักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ตามกำลังความสามารถของแต่ละบุคคล

ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย,

---

[๗๔] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๗๙/๓๒๓,๓๘๐/๓๒๔, **องฺ.ฉกฺก.** (บาลี) ๒๒/๕๙/๓๗๕-๓๗๖.

[๗๕] **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๓๘๐/๓๒๕.

[๗๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘-๙).

[๗๗] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๙-๑๓).

[๗๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖-๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๓-๑๖).

ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกาย วาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ[๗๙]

ศีล ๕ หรือ เบญจศีล[๘๐] ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว หรือการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี – การงดเว้นจากการปลงชีวิต (ทำลายชีวิต) หรืองดเว้นจากการประทุษร้ายกัน

๒. อทินนาทานา เวรมณี – การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ หรืองดเว้นจากการลักขโมย โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ และทำลายทรัพย์สิน

๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี – การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม หรือการงดเว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔. มุสาวาทา เวรมณี – การงดเว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี – การงดเว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท หรือการงดเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ

ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า "สิกขาบท ๕" (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน) บ้าง "ธรรม ๕ บ้าง" เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ชื่อว่า เป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่า เบญจศีลที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอปทาน และพุทธวงส์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น "นิจสีล" (ศีลที่คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำ) บ้าง ว่าเป็น "มนุษยธรรม" (ธรรมของมนุษย์ หรือ ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง[๘๑]

ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้ ถือว่าเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานของทุกคน เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบ เกิดสันติสุข โดยปราศจากการเบียดเบียนกัน

การปฏิบัติตามศีล ๕ ในชีวิตประจำวันของคนในสังคม ย่อมมีความย่อหย่อน ไม่อาจปฏิบัติได้โดยครบถ้วนบริบูรณ์ หรือโดยสมบูรณ์ ดังนั้น จึงมีธรรมเนียมการปฏิบัติศีล ๕ อย่างสมบูรณ์ ในวันธรรมสวนะ (วันพระ) คือ วันขึ้น/แรม ๘ ค่ำ, วันขึ้น/แรม ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำ

---

[๗๙] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๙๒.

[๘๐] **ที.ปา.** (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘, **องฺ.ปญฺจก.** (บาลี) ๒๒/๑๗๔/๑๙๓,๒๙๒/๒๖๖-๒๖๗, **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๗๐๓-๗๐๖/๓๔๙-๓๕๑.

[๘๑] พระธรรมปิฎก, **จนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๗.

ในเดือนขาด) ทั้งที่เป็นวันพระทั่วไป และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา

ศีล ๘ หรือ อัฏฐศีล[๙๒] หมายถึง ข้อสำหรับฝึกตนให้ยิ่งขึ้นไป โดยรักษาในบางโอกาส หรือมีศรัทธาจะรักษาประจำก็ได้[๙๓] จึงเป็นการรักษาระเบียบทางกายวาจา หรือ การฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี – การงดเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป

๒. อทินฺนาทานา เวรมณี – การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย

๓. อพฺรหฺมจริยา เวรมณี – การงดเว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ หรือ การงดเว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือ ร่วมประเวณี

๔. มุสาวาทา เวรมณี – การงดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี – การงดเว้นจากน้ำเมา คือ สุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวรมณี – การงดเว้นจากการบริโภคอาหารในยามวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงไปแล้ว จนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

๗. นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนมาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา เวรมณี – การงดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

๘. อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณี – การงดเว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่ หรูหราฟุ่มเฟือย

ศีลทั้ง ๘ ข้อนี้ ถ้าสมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า "อุโบสถ หรือ อุโบสถศีล"

อุโบสถ หรือ อุโบสถศีล หมายถึง ศีลที่รักษาเป็นอุโบสถ หรือ ศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด)[๙๔] หรือหมายถึง การอยู่จำรักษาองค์ ๘ ที่โดยทั่วไปเรียกกันว่า ศีล ๘ ของอุบาสกอุบาสิกา จำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

---

[๙๒] **องฺ.อฏฺฐก.** (บาลี) ๒๓/๔๑/๒๐๔-๒๐๖.

[๙๓] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า ๒๙๓.

[๙๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๗.

๑. **ปกติอุโบสถ** – อุโบสถที่รักษาตามปกติชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง

๒. **ปฏิชาครอุโบสถ** – อุโบสถของผู้ตื่นอยู่ คือ ผู้กระตือรือร้นขวนขวายในกุศล ไม่หลับใหลด้วยความประมาท

๓. **ปาฏิหาริยอุโบสถ** – อุโบสถที่พึงรักษาในแต่ละปีมีช่วงเวลาที่กำหนดไว้เฉพาะที่จะรักษาอุโบสถ อุโบสถที่รักษาเป็นประจำตลอด ๓ เดือน ในพรรษา

สังกัปป์พิธีรักษาอุโบสถ

๑. การที่ฆราวาสผู้ครองเรือนมีครอบครัว และภารกิจในชีวิตประจำวันมากมาย ยอมหยุดพักภารกิจของฆราวาสของความเป็นฆราวาสได้ชั่วคราวก่อน แล้วปลีกตัวไปอยู่ในวัดอย่างน้อยวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง เพื่อบำเพ็ญตบะเบื้องต้น ถือศีลอุโบสถนั้น นับว่าเป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ทำได้ยากมาก เพราะจะต้องยุติกิจกรรมในชีวิตประจำวันตามปกติบางอย่าง กล่าวคือ ต้องงดกิจกรรมทางเพศ งดเว้นการบริโภคอาหารเย็น งดเว้นการใช้เครื่องสำอาง และการประดับตกแต่งร่างกาย เป็นต้น (ผู้ที่จะทำได้ส่วนใหญ่ก็เป็นผู้สูงอายุ ซึ่งได้ผ่านประสบการณ์ในชีวิตมามาก เกิดความเบื่อหน่ายในโลกิยสุข) จึงยอมตนเข้าไปรองรับความลำบาก เพื่อละกิเลสให้เบาบางลง (บางคนก็ประสบผลสำเร็จในการบำเพ็ญสมาธิภาวนา ได้รับความสงบสุขทางใจถึงกับอุทานออกมาว่า รู้สึกเสียดายชีวิตที่ผ่าน ๆ มาเหลือเกิน ถ้ามาปฏิบัติธรรมเสียแต่เนิ่น ๆ คงจะก้าวหน้าไปไกลกว่านี้แน่ เพราะมาปฏิบัติเมื่อร่างกายร่วงโรย ทำให้ไม่ค่อยสะดวก มีแต่โรคภัยเบียดเบียน)

๒. การรักษาศีลอุโบสถเป็นกิจกรรมการปฏิบัติธรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษกว่าการรักษาศีล ๕ ซึ่งเป็นการรักษาความปกติของกาย วาจา ให้ดำเนินไปตามปกติของมนุษย์ตามหลักมนุษยธรรม แต่การรักษาอุโบสถศีลเป็นการประพฤติธรรมที่สูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง เพราะเป็นพฤติธรรมที่ปฏิบัติได้ยากสำหรับชีวิตของฆราวาส เช่น การงดเว้นการเสพกามคุณ การงดเว้นการรับประทานอาหารเย็น การงดเว้นการใช้เครื่องสำอางและการประดับตกแต่งร่างกาย การงดเว้นการนอนบนที่นอนอันอ่อนนุ่มและสูงใหญ่ ให้นอนบนเสื่อ เป็นต้น กิจกรรมทางเพศทำให้จิตใจฟุ้งซ่านเป็นนิวรณ์ เป็นข้าศึกของพรหมจรรย์ ส่วนอาหารมื้อเย็นนั้นก็ไม่จำเป็นจึงให้งดเสีย อาหารเพียงมื้อเดียวหรือสองมื้อก็ทำให้มีชีวิตอยู่ได้ เพราะพุทธศาสนาถือว่า เรามีชีวิตอยู่ไม่ใช่เพื่อกิน แต่อยู่เพื่อทำความดี คือประโยชน์ตนและผู้อื่น ฉะนั้น อาหารเพียงมื้อเดียวหรือสองมื้อ ก็เพียงพอสำหรับการบำเพ็ญธรรม ส่วนอาหารเย็นนั้น กลับเป็นข้าศึกต่อการบำเพ็ญธรรม เพราะจะทำให้เกิดราคะกิเลสในยามราตรี จึงสมควรงดเสีย การดำเนินชีวิตในช่วงเวลาแห่งการรักษาอุโบสถก็เป็นไปเพื่อความสันโดษ มักน้อยและเรียบง่าย สิ่งของเครื่องใช้ก็คงมีแต่ที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น นอนก็ง่าย จึงต้องงดเว้นที่นอนอันหรูหราตระการตาเสีย

๓. การรักษาศีลอุโบสถ นับว่ามีคุณอานิสงส์มากอย่างยิ่ง ทั้งแก่ตนเองและสังคม กล่าวคือ ทำให้มีความอดทน รู้จักควบคุมบังคับใจตัวเอง ไม่ตามใจตัวเอง เช่น เรื่องความต้องการทางเพศ ความอยากอาหาร ทำให้เกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจคนยากคนจน เพราะได้รู้ซึ้งถึงรสความหิวโหยเป็นอย่างดี ในขณะปฏิบัติ เป็นการประหยัดอาหารไปได้มากทีเดียว และเป็นการทดสอบศรัทธาที่ตนเองมีต่อพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี ถ้ามีศรัทธามั่นคงแล้วจึงสามารถปฏิบัติได้ตลอดรอดฝั่ง[๘๕]

การรักษาศีลในวันธรรมสาวนะ (วันพระ) และการรักษาศีลในช่วงเทศกาลเข้าพรรษานั้น ยังคงรักษาคติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

๔.๓.๑.๓ การปกครองบ้านเมืองโดยธรรม

"ปลูกเลี้ยงฝูงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน"[๘๖]

จากจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงปกครองบ้านเมืองด้วยธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ และพละหรือพลังของพระมหากษัตริย์

จึงแสดงให้เห็นว่า หลักการปกครองบ้านเมืองโดยธรรม มีทศพิธราชธรรม เป็นต้นนี้ พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงนำมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกนครชุมว่า

"พระยาลือไทยราช ผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ได้ราชาภิเษก ... อันยัดยัญอภิเษกเป็นท้าวเป็นพระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงศ์มหาธรรมราชาธิราช"[๘๗]

ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย หลักที่ ๑ ว่า

"เอามกุฎ (ขัน) ชัยศรีเศวตรฉัตรมายัดยัญอภิเษกให้เป็นท้าวเป็นพระยา ทั้งหลายจึงสมมติขึ้นชื่อ ศรีสุริยพงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช เสวยราชย์ชอบด้วยทศพิธราชธรรม"[๘๘]

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกทุกครั้ง สมเด็จพระสังฆราชจะทรงถวายพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับ "ทศพิธราชธรรม และ จักรวรรดิวัตร" เสมอ เพราะถือว่าเป็น "ธรรมะ" ที่พระราชามหากษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องทรงประพฤติปฏิบัติเป็นนิจศีล เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง

---

[๘๕] ผศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปพิธีกรรม**, หน้า ๑๘๗.

[๘๖] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๒๐. (ศิลาจารึก ๑/๔/๒๖-๒๗).

[๘๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

[๘๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

วชิรญาณวโรรส[๘๙] ทรงแสดงถวายในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖** เมื่อ ร.ศ. ๑๒๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๓ และที่สมเด็จพระสังฆราช พระวชิรญาณวงศ์[๙๐] ทรงแสดงถวาย**พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช** เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓[๙๑] และพระองค์ได้ทรงมีพระปฐมบรมราชโองการ ในวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่า **"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"**[๙๒]

อันแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์แทบทุกพระองค์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบันจะทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ซึ่งเป็นราชประเพณีที่สืบทอดมา

๔.๓.๒ คติความเชื่อการนับถือผี

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง นอกจากจะปรากฏประเพณีและคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังปรากฏว่าชาวสุโขทัยยังมีการนับถือพระขพุง ผีเทวดา

"มีพระขพุง ผีเทพดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผิไหว้บ่ดี พลีบ่ถูก ผีในเขาอั้นบ่คุ้ม บ่เกรง"[๙๓]

หลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึก ชาวสุโขทัยนับถือ "พระขพุงผีเทวดา" ซึ่งเป็นผีเทวดาประจำภูเขา เป็นผีที่ยิ่งใหญ่กว่าผีทุกตน ถ้าพ่อขุนท่านใดปกครองเมืองสุโขทัยแล้วเคารพกราบไหว้ถูกต้อง บูชาเซ่นสรวงถูกต้อง บ้านเมืองก็จะมั่นคง เจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าเคารพกราบไหว้และเซ่นสรวงไม่ถูกต้อง ผีในภูเขานั้น ก็จะไม่คุ้มครอง ไม่เกรงอกเกรงใจ เมืองสุโขทัยก็จะสูญหาย

ผี คือ สิ่งที่ลึกลับซึ่งมีสภาพเกินคน เพราะฉะนั้น ตามปกติผีจึงมีอำนาจอยู่เหนือคน อาจทำคนให้ได้ดีหรือให้ได้ร้ายก็ได้[๙๔]

ผี คือ สิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้คุณหรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย เช่น ผีปู่ย่าตายาย ผีเรือน ผีห่า"[๙๕]

---

[๘๙] ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.

[๙๐] ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

[๙๑] จำนงค์ ทองประเสริฐ, **พระมหาธรรมิกราชาธิราช**, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

[๙๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔.

[๙๓] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๖–๑๐.

[๙๔] เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), **การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิต ชาวไทยสมัยก่อน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๙๕.

[๙๕] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๕๖๐.

ผี สามารถแบ่งจำพวกตามที่ใช้แบ่งกันอยู่ในวิชามานุษยวิทยา ตามคติที่ว่าด้วยลักษณะการเซ่นสังเวยบูชา มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑. คติบูชาผีบรรพบุรุษ

๒. คติบูชาผีวีรบุรุษ

๓. คติบูชาผีร้าย

นอกจากนี้ ผี ยังสามารถแบ่งได้อีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ผีฟ้า เจ้าผี (เทวดาอารักษ์) และผีร้าย คนไทยแต่เดิมนับถือผี ถึงในปัจจุบันนี้ก็ยังนับถืออยู่[๙๖]

เพราะมีความเกรงกลัวมาก คนมักปลูกเป็นศาลให้ท่านอยู่ จะได้สะดวกแก่การบูชาและเซ่นสังเวยท่าน ถ้าไม่มีใครสร้างศาลให้อยู่ ท่านก็สิงสถิตของท่านตามเรื่อง ณ ที่ใดที่หนึ่งในท้องถิ่นอันเป็นเขตแดนท่าน[๙๗]

ด้วยสาเหตุที่ ผีเป็นสิ่งที่ลึกลับ และมีอำนาจอยู่เหนือคน ตัวตนของผีเป็นอย่างใดไม่มีใครทราบ และไม่มีใครเคยเห็นตัวจริงของผี เพราะเหตุนี้ คนจึงจำเป็นต้องนึกให้มีตัวตนขึ้นโดยถือเอาคนเองนั่นแหละเป็นที่ตั้งของผี เพราะฉะนั้น รูปร่างหน้าตาและเรื่องราวความเป็นไปของผี จึงละม้ายคล้ายคลึงกับของคนมาก ถ้าเป็นจำพวกผีฟ้ารูปร่างหน้าก็เหมือนกับคนที่สวยมากโดยเอาอุดมคติแห่งความงามเข้าไปประกอบเพิ่ม เพื่อให้สวยเลิศยิ่งกว่าคนเท่านั้น ส่วนจำพวกผีร้าย ก็มีรูปร่างเหมือนคนอีกเหมือนกัน แต่นึกให้มีรูปพิกลยิ่งขึ้นเท่านั้น คนจะได้รู้สึกเกลียดกลัวและบางครั้งก็คล้ายกับสัตว์เดรัจฉาน หรือ มีรูปร่างเป็นอย่างอื่นที่ไม่เหมือนคน แต่ก็เป็นเพราะผีบันดาลให้เห็นไปเองเท่านั้น[๙๘]

แต่ผีที่มีมาก่อน และอยู่ใกล้ชิดกับคน ก็คือ ผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ญาติผู้ใหญ่มีพ่อแม่ปู่ย่าตายาย เป็นต้น ซึ่งตายไปแล้ว และด้วยความอาลัยรัก แม้ท่านจะตายไปแล้วก็ยังนึกว่าท่านยังอยู่ คือ เป็นผีประจำในเรือน คอยดูแลเอาใจใส่ ให้ลูกหลานที่ยังอยู่มีความสุขความเจริญ ถ้าลูกหลานตั้งตนอยู่ในจารีตประเพณี หรือให้ร้ายได้ทุกข์แก่คนในบ้านได้ เมื่อคนเหล่านั้นประพฤติตนออกนอกรอยประเพณี[๙๙] และเราสามารถจัดผีบรรพบุรุษเข้าในกลุ่ม ผีเจ้าประเภท เจ้าที่ เป็นต้น

---

[๙๖] เสฐียรโกเศศ, **การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน,** หน้า ๑๙๕, ๒๐๕, ๒๐๘.

[๙๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙๘–๑๙๙.

[๙๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๓–๒๐๔.

[๙๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๘.

คำว่า ผี นอกจากมีความหมายทั้ง ๓ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เพราะผีที่กล่าวมาเป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต แต่ยังมีอีกความหมายหนึ่งต่างหากที่โยงไปถึงพระราชาผู้เป็นมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่เป็นมนุษย์ชั้นสูง เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ดังมีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุมว่า

"... เมื่อก่อนผีฟ้า เจ้าเมืองศรีโสธรปุระให้ลูกสาวชื่อน่างสุขรมหาเทวีกับขรรค์ชัยศรี ..."[๑๐๐]

ผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ (สริโสธรปุร) คือ พระเจ้าแผ่นดินของแห่งอาณาจักรนครธมที่ทรงพระนามว่า "พระเจ้าชยวรมันที่ ๘ หรือ อีกพระนามหนึ่งว่า พระปรเมศวรบท" นับว่าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าชยวรมันที่ ๗ ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๘๖–๑๘๓๘ เป็นรัชสมัยที่มีเหตุการณ์สำคัญที่สุดตอนหนึ่ง ในประวัติศาสตร์การเมืองระหว่างราชอาณาจักรขอมกับไทย

เหตุผลของการที่พระเจ้าแผ่นดินถูกขนานพระนามว่าเป็น "ผีฟ้า" เพราะถือตามคติที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นสมมติเทพ ซึ่งการถือเช่นนี้เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเทวดา คือทรงเป็นผีฟ้า จึงเรียกพระองค์ว่า ผีฟ้า เป็นผีประเภทหนึ่งได้[๑๐๑] แต่เป็นผีที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นรูปธรรม สามารถเห็นได้ จับต้องได้ ผิดกับผีประเภทอื่น ๆ

ความเชื่อที่ว่า พระขพุงผีเทวดามีอำนาจลึกลับ สามารถดลบันดาลให้คุณและโทษเกิดขึ้นแก่พ่อขุน ผู้ที่ปกครองเมืองสุโขทัยถึงขนาดหนักเพียงนี้ นับว่าเป็นความหมายเตือนใจอันดียิ่งสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน (พ่อขุน) เมืองสุโขทัยมากที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะช่วยจรรโลงให้พระองค์มุ่งทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ให้มั่นคงเสมอตลอดนิจนิรันดร หากทรงกระทำการใดอันเป็นการบิดเบือนผันแปร ย่อมจักเกิดเหตุอาเพทนำพาให้บ้านเมืองประสบกับความวอดวายหายนะ และวิบัติด้วยอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระขพุงผีเทวดา[๑๐๒]

การค้นหาพระขพุงผีเทวดา

การค้นหาพระขพุงผีเทวดามีหลักฐานบอกไว้เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ดังนี้ เมื่อได้ตรวจดูภูมิประเทศของกรุงสุโขทัยแล้ว จะเห็นได้ว่าทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ มีภูเขาใหญ่น้อยหลายลูกติดต่อกันไป และเมื่อสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (พระอนุชาธิราช รัชกาลที่ ๖) เสด็จไปตรวจการที่เมืองสุโขทัย

---

๑๐๐ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๖๔. (ด้านที่ ๑ แถวที่ ๓๒–๓๓).

๑๐๑ มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์, **พลิกประวัติศาสตร์สุโขไทย ฉบับ ๗๐๐ ปี กำเนิดลายสือไท,** หน้า ๓๖๗–๓๖๘.

๑๐๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖๘.

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๑ ทรงบันทึกไว้ในเรื่องความเห็นเรื่องกำเนิดเมืองสวรรคโลกสุโขทัย ตอนหนึ่งว่า "มีพยานชัดที่กล่าวว่า เบื้องหัวนอนมีพระขพุงผีเทวดาอยู่ที่เขาอันนั้น ทางเหนือเมืองสุโขทัยไม่มีภูเขาสักลูกเดียว ส่วนทางทิศใต้มี และยังพบเทวรูปอยู่ในเพิงหินด้วย ดูจะเป็นขพุงผีเทวดาแน่นอนไม่มีปัญหาเลย ..."[๑๐๓]

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ องค์พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ก็ได้ทรงออกค้นหาพระขพุงผีเทวดา ที่บริเวณทิศเบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัย ตามที่ศิลาจารึกบอกไว้ ทรงคาดหมายว่าน่าจะสร้างขึ้นไว้เป็นองค์เทวรูป ตั้งประดิษฐานไว้มากกว่าที่จะมีเพียงแต่ชื่อ และก็ทรงพบองค์เทวรูปผู้หญิงสลักด้วยแท่งศิลา ตั้งอยู่ในถ้ำที่ภูเขาแห่งหนึ่งห่างจากเมืองสุโขทัยเก่าไปทางทิศใต้ประมาณ ๗ ก.ม. (ในขณะนั้น ชาวบ้านแถบนั้นพากันเรียกชื่อเทวรูปองค์นี้ว่า "แม่ใหญ่ หรือ แม่ย่า") จึงทรงพระวินิจฉัยว่า เทวรูปหินนี้น่าจะใช่ พระขพุงผีเทพดา ผู้รักษาเมืองสุโขทัยตามที่ศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกบอกไว้ ด้วยเทวรูปอื่นในเทือกเขาภูหลวงก็ไม่มีที่ไหนอีกแล้ว และเทวรูปหินนี้ชาวบ้านแถบนั้นต่างพากันเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง แต่เมื่อสอบถามดูก็ไม่มีผู้ใดรู้ว่าแต่เดิมมาจากไหน ผู้เฒ่าผู้แก่ก็บอกเล่าติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนแล้วว่าคงเห็นองค์เทวรูปตั้งอยู่อย่างนี้มาก่อนเกิดแล้ว ทรงปริวิตกว่าถ้าปล่อยให้องค์เทวรูปตั้งอยู่ในป่า อยู่อย่างนี้ต่อไปอาจสูญหายหรือถูกทำลายให้ชำรุดหักพังลงได้ ควรอัญเชิญไปเก็บรักษาไว้ที่ในตัวเมืองใหม่ พระยารามราชภักดีเจ้าเมืองสุโขทัยเวลานั้นจึงได้อัญเชิญองค์เทวรูปพระขพุงผีเทวดานี้ มาเก็บรักษาไว้ที่ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย มีชาวเมืองสุโขทัยช่วยกันแห่เนืองแน่น และเมื่อพระขพุงผีเทพดามาถึงตัวจังหวัดสุโขทัย ก็ให้เกิดฝนตกหนักเป็นอัศจรรย์ เพราะเป็นฤดูแล้งมิใช่ฤดูฝน จากนั้นก็ให้ทำการสมโภชจัดงานมหรสพฉลอง การที่ชาวเมืองสุโขทัยสมัยหลังเรียกพระขพุงผีเทพดาว่า "แม่ย่า" ก็เพราะเป็นเทวรูปสตรีโบราณ ถ้าเป็นคนจริง ๆ ก็ต้องเป็นหญิงชรา มีอายุแก่เฒ่าหลายร้อยปี จึงเรียกว่า "แม่ย่า"

พระขพุงผีเทพดา (แม่ย่า) เป็นเทวรูปสลักแท่งศิลาเป็นรูปสตรีวัยสาว มีเครื่องประดับอย่างสตรีโบราณผู้สูงศักดิ์ ประทับยืนตรง แขนทั้งสองข้างแนบพระวรกาย นุ่งผ้าปล่อยชายไหวเป็นเชิงชั้นทั้งสองข้าง แบบศิลปการนุ่งผ้าสตรีสมัยสุโขทัย ไม่สวมเสื้อหรือสไบ เปลือยส่วนบนทั้งหมดเห็นพระถันทั้งสองเต้า ใส่กำไลแขน กำไลข้อมือ และกำไลข้อเท้าทั้งสองข้างเป็นกำไลวงกลม มีพระพักตร์เป็นรูปไข่ คางมน พระโอษฐ์แย้มยิ้มน้อย ๆ จากศิลปรูปพระพักตร์ที่เป็นรูปไข่ทำให้รู้ได้ว่า เป็นช่างไทยแกะสลัก (ไม่ใช่ช่างขอม และไม่ใช่ศิลปขอม เพราะถ้าเป็นศิลปขอม องค์เทวรูปจะมีพระพักตร์บึ้งตึง เคร่งขรึมและดุ อย่างเช่นเทวรูปหรือพระพุทธรูปสมัยลพบุรี เป็นต้น) สวมมงกุฎเป็นแบบชฎาทรงสูง ที่พระบาทสวมรองพระบาทปลายงอน ยอดศิลาส่วนที่เหลือพระมงกุฎแตกหักบิ่นหายไปบ้าง เมื่อวัดขนาดของเทวรูปศิลารวมแท่นหินแผ่นเดียวกัน

---

[๑๐๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗๐.

ที่คงอยู่ สูงทั้งหมด ๕๑ นิ้ว วัดจากพระบาทถึงยอดพระมงกุฎสูง ๔๙ นิ้ว ศิลาจำหลักเป็นศิลาแท่งเดียวกันตลอด ไม่มีรอยต่อ ปัจจุบันมีไพร่ฟ้าประชาชนสมัยใหม่ปิดแผ่นทองคำเปลวบูชาจนเต็มไปหมดทั่วองค์ ทำให้มองไม่เห็นลายสลักอันงามวิจิตรภายใน กลายเป็นเทวรูปสตรีหน้าแก่สมกับได้ชื่อเรียกใหม่ว่า "แม่ย่า" สร้างอุปาทานให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ไปพบเห็นหรือได้ยินได้ฟังคำบอกเล่า คิดว่าเป็นองค์เทวรูปคนแก่อยู่เสมอมา

ศิลปะการสร้างเทวรูปพระขพุงผีเทพดา ตกอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕–๑๗ ตรงกับสมัยราชวงศ์พระร่วงเมืองสุโขทัยตอนต้น ก่อนพ่อขุนศรีนาวนำถมเสวยราชย์ และ ก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสวยราชย์ คือตกอยู่ในระหว่างวาระสมัยที่ชาวสุโขทัยยังนับถือพระพุทธศาสนามหายาน และนับถือบูชาเทพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ความเชื่ออย่างนี้ยังเชื่อมโยงไปถึงการสร้างเทวรูปสตรีที่เป็นชายาของพระอิศวร ชื่อว่า "พระอุมาเทวี" และพระชายาของพระนารายณ์ชื่อว่า "พระลักษมี" องค์เทวรูปสตรีเป็นที่นับถือบูชากันมาแต่สมัยโบราณด้วยความเชื่อว่า ทรงความศักดิ์สิทธิ์เสมอองค์เทพเจ้าทั้งสามก็ได้แก่ พระอุมาเทวี และพระลักษมี นอกจากนี้ก็มีปางต่าง ๆ เป็นต้นว่า "เจ้าแม่กาลี" ก็คือปางหนึ่งขององค์พระอุมาเทวี แบ่งภาคอวตารลงมาตามเรื่องในทางศาสนาพรมหมณ์

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ "พระขพุง ผีเทพดา" (แม่ย่า) น่าจะหมายถึงองค์เทวรูปของพระอุมาเทวี ชายาของพระอิศวรมากกว่าที่จะเป็นพระลักษมีชายาของพระนารายณ์ เพราะไม่มีเทวรูปของลัทธิศาสนาอื่น ใดจะเข้ามามีบทบาทในวงการศาสนาของอาณาจักรสุโขทัยนอกจากเท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ ซึ่งสมัยสุโขทัยเรียกชื่อว่า "พระขพุงผีเทพดา" แปลว่า องค์เทพยดาผู้สูงสุด อันสตรีผู้สูงสุดในไตรโลกก็ไม่มีผู้ใดแล้ว นอกจาก "องค์พระอุมาเทวี" ชายาพระอิศวรผู้เป็นใหญ่สูงสุดบนสวงสวรรค์ตามลัทธิศาสนาพราหมณ์[๑๐๔]

พระขพุง ผีเทพดา จึงเป็นผีเทวดาที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ที่พ่อขุน (ผู้ปกครองเมือง) และชาวเมืองสุโขทัยให้ความนับถือเกรงกลัว

ถึงแม้ว่าในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์จะมาเผยแผ่เจริญรุ่งเรือง จนเป็นที่ยอมรับนับถือกับทั่วทั้งเมืองสุโขทัย ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า

"... คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนางลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสน ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐิน เดือนณึ่งจิ่งแล้ว ..."[๑๐๕]

---

[๑๐๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗๑–๓๗๔.

[๑๐๕] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘–๑๔).

จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ว่าชาวสุโขทัยจะมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ชอบให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม และในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ก็จะสมาทานรักษาศีลกันทุกคน และเมื่อออกพรรษาแล้ว ก็จะพากันไปทอดกฐิน

แต่อิทธิพลการนับถือผี บูชาเทพเจ้าก็ยังคงเป็นคติความเชื่อที่มั่นคงแน่นแฟ้นไม่เสื่อมคลาย อาจเป็นเพราะความกลัวต่อผีหรือเทพเจ้า หรือกลัวต่อธรรมชาติที่มองไม่เห็น คติความเชื่อนี้จึงเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานจนถึงยุคปัจจุบัน จนมีคำพูดที่ติดปากกันว่า "ไม่เชื่ออย่าลบหลู่" จึงมีการเซ่นสรวงบูชา เพื่อป้องกันความกลัว และเพื่อความสบายใจ ถ้าไม่ได้ทำการบูชาจะรู้สึกกังวล เป็นห่วงและไม่สบายใจ

ดังนั้น ชาวสุโขทัยจนถึงชาวไทยปัจจุบันจึงมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาพร้อมกับมีการนับถือและเซ่นสรวงบูชาผีเทพเจ้าควบคู่กันไป จนไม่อาจแยกออกจากกันได้

๔.๔ คติความเชื่อในสุภาษิตพระร่วง

สุภาษิตพระร่วง เป็นสุภาษิตคำสอน จากการศึกษาพบว่า ในสุภาษิตพระร่วงไม่มีคำสอนเกี่ยวกับประเพณี แต่มีคำสอนเกี่ยวกับการห้ามเล่น และห้ามเรียนไสยศาสตร์ (อาถรรพ์)

ไสยศาสตร์ คือ ตำราทางไสย หรือ วิชาทางไสย อันเป็นลัทธิเนื่องด้วยเวทมนตร์คาถาซึ่งได้มาจากพราหมณ์[๑๐๖]

ไสยศาสตร์ หมายถึง ความเชื่อด้วยความรู้สึกเกรงขามในสิ่งที่เข้าใจว่าอยู่เหนือธรรมชาติ หรือในสิ่งลึกลับอันไม่สามารถจะทราบได้ด้วยเหตุผลตามหลักของวิทยาศาสตร์ และสิ่งนั้นอาจให้ดีหรือให้ร้ายแก่ผู้ที่เชื่อถือก็ได้ เมื่อมีความเชื่อและความรู้สึกเช่นนี้แล้ว ก็แสดงความเชื่อและความรู้สึกนั้นออก ในรูปพิธีรีตองอันเนื่องด้วยคาถาอาคมและเวทมนตร์ เพื่ออำนวยประโยชน์ให้แก่ตน ทั้งในทางดีและทางชั่ว ในทางดีก็ได้แก่ให้เกิดเป็นสิริมงคล หรือป้องกันเหตุร้ายและเรื่องอุบาทว์จัญไร ไม่ให้เข้ามาเบียดเบียนตน หรือถ้าเข้ามาแล้วก็ขับไล่ไสส่งให้มันหนีไปเสีย ในทางชั่วก็ได้แก่การใช้อุปเท่ห์เล่ห์กลด้วยเวทมนตร์และคาถาอาคม ให้เป็นผลเกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นหลงรักตน โดยอุบายวิธีที่เรียกว่า ทำคุณไสย ฝังรูปฝังรอย หรือทำกฤตยาวิทยาคมมีการทำเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น[๑๐๗]

---

[๑๐๖] **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๘๖๐.

[๑๐๗] เสฐียรโกเศศ. **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย และชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**, หน้า ๒๒๒.

ไสยศาสตร์ หรือ พระเวท จากการศึกษาในเมืองไทยพบว่า มีอยู่ ๒ สาย คือ

๑. **ไสยศาสตร์ (พระเวท) สายดำ** ได้แก่ การเลี้ยงผีไว้ใช้หรือไว้ทำร้ายผู้อื่น, มนตร์ดำ, การทำคุณไสยต่าง ๆ การทำเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น จึงจัดเป็นวิชาที่กระทำแก่ผู้อื่น

๒. **ไสยศาสตร์ (พระเวท) สายขาว** ได้แก่ การแก้มนตร์ดำต่าง ๆ, คุณไสยต่าง ๆ เช่น การถูกผีเข้า, การถูกเสน่ห์ยาแฝด จึงจัดเป็นวิชาที่แก้การกระทำ และช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อนจากไสยสายดำ

๔.๔.๑ ความเชื่อเรื่องผี

"อย่าปลุกผีกลางคลอง"[๑๐๘]

สุภาษิตบทนี้ สอนไม่ให้ทำพิธีไสยศาสตร์ คือ การปลุกผีกลางแม่น้ำลำคลอง เพราะ

๑. เป็นการรบกวนผีที่อยู่ในแม่น้ำลำคลอง

๒. การทำพิธีไสยศาสตร์ในแม่น้ำอันตรายมาก พิธีล่มได้ง่าย อาจทำให้หมอผู้ทำพิธีและผู้ร่วมพิธีได้รับอันตรายถึงชีวิต

อันที่จริงนั้น การทำพิธีปลุกผีนั้น ไม่ว่าจะเป็นการกระทำพิธีในน้ำหรือบนบก ก็ไม่สมควรทำและไม่สมควรอยู่ร่วมพิธีเป็นอย่างยิ่ง ดังเหตุผลที่ได้อธิบายมาแล้ว

การปลุกผีนั้นเป็นการกระทำของไสยศาสตร์สายดำ

๔.๔.๒ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

"อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย"[๑๐๙]

อาถรรพ์ คือ สิ่งสืบเนื่องจากคัมภีร์อถรรพเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๔ ในพระเวท, การทำพิธีป้องกันอันตรายต่าง ๆ ตามพิธีพราหมณ์ เช่นการทำพิธีฝังเสาหินหรือฝังบัตรพลี เรียกว่า ฝังอาถรรพ์, อำนาจลึกลับที่เชื่อกันว่า อาจบันดาลให้มีอันเป็นไป เช่น ต้องอาถรรพ์ เสาต้นนี้มีอาถรรพณ์[๑๑๐]

สุภาษิตบทนี้ สอนไม่ให้เรียนพระเวท หรือ ไสยศาสตร์ที่เรียกว่า วิชาอาถรรพ์ เพราะวิชาเหล่านี้มีโทษมากกว่าคุณ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เรียนไว้เพื่อทำร้ายผู้ใด เป็นการเรียนไว้เพื่อ

---

๑๐๘ กรมศิลปากร, "สุภาษิตพระร่วง", **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๒๒.

๑๐๙ อ้างแล้ว.

๑๑๐ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕,** หน้า ๙๔๐.

ป้องกันตัวเอง เช่น วิชาพระเวทหรือไสยศาสตร์สายขาว แต่เมื่อถึงวัน ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ก็ต้องปล่อยของ (วิชาอาถรรพ์) ออกตามยถากรรม หรือที่เราเรียกกันว่า "ของลมเพลมพัด" ถ้าเกิดในขณะนั้นมีผู้ดวงชะตาตก ก็จะโดนของ (วิชาอาถรรพ์) เหล่านี้ และถ้าไม่ปล่อยวิชาออก วิชาอาถรรพ์หรือของเหล่านั้นก็จะเข้าตัวผู้เรียน หรือผู้มีวิชาอาถรรพ์เหล่านั้นเอง เป็นลักษณะการเข้าเจ้าของ

จะเห็นได้ว่า กับวิชาอาถรรพ์ที่เรียนไว้เพื่อป้องกันตัว ยังมีโทษต่อตนเอง และผู้อื่นที่ไม่ได้รับรู้เรื่องราวได้มากมายขนาดนี้ ฉะนั้น ถ้าเป็นการเรียนวิชาพระเวทหรือไสยศาสตร์สายดำก็มีแต่โทษอย่างเดียว เพราะเป็นวิชาที่กระทำหรือสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นในสมัยยังเกิด ผู้วิจัยได้รู้จักกับหมอไสยศาสตร์ ได้ฟังท่านเล่าว่า วิชานี้มักมีโทษมากกว่าคุณ เรียนแล้วนำไปใช้จะทำให้ผู้ใช้ไม่เจริญรุ่งเรือง เพราะส่วนเป็นวิชาที่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นไปในทางทุจริต ก่อเรื่องเสียหายให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น และสังคมวงกว้างและผลร้ายจะย้อนมาถึงตัวผู้ใช้

จากการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตของชาวสุโขทัยนั้น เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ชาวสุโขทัยนิยมให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม ชอบไหว้พระ(นบพระ) บูชาพระธาตุ สร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ ทอดกฐิน เผาเทียนเล่นไฟ วิถีชีวิตของชาวสุโขทัยนอกจากชอบทำบุญกุศลต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ยังชอบมีการละเล่นรื่นเริงสนุกสนานพร้อมกับการทำบุญ เช่น ประเพณีการทอดกฐิน การเผาเทียนเล่นไฟ และมีการฉลองสมโภช เช่น ประเพณีการบรรจุพระธาตุ เป็นต้น นอกจากนี้ ชาวสุโขทัยยังสามารถประยุกต์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ดังปรากฏคำสอนเหล่านั้นในสุภาษิตพระร่วง และนอกจากนี้ยังนับถือ "พระขพุง ผีเทพดา" ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มาก่อน ก่อนที่จะมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีคำสอนในสุภาษิตพระร่วงว่า "อย่าปองเรียนอาถรรพ์ พลันฉิบหายวายม้วย" คือห้ามมิให้เรียนวิชาอาถรรพ์และไสยศาสตร์ต่าง ๆ

บทที่ ๕

อิทธิพลของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสุภาษิตพระร่วงที่มีต่อสังคมไทย

๕.๑ อิทธิพลของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่มีต่อสังคมไทย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เป็นโบราณวัตถุที่สำคัญยิ่งของชาติ จึงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ได้แก่ อักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ วรรณคดี นิรุกติศาสตร์ สังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ (การเมืองการปกครอง) นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ พุทธศาสน์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ดนตรี ตลอดจนถึงวัฒนธรรม ประเพณี และคติความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

๕.๑.๑ ด้านอักษรศาสตร์

"เมื่อก่อนลายสือไทยนี้บ่มี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจในใจ แลใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้"[๑]

มหาศักราช ๑๒๐๕ ปีมะแม ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖ พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อสุโขทัยจะได้มีอักษรใช้เป็นของตนเอง จึงนับว่าพระองค์ทรงทำคุณประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ต่อวงการอักษรศาสตร์ไทย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงจึงเป็นศิลาจารึกหลักแรก ที่ใช้ตัวอักษรไทยและภาษาไทย

ความเห็นของนักวิชาการเกี่ยวกับตัวอักษรพ่อขุนรามคำแหง

หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) มีความเห็นว่า ตัวอักษรไทยของคนไทยทางเวียดนามเหนือได้มีอยู่ก่อนแล้ว โดยดัดแปลงมาจากอักษรขอม พ่อขุนรามคำแหงเพียงแต่เอาตัวอักษรเหล่านั้นมาจัดให้อยู่ในระบบแบบอินเดีย และเติมเครื่องหมายวรรณยุกต์ลงไปเท่านั้น[๒]

---

[๑] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙. (ศิลาจารึก ๑/๔/๘-๑๑)

[๒] ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์, "เล่าเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหงของไมเคิล วิคเคอรี", ใน **จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง" หรือ "ของปลอม"**, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๗๖.

ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) มีความเห็นว่า อักษรพ่อขุนรามคำแหงนี้ มิใช่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ทั้งหมด แต่หากดัดแปลงจากอักษรไทยที่มีอยู่แล้ว ที่สำคัญคือปรับปรุงเครื่องหมายวรรณยุกต์ หรืออาจคิดเครื่องหมายนี้ขึ้นใหม่ทั้งหมด แต่เซเดส์เห็นแตกต่างจากฟิโนต์ว่า ไม่ได้ดัดแปลงมาจากอักษรเวียดนามเหนือ แต่ดัดแปลงมาจากอักษรขอม[๓]

ฮันส์ เพนธ์ เสนอว่า ตัวอักษรไทยต้นตระกูลรุ่นก่อนอักษรพ่อขุนรามคำแหงนั้นมีอยู่ และได้แปลงมาจากอักษรมอญ

เจมส์ เชมเบอร์เลน (James Chamberlain) ก็มีความเห็นสนับสนุนข้อเสนอของฟิโนต์[๔]

ฉ่ำ ทองคำวรรณ ได้สันนิษฐานว่า พ่อขุนรามคำแหง ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขตัวอักษรขอมหวัดมาเป็นตัวอักษรไทย[๕]

ม.จ. จันทร์จิราย รัชนี เสนอว่า ลายสือไทยมีมาก่อนพ่อขุนรามคำแหงแล้ว และมีมาก่อนถึง ๑๐๕ ปี เพราะจากหลักฐานรูปชาดก ๕๐๐ ชาติ และรูปอักษรที่วัดศรีชุม เป็นรูปศิลปะก่อนสมัยแบบครู คือ ก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหงทั้งภาพลายเส้น และตัวอักษร (วัดศรีชุมสร้างประมาณ ปีพ.ศ. ๑๗๕๐ ในด้านศิลปะ)[๖]

แต่จากข้อความในศิลาจารึกที่ยกมาข้างต้น มีนัยบ่งบอกไว้ชัดเจนว่า ก่อนปี พ.ศ. ๑๘๒๖ ยังไม่เคยมีรูปอักษรไทยปรากฏมาก่อน พ่อขุนรามคำแหง ได้ทรงคิดประดิษฐ์รูปอักษรไทยจึงได้มีขึ้นในโลก นับแต่ปี ๑๘๒๖ นั้นเป็นต้นมา ฉะนั้นรูปอักษรไทยแบบแรกคือ รูปอักษรพ่อขุนรามคำแหง รูปอักษรแบบนี้มีรูปสัณฐานแห่งเส้นอักษร และอักขรวิธีที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งมีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เพียงหลักเดียวในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงถึงความเป็นอัจฉริยะอันสูงส่งล้ำเลิศยิ่งของพ่อขุนรามคำแหง ในการที่พระองค์ได้ทรงศึกษาค้นคว้าด้วยพระวิริยะ อุตสาหะ ด้วยพระปรีชาญาณอันลึกซึ้งและกว้างไกล ในอันที่จะทรงวินิจฉัยและปรุงแต่งรูปแบบอักษร ให้มีลักษณะที่แสดงถึงความเป็นไทยอย่างแท้จริง เป็นศรีสง่าแก่ประเทศชาติ และเป็นแบบอย่างให้คนในชาติได้เรียนรู้ ศึกษา และใช้สืบต่อไป

---

[๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๖-๗๗.

[๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๗.

[๕] ฉ่ำ ทองคำวรรณ, **สันนิษฐานเทียบการเขียนอักษรไทยกับอักษรขอม ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒), หน้า ๕.

[๖] หม่อมเจ้า จันทร์จิราย รัชนี (พ.ณ ประมวญมารค), **ใครปลอมศิลาจารึก ของพ่อขุนรามคำแหง ?,** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓) : ๙๒. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ชี้ให้เห็นว่า ตัวอักษรในจารึกชาดกวัดศรีชุม มีอายุไม่ก่อน พ.ศ. ๑๙๓๕ เพราะมี ˘ เป็นต้น)

การที่จะศึกษารูปอักษรพ่อขุนรามคำแหง ให้เข้าใจ ควรจะได้ติดตามความคิดหรือเจตนารมณ์ของพระองค์ หรือสันนิษฐานในพระราชประสงค์ของพระองค์ที่ทรงสร้างรูปอักษรขึ้นให้มีลักษณะเป็นของตนเอง ซึ่งต่างไปจากรูปอักษรแบบโบราณอย่างอื่นที่มีใช้อยู่แล้ว พ่อขุนรามคำแหง ได้ทรงกำหนดให้รูปอักษรที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นนั้น มีวิธีการวางรูปสระให้เรียงอยู่ในบรรทัดเดียวกับรูปพยัญชนะ อักขรวิธีดังกล่าวนี้มีปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกพร้อม ๆ กับวิธีเขียนรูปอักษรซึ่งพระองค์ได้กำหนดให้เส้นอักษรในแต่ละตัวลากสืบต่อกันไปโดยไม่ต้องยกเครื่องมือเขียนขึ้น จะต้องเริ่มต้นลากเส้นจากหัวอักษรเป็นต้นไป หัวอักษรที่กล่าวถึงนี้ เป็นเส้นโค้งงอเหมือนขอเบ็ด การลากเส้นอักษรดังกล่าวข้างต้น จะสิ้นสุดลงที่ปลายเส้นอักษร ซึ่งมีการลากปลายเส้นให้โค้งงอเล็กน้อย ไม่เพียงแต่เท่านั้น พ่อขุนรามคำแหง ยังทรงกำหนดเครื่องหมายวรรณยุกต์ขึ้นใช้ประกอบรูปอักษรด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปอักษรไทย ที่พ่อขุนรามคำแหง ทรงคิดประดิษฐ์ขึ้น และถ้าได้มีการพิจารณาถึงเจตนารมณ์ของพระองค์ให้ละเอียดลึกซึ้งแล้ว จะได้ข้อคิดว่า พระองค์มีพระราชประสงค์ อันยิ่งใหญ่อยู่ที่ต้องการสร้างรูปแบบของอักษรไทยขึ้น ให้มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง และใช้ประโยชน์ในการเขียนหรือจดจารภาษาไทยให้ครบถ้วนตามเสียง และคำศัพท์ เพื่อการอ่านที่ถูกต้องกับภาษาไทย และเพื่อให้มีแบบฉบับในการสั่งสอนอนุชนให้รู้จักตัวอักษรไทยได้อีกด้วย

พ่อขุนรามคำแหง ทรงมีพระปรีชาอันสูงส่ง เป็นบิดาแห่งอักษรไทย เป็นปราชญ์ที่ทรงภูมิความรู้อย่างเอกอุทั้งในทางอักษรศาสตร์และภาษาศาสตร์ พระองค์มิเพียงแต่จะเป็นบิดาแห่งอักษรไทยของคนไทยเท่านั้น ยังทรงเป็นของคนทั้งโลกด้วยเช่นกัน[๗]

๕.๑.๒. ด้านภาษาศาสตร์

คุณค่าทางภาษาของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงนั้นสูงส่ง ประณีตสวยงาม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มีศิลปะ

การวินิจฉัยคุณค่าทางภาษาของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง นี้ จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ โดยผู้ที่จะศึกษาวินิจฉัยคุณค่า ต้องพยายามลืมว่าเป็นคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ลืมภาษาไทยยุครัตนโกสินทร์ ลืมภูมิหลังต่าง ๆ ของคนสมัยรัตนโกสินทร์ให้สิ้นเชิง และต้องนำความคิดไปยังสมัยสุโขทัย คิดถึงสิ่งแวดล้อม ความเป็นอยู่ ภาษา อุดมคติ และจิตใจของคนสุโขทัย และจุดเริ่มการวินิจฉัยในอันดับต่อมา ก็คือ การพิจารณาผู้แต่ง ในตอนที่กล่าวถึงอัตชีวประวัติของพ่อขุนรามคำแหง สำนวนภาษาควรจัดได้ว่ากะทัดรัด สละสลวย สั้น ๆ กินใจความกว้าง และสร้างมโนภาพกับจินตนาการให้เกิดแก่ผู้อ่าน เป็นวิธีเขียนที่ดี พ่อขุนรามคำแหง คงจะมีคุณสมบัติ

---

[๗] กรมศิลปากร, **๗๐๐ ปีลายสือไทย** (อักขรวิทยาไทย ฉบับย่อ), กรมศิลปากร จัดพิมพ์ในโอกาสฉลองครบรอบ ๗๐๐ ปี ลายสือไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐-๒๑.

สูงยิ่งในทางอักษรศาสตร์และภาษาศาสตร์ จนกระทั่งสามารถค้นคว้าเปรียบเทียบเลือกหาตัวแบบอักษรมาใช้เป็นพื้นฐานการประดิษฐ์สระพยัญชนะไทยได้ การเขียนของพ่อขุนรามคำแหง ก็ย่อมเกิดจากความสามารถทางอักษรศาสตร์นี้ ภาษาที่ใช้ก็ย่อมเชื่อได้ว่า พระองค์ทรงนิพนธ์จากความสันทัดรอบรู้ และทรงใช้ความประณีตในการสรรหาถ้อยคำมาผูกเป็นประโยค วิธีนิพนธ์ของพระองค์ก็คงเป็นแบบฉบับให้ผู้อื่นแต่งตาม หากเปรียบเทียบการใช้ถ้อยคำสำนวนระหว่างเนื้อหาตอนที่ ๑ กับตอนที่ ๒ แล้วจะเห็นว่า เป็นรูปประโยคสั้น ๆ ที่สร้างมโนภาพกับจินตนาการให้เกิดแก่ผู้อ่านอย่างชัดเจน ศิลปะการสรรหาถ้อยคำในตอนที่ ๒ มีลักษณะละเอียดอ่อนในเชิงเสียงสัมผัส และจังหวะ ถึงแม้จะไม่มีแบบบังคับอย่างสม่ำเสมอ ก็ยังมีจังหวะ เช่น

ในน้ำ / มีปลา / ในนา / มีข้าว[๘] มีจังหวะหยุดทุกสองคำ

นอกจากนี้ บางทีก็ส่งสัมผัสต่อกันไปคล้ายร่าย เช่น

คนใดขี่ช้างมา**หา** **พา**เมืองมา**สู่** ช่อยเหนือเฟื้อ**กู้**[๙]

บางครั้งก็ใช้คำขึ้นต้นและลงท้ายเหมือนกัน เพื่อสร้างเสียงที่ไพเราะ เช่น

ใครจักใคร่ค้าช้าง**ค้า**

ใครจักใคร่ค้าม้า**ค้า**

ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทอง**ค้า**[๑๐] คำขึ้นต้น คือคำว่า "ใคร" คำลงท้าย คือคำว่า "ค้า"

นอกจากนี้ ก็ยังใช้คำลงท้ายที่เหมือนกันและมีความหมาย เช่น

ป่าพร้าวก็หลาย**ในเมืองนี้**

ป่าลางก็หลาย**ในเมืองนี้**

หมากม่วงก็หลาย**ในเมืองนี้**

หมากขามก็หลาย**ในเมืองนี้**[๑๑] โดยลงท้ายด้วยคำว่า "เมืองนี้" อย่างสม่ำเสมอ

การสัมผัสอักษร ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ก็เป็นสิ่งที่พบได้บ่อย ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เช่น

---

[๘] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๘–๑๙).

[๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๘–๒๙).

[๑๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๐–๒๑).

[๑๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๓–๕).

ใครจัก มัก เล่น เล่น

ใครจัก มัก หัว หัว

ใครจัก มัก เลื้อน เลื้อน[๑๒] เป็นการเล่นคำคู่ สัมผัสสระคู่ สัมผัสอักษรคู่ และขึ้นต้นด้วยคำว่า "ใคร" เหมือนกันทุกวรรค

ตัวอย่างการพิจารณาคุณค่าเชิงภาษาดังยกมานี้ จะเห็นได้ชัดว่า ผู้แต่งได้ใช้ความประณีตในการเลือกเฟ้นถ้อยคำ ความหมายเสียงและจังหวะ ที่เข้ากันได้อย่างไพเราะแนบเนียน คงจะเป็นแบบศิลปะที่ผู้คนในยุคสุโขทัยนิยมยกย่องว่าไพเราะ การใช้ถ้อยคำที่เหมือนกันอย่างได้ส่วนสัดเช่นนี้ ไม่เรียกว่าใช้คำซ้ำพร่ำเพรื่อ ซึ่งสร้างความเบื่อหน่ายให้แก่ผู้อ่าน แต่ในศิลาจารึกนี้ตรงกันข้าม เพราะการใช้คำซ้ำกลับเป็นการสร้างจังหวะ สัมผัส และสัดส่วนได้อย่างสวยงามยิ่ง ความนิยมเช่นนี้อาจจะเป็นสิ่งเฉพาะของคนสุโขทัยในยุคนั้นก็ได้ แต่หากจะใช้มาตรการสมัยรัตนโกสินทร์มาเป็นเครื่องมือประเมิณคุณค่าเชิงภาษา ความไพเราะดังกล่าวก็อาจจะด้อยไป ทั้งนี้เพราะ วิธีใช้คำเพื่อสร้างจังหวะสัมผัสและส่วนสัดดังกล่าวนี้ มิได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่ต้นจนจบ[๑๓]

นอกจากการพิจารณาคุณค่าเชิงภาษาแล้ว ยังมีนักภาษาศาสตร์ได้ทำการศึกษาเรื่องการออกเสียงในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แต่เนื่องจากภาษาสุโขทัยเก่านั้นไม่มีใครใช้อีกแล้ว เราจึงไม่มีทางรู้เลยว่าเขาออกเสียงกันอย่างไร โดยเฉพาะไม่มีทางรู้ในเรื่องเสียงวรรณยุกต์ของสุโขทัยได้จริง เว้นแต่ที่จะสามารถประมาณเอาจากการเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วอย่างสังเขปเท่านั้น แม้กระนั้นการที่จะประมาณว่า เสียงวรรณยุกต์สุโขทัยเป็นอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับว่าเราจะจัดภาษาสุโขทัยไว้ตรงไหน ในกลุ่มไหน[๑๔]

ศาสตราจารย์หลี่ฟางกุ้ย ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบภาษาไทยถิ่น (Handbook of Comparative Tai) ได้กำหนดเสียงวรรณยุกต์ในภาษาต้นตระกูลไทย (Proto – Tai) นั้นมีอยู่ ๔ เสียง สมมติเรียกว่า A B C D สามเสียงแรกใช้ในคำเป็นรวมทั้งแม่กงและแม่กมด้วย ส่วนเสียงสุดท้ายใช้ในคำตาย

---

๑๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๙–๒๐).

๑๓ รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๓๘–๔๐.

๑๔ ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์, "เล่าเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหงของไมเคิล วิคเคอรี", ใน **จารึกพ่อขุนรามคำแหงใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง" หรือ "ของปลอม"**, หน้า ๗๕.

เจมส์ เชมเบอร์เลน ได้แบ่งภาษาไทยต้นตระกูลเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มภาษา p (กลายเสียงพยัญชนะโฆษะเป็นอโฆษะ และ ได้แก่ ไทยดำ ไทยขาว ไทยแดง ลื้อ ชาน ยวน (เชียงใหม่ และ เชียงราย) อะหม

๒. กลุ่มภาษา ph (กลายเป็นอโฆษะแต่สิถิล) ได้แก่ ภาษาไทยมาตรฐาน ผู้ไทย พวน ลาว (หลวงพระบางและเวียงจันทน์ และภาษาไทยถิ่นใต้

นอกจากนี้ในกลุ่มภาษาทั้งสองยังมีแตกออกเป็นกลุ่มย่อยลงไปกว่านี้อีก ที่เกี่ยวกับเรื่องที่กำลังพิจารณาอยู่และควรกล่าวไว้ก็คือในกลุ่มภาษา ph มีการแตกออกเป็นกลุ่มที่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างกัน ซึ่งทำให้ภาษาลาว ไทยมาตรฐาน ไทยใต้ พวน ฯลฯ จัดออกเป็นคนละกลุ่มก็ได้[๑๕]

แต่อย่างไรก็ตาม จากตัวอักษรในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เมื่อเทียบเสียงกับภาษาไทยถิ่นอีสาน สามารถอ่านออกเสียงได้ตามหลักภาษาศาสตร์ เช่น

เสียง “ญ” กับ “ย” ได้แก่

ขึ้นใหญ่[๑๖] (ขึ่นใหญ่) กับ เยียข้าว[๑๗] (ย ี ยเข่า)

หนีญญ่าย[๑๘] กับ ลุกยืน[๑๙] (ลุก ี อยน)

ได้ยิน (ได่ญีน)[๒๐]

ผู้ญีง (ผู่ญีง)[๒๑]

ในภาษาถิ่นอีสานออกเสียง ญ (ñ) กับ ย (y) ต่างกัน เพราะ ญ (ñ) เป็นเสียงนาสิก แตในภาษาไทยมาตรฐานออกเสียงของ ญ (ñ) เหมือนกับ ย (y) คือเป็นเสียงฐานกรณ์เพดานแข็ง (Palatal) ไม่ออกเสียง ญ (ñ) เป็นนาสิกเหมือนภาษาถิ่นอีสาน

---

๑๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๑–๗๕.

๑๖ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๘. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓).

๑๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๓).

๑๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘. (ศิลาจารึก ๑/๑/๖).

๑๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๓๒–๓๓).

๒๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐–๑๑. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๕–๑/๒/๑).

๒๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๑).

๕.๑.๓. ด้านวรรณคดี

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เป็นศิลาจารึกที่ตำราประวัติวรรณคดีไทยทุกเล่มสอนย้ำเป็นทำนองเดียวกันว่า **"เป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทย**[๒๒] ที่แต่งด้วยภาษาไทย

นอกจากเป็นวรรณคดีชิ้นแรกของไทยแล้ว ยังเป็นศิลาจารึกที่มีคุณค่าทางวรรณคดี เช่น

๑. ใช้ภาษาได้ดี อ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย เช่น "พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง"[๒๓]

๒. อ่านแล้วทำให้เกิดอารมณ์ตรงตามจุดประสงค์ตามผู้แต่ง เช่น "กูบ่หนี กูขี่ช้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วยขุนสามชนตัวชื่อมาสเมืองแพ้ ขุนสามชนพ่ายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง"[๒๔]

๓. เป็นวรรณคดีที่แสดงถึงความเจริญของเมืองสุโขทัย เช่น "เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลูทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส"[๒๕]

๔. เป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรือง และร่มเย็นในพระพุทธศาสนา เช่น "คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน ... ทั้งผู้ชายผู้ญิง ฝูงท่วย มีศรัทธาในพระพุทธศาสน ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษาเกรานกฐิน เดือนณึ่งจิ่งแล้ว"[๒๖]

๕.๑.๔ ด้านนิรุกติศาสตร์

เมื่อศึกษาศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แล้วทำให้ทราบที่มาและความหมายของคำในศิลาจารึกว่ามาจากหลายภาษา เช่น

คำที่มาจากภาษาบาลี ได้แก่

(ทาน) มักทาน ... มักโอยทาน[๒๗] (สีล) มักทรงศีล[๒๘]

---

[๒๒] สุจิตต์ วงษ์เทศ, "หาใคร่ใจในใจถึงลายสือไทยของพ่อขุนพระรามคำแหง", ใน **จารึกพ่อขุนรามคำแหงใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง หรือ ของปลอม"**, หน้า ๑๔๒.

[๒๓] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๘. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑).

[๒๔] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๗–๑๐).

[๒๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๘–๒๑).

[๒๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๘–๑๔).

[๒๗] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๙).

[๒๘] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๙ และ ๑/๒/๑๒).

(สาสน) พระพุทธศาสน[๒๙] (ญูดดกถิน) ญัติกฐิน[๓๐]

(พุทธรูบ) พระพุทธรูป[๓๑] (เถร มหาเถร) เถร มหาเถร[๓๒] เป็นต้น

คำที่มาจากภาษาสันสกฤต ได้แก่

(สรีอีนทราทีตย) ศรีอินทราทิตย์[๓๓] (สรธา) ศรัทธา[๓๔]

(พรนษา) เมื่อพรรษา ... ออกพรรษา[๓๕] (บีดกไตร) ปิฎกไตร[๓๖]

(สรีธรมมราช) ศรีธรรมราช[๓๗] (ธรมม) สูดธรรม[๓๘] เป็นต้น

คำที่มาจากภาษาเขมร ได้แก่

(ตรพงง) น้ำตระพัง[๓๙] หมายถึง แอ่ง หรือ หนองน้ำ หรือ สระน้ำ

(โอย) โอยทาน[๔๐] หมายถึง การให้ บริจาค หรือ การเสียสละ

(พนํ) พนม[๔๑] หมายถึง ภูเขา

(ทเล) ทะเลหลวง[๔๒] ทเล หรือ ทนฺเล หมายถึง แม่น้ำ

(ขดาร) ขดานหิน[๔๓] หมายถึง กระดาน เป็นต้น

---

๒๙ อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๒).

๓๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๖).

๓๑ อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๔).

๓๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๔–๑๕).

๓๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑).

๓๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๒).

๓๕ อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๒–๑๓).

๓๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๙).

๓๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๓๐–๓๑).

๓๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๕).

๓๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๖).

๔๐ อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๙).

๔๑ อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๔–๑๕).

๔๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๓๔).

๔๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๕).

คำที่เป็นคำไทยแท้ ได้แก่

พ่อกู[๔๔]	แม่กูชื่อนางเสือง[๔๕]
พี่กูชื่อบานเมือง[๔๖]	กูบ่หนี[๔๗]
อันใดกินอร่อยกินดี[๔๘]	ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว[๔๙]
เพื่อนจูงวัวไปค้า	ขี่ม้าไปขาย[๕๐] เป็นต้น

๕.๑.๕ ด้านสังคมศาสตร์

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับสังคมสุโขทัยในด้านต่าง ๆ เช่น

" เมืองสุโขทัยมีความอุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองไม่เก็บภาษี"[๕๑]

"เมืองสุโขทัยมีสวนหมาก สวนพลูทั่วทุกแห่ง สวนมะพร้าว ขนุน มะม่วง มะขามก็มีมาก กลางเมืองสุโขทัยมีสระน้ำใส รอบเมืองมีกำแพงยาว ๓,๔๐๐ วา ประชาชนชอบให้ทาน รักษาศีล และล้วนมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา จะสมาทานรักษาศีลในเทศกาลเข้าพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษาก็จะทอดกฐิน"[๕๒]

"กลางเมืองสุโขทัยมีวิหาร พระพุทธรูปทอง พระอัฎฐารศ ปู่ครูนิสัยมุตก์ พระเถระ และพระมหาเถระ ด้านทิศตะวันตกมีป่าและวัดอรัญญิก ด้านทิศตะวันออกมีทะเลหลวง (แม่น้ำหรือทุ่งกว้างใหญ่) มีไร่ มีนา ด้านทิศเหนือมีตลาด ด้านทิศใต้มีคลองส่งน้ำ, ทำนบ (สรีดภงส) มีแอ่งน้ำในที่ดอน (น้ำโคก) มีพระขพุง ผีเทพดา"[๕๓] เป็นต้น

---

[๔๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑).

[๔๕] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑).

[๔๖] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑).

[๔๗] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๗).

[๔๘] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๓).

[๔๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (๑/๑/๑๘–๑๙).

[๕๐] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๙–๒๐).

[๕๑] ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๘–๑๙).

[๕๒] ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒–๑๔).

[๕๓] ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓–๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๓–๓๕ ถึง ๑/๓/๖).

๕.๑.๖ ด้านรัฐศาสตร์

เมื่อพิจารณาระบบการเมืองการปกครองในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง พบว่าพระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองแบบ "พ่อปกครองลูก" (Paternal Government or Paternalism)[๕๔]

การปกครองของพ่อขุนรามคำแหง ทรงใช้อำนาจเด็ดขาด (Autocratic) กษัตริย์ผู้ปกครองในฐานะบิดาอาจเฆี่ยนตีประชาชนได้ในฐานะบุตร ถือเป็นการสั่งสอนฉันญาติ ระบบนี้ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่อุ้มชูประชาชนพลเมือง เสมือนคนในครอบครัวเดียวกัน[๕๕]

การปกครองแบบ "พ่อปกครองลูก" นี้ มีลักษณะแตกต่างจากระบบการปกครองของขอมแห่งนครวัด ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในสมัยนั้น กษัตริย์ขอมมักจะใช้อำนาจบีบคั้งคับราษฎรของตน เช่น เกณฑ์คนมาสร้างปราสาทและสร้างเมืองหลวงซึ่งย้ายบ่อยครั้ง เป็นต้น วิธีกดขี่บังคับนี้กษัตริย์สุโขทัยไม่นิยมใช้เป็นแบบอย่าง ส่วนการเรียกชื่อประมุขของรัฐว่า "พ่อขุน" และเรียกข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ว่า "ลูกขุน"[๕๖] ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า "ผิใช่วันสูดธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขดานหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองคัน"[๕๗]

๕.๑.๗ ด้านนิติศาสตร์

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายต่าง ๆ ได้แก่

กฎหมายภาษีอากรและการค้าซึ่งมีลักษณะเสรี ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ท่าง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ..."[๕๘]

กฎหมายมรดก ให้ทรัพย์สินของผู้ตายตกอยู่กับบุตรของผู้ตาย ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ล้มตายหายกว่า เหย้าเรือนพ่อเชื้อเสื้อคำมัน ช้างขอลูกเมียเยียข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิ้น"[๕๙]

---

[๕๔] ดร.ศักดิ์ ผาสุขนิรันต์, **การปกครองของไทย,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔), หน้า ๓๘.

[๕๕] สุทัศน์ ศิริสวย, "พระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหง ในการตั้งสถาบันการปกครองของชาติไทย", ใน **อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช,** (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓), หน้า ๒๗๗.

[๕๖] รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** หน้า ๔๑.

[๕๗] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๗. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑๖–๑๙).

[๕๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๙–๒๑).

[๕๙] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๒–๒๔).

กฎหมายเรื่องการพิจารณาคดี ให้สิทธิราษฎรและผู้น้อยฟ้องร้องคดีความได้ ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแผกแสกว้างกัน สวนดูแท้แล้ จึ่งแล่งความแก่ขาด้วยซื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พีน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด"[๖๐]

กฎหมายการปกครองประเทศราชและการปฏิบัติต่อเชลยศึก ใช้วิธีช่วยตั้งบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง และใช้เมตตาคุณต่อเชลย ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ช่อยเหนือเฟื้อกู้ มันบ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีปั่วบ่มีนาง บ่มีเงือนบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่อยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง ได้ข้าเสือก ข้าเสือ หัวพุ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี"[๖๑]

การร้องทุกข์ และการตัดสินคดีความโดยองค์กษัตริย์ ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "ในปากประตูมีกะดิ่งอันณึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวเถิงเจ้าเถิงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยิน เรียกเมือถาม สวนความแก่มันด้วยซื่อ"[๖๒]

กฎหมายลักษณะจับจองทรัพย์สิน ได้แก่ การจับจองที่ดิน[๖๓] ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึ่งชม สร้างป่าหมากป่าพลูทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน"[๖๔]

๕.๑.๘ ด้านเศรษฐศาสตร์

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ การค้าขายแบบเสรี ดังข้อความในศิลาจารึกว่า "เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ท่าง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองค้า"[๖๕] เป็นต้น

๕.๑.๙ ด้านประวัติศาสตร์

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ใช้เป็นหลักฐานสำหรับสืบค้นคว้าศึกษาเรื่องราวในสมัยสุโขทัย ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนและวัฒนธรรมอื่น ๆ ในสมัยสุโขทัย เช่น ประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในสมัยพ่อขุนราคำแหง เป็นต้น

---

[๖๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙–๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๔–๒๘).

[๖๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐. (ศิลาจารึก ๑/๑/๒๘–๓๑).

[๖๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐–๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๑/๓๑–๓๕ ถึง ๑/๒/๑).

[๖๓] ขุนประเสริฐศุภมาตรา, "แนวความคิดเห็นโดยย่อเกี่ยวกับกฎหมายสมัยสุโขทัย", ใน **อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช**, หน้า ๑๘๖.

[๖๔] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑–๕).

[๖๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙. (ศิลาจารึก ๑/๑/๑๙–๒๑).

๕.๑.๑๐ ด้านพุทธศาสน์

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่พ่อขุนรามคำแหง และชาวสุโขทัยได้ประพฤติปฏิบัติ รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีทางพระพุทธศาสนา ดังได้อธิบายมาแล้วในบทที่ ๓ และบทที่ ๔

๕.๑.๑๑ ด้านสถาปัตยกรรม

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้กล่าวถึงการก่อสร้างไว้หลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นการก่อสร้างศาสนสถาน ต่อจากนั้นก็มีการสร้างตัวเมือง เคหสถาน ตลาด เขื่อน ทำนบ (สรีดภงส์) เช่น

การสร้างศาสนสถาน มีทั้งการก่อสร้างในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร เจดีย์ และ ปรางค์ เจดีย์อันเป็นสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย จำแนกเรียกตามรูปทรง ดังนี้

๑. แบบเจดีย์ปราสาท มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม หรือสี่เหลี่ยมย่อมุม เรือนธาตุประดับคูหาและประดับยอดเป็นรูปพระเจดีย์

๒. แบบปรางค์ปราสาท ฐานและเรือนธาตุเหมือนแบบเจดีย์ปราสาท แต่ยอดเป็นรูปปรางค์

๓. แบบยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ ฐานและเรือนธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยม เหนือเรือนธาตุเป็นลำสี่เหลี่ยมย่อมุม ยอดเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทะนานตัด เจดีย์แบบนี้ที่สวยงามและใหญ่โตที่สุดพบที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย คงเป็นแบบที่ประดิษฐ์ขึ้นสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์[๖๖]

เจดีย์ที่เรียกว่าเป็นแบบสุโขทัยแท้นั้น ทำฐานเป็น ๔ เหลี่ยม ๓ ชั้น ตั้งซ้อนกันขึ้นไปแล้วถึงองค์เจดีย์เหลี่ยมย่อมุม ยอดเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือดอกบัวตูม เป็นต้นว่า พระเจดีย์ที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยเก่า และพระเจดีย์องค์กลางที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย[๖๗]

นอกจากนี้ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ยังได้กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา เช่น

๑. **วัดอรัญญิก** ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย ใช้เป็นที่สวดญัตติกฐิน และเป็นวัดที่พ่อขุนรามคำแหง เสด็จไปถวายทานแด่พระมหาเถรสังฆราชปราชญ์

---

[๖๖] มานิต วัลลิโภดม, "สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย", ใน **อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช,** หน้า ๑๓๙–๑๔๑. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า พุ่มข้าวบิณฑ์ หรือ ทรงดอกบัวตูมเป็นสัญลักษณ์ของพระยาลิไทย).

[๖๗] ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะในประเทศไทย,** (พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๓๘.

ผู้เรียนจบและมีความแตกฉานในพระไตรปิฎก ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกว่า "... ไปสูดญัติกฐินเถิงอรัญญิกพู้น"[๖๘] และ "เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอไรญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคน"[๖๙]

๒. **วิหารและพระพุทธรูป** วิหาร คือ ศาสนสถานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของเมืองสุโขทัย ซึ่งใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม"[๗๐] และ "เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอไรญิก ... ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันณึ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฏฐารศอันณึ่งลุกยืน เบื้องตะวันโอกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร ..."[๗๑] และ "เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎีพิหาร ปู่ครูอยู่ ..."[๗๒]

จากหลักฐานในศิลาจารึกที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่า "พิหาร" อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นสร้างอยู่กลางใจเมืองสุโขทัย ทางทิศตะวันตก ทิศตะวันออก และทิศใต้ หมายความว่า มีวัดเป็นจำนวนมาก ตั้งอยู่ในทุกทิศของเมือง นอกจากนั้นยังทำให้เราเรียนรู้ต่อไปอีกว่า ในการสร้างวัดตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตราบจนปัจจุบันนี้ มีสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ คือ พระวิหารอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนมาก วิหารสมัยสุโขทัยนี้โดยเฉพาะวิหารพระอัฏฐารสได้รับอิทธิพลของศิลปะลังกาในสมัยโปลนนารุวะ อนึ่ง วิหารสมัยสุโขทัยมักใหญ่กว่าโบสถ์[๗๓] นอกจากวิหารแล้ว ในวัดยังมีกุฎิสำหรับ ปู่ครูอยู่ คือ เป็นที่อาศัยของพระภิกษุ วัดบางแห่งก็มีสิ่งพิเศษ คือ เจดีย์บรรจุพระธาตุ มักจะมีเจดีย์องค์เล็กอื่น ๆ ล้อมเป็นบริวารด้วย[๗๔]

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง นอกจากจะปรากฏการสร้างศาสนสถานแล้ว ยังปรากฏว่ามีการสร้างตัวเมือง เคหสถาน ตลาด และเขื่อนทำนบ ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกต่อไปนี้

"เมืองสุโขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง"[๗๕]

---

[๖๘] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๖–๑๗).

[๖๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓–๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๗–๓๐).

[๗๐] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๓–๒๖).

[๗๑] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓–๑๔. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๗–๓๓).

[๗๒] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๓–๕).

[๗๓] ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะในประเทศไทย,** หน้า ๓๙.

[๗๔] รศ.ดร.ลิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย, หน้า** ๔๕.

[๗๕] กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๐–๒๑).

"กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี ใสกินดี ... ดั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรีบูร ได้สามพันสี่ร้อยวา"[๗๖]

"เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่ บ้านเล็ก"[๗๗]

"เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎีพิหาร ปู่ครูอยู่ มีสรีดภงส มีป่าพร้าวป่าลาง มีป่าม่วงป่าขาม มีน้ำโคก"[๗๘]

จากข้อความในจารึกที่ยกมานี้ เป็นการบรรยายถึงการสร้างตัวเมืองสุโขทัยเพียงบางส่วน และสามารถนำไปใช้ประกอบการสำรวจภูมิประเทศเมืองสุโขทัย และอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้ความรู้ที่สมบูรณ์ในเรื่องตัวเมืองสุโขทัย โดยมีกำแพง ๓ ชั้น (ตรีบูร) และ คู ๒ ชั้น ซึ่งอยู่ข้างนอกและข้างในกำแพงของชั้นกลาง ... ประตูเมืองมี ๔ ประตู ในพระราชนิพนธ์ **"เที่ยวเมืองพระร่วง"** เรียกชื่อไว้คือ ทางด้านเหนือเรียกว่า "ประตูศาลหลวง" ทางด้านใต้เรียกว่า "ประตูนะโม" ทางด้านตะวันออกเรียกว่า "ประตูกำแพงหัก" และทางด้านตะวันตกเรียกว่า "ประตูอ้อ" หน้าประตูมีซากป้อมทั้ง ๔ ประตู ... (ป้อมนี้อาจเป็นหอคอยสำหรับดูข้าศึกด้วย)[๗๙]

นอกจากนี้ ยังทำให้เราทราบอีกว่า ทางทิศเหนือมี "ตลาดปสาน" คือตลาดที่ตั้งขายของเป็นประจำ ส่วนทางทิศใต้มี "สรีดภงส์" คือ ทำนบ หรือ คลองส่งน้ำ ส่วนการเพาะปลูกพืชไร่ พืชนา และไม้ผลนั้นมีอยู่ทางเหนือและใต้ปะปนอยู่กับบ้านเรือนราษฎรที่ก่อสร้างตามฐานะของตน

สถาปัตยกรรม "สรีดภงส์" คือ คลองส่งน้ำ หรือ ระบบชลประทานนี้ แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของกรุงสุโขทัย เพราะนอกจากจะสร้างเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตรกรรมแล้ว ยังมีการฝังท่อส่งน้ำไปยังที่ต่าง ๆ อันเป็นลักษณะการประปานั่นเอง กรมศิลปากรได้สำรวจและกรมชลประทานได้เป็นผู้ซ่อมแซมทำนบนี้ใหม่ สรีดภงส์นี้ "เป็นทำนบดินขวางกั้นหุบเขาระหว่างเขากิ่งอ้ายมา ไปทางทิศใต้จดเขาพระบาทใหญ่ เชิงเขาทั้งสองห่างกัน ๔๐๐ เมตร กันดินที่เหลือซากอยู่รวมยาว ๓๐๐ เมตร แต่ขาดเป็น ๓ ตอน เพราะถูกน้ำ ... ตอนต่อกับเชิงเขาพระบาทใหญ่งอโค้ง และคันดินขาดตรงติดกับเชิงเขาคล้ายกับจะเป็นฝายน้ำล้น ด้านทิศตะวันตก

---

[๗๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒. (ศิลาจารึก ๑/๒/๖-๘).

[๗๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑-๓).

[๗๘] อ้างแล้ว. (ศิลาจารึก ๑/๓/๓-๖).

[๗๙] รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** หน้า ๔๖.

ของทำนบนี้ มีภูเขาเป็นเทือกล้อมอยู่โดยรอบด้าน พื้นดินที่บริเวณหุบเขาเป็นอ่างน้ำขนาดใหญ่ ..."[๘๐]

และในศิลาจารึกยังกล่าวถึง "น้ำโคก" ก็คงหมายถึง น้ำที่ไหลมาจากอ่างน้ำของทำนบสรีดภงส์เข้าสู่ตัวเมือง ทำให้เมืองสุโขทัยมีน้ำสม่ำเสมอตลอดปี[๘๑]

๕.๑.๑๒ ด้านศิลปกรรม

"ศิลปกรรมสุโขทัย เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่ขอม เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ศิลปะแบบสุโขทัยจัดได้ว่าเป็นศิลปะไทยที่งดงามที่สุด และมีลักษณะเป็นของตนเองมากที่สุด ..."[๘๒]

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปไว้หลายองค์ และนำไปประดิษฐานไว้ในวิหารหลายแห่ง เมื่อนำความรู้เรื่องการสร้างพระพุทธรูปจากศิลาจารึกไปประกอบกับการค้นคว้าทางโบราณคดี ทำให้นักโบราณคดีสรุป "รูปแบบ" ของศิลปะสุโขทัยได้ จนสามารถทราบต่อไปว่า ศิลปกรรมที่ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย "มีลักษณะเป็นของตนเองมากที่สุด" และสามารถแจกแจงได้ว่า ศิลปะแบบสุโขทัยนั้นเป็นอย่างไร เช่น

"... พระพุทธรูปของสุโขทัย ... หมวดใหญ่ทั่วไปเป็นลักษณะของศิลปะสุโขทัยโดยเฉพาะ มีลักษณะ คือ พระรัศมีเป็นเปลวขมวด พระเกศาเล็ก พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย พระอังสาใหญ่ บั้นองค์เล็ก ครองจีวรห่มเฉวียง ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี ปลายเป็นลายเขี้ยวตะขาบ ชอบทำปางมาวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ฐานเป็นกระดานเกลี้ยง"[๘๓]

"ในสมัยสุโขทัยชอบสร้างพระพุทธรูป ๔ อิริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน เดิน ..."[๘๔]

ในศิลาจารึกได้กล่าวถึงพระพุทธรูป ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม"[๘๕] และ "เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัย ... มีพระอจนะ ..."[๘๖] เป็นต้น

---

๘๐ มะลิ โคกสันเทียะ, "สรีดภงส์หรือทำนบพระร่วง", ใน **อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช,** หน้า ๒๐๙.

๘๑ รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** หน้า ๔๕–๔๖.

๘๒ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะในประเทศไทย,** หนังสือชุดประกอบการศึกษา เล่มที่ ๓ ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, (พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๓๕.

๘๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

๘๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

๘๕ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๒๓–๒๖).

๘๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖. (ศิลาจารึก ๑/๓/๑–๒).

๕.๑.๑๓ ด้านดนตรี[๘๗]

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้กล่าวถึงดนตรี ดังนี้

"ดำบงคํกลอง ด้วยเสียงพาดเสียงพิณ (พีน) เสียงเลื้อนเสียงขับ ใครจักมักเล่นเล่น ใครจักมักหัวหัว ใครจักมักเลื้อนเลื้อน"[๘๘]

มนตรี ตราโมท อธิบายว่า "เสียงพาด (พาทย์)" ได้แก่ เสียงเครื่องบรรเลงจำพวกตีเป่า แม้ของอินเดียอันเป็นต้นกำเนิดคำว่า พาทย์ ก็ใช้คำว่า "ปัญจวาทย์ และ ปัญจดุริยางค์" แก่วงบรรเลงที่มีแต่เครื่องเป่าเท่านั้น ส่วนคำว่า "พิณ (พีน)" ก็เป็นคำเรียกเครื่องดีด แต่เครื่องดีดที่เรียกว่าพิณในสมัยนั้น ก็น่าจะเป็นพิณเพียะ พิณน้ำเต้า และกระจับปี่ จึงคิดว่าพิณโบราณก็คงจะเป็นกระจับปี่นี่เอง เหมือนกับภาพที่หน้าบันด้านเหนือขององค์พระปรางค์ด้านเหนือที่วัดพระพายหลวง[๘๙]

วิธีวินิจฉัยเรื่องดนตรีของมนตรี ตราโมท ได้ใช้การพิจารณาศิลปกรรมภาพสลักที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันประกอบด้วยอย่างหนึ่งและอีกอย่างหนึ่ง ได้ใช้เปรียบเทียบหลักฐานล้านนาไทยสมัยเดียวกัน ซึ่งได้แก่ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน ซึ่งจารึกใน พ.ศ. ๑๙๑๓ คำจารึกหลักนี้มีข้อความตอนที่กล่าวถึงการรับพระมหาสุมนเถระ ซึ่งอาราธนาไปจากสุโขทัยว่า "ให้ถือช่อทง ข้าวตอก ดอกไม้ ได้เทียน ตีพาทย์ ดังพิณ ฆ้อง กลอง ปี่สรไน พิสเนญชัย ทะเทียดกาหล แตรสังข์มาน กังสดาล บรทงค์ดงเดือด เสียงเลิศเสียงก้อง อีกทั้งคนร้องโห่อื้อดาสรท้านทั่วทั้งนครหริภุญชัยแล"[๙๐]

ส่วนผลของการวินิจฉัยความหมายของ "เสียงเลื้อน เสียงขับ" นั้น ก็คือการร้องเพลงนั่นเอง แต่การร้องกับการขับก็ยังมีแตกต่างกันบ้าง คือ "ร้องนั้นเป็นเพลงที่มีกำหนดทำนองสั้นยาวแน่นอนว่าเท่านั้นเท่านี้ จังหวะจะต้องจบท่อนหรือจบเพลง ส่วนขับเป็นการว่าทำนองที่ไม่มีกำหนดสั้นยาว จะจบลงตอนใดเมื่อใดก็ได้ เช่น ขับลำ ขับซอ เป็นต้น นับว่าในสุโขทัยนั้นมีทั้งร้องทั้งขับ แต่ทำนองขับและทำนองร้องจะเป็นอย่างไรบ้าง ก็ยากที่จะชี้ให้ชัดลงไปได้ มีเค้าอยู่เพลงหนึ่งที่เข้าใจว่าจะเป็นเพลงในสมัยสุโขทัย เพลงที่ว่านี้เรียกชื่อกันอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่า เพลงสุโขทัย อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า เพลงเทพทอง ..."[๙๑]

---

๘๗ รศ.ดร.สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** หน้า ๔๓.

๘๘ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย,** หน้า ๑๓. (ศิลาจารึก ๑/๒/๑๘-๒๐).

๘๙ มนตรี ตราโมท, "ดนตรีสมัยสุโขทัย", ใน **อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช,** หน้า ๑๑๔.

๙๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๖.

๙๑ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๙-๑๒๐. (ภาษาจ้วงโบราณ "เลื้อน" คือ การขับร้องโต้ตอบระหว่างชายกับหญิง).

๕.๑.๑๔ ด้านวัฒนธรรม ประเพณี และคติความเชื่อต่าง ๆ

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้จารึกเกี่ยวกับประเพณีและคติความเชื่อต่าง ๆ ในสมัยสุโขทัย ดังได้อธิบายมาแล้วในบทที่ ๔

๕.๑.๑๕ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงกับแวดวงวิชาการในปัจจุบัน

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แต่เดิมนักวรรณคดีและนักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า พ่อขุนรามคำแหง ทรงประดิษฐ์ขึ้นด้วยพระองค์เองทั้งหมด และยกย่องให้เป็น "วรรณคดีชิ้นแรก" ของไทย เพราะเป็นลายสือไทยที่เก่าแก่ที่สุด

ต่อมานักวิชาการบางท่านในปัจจุบัน เช่น

รศ.ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้ทำการศึกษาค้นคว้าแล้วสรุปว่า "ศิลาจารึกพ่อขุนฯ น่าจะจารึกขึ้นในช่วงพุทธศักราช ๒๓๗๖–๒๓๙๘"[๙๒] ในยุครัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ ๓

ม.จ.จันทร์จิรายุ รัชนี (พ.ณ ประมวญมารค) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าแล้วเสนอว่า พระมหาธรรมราชาลิไทย เป็นผู้แต่งศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง[๙๓]

ไมเคิล วิคเคอรี (Michael Vickery) ได้ทำการศึกษาค้นคว้า และตั้งข้อสังเกต ชี้ข้อผิดปกติในด้านภาษาและเนื้อหาของศิลาจารึกหลักนี้ อันเป็นชนวนให้เกิดความสงสัยว่า จารึกหลักนี้อาจไม่ได้เขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙[๙๔]

แต่อย่างไรก็ตาม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ทำการศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ มาหักล้างผู้ที่ระแวงสงสัย และไม่เชื่อว่า ศิลาจารึกหลักนี้ไม่ได้จารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหง และได้นำเสนอข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ยืนยันว่า ศิลาจารึกหลักนี้ได้จารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, ดร.ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, รองศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณธก และ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร[๙๕]

---

[๙๒] ดูรายละเอียดใน รศ.ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์, **จารึกพ่อขุนรามคำแหง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ,** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๐.

[๙๓] ดูรายละเอียดใน ม.จ.จันทร์จิรายุ รัชนี, **ใครปลอมศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ?,** หน้า ๑๑,๓๖.

[๙๔] ดูรายละเอียดใน ศ.ดร.นิธิ.เอียวศรีวงศ์, "เล่าเรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหงของไมเคิล วิคเคอรี", ใน**จารึกพ่อขุนรามคำแหงใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง" หรือ "ของปลอม"**, หน้า ๖๙.

[๙๕] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน **จารึกพ่อขุนรามคำแหงใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง" หรือ "ของปลอม"**, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร, ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑).

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในหลายด้าน ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว แม้ในปัจจุบันก็สามารถเห็นถึงอิทธิพลของศิลาจารึกหลักนี้ ดังพอสรุปได้ดังนี้

๑. ลายสือไทยที่พ่อขุนรามคำแหง ทรงประดิษฐ์ขึ้น ยังคงเป็นอักษรไทยที่สังคมไทยได้ใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน

๒. พระพุทธศาสนาเถรวาท (แบบลังกา) ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงนำมาเผยแผ่ในสุโขทัย จึงทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทเจริญรุ่งเรือง มั่นคง แพร่หลาย และได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

๓. ประเพณีการทำบุญทอดกฐิน และในระหว่างทำบุญก็มีการละเล่นรื่นเริงสนุกสนานไปด้วย ยังคงเป็นประเพณีที่ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๔. การทำบุญถวายทาน รักษาศีล และการฟังธรรมในวันธรรมสวนะยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๕. การรักษาศีลในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าในสังคมเมืองจะมีผู้ปฏิบัติน้อย แต่ในต่างจังหวัดตามชนบทต่าง ๆ ยังคงมีผู้ปฏิบัติตามเป็นจำนวนมาก

๖. คติความเชื่อเรื่องการนับถือผีสางเทวดา ในปัจจุบันยังคงมีผู้คนเชื่อถือและปฏิบัติตามอยู่

๕.๒ อิทธิพลของสุภาษิตพระร่วงที่มีต่อสังคมไทย

สุภาษิตพระร่วงเป็นวรรณคดีที่ยังไม่มีข้อยุติแน่นอน หรือหลักฐานที่แน่ชัดที่บอกไว้ว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งขึ้นในสมัยใด

๕.๒.๑ ด้านสังคม

สุภาษิตพระร่วงเป็นวรรณคดีคำสอน ที่เกิดจากการรวบรวมแนวความคิด และหลักในการดำเนินชีวิต ซึ่งประกอบด้วยการประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสม[๙๖] และเนื่องจากเป็นวรรณคดีที่แพร่หลาย จึงมีคำเรียกหลายชื่อ ได้แก่ ปรดิดพระร่วง[๙๗] (ประดิษฐ์พระร่วง) หรือสุภาษิตบัณฑิตพระร่วง[๙๘] (บัณฑิตพระร่วง) หรือเรียกว่า สุภาสิทตัง[๙๙]

ไม่ว่าจะเรียกชื่อใดก็ตาม สุภาษิตพระร่วงก็มีอิทธิพลต่อความคิดของสังคมไทยเป็นอันมาก คนสมัยก่อนนับถือกันมาก เพราะได้นำมาใช้เป็นคติธรรมในการดำรงชีวิต จึงยึดถือเป็นคัมภีร์ชีวิต ยึดถือเป็นข้อเตือนใจตนเอง และใช้สอนลูกหลานสืบต่อกันมาช้านาน เป็นการสร้างค่านิยมพื้นฐานให้กับลูกหลานที่เกิดจากประสบการณ์ของผู้ใหญ่ ทำให้เกิดความรักในตนเอง รักศักดิ์ศรีของตนเอง และรักคนอื่น รักศักดิ์ศรีของผู้อื่น เป็นต้น จึงทำให้แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง[๑๐๐] เช่น

เมื่อจุลศักราช ๑๑๑๖ ปีวอก ฉอศก ณ วันอาทิตย์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ หรือ พ.ศ. ๒๒๙๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงพระราชนิพนธ์ โคลงประดิษฐ์พระร่วง (ปรดิดพระร่วง) ซึ่งตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๗๕–๒๓๐๑) อันเป็นช่วงระยะเวลาของความเจริญทางวรรณคดี ตอนหนึ่ง[๑๐๑]

---

[๙๖] สิทธา พินิจภูวดล, **วรรณกรรมสุโขทัย,** หน้า ๒๓.

[๙๗] เสยย์ เกิดเจริญ และล้อม เพ็งแก้ว, "ข้อสันนิษฐานโคลงประดิษฐ์พระร่วง". ใน**พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง,** ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖.

[๙๘] กรมศิลปากร, **เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่ม ๑,** ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓๔.

[๙๙] ล้อม เพ็งแก้ว, "สุภาษิตพระร่วงดัดแปลงมาจาก สุภาสิทตัง", ใน **พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง,** หน้า ๕๔.

[๑๐๐] เสยย์ เกิดเจริญ และ ล้อม เพ็งแก้ว, "พระราชนิพนธ์โคลงประดิษฐ์พระร่วง", ใน **พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง,** หน้า ๑๔.

[๑๐๑] เสยย์ เกิดเจริญ และ ล้อม เพ็งแก้ว, "ข้อสันนิษฐานโคลงประดิษฐ์พระร่วง", ใน **พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง,** หน้า ๑๖.

ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์ ก็มีสุภาษิตพระร่วงที่แต่งเป็นร่าย แต่มีฉบับที่รู้จักกันดี และแพร่หลายที่สุด จึงได้มีการนำมาศึกษาวิเคราะห์วิจัย และเผยแพร่อย่างกว้างขวาง คือ "สุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพนฯ" ซึ่งได้รวบรวมแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สุภาษิตพระร่วงฉบับนี้ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานต่าง ๆ แล้วสรุปว่า คงแต่งขึ้นในสมัยที่ฉันทลักษณ์ได้กำหนดกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด และได้สันนิษฐานว่า เป็นพระนิพนธ์ของ "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส" และพระองค์ก็คงได้ที่มาของสุภาษิตพระร่วงฉบับนี้ จากประดิษฐ์พระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ[๑๐๒]

นอกจากสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพนฯ และ โคลงประดิษฐ์พระร่วงฉบับพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่บรมโกศแล้ว ยังมีการค้นพบสุภาษิตอีกสำนวนหนึ่ง ที่มีเนื้อหาเหมือนกับสุภาษิตพระร่วง แต่เรียกชื่อว่า "สุภาสิทตัง"

สุภาสิทตัง มีต้นฉบับเป็นสมุดไทยดำ พบที่วัดลาด อำเภอเมืองเพชรบุรี มีเนื้อความและฉันทลักษณ์เป็นอย่างเดียวกับสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพนฯ จะต่างกันตรงที่ไม่เอ่ยนามพระร่วงในต้นขึ้นต้น และตอนจบก็ไม่มีโคลงกระทู้ อาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว ได้ยืนยันว่า สุภาสิทตังมีสำนวนเก่ากว่า[๑๐๓] โดยสุภาษิตพระร่วงฉบับจารึกวัดพระเชตุพนฯ น่าจะดัดแปลงมาจากสุภาสิทตัง[๑๐๔]

และที่วัดจันทราวาส อำเภอเมือง เพชรบุรี ได้มีการค้นพบโคลงฉบับหนึ่ง ปรากฏว่าเนื้อความในโคลงต้นฉบับนี้ มีความสอดคล้องกับสุภาษิตพระร่วงและสุภาสิทตัง[๑๐๕] เป็นต้น

นอกจากสุภาษิตพระร่วงฉบับต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอมาแล้ว ยังมีสุภาษิตพระร่วงฉบับอื่น ๆ อีกหลายสำนวน ทั้งที่ได้พิมพ์เผยแพร่แล้ว และยังไม่ได้พิมพ์ โดยส่วนมากเป็นการคัดลอกสืบต่อกันมา

ในปัจจุบัน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดพิมพ์หนังสือ **"ประชุมสุภาษิตพระร่วง"** ขึ้น เป็นการรวบรวมคำสอนสุภาษิตพระร่วง ๖ ฉบับ ได้แก่

---

[๑๐๒] ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, สุภาษิตพระร่วง : การศึกษาเชิงประวัติ, ใน **พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง,** หน้า ๑๑.

[๑๐๓] ล้อม เพ็งแก้ว, "ใครแต่งสุภาษิตพระร่วง : สุภาษิตพระร่วงดัดแปลงมาจาก สุภาสิทตัง", ใน **พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง,** หน้า ๕๔-๕๕. (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่า สุภาสิทตังใช้ฉันทลักษณ์วรรคละ ๖ คำอย่างเคร่งครัด แสดงว่าแต่งขึ้นในยุครัตนโกสินทร์นี้เอง).

[๑๐๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๖.

[๑๐๕] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๕.

๑. โคลงประดิษฐ์พระร่วง ฉบับพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๒. ร่ายสุภาษิตพระร่วง ฉบับจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๓. ร่ายสุภาษิตพระร่วง ฉบับวัดเกาะ

๔. สุภาษิตพระร่วงคำโคลง ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕. ร่ายสุภาสิทตัง ฉบับวัดลาด อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

๖. กาพย์สุภาษิตพระร่วง ฉบับวัดเกาะ[๑๐๖]

๕.๒.๒ ด้านวรรณคดี

สุภาษิตพระร่วงนอกจากจะมีอิทธิพลต่อสังคมไทยดังกล่าวมาแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ดังปรากฏคำสอนของสุภาษิตพระร่วงในวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ เช่น

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ"**[๑๐๗] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง "โคลงสุภาษิตเก่า" ว่า

น้ำ	ใดฤๅเท่าด้วย	น้ำนโม
เชี่ยว	กระแสอาโป	ปิดได้
ขวาง	ขัดหฤทโย	ท่านยาก อย่าพ่อ
เรือ	แห่งเราเล็กไซ้	จักร้าวรอยสลาย

และในวรรณคดีเรื่อง "โคลงกระทู้สุภาษิต" ว่า

น้ำ	เหนือลงหลั่นล้น	ไหลแรง
เชี่ยว	ปราดกระทบแทง	ที่คุ้ง
ขวาง	นาเวศเอียงตะแคง	คงล่ม ลงแฮ
เรือ	แตกตอกระทุ้ง	โทษแท้อย่าทำ[๑๐๘]

---

๑๐๖ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมสุภาษิตพระร่วง,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒).

๑๐๗ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** (กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒๑.

๑๐๘ ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย,** (กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย–ญี่ปุ่น), ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๙.

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"ที่ทับจงมีไฟ"**[๑๐๙] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง "มหาชาติคำหลวง" กัณฑ์กุมารว่า "ชฺชโกปิ บ้นนชูชกพราหมณ์ ไปบมิขามโดยด่วน ... โดยอจุตฤๅษีส่งง ก็ซ่งงใจรำพึง รำพึงดงงนี้ อชฺช อติสายณฺเห ในวันนี้ตรวันบ่ายม่ายไม้ ก็จะชวนเข้าได้ภอพลบสบโสนธยาบาตแล"[๑๑๐] ในวรรณคดีเรื่อง "เสภาขุนช้างขุนแผน" ว่า "สั่งเสร็จพอเวลาเข้าไต้ไฟ ขุนไกรก็เข้าในเคหา"[๑๑๑] และในวรรณคดีเรื่อง "พระอภัยมณี" ว่า "พระปิตุรงค์ทรงสั่งแต่ข้างเช้า ว่าค่ำเข้าได้ไฟจะไปหา"[๑๑๒]

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"จงนบนอบผู้ใหญ่ ... นอบตนต่อผู้เฒ่า"**[๑๑๓] และ **"อย่าตื่นยกยอตน ... ท่านนอบตนจงนอบแทน"**[๑๑๔] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง "โคลงกระทู้สุภาษิต" ว่า

ยก	เหตุพูดอวดแต้ม	ลืมตน
ตัว	จงเอาลาภผล	เพื่อนผู้
ข่ม	อำนาจของคน	เขาอื่น นาแฮ
ท่าน	ที่ไม่รอบรู้	ปลกเปลี้ยเสียกล[๑๑๕]

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"อย่าแผ่เผื่อความผิด"**[๑๑๖] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง "โคลงกระทู้สุภาษิต" ว่า

หา	ผลประโยชน์เยื้อง	แยบระยำ
ดี	กลับเป็นตนทำ	ทั่วแท้
ใส่	พกห่อปิดงำ	เงียบเฉย นาแฮ
ตัว	ผิดปิดปกแก้	เก็บซ่อนหายสูญ

---

[๑๐๙] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๖๑.

[๑๑๐] กรมศิลปากร, **"มหาชาติคำหลวง" วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๓.

[๑๑๑] กรมศิลปากร, **เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่ม ๑,** ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๗.

[๑๑๒] ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย,** หน้า ๘๗.

[๑๑๓] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๖๒.

[๑๑๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖๓.

[๑๑๕] ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย,** หน้า ๔๕๒.

[๑๑๖] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๖๒.

หา ความทุกข์ใส่ให้ นรชน
ชั่ว แห่งตนแปลงปรน เปลี่ยนผู้
ให้ เป็นโทษของคน ใครอื่น นาแฮ
เขา ก็มิได้รู้ เรื่องร้ายป้ายทา[๑๑๗]

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"อย่าตีงูให้แก่กา"**[๑๑๘] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง เสภาขุนช้างขุนแผน (ตีงูให้กากิน) ว่า

เจ้าได้พิมก็จะยิ้มอยู่อัตรา ต้องถูกด่าก็อายแต่สายทอง
เหมือนตีงูมิได้สู้กันแกงกิน กาเหยี่ยวเฉี่ยวบินไปคล่องคล่อง[๑๑๙]

และใน "โคลงกระทู้สุภาษิต" (ตีงูให้กากิน) ว่า

ตี หมายประโยชน์ด้วย อันใด
งู ก็ถึงบรรไลย อย่างนี้
ให้ เป็นบาปกรรมใน เนื่องชาติ น่าเฮย
กา อิ่มแล้วห่อนชี้ ลาภให้แลเห็น[๑๒๐]

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"อย่าตีปลาหน้าไซ"**[๑๒๑] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง มหาชาติ หรือ มหาเวสสันดรชาดกว่า "วาริชสฺเสว เม สโต พนฺธสฺส กุมิโน มุเข"[๑๒๒] (เหมือนปลาที่ติดอยู่ที่หน้าไซ) สุภาษิตบทนี้มีปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนพระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารแก่ชูชกแล้วชูชกตีสองกุมาร "... วาริชสฺเสว เม สโต เสมือนหนึ่งพรานเบ็ดมาตีปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ ปรารถนาจะเข้าไป จึ่งยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดั่งกระแสสินธุ์ พราหมณ์ประมาทหมิ่นมาด่าตีเสมือนกระทุ่มวารีให้ปลาตื่น น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืนจากอุเบกษา บังเกิดอวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วยโมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันทีว่า อุเหม่ ! อุเหม่ ! พราหมณ์ผู้นี้นี่อาจองทะนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ..."[๑๒๓]

---

[๑๑๗] ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย,** หน้า ๖๓๙.

[๑๑๘] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๒๙.

[๑๑๙] กรมศิลปากร, **เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่ม ๑,** หน้า ๗๑.

[๑๒๐] ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย,** หน้า ๒๒๖.

[๑๒๑] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย,** หน้า ๒๒๙.

[๑๒๒] **ขุ.ชา.มหา.** (บาลี) ๒๘/๒๑๕๗/๓๕๖.

[๑๒๓] คุรุสภา, **มหาเวสสันดรชาดก,** ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓), หน้า ๒๕๒.

ใน "เสภาขุนช้าง ขุนแผน" ตอนขุนแผนขึ้นเรือนของขุนช้าง พบนางวันทองเกิดการต่อว่ากันขึ้น ขุนแผนว่านางวันทองเสียสัตย์ ไปรักขุนช้าง ยอมเป็นเมียขุนช้างง่าย ๆ ... ดังบทเสภาว่า

ข้านอนกับขุนช้างก็จริงอยู่ แต่ได้สู้รบกันเป็นหนักหนา
เสียตัวชั่วใช่จะตื่นตา เพราะพรายเขาเข้ามาสะกดไว้
ถ้าผัวเมตตามาปกป้อง วันทองหรือใครจะทำได้
เจ้าลอยช้อนเอาปลาที่หน้าไซ เพราะใจของเจ้าไม่เมตตา
ขึ้นช้างไปกับนางลาวทองน้อย ข้านี้ตั้งตาคอยละห้อยหา[๑๒๔]

ใน "ไกรทอง" พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนไกรทองพาวิมาลาขึ้นมาที่สวนตะเภาแก้วและตะเภาทองรู้ ลงไปทะเลาะกับวิมาลา จนวิมาลากลับไปถ้ำ ไกรทองว่า

ชะนางตัวขยันขันเสียที ช่างชวนกันด่าตีวิมาลา
เหมือนแกล้งตีปลาหน้าไซ เอออะไรมาคิดฤษยา[๑๒๕]

ใน "โคลงสุภาษิตประจำภาพ" ในวัดพระแก้ว ว่า

กระทุ่มน้ำที่หน้า ลอบไซ
ปลากระจายเลยไป ลอบแห้ง
เจ้าของดักเสียใจ จักขาด
ลาภท่านหาอย่าแกล้ง กล่าวกั้นกางขวาง[๑๒๖]

ใน "โคลงสุภาษิตเก่า " ว่า

ตี ฝีปากกั้นไซ กิจตน
ปลา กล่าวคือลาภผล ท่านแล้
น่า จะเกิดพิกล กลับเสื่อม สูญนา
ไซ กล่าวคือท่านแท้ จักแค้นคิดสนอง[๑๒๗]

---

๑๒๔ กรมศิลปากร, **เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่ม ๑**, หน้า ๓๘๗-๓๘๘.

๑๒๕ ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย**, หน้า ๒๓๑.

๑๒๖ อ้างแล้ว.

๑๒๗ อ้างแล้ว.

สุภาษิตพระร่วงเรื่อง **"อย่ารักเหากว่าผม"**[๑๒๘] มีปรากฏในวรรณคดีเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก ในกัณฑ์ชูชก มีคำที่นางพราหมณีด่าว่าเยาะเย้ยนางอมิตตดา ที่มาได้ชูชกเป็นสามี ว่า

"... แม่จะมาแบกความละอาย นี่แม่จะไม่ขายหน้าหรือจะมาเป็นกระสือเสียพงศ์ จะมารักเหากว่าผม จะมารักลมกว่าน้ำ จะมารักถ้ำกว่าเรือน จะมารักเดือนยิ่งกว่าตะวัน แม่จะมารักออเฒ่านั้นยิ่งกว่าตัวเล่า ..."[๑๒๙]

ใน "โคลงสุภาษิตเก่า" ว่า

อย่ารักเหา　　เหล่าร้าย　　ส่ายผล
ยิ่งกว่าผม　　ของตน　　พี่น้อง
อย่ารักลม　　ปากชน　　ช่างยุ ยอนา
ยิ่งกว่าน้ำ　　ใจต้อง　　ตรึกให้เห็นหน[๑๓๐]

คำสอนเรื่องสุภาษิตพระร่วงนี้มีปรากฏใน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ว่า

ครานั้นจะหมื่นศรีเสาวรักษ์ราช　　เรียกพลายงามทรามสวาทมาสั่งสอน
จะเป็นข้าจอมนรินทร์ปิ่นนคร　　อย่านั่งนอนเปล่าเปล่าไม่เข้าการ
พระกำหนดกฎหมายมีหลายเล่ม　　เก็บไว้เต็มตู้ใหญ่ไขออกอ่าน
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ　　มนเทียรบาลพระบัญญัติตัดสำนวน
แล้วให้รู้สุภาษิตบัณฑิตพระร่วง　　ตามกระทรวงผิดชอบคิดสอบสวน[๑๓๑]

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอมา ทำให้ทราบว่า คำสอนในสุภาษิตพระร่วงมีอิทธิพลต่อสังคมไทย ทำให้คนไทยมีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดี เป็นคนดีมีศีลของสังคม เช่น เป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดา และมีความเมตตาเอื้ออาทรต่อผู้อื่น เป็นต้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันนี้ สุภาษิตพระร่วงเป็นเพียงหนังสือที่ใช้ประกอบในการเรียนการสอนเท่านั้น มิได้เป็นคัมภีร์ชีวิตหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต เหมือนดังในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

[๑๒๘] กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**, หน้า ๒๒๔.

[๑๒๙] คุรุสภา, **มหาเวสสันดรชาดก**, หน้า ๑๔๐.

[๑๓๐] ขุนวิจิตรมาตรา, **สำนวนไทย**, หน้า ๔๗๕.

[๑๓๑] กรมศิลปากร, **เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม ๑**, หน้า ๕๓๔.

บทที่ ๖

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๖.๑ สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายจะศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิถีชีวิตของชาวสุโขทัยที่ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง และเพื่อศึกษาอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยสุโขทัย

ผลของการศึกษาวิจัย สามารถสรุปเป็นความรู้ได้ดังนี้ คือ

พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นนักปกครองที่ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ทรงออกว่าราชการบ้านเมืองเป็นนิจ ทรงทำนุบำรุงและพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง สงบร่มเย็นตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ทรงเป็นครูอาจารย์ที่อบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้บุญรู้ธรรม เป็นการปลูกฝังการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่ประชาชนทรงนิมนต์พระมหาเถระ ผู้เรียนจบและเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อประกาศพระพุทธศาสนาเถรวาท (แบบลังกาวงศ์) และพัฒนาสังคมสุโขทัยให้เกิดสันติสุข ทรงอุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น

พระสงฆ์ในสมัยสุโขทัย ทั้งปู่ครู เถระ มหาเถระ ก็ช่วยกันประกาศพระศาสนา อบรมสั่งสอนประชาชนให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมและปฏิบัติตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาในวันธรรมสวนะก็มีการเทศนาสั่งสอนประชาชน

ประชาชนชาวสุโขทัยเป็นพุทธมามกะ เป็นผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ใจบุญ ชอบให้ทาน สมาทานรักษาศีล และรักษาอุโบสถเป็นปกติ นอกจากนี้ยังชอบฟังธรรม

วิถีชีวิตของชาวสุโขทัย จึงมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ชาวสุโขทัยจึงมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความเป็นปกติสุข ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ชอบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นผู้นำและเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำนุบำรุง และปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ก็ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและ

ประกาศเผยแผ่พระธรรมวินัย จึงทำให้ชาวเมืองสุโขทัยมีแบบอย่างที่ดี และผู้อบรมสั่งสอนที่ดีในการประพฤติปฏิบัติตาม

เมื่อวิถีชีวิตของชาวสุโขทัยผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงทำให้มีวัฒนธรรมประเพณีและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ได้แก่

- การให้ทาน
- การสมาทานรักษาศีล และการถืออุโบสถในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา
- การฟังธรรม
- การไหว้พระ และการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ
- และประเพณีการทอดกฐิน

นอกจากนี้ยังมีคติความเชื่ออื่น นอกจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ การนับถือผีเทพดาในเขาพระขพุง และห้ามเรียนวิชาอาถรรพ์ หรือ ไสยศาสตร์

ส่วนสุภาษิตพระร่วงนั้น จากการศึกษาวิจัยพบว่า เป็นโอวาทหรือสุภาษิตที่เสริมสร้างศีลธรรม ปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่ประชาชนพลเมือง เช่น

- สอนให้เป็นลูกที่กตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา
- สอนให้เป็นลูกศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์
- สอนให้เป็นเพื่อนที่ดี(เพื่อนแท้)ของมิตรสหาย
- สอนให้เป็นพี่น้องที่ดีของวงศาคณาญาติ
- สอนให้เป็นเจ้านายที่ดีของบ่าวไพร่
- สอนให้เป็นผู้น้อยที่มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่
- สอนให้เป็นพ่อและสามีที่ดีของบุตรภรรยา
- สอนให้เป็นพลเมืองที่ดีของพระราชา(พ่อขุน)

และจากการศึกษาพบว่า สุภาษิตพระร่วงนั้น เป็นสุภาษิตที่ส่งเสริมการพัฒนาความรู้คู่คุณธรรม เป็นการประยุกต์หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. ควรมีการศึกษาวิจัยหลักธรรม วัฒนธรรม ประเพณี และคติความเชื่อของชาวสุโขทัย จากศิลาจารึกหลักอื่น ๆ และวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัยเรื่องอื่น ๆ ประกอบ เพื่อศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยให้ละเอียดและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีไทย สมัยสุโขทัยกับสมัยอื่น ๆ เพื่อให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างในแต่ละยุคสมัย

๓. ควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเรื่อง อิทธิพลของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง และสุภาษิตพระร่วง และวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย เรื่องอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี–ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี.** ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

__________. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

__________. **อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒–๒๕๓๔.

__________. **ฎีกาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙–๒๕๔๕.

__________. **ปกรณวิเสสภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส. ๒๕๓๙–๒๕๔๓.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙–๒๕๔๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับสฺยามรฏฺฐสฺสเตปิฏกํ ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

__________. **อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับสฺยามรฏฺฐสฺสเตปิฏกอฏฺฐกถา ๒๕๓๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

__________. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

การศาสนา, กรม. **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

การศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, กรม**.พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙.

กุหลาบ มัลลิกะมาส, ศ.คุณหญิง. **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓.

ความเป็นบัณฑิตของ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร เปรียญและพระภิกษุสงฆ์สมัยสุโขทัย สวดเจ็ดตำนานหรือไม่. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศ.,ร.ต.ท.แสง มนวิทูร เปรียญ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๑๗.

คุรุสภา. **มหาเวสสันดรชาดก**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓.

จรัญ พรหมอยู่. **สังคมและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓.

จันทร์จิรายุ รัชนี, ม.จ. **อาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๓๙.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์.** พระนคร : อภิธรรมมูลนิธิมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

__________. **พระมหาธรรมิกราชาธิราช.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

__________. **พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้านภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เจือ สตะเวทิน. **หนังสืออ้างอิงภาษาไทยประวัติวรรณคดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๓.

ฉวีวรรณ วรรณประเสริฐ และคณะ. **ประเพณีที่ช่วยส่งเสริมการผสมผสานทางสังคมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิม.** ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๔.

ฉันทัส ทองช่วย, ดร. **ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. **กวีโวหาร โบราณคดี.** พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๓.

ฉ่ำ ทองคำวรรณ. **สันนิษฐานเทียบการเขียนอักษรไทยกับอักษรขอม ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๒.

เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. คณะสังคมศาสตร์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา, **ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙.

เซเดส์, ยอร์ช, ศ. (ชำระและแปล). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๒ จารึกทวาราวดีศรีวิชัย ละโว้.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **จารึกกัลยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณนิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.

___________. **ตำนานพระปริตร.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

___________. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓.

___________. **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา**. พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕.

ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สุโขทัย", **คำบรรยายสัมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓.** พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๗.

___________. **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕.

ธรรมทาส พานิช. **ไชยาที่ตั้งนครหลวงของอาณาจักรศรีวิชัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๒.

___________. **นิพพานธรรมในประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิ.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, (ม.ป.ป).

___________. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๒.

___________. **พนม ทวารวดี ศรีวิชัย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๑.

นาฏวิภา ชลิตานนท์. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. **วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๔.

ประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค), พระยา. **พงศาวดารโยนก.** พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ), กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๑๗.

ประภาศรี สีหอำไพ. **ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาไทย และวรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.

ประเสริฐ ณ นคร, ดร. และปวงคำ ตุ้ยเขียว. **ตำนานมูลศาสนา**. สมาคมประวัติศาสตร์จัดพิมพ์ ๒๕๓๗.

__________. "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย", **ผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย และเรื่องของเกลือ(ไม่เค็ม)**. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๔.

__________. **รวมบทความเรื่องภาษาและอักษรไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

ปริยัติธรรมธาดา, พระยา. ญาณวิจิตร,พระ. (ผู้แปล), **คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย.** พระนคร : โรงพิมพ์พิฆเนศ, ๒๕๑๕.

แปลก สนธิรักษ์. **พิธีกรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : กองวิชาการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๔๙๘.

ผาสุข อินทราวุธ, ผศ.ดร. **ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๒.

พรพรรณ ธารานุมาศ. **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๒.

พรพรรณ วัชราภัย. **วรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทประชาชน, ๒๕๑๑.

พร้อม สุทัศน์. **การฝังรากฐานพระพุทธศาสนา ลงที่บ้านคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้ากนิษกะจาก พ.ศ. ๒๗๓-๗๐๓.** พระนคร : แพร่พิทยา, (ม.ป.ป.).

พระกวีวรญาณ (จำนงค์ ชุตินฺธโร). **วิชาศาสนา.** พระนคร : โรงพิมพ์อาศรมอักษร, ๒๕๐๒.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

__________. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

__________. **พระพุทธศาสนาในอาเซีย**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระปัญญาสามี. **ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสนา**. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

พระพรหมโลี (วิลาศ ญาณวโร). **วิปัสสนาวงศ์.** กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยวัดยานนาวา, ๒๕๔๔.

พระพุทธพุกาม พระพุทธญาณเจ้า. **ตำนานมูลศาสนา.** เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, ๒๕๑๓.

พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์.** แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

พิชิต อัคนิจ. **วรรณกรรมไทย สมัยสุโขทัย–กรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

พิริยะ ไกรฤกษ์,รศ.ดร. **จารึกพ่อขุนรามคำแหง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๒.

พุทธทาสภิกขุ. **มรดกที่ขอฝากไว้.** กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๔๑.

เพ็ชรี สุมิตร. **ประวัติศาสตร์อารยธรรมอินเดีย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐.

ภารดี มหาขันธ์. **พื้นฐานอารยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เที่ยวเมืองพระร่วง.** พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖.

__________. **ประมวลพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย.** พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๒๕.

มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์. **พลิกประวัติศาสตร์สุโขไท ฉบับ ๗๐๐ ปี กำเนิดลายสือไท.** กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

มิลินทปัญหา. (ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย). นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๓.

__________. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙.

__________. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๓๖.

__________. **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๒๔.

__________. **อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๓.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ไพศาลการพิมพ์, ๒๕๒๖.

ลิไทย, พญา. **ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

วรเวทย์พิสิฐ, พระ. **วรรณคดีไทย**. พระนคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๙๖.

วศิน อินทสระ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๕.

วิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์), ขุน. **สำนวนไทย.** กรุงเทพมหานคร : สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี่ (ไทย–ญี่ปุ่น), ๒๕๓๘.

วิจิตรวาทการ, หลวง. **ประชุมพงศาวดาร ฉบับความสำคัญ เล่ม ๒.** พระนคร : เพลินจิตต์, ๒๔๙๓.

วิจิตร สมบัติบริบูรณ์. **กฐินทาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิธนาคารกรุงเทพจัดพิมพ์, ๒๕๓๑.

วิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, กรม. **ประชุมสุภาษิตพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม,รศ. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐.

ศักดิ์ ผาสุขนิรันต์,ดร. **การปกครองของไทย.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔.

ศิลปากร, กรม. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑.** อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๔, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

__________. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒.** อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒–๒๑, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

__________. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓.** อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕–๑๖, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

__________. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔.** อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

__________. **จารึกสมัยสุโขทัย.** กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.

__________. **ประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ จารึกกรุงสุโขทัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๐.

__________. **พระบรมสารีริกธาตุ.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙.

__________. **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนพับ ลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒.

__________. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑.** "คัมภีร์มหาวงศ์", กรุงเทพมหานคร : ไทยพรีเมียร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔.

__________. **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๓๙.

__________. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

__________. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๐.

__________. **วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย.** กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๒.

__________. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๓.** กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕.

__________. **สุภาษิตพระร่วงและนางนพมาศ.** พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทยจำกัดสินใช้, ๒๕๐๕.

__________. **เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่ม ๑.** ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

__________. **๗๐๐ ปีลายสือไทย** (อักขรวิทยาไทย ฉบับย่อ). กรมศิลปากร จัดพิมพ์ในโอกาสฉลองครบรอบ ๗๐๐ ปี ลายสือไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิฆเณศ, ๒๕๒๖.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สมชัย ใจดี และ ยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สมบูรณ์ แก่นตะเคียน. **การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยขนบธรรมเนียมประเพณีไทย.** กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๙.

สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์,รศ. **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,สมาคม. **วรรณไวทยากรณ์ : ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

__________. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

__________. (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

สิทธา พินิจภูวดล, รศ.ดร. **วรรณกรรมสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

สิริวัฒน์ คำวันสา, รศ. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑.

__________. **พุทธศาสนาในอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๓.

สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. **ไทยศึกษา หน่วยที่ ๖-๑๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙.

__________. **พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗.** นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.

__________. **ภาษาไทย ๔ : วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **วรรณคดีวิเคราะห์.** สงขลา : มงคลการพิมพ์, ๒๕๒๔.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนพานิช, ๒๕๓๑.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ. หม่อมเจ้า. **ศิลป์ในประเทศไทย.** พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๒.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง,รศ.ดร. **ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

__________. **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สุมนชาติ สวัสดิกุล, ม.ร.ว. **คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ไทยและวรรณคดีวิจารณ์.** ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๙๙.

สุเมธ เมธาวิทยกุล,ผศ. **สังกัปพิธีกรรม.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๑.

__________. **วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

__________. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๒.

เสฐียร พันธรังษี. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

__________. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช. พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓.

อารีย์ สหชาติโกสีห์. **วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา**. พระนคร : วิทยาลัยวิชาการศึกษา, ๒๕๑๔.

(๒) บทความ :

จันทร์จิรายุ รัชนี (พ.ณ ประมวญมารค),หม่อมเจ้า. "ใครปลอมศิลาจารึก ของพ่อขุนรามคำแหง ?", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓.

ธิดา สาระยา, ดร. "ทวารวดีประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ", ใน**ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑๑ (ประจำเดือนกันยายน ๒๕๔๒), กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิฆเณศ พริ้นท์ติ้ง, ๒๕๔๒.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศ.ดร. จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง" หรือ "ของปลอม", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.

นิยะดา เหล่าสุนทร, ดร. "สุภาษิตพระร่วง : การศึกษาเชิงประวัติ", "พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๘.

ประเสริฐ ณ นคร, ศ.ดร. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. ธวัช ปุณโณทก. จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่ ? "ของจริงหรือของปลอม", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ**. สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.

ไมเคิล วิคเคอรี่ (Michael Vickery), "The Ram Khamhaeng Inscription : a Piltdown Skull of Southeast Asian History ?", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.

ล้อม เพ็งแก้ว. "สุภาษิตพระร่วงดัดแปลงมาจาก สุภาสิทดัง", "พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.** สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. "หาใคร่ใจในใจถึงลายสือไทยของพ่อขุนพระรามคำแหง", จารึกพ่อขุนรามคำแหง ใครแต่งกันแน่ ? "ของจริง หรือ ของปลอม", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ**. สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.

เสฐยร์ เกิดเจริญ และล้อม เพ็งแก้ว. "ข้อสันนิษฐานโคลงประดิษฐ์พระร่วง", "พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งสุภาษิตพระร่วง", ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ**. สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๘.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

เดชา ซาภักดี. "วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง". **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, รศ. **รายงานการวิจัย การวิเคราะห์แนวความคิดทางพุทธศาสนาในวรรณของสุนทรภู่.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙.

เทพรัตนราชสุดา, สมเด็จพระ. "ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท." **พระราชนิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ปริญญา กายสิทธิ์. "ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๑๐๑". **วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต.** มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๘.

วารี สามารถ. "ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสุโขทัย". **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑.

สถาพร อรุณวิลาศ. "คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย". **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. "พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

Coedès George. **The Indianized States of Southeast Asia.** Kuala Lumper : University of Malaya Press, 1968.

De Silva Lily. **Paritta : The Buddhist Ceremony for Peace and Prosperity in Sri Lanka.** Colombo : The Department of Government Printig, 1981.

Hall, D.G.E. **A History of South-East Asia.** New York : St. Martin's Press, 1966.

I-Tsing. **A Record of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago (A.D. 671-695).** Tr.by J. Takakusu. Delli : Munshiram Manohirical, 1968.

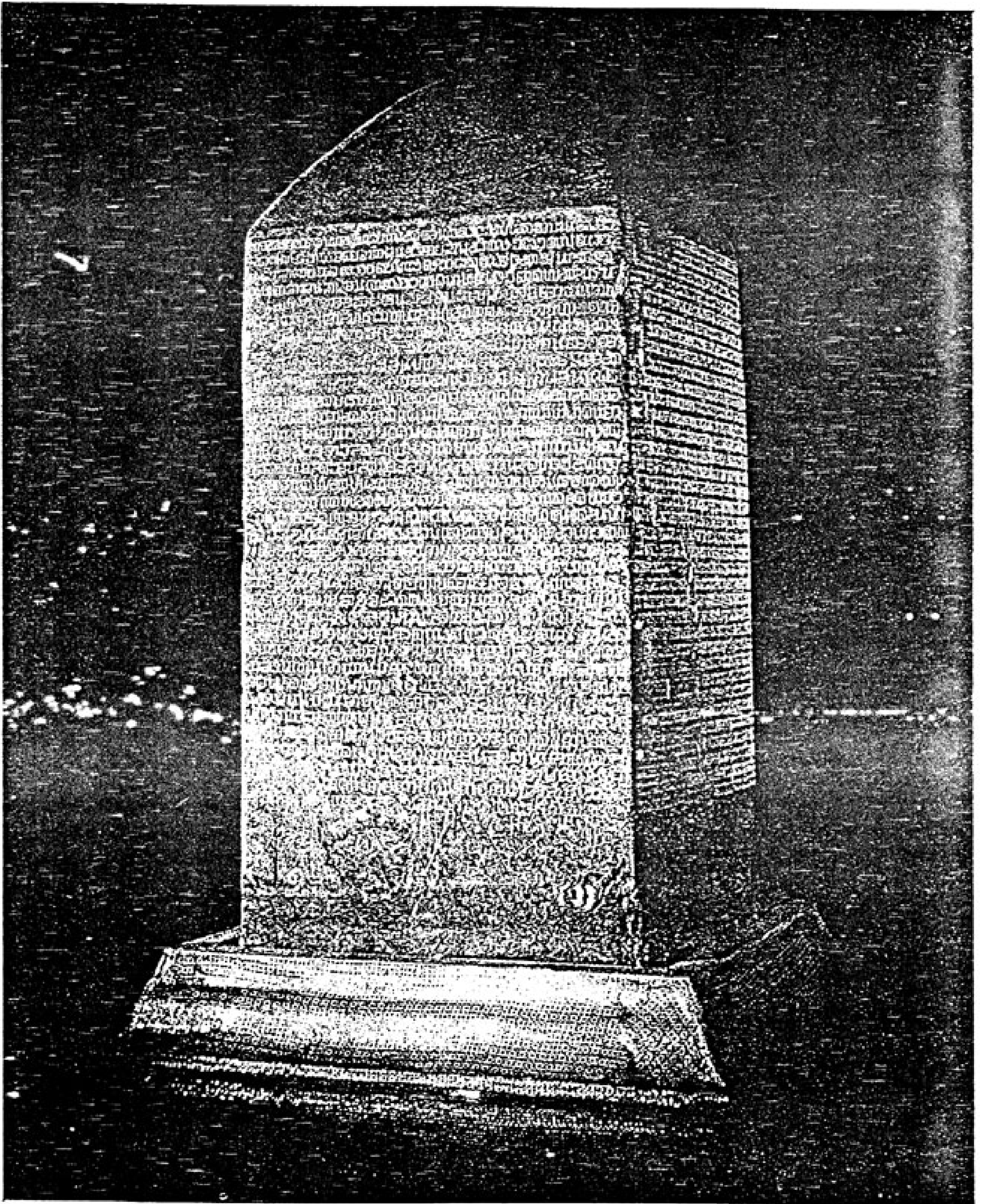
Mahānāma. **The Mahavamsa.** ed.by Wilhelm Geige. London : The Pali Text Society, 1958.

Malalasekera, G.P. **A Dictionary of Pali Proper Names**. London : Luzac and Company L.T.D., 1938.

Scott, J.S. **Burma from the Earliest Burma Times to the Present Day**. London : T. Fisher Unwin LTD., 1924.

Wales, H.S. Quaritch. "Archaeological Researches on Ancient Indian Colonization". **Journal of the Malayan Research Branch of the Royal Asiatic Society.** Singapore : Printers Limited, 1940.

ภาคผนวก

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑
อักษรไทย ภาษาไทย พุทธศักราช ๑๘๓๕
ขนาดกว้าง ๓๕ ซม. สูง ๑๑๑ ซม. หนา ๓๕ ซม.
เดิมอยู่ที่เนินปราสาท เมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย
ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ด้านที่ ๑

ด้านที่ ๑

	คำจารึก	คำอ่าน
๑.	꫞พ่ ูก ีช่ ีสร ีนทรา ีทตย แม่ ูก ีช่ นาง ีเสอง ีพ่ ูก ีช่บาน ีเมอง	พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อ นางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง
๒.	ูต ีพ่น๋องท๋องดยวห๋าคน ูผ๋ชายสาม ูผ๋ ีญงโสง ีพ่ ีเผอ	ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสาม ผู้ญีงโสง พี่เผื–
๓.	อ ูผ๋อ๋ายตายจาก ีเผออตยมแฏ่ญงงเลก ีเม่ออ ูก ีข๋นให่ญได๋	อผู้อ้ายตายจากเผือเตียมแต่ยังเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ได้
๔.	ีสบเก๋าเข๋า ุขนสามชนเจ๋า ีเมองฉอด มาท่ ีเมองตากพ่ ูกไป่รบ	สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด มาท่เมืองตาก พ่อกูไปรบ
๕.	ุขนสามชนหววซ๋าย ุขนสามชนขบบ มาหววขวา ุขนสาม	ขุนสามชนหัวซ้าย ขุนสามชนขับ มาหัวขวา ขุนสาม–
๖.	ชน ีเก่ลอนเซ๋าไพ่รฝ๋าหน๋าใสพ่ ูก ีหน ญญ่ายพายจแจ๋	ชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกู หนี ญญ่ายพายจแจ้–
๗.	(น ู)กบ่ ีหน ูก ีข่ช๋างเบก[๑]พล ูกขบบ เข๋าก่อนพ่ ูก ูกฏ่	น กูบ่หนี กูขี่ช้างเบกพล กูขับ เข้าก่อนพ่อกู กูต่อ
๘.	(ช๋า)งด๋วย ุขนสามชนตน ูก ูพ่งช๋าง ุขนสามชน ตวว ีช่	ช้างด้วยขุนสามชน ตนกูพุ่งช้าง ขุนสามชนตัวชื่อ
๙.	มาส ีเมองแพ๋ ุขนสามชนพ่าย ีหนพ่ ูก ีจ่ง ีข๋น ีช่ ูก	มาสเมือง แพ้ ขุนสามชนพ่ายหนี พ่อ กูจึงขึ้นชื่อกู
๑๐.	ีช่พระรามคำแหง ีเพ่ออ ูก ูพ่งช๋าง ุขน สามชน ีเม่อ	ชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูพุ่งช้างขุน สามชนเมื่–
๑๑.	อช่ววพ่ ูก ูกปเรอแก่พ่ ูก ูกปเรอแก่แม่ ูก ูกได๋ตวว	อชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่ กู กูได้ตัว
๑๒.	ีเน๋ออตววปลา ูกเอามาแก่พ่ ูก ูกได๋ หมากส๋หมากหวา	เนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้ หมากส้มหมากหวา–
๑๓.	นอนนใด ิกนอร่อย ิกน ีด ูกเอามาแก่ พ่ ูก ูกไปดี	น อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่ พ่อกู กูไปดี–

---

[๑] คำนี้ เดิมศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ อ่านว่า "เนกพล"

	คำจารึก	คำอ่าน
๑๔.	หนงงวงงช๋างได๋ ูกเอามาแก่พ่ ูก ูกไป ท่บ๋านท่ ืเม	หนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไป ท่บ้านท่เมื–
๑๕.	องได๋ช๋างได๋งวงได๋ป่ววได๋นางได๋ ืเงอนได๋ทอง ูกเอา	อง ได้ช้างได้งวงได้ปั่วได้นาง ได้ เงือนได้ทองกูเอา
๑๖.	มาเวนแก่พ่ ูกพ่ ูกตายญงง ืพ่ ูก ูก พร๋าปเรอแก่ ืพ่	มาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กู พร่ำบำเรอแก่พี่
๑๗.	ูกฎ่งงปเรอแก่พ่ ูก ืพ่ ูกตาย ืจ่งได๋ ืเมองแก่ ูกทงง	กู ดั่งบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้ เมืองแก่กูทั้ง
๑๘.	(ก)ล๋ ืเม่ออช่ววพ่ ุฃนรามคำแหง ืเมอง ุษกโขไท ืน๋ ืดในน๋ำ	กลม เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมือง สุโขทัยนี้ดี ในน้ำ
๑๙.	(ืม)ปลาในนา ืมเข๋าเจ๋า ืเมองบ่เอา จกอบในไพร่ ูลทาง ืเพ่	มีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอา จกอบในไพร่ลูท่างเพื่–
๒๐.	(อ)น ูจองววววไปค๋า ืข่ม๋าไปขายใคร จกกใค่รค๋าช๋างค๋าใคร	อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใคร จักใคร่ค้าช้าง ค้า ใคร
๒๑.	จกกใค่รค๋าม๋าค๋าใครจกกใค่รค๋า ืเงอน ค๋าทองค๋าไพ่รฝ๋าหน๋าใส	จักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงือน ค้าทองค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส
๒๒.	ูลกเจ๋า ูลก ุขน ูผ๋ใดแล๋ล๋ตายหายก่วา อ๋ยาว ืเรอนพ่ ืเช๋อ	ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มตายหายกว่า เหย้าเรือนพ่อเชื้อ
๒๓.	ืเส๋ออคำมนนช๋างข ูลก ืมยย ืยยเข๋า ไพรฝ๋าข๋าไทป๋า	เสื้อคำมัน ช้างขอลูกเมียเยียข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่า
๒๔.	หมากป๋า ูพลพ่ ืเช๋ออมนนไว๋แก่ ูลก มนน ืส๋นไพ่รฝ๋า	หมากป่าพลูพ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูก มันสิ้น ไพร่ฟ้า
๒๕.	ูลกเจ๋า ูลก ุขน ืผ๋แล๋ ืผดแผกแสก ว๋างกนนสวน ูด	ลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแผกแสก ว้างกัน สวนดู
๒๖.	แท๋แล๋ ืจ่งแล่งความ(แ)ก่ขาด๋วย ืซ่บ่ เข๋า ูผ๋ ลกกมกก	แท้แล้ จึ่งแล่งความแก่ขาด้วยซื่อ บ่ เข้าผู้ลักมัก
๒๗.	ูผ๋ซ่อนเหนเข๋าท่านบ่ใค่ร ืพนเหน ืสน ท่านบ่ใค่ร ืเดอ	ผู้ซ่อน เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พีน เห็นสิน ท่านบ่ใคร่เดือ

	คำจารึก	คำอ่าน
๒๘.	ดคนใด ืข่ช้างมาหาพา ืเมองมา ูศ่ช่อย ืเหนออ ืเฟ่อ	ด คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ช่อย เหนือเฟื้-
๒๙.	อ ูก้มนนบ่ ืมช้างบ่ ืมม้าบ่ ืมป่ววบ่ ืมนางบ่ ืม ืเง(อ)	อกู้ มันบ่มีช้างบ่มีม้า บ่มีปั่วบ่ มีนาง บ่มีเงือ-
๓๐.	นบ่ ืมทองให้แก่มนนช่อยมนนตวง เปนบ้านเปน ืเมอ	นบ่มีทอง ให้แก่มัน ช่อยมันตวง เป็นบ้านเป็นเมือ-
๓๑.	งได้ข้า ืเสอกข้า ืเสออหวว ูพ่งหววรบ ก่ ืด บ่ข้าบ่ ืตใน	ง ได้ข้าเสือก ข้าเสือ หัวพุ่งหัวรบ ก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี ใน
๓๒.	ปาก ูปต ืมก ืดงอนน ืฌ่งแขวนไว้ ห้นนไพร่ฝ้าหน้า	ปากประตูมีกะดิ่งอันฌึ่งแขวนไว้ หั้น ไพร่ฟ้าหน้า
๓๓.	ปกกลางบ้านกลาง ืเมอง ืมถ้อย ืม ความเจบท้อง	ปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมี ความ เจ็บท้อง
๓๔.	(ข้)องใจมนนจกกก่ลาว ืเถงเจ้า ืเถง ุขนบ่ไร้ไปลนนก	ข้องใจ มันจักกล่าวเถิงเจ้าเถิง ขุนบ่ไร้ ไปลั่นกะ-
๓๕.	ืดงอนนท่านแขวนไว้พ่ ุขนรามคแหง เจ้า ืเมองได้	ดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองได้

ด้านที่ ๒

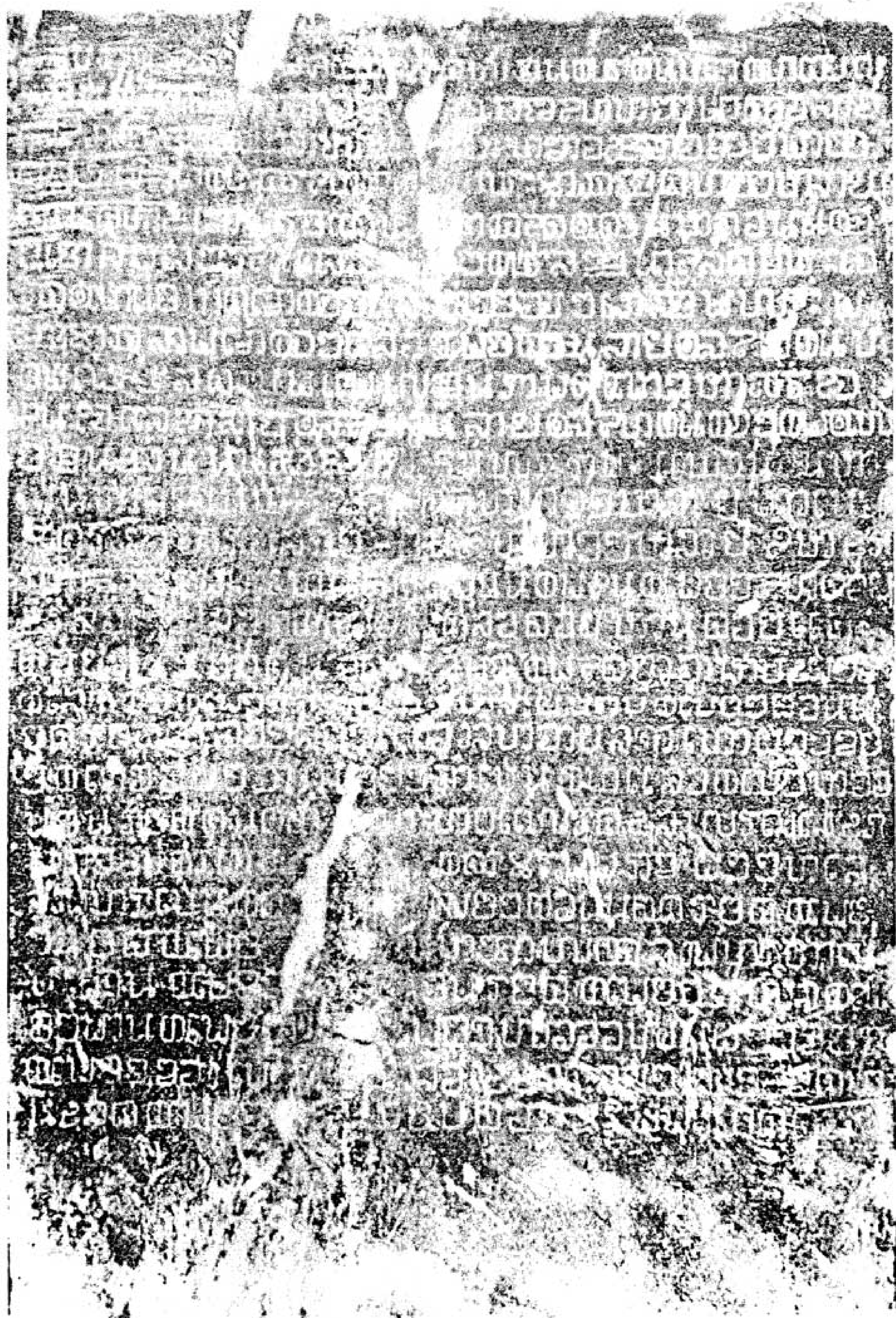
ด้านที่ ๒

	คำจารึก	คำอ่าน
๑.	ีญนรย(ก ี เ)มออถามสวนความแก่ มนนด้วย ีซ่ ไพ่รใน	ยินเรียกเมือถาม สวนความแก่ มันด้วยซื่อ ไพร่ใน
๒.	(ีเม)อง ุสกโขไท ีน้ ีจ่งช์ส้างป่า หมากป่า ูพลท่วว ีเมอ	เมืองสุโขทัยนี้จึ่งชม สร้างป่าหมากป่า พลูทั่วเมือ–
๓.	ง ีน้ ุทกแห่งป่าพ้ราวก่หลายใน ีเมอง ีน้ป่าลาง	งนี้ทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมือง นี้ ป่าลาง
๔.	ก่หลายใน ีเมอง ีน้หมากม่วงก่หลาย ใน ีเมอง ีน้	ก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลาย ในเมืองนี้
๕.	ห(มา)กขามก่หลายใน ีเมอง ีน้ใครส้าง ได้ไว้แก่มนน	หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้าง ได้ไว้แก่มัน
๖.	กลาง ีเมอง ุสกโขไท ีน้ ีมน้ำตรพงง โพย ีสใส ิกน ีด	กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพัง โพยสี ใสกินดี
๗.	...(ฎ่)งง ิกนนน้ำโขง ีเม่ออแล้งรอบ ีเมอง ุสกโขไท ีน้ ีตร	...ดั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง รอบ เมืองสุโขทัยนี้ ตรี–
๘.	ูบ(ร)ได้สามพนน ีศ่ร้อยวาคนใน ีเมอง ุสกโขไท ีน้	บูร ได้สามพันสี่ร้อยวา คนใน เมืองสุโขทัยนี้
๙.	มก(ก)ทานมกกทรง ีสลมกกโอยทาน พ่ ุขนรามค์แหง	มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง
๑๐.	เจ้า ีเมอง ุสกโขไท ีน้ทงงชาวแม่ชาว เจ้าท่วยป่ววทวยนา	เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาว เจ้าท่วยปั่วท่วยนา–
๑๑.	ง ูล(ก)เจ้า ูลก ุขนทงง ีซ่นทงงหลาย ทงง ูผ้ชาย ูผ้ ีญง	ง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้ญิง
๑๒.	ูฝงท่วย ีมสรธาในพระ ุพทธสาสน ทรง ีสล ีเม่ออพรน	ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสน ทรงศีลเมื่อพรร–
๑๓.	ษา ุทุกคน ีเม่ออโอกพรนษากราน ก ิถน ีเดอน ีณ่ง ีจ่	ษาทุกคน เมื่อออกพรรษากราน กฐิน เดือนณึ่งจิ่–
๑๔.	งแล้ว ีเมออกรานก ีถน ีมพน ีบ้ยย ีม พนํหมาก ีม	งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี้ย มี พนมหมาก มี
๑๕.	พน์ดอกไม้ ีมหมอนณ่งงหมอนโนน บ ีรพารก ีถนโอ	พนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนโนน บริพารกฐินโอ–

	คำจารึก	คำอ่าน
๑๖.	ยทานแล่ ีปแล้ ิญูบล้านไป ูสดญูดด ก ิถน ีเถงอ	ยทานแล้ปีแล้ญิบล้าน ไปสูดญัติ กฐินเถิงอ–
๑๗.	ไร ิญูก ูพ้น ีเม่ออจกกเข้ามาวยงรยง กนนแฎ่อไร	รัญญิกพู้น เมื่อจักเข้ามาเวียงเรียง กันแต่อรั–
๑๘.	ิญูก(ูพ้)นเท้าหววลานด่บงค่กลอง[๑] ด้วยสยงพาดสยง ีพ	ญญิกพู้นเท้าหัวลาน ดำบงคำกลอง ด้วยเสียงพาดเสียงพิ–
๑๙.	นสยง ีเล้อนสยงขบบใครจกกมกก เห้ลนเห้ลนใครจ	ณ เสียงเลื้อนเสียงขับ ใครจักมัก เล่น เล่น ใครจั–
๒๐.	กกมกกหววหววใครจกกมกก ีเล้อน ีเล้อน ีเมอง ุส	กมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน เมืองสุ–
๒๑.	กโขไท ีน้ ิม ีส่ปาก(ป ู)ตหลวง ท้ยนญูอมคนสยดกนน	โขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง เที้ยรย่อมคนเสียดกัน
๒๒.	เข้ามา ูดท่านเผาทย(น)ท่านเห้ลนไฟ ีเมอง ุสโขไท ีน้	เข้ามาดูท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้
๒๓.	ีมฎ่งงจกกแตกกล(าง) ีเมอง ุสโขไท ีน้ ีม ีพหาร ีม	มีดั่งจักแตก กลางเมืองสุโขทัย นี้ มีพิหาร มี
๒๔.	พระ ุพทธ ูรบทอง ีมพระอฎฐารศ ีม พระ ุ(พ)ทธ ูรบ	พระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารศ มี พระพุทธรูป
๒๕.	ีมพระ ุพทธ ูรบอนนให่ญ ีมพระ ุพทธ ูรบอนน	มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระ พุทธรูปอัน
๒๖.	ราม ีม ีพหารอนนให่ญ ีม ีพหารอนน ราม ีม ูป่	ราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอัน ราม มีปู่
๒๗.	ูคร ีนสไ(สย ูม)ด ีมเ(ถร ี)มมหาเถร ีเบ้องตวนนตก	ครูนิสัยมุตก์ มีเถร มีมหาเถร เบื้องตะวันตก
๒๘.	ีเมอง ุสโข(ไท) ีน้ ีมอ(ไร ิ)ญูญูก พ่ ุขนรามค่แหงกทำ	เมืองสุโขทัยนี้ มีอไรญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำ
๒๙.	โอยทานแก่มหาเถรส(งงฆ)ราชปราชญู รยนจบ ีบดกไตร	โอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์ เรียนจบปิฎกไตร

[๑] เดิมอ่านว่า กลอย สอบทานแล้วเป็นกลอง

	คำจารึก	คำอ่าน
๓๐.	หลวกกกว่า ูป่ ูครใน ีเมอง ีน่ ุทกคน ุลกแฎ่ ีเมอง ีสรธ	หลวก กว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคน ลุกแต่เมืองศรีธ–
๓๑.	รมมราชมาใ(นก)ลางอร ิญญก ีม ีพ หารอนน ีณ่งมน	รรมราชมา ในกลางอรัญญิก มีพิ หารอันณึ่งมน
๓๒.	ให่ญ ูสงงามแก่ก ีมพระอฎฐารศอนน ีณ่ง ุลก ีอย	ใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฏฐารศอัน ณึ่ง ลุกยื–
๓๓.	น ีเบ๋องตวน(น)โอก ีเมอง(ง) ุส(โ)ข ไท ีน๋ ีม ีพหาร ีมปู่ ูคร	น เบื้องตะวันโอกเมืองสุโข ทัยนี้ มีพีหาร มีปู่ครู
๓๔.	ีมทเลหลวง(ีมป่)าหมากป่า ูพล ีมไร่ ีมนา ีม ีถ่นถ๋าน	มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน
๓๕.	ีมบ๋านให่ญบ๋า(นเ)ลก ีมป่าม(ว่)ง ีม ป่าขาม ูดงามฎงงแก๋ล	มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมี ป่าขาม ดูงามดังแกล้

ด้านที่ ๓

ด้านที่ ๓

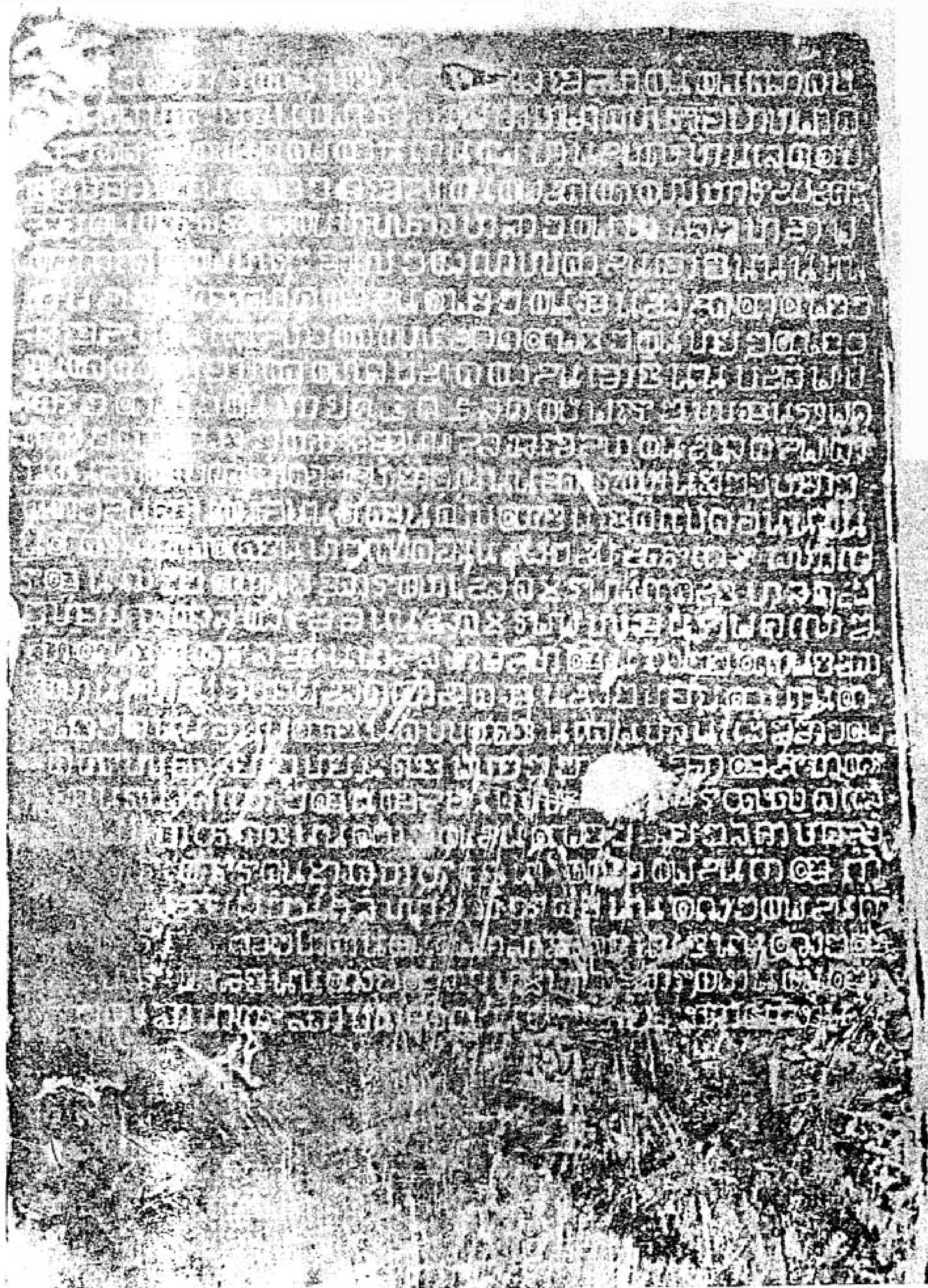
	คำจารึก	คำอ่าน
๑.	(งแฎ่)ง ีเบ่อง ีตนนอน ีเมอง ุสโขไท ีน่ ีมตลาดป	(งแต่)ง เบื้องตีนนอนเมืองสุโข ทัยนี้ มีตลาดป-
๒.	(สา)น ีมพระอจน ีมปราสาท ีมป่า หมากพ่ราว ปาหมาก	สาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่า หมากพร้าว ป่าหมาก
๓.	ลาง ีมไร่ ีมนา ีม ีถ่นถ่าน ีมบ่านให่ญ บ่านเลก ีเบ่	ลาง มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่ บ้านเล็ก เบื้-
๔.	องหววนอน ีเมอง ุสโขไท ีน่ ีม ูก ีด พีหาร ูป่ ูคร	องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎี พิหาร ปู่ครู
๕.	ูอ่ย ีม ีสรดภงส ีมป่าพราวปาลาง ีม ปาม่วงป่าขาม	อยู่ มีสรีดภงส มีป่าพร้าวป่าลาง มี ป่าม่วง ป่าขาม
๖.	ีมน่ำโคก ีมพระข ุพง ีผเทพดาใน เขาอนนน่นน	มีน้ำโคก มีพระขพุง ผีเทพดาใน เขาอันนั้น
๗.	เปนให่ญก่วา ุทก ีผใน ีเมอง ีน่ ุขน ูผ่ไต ีถ ีเมอง	เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุน ผู้ใดถือเมือง
๘.	ุสโขไท ีน่แล่ไห่ว ีด ีพล ูถก ีเมอง ีน่ท่ยง ีเมอง	สุโขทัยนี้แล้ ไหว้ดีพลีถูก เมือง นี้เที่ยง เมือง
๙.	ีน่ ีด ีผ่ไห่วบ่ ีด ีพลบ่ ูถก ีผในเขา อนนบ่ ูค่มบ่	นี้ดี ผิไหว้บ่ดี พลีบ่ถูก ผีในเขา อั้นบ่คุ้มบ่
๑๐.	เกรง ีเมอง ีน่หาย ๑๒๑๔ สก ีปมโรง พ่ ุขนรามค่	เกรง เมืองนี้หาย ๑๒๑๔ ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำ-
๑๑.	แหงเจ่า ีเมอง ีศรสชชนาไล ุสโขไท ีน่ ูปลกไม่ตา	แหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย นี้ ปลูกไม้ตา-
๑๒.	น ีน่ได่ ีสบ ีศ่เข่า ีจ่งให่ช่างฟนน ขดาร ีหนฏ่งงห่วาง	ลนี้ ได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างฟัน ขดานหิน ตั้งหว่าง
๑๓.	กลางไม่ตาน ีน่วนน ีเดอนดบบ ีเดอนโอกแปดวนนวน	กลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วั-
๑๔.	น ีเดอนเตม ีเดอนบ่างแปดวนน ูฝง ูป่ ูครเถรมหาเถ	นเดือนเต็ม เดือนบ้างแปดวัน ฝูง ปู่ครู เถร มหาเถ-
๑๕.	ร ีข่นฌ่งง ีเหนอขดาร ีหน ูสดธรมม แก่ ูอบาสก ูฝ	ร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูดธรรม แก่อุบาสก ฝู

	คำจารึก	คำอ่าน
๑๖.	งท่วยจำ ีสล ีผ่ใช่วนน ูสดธรรมมพ่ ุขนรามคํแหง	งท่วยจำศีล ผิใช่วันสูดธรรม พ่อ ขุนรามคำแหง
๑๗.	เจ้ำ ีเมอง ีศรสชชนนาไล ุสโขไท ีข้น ฌ่งง ีเหนอขดา	เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ขึ้น นั่งเหนือขดา–
๑๘.	ร ีหนให้ ูฝงท่วย ูลกเจ้ำ ูลก ุขน ูฝง ท่วย ีถบ้าน ีถ	นหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูง ท่วยถือบ้านถือ
๑๙.	ีเมอง คนน๊วนน ีเดอนดบบ ีเดอน เตมท่านแกู่งช้าง ีเผ	เมือง ครั้นวันเดือนดับเดือน เต็ม ท่านแต่งช้างเผื–
๒๐.	(อ)กกรพดดลยางท่ยนญ่อมทองงา... ขวา ีช ูรจา ีคร[๒]	อกกระพัดลยาง เที้ยรย่อมทองงา... (ซ้าย) ขวา ชื่อรูจาครี
๒๑.	(พ่) ุขนรามคํแหง ีข้น ีข่ไปนบพร(ะ) ...อร ิญญกแล้	พ่อขุนรามคำแหง ขึ้นขี่ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิกแล้–
๒๒.	(วเข้)ามา ๑ จา ิรกอนน ีฌ่ง ีมใน ีเมองชลยงสถาบกไว้	วเข้ามา ๑ จารึกอันณึ่ง มีใน เมืองชเลียง สถาบกไว้
๒๓.	(ด้ว)ยพระ ิศรรดนธา ุดจา ิรกอนน ีฌ่ง ีมในถ้ำ ีชถ้ำ	ด้วยพระศรีรัตนธาตุ จารึกอัน ณึ่ง มีในถ้ำชื่อถ้ำ
๒๔.	(พ)ระราม ูอ่ยฝ่งงน้ำสํพายจา ิรกอนน ีฌ่ง ีมในถ้ำ	พระราม อยู่ฝั่งน้ำสำพาย จารึกอัน ณึ่ง มีในถ้ำ
๒๕.	(รด)นธารในกลวงป่าตาน ีน้ ีมษาลา สองอนนอนน ีฌ่ง ีช่	รัตนธาร ในกลวงป่าตาลนี้ มีศาลา สองอัน อันณึ่งชื่อ
๒๖.	(ษา)ลาพระมาสอนน ีฌ่ง ีช ุพทธษาลา (ข)ดาร ีหน ีน้ ีช่ม	ศาลาพระมาส อันณึ่งชื่อพุทธศาลา ขดานหินนี้ ชื่อม
๒๗.	นงง ิษลาบาตรสถาบกไว้ ีหน้ ี(จ่ง) ทงงหลายเหน	นังศิลาบาตร สถาบกไว้นี่ จึ่ง ทั้งหลายเห็น

---

[๑] เดิมอ่านว่า กนน สอบทานแล้วเป็น กนน

[๒] เดิมอ่านว่า ศรี สอบทานแล้วเป็น ครี

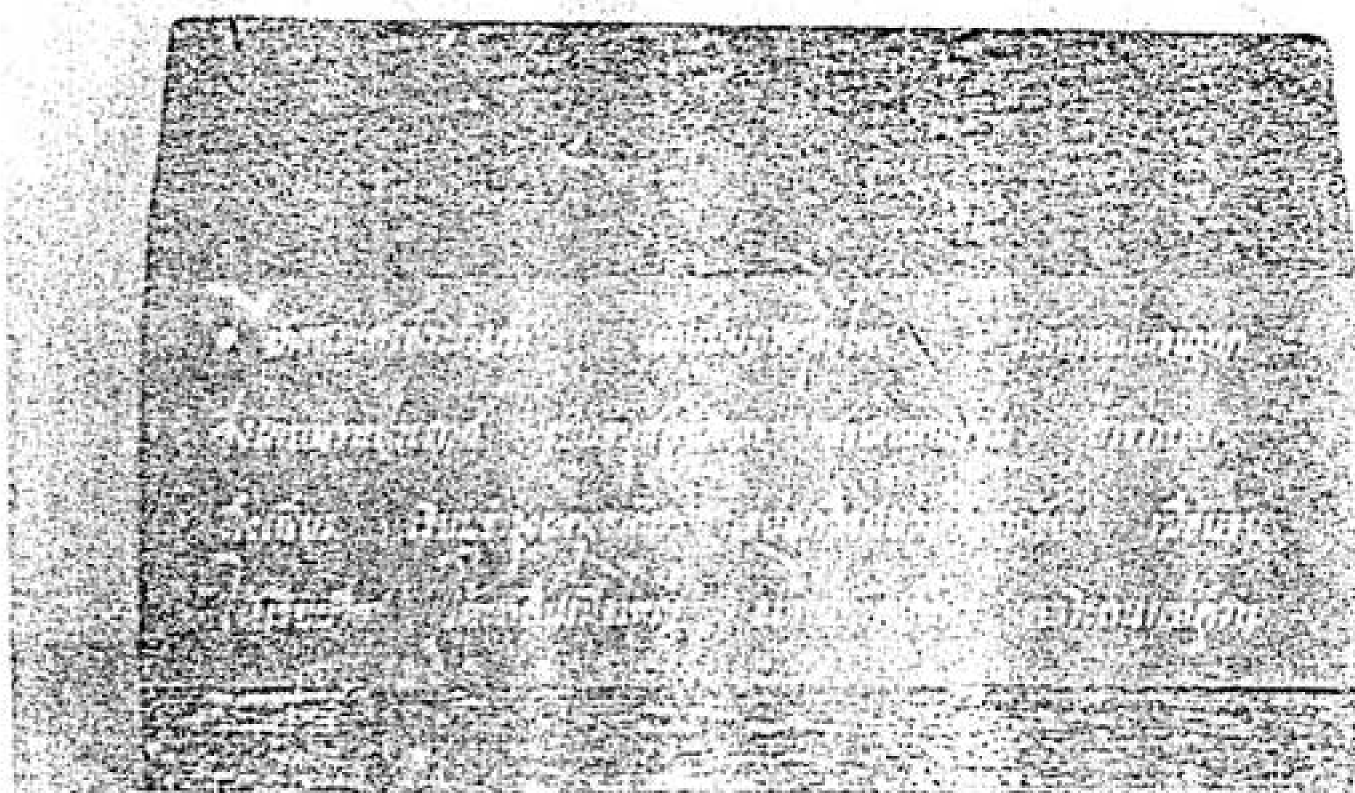
ด้านที่ ๔

ด้านที่ ๔

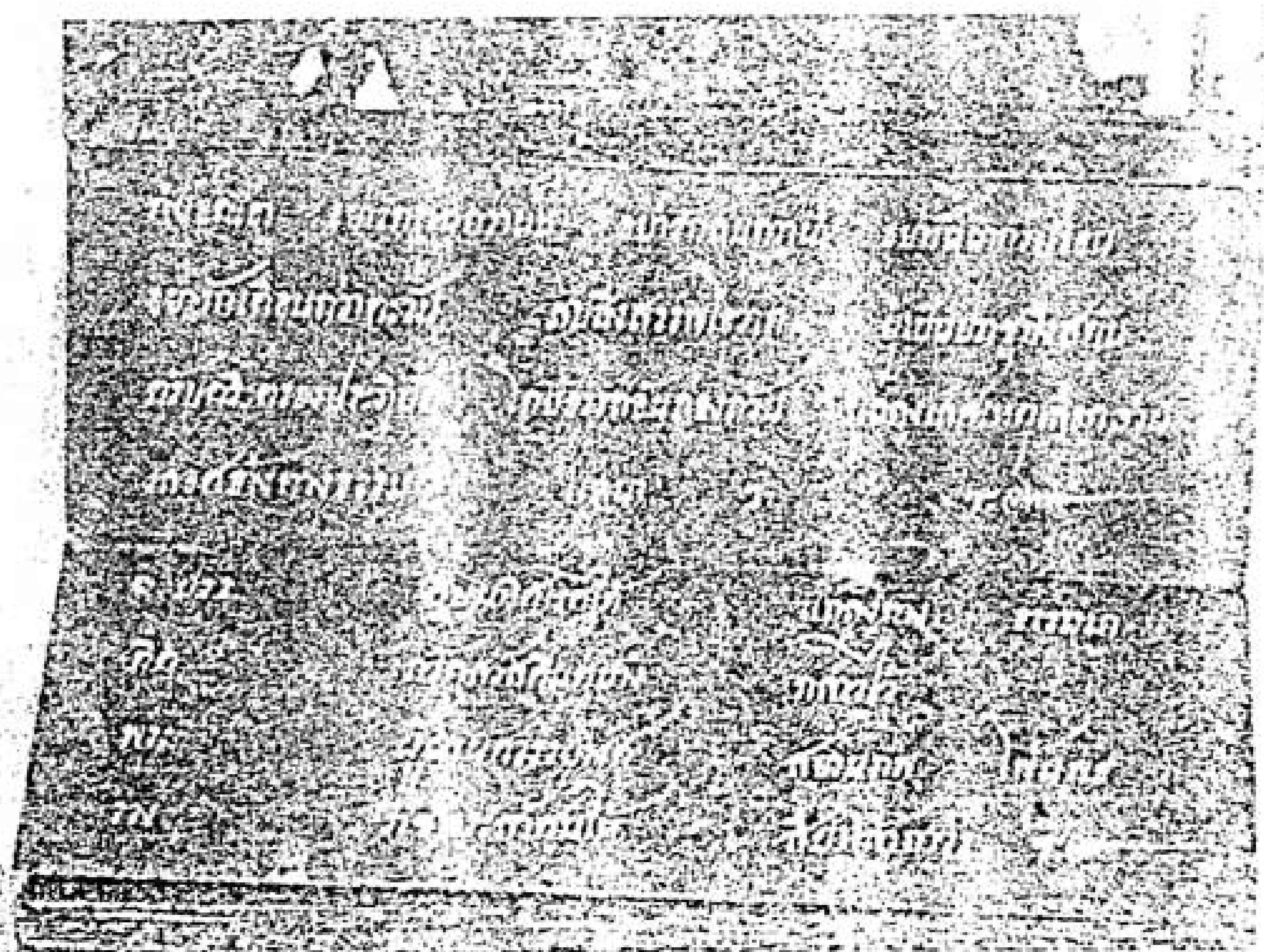
	คำจารึก	คำอ่าน
๑.	พ่ ุขนพระ(รา)มคํแหง ูลกพ่ ุขน ีศร ีนทรา ีทตยเป	พ่อขุนพระรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็–
๒.	(น ุ)ขน(ใ)น ีเมอง ีศรสชช(นาไ)ล ุสโขไททงงมากาวลาว	นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ทั้งมากาวลาว
๓.	(แ)ล๋ไท ีเมองใต๋หล๋าฟ๋าฎ ... ไท ชาว ูอชาวของมาออ	แลไทยเมืองใต้หล้าฟ้าฎ ... ไทยชาวอูชาวของมาออ–
๔.	ก ๑๒๐๗ สก ีป ุกรให๋ ุขด(เอา)พระ ธา ุดออกทงงหลาย	ก ๑๒๐๗ ศกปีกุน ให้ขุดเอาพระธาตุออกทั้งหลาย
๕.	เหนกทำ ูบชาปเรอแก่พระธา ุดได๋ ีเดอนหกวนน ีจ่	เห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้เดือนหกวัน จึ่–
๖.	งเอาลงฝงงในกลาง ี(เมอ)ง ีศรสชช นาไลก่พระเจ	งเอาลงฝังในกลางเมืองศรีสัชชนาลัยก่อพระเจ–
๗.	ีด ีเหนอหกเข๋า ีจ่งแล๋วต๋งงวยงผา ล๋อมพระม	ดีย์เหนือหกเข้าจึ่งแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระม–
๘.	หาธา ุดสามเข๋า ีจ่งแล๋ว ีเม่อก่อนลาย ีสไท ีน๋บ่	หาธาตุ สามเข้าจึ่งแล้ว เมื่อก่อนลายสือไทยนี้บ่
๙.	ีม ๑๒๐๕ สก ีปมแมพ่ ุขนรามคํแหง หาใคร่ใจ	มี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจ
๑๐.	ในใจแล่ใส่ลาย ีสไท ีน๋ลาย ีสไท ีน๋ ีจ่ง ีม ีเผ่	ในใจ แลใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึ่งมีเพื่–
๑๑.	อ ุขน ูผ๋น๋นนใส่ไว๋พ่ ุขนพระรามคํ แหงน๋นนหา	อขุนผู้นั้นใส่ไว้ พ่อขุนพระรามคำแหงนั้นหา
๑๒.	เปนท๋าวเปนพรญาแก่ไททงงหลายหา เปน	เป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็น
๑๓.	ูครอาจารยสงงสอนไททงงหลายให๋ ูร๋	ครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้
๑๔.	ุบน ูร๋ธรรมมแทแตคนอนน ีมใน ีเมอง ไทดว๋ย	บุญรู้ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วย
๑๕.	ูร๋ดว๋ยหลวกกดว๋ยแก๋ลวดว๋ยหานดว๋ย แกะ	รู้ด้วยหลวก ด้วยแกล้วด้วยหาญ ด้วยแกะ

	คำจารึก	คำอ่าน
๑๖.	ดว้ยแรงหาคนจกกเสมอ ี ม่ได้อาจ ปราบ ู ฝงซ้ำ	ด้วยแรง หาคนจักเสมอมิได้ อาจ ปราบฝูงข้า
๑๗.	ี เสก ี ม ี เมองกว้างช้างหลายปราบ ี เบ้องตวนนอ	เสีก มีเมืองกว้างช้างหลาย ปราบ เบื้องตะวันอ–
๑๘.	อกรอดสรลวงสองแคว ุ ลํบาจายสคา เท้าฝงงขอ	อก รอด สรลวง สองแคว ลุมบาจาย สคา เท้าฝั่งขอ–
๑๙.	ง ี เถงวยงจนนวยงคำเปน ี ทแล้ว ี เบ้ง หวว	งเถิงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว เบื้(อ)ง หัว
๒๐.	นอนรอดคน ี ท พระบางแพรก ู ส พรณณ ู ภ	นอน รอดคนที พระบาง แพรก สุ พรรณภู–
๒๑.	มราช ู บ ี รเพช(ู บ ี)ร ี ศรธรมมราช ฝงงทเล	มิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเล
๒๒.	ส ุ มทรเปน ี ท(แล้ว ี)เบ้องตวนตก รอด ี เมอ	สมุทรเป็นที่แล้ว เบื้องตะวันตก รอดเมือ–
๒๓.	งฉอด ี เมอง ...นหงสาพ ิ ดส ุ มทร หาเป	งฉอด เมือง...น หงสาวดี สมุทร หาเป็–
๒๔.	นแดน ๑ ี เบ้อง(ี ตน)นอนรอด ี เมอง แพล ี เม	นแดน ๑ เบื้องตีนนอน รอดเมือง แพร่ เมื–
๒๕.	องม่าน ี เมองน.. ี เมองพลววพ้นฝงง ของ	องม่าน เมืองน.. เมืองพลัว พ้นฝั่ง ของ
๒๖.	ี เมองชวาเป(น ี ท)แล้ว ๑ ู ปลกลย้ง ู ฝง ู ลกบ้ำ	เมืองชวา เป็นที่แล้ว ๑ ปลูกเลี้ยง ฝูงลูกบ้า–
๒๗.	น ู ลก ี เมอง(นน้)นชอบดว้ยธรมม ุ ทกคน	นลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรม ทุกคน

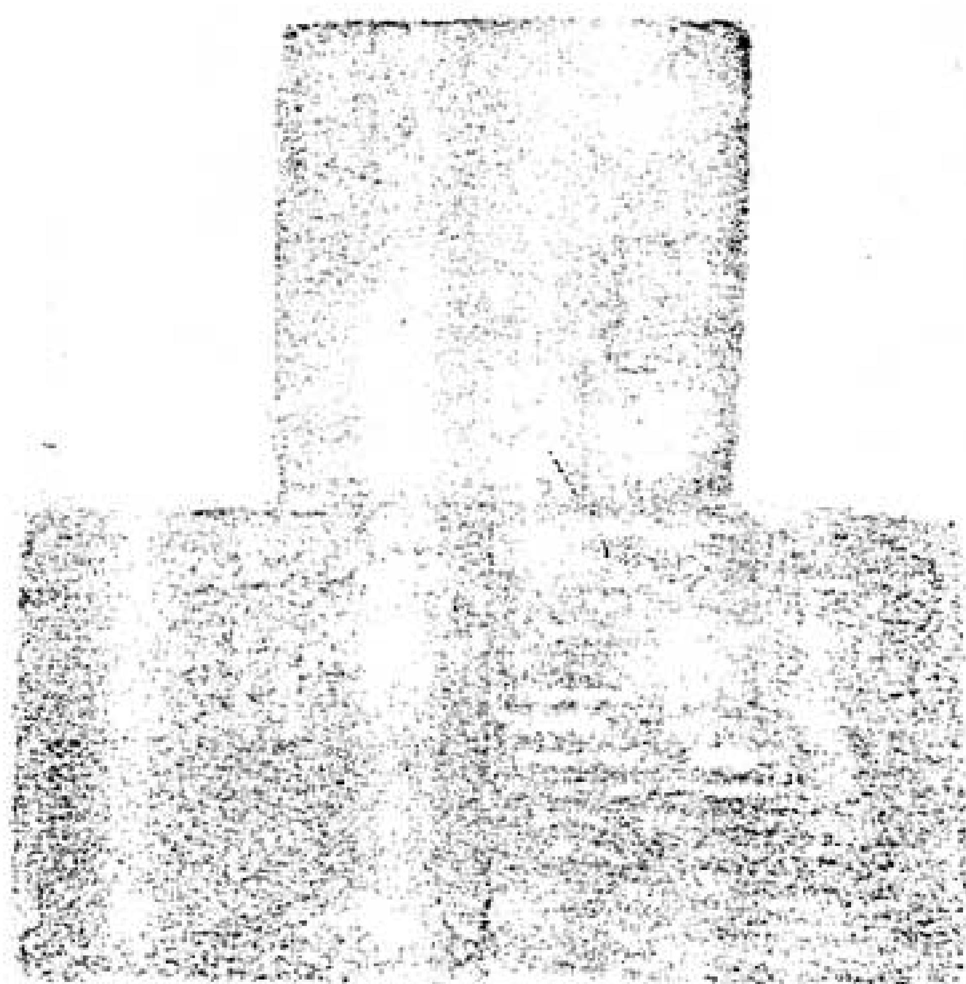
หมายเหตุ : สำเนาเอกสารจาก กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗). หน้า ๗–๒๐.

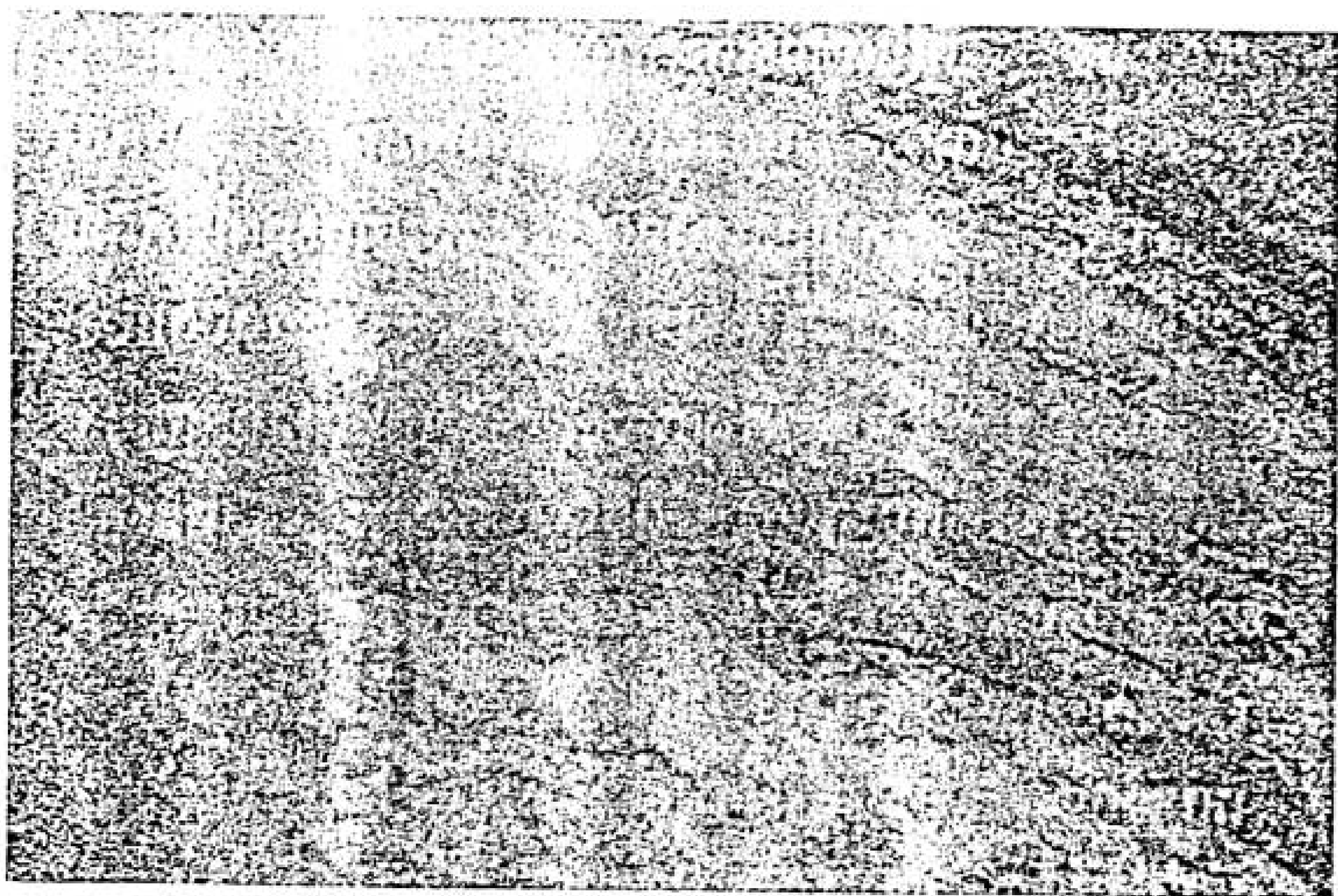
หน้าต้นสมุดไทยเรื่องบัณฑิตพระร่วง ซึ่งหน้าปกระบุว่า เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

หน้าท้ายสมุดไทยเรื่องบัณฑิตพระร่วง ซึ่งจบด้วยโคลงกระทู้ มีข้อความตรงกับเรื่องสุภาษิตพระร่วงฉบับที่กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

จารึกร่ายสุภาษิตพระร่วง แผ่นที่ ๑, ๒ และ ๓
ที่ผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

จารึกร่ายสุภาษิตพระร่วง แผ่นที่ ๔ ที่ผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ
วัดพระเชตุพนวิมลลมังคลาราม

สุภาษิตพระร่วง

ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า เผ้าแผ่นภพสุโขทัย
มลักเห็นในอนาคต จึงผายพจนประภาษ
เป็นอนุสาสนกถา สอนคณานรชน
ทั่วธราดลพึงเพียร เรียนอำรุงผดุงอาตม์
อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย เมื่อน้อยให้เรียนวิชา
ให้หาสินเมื่อใหญ่ อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน
อย่าริร่านแก่ความ ประพฤติตามบูรพระบอ
เอาแต่ชอบเสียผิด อย่ากอปรกิจเป็นพาล
อย่าอวดหาญแก่เพื่อน เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า
หน้าศึกอย่านอนใจ ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน
การเรือนตนเร่งคิด อย่านั่งชิดผู้ใหญ่
อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์ ที่รักอย่าดูถูก
ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย
อย่าโดยคำคนพลอด เข็นเรือทอดทางถนน
เป็นคนอย่าทำใหญ่ ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน
คบขุนนางอย่าโหด โทษตนผิดรำพึง
อย่าคะนึงถึงโทษท่าน หว่านพืชจักเอาผล
เลี้ยงคนจักกินแรง อย่าขัดแข็งผู้ใหญ่
อย่าใฝ่ตนให้เกิน เดินทางอย่าเดินเปลี่ยว
น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ ที่ซุ้มเสือจงประหยัด
จงเร่งระมัดฟืนไฟ ตนเป็นไทอย่าคบทาส
อย่าประมาทท่านผู้ดี มีสินอย่าอวดมั่ง
ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ ที่ขวากหนามอย่าเสียเกือก
ทำรั้วเรือกไว้กันตน คนรักอย่าวางใจ
ที่มีภัยพึงหลีก ปลีกตนไปโดยด่วน
ได้ส่วนอย่ามักมาก อย่ามีปากกว่าคน
รักตนกว่ารักทรัพย์ อย่าได้รับของเข็ญ
เห็นงามตาอย่าปอง ของฝากท่านอย่ารับ
ที่ทับจงมีไฟ ที่ไปจงมีเพื่อน

ทางแถวเถื่อนไคลคลา ครูบาสอนอย่าโกรธ
โทษตนผิดพึงรู้ สู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์
ภักดีอย่าด่วนเคียด อย่าเบียดเสียดแก่มิตร
ที่ผิดช่วยเดือนตอบ ที่ชอบช่วยยกยอ
อย่าขอของรักมิตร ชอบชิดมักจางจาก
พบศัตรูปากปราศรัย ความในอย่าไขเขา
อย่ามัวเมาเนืองนิจ คิดตรองตรึกทุกเมื่อ
พึงผันเผื่อต่อญาติ รู้ที่ขลาดที่หาญ
คนพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี
เมื่อพาทีพึงตอบ จงนบนอบผู้ใหญ่
ช้างไล่แล่นเลี่ยงหลบ สุวานขบอย่าขบตอบ
อย่ากอบจิตริษยา เจรจาตามคดี
อย่าปลุกผีกลางคลอง อย่าปองเรียนอาถรรพ์
พลันฉิบหายวายม้วย อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด
จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย ลูกเมียอย่าวางใจ
ภายในอย่านำออก ภายนอกอย่านำเข้า
อาสาเจ้าจนตนตาย อาสานายจงพอแรง
ของแพงอย่ามักกิน อย่ายินคำคนโลภ
โอบอ้อมเอาใจคน อย่ายลเหตุแต่ใกล้
ท่านไท้อย่าหมายโทษ คนโหดให้เอ็นดู
ยอครูยอต่อหน้า ยอข้าเมื่อแล้วกิจ
ยอมิตรเมื่อลับหลัง ลูกเมียยังอย่าสรรเสริญ
เยียสะเทินจะอดสู อย่าชังครูชังมิตร
ผิดอย่าเอาเอาแต่ชอบ นอบตนต่อผู้เฒ่า
เข้าออกอย่าวางใจ ระวังระไวหน้าหลัง
เยียวผู้ชังจะคอยโทษ อย่ากริ้วโกรธเนืองนิจ
ผิว(๑) ผิดปลิดไปร้าง ข้างตนไว้อาวุธ
เครื่องสรรพยุทธอย่าวางจิต คิดทุกข์ในสงสาร
อย่าทำการที่ผิด คิดขวนขวายที่ชอบ

---

(๑) ศิลาจารึกเขียนว่า "ผิ้ว" ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกับ "ผิว"

โต้ตอบอย่าเสียคำ คนขำอย่าร่วมรัก
พรรคพวกพึงทำนุก ปลุกเอาแรงทั่วตน
ยลเยี่ยงไก่นกกระทา พาลูกหลานมากิน
ระบือระบินอย่าฟังคำ การจะทำอย่าด่วนได้
อย่าใช้คนบังบด ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก
ฝากของรักจงพอใจ เฝ้าท้าวไทอย่าทระนง
ภักดีจงอย่าเกียจ เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ
นอบนบใจใสสุทธิ์ อย่าขุดคนด้วยปาก
อย่าถากคนด้วยตา อย่าพาผิดด้วยหู
อย่าเลียนครูเดือนด่า อย่าริกล่าวคำคด
คนทรยศอย่าเชื่อ อย่าแผ่เผื่อความผิด
อย่าผูกมิตรคนจร ท่านสอนอย่าสวนตอบ
ความชอบจำใส่ใจ ระวังระไวที่ไปมา
เมตตาตอบต่อมิตร คิดแล้วจึ่งเจรจา
อย่านินทาผู้อื่น อย่าตื่นยกยอตน
คนจนอย่าดูถูก ปลูกไมตรีทั่วชน
ตระกูลตนจงคำนับ อย่าจับลิ้นแก่คน
ท่านรักตนจงรักตอบ ท่านนอบตนจงนอบแทน
ความแหนให้ประหยัด เผ่ากษัตริย์เพลิงงู
อย่าดูถูกว่าน้อย หิ่งห้อยอย่าแข่งไฟ
อย่าปองภัยต่อท้าว อย่ามักห้าวพลันแตก
อย่าเข้าแบกงาช้าง อย่าออกก้างขุนนาง
ปางมีชอบท่านช่วย ปางป่วยท่านชิงชัง(๑)
ผิจะบังบังจงลับ ผิจะจับจับจงมั่น
ผิจะคั้นคั้นจงตาย ผิจะหมายหมายจงแท้
ผิจะแก้แก้จงกระจ่าง อย่ารักห่างกว่าชิด
คิดข้างหน้าอย่าเบา อย่าถือเอาตื้นกว่าลึก
เมื่อเข้าศึกระวังตน เป็นคนเรียนความรู้
จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ อย่ามักง่ายมิดี

---

(๑) ตั้งแต่บรรทัดนี้จนจบเรื่อง แผ่นศิลาจารึกหายไป ๒ แผ่น.

อย่าตีงูให้แก่กา อย่าตีปลาหน้าไซ
ใจอย่าเบาจงหนัก อย่าตีสุนัขห้ามเห่า
ข้าเก่าร้ายอดเอา อย่ารักเหากว่าผม
อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน
อย่ารักเดือนกว่าตะวัน สบสิ่งสรรพโอวาท
ผู้เป็นปราชญ์พึงสดับ ตรับตริตรองปฏิบัติ
โดยอรรถอันถ่องถ้วน แถลงเลศเหตุเลือกล้วน
เลิศอ้างทางธรรม แลนา ฯ

บัณ เฑิตจำแนกแจ้ง พิสดาร ความเอย
ฑิต ยุบลบรรหาร เหตุไว้
พระ ปิ่นนัคราสถาน อุดรสุข ไทยนา
ร่วง ราชนามนี้ได้ กล่าวถ้อยคำสอน ฯ

หมายเหตุ : สำเนาเอกสารจาก กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๓๙). หน้า ๒๑๙-๒๒๔.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ : พระมหาสนิท อนุจารี (สมุหิรัมย์)

เกิด : ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗

สถานที่ : บ้านเลขที่ ๖ หมู่ ๕ บ้านสวายจีกน้อย ต.สนวน อ.ห้วยราช จ.บุรีรัมย์

บรรพชา : ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๙

อุปสมบท : ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗

ปัจจุบัน : พำนักอยู่ที่วัดสุนทรธรรมิการาม ต.ปลายบาง อ.บางกรวย จ.นนทบุรี

การศึกษา : นักธรรมเอก พ.ศ. ๒๕๓๒

: เปรียญธรรม ๓ ประโยค พ.ศ. ๒๕๓๓

: พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะมนุษยศาสตร์ (ภาษาไทย) เกียรตินิยมอันดับสอง พ.ศ. ๒๕๔๑

: เข้าศึกษาที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๑

ประสบการณ์ : เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ประจำวัดสุนทรธรรมิการาม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๘ ถึงปัจจุบัน

: เป็นครูพระสอนวิชาภาษาไทยและพระพุทธศาสนาที่ รร.เทพศิรินทร์ นนทบุรี พ.ศ. ๒๕๔๐–๒๕๔๑

: เป็นครูพระสอนวิชาพระพุทธศาสนาที่ รร.วัดสุนทรธรรมิการาม พ.ศ. ๒๕๔๕–๒๕๔๖

ทุนการศึกษา : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย